

זכרונות לבית בן-ברית

2004-1948

מפתח לספרי "זכרונות לבית בן ברית"

שרואה אור בראשית 2005
לקראת יום הולדתו ה-80

- הקדמה
- 1 - ה כ"ט נובמבר 1947 ,
הכנות לחתונתנו ויום חופתנו,
מלחמת השחרור ושרותי בצ.ה.ל.
- 32 - נחלתנו בחיבת ציון.
בנוי הבית ושטחי החקלאות.
- 55 - עבודתי החינוכית א" - 1950-1970 :
מוסד יקיר, כפר הרא"ה, אלישיב,
אליכין, משחקים מפתחים,
תו"ם, אלישבע-פ"חנה, ישיבת חדרה,
סמינר למורי טבע וחקלאות בישיבת
בני"ע כ. הרא"ה.
- 100 - עבודתי החינוכית ב" - 1965-1985 :
מנחה ארצי למשחקים מפתחים,
מנהל מרפ"ד חדרה.
- 174 - יציאתי לחיי גמלאי - 1985-1986
מסע מחקר בצפון-מערב גרמניה
ובצרפת.
- 200 - שחזור העבר, ראשית הכתיבה,
עלבון מביך במרפ"ד חדרה ;
חיינו כגמלאים :
פעילותנו התרבותית,
הרצאותיי בהתנדבות ובשכר,
מחקר משלים בלונדון ותוצאותיו,
הוצאת חוברות וספרים,
אירועי משפחה וחברה,
שונות מכאן ומשם.
- 308 - סקירתה של רעייתי שושנה.

הקדמה

ספרי זה הוא סיכום תיעודי של חיינו בכפר הרא"ה בתחילה ובהמשכו במושב חיבת ציון, מסוף 1947 ועד סוף 2004.

הוא מיועד לבנינו ולבנותינו, לחתנינו ולכלותינו, לנכדיו ולנכדותינו. הוא המשך המסופר בספרי "מגולה לגולה בתוך השואה, עד לראשית הגאולה. מטרתו לתאר לצאצאיו את הקורות אותנו מראשית התיישבותנו בחיבת ציון ועד ליום הולדתו ה-80 בע"ה בקרוב.

פרט למקרים מסוימים בו לא כתבתי את השמות של המעורבים בחיינו, מסיבת "השתיקה יפה", לא הסתרתי בד"כ את שמות אלה אשר הייתי-היינו קשורים בחיינו עמם. אם פה ושם היו אנשים שלא נהגו עמי בדרך נאותה, קרה זה במקרים שסיפרתי אותם בגלוי, בגלל "קנאה", קנאה של מעמד...!

ו ח ב ל !

גם לנכדיי, שהלואי לא פגעו עדיין דברים מרגיזים כאלה, רצוי לדעת לעתידם, כי ישנם מצבים בחיים, שהאחר-ת "לא מפרגן לך", ללא כל הצדקה ממשית. אינך אשם ב"מחלת הקנאה" של הזולת, כי עשית הכל כמו שצריך. !!

אחרי מלאת לי 80 שנה, זכאי אני להביט אחורה בסיפוק רב ! הרי ניצלתי מתלאות השואה; באתי ארצה כבחור צעיר, הכרתי בחורה עדינה, חכמה וצנועה, בקיצור: נהדרת ! התחתנתי עמה ובנינו ביחד משפחה נהדרת, אשר בנותינו ובנינו מראים לנו גם בזקנתנו יחס מעולה. הקשרים המשפחתיים בינינו הם מצוינים ממש וללא דופי ועל כך מגיע תודה להקב"ה וייער כוח לצאצאיו כולם. הלואי וגם אתם תזכו לחיים טובים ולזקנה טובה, כמו זו שלנו !!
כמובן מעיד הדבר גם על החינוך הנכון שנתנו לבנינו ולבנותינו, ועל הדוגמה שאנו מראים לחתנינו ולכלותינו. גם ילדיהם – נכדיו ונכדותינו קשורים אלינו קשרים נעימים ונחמדים ואנו אוהבים את כולכם באהבה מלאה.

ועתה לקריאת תיאורי. לא "חייבים" לקרא את הכל מהר, יש זמן. אך כדאי להפנים אורה החיים שלנו, גם בשנות גידול המשפחה, בחיים המקצועיים וכן בשנות הגמלאות שלנו, שאנו מנסים למלאם בהתנדבויות ובפעולות תרבות מסוגים שונים.
יברכם ה' ויפרוש עליכם סוכת שלומו וברכתו.
סבא יוסף (בן אלעזר ויונה) בן ברית

ההגהה נעשתה על ידי רעייתי היקרה שושנה

כ"ט בנובמבר 1947 - מלחמת השחרור

אמי היקרה ואחי הבכור נתן עם אשתו שושנה-ויף ובנם הפעוט רפאל, שנולד בקפריסין, הגיעו לפני ימים מעטים ארצה. (ראה בספרי "מגולה לגולה..." עד ראשית הגאולה" בעמוד 360 + 361)

חברתי שושנה גמליאל ואנוכי עבדנו במוסד "יקיר" ליד כפר הרא"ה. גרנו בצריף עם גג-פת, שנשכר עבור עובדי המוסד אצל משפחת מנדל וקרלה צורף (גולדשמידט) בכפר הרא"ה. שושנה גרה בחדר אשר קירו התחתון נבנה מבלוקים וחלקו העליון מפת. יחד עמה גרה אחות במוסד, רבקה אנגל ע"ה מהמבורג, ועוד עובדת, אם בית, שעממה שושנה.

רבקה אנגל היתה בעבר הקרוב בקפריסין ובין היתר מפלה שם בתינוק רפאל בן נתן וויף.

חברתי זה שלוש שנים שושנה עבדה במחסן הבגדים בתחילה וכעובדת המטבח בהמשך.

אנוכי, אז יוסף משה בונדיהיים, הייתי החצרן של מוסד יקיר, אחראי על כלי העבודה והמחסן, טיפוח החצרות בין הבתים, פיתוח הגינות והפעלת הנערים בשתילת צמחי נוי.

גרתי עם עובד אחר בחדר השני של צריף משפחת צורף, שהיה בנוי כולו מפה ומבנים היה מקורה בלוחות מעץ דיקט. בין חדרנו לחדר הבנות היה פרוזדור צר, ובו כיור לרחצה ולשטיפת כלים. כדי להתקלח, היינו צריכים לבקש מעבר בחדר הבנות, כי בקצהו היתה מותקנת מקלחת זעירה, עם מים קרים בלבד. בית השימוש היה פחון מחוץ לצריף ובו בור חפור, בחצר המשק. חברי למגורים היה בחור צעיר מאוד, כבן 18, שעבד כעוזרו של מר יינגר, שהיה ממונה על מעק המוסד ובו עופות, פרות וסוס. כן עובדו שטחי ירק ומספוא ונערי המוסד חונכו לעבודה חקלאית. – הבחור עמו גרתי היה עולה חדש מיוון, ושמו משה סורימאנו.

הארץ סערה לקראת עצרת האומות המאוחדות, אשר עמדה להחליט בהצבעה גלויה על 57 מדינות, אם בארץ-ישראל תחת שלטון המנדט הבריטי יוכרוזו שתי רשויות עצמאיות, תוך חלוקת הארץ לשתי מדינות, ערבית ויהודית. כמובן אם ההחלטה תהיה "כן", יופסק השלטון המנדטורי הבריטי. בריטניה לא רצתה בכך וסכסכה בין ערביי ארץ-ישראל לבין יהודה, ולבתה את השנאה שרחשו הערבים ליהודים. כך חשבו להשאיר שליטי הארץ, כדי "לשמור בה על האיזון והשקט".

ה 29 בנובמבר קרב והמתח בארץ היה עמוק, כל מי שהיה ברשותו מקלט רדיו, התאספו אצלו אלה שלא היו מצוידים במכשיר כזה. כל הארץ היתה מכונסת בבתים, כאשר התקיימה ההצבעה הגורלית. קריאת שמות נציגי האומות החלה ומאזיני הרדיו רשמו בקפידה את התשובות Yes, No, Abstaint דהיינו "כן", "לא", ו"נמנע". התוצאה היתה: 33 בעד, 13 נגד, 10 נמנעים ואחד נעדר מן ההצבעה.

עם גמר מנין הקולות היה ברור: רוב בעד חלוקת הארץ לשתי מדינות, ערבית ויהודית. השמחה שפרצה היתה אדירה. ברחובות הערים נוצרו מעגלי ריקודי "הורה" ספונטניים, כפי שעמענו בשידורי "קול ירושלים". גם אצלנו בצריף הורגשה התרוממות רוח מיוחדת: לראשונה מזה חורבן הבית השני, מכריזים אומות העולם, אלה שעמדו מנגד כאשר רצחו אותנו הנאצים הגרמנים ומשתפי הפעולה שלהם בכל ארצות אירופה הכבושה על ידי הגרמנים, כי עתה הגיעה השעה שנזכה במדינה משלנו, גם אם קטנה וקטועת שטחים היא. היינו מאושרים!! היה בכך לראשונה משהו ממעט הנחמה על ההרג שנעשה ביקירינו, שלא היה מגן להם. תהיה לנו מדינה משלנו, שבה נוכל להגן על עצמנו. אך הקולות בארצות ערב רטנו וכעסו. העליטים הערביים לא רצו בטובתנו. עננה כבדה של דאגה לעתידנו רחפה מעל לישוב היהודי בא"י.

ושוב החלו מאורעות דמים. כבר למחרת, ב 30 לנובמבר הותקף בריות אוטובוס שנסע מנתניה לירושלים והתחבורה היהודית בכבישים הבינעירוניים הותקפו שוב ושוב ונפלו קרבנות בכל חלקי הארץ. לזאת קיוו האנגלים, כי חשבו, כי עליהם לשמור על הסדר בארץ השסועה, וכי המנדט שלהם על ארץ-ישראל יוארך. בשבילים היה חשוב לשמור על עמדתם האסטרטגית שהיתה קרע קפיצה וארץ חיבור למזרח כולו, בהודו ובאסיה הדרומית עד סינגפור.

אך היהודים צהלו ושמחו... הגם שידעו, כי זמנים קשים עומדים בפתח. מומחים פוליטיים וצבאיים רבים מארצות המערב יעצו למנהיגי הישוב העברי, שלא להכריז מיד על מדינה יהודית, כי ידנו על התחתונה מספרית וצבאית במאבק המזויין בו איימו כל ארצות ערב הסובבות אותנו להטביענו בדם ובדמעות...

חיינו נמשכו במסלולם היום-יומי. כל בוקר הלכנו את כבדת הדרך הקצרה מכפר הרא"ה למסד יקר ורק לפנות ערב חזרנו למגורים שלנו בצריף צורף. הימים, השבועות והחודשים נקפו. שושנה ואנוכי רצינו להתחתן ולהקים משפחה. הרי רק בגלל זה עזבנו את קבוצתנו בעין צורים, כדי להגשים את חלומנו העז.

משפחת צורף היתה מוכנה להשכיר לנו את החדר מרופד הדיקט מבפנים תמורת תשלום סביר. ליתר הדיירים ימצא פתרון אחר, והחדר הבנוי למחצה ישמש כבית אימון לאפרוחים. הפרוזדור הצר יהיה מטבח עבורנו והמקלחת מעבר לבית האימון תהיה שלנו. ראינו בכך פתרון מתאים לנו, בעקר כאשר יתר דיירי הצריף הסכימו אף הם לפתרון מגורים אחר בשבילים.

הכנות לחתונתנו

בעצה אחת עם מרגלית גמליאל ע"ה, אשת חיים ז"ל, אחיה של שושנה, אותם ביקרנו בירושלים כאשר זה התאפשר לנו, קנינו בחנות לבדים בתל-אביב, ברחוב נחלת בנימין- צומת אלנבי בד מעי ורוד שמצא חן בעינינו, כדי שמרגלית תתפור ממנו לשושנה שמלת החתונה. מרגלית היתה מיומנת ביותר בתפירה, ושושנה בעצמה שמעה בקולה לפני כמה שנים ללמוד תפירה, בעודה צעירה. מרגלית במיוחד וכן כל קרובי משפחתנו, הן מצד שושנה והן מצדי תמכו מאוד בכך, שלא נבזבז הרבה זמן ונקבע את חתונתנו בהקדם. הגם שהאווירה היתה מתוחה, כי לא ידענו מה ילד יום, האם תקום מדינה האם לא, האם תהיה מלחמה עקב כך או לא, קבענו את התאריך ט' בניסן ה'תש"ח, 18 באפריל 1948 כמועד לחופה.

זכור לי, כי נסעתי באוטובוס א.ג.ד מתל-אביב לירושלים, כשאני יושב מאחורי הנהג, כדי להיות ער להתקפה מן המארב מצד כנופיות ערביות בדרך לוד-רמלה, ובעליה דרך באב אל ואד לירושלים. על ברכי החבילה עם הבדים, מגולגלת לגליל, כדי שתראה כמו נשק מוסתר... לא היה לי נעים לנסוע כאזרח רגיל, אני בחור צעיר, כאשר אחרים כמוני שרתו בפלמ"ח או כמלווי שיירות ואני כביכול מתחמק מלקחת חלק פעיל במאבק על שמירת התחבורה הציבורית. הייתי אמנם חבר בהגנה, אך לא פעיל בעת הזאת, כי איש לא קרא לי לדגל. ביעיבת בני עקיבא אמנם התקיים קורס לחברי ההגנה בירי בסטן וברובה אנגלי, אך כל התרגילים שלנו בהדרכת דוד טפר, בחור מוצק ובנאי במקצועו, היו על יבע. דהיינו כיוונתי דרך כוונת שהוחזקה על ידי מתאמן אחר וכאשר לחצתי על ההדק ונשמע "קליק" הלחיצה, קבע בן-זוגי לאימון, אם פגעתי או לא. כן התאמנו בא"ש לילה (אמוני שטח ליליים). בחלל עמדה אווירת ערב מאבק מזוין, ובכל זאת החלטנו להתחתן בזמן בלתי ברור כזה, כי מבחינתי שאפתי מאוד להקים משפחה בהקדם, ויהי-מה. שושנה הסכימה עמי.

מדידות שמלת הכלולות נעשתה באחד מביקורינו הקודמים. לא רק שמלה זו הוכנה על ידי מרגלית ע"ה, כי עוד אחת בצבע טורקיז ואולי עוד אחת. אני הבאתי חליפה מחויטת בצבע אפור מברצלונה שבספרד, אותה קניתי שם בכספי הג'וינט, כי עוד בספרד החלטתי להתחתן עם זו אשר תיועד לי, ועוד לא ידעתי אז מי היא זו, כאשר זה יבשיל. רוב חפציו היקרים לנו נשארו בירושלים, כאשר עברנו בספטמבר 1947 לעבוד במוסד יקר בכפר הרא"ה, כך גם חליפתי.

במוסד יקיר הרווחתו, שושנה ואני 28 לירות מנדטוריות כל אחד. בחדרה בחרנו וקנינו לנו בחנות הרהיטים של מר לויט, ברחוב הנשיא והיום ליד "הצלמניה" של סוניה (כיום חנות הצילום "כפיר"), שולחן נאה עם ארבעה כסאות עץ, ארון בגדים עם שלוש דלתות, מזון בעל שלוש דלתות, וכוננית עם תא מכוסה בזכוכית זזה. הכל ביחד עלה לנו 92 לירות ושלמנו סך זה בשלושה תשלומים חודשיים, עוד לפני חתונתנו. כן קנינו רדיו מעץ עם טרנספורמטור, כי מתח החשמל בצריף של צורף היה של לול, על פי התקנון דאז. החודשים דצמבר 1947, ינואר פברואר ומרס 1948 הספיקו לנו לכך. (כל הרהיטים קיימים ונמצאים בעימוש עד היום)

הזמנו את כל קרובינו לבא לחופתנו ביום הראשון בשבוע, בשעה ארבע אחר-הצהריים, כי אז תתפנה אחת מכתות הלימוד לשמש אותנו, לאחר החופה מחוץ לבנין, כחדר מסיבת החתונה. אמי היקרה, אותה כינינו מוטי וכך קראו לה כל מכריה בעקבותינו, הציעה את יכולתה הידועה להכין לכל האורחים ארוחת נישואין כהלכתה.

אמנם באותה עת היה קיצוב חמור במצרכי מזון, עקב מצוקת הישוב העברי בארץ-ישראל, אך קרלה צורף ע"ה, בעלת הבית הנאמנה שלנו כבעלת משק עופות, דאגה למחסורנו תמורת התשלום הדרוש.

כמובן בקשנו חופש מעבודתנו ליום הראשון המיועד, אך האחראית על המטבח במוסד יקיר, ועממה גוסטל, לא אישרה לשושנה חופשה אלא רק ליום חתונתנו, כי יום זה חל בשבוע ההכנות לחג חג הפסח והעבודה במטבח רבה. לא זכור לי, אם לי אשורו חופשה יותר מיום, אך למעשה לא היה בכך כל טעם, ללא שושנה. עלי להוסיף, כי עד שהגיע אמצע חודש אפריל, הוחמר מצב אי-בטחון התחבורה בכבישים, בערים ובכפרים, עד כי לא היה אפשרי לנסוע לירח הדבש, כמקובל. אף אזור דרום-תל-אביב, יפו, בת-ים וחולון היו תחת אש צלפי הכנופיות.

בחודש מרס נחסמה הדרך לירושלים כליל, אך עם כיבוש הקסטל ונפילת ראש הכנופיות עבדול קאדר אל-חסייני בליל ה 3 באפריל 1948, נסעו שוב שיירות מוגנות בין ירושלים לשפלת החוף, הגם בדרך בורמה.

בירושלים גרה רוב משפחתה של שושנה וכן אחי ישראל; בחולון חיה משפחת דוד זכריה של שושנה, ברמת-גן אמי מוטי ואחותי הקטנה נעה, אחותי תרצה היתה אז במכללת בנות בית יעקב ונתן ואשתו ויף עם תינוקם רפאל מצאו מבנה עזוב בדרומה של נתניה, בשטח פתוח לאחרי בית העלמין, ואותו שכרו בסכום של 3 לירות מבעלי צריף אלברט, כך כונה המבנה. הם יצאו קרוב אחרי בואם ארצה ממחנה העולים ליד רעננה, והסכימו לדור במקום מוזנח זה, כי אז הסתפקו רוב הבאים ארצה בפניה כלשהי, רק שתמצא המבנה מוצל בעץ תאנים עתיק הוצע לנתן על ידי סניף פועלי אגודת ישראל בנתניה. עזרתי לו להכינו למגורים וסיידנו אותו בלבן.

במושב גן-השומרון גר דודי דניאל גליקשטאדט עם משפחתו ובנתניה גרה אחיינית של שלום ומלכה תם, אחות שושנה, שושנה ושלוש עפגין, שהיו לנו קשרים עמם. בת הדוד אורה בת שלום גמליאל גרה בתל-אביב. זכור לי היום, כי אף אחד מוטיקי כפר הרא"ה הזכיר לגבאי בית הכנסת, כי אני חתן, ולכן לא קבלתי עליה כנהוג אצל האשכנזים, בשבת לפני חתונתנו. אמנם לא הייתי מעורה בכפר, כי עבדתי במוסד רוב הימים, אך בשבתות התפללתי בכפר הרא"ה. כתושב זר לא זכיתי לתשומת-לב מצד ותיקי המושב. אולי אני טועה כיום, אך לא זכור לי, כי חשתי כחתן בשבת הזו... היינו מרוחקים מקרובינו ובכפר לא הכירו אותנו. כאשר נשלחו לנו בגדינו הטובים מירושלים, נעלמו אלה בדרך. חברת המוניות הודיעה, כי המונית נשרפה עם כל תכולתה בהתקפת כנופיות ערביות. היינו חתן וכלה ללא בגדי חתונה, אותם הכנו בשקידה רבה. כן ידענו כבר שבוע לפני יום החופה, כי הירושלמים מבני משפחתנו וגם הדודים מחולון לא יוכלו לבוא.

יום חופתנו – ט"ו בניסן

לא היה לנו זמן להכין את חדרנו בצריף משפחת צורף לפני יום נישואינו. בבוקרו של יום גדול זה בעבילנו, פינו הבנות העותפות של שושנה את מעט הפציהם מחדר הבנות ודאגנו לשתי מיטות ללינת מוטי ונעה שם. במרץ קרצפנו במים ובסבון את קירות הדיקט של חדרנו, שהיו אפורים מפיה תנור הנפט שבער שם בימות החורף. אף פעם לא נוקה חדר זה כביום חופתנו. לאותו יום אחר-הצהריים בקשנו שיביאו לנו מחדרה את הריהוט החדש. האחים אפלרן מכפר הרא"ה היו בעלי קומנדקר צבאי ישן, אותו רכשו מעדפי הצבא הבריטי. בעודנו מנקים בבגדי עבודה את חדרנו, מגיע בהפתעה אורחנו הראשון: גד בן-עמי, מדריך הנוער של שושנה שבא מטירת-צבי. מצד אחד שמחה רבה, מצד שני מבוכה, על כי אנו, החתן והכלה לבושים בגדי עבודה ומלוכלכים באבק מקבלים כך את אורחנו הנכבד הראשון... אך גד בן-עמי משקיט אותנו, כי הוא מבין את מצבנו, ללא עזרת הורים וקרובים אחרים. כמובן צמנו ביום חופתנו, כנהוג. רק הטרחה שטרחנו באותו יום לא הייתה כמנהג חתן וכלה.

הרב שאלו ישראל, רבה של כפר הרא"ה באותה עת היה מיוצאי ליטא. בהכינו את הכתובה במכונת כתיבה, היתה זו לו הפעם הראשונה להשיא כלה מיוצאות תימן עם חתן מיוצאי גרמניה. הרי הוכנה כאן חתונה יהודית, עם כתובה יהודית הנהוגה בכל אתר יהודי בעולם. הוא יקדש אותנו על פי נוסח יהודי אנשכז-פולין, אך במבטא יהודי ספרד שהונהג בארץ בחוגי הפועל המזרחי ובני עקיבא. הוא וכל יתר קרובינו הזמנו לשעה ארבע אחה"צ לחורשה במוסד יקיר, בין שני בניני כתות לימוד. מוטי, תרצה ונעה, ויף גיסתנו עם התינוק רפאל הגיעו בעוד מועד. מגיסתנו ויף קבלה עושנה את שמלת חופתה מצרפת. כן בא עמה אחיה אלברט, שהביא בהשאלה עבורי את חליפתו של אחיו ז"אק. כנציגי משפחת שלום ומלכה תם מירושלים, שנבצר מהם להשתתף בחופתנו, בא הזוג עושנה ושלום עפגין מנתניה. אחיינה הצעיר של עושנה, אהרון בן אחותה נעמי הגיע ממוסד הנוער כפר אברהם ליד פתח תקוה כנציג אמו. בת הדוד אורה באה כנציגת הוריה, הדוד שלום וחממה-יונה גמליאל בירושלים. מגן השומרון באה דודתי אני גליקשטאדט ובתה אריקה-רבקה ע"ה. דודי דניאל לא היה יכול להתפנות מעבודתו, כי הוא קבל בשעה זו במחלבה את כדי החלב מחליבת הצהרים מאכרי המושב.

השעה ארבע הגיעה. מי שלא הגיע עדיין היה אחי נתן, שנסע באותו בוקר ליום האחרון של קורס למדריכי נוער מחו"ל שהתקיים במוסד כפר בתיה ליד רעננה. לא רצינו שיפסיד את חופתנו, כי כל כך מעט מבני משפחותינו יכלו להגיע והוא הבטיח להיות נוכח. השעה דחקה, כי עוד מעט יחשיך והחופה צריכה להתקיים לפני לילה. ניסינו לדחות עוד דקה ועוד אחת, אך לבסוף התקיימו הקידושין בלעדיו, לצערנו הרב. גם דאגה קטנה התגנבה ללב כולנו, כי הוא היה תמיד דייקן.

בחופה תחת כפת השמיים השתתפו גם הרב שלמה צוקרמן, מנהלה הרוחני של מוסד הנוער, מר מנחם בן משה, מנהלה האדמיניסטרטיבי וכן חלק מנערי המוסד. כך לא היה חסר "קהל" מסביב לחופה.

כעד לחתימת הכתובה בקשתי את הרב צוקרמן ויהודי מבוגר מכפר הרא"ה, מרדכי שטיין כובד לכך על ידי הרב המקדש, הרב ישראל. צלמו אותנו במצלמה בוקס ביתית דאז ומעט הצילומים משמשים אוותנו עד היום לזכור, מי ומי הבאים לחופתנו. בכוונתנו היה לנסוע למחרת החופה לחדרה כדי להצטלם תמונות סטודיו אצל גברת סוניה. אך לעת-עתה, לאחר החופה התפזר הקהל ונשארו עמנו רק בני משפחותינו וכמה ממכריו הטובים באמת, כמו מנדל וקרלה צורף, יצחק ורות יעקבס (כולם ז"ל) וכמובן מנהלי המוסד. מוטי הכינה סעודה מזינה, בודאי בעזרת עוד מי מן הקרובות לנו, על פרימוסים בכתה השכנה למקום סעודת המצוה. לאחריה שבע ברכות וברכת המזון

וקרובינו נסעו כל אחד ואחת לביתם, פרט למוטי ונעה שנשארו ללון בצריף צורף, בחדר שהיה עד כה חדר הבנות. בבוקר כבר לא יכולנו להודות לאמי, כי היא ונעה נסעו השכם בבוקר לרמת-גן, כי שם, במוסד לבנות פליטות מאירופה מטעם פועלי אגודת ישראל היה מקום עבודתה. מוטי מלאה שם תפקיד של אם הבית וטבחית ראשית ונעה היתה צריכה להגיע לבית ספרה בשעת תחילת הלימודים.

אחרי קומנו בבוקר הכינה שושנה, רעייתי הטריה, ארוחת בוקר ביתית בחדרנו הזוגי החדש ונדמה לי, כי זו הפעם הראשונה שעשיתי קפה לארוחת הבוקר, כי שושנה סברה, כי כך נאה וכך יאה לבעלה הטרי. עד אז לא ידעתי קפה אמיתי מה-הוא, כי בבליה ובצרפת על שנות המלחמה, מצרך זה לא היה בנמצא אלא קפה מלאכותי שהופק מצמחי עולש, ה-Chicoree. בטירת צבי ובעין צורים שתינו תמיד רק תה או קקא. לכן זכרוננו זה על "קפה ממש" בבוקר של יום ראשון לנישואינו, השתמר כזכרון עמוק זה אצלי. באותו בוקר ארזנו את בגדי החתונה המושאלים במזודה ונסענו להצטלם בחדרה, כאמור לעיל. אחרי מבצע זה חזרנו למוסד יקר, לעבודתנו ליתר ימי השבוע, עד ליום העשוי בצהריים. לא קבלנו חופשת נישואים ובודאי לא ירח דבש. בשבילנו נגמרה חגיגת חתונתנו....

הרפתקה מבהילה ובלתי צפויה.

נדברנו עם ויף, כי נבוא לחגוג עמם ועם מוטי ונעה את ליל הסדר הראשון שלהם בצריף אלברט בנתניה. אולי גם נתן יגיע לחג ?
ערב חג הפסח חל אז בערב שבת ולאחר גמר עבודתנו במוסד, ארזנו מעט בגדי השבת הרגילים וירדנו רגלית לתחנת האוטובוסים בצומת הכביש הראשי, כדי לעלות שם על אוטובוס מחיפה לבית-ליד ומשם לנתניה.
הימים היו ימי מתח עצום בין הישוב העברי לבין צבא בריטניה המנדטורית, שעדיין שלטה בארץ. ארגון האצ"ל או הלח"י הטף שני סמלים (סרג'נטים) בריטיים ואיים להוציאם להורג, אם לא ישוחררו אסירי כלא עכו מלוחמי החרות, שנתפסו ע"י הבריטים אחרי "ליל הגשרים" המפורסם. בהגיענו לתומנו לצומת הכביש, חלפה לידינו שיירה של חיילים בריטים על מכוניות קומנדקר... החיילים הביטו בנו ואנו בהם. אחרי שחלפו לידינו ובהגיע אחרון המכוניות הצבאיות לעיקול שבכביש שבמקום זה, כמאה מטרים דרומה מאתנו, הסתובב הקומנדקר האחרון וללא כל אזהרה ירה חייל לעברנו צרור ארוך מן הברן שהחזיק מעל לגג הנהג.

שמענו היטב את שריקות הכדורים מעל לראשינו. התעשתנו מיד, חצינו את הכביש בריצה והמשכנו בריצתנו במעלה הדרך לכפר הרא"ה, עד שהיינו בטוחים, כי השיירה הבריטית התרחקה מאתנו. נבהלנו כמובן כהוגן. אך אחרי כעשר דקות העזנו לחזור לתחנת האוטובוסים ובסופו של דבר הגענו בשלום ובעוד ערב שבת וחג לצריף אלברט בדרומה של נתניה. שם שמענו מדוע לא הגיע נתן לחופתו וכך היה הדבר: ביצאו מכפר בתיה, הגיע לצומת רעננה-כפר סבא, כדי לעלות שם לקו נסיעה לכיוון חדרה. בצומת עמדו אנשי ההגנה, שבדקו את כל הצעירים, אם אלו התגייסו כבר לשורות המגינים, אם לא. ימים מעטים לפני-כן הוכרז על גיוס כללי וצעירי הישוב העברי נדרשו להרשם לשם גיוסם להגנה. נתן לא היה מצויד בטופס מתאים, גם לא היו עליו ניירותיו על כי עולה חדש הוא. לכן נעצר ונאסר כמשתמט זמני, וכדי לגייסו. ממחנה יונה שבתל-אביב הצליח איכשהו להתקשר למשפחת הדודים מרדכי-מרטין ופרידה וולקובסקי והם העבירו את ידיעת המצאו במחנה הגיוס לאשתו ויף ולמוטי. לא זכור לנו אם קבל חופשה לליל הסדר ואם נפגענו עמו בנתניה, אך יש להניח, כי כן הוא. בכל אופן חגגנו ביחד עם אמי ונעה את חג החרות ביחד בארץ ישראל. זכור לי מיום החג הראשון, כי הלכנו למנין שבשכונה הדרומית, מנין בצריף עלוב כדומה לצריף אלברט. רוב הבאים היו עולים מארצות מזרח-אירופה, וכאשר קרא אחד מן המתפללים את קריאת התורה, הזדעזעתי ממש ! בלי טעמים וללא הברה עברית מובנת, מין קריאה-לא-קריאה, בהברה יידישאית כמעט בלתי מובנת לי. ובעקר ללא כל טעמי-מקרא. את אשר קרא לנו ביתר ימי הפסח לא זכור לנו. כנראה חזרנו למחרת החג הראשון למוסד יקיר, כדי למלא שם את תפקידנו...

לקראת סיום המנדט הבריטי בארץ - הליגה הערבית מאיימת

פחות מחודש אחרי נישואינו עמד לפוג המנדט הבריטי על פלסטינה וחיילי בריטניה עמדו לעזוב את הארץ. אוירת קדם-מלחמה מלאה את חלל הישוב היהודי שמנה בערך 600.000 נפש לעת ההיא. הליגה הערבית התכנסה שוב ושוב ואיימה על הישוב העברי להרסו כליל, אם יעז להכריז על מדינה עצמאית.

כל ארצות ערב מסביב, מצרים מדרום, ממלכת הירדן ועיראק ממזרח, סוריה ולבנון מצפון הכינו את צבאותיהם הסדירים למתקפה כוללת, כאשר הם מצוידים בנשק מודרני, קל וכבד מכל הסוגים, דבר שנמנע מן ההגנה על ידי הבריטים.

הגם שלערבי פלסטינה הוקצבו שטחים נרחבים ומרכזיים להקמת מדינה ערבית-פלסטינאית, לא הסכימה הליגה הערבית לחלוקה זו, הגם שזו היתה משאירה את המדינה היהודית, אם תקום, במצב של חנק.

לערבים הוקצבו כל שטחי ההר המרכזיים מג'נין בצפון ועד לבאר-שבע בדרום, את כל הנגב המדברי ואת כל הגליל המערבי עד עכו. החלקים העבריים היו כמעט מנותקים אלה מאלה ורק פרודורים יבשתיים צרים חיברו ביניהם. השאלה הגדולה הייתה, האם ההנהגה היהודית, ובראשה דוד בן-גוריון, תחליט לקבל החלטה האומות המאוחדות במתכונת זו, תחליט על הקמת מדינה יהודית או לא ? רוב המומחים האסטרטגיים המליצו לרחות זאת, כי הסכנה להשמדת הישוב העברי הקטן-יחסית, כאשר יפלשו כל צבאות ערב מסביב לתוך הארץ, הייתה כבדת משקל. עקב איומי המלחמה גויסו רוב צעירי הישוב העברי להתיצב מיד להגנת הארץ. ביישובים החקלאיים של שפלת החוף הושארו רוב הצעירים בקיבוציהם ומושביהם, כדי להגן עליהם מפורעים שגרו בכפרים הערביים מסביב.

כך גם בכפר הרא"ה שם התגוררנו. שושנה ואנוכי כוזג צעיר בצריף על צורף, הונהג כך.

עוד בפסח, או מיד אחרי החג נדרשו כל התושבים לחפור תעלות הגנה נגד תקיפות מטוסים שהיו עלולים להופיע בשמי הארץ מעבר הירדן ואפילו מעיראק.

אנוכי, שחוויתי התקפות מטוסים על בשרי בבליגיה ובצרפת, לקחתי הוראה זו ברצינות גמורה ומיד במחרת חפרתי תעלה עמוקה מספיק ובחלקה כיסיתה בפח, לשם הטלת צל בשעות היום. השכנים הביטו עלי בפליאה, כי לא לקחו כל-כך ברצינות התראה זו, פשוט הם היו שאננים ולא רגילים למלחמה של ממש. עד כה שמענו רק על יריות מנשק קל. הפצצות ממוטוסים ??

עברו רק ימים מעטים מאז נישואינו והודיעו לי ממזכירות כפר הרא"ה, שעלי לשמור בלילות, כמו בחורים אחרים על בנין ישיבת בני-עקיבא, כדי למנוע מעבר רגלי של מסתננים בין כפר ערבי שעשן בין כפר הרא"ה לים.

מעבר לכביש, לבין הערבים שגרים מזרחה יותר בטול-כרם ובמבואותיה. היה חשש כבד, כי אנשי טול-כרם יעבירו נשק לכפר ערב-אל סומאל זה (ערבי סומאליה), שהיה מאוכלס בכ 1000 נפש. ההגנה על הישובים העבריים דאז היתה היקפית, כי מכל צד יכלו לתקוף וכן קרה לישובים רבים שהותקפו

ביריות רובים משכניהם לשעבר. הקשר הטוב שהיה קיים עד אז, נותק כליל, לאור הוראות הליגה הערבית. בן-גוריון הכריז שוב ושוב, כי כל ערבי הארץ שישמרו על קשר עם שכניהם היהודיים, לא יאונה להם כל רע מן ההגנה. אך לרוב זה היה ללא הועיל. הערבים פחדו יותר ממנהיגיהם מאשר מן היהודים. וכך קרה שבשבוע לפני פינוי הבריטים, ארזו תושביה הערביים של ערב-אל-סומאל את כל מטלטליהם, אפילו את מצבורי עצי ההסקה שלהם, ומכוניות משא לעשרות, מלוות בצבא הבריטי הסיעו אותם בכביש הראשי לבית-ליד ומשם לטול-כרם. (עד היום חיים צאצאיהם במחנות פליטים בקרבת עיר זו, בלי שתיתנת להם עזרת אחיהם מן הליגה הערבית, לישבם מחדש ביעשובים מסובדים, כפי שנהגו עם אחינו בני ישראל שבאו כפליטים מארצות ערב). צעיר הכפר עיסא, אשר היה שייך לנג'אדה, ארגון הנוער הערבי-הלאומי, לבש כעין בגדי צבא מאולתרים, היה ממארגני היציאה לתושבים הערבים הובטח אז, כי היציאה היא זמנית וקצרת מועד, כי עוד מעט יתקפו כל צבאות ערב את היהודים ויכבשו את כל הארץ, והם, התושבים יוחזרו לאדמותיהם ואף את אדמות היהודים ובתיהם יחלקו ביניהם. עיסא העמיס את אמו, אשת אבו-עיסא הראשונה ואת ילדיה על משאית והעבירם לטול-כרם. אביו אבו-עיסא נשאר עם אשתו הצעירה, השנייה, בביתו. הוא שמר על קשרים טובים עם היהודים, אך נאלץ להסתתר זמן מה בלולו של חברו היהודי דב טלישבסקי בחיבת ציון, מפחד נקמת מנהיגי הערבים, על כי נטש אותם. הוא היה נאמן הקקל, ומודיע של ההגנה ושל שלטונות ישראל. (בניו ובנותיו מאשתו הצעירה התחנכו לאחר המלחמה בבית הספר בכפר הרא"ה, ובנו הקרוי גם הוא אבו-עיסא חי כאן בינינו כאחד הערבים הישראליים שטוב להם, כקבלן עבודות עפר.

עוד כפר ערבי זעיר באזורנו הקרוב, צפונית מקיבוץ גבעת חיים (מאוחד) נעזב על ידי תושביו, שהיו אריסים עניים שעבדו אדמות של אפנדים עשירים בעמק חפר. שמו היה "זלעפי". כמה חושות נמוכות מאדמת חימר וכיסוי גג מקנה ופחים, חלשו על האדמות מזרחה מקיבוץ גבעת-חיים איחוד דהיום, שלא היה קיים אז. (היום ממוקם שם בית הקברות של הקיבוץ). אחרי שעזבו האריסים את בתיהם, צוותה מפקדת ההגנה באזור לתפוס את המקום ולהקים בו עמדת משלט, למניעת חדירה של כוחות עוינים ממזרח ומצפון מזרח, כי שטחים אלו היו ריקים מכל ישוב עברי עד קרוב למרגלות הרי השומרון הצפוני, קאקון ממזרח וישובי ואדי ערה הערביים מצפון-מזרח. יצחק הרצברגר ז"ל, צעיר בן כפר הרא"ה מונה כמפקד העמדה, שני האחים אפלר בני הכפר רווקים כמוהו, ואנוכי, יוסף משה בונדהיים הנשוי הטרי, נשלחנו לשם כאנשי הגנה. כולנו לא גוייסנו עדיין רשמית. לרשותנו הועמדה "מכונת-יריה"

גרמנית מסוג שפנדאו, עם שרשראות של כדורים (מקלע בלשון מאוחרת יותר), סטן תוצרת ההגנה, רובה פולני ורובה קנדי ארוך-קנה ורימונים. אני הייתי רובאי, בלי שנתנה לי האפשרות להתאמן אפילו רק ביריה אחת, כי התחמושת היתה מצומצמת ביותר וכל כדור יקר מפר. חוץ מזה היו עוד הבריטים באזור ולא היה רצוי לעורר את תשומת לבם לעמדה זו. במשך שעות היום היתה תורנות של יציאה הביתה, אך בלילות היינו מגויסים כולנו למשימת השמירה. הטנדר של האחים אפלקר שימש ככלי התחבורה להבאת השומרים הלון וחזור ומזון לנשאים בעמדה. שושנה נשארה רוב הזמן לבד, אם בעבודה במוסד "יקר" ביום ואם בצריף מגורנו בלילות. אני בקרתי לחופשות קצרות של עד חצי יום.

הכרזת המדינה ופלישת צבאות ערב – מלחמת השחרור

ביום השני, ה' באיר התש"ח = 14 במאי 1948 בשעות אחר הצהריים, פחות מ 24 שעות לפני שפג המנדט הבריטי, התאספו הנבחרים למועצה המכוננת בבנין המוזיאון בשדרות רוטשילד בתל-אביב ודוד בן-גוריון הכריז בשעה 16.00 על הקמת המדינה היהודית. השמחה היתה ספונטנית. הספקות נעלמו. הרב מימון ברך בשם ובמלכות ברכת "שהחיינו". "אם לא עכשיו-אימתי" היתה דעתם של נציגי העם ובראשם דוד בן-גוריון. למחרת, ביום השבת בצהריים, עזב אחרון החיילים הבריטים את חופי הארץ, אך כבר שעות לפני-כן החלה הפלישה של צבאות ערב מדרום, ממזרח ומצפון לארץ-ישראל המערבית.

כללית על ראשיתו של צה"ל: פרט לפלמ"ח (פלוגות המחץ) המאומן היטב, הוקמו למחרת ה 15 במאי חטיבות חיל רגלים על פי האזורים הגיאוגרפיים של הארץ. בירושלים הוקמה חטיבת **עציוני**, בתל-אביב **קריית** ודרומה לה **גבעתי**. בחיפה וסביבותיה הוקמה חטיבת **כרמלי** ובאזור החוף המרכזי חטיבת **אלכסנדרוני**, כאשר מפקדתה מוקמה בנתניה. מחטיבות אלה נשלחה להדוף את הצבאות הפולשים בצפון, במרכז ובדרום ובזכותן נכבשו חלקי הארץ שיועדו להיות מדינה יהודית ואף יותר מכך וצבאות ערב הוכו לאחור. אזור **עמק חפר** השתייך לאזור גיוס ומלחמה של חטיבת **אלכסנדרוני**.

הטיבה זו הקימה שלושה גדודי חי"ש (חיל שדה = חיל רגלים נייד) ושלושה גדודי חי"ם (חיל מצב להגנה סטאטית על הישובים). בחופזה הוקמו משרדי גיוס ורישום ומחנות אמונים, שם חילו ואומנו צעירים חייבי גיוס ומשם נשלחו עם יחידותיהם לשחרר חלקי ארץ מאוימים או כבושים על ידי לוחמים ערביים מקומיים ולהדוף צבאות זרים פולשים.

לאורך שפלת החוף היו מפוזרים כפרים ערביים אשר בחלקם לא התפנו מתושביהם ואשר החלו להציק ליעובים היהודיים בסביבתם וחמור מזה צלפו וירו על התחבורה היהודית בכבישים החיוניים ביותר.

גדודי חי"ש של הטיבת אלכסנדרוני מיהרו את קני ההתנגדות לאורך הכרמל המערבי, כמו מירה ליד חיפה, מנטורה ודור לחוף הים, פרדיס בכניסה לואדי מילק המחבר את רצועת החוף עם עמק יזרעאל ובאזורו כפר הפורעים קאקון, מרחק קצר מזרחה מן המעפיל, הקיבוץ המזרחי ביותר של עמק חפר, כפר סבא הערבית, ועוד. ישובים ערביים אחרים לא נכבשו, כי הם קבלו תגבורת מצבאות ערב הפולשים. כך למשל מירה במשולש הקטן מירה-טייבה-טולכרם שאוישעו בחיילי הלגיון הערבי הירדני, כמו גם קלנסווה מערבה מטולכרם. כפר הפורעים קאקון ועיירות ערביות לרגלי הרי השומרון כגון ג'ת, בקה-אל-גרבייה ושוקייה קבלו תגבורת מן הצבא העיראקי שחדר ארצה מן המזרח דרך ממלכת הירדן ובחסותה.

החלה מלחמת השחרור. לא אתאר את קרבותיה, שתועדו בספרים רבים, ביניהם שניים מהודרים לסיכום 50 שנות המדינה, אלא אתאר רק את הקורות אותי אישית בשנים 1948 – 1950.

גיוסי לצ.ה.ל.: המשכנו כל אותה עת מתוחה לאיש את העמדה בזלעפי, בלי להיות מגויסים רשמית. מימינו קבוץ גבעת-חיים וממולנו מזרחה וצפון-מזרחה שטחים בלתי מיושבים עד לאזור הכיבוש העיראקי למורדות הרי השומרון הצפוני ובקאקון.

באחד הימים או השבועות הוזרמו בלילה גדודי חי"ש מחטיבת אלכסנדרוני מזרחה ואחרי הרעשה ממרגמות שהיו ברשות החטיבה והתקפת מחץ נכבשו העמדות העיראקיות, שהיו ממוקמות בתעלות חפורות מסביב לתל קאקון. ספרו, כי החיילים העיראקיים נמצאו הרוגים בתעלות המגן, כאשר הם כבולים ברגליהם לעמדות הירי שלהם בערשאות, פן יברחו מן המערכה. הקצינים המפקדים ברחו כולם מן הקרב. כך נכבשה קאקון.

רק ב 15 לחודש יולי הגיע לעמדתנו קומנדקר של צ.ה.ל. להסיענו לחיל באופן רשמי. (בשנים מאוחרות יותר הבנתי, כי לו חס ושלום הייתי נפצע או נהרג כל העת ההיא, לא הייתי נחשב לחייל צ.ה.ל בכלל, ולא היה חל עלי חוק פיצוי פציעה או תמלוגים לאלמנה !!!)

הוסענו לנתניה ושם חילתי במשרדי החטיבה, שמוקמו בשרידי הכפר הערבי הנטוש אום-חאלד, במבואותיה של העיר (היום שטח בית התרבות ובנין המשטרה). מכאן למחנה אמונים מאולתר, שהוקם כק"מ או שניים מזרחה מכביש בית-לד, קרוב לקדימה, שם השביעו אותי במסדר עם עוד מגויסים. לאחר ההשבעה קבלתי מספר אישי 77763, בגדי צבא משומשים, כובע פלדה בריטי, רובה אנגלי, ונשלחתי עם עוד כ 30 מגויסים חדשים לגבעה בין המחנה לכביש. הופיע "מדרין" שהחל להסביר כיצד לכוון את הרובה ממרחק למכונית נוסעת, וכמה אצבעות צריך לכוון לפניה, כאשר היא נוסעת במהירות של 60 קמ"ש. אחרי כחצי שעה של הדרכה תיאורטית זו הגיעה משאית, וצווינו לעלות עליה. הסיעו אותנו דרומה, ואחרי נסיעה קצרה הגענו לכפר הס בגוש תל-מונד. שם הובלנו לתעלת מגן שהייתה חלק ממערכת הגנה ומשלט בקצה הדרומי של כפר הס. מפקד המשלט, ממ-כף או סמל הסביר לנו, כי אנו נמצאים מול עמדות הלגיון הירדני, שעשולט על הכפר הערבי **טירה** שמהווה טריז קדמי של האויב בין ישובינו והמפריד את שטח שליטתנו של גוש תל-מונד לכפר-סבא היהודית.

הוסברו לנו כללי ההתנהגות במשלט וכי יש לצפות ביום ולהקשיב לרחשים בלילה ולדווח על כל דבר חשוב.

היתה לי הרגשה רעה מאוד ! א. לא יכולתי להודיע לשושנה על כי הועברתי מן העמדה הקודמת, הקבועה כבר זה חודשיים או שלושה למקום מרוחק יותר, וכי חילתי רשמית וכי לא אוכל לתקשר עמה מכאן כמו מזלעפי. ב. עתה עמדתי מול עמדות הלגיון הירדני אשר חייליו הקרביים אומנו על ידי הבריטים, ואני לא מאומן מעשית בכלל. עוד לא יריתי אף פעם בכלל וברובה אשר בידי בפרט, אפילו לא יריה אחת ! הכיצד אנהג בקרב שיתפתח ?? ג. מי זה המפקד החדש שלי ועל המחלקה אשר שובצתי בה ואשר אינני מכיר אפילו אדם אחד מהם ? האם הוכשר לתפקידו האחראי יותר ממני ? האם הוא לא עלול לתת הוראות קרב בלתי מיומנות, ואני אפגע בגלל טעויות שלו לשווא ?? ומה עם יתר חיילי המחלקה ? האם קבלו "אימון צבאי" כמוני, דהיינו בכלל לא ? ואז מה יקרה בקרב הראשון שיתפתח ? זה הטריד אותי מאוד, כי חשבתי על שושנה, התגעגעתי לחזור אליה שלם ולא רציתי שהיא תסבול בגלל שחילתי בצורה כה בלתי מקצועית.

לפתע חשתי, כי עלי להחליט ממצב בלתי הגיוני זה, וכי אינני רוצה לסמוך על המפקד החדש, שנראה לי לא חכם במיוחד, "שוויצר". זכרתי לפתע את

המצב הגרוע אליו נקלעתי בפרינאים, כאשר עזב אותנו המבריה המיומן והלכנו אחרי שני "הספרדים" שמענו שהם יודעים את המסלול, והם, בבטחון המופרז שלהם הכניסו אותנו למלכודת הרים, שרק בתושייתי ביחד עם חברי ננס יצאנו ממנה והצלנו את כל יתר החבורה מללכת בעירון אחריהם... הייתי בלתי שקט לחלוטין והלילה כבר ירד על המשלט.

נדמה לי היום, שניסיתי בימים הבאים להסביר למפקד את מצבי, הן כבלתי מאומן והן כאדם נשוי, לא כמו כל יתר המגויסים עמי, שכולם היו בחורים רווקים, חסרי דאגה למשפחתם כמוני.

מקום המנוחה והאוכל היה הבית הקיצוני בדרום כפר הס, שם גר מושבניק מבוגר ואשר הקציב לי ולעוד כמה חיילים אחד מחדרי ביתו הקטן. מגנו השטוח צפינו ביום לעמדות האויב.

באחד הלילות הראשונים, בשהותי בתעלת המשלט, נשמעו רחשים מוזרים מכיוון גדרות התיל שהקיפו את עמדותינו מדרום, מכיוון הגיא שמפריד בין כפר הס לבין טירה האויבת. לא הצלחנו לקבוע איזה מין רחשים אלה ? הם באו כל הזמן מאותו מקום, לא התקדמו ולא התרחקו, אך אי-הידיעה הפחידה מאוד. לפתע, אינני יודע אם על פי פקודה או סתם מתוך עצבנות, ירה מישהו ממקלע אשר במשלט צרור ארוך לכיוון הרחשים.

השתרר שקט. העצבים נמתחו. אך השקט נשמר. למחרת בבוקר התגלתה גוייתו של הגמל הירוי, שרעה בגיא, לא הרחק מעמדתנו. התעלומה אמנם נפתרה, אך הסרחון שהתפתח בחמסינים של התקופה הלך וגבר, בלתי נסבל כמעט. אי-אפשר היה לעשות דבר, כי גויית הגמל היתה מונחת באזור ממוקש בתחתית הגדרות. (אולי נשלח ע"י האויב לבדוק את הגנתנו ?) בלילות הבאים ובמשך כשבוע לפחות, פשטו על הגויה עשרות תנים מיילים ושועלים נובחים, ומריבותיהם על נתחי הגויה הפריעו את שלוותנו.

הייתי מוטרד מאוד ממצבי !! יום אחד באה לי הישועה ממקום בלתי צפוי. במשלט הופיע קצין גבוה ממפקדת החטיבה. כונסנו והוסבר לנו, כי הקצין בא לברור מתוכנו חייל או שניים שמוכנים להתנדב לקורס צלפים. צלף, כך הסביר הקצין, הוא חייל מאומן ומיומן, אשר פועל כיחיד מחוץ לעמדות מוגנות, מבצע פעולות הטרדה בין פרדסים, על אם דרכים, או נשלח לפגוע בקציני האויב מעמדה מוסווית שהקים הצלף בלילה בכוחותיו הוא. אי-אפשר לבוא לעזרתו בגלוי, כי מקצוע הצליפה אינו מוגן בהסכמים בינלאומיים, כמו הסכמי ג'נבה לשבויים וכדומה. לכן המתנדב צריך לפעול בשכל ובמחשבה, אך כאשר הוא נופל בשבי, היו למעשה מופקר... כך הסביר הקצין.

לא נמצא אף מתנדב במחלקה. אך אחד כן הצביע בידו, אנוכי ! הבנתי מיד, כי זו ההזדמנות שלי, על-אף ההפחדה על מצבו האישי של הצלף, אם אמנם הוא נופל בשבי האויב. הרי זה תלוי בעיקוליו הוא, אם הוא יורה או לא. אינו נתון תחת פיקוד ישיר של קצין זוטא, שיכול לפקד על פעולה בלתי שקולה ובלי שניתן לערער על פקודתו, אם היא נראית להיות בלתי סבירה. זה קסם

לי, שההתרגלתי בחיי הגדודים שלי בצרפת להיות שקול ובוהן כל-דבר, שלא הלכתי כצאן בעדר כאשר נקלעתי למצבי סכנה.

זכרתי את אשר חוויתי בהתקפת המטוסים הגרמנים באוסטאנדה בחופי בלגיה והפאניקה של הציבור...

זכרתי את השאננות הבלתי מובנת לי, של ראש הקבוצה בטלויה, כאשר נודע לנו, כי הגרמנים עלולים להופיע בלילה לצוד אותנו בתוך חומות החווה החקלאית, ואני פרשתי בסתר וישנתי בברווזיה בחוף...

וזכרתי את מלכודת המוות בהרים, ממנה חלצתי אני את עצמי ואת כל הקבוצה, כי החלטתי לא ללכת באופן עיוור אחרי המובילים הבלתי מוסמכים... וידעתי, כי יש לי אשה צעירה ואהובה, וכי חייב אני לדאוג לכך, שלא יקרה לי אסון באשמת אחרים. כצלף, כך הבנתי, הרבה יהיה תלוי בי, בשיקול הדעת, בזהירות, בראיית הנולד, וביכולתי האישית... ולכן הסכמתי וכן קבלתי הוראה לארוז, ולנסוע עם המפקד לבסיס קורס הצלפים. נשמתי לרווחה....

קורס הצלפים: במחנה דורה, מדרום לנתניה הוקמה מפקדת החטיבה. לידה קוימו קורסים מקצועיים לחיילים החדשים: קשר, הובלה ונהיגה, משטרה צבאית, מודיעין, סיירים וצלפים.

למדתי לירות כדבעי ! בשכיבה, בכריעה ובעמידה. לא חסכו בתחמושת כדי שנודע לקלוע ביריה הראשונה במטרה. זה היה חשוב לבטחון כל צלף בעמדתו המבודדת. למדנו לחפור עוחות אישיות באתים מתקפלים, להסוותן שלא תתגלנה לעיני חיילי אויב צופים. אמנו אותנו באופן יסודי בתנועה בשטח בהסתור, ביום ובלילה. למדנו לנצל את צל העצים ביום, ואת החושך בלילה, שלא נתגלה. אהבתי זאת, כי הייתי קרוב לכך עוד מילדותי במשחקי האינדיאנים ביערות הרבורג ליד המבורג: אחר-כך בחיי החצי-מהתרתיים בצרפת המרכזית, ובמסלול הבריחה דרך הפירינאים. והתברר, כי אני קלעי טוב. למדתי להשתמש בחגורת הרובה, כדי לייצבו מזרועותי בשעת קליעה. הדופק הטבעי האיטי שלי, תרם אף הוא ליציבותי בשעת יריה.

גדוד 132

הקורס הסתיים אחרי עשה שבועות. הוסעתי למחנה בית ליד, בו מוקמו יחידות התמך של גדודי חיל – הרגלים של חטיבת אלכסנדרוני, שהחזיקו בקוי ההגנה המזרחיים של המדינה הצעירה. אלה נמתחו כחזית בתוך המישור של עמק חפר מקאקון בצפון ועד כפר סבא בדרום, כאשר המרחק מחוף הים אינו רב יותר מאשר עשרה עד מקסימום ארבעה-עשר ק"מ. בצפון הגזרה היה כפר הפורעים הכבוע קאקון משלט קדמי ביותר, וקוי ההגנה השתרעו מזרחה מקיבוץ המעפיל, לאורך המישור עד מעט מזרחה מכפר יונה, משם לצד המזרחי של קדימה, גאולים, כפר יעבץ עד לכפר הס. דרומה לכפר הס היתה המובלעת של טירה עם צבא ירדני ומעבר לה השתרעה החזית עד כפר סבא. לרשות מפקד הגדוד והסגל שלו (מטה הגדוד) עמדו מחלקת מודיעין, מחלקת מבצעים, מחלקה מסייעת, מחלקות קשר, תובלה, רפואה, ועוד. מטבח צבאי וחדר אוכל ששירת קצינים לחוד וסמלים וחיילים לחוד, היה מקום מפגש לחיילי היחידות השונות.

הביאו אותי עם עוד חיילים צעירים שעברו עמי את קורס הצלפים, – אחרים עברו קורס סיירים במקביל. – אל מטה גדוד 132, שהיה ממוקם מיד לאחר שער המחנה מצד ימין בכמה צריפים צבאיים.

אגב, מחנה זה היה מחנה צבאי בריטי לפני עזיבתו, וכאשר אלה פינו את השטח התחרו הכוחות היהודיים עם כוחות ערביים בתפיסתו. האחרונים ניסו להכנס ממזרח, אך כוחותינו היו זריזים יותר, הגם יותר קרובים מתחילה, וכך עבר המחנה הענקי, מצויד במבנים צבאיים לרוב, בכבישים פנימיים שתי וערב, לידינו.

חלוקה למגורים ומסדר היכרות. מפקדנו החדש היה אהרון גורן, קצין מחלקת המודיעין אליה השתייכנו מעתה. המחלקה היתה מורכבת משלוש כתות: כתת המטה = קצין, סמל ופקיד, שרטט צבאי, סמל מודיעין כללי ונהג; כתת סיירים וכתת צלפים. מתפקיד מחלקת המודיעין היה לאסוף מידע עדכני על כוחות האויב על ידי תצפיות בעמדות קדמיות ועל ידי סיורים לאורך קוי החזית; לרכז ולעבדו, ולהעבירו למפקדת גדוד 132.

הגדוד היה אחראי על הגנת החזית המזרחית, אותה תיארתי זה עתה, מקאקון ועד טירה הערבית.

חיילי הגדוד היו מפוזרים במחלקות וכתות במשלטים חפורים בגבעות שעלמו על השטח, כדוגמת המשלט בכפר הס, בו עשיתי כשבועיים מאז שחילתי. עתה, אחרי כחודשיים בשרות בצה"ל, הייתי צלף מאומן היטב במחלקת המודיעין בגדוד 132.

בעיות כשרות ושמירת השבת: קבלנו מסטינג לאכילה והלכנו לחדר האוכל

הגדודי במסדר. **אהרון גורן** מפקדי, כמו מפקד הגדוד **גד מנדלסון** היו מן האסכולה הצבאית הבריטית ונהגו בהתאם. אך אהרון גורן היה מושבניק מכפר מונאש וככזה לא הקפיד כל-כך על "דיסטנץ" צבאי בין בעלי הדרגות השונות.

בבואי לראשונה לחדר האוכל נגשתי למטבח לשאול על כשרותו, וענו לי, כי אין מבשלים פה חזיר, מכאן שהכל כשר. אך כשבדקתי ראיתי מיד, כי אין הפרדה בין חלבי לבשרי, דהיינו בשבילי זה לא נחשב לכשרות. הייתי הבחור הדתי היחיד במחלקתי והבנתי מהר, כי אני יוצא דופן במובן זה. בקשתי כי יתנו לי ירקות טריים ומצרכים בלתי מבושלים מקופסאות השימורים שסופקו לצבא והיו כשרים. זאת לדעת: עוד לא היתה קיימת רבנות צבאית ועיניי הכשרות היו נתונים לטבחים הצבאיים על פי הבנתם. היה זה מסובך עבור אהרון גורן, כי לא ידע בדיוק כיצד לנהוג עמי. הסברתי לו, כי אני חייל ככל החיילים, רק בעיניי כשרות אני מקפיד וכי זקוק אני לשני מסטינגים, אחד לארוחות בוקר וערב, ואחד לצהריים. קבלתי מבוקשי. כבר במשלט כפר הס ואחר כך בקורס הצלפים הפסקתי להתגלה, כי התמיסה מאבקת המשעי שהשתמשתי בה לגילוח, התייבשה על הפנים טרם פעלה את פעולה וגרמה לכוויות. בידעי, כי חייל דתי זכאי לגדל זקן, באתי לגדוד כבר עם זקן. ענין הגילוח נחסך כך ממני. – מפקדי הקפיד על מסדרים קבועים בכל בוקר, בו היינו צריכים להופיע מגולחים ועם רובים מנוקים היטב. במסדר עמדנו בשורה וסמל המחלקה בדק אחד לאחד רובהו של כל חייל, תוך כדי הרמתו לעינו הבוחנת, שמא נמצא בו גרגיר של חול. כאשר בשבת הראשונה נדרשנו להופיע למסדר עם רובה מנוקה, הבהרתי למפקדי, כי איני מנוקה בשבת בבוקר את נשקי וכי איני נוגע בו כי אם לצורך חובה צבאית, דהיינו יציאה לפעולה. אך לפני כניסת השבת ניקיתיו היטב ועטפתי את פתח הלוע בבד, שלא יחדור אליו בלילה חול. הוא רצה לפטור אותי מן המסדר כליל, אך הבהרתי, כי למסדר אני מופיע כמו בכל יום אחר, אך בלי הרובה. לא היתה לו ברירה, אלא לוותר לי בענין זה, שהוא ראה בו עד כה חובה צבאית בלתי נתנת לערעור. כאשר רצה לאחר המסדר להשאיר אותי במחנה ולא לצרפני למשימת תצפית או סיור, אותה הטיל על אחרים, לא הסכמתי לכך וניסיתי להבהיר לו את ההבדל בין פעולה בלתי חיונית להגנת הארץ, כגון מסדר, לבין פעולה צבאית נדרשת עקב המלחמה. כן, לא קל היה לי לראשונה, אך גם לא לו. במשך הזמן למד, שאיני מתחמק חלילה, אלא כך אמונתי ומנהגי וזכותי לנהוג כך כחייל דתי. אני מניח כיום, כי למד לדעת, כי אני חייל ממושמע, המבצע את המשימות המוטלות עליו בדייקנות.

לרוב השתמשו בנו, הצלפים, כתצפיתנים, אך בשעת צורך כנשק מדויק, כמובן הוסענו לכך למשל זה ואחר ומעמדות קדמיות, מצויידים במשקפת, אספנו "מודיעין" על עמדות האויב, על תנועותיו ברכב או ברגל, על חילופי משמרות ועל עבודות ביצורים שנעשות. זאת לדעת: לא היו לצ.ה.ל. של אז אמצעי מודיעין רבים. מפות שטח, תצלומי אוויר של הצבא הבריטי, ריגול ומסירת מידע ממשתפי פעולה, סיורים לאורך הקוים ותצפיות היו הדרכים לאסוף מידע על האויב.

לפני זמן לא רב, במפגש עם פקיד המודיעין מאותה תקופה, דב קרלינסקי מנתניה סיפר לי הנ"ל, כי הצטיינתי בדיווחים מדויקים להפליא, וכי העריכו אותי על כך במטה המחלקה. למשל, כך זכר אחרי יותר מ-50 שנה, כי באחת התצפיות על עמדת הצבא הירדני דווחתי, כי חייל בעמדה מעשן סיגריות "Chesterfield"...

"תקרית" עם מפקד הגדוד: במשך הימים והשבועות הקרובים, בין יציאה לפעולה זו ואחרת, הכרתי בחדר האוכל הגדודי עוד חיילים דתיים. גם במחלקתי הזדהו כמה מחברי כמסורתיים. הם באו מתנועת "עקיבא", ארגון נוער מסורתי בירושלים, שהיו בהכשרה בבית יהושע, ליד אבן-יהודה. עתה, גם מנין היה לנו בשבתות באוהל שהוקצב לכך, והמטפל בענייני כשרות ותפילה היה סמל דת מטעם הרבנות הצבאית, שהוקמה אז. כמובן הוסדרה גם הכשרות במטבח, יתכן ולא תמיד "בהתלהבות" מצד מפקד הגדוד, שהיה חילוני מדעת, מיהודי גרמניה המתבוללים. אך ברגע שהוכרז, כי לחיילים דתיים מגיעים שני מסטינגים, ושרותי-דת אורגנו במחנה, התברר, כי לא כל כך בודד אנוכי, הגם יותר עקבי מאחרים מתחילה. מתנועת עקיבא אזכיר את חברי למחלקה דוד נובגורודצקי – "נובו" בפינו, בחור ידידותי וחייכן תמיד; מנחם לוי, דב ליפמן, אבנר עמיאל, ויוסף ארמוזה הירושלמי חבר מושב קדימה. (רק במפגש אזכרה לנופלים בביר-בורין ב-1999, חודש הקשר והיכרות עמם)

כשלושה שבועות לאחר שהוצבתי בגדוד 132 כצלף, חל ראש השנה ובשבוע לאחר-מכן יום הכיפורים. התפללתי עם חיילים אחרים במנין הצבאי במחנה בית-ליד, אך הענין לא זכור לי במדויק.

המצב הצבאי היה מתוח, כי צבא מצרים התקדם תוך קרבות קשים לקרבת המושבה רחובות ושם נעצר על ידי חיילי חטיבת גבעתי. כוחות רבים הוזרמו דרומה, וגם בחזית ירושלים ובדרך אליה היו קרבות קשים עם הלגיון הירדני ועם כנופיות מקומיות. גם באזורנו הוכרז "מצב הכן" תמידי, והחופשות הביתה בוטלו כמעט כליל. מחלקת המודיעין, ובמיוחד הסיירים והצלפים שהו רוב הזמן בפעולות מודיעיניות מחוץ למחנה וטבעי היה, כי לא חשנו במשטר

הנוקשה שהוטל על יחידות המפקדה במחנה בית-ליד. בין פעולה אחת לשניה ניתנו לנו שעות שניה ומנוחה ולא פעם נוצלו אלה לגיחה מהירה הביתה, הגם שרוב חיילי יחידתי גרו ביעובים באזור. מפקד מחלקת המודיעין היה רחב-לב בענין זה, ומאחר והיה לנו קומנדקר יחידתי עם נהג "משלנו", לא היה לנו קשה לנוע בסביבה, ללא "פס יציאה" אישי. – בערב סוכות, יום ראשון בשבוע סיימתי את תפקידי בתצפית כפר-יונה ובמקום ללכת לישון במחנה, נסעתי בטרמפים לכפר הרא"ה, לראות את אשתי הצעירה שושנה, וכדי להצטייד בו-זמנית ב "ארבעת המינים" לחג הסוכות שחל מחר. כמה שעות מאוחר יותר חזרתי בטרמפ למחנה, אך בשער המחנה עצר אותי העג. ודרש "פס יציאה". כזה לא היה לי. הועברתי בליווי שוטר צבאי ללשכת מפקד הגדוד שהעמיד אותי למשפט מהיר. אפילו לא הספקתי להודיע למפקדי, שנאסרת.

... "עמוד דום, עמוד נוח" רעם קולו של סמל המשטרה הצבאית, בעמדי לפני מפקד הגדוד, גד מנדלסון, שישב אחרי שולחנו. כאשר שאל אותי, האם אמנם נעצרתי בשער, כי לא היה לי "פס" ליציאה, עניתי "הן". וכי לא ידעת שיש "מצב הכן" ואין יציאה בלי "פס"? כך המפקד. כן ידעתי, אך באתי מפעולה לילית, וביודעי, כי לרשותי חצי יום למנוחה, ניצלתי זאת לנסוע לביתי כדי לקנות את "ארבעת המינים" הדרושים לחג הסוכות! כך ביושר ובתמימות היתה תשובתי הגלויה. זה לא התאים לתפיסת מפקד-הגדוד האנטי-דתי, בן האסכולה הצבאית הבריטית הקפדנית ובקול רועם ובארסיות-מה הוא שאל אותי: "האם אתה חושב שיש לך קשר מיוחד עם השמים"? חשתי היטב את לעגו של השואל ולכן עניתי ללא היסוס: כן המפקד! זה לא היה מוכן לשמוע תשובה "חצופה" כזו בעיניו והוא הכריז, ורעם הגדוד רעם: "אני מבטל לך כל החופשות במשך שלושה חודשים, בהם תהיה רתוק למחנה...". שוחררתי וחזרתי למפקדת מחלקת המודיעין עם הודעה חד-משמעית זו. מפקדי היעיר אהרון גורן שאל אותי, "למה לא קראת לי"? אך הרי לא יכולתי לעשות כן, כי ישר מן השער הובילו אותי למפקד הגדוד. ואז צוה מפקדי שאארוז את חפצי והוא ישלח אותי לשלושה חודשים "בתפקיד" למשלטי גוש תל-מונד ושמה אסתר כבר עם המפקדים הזוטרים ואצא הביתה בין פעילות לפעילות... כך התנהג עמי בהבנה מפקדי היעיר, שלמד להכירני וידע גם, כי אשה צעירה לי בבית....

במשלטים: מפקדי המשלטים בדרגות סגן-משנה או סגן, שמחו לקבל "תגבורת" של צלף קבוע במשלטיהם. פעם הייתי מוצב במשלט זה ופעם באחר, כאשר אני מקבל את משימות התצפית ואיסוף המידע ממפקדת המודיעין, וסמל הסיירים והצלפים **ניסן לופטה** ביקר אותי עם נהג המלחקה מדי פעם. התמצאתי היטב במפות הצבאיות ודיווחתי בדוחות יומיים על תנועות האויב בחזית מולנו. חיילי המשלטים כיבדו אותי, כי הייתי צלף מקצועי ורובה הצלפים הבריטי, מסוג "מרק 4", הגם בלי משקפת, עשה עליהם רושם רב. הם היו מצוידים אמנם ברובים צ"כיים חדשים, אך בעלי מכת רתע חזקה ורועשים והרובה שלי נחשב למדויק יותר ועוד בידי צלף מקצוען.

באחד מתפקידי, יצאתי בלילה חשוך ממשלט באזור כפר יעבץ והתגנבתי מזרחה אל חורשת אקליפטוסים, לא הרחק מדרך עפר המחברת בין הכפר קלנסווא לבין טירה, שניהם בעליטת הצבא הירדני. קבלתי הוראה למנוע כל תנועה בין שני הכפרים ולצלוף אל כל מטרה שתנוע בדרך. עוד לפני אור ראשון הייתי ממוקם בשוחה החפורה בצל החורשה, כ-500 מטרים מדרך העפר. עברו שעות והשמע כבר גבוהה ברקיע. לפתע התגלו לעיני שני חמורים הולכים מקלנסווא לטירה, ולפניהם רגלית פלאח ערבי. על החמורים שתי נשים. הפקודה היתה פקודה ועלי לבצעה. הבנתי, כי גם אזרחים יכולים להעביר מידע מקטע אויב אחד לקטע השני ועלי למנוע זאת. הרמתי את קנה הרובה, הזזתי את גרר הכיוון ל-500 מטר וכוונתי למרחק של מטר מלפני רגלי הפלאח ויריתי יריה ועוד אחת לפני רגלי החמור הראשון. שני בומים ושתי שריקות כדורים. אבק עלה מפגיעותי בדרך העפר. והפלאח עם נשותיו על החמורים נבהלו כהוגן ופנו לאחור אל המקום ממנו באו. השגתי את אשר נדרשתי להשיג, בלי לפגוע באזרחים, שנראו להיות תמימים לכאורה, אך אשר שימשו אולי כשפני נסיון בידי חיילי הלגיון הירדני, לבדוק, אם הדרך בין שני הכפרים ניתנת למעבר ברגל...

במשלט בקאקון: החזית השתרעה ממש מול עמדת התצפית של קאקון, דרומה לכיוון כפר יונה, וצפונה לכיוון ואדי ערה. ראיתי היטב את העיר טול-כרם, לרגלי הגבעות ממול הכפרים ביר אל-סיכה ושוייקה, שגם הם נשלטו על ידי הירדנים ומהם הוביל כביש צפונה לכפר ג'ת הכבוש על ידי הצבא העיראקי וממנו לבקא אל-ג'רביה. היה עלי לצפות. התחבורה הציבורית בערן הדרומי היתה דלילה ובין המשלטים נסעו רק משאיות אספקה צבאיות וכך לא יכולתי להגיע הביתה לעיתים קרובות, כפי שהייתי בעצם חופשי לעשותו, באין עלי פיקוד ישיר. זאת הסברתי בודאי לשושנה באחד מביקורי המעטים יחסית בבית. על כן תפסה שושנה יוזמה ונסעה למחנה בית-ליד,

בקשה ראיון עם מפקדי אהרון גורן והסבירה לו את מצבה. זה התרשם מאוד משושנה ועשה מעשה לטובתנו. קבלתי הוראה לעבור ממשלטי השרון הצפוני אל משלט קאקון. מעט מזרחה לקיבוץ המעפיל, על הכביש הבא מכפר הרא"ה. שם היה עלי מעתה לעשות את תפקידי כתצפיתן ולדווח אודות תנועות האויב ממול. ואמנם יכולתי מעתה להגיע הביתה ביתר קלות ולעיתים קרובות, בלי חשש להיעצר בכביש הראשי ובצומת בית-ליד על ידי אחד השוטרים הצבאיים, מהם הייתי צריך להיזהר עתה כפליים, כי הרי למעשה נענשתי ב "ריתוק מחנה", ללא רשות לחופשה בכלל למשך שלושה חודשים. אי לי, לו הייתי נתפס באותה תקופה... עתה יצא מתוק מעני... במשקפת. נשקי השני, צפיתי על כביש במזרח, ודיווחתי על כל מכונית שנוסעת בין אזור הכיבוש הירדני לעיראקי. לשם כך התמקמתי במרומי תל קאקון, על הטיירה העתיקה מימי הביניים ואשר היתה שייכת לאחד האפנדים העשירים ומפקד כוחות הפורעים באזור. כאמור לעיל נכבשה מצודה זו מידי הכוחות העיראקים לפני שבועות מעטים לפני הגיעי לשם, ועדיין ניכר היה, כי בתוך המצודה חיו בעבר הקרוב אנשים עשירים. היה שם ריהוט עתיק, אפילו ארונות קבורה מעוטרים בקישוטים מפליז, דמויי זהב, ראיתי באחד ממרתפי הטיירה. בתי הכפר הערבי שהשתרע לרגלי המצודה ממערב היו מטרת קבלנים יהודיים מנתניה, שפרקו מהם את הגגות השטוחים, כדי להעמיס על מכוניות משא את ה"ריילסים" (פסי רכבת) שתמכו בגגות. הייתי ער לעובדה התמוהה והמרגיזה, כי אני וכמוני בני הקיבוצים והמושבים מנותקים מבתינו ומשרתיים את הגנת ארצנו, והם – שמתחמקים איך-שהוא מן השרות, עושים כסף מן הרכוש הנטוש. כאשר ראיתי את אי-הצדק בחלוקת הנטל, החלטתי, כי גם לי מותר לקחת משהו מן הרכוש שנעזב, חפצים שהיינו זקוקים להם. הבאתי לצריפנו ארונית מעץ למטבחנו הזעיר ושרפרף עם מושב מקוש לחדרנו היחיד....

מימין למצודה ומעט אחורה, במרחק של כ 100 מטרים היה בנין אבנים מאורך (שקיים עד היום במכלול המתנ"ס האזורי "יכון"), שם היה ממוקם מטה המחלקה שהחזיקה בקאקון וסביבתה ובאוחלים חיו חיילי המחלקה. האחים אפלר מכפר הרא"ה השתייכו למחלקה והטנדר שלהם היה כלי תחבורה מבוקש, גם אנוכי נסעתי בו הלך וחזור. כתה אחת מן המחלקה החזיקה משלט דרומה, לכיוון כפר יונה.

באין לצגה.ל של הימים ההם נשק כבד, אילתרו החיילים תותח-דמה מצינור העקיה עבה מונח על שני גלגלים, הסיעו אותו רתום לג"פ, קרוב לדימדומים, לקדמת המצודה ופוצצו לידו חומר נפץ במטרה שהאויב יחשוב, כי תותח לרשות כוחותינו. זאת היתה התשובה לכוחות האויב מולנו שהזיזו תותחים טו-פאונדר בריטיים לאורך החזית הקרובה אלינו, לשם מטרת טקטיות, או להפחיד את כוחותינו.

התמקמתי השכם בבוקר על הגבעה ולעת ערב ירדתי ממנה ולרוב נסעתי ללון בביתי בכפר הרא"ה. מפקד המחלקה לא היה ממונה עלי ישירות, אך הייתי לו לעזר רב והוא היה יכול לחסוך מעצמו להציב חיילים ממחלקתו לתצפית קבע, ולהגנה על המצודה. ממש לרגליה ממזרח השתרעו פרדסים שהיו שייכים לאפנדים הערבים של שוויקה וביר אל-סיקה. ביניהם עבר קו פסי הרכבת שעליו נסעו רכבות לפני הקרבות, מחיפה דרך טול-כרם דרומה לאזור פתח-תקוה ואף לירושלים. עתה היתה הרכבת משותקת. נצטויתי לשים עין חדה על הפרדסים ועל פסי הרכבת, וכצלף למנוע הסתננות של כוחות אויב או אפילו רק פלאחים לתוך השטחים המוסתרים מעין.

באחד הימים התקבלה התרעה, כי הצבא העיראקי מתכונן לתקוף ממזרח, כדי לכבוש מחדש את קאקון מידיו. באותה עת היו כוחותינו מדולדלים מאוד, כי נשלחו תגבורות מחטיבת אלכסנדרוני לחזית בדרום ולאזור הקרבות בבאב אל-ואד (שער הגיא). בדחיפות הגיע סמל הצלפים **ניסן לופטה** עם עוד אחד ממחלקתנו מבית-ליד ויצאנו בהולים רגלית לתחנת הרכבת הקטנה, משמאל לקאקון. מרחק של כקילומטר, בכיוון לכפר ג'ת (כיום באזור החממות ממזרח למושב אחיטוב). נשכבנו בקרבת התחנה במורד בכיוון לג'ת. עלינו היה לעצור את התקדמות האויב, אם "עז" לבא. בידי ניסן היה מטול אנטי-טנקי בריטי מסוג פיאט, הנטען בעזרת קפיץ חזק, אני הייתי מצויד ברובה הצלפים והחייל השלישי בסטן וברימונים. ניסן לימד אותנו בשכיבה, כיצד להפעיל את הפיאט, במקרה והוא יפגע. חיש מהר התברר, כי אני לא מסוגל למתוח את קפיץ ההפעלה, לא היו לי לשם כך כוחות מספיקים. בכל אופן חיכינו, אנו שלושות חיילי צ.ה.ל., לבואם של גייסות משוריינים ורגליים עיראקים, שאם יתקדמו מערבה, היה עלינו לתקוף אותם מן המארב.... ולעצור את התקדמותם. ההתקפה לא באה ולעת ערב חזרנו לעמדותינו.

ככה עברו כמה שבועות והיינו כבר בשנת 1949. אחרי הישגי צ.ה.ל. בהדיפת הכוחות המצריים, הסוריים, העיראקיים והירדניים הוכרזה הפסקת-אש על ידי האו"ם והתבססה הפוגה בקרבות. במשא ומתן בין הצדדים באי רודוס, ניסו לקבוע קוי הפסקת האש על מפות, כדי ליצור כעין גבול בין הכוחות. במקביל למשא ומתן רוכזו כוחות רגליים של חטיבת אלכסנדרוני בגוש תל מונד. מטרת מפקדי צ.ה.ל. היתה לספח לשטה שליטתנו את המשולש הקטן, את טירה-טייבה עד טול-כרם ואת ואדי ערה כולו, תמורת ויתור על שטחים באזור מורדות צפון-מערביים של הרי יהודה, שנכבשו על ידי כוחותינו ואשר היוו טריז בשטחי הכיבוש של צבא ממלכת ירדן.

מבצע מיוחד: חודש מרס 1949. היה זה בשבוע לפני חג הפורים. היה קר אך בהיר. צורפתי שוב למחלקת המודיעין, שהתמקמה ליד מטה החטיבה באחד מפרדסי גוש תל-מונד. שיירה ארוכה של משאיות עמדה לצידי הכביש, במטרה להזיז מזרחה מכוחותינו. ברגע שתינתן האות לכך, אם לא יצליחו במשא ומתן ברודוס, יתקפו כוחותינו את האויב, במטרה לכבוש ממנו את השטחים החיוניים לקיום ישובי השפלה המערבית של הערן הצפוני. בערב פורים קיבלתי פקודה, להיות אחד משלושת הסיירים, אשר יתקדמו בחשכת הלילה אל תוך שטח ההפקר בין טירה לכפר הס, להתקדם בזחילה בין שתי עמדות ירדניות ולצפות על פתחי המוצבים מאחור. ניסן, סמל הצלפים היה מפקד החוליה, אנוכי הצלף, הפעם גם כמשרטט את העמדות ופתחיהם, והשלישי ארנולד עדן, צלף אף הוא, כמחפה. (בצילום קבוצתי מימים אלה, שלושנתנו עומדים-כורעים זה ליד זה).

זאת לדעת, לא היו אז לצ.ה.ל. תצפיות מן האויר וסיור זה היה צריך לספק למפקד הפעולה דיווח בעל-פה ומשורטט על דרכי גישה אחוריים על המוצבים הירדניים, כדי למנוע תגבורת לחיילי העמדות האלה, אם נתקוף אותם. האמת לומר, חשתי באי-נוחות לקראת המשימה, כי היא נראתה להיות מסוכנת מאוד. הלילות היו בהירים לגמרי, הירח במלא אורו ולהסתנן בין שתי עמדות קרובות זו לזו, עליהם צפיו כמובן לאור היום במשקפותינו, כדי להתמצא היטב בשטח, המשימה הזו הפחידה אותי. כן, פחדתי. לא רציתי לאבד את חיי בגלל פקודה לא נראית לי ולהשאיר בבית אלמנה צעירה. אך לסרב לא יכולתי. פניתי למפקדי אהרון גורן והסברתי לו, כי הלילה ליל פורים ועלי לקרא את המגילה... אך לתפקיד שהוטל עליו נקצין המודיעין בחר בי כאחד מן השלושה, כי ידע את יכולתי שלי לדייק באומדני מרחק, בדיווח מהימן ובשרטוט פרטים מן השטח... התכוננתי בלב כבד ליציאה. סמכתי במידה רבה מאוד על הסמל שלי ניסן לופטה, שהוכיח את עצמו בעבר.

חיכינו עד חצות באחד המוצבים הקדמיים שלנו על רכס הגבעות ועל המורד שפונה מזרחה. בגלל אור הירח יצאנו מתעלותיו בזחילה קדימה, כדי שצופי האויב ממול, במרחק של כ-800 מטרים, לא יגלו אותנו כבר ביציאתנו כשגופנו הזקוף בולט כלפי הרקיע. היינו צריכים להגיע לעמדות האויב בזחילה, לעבור בין שתיהן, כשהן ממוקמות על שתי התרוממות-קרקע, לצפות עליהן מאחור, לגלות את דרכי הגישה אליהן, את הכניסה המרכזית ואת אשנבי הירייה. עלי היה לצלם כל פרט בזכרוני, כדי שאוכל, בהיותנו בחזרה במטה הגדוד, לשרטט במדויק את מראה העמדות.

התקדמנו פרקדן, אחד אחרי השני במורד הגבעה ממנה יצאנו. התקדמנו לאט לאט, מטר אחרי מטר. ניסן בחר כתואי שקע, בו זרמו המים בימי גשם לכיוון השפלה המזרחית, בתוכה היו שתי העמדות מורמות מעט מסביבתן.

מסביב יללו תנים, קרוב אלינו וגם מרחוק, עובדה שהקלה עלינו. ורחש גופנו בקרקע ובאבנים הזרועות בו, נבלע ביללות. ואם יגיע רחש שהוא לאוזני האויב, יחשוב שהוא בא מריצת התנים. טל וקור ירדו על גבינו והתפשטו באברינו. אך גופנו הזיע מן המאמץ המתמיד. לפתע החל ארנולד עדן להשתעל והוא כבש את פיו ופניו ממש בקרקע, כדי שלא ישמע. הוא היה מעשן כבד, והמפקד לא לקח זאת בחשבון, כאשר צרפו לחוליה הלילית המרגלת. היה רגע שחשבנו, שהוא צריך להשאר במקום. אך זה היה מסוכן מדי, כי יכולנו להתקל בו בחזרנו, בלי לדעת מי הוא ולפתוח באש עליו, או הוא עלינו. לכן האמנו עוד את מהלך התקדמותנו, כדי שתהיה לו מנת אור מספקת לנשימתו הכבדה, המגורה מעשן סיגריות ועתה גם מקור הלילה והלחות. התקדמות ומנוחה וכך חוזר חלילה. אחרי כשעתיים ראינו את התלוליות ואת העמדות לפנינו. פנינו אל הגיא הקטן שביניהן והנה אנו עוברים ביניהן ממש. מעלי מצד שמאל שני שומרי העמדה משוחחים ביניהם וניצוצות הסיגריות שעישנו, היו קרובים מאוד מאוד. חבל שלא הבנתי ערבית וכך חברי לחוליה. יכולנו אולי ללמוד משיחתם. עתה היו העמדות מאחרינו. סובבנו את גופינו באיטיות וציפינו כמחצית השעה על כל הפרטים שנדרשנו לזהות. אני ניסיתי לצלם בזכרוני כל פרט.

ניסן נתן סימן והתחלנו לחול, צמודים לקרקע עד כמה שאפשר, לכיוון בחזרה. אחרי זמן-מה הגענו למורד וחלנו בעליה באותו ערוץ קטן. שוב ארכה הדרך על כ 800 – 900 מטרים בחזרה כשעתיים ויותר. הגענו למשלט ממנו יצאנו עם זריחת אור ראשון מעל להרי השומרון... היינו רטובים מטל ומזיעה. היתה זו משימתי המסוכנת ביותר, המותחת ביותר שהוטלה עלי עד כה במלחמת השחרור והודיתי לה, על כי חזרנו ממנה שלמים ובלי שהשגיהו בנו. היתה בכך בודאי גם השגחה עליונה משמים. למדתי מכך רבות לעתיד, על תנועה בשטח... פורים היה היום !!

מרוצים הלכנו לחפש לנו מקום לישון בו מעט. העיניים רצו להסגר מעייפות והעפעפיים היו כבדות. בדרך למאהל שכחתי, כי יש לי עדיין כדור בקנה, כי עוד לא פירקנו את רובינו מן הכדורים. בהחזיקי את קנה הרובה כלפי מטה, לחצתי בלי משים על ההדק והכדור שבקנה נפלט בבום גדול. הוא שפשף את נעלו של ניסן הסמל, אך למזל שנינו לא פגע ברגל עצמה. גם זה היה לקח לימים הבאים....

סוף דבר: ציירתי את העמדות לפרטיהן ומסרתי את יצירתי למפקדי. אך ההתקפה המתוכננת לא הוצאה אל הפועל, כי בהסכמי רודוס סוכמו חילופי השטחים בדרכי שלום. ומה היה קורה, לו ח"ו התגלינו ונורינו ??... חיינו היו מבוזזים לשווא ....!! כוחותינו פוזרו וחזרו למקומותיהם. אני חזרתי לקאקון.

אבידות מחלקתנו: שניים מחילי מחלקתי נהרגו בחודשי החורף 48 – 49 בחזית גוש תל-מונר – בית ליד.

יצחק גראד נהרג מפגיעת פגז אויב במגדל המים בכפר יעבץ עליו עלה בתפקיד, כדי לצפות משם על תנועות האויב.

גור יערי, המכונה פל-ים נהרג בפעולת סיוור-אלים מול עמדת הצבא הירדני בביר-בורין, מעברו הצפוני של כביש בית ליד – מול כרם. (היום בארותיים). מטרת הסיוור הייתה לגלות את כח האש של חיילי המוצב. מפקד הכח שגה, כאשר לא נסוג מיד כשנתגלו, ופקד: "להסתער"....

מעדויות דהיום עולה, כי היה ליל ירח ובעברם בשדה תירס יבש, נשמעו תנועות סירינו היטב. גור יערי הסתער ללא-חת ונהרג כאשר עלה על כידון מושט לעומתו על ידי חייל ירדני מאומן היטב.

שניהם קבורים בחלקת חללי צ.ה.ל. בבית הקברות בנתניה. יהא זכרם ברוך !

חטיבת גבעתי

במשך שנת 1949 התנהלה מלחמת העצמאות בהפסקות. מבצעי כיבוש על צ.ה.ל. נדחו עקב בקשות האויב הערבי להפסקות אש בתמיכת האו"ם, שנקראו אז הפוגות, כאשר בסופן עזב תקף צ.ה.ל. וכבש עוד שטחים חיוניים למדינת ישראל. פרטים על כך ראוי לקרא בעני אלבומים מפוארים ומפורטים שיצאו לאור בשנות היובל של מדינת ישראל והם ברשותנו. אספר זכרונותי האישיים מתקופה זו, שנת 1949.

אי-שם בקיץ 1949, באחת ההפוגות, נקראתי למחנה בית-ליד, כדי לעבור בדיקות רפואיות, שלא נערכו עם גיוסי החפז בשנת 1948. הבדיקות העלו, כי אני שוקל רק 48 ק"ג, בו בזמן שדרוש משקל מינימלי של 50 ק"ג לגבר מגויס. אך היותי כבר מסויג כצלף קרבי, לא ביטלו את שרותי, הגם שגברים קרביים נדרשו אז ביותר.

בפנקס החוגר שלי הטביעו סמל רפואי ב, המציין שסוג בריאותי בינוני. התברר לאחר-מכן, כי לכל חיילי מחלקתי, כולם "חברה" אחד-אחד, הוטבע סמל בריאותי זה ולא הבנתי למה. אחרי זמן קצר התבהרה הסיבה: חטיבתנו, חטיבת אלכסנדרוני נקראה להחליף את חטיבת גבעתי בנגב, כי זו נשלחה למנוחה למרכז הארץ, השקט יחסית, מקרבות קשים שניהלה עם המצרים. וכך הגיעה לאזורנו חטיבה 5, זו הידועה כ"גבעתי". עתה גם התברר, כי מפקד הגזרה "תחמן" את צ.ה.ל. וסידר, על ידי קביעת רמת בריאות נמוכה לאנשי מחלקת המודיעין של גדוד 132, – להיות חיילי חי"ם (חיל-מצב) ולא חי"ש (חיל-שדה), – הגם שכולם היו חיילים קרביים מאומנים. כך ישמשו הלאה את צרכי הבטחת הקו מול חיילי הלגיון הירדני ביחד עם אנשי המשלטים של גדוד 132, כולם בני הקיבוצים והמושבים באזור, בהגדרה של חיילי חי"ם.

הרי אנו, אנשי המודיעין, היינו הסיירים והתצפיתנים של כל הגזרה והכרנו היטב את כל עמדות הלגיון הזה. שילוחנו לדרום עם חיל הרגלי של חטיבת אלכסנדרוני היה מרוקן את הגזרה מאנשי המודיעין החיוניים ביותר, כאשר חיילי גבעתי הבאים "למנוחה" בגזרה העקטה, לא הכירו את האויב ממול בכלל. כך עבר כל גדוד 132 מחטיבת אלכסנדרוני לחטיבת גבעתי. סופחנו לגדוד "הבוקעים 52", שהתפרסם בקרבות הבקעה נגד המצרים.

בתקופת החפיפה בין עזיבת אלכסנדרוני דרומה ועד לתפיסת הגזרה על ידי גבעתי הוטל עלינו, חיילי מחלקת המודיעין תפקיד נייד חדש: עלינו לנוע כל הזמן, יומם וליל לאורך דרכי קו ההפרדה בינינו לבין הלגיון הירדני. כך שהאויב "לא יחוש" ביציאת חטיבה שלמה מן הגזרה, עד בוא החטיבה המחליפה. לרשותנו עמד קומנדקר המחלקה בלבד, ועליו נסענו הלך וחזור על כביש התפר בין טול-כרם דרך מגדל-צדק (ראש העין) ועד למשלטינו דרום-מזרחה. לחדיד (כיום חיבור הכביש החדש משפלת לוד לעיר מודיעין). היינו תמיד עשה חיילים עם סמלנו ניסן או מחליפו, אחד מאנשי המנהלה של המחלקה. כך "המחשנו" לחיילי הלגיון, כי הקו מצדנו תפוס ושומר...

חטיבת גבעתי התבססה באזור והשתייכו עתה אליה. סמל גבעתי התנוסס מעתה על כתפייתי. עתה הוחלט לאמן את הצלפים להיות גם סיירים. כל כתת הצלפים נשלחה להרי מנשה, לבסיס האימונים ג'וארה. במשך כחודש, במאי 1949, עברנו קורס של לימודי טופוגרפיה, אימון די מפרך בהליכה ברגל, בסיורי יום ובסיורי לילה, ניווט בעזרת מצפן ומפות טופוגרפיות צבאיות והתמצאות בשטח. אהבתי זאת. רק בעיה אחת כואבת התגלתה עתה. כאשר הלכנו בחגור מלא ועם הנשק האישי, קבלתי כאבי הליכה. התברר, כי המשקל המזוה על גבי היה רב מדי ליכולת עצמות הרגליים לשאת לטווח ארוך, ונקבע, כי יש לי "פלטפוס", רגל שטוחה. הרי שקלתי בעצמי רק 48 ק"ג. פרט לבעיה זו, וכאשר היינו בתנועה ללא חגור מלא, הייתי חייל ככל

חברי ועמדתי היטב במאמצי הליכה ארוכים. (צילומי התקופה באלבום הגדול)

לאחר זמן-מה נגמרה תקופת "המנוחה" של גבעתי, וכל החטיבה ירדה שוב דרומה, ואנו, מחלקת המודיעין של 132 עמה. אנשי המשלטים הושארו במקומם. כך הכרתי עתה את אתרי הקרבות של גבעתי מקודם, כי עלינו הוטל, בהיותנו סיירים וצלפים, לסייר בכפרים הערביים העזובים וההרוסים באזור פלוג'ה (בין אשדוד לקרית-גת כיום), כדי למנוע הסתתרות של מסתננים בחורבותיהם. את שמות הכפרים שכחתי, אך אז היו אלה שמות מפורסמים, עקב הקרבות הקשים עד לכיבושם והסיורים בין חורבותיהם, עם ניסן תמיד כמפקדי, השאירו עלי אז את הרושם המתאים. גם פרודור ירושלים והגזרה הדרומית שלו, עד קיבוץ נתיב הל"ה דהיום, היו גזרות סיור ובדיקה של שתי כתות המחלקה שלנו. הגענו לאזורים הנדחים דאז בקומנדקר

שלנו והלכנו סוירים רגליים רבים, כאשר נשקנו דרוך תמיד, מפאת סכנת מסתננים למיניהם, בוזים או מחבלים אפשריים. אהבתי סוירים אלה, כי הנוף הטבעי והפראי קסם לי, אולי גם ההרפתקה.

בשלב מסוים הוצבנו לשמור על באב-אל-וואד, הוא שער הגיא. משכנו היו כמה מבנים מימין הוואדי העולה לירושלים, מעל למשאבת המים, עליה הנציח אחד בשם ג'אמילי את שמו. עלינו היה להבטיח בטחון התנועה לירושלים וממנה, ולשם כך סיירו במעלה הצפוני של הגיא ועד מעבר לרכס, אשר מעבר לו היה שטח הפקר והוא היה פרוץ למסתננים אפשריים, הגם שאחרי הגיא המקביל לבאב-אל-וואד, במורדות המערביים של הרכס הבא הוקם משלט משלנו, שנקרא בגלל הבדידות שלו "סיביר". הטיפוס עד לרכס זה היה מסע-בוקר מתיש בהחלט. אחד מן הבקרים, ואני ביום זה נשאיתי במגורים שלנו, חוזר הסיור שלנו עם "שבוי". בחור רזה ובלונדי, שאינו דובר עברית, כי אם רק גרמנית. מיד חשדו בו, כי הוא מרגל גרמני עבור הערבים. הושיבו אותו כפות-ידיים בחצר אחד הביתנים וקראו לי, שידעו עלי כי דובר גרמנית אני, לחקרו, מי הוא ומה הוא עושה בשטח ההפקר ועוד כי השטח הזה צבאי הוא, ואסור לתנועה לאזרחים. עד שקראו לי לחקרו, טיפלו בו שלא בכפפות-משי והבחור עשה במכנסיים והתנהג באופן מוזר. אחרי שדבבתי אותו התגלה לי, כי הוא יליד המבורג, וכי למד בבית הספר "תלמוד-תורה" כמוני, גם ידע לנקוף בשם מנהל בית הספר ספיר. היכן הוא גר ומה הוא עושה פה בשטח ההפקר ? ואז התברר, כי הוא חוסה בבית החולים לחולי נפש בירושלים, יצא לטיול ואיבד את דרכו. כל הלילה הלך וטעה בהרים, עד שהגיע לגזרת השמירה שלנו ונלכד. היה לו מזל גדול שלא ירו בו. הוא הוחזר כמובן למעונו "בכבוד" ולנו הוקל בידענו, כי אין מרגלים בסביבה.

לידת בתנו הבכורה נעמה-מרים

מיקום מחלקתי לא היה סטאטי. כך הועברנו באחד הימים למחנה בית-נבאללה, שם שכן מטה היחידה שלי לעת הזאת. שושנה היתה בהריון מתקדם ובמידת האפשר התחשבו בי בקבלי מדי פעם חופשות ביקור. בהיותה בחודש התשיעי, בקשתי חופשה באחד משעות אחר הצהריים, כדי להיות עם שושנה באותו לילה.

השכם במחרת הייתי צריך לחזור למחנה בית-נבאללה. הגעתי אין-שהוא לבית ליד. עמדתי לצדי הכביש כדי לתפוס טרמפ בכיוון לפתח-תקוה. אך אין כל תנועות רכבים. בימים ההם רכב פרטי כמעט ולא היה קיים, אוטובוסים ציבוריים כ"ל, ומשאיות צבאיות היו עיקר כלי התחבורה אז בכבישים.

עוברת שעה ועוד שעה ואין טרמפ. השעה כבר שעת 10.00 . מן הכיוון הנגדי עוצר רכב צבאי ויורד ממנו סמלי ניסן לופטה. "מה אתה עושה פה" ? היא שאלתו הטבעית. אחרי שאני מסביר לו את מצבי, מחליט הוא שאחזור הביתה לעוד יממה, ומחר אחזור לבסיס. היה זה יום החמישי, ה 25 באוגוסט 1949.

לפנות ערב חשה שושנה בצירי לידה ראשונים. אחרי כשעה ברור, כי הלידה קרובה. במונית נוסעים אנו לבית היולדות בחדרה, שעשן אז ברחוב נורדאו מס.4 (ברחוב ביאליק, לפני הצומת המרומזרת במעלה מזרחה) . בדיקתה מעלה, כי עוד יש זמן והאחות אומרת לי שלא לחכות בחדר ההמתנה, אלא לנסוע הביתה ולטלפן למחרת בבוקר. עוד היה אור-יום ולכן אני יורד ברגל לכביש הראשי, כדי לנסות לתפוס שם טרמפ לכפר הרא"ה. השעה שבע או שמונה בערב ואין כל תנועה בכביש. אני מחליט להתחיל ללכת ברגל, אולי בדרך יראה אותי נהג אדיב ויעצור בעבילי, כי הייתי לבוש במדי הצבאיים כמובן. אחרי כמהצית השעה ואני כבר בעיקולי הכביש של פרדסי אתא, עוצרת לי מכונית פרטית נדירה בעת ההיא, ואני נוסע את שארית הדרך לצומת הרא"ה. כמובן מעסיקה אותי בריאותה של שושנה אך גם השאלה מה יולד ? בן או בת ? וזאת לדעת: במרכז כפר הרא"ה עבד אז סנדלר מאלישיב, אשר טען זה חודשיים באוזני שושנה, אותה חיבב היותה בת ערדתו התימנית, הגם נשואה לאשכנזי, כי בבטחה הוא קובע, כי שושנה תלד בן. זאת הבחין בגלל בטנה המתחדדת מלפנים !!

בשעה שמונה הנני הולך לבית משפחת גלבר, מנהל החשבונות של הכפר, שגר ליד מגדל המים ואשר רק לו יש טלפון בבית. חיוג ותשובה: שושנה בונדהיים ילדה הלילה בת ! כנראה נראתה תדהמה על פני, כי כך סיפרה אחר-כך גברת גלבר, ש "התאכזבתי". אך לא כך היה הדבר, רק הופתעתי עקב "הנבואה" המוטעית והמטעה של הסנדלר.

באין לי חופשה רשמית חזרתי לבסיס. באותה עת היה שקט בחזיתות, כך שאני מנית, שחזרתי הביתה די מהר.

כשחזרה שושנה עם התינוקת החמודה, השחרחרת לצריפנו, התברר, כי ילדה זמן לא רב אחרי לכתי בערב, וכי הלידה נרשמה כלידה ספונטנית, בשעה 20.30 ה, - 25.8.49, אור ל- ל" באלול ה-תש"ט, ליל ראש חודש.

בחודשים לפני הלידה קראנו רומן של הסופר בורלא והנערה "הגיבורה" בסיפור היתה **נעמה**. על-כן החלטנו לבחור בשם הנערה החיננית הזו שהרשימה את שנינו, לבתנו הבכורה. הוספנו לה את שם אמה המנוחה של שושנה, בעיני קל: **מרומיה** עשינו **מרים**. היו אלה זמנים נהדרים, על אף הקשיים דאז בחיינו, אותם לא חשנו אז כה מיוחדים, כי זה היה המצב הטבעי ואליו התרגלנו....

כאשר באו אחיותיה ודודתה של שושנה מירושלים לבקרה ושמעו באיזה שמות קראנו לתינוקת התפלאו ! הרי **נעמה** הייתה הסבתא של שושנה, אם אביה ולא ידענו זאת. (נעמה בת הרון-אהרון עמר). כך קבלה בתנו הבכורה, בלי שידענו זאת, שמותיהן של **אם שושנה וסבתה, אם אביה שמעון**.

תכנון עתידנו בעת ההיא

באותה תקופה התחלנו לחשוב על עתידנו. רצינו להתקבל כחברים בכפר הרא"ה. אך פניותי בענין הושבו ריקם. מזכיר הכפר בר-חי טען, כי אין מגרשים או משקים פנויים בשבילנו, כי מה שיש, שומרים אותו לבני הכפר. בן-דודי מדרגה שניה בנימין בן דוד וגוסטל גלוקשטאדט מירושלים, שעבד אז בסקטור הפרטי במחלקת ההתישבות של הסוכנות היהודית מסר לנו, שישנם שני מושבים בסביבתנו, אשר מעוניינים במתישבים חדשים: **כפר חבת-ציון** העשן לכפר הרא"ה ומושב חבצלת-השרון, גם הוא בעמק חפר. העדפנו את חבת ציון של תנועת הציונים הכלליים, בגלל הקרבה לבית הספר הדתי בכפר הרא"ה, שעתיד לקלוט את ילדינו. פיתי לועד המושב דאז באחת מחופשותי. עקרונית היה הדבר אפשרי. חלקות רבות לא יושבו וחיכו לקונים. ביתיים הייתי צריך להוכיח, כי מתאים אני לעבודה גופנית ועלי לעבוד אצל שני חברים, שידווחו לועד אם אני מסוגל לעבודה קשה. [ברבות השנים התברר, כי התיחסו בספק לכושרי לעבד מעק, בגלל רזוני, שבלט] לכך עבדתי, שוב באחת מחופשותיי, אצל חבר הכפר הותיק **יוסף פדרוב** (לימים **בן-ארי**) ברפתו ובמחרת ביציקת היסוד של בית המגורים של החבר החדש **יוסף בר**, כאשר אני הפועל המגיע. בחופשה אחרת באתי בשבת לחדר התפילה של החברים הדתיים בביתו של החבר דב מלישבסקי. כן זכור לי, כי התפללתי תפלת מוסף לפני העמוד והותיקים הכירו אותי עתה במידה מסוימת בשני התחומים בהם רצו לבחון אותי. המובילים אז בועד היו החברים שמעון רף ויצחק גרינוולד. הראשון רצה לבחון את יכולתי הפיזית, השני היהודית-דתית. כפר חבת ציון של תנועת הציונים הכלליים היה מאוכלס באנשים חילוניים ודתיים כאחד והיה ביניהם כעין-הסכם בלתי כתוב של הבנה.

חורף 1949 – 1950 : גודד 52 הועבר לקראת החורף לגזרת ירושלים, שם היה עלינו להחזיק את קו החזית העירוני ואת מבואותיה מדרום וממערב. שוכנו במחנה "שנלר" בשכונת רוממה. אך תפקידי כצלף היה בעמדות שמוקמו בבתיא החיצוניים של שכונת "ממילא", מול עמדות החומה של הלגיון הירדני.

עמדה אחת היתה בבית "טאונס", שהיה עזוב מתושביו כמו כל הבתים מסביב וחלונותיו בוצרו בעקי חול. עמדה שניה היתה בכנסיית "נוטרדם" שגם בנין זה שימש כעמדה חקיצונית של הקו שלנו. הלגיונרים לא היו צריכים לחוש, כי אנו צופים עליהם מקרבת כמה עשרות מטרים בלבד, לכן הסתננו לבנינים השכם בבוקר בעוד חושך מכניסה אחורית ובמשך היום מיעטנו לנוע בתוכם. אם נאלצנו לנוע, עשינו כך רק בצל החדר ולא הראינו את עצמנו בחלונות. בין עמדותינו המוסוות לבין עמדות הלגיון הירדני היה שדה הפקר, זרוע גדרות תיל וגרוטאות והוטמנו בהם מוקשים לעשרות אולי למאות. – תפקיד אחר הביא אותנו לסיוורים רגליים באזור הכפרים הערביים העזובים מדרום-מערבה של ירושלים, באזור "מלחה" ועד לרמת-רחל.

בחורף זה ירד שלג כבד בכל הארץ, גם באזור החוף וכמובן באזור ירושלים. שושנה ספרה לי, כי בוקר אחד היא מגלה, כי מסביב לצריפנו בכפר הרא"ה הכל היה לבן משלג. היא הוציאה את נעמה הקטנה החוצה, שתראה את השלג, והיא אז רק כבת חמישה חודשים.

באחד הימים ואני סועד ארוחת ערב בחדר האוכל הצבאי במחנה "שנלר" מביט בי חייל מטה גדול-ממדים ושואל אותי מה תפקידי בגדוד. כשאני אומר לו שאני צלף וסייר, הוא התפלא מאוד, שחייל רזה כמוני יכול להיות קרבי כזה. החזרתי לו בערך כך: הרי אותך לא עשו קרבי, אתה יודע למה ? כי לו היית בשדה והיו יורים כלפיך צרור, היו כל הכדורים פוגעים בך, כי אתה כה רחב ושמן. אך בי הכדורים לא פוגעים, כי אף אם הם צפופים, הם עוברים לידך, זה מצד ימין וזה מצד שמאל, וזה יתרוני לעומתך. אני מניח ש "הספקן" קבל מענה מתאים. – גם קרה לי פעם בדרכי מן הבית בחזרה לשורות, שסרן או רב-סרן עצר לי טרמפ. הוא שואל אותי, אם אני חייל דתי, כי אני מגדל זקן. עניתי בחיוב. אז הוא שואל בנימה מעט מזלזלת אם אני סמל דת או משהו כזה ? כאשר עניתי לו : לא אני צלף וסייר, שתק... אולי התפלא ולא הוסיף דבר.

באחד מחודשי האביב נשלחתי לקורס מדריכי צלפים שהתקיים שוב במחנה דורה ליד נתניה. לסיום הקורס הייתי צריך להוכיח, כמו גם יתר משתתפי הקורס, כי אני מסוגל לעמוד במשימה מיוחדת. בלילה הוסעתי לאגם החולה ומעברו המזרחי הייתי צריך להסתנן בחושך עד קרוב למרגלותיו של מוצב סורי [תל פאחר], להסתוות בין שיחים ועצים ולצפות על הנעשה במוצב במשך כל היום, ורק בחושך לחזור לעמדותינו. היה זה יום של ערב אביבי ולי רק מימיה אחת עם מים והמון זבובים שורצים סביבי. אך מסוכן לגרשם בתנועות נראות לעין... במשקפת ראיתי את החיילים מעלי במעשיהם כאילו על כף היד אך הם לא הבחינו בי. היה זה מבחן קשה. יום שלם בתצפית כמעט ללא תנועה וחם נורא... אחריו קבלתי דרגת סמל צלפים.

מלחמת השחרור מסתיימת. בחורף זה כבר היה ברור, כי הקרבות לשחרור

חלקי מולדת חיוניים הסתיימה. מה שנכבש היתה מדינת ישראל. רצועת עזה וכל מדבר סיני נשארו בידי המצרים. "הגדה המערבית", כך קראו עתה הירדנים למזרח ירושלים והר הבית, להרי חברון, יהודה ושומרון, אלה חלקי ארץ-ישראל שנכבשו על ידי הלגיון הירדני, בלי להכרת האו"ם. רק בריטניה ופאקיסטן הכירו בכיבוש הזה.

הערבים, יושבי אזורים אלה לא זכו לקבל הכרת העמים הערביים לעצמאות, בניגוד להכרזת האומות המאוחדות. מדינת ישראל התרחבה בנגב ובגליל, אך ברצועת החוף של השרון היא נשארה דקיקת מתניים. באזור כפר-הרא"ה \ חבת ציון היתה רצועת החוף בין נתניה לטולכרם צרה ביותר, רק 14 – 15 ק"מ !! המעשולש הערבי הקטן טירה-טייבה-קלנסוואה וכל אורך וואדי ערה על ישוביו הערביים משני צידיו היו בידיו על פי הסכם רודוס, תמורת שטחים במורדות הרי יהודה צפונה מבאב-אל-וואד, הוא שער הגיא.

חשנו היטב את השינוי. המתח פג, חיילים שוחררו משרות החובה. כך גם חלק ממחלקת המודיעין של גדודי. אני לא הייתי ביניהם, הגם שהייתי הנשוי היחיד במחלקה, אב לתינוקת. לעומת זאת, נשלחתי אני עם עוד שניים ממחלקתי לקורס שרמטים צבאיים ביפו. למדנו שרטוט, כתיבת כותרות וטקסטים קצרים בעטים מיוחדים וקריאת מפות טופוגרפיות, שלב גבוה יותר ופענוח תצלומי אוויר. שעה שבועות בליתי כך "בנעמים", לא בשדות, בהרים ובגיאאות, כי אם ביעיבה בחדרו של בית ערבי עתיק, שהפך למכללה צבאית. זה היה בחודש פברואר ומרץ של ראשית 1950. עם גמר הקורס שוחררו שני חברי מחלקתי הביתה, אך אני הופקדתי, – על פי צו מיוחד, צו 8, על משרד המודיעין של גדוד 52 במילואים, במחנה בית-גבאללה, כיד ימינו של קצין מודיעין. עלי הוטלה האחריות על עדכון מפות מודיעיניות ומבצעיות שעל קירות המשרד ובמגירות ויתר אביזרי משרד גדודי, כולל כרטסת החיילים ברזרבה, וחומרי כתיבה ורישום. הרי הייתי עתה סמל ושרטט צבאי. רוב המחנה היה ריק מחיילים, עובדה שצבטה לי בלב, כי הרי אני אב לילדה קטנה ולאשה צעירה, אך אותי הותירו בשורות. התגעגעתי כמוכן הביתה...

לא הבנתי אז מדוע דווקא אני ? שנים מאוחר יותר הבנתי כי סומכים עלי יותר מאשר על אחרים. הייתי רציני, דייקן ומסודר... נאמר "יקה".

כך עברו כמה חודשים עד לחודש יולי 1950. סיימתי את שירות החובה של שנתיים מיולי 1948 עד יולי 1950, בלי שלקחו בחשבון כחודשיים שרות לפני שחויילתי רשמית. ואז שוחררתי גם אני הביתה.

סיכמתי לעצמי: לא הייתי מעורב בקרבות ממשיים. לאן שעלחו אותי, שם נגמרו בדיוק הקרבות... ראיתי בכך יד ה" שהחליט בחסדו כי רב, כי עברתי את מנת הסבל שלי כבר באירופה, וכי עתה, נשוי טרי ואב צעיר זכאי אני ומשפחתי הצעירה להכוונת המיוחדת... כפי שאז במחנה בית ליד קנטר בי מפקד הגדוד: "החושב אתה, כי יש לך קשר מיוחד עם השמיים" ? ועינתי "כן המפקד"... וכך אמנם התגלה לי הדבר עתה שוב.

נחלתנו בחיבת ציון

החלקה והמגרש: היינו בשלים להקים את נחלתנו ואת ביתנו בהקדם. עוד בשנת 1949 הציגו לנו לרכוש את היחידה של אהרון הורביץ ויורשיו מנס-ציונה, שלא ממשו את זכות התישבותם בעצמם. זכרון הדברים על רכישתנו בין אליהו הורביץ הבן לביני, **יוסף בונדהיים** נחתם ב 12 יוני 1949, באחת החופשות הקצרות שלי מן הערות. הלוואה מן הסוכנות אפשרה לנו לשלם למוכר 200 לירות ולאגרה חבת ציון, להם היה חייב הנ"ל עבור מיסים, סך של 500 לירות. בעבור הזכות להתקבל כחברים באגודה העיתופית החקלאית "אגרא" שילמנו עוד 100 לירות. זכותנו להתנחלות על היחידה נרשמה בתאריך 30.5.1949. מאוחר יותר התקבלנו רשמית כחברי "כפר חבת ציון" והאגודה החקלאית "אגרא" בתאריך 1950. 3. 1 זאת עוד לפני שהשתחררתי משירות חובה בצהל. – חלקת האדמה שהועברה לזכותנו היתה חלקה 11 בגוש 8381, וכמגרש לבנות עליו את ביתנו בחרנו את הראשון הריק, אחרי יוסף ואסתר ינאי, שהיו האחרונים ברחוב המערבי העליון. למעשה הציגו לנו לבחירה מועדפת מגרש ברחוב המזרחי העליון, מיד לאחר מגרשם של אשר ואסתר אריאב, כי שם האדמה היתה כבדה יותר ולא היו בה עשבי יבלית וחילף החולות, כמו במגרש המערבי (היום של ש. בצ"נסקי). אך העדפנו את כיוון מערב, עם אויר חופשי מן הים. המגרש סומן בעבורנו, בהיותי עדיין בשירות צבאי. כאשר השתחררתי ביולי והלכתי להכין יסוד לביתנו, נדהמתי לגלות בו חומרי בנין ותחילת חפירת יסוד! בהעדר קבע חבר חדש שהתקבל אחריו, בן-משה, אשר לא שירת בצבא, עובדה, הוא לא חפץ במגרש הבא בתור, כי זה היה משופע מאוד ונדרשה העקפה לישר את השטח או לבנות במדרון. לכן לא התבייש ותפס בחוצפה את מגרשנו המיועד. לא הועילו ערעוריי וטענותי. מעז יצא מתוק, כי כאשר הסכמנו לקבל את המגרש שהשכן החדש זלזל בו, וסימונו הוא מס. 16 בגוש 8383: התברר לנו, כי בגלל המורד החזק בו, יכולנו לבנות מרתף בלי לחפור הרבה. גם זו לטובה! חדר-מרתף זה הפך ברבות הימים, בתוספת עוד חדר ושירותים שבנינו, לדירת **אמי ואחותי נעה** ובה הן גרו כעשר שנים, עד 1965. – ב 1973 שכרו עמירם ועדינה דרמר את הדירה לתקופת בניית ביתם; כן גרו בה כשנה **נעמה ומנחם** לאחר נישואיהם וכן **שמעון ואתי** אחרי חתונתם, עד לבניית ביתם במגרש למעלה. – אחרי יציאתי לגמלאות ערכתי בחדר הגדול את הארכיון **לזכר הורינו** עם תערוכת הקבע של **אבות-אבותי** וקדמוני **שושנה**, ופינת העבודה בה אני מדפיס בין היתר גם את תיאורי זה.

חקלאות: על פי כללי המחלקה להתישבות פרטית של הסוכנות היהודית היינו צריכים להיות בעלי הון עצמי, – אך כקיבוצניקים לשעבר ללא הורים תומכים, לא היה לנו כל הון, "לא מן הון ולא מן הון"...עדיין גרנו בכפר הרא"ה ורצינו להתבסס על חקלאות ממש. החלקה בת ה 4 דונם לפני צומת כפר חוגלה היתה אדמת בור חולית, מכוסה צמחי חילף החולות. היא לא עובדה עד כה אף פעם. לכן חשבתי כיצד לטייב את הקרקע מחד ולהוציא רווח מן הגידול בו-זמנית. גידול אפונה היה נראה לי מתאים לשתי המטרות. אך לשם בטחון נועצתי בחבר ותיק שנוודע כמגדל ירקות. זה, ד. ג., אחרי שהסברתי לו את הפוטנציאל של העשרת הקרקע הבתולה בחנקן זמין וחומר אורגני לאחר גמר הגידול שיש בקטניות, הציע לי כמומחה, שלא לזרוע אפונה, כי לדבריו הגידול אינו רווחי. הנחתי בתום-לב, כי האיש יודע מה הוא עושה, אך הופתעתי מאוד לאחר מספר שבועות, כאשר התברר לי, כי ה"ל" השתכנע מהסברי המלומד, וזרע 10 דונם אפונה בחלקתו, הגם שלי יעק, לא לעשות כן ! לא ידוע לי, אם הרוויח מכך, אך אני למדתי בינתיים פרק ראשון "בחברות" במושב ...

מילואים: רק שבועיים משחרורי מן הצבא גייסתי שוב, הפעם לשרות מילואים. בימים אלה הוקם מערך המילואים ואני חזרתי למחנה בית ליד למשך שנה שבועות. שם הוקמה מחלקת המודיעין של גדוד מילואים 52 מחדש. סמל המחלקה היה בן כפר ויתקין, יצחק סברדלוב ז"ל, ששירת בבריגדה וסיפר לי על חיי החיילים היהודים אחרי כיבוש אירופה. דברים שהתפלאתי עליהם, עקב החופשיות בה התייחסו חיילי ארץ ישראל לגויים בכלל. חבר טוב היה לי יוסי רוזנבלום, חבר מושב העיתופי הביתרי נורדיה. סיימתי את שרות המילואים הראשון שלי לקראת סוף הקיץ והיה עלי להחליט על דרכי בחיים ועל פרנסה דחופה.

פרנסה: העובדה שהייתי חייל משוחרר, הקנתה לי זכות לחזור למקום עבודתי הקודם לפני גיוסי לצבא. מנחם בן משה (לא זה שחטף לנו את המגרש), מנהל המוסד "בן-יקיר" הציע לי זה להיות מורה, כי אני מתאים לכך לדעתו, –הגם שלא היתה לי כל הכשרה למקצוע זה–, וכי משרתי כחצרן נתנה בהעדרי במשך שנתיים לעולה חדש, שגם אותו אי-אפשר לגרש עכשיו. כך החלה הקריירה החינוכית שלי בת 35 השנים, לה אקדיש פרק נפרד. התחלתי אם-כך להתפרנס מחינוך והוראה. פרנסת שנינו התבססה מעתה על עבודת חוץ.

שושנה עבדה כבר בשנים 1949 – 1950 כעוזרת לגנת בכפר הרא"ה. עתה, היותנו חברי חבת ציון היא הציעה את מועמדותה להיות גנת בכפר שלנו. עד כה לא היה קיים גן ילדים עצמאי בחבת ציון. חברי ועדת החינוך דאגו, ובמיוחד החברים יוסף דינר ויהודה הר-זהר המריצו את מוסדות החינוך דאגו, בכפר ומחוצה לו, ליסד גן ילדים בכפר. המבנה היחיד שהיה פנוי למטרה זו, היתה הצרכניה הקטנה לשעבר, בכניסה לכפר, בין מגרש צביקה פלוטקין לבין זה של משפחת פרידמן. שם בפחון בעל חדר אחד, עשימש בעבר כצרכניה. נאסף המחזור הראשון של ילדי גן בכפר. שושנה קבלה אישור מקצועי של זרם המזרחי במשרד החינוך, בזכות נסיונה כמטפלת ילדים בטירת-צבי וכעוזרת לגנת בכפר הרא"ה. בת הכפר רינה אברמוביץ היתה עוזרתה. במחזור הראשון היו שלושים ילדים, 15 בנות ו 15 בנים. באותו זמן תוכנה בניית גן ילדים ראוי לשמו במרכז הכפר והתקציב לכך הושג מאת זרם המזרחי. הבניה החלה בשנת 1951, אך עד ההשלמה יועבר הגן לעזרת הנשים העתידית בבנין בית הכנסת החדש. שבשנת 1953 הושלם בנייתו. היו על כך ויכוחים, אך באין-ברירה היה זה המבנה המתאים ביותר. כמו כל דבר זמני נשאר הגן שם עד לאחר שנים רבות, כי הבנין המיועד שנבנה במרכז הכפר בהקצבת זרם המזרחי, עם תוספת כמובן, יועד בינתיים על ידי ועד הכפר להיות מזכירות, מועדון וספרייה וכך זה נשאר עד היום הזה.

אנו בונים לנו בית : קבלנו הלוואה בסך 1500 לירות מן הסוכנות לתחילת בנין משקנו. באין לנו הון עצמי, קנינו את היחידה ואת זכותנו באגרה בסך 800 לירות. נשארו לנו 700 לירות לקניית חומרי בניה. כן בקשנו וקבלנו הלוואה ממחלקת ההתיישבות של "הפועל המזרחי" בסך 150 לירות. כדי לקבל מזומנים, הייתי צריך לפנות למר טננבוים, אז מזכיר הכפר. ציפו מאתנו, כי נבנה קודם מבנה ללול עופות, נגור בו עד שנוכל להרשות לנו בניית בית סוכנותי, שגודלו נקבע ל 45 מטרים מרובעים ולא יותר.

כך היתה אז הנורמה, במיוחד עבור מי שלא בא עם שק של כסף. אך לא רצינו לגור עוד פעם במבנה זמני, אלא בבית אמיתי, גם אם קטן הוא. הבנאים חברי הכפר מרדכי סלומון ויוסף פדרוב לא הסכימו לבנות ללא עזרת פועל מגיש, ולי לא היה כסף למטרה זו. עולה חדש מאנגליה, אברהם שעיה, שחיפש פרנסה והציג את עצמו כבנאי הסכים לתנאי, שאני אהיה הפועל המכין טיט מחול וממים, בלוקים וברזלים לאורך הקירות הנבנים, אך אנעשה זאת אחרי בשעות אחר-הצהריים והערב והוא, בבואו בבוקר לעבוד, יוסיף רק מלט לטיט ויקח את יתר החומרים המוכנים לבדו ויעסוק בבניה ללא מגיש, כאשר אני נמצא במוסד בן-יקיר ללמד את תלמידיו.

כמובן הוא זה אשר הדריך אותי בסוף כל יום עבודה, מה להכין לו למחרת הבוקר. כך חסכתי תשלום לפועל מגיש והתפתסתי בו-זמנית מחינוך. אחרי שעות ההוראה בבוקר, אכלתי בצריפנו בכפר הרא"ה את ארוחת הצהריים שהכינה לי שושנה ומיד לאחר מכן עליתי ברגל את דרך החול שהובילה מכניסת חבת ציון עד לאתר הבניה.

כלב, מתנת הגברת נריה, אשת הרב, נקשר ליד חומרי הבנין, כדי למנוע גניבתם. מלט וברזל בניה הושגו אז על פי הקצבה מצומצמת מאוד, כי היו אלה ימי הצנע שהוכרז עליהם על ידי שר המסחר והתעשייה דאז, דב יוסף. לא היו מספיק אוניות להוביל את צרכי המדינה הנבנית בראשיתה וגם לא היה למדינה מספיק מטבע חוץ לרכישתם בחוץ לארץ. לכן היה קיים החשש, ש"צרכנים" אחרים יגנובו מה שהוקצב לי... עוד היתה בעיה: המורד החזק הכריח אותי לבנות קיר ולמלא את החלל באדמה. אך בעצת הבנאי החלטנו לצקת תקרה לקיר ולא למלא את החלל, כי אם לבנות חדר מרתף. תקרת הבטון דרשה ברזל ומלט שלא הוקצבו לי. לכן קניתי חמור, ובעזרתו סחבתי גדרות תיל עזובים, מן החלקות של הכפר הערבי הנטוש מעבר לכביש. עזרנו את החומים לכבלים והם שמשו כברזל בניה החל מגובה המשקופים של דלתות וחלונות. כמו-כן קניתי שני פסי רכבת בחדרה, אחד ישר ואחד עקום במידת-מה, והם היו חלק מן הברזל שנושא עד היום את תקרת חדר המרתף בתוספת ברזל בנין שנחסך מן הקירות, כאמור. החשיבה המקורית של שני העולים החדשים, בעל הבית החדש והבנאי מאנגליה, לה לא היו רגילים ותיקי המקום, הצדיקה את עצמה. כמו-כן סברנו, כי המטבת, המקלחת ובית השימוש על פי תכנית הסוכנות הם קטנים מאוד ועם תוספת מטר אחד לרוחב הבית למדור זה, יהיה המצב נורמלי יותר גם בעתיד. ואמנם הרחבנו על ידי זה את שטח כל הבנין מ 45 מ' ל 50 מ'. על "חריגה" זו שמענו הערות עוקצניות בשבת לאחר התפילה, כאשר הזמנו את מתפללי בית הכנסת כנהוג אז, לשמוח עמנו בחנוכת הבית. ערכנו שולחן בחדר הכניסה הצר וקדשנו. אך היו בין הותיקים כאלה, שבמקום לשמח אותנו לחששו, כי אנו בזבזנים ומרשים לעצמנו "לוקסוס" של בניה גדולה יותר מתכנית הסוכנות... הבניה על שלביה וקשייה נמשכה פחות משנה וב 20.4.1951, בבוקר, ערב פסח ה-תשי"א העמסנו את רכושנו בצריף צורך על משאיתם של האחים אפלר ועלינו לביתנו בנחלתנו בחבת ציון.

אמנם היו חסרות עדיין החלונות והדלתות, אך החלטנו לא לחכות יותר להרכבתם בידי הנגר ניהויזר מכפר הרא"ה, שלא הבין כנראה את דחיפות הענין, על אף פניותינו החוזרות ונשנות. עתה כשהיינו כבר בפתח ביתנו עם החפצים שלנו, "הבין" ס.כ.ס שהוא איחר ומספר שעות לפני כניסת השבת והחג בא להתקין את החסר, תוך כדי שיבוש התארגנותו בביתנו והכנות לליל הסדר הראשון שלנו בו. אורחנו הנוסף ביום גדול זה עבורנו היה אחי הצעיר ישראל, אז בחור ישיבה רווק ב "קול-תורה" בירושלים, שבא לחוג עמנו. כל אותה תקופה היינו חסכוניים מאוד בהכרה, כאשר משכורת אחת על שנינו משמשת את מחייתנו והשניה משמשת תשלום לבנאי כל עוד בנינו, מאוחר יותר לתשלום מסי הכפר.

חדר כניסה, לצדו הימני חדר שינה ולשמאלו מטבח ושרותים, זה היה כל הבית. גב' זיסמנוביץ, אז מהנדסת המועצה האזורית של עמק חפר היתה האדריכלית. פרט לשנינו של הרחבת-מה עשינו בתכנית עוד שינוי חיוני: המטבח והשרותים תוכננו להיות בצד צפון, שם היה מורד חזק, לכן היינו צריכים להתקין צינורות מים וביוב בגובה שני קומות. הפכנו את כיוון התכנית מתחילה והמטבח והשרותים היו עתה בדרום, בגובה הקרקע.

ובכל זאת...גם חקלאות: במקום האפונה שרציתי לזרוע ו"עצו" לי לא לעשות-כן, קניתי זרעי תורמוס, כדי לטייב את הקרקע עם הצנעתו באביב, אחר שיגדל בעזרת גשמי החורף. באחד מימי החנוכה ה-תשי"א, ראשית דצמבר 1950, לאחר שנחרש השטח כבר מקודם בחריש עמוק, החל לרדת גשם חורפי חזק מאוד. יצאתי לזרוע בשיטה הידנית, אותה הכרתי מעבודתי בחוות פייר-בלאנש בהרי צרפת, תוך כדי ירידת גשמי עוז שייחדו את החורף הזה. גשם הזלעפות שירד במשך ימים רבים ללא הפוגה היה כה כבד, שלא היה צורך לשדר את הקרקע ולכסות את הזרעים הגדולים. הגשם עשה מלאכה זו באופן טבעי. ואמנם, אחרי שבועות מעטים התכסה שדה הבור במעטה צפוף של תורמוס, שעם תחילת פריחתו באביב נחרש אל תוך האדמה החולית והדלה ושימש כמעשיר חומר אורגני וחנקן טבעי. עוד חלמתי על חקלאות, אך מנעו מאתנו הקצבות מיועדות לנו. היו לנו בענין זה כמה אכזבות. היו מוטיקי הישוב, במקום לתמוך בנו בקליטתנו, -אנו המתישבים החדשים, קיפחו התקדמות זאת. למשל: כאשר נרשמתי לתוכנית משרד החקלאות, שהזמינה פרדות וסוסים עבור מתישבים ושתי פרדות הגיעו לחבת ציון, דחו אותי בטענה, כי אין לנו משק חקלאי ... איזו טענה מרגיזה, כי הרי רציתי לעבוד בחקלאות באמצעותה והצהרתי על כך ! ועוד: כאשר רצינו לגדל עופות טען יו"ר האגודה החקלאית ש.ר. כי לא הוקצבה לנו מכסת עופות.....

אחרי שנים נודע לי, כי הוא לקח לעצמו, לפני בואנו, את פחי הלול שהוקצבו לנו והגדיל את לולו על חשבון מכסתנו בפחים וגם בעופות. כן קבל כנראה גם את מכסת הגרעינים שהייתה מיועדת למתישב נוסף, במקרה זה, לנו. גם מיבול גרעיני התבואה שגודלו בשטחי הנגב בשנים ההן, לא ספקו לנו את חלקנו כחברי האגודה, בטענה שאין לנו לול...כאשר הבנתי, כי לא מעוניינים שאפתח מעק בענפים בהם עוסקים הותיקים, קניתי אפרוחי אווזים. אך כאשר דרשתי את חלקי בעבור האווזים הושבתי ריקם בטענה שהגרעינים מיועדים רק לתרנגולות. אמנם זיכו את חשבוננו בשווה כסף אך מכרו את חלקי לותיקים...ועוד: האכלתי את האווזים בשאריות של ירקות שאספתי מן השדות, אך כאשר הזמנתי ביחמתי פסולת מתחנות קמח בעפולה ועשרה שקים הגיעו למחסן, בהן יו"ר האגודה דאז, י. ג. את התכולה וגילה, כי בין המוץ מצויים גם גרעינים רבים והוא החריס את התכולה למען הלולנים. בימים ההם, כל הכסף וגם האספקה עברו דרך הנהלת האגודה וקופחתי על ידי זו שוב ושוב. בשנה שחולקו לחברי הכפר חלקות הפלחה והוצע לחברים לגדל כרוב על פי מכסה מסוימת, הזמנתי את מכסתי. הכנתי שטח של דונם בחריש ובזיבול וביום המיועד, כאשר היתה צריכה להגיע המשאית עם שתילי הכרוב, לקחתי יום חופשה מעבודתי כמורה (אז כבר באליכין, ראה להלן). הזמנתי פועלת, –אלמנה, אם תלמידי מאליכין– והתיצבתי השכם בבוקר בחלקתי עם כלי השתילה. אך עברו שעות ועוד שעות...עד שעות אחה"צ ואז בא שליח להודיע לי ולעוד כמה חברים שחיכו כמוני, כי רק מחר יגיעו השתילים... מה קרה ? ובכן התגלה מאוחר יותר, כי חבר דומיננטי אז באגודה, י. ז. חשב כי טוב עבורו...שתל ושתל, עד אשר מלאה חלקתו כולה, 6 דונם, שתילי כרוב. את הנותרים חלק רק למחרת לחקלאים אחרים, ורק 1500 שתילים ליחידה, בערך רבע ממה שהזמנתי. באין ברירה עתה, שתלתי אותם וביתרת החלקה שהכנתי, זרעתי לבסוף תירס למאכל. האם י. ז. הרוויח מן המרמה שלו כלפי חברים אחרים ? אני בספק רב !! וכך קרה עם הקצאת תפוחי אדמה לשתילה. שני חברים ותיקים ה. ש. וב. א. קבלו\לקחו את מנת חלקי, בלי שידעתי זאת. בקיצור: על פי השיטה של ותיקי חבת ציון דאז, לא יכולנו להגיע לפיתוח חקלאי באותם ענפים חקלאיים בהם עסקו הותיקים. עינם היתה צרה בנו. בעבר נאמר לנו על ידי הגופים המיישבים, כי הובאנו כדי לחזק את המושב, אך למעשה לא נתנו לנו להתפתח. לקחו לי את כל האפשרויות שהוצעו אז. כך, רוב אדמתנו נשארה בלתי מנוצלת, עד אשר באו שני עולים חדשים מבולגריה, הח' פרץ וארזיו –שגרו בצריפים שהוקמו בעבור 10 עולים ממזרח אירופה–, הציעו לי לגדל ירקות בשותפות. וכך הציעו לי: אני אתן אדמה והם עבודה. סוף "השותפות" היתה, כי כסף לא קבלתי אף פעם באותן שנים.

כי תמיד הוכיחו לי כי ההוצאות שהושגות חלקית גם עלי, –כי הרי לא שלמתי אותן במזומנים–, אכלו את הרווחים שהייתי צריך לקבל מן הגידולים. הם התפרנסו בכבוד אך אנו נכנסו לחובות עקב אי-יכולת לשלם את מסי הכפר והאגודה במזומנים, שלא היו לנו. על-כן חתמנו על המשכורת של שושנה כגננת, שגיבשה על ידי מזכירות הכפר מן המקור, במקום לשלמה לה, וכך לפחות לא הסתבכנו בחובות הולכים וטופחים. טובה אחת צמחה מן העוֹתפות בענתיים-שלוש ההן: השטח רועה בצינורות העקיה מאלומיניום והאדמה עובדה. אז חשבתי, כי בעתיד אמע פרס באדמה זו. הייתי כבר מורה וגידול פרס לא ידרוש ממני עבודה אינטנסיבית. ואמנם בחורף 1956 – 1957 שתל העתלן הידוע סעדיה מסורי מחדרה את פרסנו ועלמתי את ההשקעה הדרושה לכך מראשית כספי העילומים שקבלתי אז מגרמניה, בהשתדלות אמי היקרה מוטי ע"ה, שנסעה ב 1955 לגרמניה ביחד עם דודתי פרידה וולקובסקי ע"ה, כדי להסדיר תשלום העילומים, שהגיעו לה ולנו מרכוש אבינו שנסדד על ידי הנאצים י"ש, ועקב הפסד לימודי הנעורים שלנו בגלל רדיפותיהם ובריחתנו.

לידת שני בנינו : אבנר, ילדנו השני נולד בערב סוכות, י"ד בתשרי

ה-תשי"ג = 3.10.1952 בלילה, ב 01.40.

קראנו לו על שם אבי ה"יד שנספה בשואה, כדי שישמש נר זכרון לאבי.

בערב סוכות, בשעה שלא הייתי בבית, הגיעה משאית עם חצץ שהזמנתי ושפך את הערמה בגבול בינינו לבין העכן בן-משה. כשהגעתי הביתה, פנה אלי בן-משה בתביעה, לסלק מיד את החצץ ממגרשו, אחרת יקה את מחצית החצץ לעצמו. נאלצתי לעבוד קשה לגרוף עם טוריה, כלי עבודה מקובל אז, את הערמה למגרשי. היה ערב סוכות וסוכה עוד לא בניתי.... אך לבסוף גם גברתי על מכשול זה, הגם במאמץ רב.... נעה באה עוד בצהריים מרמת-גן והכינה את העוף לחג על פי הוראות מוטי, שהגיעה קרוב לכניסת החג. אכלנו בסוכה אותה הקמתי על המשטח הריק, בו בנויה עתה המרפסת האחורית.

שושנה המשיכה לעבוד עד קרוב ללידתו. לאחר מכן הקדישה את עצמה כולה לגידול וחינוך ילדינו אנו.

שמעון, ילדנו השלישי נולד ביום ה', י"ט בטבת ה-תשט"ז = 13.1.1955 ונקרא על שם אביה של שושנה ע"ה. כאשר תקפו צירי הלידה את שושנה, הייתי בביה"ס באליכין. טלפונים לא היו אז בבתינו. לכן דאגה שכנתנו יפה שניבלג להזמין מונית ולהסיע את שושנה לבית היולדות.

שתי הלידות היו קלות יחסית. **שושנה** ארגנה גן פרטי לפעוטות בביתנו. כך גדל **שמעון** מילדותו הראשונית עם ילדי כפר אחרים. בשנת 1956 – 1957 הצלחנו להגדיל את ביתנו בעזרת ראשית כספי העילומים. החדר הנוסף שמש גנון והשני חדר ילדים לשלושת ילדינו. התחלנו לחוש לראשונה מעט רווחה פיסית ובטחון כלכלי.

אמי ונעה באו לגור עמנו:

באותה תקופה עברו לגור בדירת המרתף שהוגדלה אף היא בעזרת כספי שילומים, **אמי מוטי** ע"ה ואחותי הצעירה **נעה**, כדי שהאחרונה תלמד בבה"ס תחכמוני בחדרה. אמי הפסיקה לעבוד החל משנת 1955 במוסד צעירות אגודת ישראל ברמת גן כאם בית, אחרי שנסעה לגרמניה והשיגה הסדר תשלומים כנאמר לעיל.

אמי נסעה מכאן כל שבוע לרמת-גן והביאה מספריה גדולה ספרי קריאה בשפה הגרמנית אותם השאילה לקוראי שפה זו מבין המתישבים הותיקים בחרב-לאה, חבת ציון וכפר הרא"ה שחפצו בכך. כך היו לה חברות וחברים שיכלה לשוחח אתם בשפתה, אמנם עברית הבינה, אך לא התבטאה בה טוב.

גידול עזים:

בינתיים יזמתי גידול גדיי עזים משובחים מזן "זאנן" השווייצרי. שמעתי יו"ר סניף אגודת "עזיה", אגודת מגדלי עזי בית, אשר שמה לה למטרה להרגיל את המשפחות החיות בשיכוני העולים, במושבות ובמושבים, לצרוך חלב עזים מגידול עצמי, תוך שימוש בתנאי חצר ומזון שגדל באופן טבעי בסביבה, וללא הוצאות מיוחדות. כבר הייתי מומחה בגידול בהמה דקה, מקודם בצרפת ומאוחר יותר בטירת-צבי. עתה עברתי קורסים והשתלמויות באמצעות אגודת "עזיה". בתחילה מכרנו חלב עזינו בשיווק לתנובה דרך המחלבה בכפר הרא"ה. לאחר מכן התנסינו ביצירת גבינות חצי קשות, כפי שלמדתי זאת מן הנסיון בחווה ההררית "פייר בלאנש" בצרפת. בתל אביב וביפו מצאנו לקוחות מיוצאי צרפת אוהבי מטעמים אלה. את הגבינות תלינו לייבוש בסלסלות מרושתות תחת עץ התות הגדול אחרי ביתנו.

ואז הוצע לי לגדל גדיים וגדיות למכירה והשתמשנו לשם כך בכל תנובת החלב שהניבו העיזים. הקמנו דיר מליפט שקנינו מאחד העולים של שנות ה-50, הסנדלר אוברלנדר. כמומחה, עזרתי בסביבה בהמלטות קשות. דאגתי בשם האגודה להרביע את העיזים רק על יד תיישים מאושרים על ידי "עזיזה". עבור עיזינו המניבות "חגלה" ו"שקדיה" והצפירה "ברקת" קבלתי תעודות הצטיינות בתערוכה ארצית במדרשיית רופין בתאריך 16.8.1953. וזאת לדעת: תנובת החלב של כל עז נמדדה יום-יום בחודשי ההנבה והסיכום השנתי קבע, אם עז זו ואחרת ראויה להיות מאושרת לגידול גדיים ממנה לרבייה ולגדיות לגידול עז בית לחלב. תעודות המדידה וההצטיינות שמורות אצלי בתיק התעודות.

הזנת העיזים חייבה אותי למצוא מקורות מזון אמינים. קניתי חמור, רתמות ועגלה. אחרי עבודתי כמורה, סובבתי בין השדות והפרדסים עם מגל, חרמש וקלשון וקצרתי עשב-בר. במגרש גידלתי תלתן ותרס, אספסת וירק של בטטות. בפלחה זרעתי דגניים ואספסת לחציר. החבילות שהובאו אחרי היבוש הונחו על גג הבטון של חדר המרתף, לפני בניית החדר הנוסף מעליו. חליבה בבוקר ובערב, שקילת כל כמות נחלבת לצרכי רישום שבועי, חודשי ושנתי; העקייט הגדיות והגדיים בעונת הגידול באביב המוקדם, טיפול רפואי מונע, השגת מזון ירוק בתוספת תערובת, כל אלה דרשו שעות רבות ומאמץ פיסי רב ומתמיד. יש לציין שהיה זה ענף חקלאי רווחי באופן משביע רצון במשך כמה שנים. אך לאחר טיפוח מעק בקר לחלב בקיבוצים ובמושבים, שלא היו מפותחים מספיק בראשית המדינה, איבד ענף הצאן מערכו בכל הארץ. שושנה והילדים הקטנים לקחו חלק פעיל בהזוי ובעבודה. כאשר גוייסתי למילואים, וזה קרה כל שנה בקיץ, טיפלה שושנה בעיזים ושכנינו הטובים **צבי ומרים נחמן** ע"ה, באו אז לעזרתה. פעם אחת תפסה עז אגריסיבית במיוחד את הזאטוט **שמעון** בעיניה במכנסיו וטלטלה אותו הנה והנה עד אשר ניצל על ידי **אמו שושנה**...

במחסן אחרי הדיר אוכסנה ערימת קש וחציר. פעם קרה, שעז לקקנית העבירה את ראשה דרך שלבי המכלאה כדי ללחץ מעט מן הערימה, אך נחש צפע ארסי, שהסתתר בה, הכיש אותה למוות. שמונת הגדיים והגדיות נלקחו מפרשת השבוע וממגילת אסתר, כי ההמלטות חלו תמיד בעונת סוף החורף. בימים סוערים במיוחד הכנסנו גדיות רכות לתוך מקלחתנו ללנית הלילה, ובבוקר התעוררו ילדינו עם גדיות וגדיים מקפצים בין מוטותיהם. קרה פעם, שגדי, כנראה "חכם" במיוחד, לו קראנו "מרדכי", כי נולד בפורים, נעמד בדיוק מעל לסיר הלילה שהיה בחדר הילדים ועשה פיפי ישר לתוכו. לילדינו היו אלה חיות...

גידול אוזים: כאשר ענף חלב העיזים ירד, ניסינו לגדל אוזים והודיים, שגידולם לא היה בהקצבה ולא הוקצב להם מזון מסוים. בחצר מאחורי הבית גידרתי שטח מסוים ובתוכו יצקתי בריכת מים רדודה, בה יכלו האוזים להרגיש כמו בבית. כדי להזינם, אספתי משדות ירקות נטושים שלאחרי האסיף, שאריות של אבטיחים, מלונים, קישואים ושאר ירקות. כבר כתבתי על עשרת שקי פסולת תחנת הקמח שהשגתם יזמתי באופן אישי עבור להקת האוזים, אך "הולאמו" לטובת הלולנים, כי נמצאו בה גם גרעיני תבואה. מזון קמחי זה היה חסר לאוזי, כדי להעלות שומן מעט. כאשר הגיע יום העיזוק, שהיה קשור במשקל מינימום של האוזים ויום שוק פתוח לסחורה זו, הייתי צריך לדאוג להובלת הלהקה השכם בבוקר. משאית הובלה אחת היתה לאגודה החקלאית. על אף שהזמנתי לשענה חמש בבוקר, כדי שנגיע לשוק עם פתיחתו בשעה שש, ולמרות שעשרות האוזים נכפתו עוד בלילה ולא קבלו יותר מזון, איחר נהג הכפר בחמש שעות (!!!) והגענו לשוק רק בשעה אחת-עשרה. מצב האוזים היה בכי רע ו...טובה גדולה עשה לי סוחר, שהואיל בטובו לקנות את האוזים במצבם הנחות: חסרי משקל ורעבים זה כבר כמעט מחצית היום. הנהג, בגללו הפסדתי את המחירים הטובים השכם בבוקר, הסביר רק, כי מנהלי האגודה שלחו אותו, על-אף הזמנתי מראש, קודם להובלה אחרת, ועל-כן איחרו הרב... כך נהגו ותיקי הכפר אז עם החדשים. נראה שלא רצו שיתפתחו. לא אוכל לצערי שלא לכתוב על כך, הגם שמזמן שכחתי את עוולתם, הגם שרובם לא נמצאים עוד בין החיים...

הפרדס: הבנתי יותר ויותר שעתידי אינו בחקלאות אינטיסיבית, – על-אף האידיאל שראיתי בעבודת האדמה בארץ ישראל, – אך הוא בחינוך והוראה, בהם הצלחתי היטב, ובהם התבססתי יותר ויותר הן במעמדי והן בסיפוקי. בתשלום הראשון של **נספי השילומים** עקב הפסקת לימודי בכתה ח', נטענו פרדס על 12 דונם. טיפחתי בשעות אחה"צ, לאחר עבודת החינוך וההוראה. בערבים ישבתי לתקן מבחנים ומחברות. יום העבודה שלי היה עמוס בהחלט! הפרדס, מול הכניסה לכפר חוגלה, נשתל בחורף 1956–1957. בשלושת השורות הרוחביות העליונות שתלתי לימונים, בשלושת הבאות קלימנטינות וביתר 21 השורות הרוחביות תפוזי שמוטי. את העיבוד לקחתי על עצמי בשעות אחרי הצהריים והערב, אחרי ההוראה. גם על כך ביקר אותי יו"ר הועד דאז, י. ז. שמעון, שאי-אפשר להיות גם מורה וגם פרדסן. אך השבתי לו, כי אין לו מושג, כמה טוב ונעים וגם מועיל לבריאות הוא, לעבוד גם בעבודה חינוכית ולאחריה בעבודה פיסית. ואמנם, הפרדס התפתח היטב, כאשר אני משקוה בשנה הראשונה בצינור גומי, שחיברתיו לצינור אלומיניום מרכזי. העקיה זו היתה פרימיטיבית, כי הייתי צריך לגרור את צינור הגומי מקטע אחד לקטע אחר והשקיית הפרדס כולו, כל שבועיים, ארכה שבוע שלם.

עבדתי בשעות אחר-הצהריים והערב, לפעמים עד מאוחר בלילה. ערב אחד כזה והיה זה בליל ירח מלא, שומע אני מאחורי לפתע נעירת סוס. אני מביט מופתע אל אחורי, ומורם מעלי יושב על סוסתו העומר מ. ק. שהפתיע אותי ואף הבהילני מעט. אך נראה היה, שהוא נבהל לא פחות ממני מתעוזתי יוצאת הדופן גם בין חקלאי הכפר. הוא לא חשב לפגוש אותי בשעות ערב כה מאוחרות לבד בשטח. הוא כמעט וגער בי באומר: איך אתה מעז לעבוד כאן לבד בלילה? האינך יודע שזה יכול להיות מסוכן? אז הסברתי לו, כי אין לי ברירה, כי ביום אני עובד בבב"ס לפרנסתי ואת הפרדס אני נאלץ לעבד לבדי, כי אין לי כסף לשלם עבור פועל. מאז היה העומר ידידותי עמי ובא לביקרני מדי פעם על סוסתו, כדי לשמור עלי. במשך השנים השתכללתי והוספתי צורת העקירה עם ממתרות, תשע שורות שפוצלו מצינור שלוש צול מרכזי, שהונח ממערב החלקה לכל אורכה עד מזרחה, בסוף הפרדס שהסתיים בכביש.

במרוצת השנים, כאשר גדלו העצים הוספתי גובה ל"שטוצרים" ועליהם הממטרות. כדי לבדוק, אם אין סתימות בממטרות, וזה קרה לעיתים, עליתי על עץ ברוש, אחד מן השדרה המערבית, אשר כמוה גם נשתלה לאורך הכביש, בדרום החלקה. אחרי פתיחת הברזים, מרום הברוש השגחתי אם כל הממטרות מסתובבות היטב. אם ראיתי אחת או כמה שהיו סתומות, נאלצתי כמובן לגשת לכזו, להוריד את השטוצר בעזרת מפתח צינורות ולנשוף לתוכה, כדי לנקותה מחלודה שנצטברה בה. פעם היתה לי חוויה מגעילה, כאשר חדרה לפי צפרדע ירוקה מתה, שנכנסה איך-שהוא לצורת ונמעכה בלחץ המים. זה היה באמת לא נעים, עובדה שאני זוכר זאת עד עתה, עשרות שנים מאוחר יותר. עבודת ניקוי השטוצרים היתה בלתי נעימה ומעצבנת, ובדרך קל נרטבתי כהוגן.

בשנת 1960 קניתי לי קטנוע טוסטוס, ובו נסעתי לפרדס הלון וחזור, בחזרה לרוב רטוב כל כולי... כמו גם מעתה לאליכין ובעשעות הנוספות בתו"ס. (להלן) אחרי שנות הערלה התחלתי לקטוף את הפירות. בחורף 1965 היה לנו יבול ראשון מסחרי. בתחילה מעט, בהמשך יותר ויותר. הקטיפי נמסר לידי פועלים מאליכין והם קטפו באחריות כזו, שלא היו ליבול יותר מ 7 - 10 אחוזי בררה, עובדה חיובית בהחלט. מעבר לכביש מזרחה היתה חלקת אדמה מוזנחת, מלאת חלזונות, חילפה ובחורף מים עומדים, אשר היתה שייכת ליחידתנו. באמצעות ההכנסה מן הפרדס, החלטתי להרחיב את הפרדס לשם. אך במרוצת הזמן התברר, כי החלק התחתון, שהיה מצוי בעקע קרקע, סובל מקרה בחורף, לכן החלטתי על נטיעת מטע עצים נשירים שם. כאשר היו לילות קרה, הפעלתי השקיית הממטרות, כי המים מנעו קפיאת הפרי.

בשנים מאוחרות יותר, אחרי הצלחה טובה בקטיף הפרדס, הוכנסו קבוצות פועלים ערביים ובמשך השנים עלו אחוזי הבררה יותר ויותר ועל-אף נסיונות להשגיה עליהם אישית, הגיע המצב עד לידי כך, שכמעט לא נותרה כדאיות לקטוף את הפרי. הם השחיתו ממש את היבול בקטיף פראי, במקום במזמרות תלשו את הפרי ביד, להכעיס. ניסיתי להשפיע אצל האחראי מטעם הכפר וגם בחברת השיווק, שיאחזו בצעדים נגד המשחיתים, אך ללא הועיל. התחלתי להבין, שהיהודים מפחדים מן הערבים ואין כל בעל-בתיות ואין רצון לאדנות ולשלטון. הייתי מזועזע מגילוי זה של חוסר אונים להתמודד עם תופעת החוצפה של אלה שעוולם להם כספי, כדי לשרת אותי. בסופו של דבר הם עשו בקטיף כעולה על רוחם, ללא כל אחריות מצידם כלפי מפרנסיהם. המתואר כאן התרחש בשנות סוף השבעים ופרדסי מניב תנובה מירבית בהיותו כבן 15 שנים. בשנים אלה הייתי עסוק מדי בעבודת החינוך, כדי שאוכל לפקח אישית על הקטיף. על התפתחות עבודתי זו בפרק נפרד.

מטע הפיקן : על אף ההשקעה הנחוצה, החלטתי לעבד את השטח המזונו, מעבר לכביש, שהיה רשום בטאבו כהמשך לחלקת הפרדס. אחרי עבודת ניקוי רצינית, כולל פינוי מזבלה מאולתרת, השמדת מליוני חלזונות בפתיון מורעל, הזמנתי שתלן מחדרה לנטוע שם עצי פיקן. קראתי לו "פיטאגורס", כי הוא מדד את החלקה בשיטה זו, ברצותו להרשים אותי בידיעותיו. לאחר שנה התברר לי, כי הנ"ל רימה אותי, ושתל נפולת של שתילים פסולים, שלא צמחו כלל, עקב פגימותם. לאחר שנה הבאתי שתילים ממקור בטוח ושתלתי אותם בעצמי. רק עץ יחיד מן ה 30 שנשתלו בשנה הקודמת היה נראה ראוי ואותו העברתי למגרש, אל אחורי הבית. אמי מוטי ע"ה אמרה אז, כאשר פקפקתי אם לשתלו: "אצל הקב"ה הכל אפשר", ואמנם הוא נותן פרי עד היום. בשנה השלישית של מטע זה נטעתי פיקנים גם בחלקת הפלחה של 6 דונם. עתה היו כל אדמותינו מעובדים. 12 דונם פרדס ו 9 דונם פיקנים היוו את המטעים שלנו. במגרש היו עצי תפוזים וקלימנטינות, כענני דונם. אציין שכל העיבודים וההשקיות, הזיבולים הכימיים, הגיזומים ונקיון השטחים גם בעזרת מתחת מוטורית ידנית, נעשו על ידי אישית. כך שמרתי על הקשר האהוב עלי עם האדמה ועם העבודה הגופנית. ראיתי באלה אידיאל, שלא אוותר עליהם כאן בארץ.

לקראת סוף שנות ה 70 התחלנו לקטוף את יבול הפיקן הראשון, עם התבקעות קליפת האגוזים בראשית החורף. קטפה שוענה ביחד עמי, לעיתים השכם בבוקר, עקב עבודתי אז כבר כמנהל המרכז הפדגוגי בחדרה, אשר עבדתי שם בימים מסוימים החל מן הצהריים ועד לערב ברצף. רצינו למנוע גם גניבת פרי על ידי עוברים ושבים סתם, שחדרו בעד הגדר הרופפת כדי לקטוף מן הפרי, שאז היה יקר.

גם להקות עורבים ירדו השכם בבוקר על אמירי העצים, כדי לגזול יבולי לקיום-עצמם מן המזון המשובח הזה וניסיתי לגרשם מזריקות אבנים וצעקות.. לשם-כך השכמתי מוקדם וארבתי לעורבים בשטח עם אור ראשון. לקראת ערב, גנבו פועלים ערביים שחזרו לכפריהם מן הפרדסים בסביבה, ניסו להתחלק עמי בתלשם פרי בשל מן הענפים הנמוכים. בשבתות היו אלה מטיילים יהודיים ופעם אף כיתת גן מקיבוץ גבעת חיים מאוחד, אשר הגנת טענה טיעון מגוחך, כאשר תפסנו אותה עם הזאטוטים על חם. ארבתי עם שמעון בחלקה והגנת האשימה אותנו בטפשותה, שהבהלנו את הילדים... כמו-כן תפסנו פעם קבוצת נערים בערב, והרבצנו להם כהוגן עם צנורות גומי קצרים, בהם הצטיידנו מראש. לא הייתי מוכן להפקיר את תוצאות עמלי לידי בוזזים מכל סוג !

אחרי שנים הופעל "שייקר" מוטורי להפלת הפרי הבשל מן העצים הגבוהים ופועלות ערביות מנוהלות על ידי "רייסים" אספו את הפרי מן הקרקע. היו לנו שנים טובות ביבול, עד אשר חדרה אקרית מזיקה לארץ, שאילצה את המגדלים להשקיע בריסוסים רבים, והכדאיות הכלכלית הלכה והתמעטה.

עתה אחזור אחורנית מבחינה כרונולוגית, כדי לספר אירועים אחרים, שלא מתחום החקלאות, אותם הבאתי כאן ברצף אחד:

הולדת אפרת: ב ט" סיון ה-תשכ"ב = 11.6.1962 נולדה בתנו אפרת. באתי מן הפרדס מלוכלך ורטוב והספקתי עוד להתקלח, לפני שהבאתי את שושנה לבית היולדות, אשר אחזו בה הצירים. הכל עבר בשלום. - בחרנו בשם "אפרת", בזכרנו את "בדרך אפרתה", מקום קבורת רחל אמנו, משם באנו הנה. אפרת היתה לנו בת הזקונים. אני הייתי בן 37, שושנה בת 35, בתנו בכורתנו נעמה בת 13, אבנר בן 10 ושמעון בן 7 שנים. הילדים גרו ביחד בחדר השניה הגדול, המערבי, אנו ההורים עברנו לחדר השניה הקטן יותר, המזרחי. מצבנו המשפחתי התיצב כלכלית עם גידול משפחתנו. הוספתי לפרנסתנו שעות הוראה וחיון בבתי ספר תיכוניים, בנוסף להוראתי ביסודיים. (בהמשך)

שנת 1965:

אחותי נעה התחתנה כבר בקיץ 1959 עם אריה ליזרוביץ מכפר הרא"ה והם עברו לגור באשדוד. אמי, שחשה כאן בודדה בלעדית, הגם שעסקה מעט בהשאלת ספרי קריאה בשפה הגרמנית; החליטה לאחר עשר שנים של מגורים בחבת ציון, לעבור לגור בתל-אביב. שם חיה זה שנים רבות גיסתה, דודתי פרידה וולקובסקי ועמה חוג מכרים של דוברי גרמנית ביניהן יכלה למצא ביתר סיכוי חברה המתאימה לה.

ואמנם בנוסף לקשרים מהודשים עם מכרים ובני משפחה רחוקים, הצליחה בין יתר שטחי התענינותה למלא תפקיד חברתי כרכזת החשבונות והמסיבות של חוג מתעמלות מבוגרות. גם קרבתה למשפחות אחי נתן ותרצה הקלו עליה. כן היה לה קל יותר להגיע לנעה באשדוד וגם אלינו באה בשבתות ובחגים. היא גרה אמנם בעכר דירה ונאלצה להחליף כמה פעמים את דירתה העכורה במשך השנים, אך אמצעים כספיים לכך לא חסרו לה, מאז שקבלה את הרנטה החודשית מגרמניה, בנוסף לשילומים הראשוניים על רכוש שנגזל.

אותה שנה היתה גם בשבילי אישית שנת מהפך, כאשר הציעו לי, אחרי 15 שנות עבודה מוצלחה בחינוך, לקבל על עצמי לייסד מרכז פדגוגי אזורי בעיר חדרה. אתאר את דרכי החינוכית בסדר כרונולוגי פחות או יותר, בהמשך.

חלקי בפעילות חברתית ומוסרית בחיבת ציון : בהצטרפי לכפר חיבת ציון

רציתי מאוד להתערות בחיי הקהילה. הייתי מודע לכך, כי עדיין הנני סובל מרגש נחיתות מסוים, כעין חשש להיות גלוי לעיני הציבור, כאשר נדמה לי, כי "האחרים" חכמים ממני, סמכותיים ממני, ואני פחות או נחות לעומתם. הבנתי במודע, כי תחושת נחיתות זו מקורה בילדותי ובעור, כאשר חששתי במשך כמעט שני העשורים הראשונים של חיי להתגלות לפני הנוכחים כיהודי, כאשר פחדתי פחד על ממש להיכנס למשרד ממלתי או עירוני, כדי שלא יכירו בי כאדם חסר זכויות... היושבים אחרי דלפקי משרדים הטילו עלי מורא נורא, בלי שיכולתי לגבור על חששי מן הסמכויות של פקיד זה או אחר. אי-הבטחון הזה הפריע לי מאוד וידעתי כי עלי להשתכנע ולהתרגל, על כי אני שווה כמו אחרים. רציתי להתגבר על פחד הציבור והממונים "כביכול" על חיי. לכן החלטתי להיות פעיל בציבור בכל התחומים האפשריים.

בתחילה הצעתי לגבאי בית הכנסת דאז, החבר אבא אלבאום ז"ל, שאני רוצה להיות בעל קורא ובעל תפילה בשבתות ובחגים. ואמנם, התרגלתי לכך ותפסתי יותר ויותר בטחון בתפקידי התנדבות אלה. היתה לכך סיבה טובה, כי הצלחתי היטב בכך, והגיעו אלי תגובות טובות מן המתפללים. במשך השנים, ובמיוחד מאז שנת 1952, כאשר נחנך בית הכנסת המרווח בכפרנו, התרגלתי והתרגלו בני הקהילה לראות בי בעל-סמכות בעיני קריאה תורה ודקדוקיה, ובתפילות לפני העמוד בשבתות ובחגים ובמנגינות המיוחדות לכל חג. העקעתי הרבה בהתכוננות לקריאה ולאט לאט, במשך השנים, הכרתי יותר ויותר את רוב פרשיות התורה. בקשתי להיות המורה לבני המצווה ושמי נודע ככזה הן בחיבת ציון והן בחרב לאת. פה ושם אוכזבתי על ידי מי מוטיקי הכפר, שהעדיף מורה מכפר הרא"ה עלי עבור בניו, וחשתי גם בתחום זה.

שלא מפרגנים לנו פרנסה, לה היינו זקוקים מאוד, בעיקר בעשור הראשון של שנות היינו בחבת ציון, כאשר מחקלאות לא יכולנו להתפרנס כראוי. זאת במידה רבה בגלל צרות עין של חלק מן הוותיקים. מצד שני השתי שמוצאי מגרמניה, היותי "יקה", לא התאים למי מן הוותיקים להיות "כשר" מספיק להכנת בניו לבר-מצוה. לכן פנה זה לבעל-מוצא מגליציה או מפולין, כי מוצא זה תאם יותר לנ"ל בענייני יהדות ומסורת. אך למרות מקרה זה או אחר, למדתי עשרות רבות של בני מצוה, (אולי יותר ממאתיים בנים...) וגם כיום, היותי גמלאי ממשיכים ל"כבד" אותי בתפקיד זה ולראות בי בר-סמכא.

במשך השנים נבחרתי **לגבאות** ביחד עם הוותיקים יהודה הר-זוהר ז"ל, יוסף דינר ז"ל, יצחק צבתי ז"ל, אשר אריאב ז"ל ושמועון וינטר יב"ח. קדמנו את הסדר הנאה בבית הכנסת, במראה, בריהוט ובסדרי התפילה. כ 15 שנים הייתי גבאי, משנת 1970 ועד 1985, מהן כמה שנים לאחר פטירת הוותיקים יותר, כגבאי ראשי.

בועדת התרבות והאירועים החגיגיים בימי עצמאות הייתי חבר כמעט מאז בואנו לכפר, וחלק מן ההווי בימי הזכרון לשואה ולחללי צה"ל נושאים עד היום מסממני ההשפעה שלי עם אחרים ביחד. גם מנושא מרכזי זה בחיי הכפר פרשתי אחרי שנות פעילות רבות, זאת עם יציאתי לגמלאות בשנת 1985.

נבחרתי להיות **חבר בועד הכפר** במשך כמה שנים. הנושאים הכלכליים לא היו התחום החזק שלי, אך ניסיתי לתרום בעיקר בכיוון היושר הציבורי והשוויונות בתשומות התקציביות לכל פרט. "לא תמיד הויתי נחת" מאינטרסנטיות אישית של חברי הועד ומקבוצות לחץ ענפיות. למדתי על כך מבשרי כבר מקודם, החל מראשית דרכנו בכפר.

אחד הוותיקים, מראשי הועד בימי התקבלותנו לכפר, ש. ר. נהג לומר, כאשר העליתי את העגותי על אי-צדק בחלוקת המשאבים: "עוילם גוילם" והכעיס אותי בכך מאוד, כי הבנתי, כי השקפתו היא, כי אפשר לעשות כל מה שהוא רוצה, אם אתה "גביר" הקהל. הוא אמנם נהג כך, מורשת "הגבירים" מעייירות מזרח-אירופה. התמונה אמנם השתנתה במידת-מה עם בני הדור החדש שלקחו את הענינים המעשיים של הכלכלה לידם, וכיום אי אפשר לנצל תלותיות רוב ציבור הוותיקים במנהלי הממסדים בכל התחומים, שהיו "בוסים" במידה רבה מדי. ראש הועד ומזכיר הכפר זכו בקרדיט-יתר לעומת מה שאפשרי כיום, כאשר כל החברים מבינים במידה לא פחותה מרכזי הענינים. אני הייתי תמיד חסיד הקיבוציות והשוויונות, כנראה עזה חלק מתכונתי, וזו אינה תכונתם של רבים, כך נראה לי הדבר גם כיום הזה. יש שיראו בכך תמימות יתר. אולי ? יתכן שקבלתי את תורת "הקיבוציות"

כמשמעה, עוד מימי נעורי הקשים אך הטובים והמחנכים בקבוצת "טלויה" בצרפת. בכל אופן, למדתי די מהר, כי אין מקומי בועד הכפר, וכי שונה אני מבעלי האינטרסים המשקיים המובהקים, כי אני שייך לקבוצה זו בכפר.

נגבאי בית הכנסת נהגתי אחרת באופן עקרוני. ביטלתי את הנהוג שהיה קיים לפני, לתת את העליות "המכובדות" לבעלי הממון והשררה הכלכלית. נהגתי באומץ ובהתמדה, הגם שאלה שהיו רגילים לכיבודים מתוך "זכויות-יתר" או כזבו ממני, אך הצעירים ו"הפחות חשובים" נהנו מעתה משוויון לפני התורה. נהגתי לומר, שהעליות לתורה וכיבודים אחרים בבית הכנסת אינם "זכות" לזה או אחר, אלא "חובת כל בר-מצוה", מקטון ועד גדול. גם פסלתי בגבאות מלהביא אל תוך חיי בית הכנסת מריבות אישיות, כפי שנהגו גבאים לפני. גם מי שפגעו בי אישית, הוזמנו על ידי לעליות לתורה ככל אחד אחר, על פי התור, ללא קשר ליחס האישי בינינו. כך הנהגתי עם עוד מחברי בקדנציות המאוחרות, בעקר החברים הר-זוהר ז"ל, אשר אריאב ז"ל, ושמעון וינטר יב"ה יותר שוויון וסדר קבוע ברומציה של העליות הרגילות, שבת לאחר שבת; של חתן תורה וחתן בראשית בשמחת תורה, כמו גם מי יקרא את "מפטיר יונה" במנחה של יוה"כ... ועוד מה שנחשב עד עתה "כיבודים לשווים יותר". את חלוקת מקומות הישיבה בבית הכנסת הפכנו לתוצאה של הגרלה, ועדיפות "מכובדים" לשבת דווקא בספסלים הקדמיים, נעלמה מחיי הקהילה. בנושא זה היה לי ולחברי בהנהגת הקהילה הצלחה מרובה שמתקיימת עד היום הזה. נהלתי רישומים לחזנים בשבתות והכל תועד בזמני.

שני עשורים, אולי אף יותר, הייתי חבר בועדת התרבות. פעלתי עם אחרים לעיצוב חגיגות ומסיבות לרגל ימים מיוחדים, כגון מסיבת ליל העצמאות עם הופעת ילדים קטנים וגדולים, הצגות של מבוגרים אשר בהם הושקעו ערבים רבים, כחודשיים לפני החג. אחרי תפילת ערבית חגיגת אותה עיצבנו על פי סידור יום העצמאות של הרבנות הראשית, חגגנו בגן ליד הבאר הדרום-מזרחית (בין בית שכטר-שריג דהיום), במדשאה ליד המזכירות ובבית העם מאוחר יותר. הפעלנו אף זיקוקין דה-נור פעם או פעמיים. ביום העצמאות ארגנו יציאות לפיקניק עם רכבים פרטיים של התושבים ומשאית, תוך כדי נסיעה בשיירה למקומות שונים; כגון יער נחל עירון, חוף ים דור, הרי מנשה, ליד נחל אלכסנדר, "חירבת שוני" ליד בנימינה ועוד פינות חמד אותן חיפשנו ומצאנו. בשנים מאוחרות יותר הופעל על מדשאת המזכירות "בית קפה" למבוגרים ומשחקי לונה-פארק לקטנים במרכז הכפר, בין בית-העם למגדל האספקה, כאשר הרבה מחברי וחברות הכפר לקחו חלק בהכנות המעשיות מכל הסוגים, -תכנון-וביצוע. "רכבות" מקושטות, מורכבות מטרקטורים ועגלות הסינו את ילדי הכפר סביב סביב. סרטי 8 מ"מ הנציחו אירועים יפים אלה והם שמורים אצל דור שני של משפחות אלבאום ורף.

יום הזכרון לחללי צה.ל. עוצב אף הוא בהשתתפותי הפעילה, כך טכס הערב וכך הטכס בבית העלמין. כן הייתי חבר **ועדת הקמת האנדרטה לזכר קרבנות השואה**, עם י. הר-זהר, א. אריאב ועו. וינטר והנהגנו במשך השנים טכס מכובד בסוף ימי הזכרון, גם לזכר השואה וגם לזכר חללי צה.ל. והמחתרות, סדר שנהוג עד עתה על ידי ממשיכינו הצעירים יותר.

להבדיל, הפעלנו גם כמה **מסיבות פורים** מוצלחות, כאשר הזמנו כולם להשתתף בהן בתחפושות. כרגיל היו כאלה שלא היה "נאה להם להשתטות", הם לא היו רגילים לכך מנעוריהם. צילומים באלבומינו מעידים על תחפושותינו, כולל של אמי מוטי ע"ה, שהשתתפה "כאחד משלנו" בפעילותנו התרבותית, באותן שנים שחיה עמנו.

והיו ערבי **הקרנת סרטי קולנוע** אחת לשבוע, כאשר אני בוחר את הסרטים שהובאו ממחלקת הקולנוע של ההסתדרות, וכן מפעיל אני את הקרנת התרגום ליד הסרט, שהוקרן בחצר המחסן, כשהציבור יושב על ארגזי תפוזים. היו סרטים שתרגמתי מאנגלית, מצרפתית ואף פעם מיפנית....

פעילותי הרב-גונית בחיי החברה בכפר במשך כשנות דור, החדירה בי בטחון עצמי, תחושה שהייתה חסרה לי בתחילה, בבואי לכפר. יותר מדי "חוכמה" ייחסתי בתחילה לותיקים, כאשר חשתי פחות-ערך לעומתם, בטעות.

כיום כגמלאי, הני מתנזר מפעילות ציבורית כמו גם ממעקית פרטית, ואפרט על כך יותר בהגיעי לפרק הפרישה ממעגל העבודה והתפתחות חיינו מאז. בתפקידי בית הכנסת השוטפים אני ממשיך לתרום את יכולתי, בתפילה לפני העמוד ובקריאה בתורה, כאשר אני מתבקש לכך.

הרחבת ביתנו ב 1956

כאשר חזרה אמי ע"ה מביקורה בהמבורג לשם הסדר שילומים בעבורה ובעבורינו, קבלתי סכום כסף רציני, שהספיק הן לנטיעת פרדס והן להרחבת ביתנו הצר בעל שני החדרים בלבד. הזמנתי את שני הבנאים אנשי חיבת ציון, החברים מרדכי סלומון ויוסף פדרוב-בן ארי והם בנו על פי התכנית חדר גדול עם פינת מטבח בקומת המרתף עבור אמי ונועה שבאו לגור עמנו; ובקומה העליונה הוספו חדר שינה גדול בצמון-מערב לילדינו וסלון ישיבה לידו. שניהם נבנו על גג מבטון שיצקו מעל דירת המרתף והמחסן שלי. כך היה לנו עתה חדר ילדים גדול לנעמה, אבנר והתינוק שמעון ואנו, שושנה ואנוכי גרנו מעתה בחדר הישן, הצפון מזרחי. באה לנו הרווחה במקום מגורינו.

התפתחות ילדינו ונישואיהם

נעמה גמרה את לימודיה בבה"ס הממ"ד בכפר הרא"ה ובתיכון הממ"ד תחכמוני בחדרה. אח"כ למדה עבודה סוציאלית והתחילה לעבוד במקצוע זה באור-עקיבא. לאחר זמן מה הסבה להוראה והשתלמה כמורה לשפה האנגלית.

התחתנה עם **מנחם** בן סעדיה ותרנג"ה-שושנה **נגר** משכונת נחליאל בחדרה, ב י" כסלו התשכ"ט – 1.12.1968 באולמי נתניה. קידש אותם הרב נריה זצ"ל והרב משורר מפתח-תקוה. פרט למשפחות והחברים היו נוכחים רבים מחברי חבת ציון. מיוחדת בשמחת הכלולות היתה מקהלת הרבנות הצבאית, בה היה החתן מנחם חבר, והיא הנעימה לחוגים משירתה המסורתית. התזמורת הורשתה להרעיש רק אחרי גמר סעודת המצוה.

בתחילה גרו **מנחם ונעמה** בדירת המרתף של ביתנו בחיבת ציון ואחרי כן בחדרה בשתי דירות שכורות. עד אשר השלימו את בנין ביתם בשכונת האוצר, רת. לילינבלום 31, בעזרת הכספים שהסכו מעבודתם החינוכית בשליחות הסוכנות היהודית בבתי ספר יהודיים בטורונטו אשר בקנדה (3 שנים) ובקנזס-סיטי אשר במרכז ארה"ב (7 שנים). הם נכנסו לגור בביתם זה בקיץ 1989.

מנחם הינו מורה לתנ"ך והסטוריה יהודית בבתי ספר ממ"ד תיכוניים באזור.

נעמה עובדת כמורה מקצועית לשפה האנגלית בח"ט ביניים באזור.

נולדו להם נכדינו:

חגי ב כ"ד כסלו (ערב חנוכה) התשל"א – 22.12.1970 – אחרי הלימודים התיכוניים ושרות בצ.ה.ל, למד אדריכלות במשך שנים והינו כיום אדריכל, אך עוסק גם בתחומים שונים ע"פ כשרונותיו הרבים. באי איברה הספרדי למשל, הוא נמצא לאחרונה בחודשי הקיץ, ועוסק בניהול תרבות לנופשים.

חגית ב ל" כסלו – (שעי דחנוכה) התשל"ה – 14.12.1974 – אחרי לימודי תיכון ושרות בצ.ה.ל בחיל האויר כתצפיתנית; לימודי פסיכולוגיה וקרמינולוגיה באונ. בר אילן, הינה דיילת בחברת בתעופה אל-על כבר כמה שנים טובות.

רונית ב כ"ז טבת התשמ"א – 2.1.1981 – אחרי לימודים באולפנת כפר פינס ואחרי שנתיים התנדבות בשרות הלאומי, היא כיום סטודנטית באונ. בר-אילן בתחום מדעי החברה ופסיכולוגיה.

מיכל ב כ"ז סיון התשמ"ג – 8.6.1983 – אחרי תיכון באולפנה כפר פינס, שרתה בצ.ה.ל, בתחילה במחשבים ואח"כ בחיל המודיעין, השתחררה לאחרונה.

אבנר למד בבה"ס הממ"ד בכפר הרא"ה ואחר-כך ענה אחת בשיבת בני עקיבא ליד כפר הרא"ה; חיפש לו דרך עצמאית ולמד בהמשך השנים במסגרות לימוד חיצוניות, תוך כדי טיפוח מטע תפוזים במגרשנו בתחילה. התגייס לצה"ל. ולמד במסגרת צהלית הפעלת ציוד מיכני כבד ליד כפר הנוער "נעורים". השתייך לחיל ההנדסה הקרבית ושירת בימי ההתשה בסיני לאורך תעלת סואץ בביצורי צה"ל ובאזורי סיני אחרים.

התחתן עם בת כתתו מן היסודי, **רחל** בת יצחק ולאורה **פרנק**, מוטיקי חיבת ציון. החופה הועמדה בליל ג' אלול התשל"ה – 10.8.1975 ברחבת בית העם. קידש את הזוג הרב ורנר מחדרה. החתונה נחגגה בחורשה עבור חברי הכפר. אח"כ הזמנו כל הקרובים לחצר בית פרנק לסעודה משפחתית. בתחילה גר הזוג בביתן בחצר הורי הכלה, לאחר מכן בבית פנוי בחצר אח הכלה דן פרנק בחיבת ציון ולאחר שנים אחדות של עבודה חקלאית מיוחדת בגידול צמחים לייצוא בחממות בחיבת ציון, עברו לחדרה.

אבנר התמחה בטכנולוגיה בסיסית (מיכנית ואלקטרונית) בבתי ספר מקצועיים לנוער בחינוך המיוחד ומתפרנס מכך. כן הוא מתמחה ברפואה אלטרנטיבית.

רחל התמחתה ומלמדת מקצועות הטבע וחקלאות בתיכון האזורי ע"ש רופין בעמק חפר. – בעבר גרו בשכונת ברנדיס בדרום חדרה ואח"כ ברת. אצ"ל בצפונה, בדירות שכורות עד שרכשו את דירתם הסופית ב 2002 ברת. גולדה מאיר 30, קרוב לתחנת אגד המרכזית בחדרה.

נולדו להם נכדינו:

תמר ב ג סיון התשל"ז – 20.5.1977 – אחרי לימודים תיכוניים באולפנה לבנות בכפר פינס, – בעבר סטודנטית לאיכות הסביבה בטכניון בחיפה, הינה כיום מהנדסת תהליכי ייצור במפעלי ים המלח. גרה לאחרונה עם אמיר במיתר, ישוב קהילתי בדרום הר חברון.

התחתנה ב 22.10.2000=אסרו חג סוכות, כ"ג תשרי ה'תשס"א עם **אמיר ביאר** מנוה צוף בשומרון שלמד הנדסת כבישים, גשרים ובנין בטכניון בחיפה, במקביל ללימודי תמר, כיום גר עם תמר במיתר.

נדב ב י"ז שבט התש"ם – 4.2.1980 – אחרי לימודיו התיכוניים בשיבת כפר הרא"ה, שירת בצה"ל. בשריון. כיום הינו קצין קבע בשריון. התארס לאחרונה למזל טוב עם **ענת רנג"בר** מחצור הגלילית. מועד החתונה טרם נקבע.

נורית ב ה' שבט התשמ"ז – 15.1.1986 – אחרי חט" הביניים הממ"ד לבנות בחדרה, סיימה את לימודיה התיכוניים באולפנת הבנות בכפר פינס. כן הדריכה בסניף בני עקיבא בחדרה. – משרתת כעת כמעק"ית תנאי שרות בצה"ל.

שמעון למד בבה"ס היסודי הממ"ד בכפר הרא"ה ואחר כך בבה"ס המקצוע אורט בנתניה במגמת מיכניקה. שירת בצ.ה.ל. בחיל האויר ועסק בשיפוף הליקופטרים בתל-נוף. בנעוריו עסק בספורט ובעקר בריצה למרחקים ארוכים. התחתן עם **אתי** (אסתר) בת אלברט-אברהם ולאח **אלימלך** (אלמליח) מכרזר, תלמידת ב"ס אורט בעבר אף היא, שם הכירו. החופה הועמדה בליל י"ז באב התשל"ז – 12.8.1978 ברחבת בית העם וסעודת החתונה נהגה בחורשת בית העם בחיבת ציון. בנוסף למשפחות הזמנו כל חברי חיבת ציון. קידש אותם הרב ורנר מחדרה. הזוג גר מספר שנים בדירת המרתף של ביתנו. עד אשר בנו את ביתם במגרש של נחלתנו בשנים 1982 – 1984, אחרי שהסכימו להמשיך את הפעלת משקנו אחרי שאפרוש לגמלאות. וכך היה ב 1985.

שמעון כבן ממשיך במשקנו, מעבד את שטחי נחלתנו לשעבר, גידל פרחים לייצוא ועתה מגדל עצי נוי ונוף למכירה עבור גנים ציבוריים בשטחי הנחלה. בו-זמנית הוא מתפרנס כשיפוצניק ושרברב בישווי הסביבה. **אתי** עובדת כאם-בית במוסד תו"ם לנוער עולה (אתיפיה ורוסיה) בחרב לאת.

נולדו להם נכדינו:

קרן ב ז' אדר התשל"ח – 15.3.1978 – אחרי לימודיה התיכוניים בב"הס בר-אילן בנתניה, התנדבה לשירות הלאומי לבנות בחיפה ובחדרה; המשיכה כסטודנטית ליעוץ חינוכי ולעוץ באונ. בר-אילן, סיימה כבר התואר השני ומתפרנסת בו-זמנית מהוראת הלעוץ לקבוצות משתלמות של תלמידות תיכון לקראת בחינות הבגרות ומורות פעילות בהשתלמויות בשם משרד החינוך והתרבות. כן הדריכה במחנות קיץ לנוער יהודי בארה"ב בתפקיד רכזת הלעוץ העברית. – התחתנה לאחרונה למזל טוב עם **ערן אלגוב** מאליכין והם גרים לע"ע ברמת גן.

רותם ב כ"ב תמוז התש"ם – 6.7.1980 – אחרי לימודי תיכון באולפנת הבנות בכפר פינס, התנדבה לשירות הלאומי בביה"ח ע"ש שניידר בפתח-תקוה במחלקה לדיאליזה; למדה כסטודנטית באונ. העברית בירושלים ריפוי בעיסוק ועבדה בשנה הראשונה כמטפלת-מרפאה-בעיסוק בכתת ב"ס חרדי מיוחד בפתח-תקוה. השנה מטפלת בכתת-גן של ילדים אוטיסטים בגבעת שמואל. **אורי'ה** ב ט"ז אייר התשמ"ט – 22.5.1989 – אחרי לימודי היסוד בכפר הרא"ה, הינו כיום תלמיד חט' הביניים בכתה י" בשיבת בנ"ע בכפר הרא"ה.

אפרת למדה בבה"ס היסודי בכפר הרא"ה, בתיכון לבנות "אלישבע" בפרדס חנה והתגייסה לצה"ל. כמשקית ערות, דהיינו כעובדת סוציאלית לחיילים עם בעיות, אחרי שעברה כמובן קורס הכנה בתחום זה. אחרי ערות החובה המשיכה ללמוד מקצוע זה באוניברסיטת בר-אילן.

התחתנה עם **יהודה** בן יעקב ומרים ליב-**לביא** מחיפה. החופה הועמדה בליל י"א אב התשמ"ד – 9.8.1984 ברחבה ליד בית הכנסת בחיבת ציון. קידש אותם הרב חיים טובולסקי מגבעת חזון ליד כפר הרא"ה. סעודת החתונה נחגגה ברחבת בית העם. בנוסף למשפחות ולחברים הוזמנו כל חברי חבת ציון.

אפרת עובדת כרכות סוציאלית בכירה במועצה המקומית בגבעת שמואל. **יהודה** עבד כמפעיל אחראי במחשבי חברה תדיראן ליד גבעת שמואל. עקב צמצומי העבודה והעובדים נשלח לאחרונה מטעם החברה להפעיל מחשבים בבנק דיסקונט בתל-אביב. בתחילה גרו בדירה שכורה ברח. בן גוריון 10, עד שקנו ב 1994 דירה גדולה ברחוב נחום 28, בה הם גרים כיום, עד 120.

נולדו להם נכדינו:

שירן ב כ"ב ניסן התשמ"ז – 21.4.1987 – למדה לימודי היסוד בבה"ס הממ"ד ע"ש זבולון המר ז"ל בגבעת שמואל, אח"כ תלמידת חט"ב באולפנית "צפירה" וכעת תלמידת כתר י"ב בבה"ס הרא"ה ברמת-גן. התאמנה במשך שנים בהחלקה אומנותית על גלגלים וזכתה במקם הראשון בתחרות ארצית לבנות דרג ג', לגילאי 17-12 בשנת 2002. לאחר מכן השתלמה בקורס למדריכות לגלגלית בקיץ 2003 ומדריכה כעת בנות מתחילות.

ירדן ב י"ד אדר התשנ"א – 28.2.1991 במוצאי פורים, בדיוק כאשר הודיעו על סיום מלחמת המפרץ. למדה לימודי היסוד בבה"ס הממ"ד ע"ש זבולון המר ז"ל בגבעת שמואל וכעת תלמידת כתר ח' בחט"ב "צפירה".

ניר-יעקב ב ד' טבת התשנ"ו – 27.12.1995. הוא כיום תלמיד כתר ג' בבה"ס הממ"ד ע"ש זבולון המר ז"ל בגבעת שמואל.

קשרי משפחה

בעשנים 1948–2003 קיימו קשרים טובים עם קרובינו משני הצדדים, על שושנה מחד ועלי מאידך.

מסיבות משפחתיות של אמי מוטי ע"ה: שלוש פעמים בשנה זימנה אמי ע"ה את כל צאצאיה, בנים ונכדים למסיבת משפחתית כמעט עד סוף ימיה; ביום הולדתה בכ"ב אלול = בחופשות הקיץ; בחג החנוכה להדלקת נרות חנוכה בדרך כלל בנר שביעי או שמיני; בפורים לסעודת פורים בשעות אחה"צ. פרט להווי החג על פי ענינו, הכינה מוטי ע"ה "Topf schlagen", משחק "חיפוש המטמון", כאשר כל ילד בתורו מחפש בעיניים מכוסות וכף-עץ בידו את הקערה אשר מתחתיה הוטמנה המתנה בעבורו-ה. מוטי הכינה במשך ימים רבים את הקניה של המתנות, ילד-ה ילד-ה על פי גילו-ה. חוויה זו לא נשכחה גם כיום, כי אנו עורכים אחת לשנה מסיבה דומה, לזכר מוטי ע"ה ו"הימים ההם".

מוקדם יותר, כאשר הנכדים הראשונים שלה היו ילדי בית-ספר, היא הזמינה אותם לבדם, בלי ההורים אליה לדירה בתל-אביב לשבוע בחופשת הקיץ, לנעין קיימנה. גם אירוע זה זכור לנכדים הגדולים בעיקר: רפאל, אלעזר ועדנה (ואולי גם אסנת ?); נעמה, אבנר ושמעון (ואולי גם אפרת ?); אביגיל, אליעזר ובנימין (ואולי גם חיה-רבקה ?); ילדי נעה ואריה אולי כבר לא זכו לחוויה זו, כי נולדו מאוחר יותר ?

ביקורינו בירושלים אצל מלכה, חיים ז"ל ונעמי ע"ה: מאז התונתנו נסענו לעיתים לירושלים, לבקר שם את "הדודים" מצד שושנה. במיוחד זכורים לנו נסיעותינו באוטובוסים, בעשנים לפני היות לנו מכונית משלנו (1965), כי אז ירדנו רגלית לכביש עד צומת הרא"ה עם תרמילינו ומזוודותינו ונזכרנו ב"עלאגר" ששרו אז "השיירה עוברת"; אלה ילדי המשפחה התימנית משנות ה-50, שעוברת את הכביש... "והחמור הקטן בלעם, והחמור הקטן בלעם". הרבה צילומים נשארו מביקורי משפחה אלה, שנעמנו לנו תמיד מאוד. מאוחר יותר היו אלה נסיעות במכונית, הן לירושלים והן לדודה שרה ברמת-החייל.

לצערנו נפטרו בעלה של מלכה, הדוד שלום תם ב 1984, אחותה של שושנה, נעמי ב 1987, בעל אחותה שרה, אהרון ערוסי ב 1988, אחיה חיים ב 1995, ונכדתה של נעמי ע"ה- חגית בת אהרון ודינה ב 1995, האחרונה בתאונת אופנוע נפשעת של הנוהג בו, בנעוריה.

ימי מילואים

מדי שנה, מ 1950 עד 1979 (29 שנים) עשיתי שרות מילואים פעיל, בדרך כלל בחודשי הקיץ. השתחררתי בדרגת סמל, אחרי שרותי כסמל מבצעים בגדודי. הייתי אחראי בד"כ על משרד מבצעים נייד, הן על קומנדקר והן באוהלים, בעת שגדודי התאמן במרחבי הארץ, כגדוד חיל-רגלים 173. מפקד הגדוד בשנים 1950-1964 היה **שמוליק פקר** מהדר עמ. מ"פ המודיעין היה "כנעני", הוא אליהו שחר ממכמורת, וסמל הסיירים והצלפים בשנים הראשונות היה **יצחק סברדלוף** ז"ל מכפר ויתקין. את שלושתם אני זוכר לטובה. תקופת-מה היה מפקדי קצין המבצעים **יובל שולמן**, אחד מבני גבעת-חיים איחוד, טיפוס מפוזר, ונאלצתי אף לשמור שלא יאבד את ציודו האישי בדרך. וסמל המבצעים היה **ניסן לופטה** מקדימה. קצין המבצעים הזכיר לי את תקופת חיי בקיבוץ עין-צורים ואת רשלנותם, והתיחסותם אז לצידום האישי, כי הרי לא הורגלו לשלם בכסף על רכישתו והחזקתו...לא אפרט, כי אם שהשתתפתי במבצע סיני בשנת 1956, שפרץ כאשר היינו בדיוק באימון מילואים על הכרמל. שמענו את קרב התותחים, שניהל חיל הים שלנו נגד המשחתת המצרית "איברהים אל אוול" מול חופי חיפה עד שעשבו אותה. באחד הלילות הוקפצה יחידתי לגבול לבנון, שם שכבנו בחורשה מול מרג"עיון, כדי לחפות על מרגל שלנו, שאמור היה להמלט אז מלבנון. במלחמת ששת הימים, בשנת 1967 הייתה יחידתי בהמתנה במושב נורדיה, אך לא הופעלה מעשית.

במלחמת יום הכיפורים, בשנת 1973, הייתי מוצב במושב בית-יצחק ושמשתי במחלקת הגמ"ד (=הגנה מרחבית) בתפקיד בקרת הביטחון בבתי ספר בעמק חפר, כולל באליכין, שם הייתי עד 1965 סגן מנהל בה"ס. בתפקיד זה דרשתי ממנהל בית הספר וועד ההורים לחפור שוחות מסתור לתלמידים, בעזרת כתות ז-ח והורים, עקב התראה על פעילות מטוסי האויב אפשרית. אך ועד ההורים התחמק מחובה אזרחית זו דרש שצה"ל ישלח חיילים לחפור. התבישתי מאוד מן הגישה של תביעות מן הממסד, שעדיין שררה אז בין המבוגרים שם. למחרת עבר מפציץ עירקי ארבע-מונעי בטיסה נמוכה מעל לישוב ושחרר 2 פצצות אימתניות מעליו, אשר בנס לא התפוצצו, כי הושלכו בטיסה נמוכה מדי והתחלקו על גחונם בשטח ריק, בין הבתים....

לאחר מכן מונית כמפקד הגמ"ד בחיבת ציון, מא"ז, לאחר השתלמות ותרגיל ביישוב כפר שמואל ליד כביש מספר 1 לירושלים דהיום. תפקידי זה במשך כ 5 שנים, היה אחרון תפקידי בצה"ל ומלאתי אותו בהקפדה מירבית, ע"פ כל הכללים הצבאיים. כתמיד, לקחתי הכל ברצינות המירבית.

בסוף זומנתי לבית ליד, כדי לשחרר אותי משרותי, עובדה שעמחה אותי מחד, אך גם השאירה בי תחושה מכאיבה, כי אני "כבר לא שווה או כשיר" לצה"ל.

עבודתי החינוכית, חלק א', 1950 – 1970 [בערך]

מוסד יקיר: כאשר השתחררתי משרות חובה בצה"ל. ביולי 1950, פניתי למנהלי מוסד "יקיר" בו עבדתי לפני גיוסי לצבא כחצרן וגון, כדי שיקבלו אותי בחזרה לעבודתי, כפי שהייתי זכאי לכך על פי חוק שירות בצה"ל.

מנחם בן משה, מנהלו האדמיניסטרטיבי של מוסד יקיר הסביר לי, כי מיד עם גיוסי לצבא קבלו לתפקיד חצרן עולה חדש, מר הולנדר, שהתישב בכפר הרא"ה. עתה לא ראוי לפטרו. לכן הוא מציע לי לעבוד במוסד כמורה, כי על פי התרשמותו הנני מתאים לכך בהחלט. **הרב שלמה צוקרמן,** מנהלו החינוכי של המוסד אישר עבודתי כמורה, ובספטמבר 1950, אחרי שנקראתי לשירות מילואים עוד בחודש אוגוסט, כמעט מיד אחרי השתחררתי משרות חובה, התחלתי את עבודתי החינוכית, ללא כל הכנה פדגוגית ואף ללא אפשרות להתכונן באופן אישי, כי הרי שרתתי כל חודש אוגוסט בשירות המילואים בצה"ל. צללתי אם כן לתפקידי החדש, ללא כל פסק-זמן להכנה. מכאן והלאה החלה דרכי החינוכית, שנתמשכה במשך 35 שנים פוריות, כפי שאתאר זאת בהמשך הפרק.

כאמור, לא היה סיפק בידי לקבל הדרכה פדגוגית וכך נמצאתי בבוקרו של ה' 1 בספטמבר לפני כיתת תלמידים בני 12 – 13, כך זכור לי. מינו אותי כמחנך הכתה ולמדתי לימודים כלליים ובעיקר מולדת, גיאוגרפיה וטבע. לפני זמן לא רב הזכיר לי אחד מתלמידי דאז, **בן נעמי עוזרי ז"ל**, אחות שושנה –, ושמו כיום **אהרון בר-עוז** מירושלים, כי לא שכח את נושא "מחזור הזרעים" בחקלאות, נושא אותו לימדתי אותו ואת בני כתתו אז... על פי עדות זאת ובהתלהבות בה נמסרה לי, מותר לי להניח, כי היתה לי גישה טבעית לחינוך והוראה, גם ללא כל הכשרה לכך.

זכור לי ביקורה של מפקחת חינוכית של "עליית הנוער" שבאה לבחון את כישורי כמורה, כדי לאשר את זכותי לכך במוסדותיה. אחרי השיעור שהתנהל בסדר גמור, כאשר אני משתמש בלוח תוך כדי דו-שיח עם תלמידי, שאלה אותי המפקחת על "הקונספקט" (conspect) אותו הכנתי בודאי לקראת השיעור. אך כזה לא היה לי. כאשר התפלאתי, הכיצד יכולתי לנהל שיעור מסודר בלי "קונספקט" זה, הסברתי לה, כי אני קובע מראש את הנושא ואת פרטיו, אך לא, כפי שרצתה שאכין, תסריט מוקדם של השאלות שאשאל, התשובות שאקבל וכך הלאה. כי הרי לא אוכל לדעת מראש, האם תלמידי יענו כפי שאני מצפה זאת מהם, אלא עלי להיות ער ופתוח לכל תשובה אפשרית, גם אם היא שונה מן התשובה הנכונה. וכך אנהל את מהלך השיעור בהתאם לתגובות תלמידי. אינני יודע אם שכנעתי אותה בצדקת דרכי הטבעית, כי הרי היא חשבה על פי "דוגמה" קבועה מראש, ולא כמוני, בהתאם לתגובות הטבעיות של תלמידי.

אמנם הייתה בכך ספונטניות, אך לפי גישתי, זו אמנם נדרשה. – בכל אופן נמסר לי ממנהל המוסד לאחר זמן קצר, כי המפקחת אישרה את היותי מורה וכי הייתה מרוצה מעשיטתי בחומר ובתלמידים. אני ניסיתי אחרי "הלקח" הזה להכין "קונספקטים" לקראת השיעורים הבאים, אך התאכזבתי חיש מהר, כי לעולם לא יכולתי ללמד ע"פ הקו המתוכנן, כי תלמידי לא הגיבו על פי תחזית מוכנה מראש. אדרבא, כישורי הטבעי לנווט את השיעור על פי ידיעת תלמידי ולהגיע למטרה הרצויה בהתאם לתגובותיהם, היא זו שעמדה לי גם בהמשך דרכי החינוכית.

כנראה שהפנמתי את אמרת חכמינו: "חנוך לנער על פי דרכו"

כתת קלט של עולים חדשים בכפר הרא"ה:

הוכחה נוספת להצלחתי הייתה, כי עוד באותו חורף 1950 – 1951 בקעוני מנהל בית הספר מזרם "המזרחי" בכפר הרא"ה, מר **שמואל אויערבך**, לחנך כתה של ילדי עולים חדשים מעירק ומאירן, שנאספו ממעברות לבתים פרטיים של תושבי כפר הרא"ה, עקב החורף הקשה שגרם לקריסת אוהלים רבים בסערות ובהצפות המים. הוסדר, כי אלמד ילדי המעברות בשעות הצהריים, אחרי שאסיים את שיעורי במוסד יקר. על אף הקושי, –הרי עמדנו להתחיל את בניית ביתנו בחיבת ציון, ואני אעמש כפועל בנין בשעות אחר-הצהריים, – קבלתי על עצמי חלקית המשרה הזאת, הן בגלל עצם המצווה שבדבר והן בגלל תוספת המשכורת שעמדה להיות משולמת לי. מר **אויערבך** הבהיר לי עוד נקודה חשובה, אותה לא יכולתי להעריך אז עדיין, כי במוסד "יקר" אני מקבל את שכרי מעליית הנוער, בו בזמן, כי "בכתת הקלט" בכפר הרא"ה אקבל את משכורתי ממשרד החינוך. כך אהיה מורה מטעם המדינה. בעתיד הוכחה הבנה זו של מר **שמואל אויערבך** כנכונה ביותר ורישום שנות הוותק שלי במשרד החינוך החל משנת 1950 !

במסגרת שיעורי העברית, שפה שהיה עלי להקנות לילדי העולים, התנסיתי בנסיון שלא שיערתי: ילדי העולים היו כאמור מעירק ומאירן. בשבילי כמו בשביל יתר הקולטים "האשכנזים" היתה זהות ביניהם, כי כולם באו מן המרחב האיסלמי המזרחי. אך עד כמה נדהמתי לגלות באופן מכאיב, כי קיימת איבה עמוקה בין בני עתי הארצות האלה ! קרה מקרה, שלפתע שלף אחד מן הילדים אולר ועמד לדקור את היושב לפניו מאיזו סיבה של מה-בכך, כי "פרסי מלוכלך" הוא... או אולי היה זה ילד מפרס שפעל כך, כי בן הפלוגתא שלו "עירקי מלוכלך" הוא. כמובן נאלצתי להפריד ביניהם אף בכוח-מה, אך נדהמתי. מכאן התחלתי להבין, כי העולים היהודיים מארץ מסוימת מביאים עמם מטען שלילי אל עולים יהודים מארצות שכנות לארץ מוצאם, אם המדינה ממנה באו, היתה נתונה בקונפליקט עם המדינה השכנה.

כן לא רק בין יהודים פרסים לעירקים, אלא אף בין יהודים מרוקאים לתוניסאים, בין יהודים הונגרים לרומנים, כמו גם בין יהודים גרמנים לפולנים. ואני חשבתי "בתומי", כי בהיותנו כולנו יהודים, מקור זה מאחד אותנו באופן טבעי... כך הבנתי זאת אני. (שנות האימה שחוויתי, גיבעו את דעתי זו.) אמנם היו אלה "רק" ילדים, אך הם ינקו תפיסתם מבית הוריהם. זהו "הלקה" השני שלמדתי בשנות החינוך הראשונה שלי, כך הנני זוכר זאת כיום. חמישים שנה מאוחר יותר.

באותו חורף 1950 – 1951 עבדתי אם כן בשתי משרות הוראה וחינוך (בוודאי לא מלאות) ובשעות אחה"צ והערב עליתי למגרשנו בחיבת ציון, להכין את חומרי הבניה עבור הבנאי שלנו, למחרת, כפי שתיארתי זאת בפרק המשנה "אנו בונים לנו בית" בעמודים 34 – 35.

בית הספר היסודי מזרם המזרחי באלישיב : לפני תום חופשת הקיץ של

שנת 1951, סיפר לי **מאיר מאיר** ז"ל, מכר ותיק אשר התפלל כמוני בבית הכנסת "קלאוס" בהמבורג בילדותנו, ואשר גר בשכירות כמונו בכפר הרא"ה, כי הוא עומד לעזוב את תפקיד הניהול בבית הספר היסודי באלישיב, כדי לעבור לגור עם אשתו בחיפה. בהכירו אותי ועקב שיחותינו גם בענין עבודת החינוך בארץ הציע לי מאיר, כי אקבל את תפקיד הניהול בביה"ס הזה. היו בו כתות א' – ח' לא גדולות. אינני זוכר את פרטי המשא ומתן בענין זה, אך קבלתי את התפקיד לשנה אחת. כנראה הודיע מאיר מאוחר על עזיבתו והייתי מועמד יחיד שיכולתי להיענות ולמלא את החלל שנוצר. כן נמצאתי ראוי לתפקיד בהמלצת מכירי דאז במערכת חינוך "המזרחי".

כבר מפסח של שנה זו גרנו בביתנו החדש בחיבת ציון, וכך הלכתי כל בוקר רגלית מחבת ציון דרך כפר הרא"ה לאלישיב. אותה דרך בת חצי השעה בהליכה נמרצת עשיתי שוב בחוזרי מעבודתי שם. ועד המושב של אלישיב אמור היה להיות אחראי על הפעלת בית הספר והגן הצמוד לו. אך מהר גיליתי, כי הוא נמנע באופן עקרוני מלתת תקציבים ראויים להפעלתם. הדיונים המיגענים בנושא ראשוני זה עם מזכיר הכפר לא היו לרוחי, כי האמנתי, כי על הורי התלמידים לקחת חלק בהחזקת ביה"ס והגן. אך המצב היה כזה, כי אלה דרשו ממני להשיג את התקציבים הדרושים מזרם "המזרחי" וכי לא עליהם נטל העול הזה. מהר הבנתי כי זו היתה הסיבה, בגללה עזב קודמי את התפקיד. ארגון הכתות וההוראה בהן צלחו בידי, כך זוכר אנוכי. כמה מורות וגונות עבדו שם גם בשנה שעברה. גם החינוך וההוראה בכתה ז-ח המשובלת בביה"ס הצליחה בידי. המורות קבלו את מרותי וכן התלמידים. תקלה בלתי צפויה ורצינית קרתה ביום העצמאות של שנת ה'תשי"ב – 1952 :

הכנו ליד בית הספר מגרש למעמד טכס בית-ספרי עם הנפת דגל הלאום לכבוד יום זה, שנחגג אז זו העונה השנייה. כאשר הגענו ביום העצמאות לבית הספר חשנו עיינו: בוגרים של הישוב, שלא מתלמידי בית הספר, הרסו את מה שהכנו ביום לפני כן. – את סימון האבנים המסודרות לקביעת מקום כל כתה וכתה, והתורן להנפת דגל המדינה, הכל הושחת. כך נפגשתי לראשונה בארץ עם ואנדאליזם לשמו. הייתי המום ! כאשר הזעקתי את מזכיר הכפר, הסביר זה לנו, כי הבוגרים פשוט מקנאים, על כי הם לא שותפו בעשייה וגם לא זכו עונה לפני כן בטכס כזה. לכן לא הפנימו את רצינות הטכס והתנקמו... במי ??? היינו מאוכזבים אך תיקנו את הנזק וקיימנו את הטכס.

עוד שני מקרים קשים זכורים לי מאותה שנה, פרט לאכזבותי החוזרות ונשנות מהנהלת הישוב, שלא רצתה לקחת חלק בהוצאות האחזקה וההפעלה של בית ספרם וחיון ילדי הישוב. מקרה ראשון: נהוג היה לעשות מסדר בוקר לפני הכניסה לכיתות, בו בדקנו בין היתר גם את ההופעה החיצונית של תלמידיו ותלמידותיו בבואם לבית הספר. פעם באה אחת האמהות עם תלונה מוזרה בעיני, על כי שלחתי את בנה הביתה, כדי שיהליף חולצתו המלוכלכת מדי וירחץ את צווארו באותה הזדמנות. טענתה היתה, כי אסור היה לי לגעת בילד "ולהתעסק עם צווארו"... נאלצתי ללמוד, כי מושגים שונים של חיון מפרידים ביני לבין האם. מקרה שני היה חמור מזה : תלמיד מסוים התפרע בכתה והמורה קראה לי כמנהל בה"ס, כדי להוציאו מן הכתה, כי לה הוא אינו נשמע. כאשר גם לי לא רצה להשמע והמשיך להשתולל, הוצאתיו באוחזי בזרועו בחוזקה, כי הוא התנגד לי גם פיזית. הוראתי לו להביא את אמו או את אביו אך הוא חזר עם אחיו הבוגר, שהתפרץ באמצע השיעור לכתתי בגוף עליון ערום, בשאלו בהתרסה "האם אתה המנהל ?" דרשתי ממנו לעזוב את הכתה ולחכות לי בחוץ עד שאתפנה בסוף השיעור, אך זה התפרע ואיים עלי – "אני אחכה לך בדרך ואראה לך". אחרי תום הלימודים פניתי למזכיר הכפר ודרשתי את התערבותו, כי אני חושש לחיי בלכתי הביתה דרך הכפר ובגבעות השוממות בין אלישיב לכפר הרא"ה, כי המאיים היה בריון שעלול להתנקם בי. אינני זוכר, אם המזכיר עשה משהו בנדון, אך זכור לי כמו היום, כי במשך שבוע ימים ויותר הלכתי לאלישיב עם מקל של טוריה ביד, גם הלון וגם חזור, עד אשר הבנתי, כי היה זה איום סרק.

בניגוד למה שיכול הקורא לחשוב עקב תיאורי אלה, ברצוני לציין, כי פרט לאלה הצלחתי בעבודתי ותלמידי דאו זוכרים אותי לטובה. ביניהם **מרים שרעבי** אשר היתה אחרי כעשר שנים למחנכת של בני אבנר ושלוש שנים מאוחר יותר גם של בני שמעון בביה"ס הממ"ד בכפר הרא"ה, ואשר הזכירה לי לא אחת את אשר למדה ממני בחינוך. גם הורי תקופה זו באלישיב כיבדו אותי ואת דרכי כמחנך וכמנהל. נכון, הייתי עקבי בחינוך והחלטי.

אם מתקופת עבודתי בחינוך במוסד יקיר ובכיתת הקלט בכפר הרא"ה אין לי צילומים, משנת ניהולי באלישיב יש לי ארבעה צילומים. אחד ובו אני עם חניכי כתי ונהגות והנערים מחופשים קלות לכבוד פורים ובצילומים האחרים שתי מורות מנתניה וכתתן, גם הם בתחפושות פורים קלות. יהודי תימן לא הכירו מנהג זה להתחפש בפורים, ואלה אנחנו, המורים האשכנזים, שחדשנו נוהג זה לילדי אלישיב. בצילום הרביעי אני בארגון הטכס.

לקראת סוף שנת הלימודים התשי"ב הזמיני מנהל בה"ס בכפר הרא"ה, מר **שמואל אויערבך** לקבל משרה קבועה בבית ספרו. ברצון ניאותי לו, כי באלישיב, עם תנאי התקציב הבלתי מוסדרים לא רציתי להמשיך, הגם שעבודתי תוחמה מתחילה לשנה אחת בלבד, כי לא הייתי מורה "מוסמך". אינני זוכר אם מצאו ממשיך בניהול שם לשנת התשי"ג. בכל אופן, לאחר זמן לא רב פורק בית הספר ותלמידי אלישיב הועברו לבית הספר בכפר הרא"ה, ברגע שרשת "המזרחי" בחינוך הפכה לחינוך ממשלתי-דתי. זה קרה בערך בשנת 1953 או 1954.

מורה מחנך בכפר הרא"ה : בראשון בספטמבר 1952, שלושה שבועות לפני ר"ה ה'תשי"ג, התחלתי את עבודתי כמחנך **כתה ד'** בכפר הרא"ה. בכתה היו 42 תלמידים ותלמידות ובחדר המורים נודע לי, כי אף אחד או אחת ממורי ביה"ס הותיקים לא רצה לקבל כתה גדולה זו. פרט לגודלה המיוחד היו בה כמה ילדים "קשים" ובמיוחד "הזהירו" אותי מפני א. ו. שעושה צרות למורים באופן קבוע ואי-אפשר להשתלט עליו. סופר לי, כי אף עולה על גגו השטוח של מבנה הדו-כתתי שבו למדה הכתה בשנה שעברה ובו תלמד גם השנה, וכאשר יצאה המורה מן הכתה השתי עליה ממרומים. "שמו הלך לפניו". מעום-מה, סמך מר אויערבך עלי, המורה החדש, שאדע לחנך את הכתה בהצלחה. כנראה הרשמתי אותו מעבודתי עם ילדי העולים בכתת הקלט בחורף 1950 – 1951. ואמנם בדרכי החינוכית הצלחתי ליצור קשר של הבנה עם תלמיד חריג זה "ולשגעונותיו", אשר כמה מחבריו עקבו בסקרנות מחודדת אחרי תגובותיי "להמצאותיו" המתריסות. הבנתי מהר, כי הילד זקוק לתשומת לב מיוחדת ועשיתי עמו הסכמים שתאמו את יצר ההתבלטות שבעקבותיו נהג להתנהג בצורה בלתי מרוסנת. כך למשל, כאשר לא נכנס לכתה וקיפץ מאחורי החלונות, כדי למשוך תשומת לב חבריו ובמיוחד את זו של המורה, לא נפתתי בו כפי שציפה, אלא יצאתי החוצה והנחתי ארגז תפוזים מאחורי החלון. הוא ברח כמובן בחושבו שארדוף אחריו, כך היה כנראה רגיל. אך אני רק קראתי לו מרחוק באומרי לו, כי הנחתי לו ארגז תפוזים תחת לחלון, כדי שלא יצטרך להתאמץ כל כך ברצונו לראות מה שנעשה בכתה, אלא פשוט יעמוד על הארגז וכך ידע בדיוק מה אנו לומדים...

הוא תפס את הפרינציפ שלי, שבאתי לקראתו ולא רדפתי אחריו, אף הסכמתי עם רצונו להיות מחוץ לכתה בלי להענישו על כך, ואחרי יום-יומיים בהם ניצל את "מעמדו" המיוחד בהשקיפו "ברשות המורה" מבחוץ אל תוך הכיתה, דבר שסיפק לא רק אותו אלא אף הצחיק את חבריו, הוא נכנס לכתה כאחד התלמידים והפסיק לנסות "לשגע" את המורה במשחקי "תופסת", כי המורה הציע לו פתרון אחר כיצד להיות "שונה" מן האחרים וזאת ברשות. אך לשבת בעקט לא היה יכול. לכן הטלתי עליו מיני תפקידים שהבליטו אותו בכתה ואשר הרשו לו לצאת ולבוא ברשות. הוא מונה להיות מביא גירים מחדר המורים ותפקידים שהמצאתי במיוחד בעבורו, כדי שיחוש מיוחד ובולט וכל זאת בעיתוף פעולה עם המורה.

אחרי שהבהרתי לתלמידי החדשים מה מוטל עליהם בתחומי הלמידה וההתנהגויות וכי כל דבר נרשם בזימני בקי סימון ליד שמם, הכרזתי בסוף כל שבוע, בימי שיעור, מי "זכה" בנקודות בתחום זה ואחר, ושוב הוא היה יכול "לצבור נקודות" ולהתבלט בתחום "שלו". סוכם עם תלמידי, כי רק במקרים חריגים של התנהגות לא ראויה, אתן לתלמיד מכה קלה על הטוסיק, זאת רק באופן סמלי וכי יבין מכך כי סטה מן הנורמה. עמו סיכמתי לפני כל הכתה, כי הוא יקבל את "מנתו" בסוף כל שבוע במרוכז. כך הייתה לי סיבה לקרוא לו בימי שעור לפני כל הכתה ולתת לו כמה טפוחות על הישבן, כמובן מדודות וסמליות, וללא כל כעס, והוא שוב היה "מבסוט על תשומת הלב" וההבלטה שהוא זכה להם לעיני חבריו.

אביו, מורה ותיק בעצמו, אמר לי בסוף השנה בחיוך רחב, שאף מורה אחר לא הצליח להיות מקובל על בנו כמוני, המורה החדש יוסף בונדהיים. הוא היה כמובן אחד מן הארבעה, שיום אחד חיכו לי אחרי הלימודים ובקשו שאסביר להם מה הוא מקצועה האמיתי של רחב הזונה, אחרי שלמדנו בספר יהושע את פרק המרגלים. רש"י פירש את מה שפירש אך הם לא הסתפקו בכך. היו אלה ארבעה "פקחים" מבין הבנים, שלושה בני כפר הרא"ה ואחד מחיבת ציון (כולם זכורים לי בשם) והם קבלו ממני הסבר בו במקום, על אף מבוכתי שלא הייתי מוכן לשאלה גלויה זו בזמנים ההם, אשר אז לא ספרו לילדים ענינים מסוג זה. אך הבנתי שאסור לי להתחמק וספקתי להם את סקרנותם... מאז ארבעתם כיבדו אותי באופן ניכר, זאת הרגשתי. הייתי "חברה'מן" בעיניהם ובעיקר אמין.

לימדתי אותם את רוב המקצועות, תורה ונביא, עברית, מולדת וטבע וגם חשבון. הקפדתי מאוד על כתיבה תמה, על שוליים ברורים בכל עמוד ועל עריכה נאה של דפי המחברות, כולל כותרות מובלטות, כפי שלמדתי זאת

בנעורי בבית הספר החקלאי בבריסל אשר בבלגיה. ואמנם הצלחתי לגרום לכך, שבתערוכת סוף השנה, כאשר המורים הותיקים ממני הכינו תצוגות הישגים בהקדישם לכך הרבה ימים ואולי שבועות, לא לקחתי חלק ב"הצגה" זו, אלא בחרתי ממחברות תלמידי של כל ימות השנה את הנאות ביותר, ואלה היו את תצוגת ההישגים השנתית של תלמידי, בלי לבזבז שבועיים על עבודות מיוחדות. מנהלי העריך גישתי זאת ביותר, לא הלכתי בתלם הראוותנות הנהוגה. בפיתנו לא הוצגו אמנם פלקטים מאוירים, תוצאת מעשי ידי הילדים המוכשרים ביותר בכתה, אך המחברות של כמעט כולם עשו רושם של רצינות העבודה הלימודית בכל ימות השנה.

בעוד נושא לא רציתי להשתלב בנוהג שרווח אצל יתר המורים, – זה היה בתחום הטיוח השנתי. בחדר המורים עוררתי ויכוח על מטרות הטיוח שבחרו המורים לכתותיהם. כבר בכתה א' נסעו לתל-אביב, בכתה ב' לנמל חיפה ומה יהיו המטרות הרחוקות והיקרות עוד יותר בכתות היותר גבוהות? הרי נסיעות אלה דרשו השתתפות כספית של הורי התלמידים ובימים ההם היו הורים שלא יכלו לשאת בהוצאת אלה, ובעיקר אם היו להם כמה ילדים בבית הספר. במיוחד חששתי מכך, כי תלמידי מגאולי תימן לא יוכלו להשתתף בטיול יקר כזה ולא הייתי מוכן לכך שיופלו לרעה בהישארות בבית, באין הפרטה מצויה אצל הוריהם. הוצאות כאלה היו בעבורם "לוקסוס" שלא הורגלו לו.

מענתי בחדר המורים, כי טיול רגלי בסביבה הקרובה בכתות הנמוכות דיו כדי לספק את הצורך של "טיול שנתי". אך מורות כפר הרא"ה לא האמינו באפשרות זו. אז הצהרתי, שאוכיח את התיזה שלי בטיול השנתי של כתי. – באחד הימים הודעתי לתלמידי, כי מחר בבוקר נצא למסע רגלי, שהזמן כביכול ע"י מוסדות הביטחון של המדינה ביחד עם משרד החינוך. עליהם לשמור סוד ולא לספר בבית על המשימה שהוטלה עלינו. עליהם לבוא במחרת העם, כבר בשעה שבע בבוקר מצוידים בפרוסות לארוחת הבוקר והצהריים, בתרמיל גב ומימיה וכובע נגד השמש. כאשר יגיעו לחצר בית הספר, ומתלווה אלינו המורה הצעירה מ. פ. (היו בכתה בנות שהגיעו לראשית התבגרותם והייתי חייב לקחת מורה בעלת רצון לקחת חלק בהרפתקה אותה גוללתי לפני מראש והיא התלהבה ושיתפה פעולה בכל), נסביר לתלמידים את המשימה שהוטלה עלינו בסודיות...

מנהל ביה"ס הוכנס כמובן בסוד הענינים והסכים לתכנית... במסדר המוקדם, ותלמידי עומדים בזוגות ומצפים במתח מה הוא הסוד ומה היא המשימה, קראנו לפנייהם מדף מוכן "מנשר" מטעם משרד החינוך כביכול, ובו הוסבר, כי "עקב דרישות ערבי הארץ, יימסר כל שטח במדינת ישראל, אשר אין בו ישובים יהודיים, לפליטים הערביים, שברחו אל מעבר הגבולות עת מלחמת השחרור. על כן יש להוציא ביום המסיום כתות בתי הספר אל שטחים בלתי

מיושבים אשר באזורם, להקים שם מחנות אוהלים ולהכין מדורות לשעה 11 בבוקר. בשעה זו עומדים מטוסי האו"ם לטוס מעל מדינת ישראל ולצלם כל אזור ריק מתושבים. בהתקרב מטוס לאזור יש להדליק את המדורות שהוכנו. כי המטוס יצלם את המקומות בו יש אנשים, אוהלים ועשן ויהיה ברור, כי כאן גרים בני אדם... על תלמידי בתי הספר לגשת אל השטחים שיועדו להם בהסתר, לא בקו ישר בעדות, כי העקבות יתגלו ויבהירו, כי הקמת המאהל היתה טרייה ומפוברקת". -- אחרי קריאת "המנשר" הסברתי לתלמידי, כי נלך סחור סחור: נפנה קודם מזרחה, בעלב מסים נפנה צפונה לכיוון גבעת חיים ורק לאחר מכן מערבה. רוב הדרך נעבור דרך חורשות אקליפטוסים ופרדסים, כדי שלא יראו את עקבותינו, עד אשר נחצה את כביש בית ליד – חדרה באזור פרדסי אתא ונתפרס "בגבעת הרקפות" הריקות מאדם, נקים שם אוהלים וסוכות מענפים שנמצא במקום ובו בזמן נכין מהדורות במקומות שאין סכנת התלקחות כאשר נדליק בהן אש, כצפוי בשעה 11. תלמידי לקחו את הסיפור הדרמטי ברצינות גמורה, עובדה שהיו ממושמעים בכל שלבי "המבצע". כאשר הגענו לאזור בו נמצאת היום כניסת הכביש לשוב אליכין (ישוה שלא היה קיים אז) נשמע טרטור מנוע של מטוס פייפר. הוראתי להם לשכב מיד בתוך עדה צמחי החילפה (חילף החולות) עד אשר יעבור המטוס ולא יזהה את הטור. ואמנם כולם נשכבו פרט לא. ו. היוצא דופן, שאולי לא האמין לסיפורי, או סתם רצה להיות שונה מכולם, גם בפעם הזאת... אחרי חלוף המטוס המשכנו בדרכנו המוסתרת בין עצי האקליפטוס והפרדסים. אחרי כשעתיים של הליכה עורפית בהסתר כמעט מושלם (השתמשתי בידע שלי מספרי קארל מאי והאינדיאנים שקראתי בילדותי וכן בידע הטרי שלי מעירותי הצבאי כסייר וצלף), הגענו לכביש הראשי והעברנו את התלמידים, 42 במספר, אחד-אחת בריצה מהירה, כאשר אין מכוניות באופק משני הצדדים. הגענו למטרתנו בסדר מופתי. עתה יכולנו לנשום לרווחה. אף מטוס "לא גילה אותנו בדרך" ועתה נבנה מחנות מפוזרים באזור "התישבותנו". אין צורך יותר בהסתר, להפך, מעתה הכל יעשה בפעלתנות גלויה ומותר לרעוש ולנוע בראווה. איזו שמחת יצירה !!! הוקמו סוכות מענפים ואוהלים משמיכות שהביאו הילדים עמם. אלה התחלקו חוליות-חוליות ובנו כפר אינדיאני למופת. הוכנו גם מדורות במקומות שהיו נקיים מעשביה יבשה ומחוץ לתחום החורשה. ומה אגיד לכם ? ראה זה פלא: בדיוק בשעה 11, שעה לה ציפינו בדריכות, נשמע רעש מנועים ממעל מכון צפון ומטוס צבאי ענק עם ארבעה מנועים, מסוג "מבצר מעופף" ממלחמת העולם השנייה (בו השתמשו האמריקאים להפצצת ערי גרמניה הנאצית) חלף מעלינו בכבודות. ניתנה האות וכל המדורות נדלקו ועשן היתמר למרומים ! השמחה והצהלה של תלמידי היתה אדירה. הצלחנו !!

הוכחנו לאו"ם, כי בין כפר הרא"ה לחדרה לא יושבו פליטים ערביים והארץ תהיה שלנו. הרי ידעו גם הם משידורי הרדיו ומן העיתונות, כי האו"ם דן בגורל הפליטים הערביים שהוסתו על ידי מנהיגיהם לעבור לטול-כרם עד אשר תיכבש הארץ על ידי צבאות ערב. הנושא היה אז "חס" כמו גם היום. רק שדובר אז על ארץ ישראל הקטנה, לא על זו שאחרי מלחמת ששת הימים. אחרי שפג המתת, והיתה זו שעת הצהריים, נאכלו הפרוסות שהובאו מן הבית.

ושוב אספתי את הילדים והמורה מ. פ. היתה לי לעזרה יעילה, והצעתי להם "משחק" מן התנ"ך, מספר יהושע אותו למדנו באותה עת: נקים את העיר "עי", נשאיר בה חיל מצב ויתר בני הכתה יערכו למלחמה על עי, כאשר יפעלו בדיוק כפי שתואר בספר יהושע פרק ח'. כך התנסו באופן מוחשי בשטח, מה שלמדו מקודם בספר... מבצע "כיבוש עי" היתה ההצלחה השניה של אותו יום מרגש... גם הלא למדנים מבין תלמידי הבינו עתה את מהלכי יהושע, והתלהבו. יצאנו במחולות והצטלמו. (הצילומים האלה נשמרו בידי). אחרי יום עמוס חוויות הלכנו בכוון לגאולי תימן, השארנו שם את תלמידי ישוב זה וחזרנו בשעה 4 אחה"צ "עייפים אך מרוצים" לכפר הרא"ה. (לא היה קיים אז אזור התעשייה על עמק חפר, כל השטחים היו דיונות חול). תלמידי היו מוקסמים מחוויות טיולם השנתי, שלא עלה אגורה להורי התלמידים... הצלחתי היתה שלמה.

במחרת באו הילדים לביה"ס עליזים ושמחים. כולם סיפרו כיצד תיארו בבית את חוויות היום וההורים שמחו עמם. רק זוג הורים (או היו אלה שני זוגות ?) מוטיקי כפר הרא"ה באו בתלונה קשה למנהל מר אויערבך, כך הוא סיפר לי, אשר הוא בעצמו שיבח את הצלחת "המבצע החינוכי". וכך טענו ברצינות בלתי מתפשרת: המחנך "שיקר" לתלמידים עם הסיפור המפוברק, ו"כן לא יעשה במקומו"!

אגב: אחרי עשרות שנים זוכרים הבוגרים דאז, והם בעצמם הורים לילדים גדולים, בחלקם גם מחנכים, את החוויה העזה מאותו יום, וכי גישתי דאז החדירה למודעותם את בעייתנו הלאומית עם העולם הערבי מסביב וגם למדו פרק מוחשי מלימודי התנ"ך.

עוד אי-הבנה אחת עם הורים מוטיקי הכפר (נדמה לי שאלה היו אותם ההורים "המפנקים") קרתה לי באותה שנה פוריה: תלמידה מצטיינת, שהשיגה תמיד ציונים גבוהים, אך אשר על פי דעתי התגאתה יתר על המידה בכישוריה, קבלה באחת הבחינות את הציון "טוב". הוריה באו לביה"ס ואמרו לי בטרופה ממשית, שבתם בכתה כל הלילה, וכי לא מגיע לה **"דק טוב"**, כי אם **"טוב מאוד"**. ציון זה קבלה "תמיד" מן המחנכת הקודמת.

ניסיתי להבהיר להם, כי הפעם כמה מן התשובות של התלמידה המצטיינת לא היו מלאות, לכן שקלתי לתת לה הפעם ציון "טוב", מתוך הנחה, כי בפעם הבאה תשקוד עוד יותר וכי הסברתי לה זאת. אך ההורים בשלהם – מגיע לה "טוב מאוד" ולא **"דק טוב"**... הבנתי, כי עניינית לא אשכנע אותם ואז אמרתי להם: הורים יקרים, – "טוב" זה בהחלט טוב והלוואי ולבתכם יהיה במשך כל חייה **"דק טוב"**... כנראה עזזה שכנע אותם להרפות מן העטות הזאת.

אירוע אחרון הראוי להזכירו משנת עבודתי הראשונה הזו בכפר הרא"ה, היתה הצגת סוף השנה בכתה ד'. ראיתי כיצד נוהגים מורות-מורי יתר הכתות: הם בחרו את התלמידים המוצלחים ביותר, כדי להעלות הצגת כתתם בסוף השנה. אגב, הערב החגיגי הזה התקיים בצריף עץ שהיווה אולם המופעים של ביה"ס, צפוף מדי וחם מדי בקיץ, כאשר התאספו בו הורי כל התלמידים והתלמידות. אך לעיקר: לא הסכמתי לגישה, כי רק המצטיינים של הכתה יופיעו בערב מסכם כזה. רציתי לשתף בהצגה את כל התלמידים, כדי שכולם יחושו את חשיבות עצמם וערכם, – היתה זו גישתי החינוכית הטבעית. הצגתי בוימה על ידי בשיתוף עם תלמידי, ובה הם הציגו את פרק כיבוש יריחו על ידי יהושע, כפי שלמדנו בפרק ו'. בלי שהרגישו בכך, מינתי את התלמידים המתקשים ללמוד בעל-פה לשיר המלחמה, ולתוקעים בשופרות ומפילי החומות, עשויות מספסלי עץ שהועמדו על הבמה. את הטקסטים ללמוד בעל פה מסרתי לבנות וללמדים מבין הבנים. בהצגה השתתפו אם-כן כל 42 תלמידי כתה ד'. גולת הכותרת היתה כמובן הסצנה של נפילת החומות, ותלמידי הלא מתאימים בעליל ללמוד בעל פה פסוקים מן התנ"ך, הם היו "הגיבורים" שעלו אחרונים על הבמה וגרמו "לסוף הטוב", לנפילת החומות.

כבר בחזרות הם חשו את מרכזיותם באפקט הסופי הרעשני וכך גם בהצגה... מנהל ביה"ס שיבח אותי שוב על גישתי ושיתוף כל תלמידי, אך כנראה לא סיפקתי להורי התלמידים-ות המצטיינים את תחושת הגאווה האישית לה ציפו, על הבלטתם הבלעדית של ילדיהם בהצגה. מנין לי זאת?

לא זכיתי להמשיך את דרכי החינוכית באותה כתה בשנה הבאה, כפי שחשבתי שאהיה זכאי לכך. מנהלי ביקשני לקבל על עצמי תפקיד בלתי ידוע אז: **חינוך מיוחד** !

כתה ב' מיוחדת : לפני תחילת שנת הלימודים התשי"ד ביקשני ללמוד בכתה ב' מיוחדת, שהקבילה לכתה הרגילה, ילדים שלא הצליחו ללמוד לקרא ולכתוב בכתה א'. מר אויערבך לא רצה להשאירם בכתה א' שנה נוספת, בהבינו, כי זה לא יעזור להם וההפך, הם יפריעו לכתה א' החדשה שעמדה להתחיל את לימודיה.

רוב רובם היו ילדי גאולי תימן, 8 או 9 בנים ושתי בנות, בעלי נתונים סוציו-כלכליים גרועים ובעלי רקע ביתי בלתי תומך בלימודים, באין להוריהם יכולת לעזור לילדיהם בראשית צעדיהם בלימוד הקריאה והכתיבה על פי השיטה הנהוגה. בנוסף לאלה הועברו לכתה המיוחדת גם 4 בנים ובת אחת מכפר הרא"ה ומחבת ציון, אשר לא הצליחו ללמוד קרא וכתוב, כל אחד ואחת מסיבה אישית אחרת, אם מפיגור שכלי או רגשי קל ואחד, ואחד בגלל אי-ידיעת השפה העברית, כי משפחתו הגיעה ארצה מקורסאו ההולנדית בתקופה האחרונה.

יכול אני לזכור אותם אחד-אחת, כי בידי נשארו צילומי רובם מסוף שנת הלימודים, כאשר צלם מקצועי בא לביה"ס, אך רובם לא יכלו, - או הוריהם לא רצו לשלם עבור הצילומים והם נמסרו לי. צילומים אלה נהדרים, כי הם מבהירים ויזואלית את מצבם של חלק מהם. לבוש חלקם מעיד על מצבם. אחרים מביניהם היו לבושים טוב יותר, וסיבת פיגורם כאמור היתה סיבה בלתי סוציו-אקונומית, מתחום אחר.

אחרי שבחנתי את יכולתם, נכון יותר אי-יכולתם לזהות מונחים ומשפטים כתובים, הגעתי למסקנה המתבקשת: אין להם "תפיסה גלובאלית" מפותחת, זו שיטת הלימוד שהייתה נהוגה אז בהוראת הקריאה בכתות א'.

החלטתי על דעת עצמי לנסות וללמדם בשיטה הפונטית, דהיינו על פי האלף-בית, כנהוג בתלמודי התורה של עדת תימן מאז ועד עתה. כאמור, לא זו היתה השיטה הרשמית. מורה מן הכתה המקבילה ב" שרצתה לדעת מה אני מלמד וכיצד, מדעקה ואמרה- "הכיצד הנך מעז ללמד אחרת ממה שמכתיבים מפקחי משרד החינוך?" מאחר והיא היתה בת תימן בעצמה, יכולתי להסביר לה, מדוע אני חורג מן הנורמה והיא התפעלה מניתוחי ומהעזתי לשנות מהוראות הפיקוח על דעת עצמי. הסוף היה, שכל תלמידי למדו בכתה ב" מה שלא למדו בכתה א', לקרא ולכתוב וכמובן תכנים רגילים לכתה ב". הכנסתי לכתה אורה תומכת וידידותית ועוד שנים מאוחר יותר שמעתי מכמה מהורי התלמידים את שבחי בפיהם, על כי הוצאתי את ילדיהם מן המבוך אליו נקלעו והצלתי אותם מפיגור תמידי בלימודים. מר אויערבך תמך בי גם בענין זה. פרט "חזק" זכור לי מעבודתי בכתה: כנהוג, קיימנו בשיעור הראשון תפילת שחרית חלקית. בכל קטע תלמיד אחר היה החזן. אחד מהם, ילד צנום לבוש בעוני, והימים ימי החורף הקרים והרטובים, קרא באיטיות את ברכות השחר. כאשר הגיע לברכה ברוך... הנותן ליֵחַף כוח, שמעתי מפיו "ברוך... הנותן ליֵחַף כוח..." שמעתי ולא תיקנתי לו... כי הרי כמעט יחף הגיע בבוקר חורפי זה לבית הספר; רק בסנדלים וללא גרביים הלך רגלית כברת הדרך מגאולי תימן לכפר הרא"ה, ועתה ישב כמעט רועד מקור בכתתי... הכיצד יכולתי לתקן ??? הרי אמת לאמיתה מבחינתו אמר.

סיימתי את שנת הלימודים בהצלחה במשימה זו, כאשר בימים ההם לא היתה קיימת כלל מגמת "חינוך מיוחד". לא קבלתי אז כל הנחייה כיצד להתמודד עם רמת ילדים אלה ובעיותיהם, וכתה זו נמסרה לי על ידי המנהל, באין לו ברירה, כי כמה מהורי כפר הרא"ה התנגדו להפעלתי בביה"ס כמורה "בלתי מוסמך"; זאת על אף שהצלחתי גם על פי דעת המנהל להרים שתי משימות, אשר מורים ותיקים לא היו מוכנים לקבלן על עצמם. הייתי עסוק מדי, כדי להיעלב יותר מדי מגישת ההורים האלה, האליטיסטים או "סנובים" למעמי. חיינו זו השנה השניה בביתנו בחיבת ציון, בנו **אבנר** נולד בראשית שנת לימודים זו, היה עתה בן מעט יותר מחצי שנה, – והתמודדתי עם נסיונותי להכות שורש גם בחקלאות בחלקות שברשותנו. כאשר פניתי לקראת סוף חופשת הקיץ 1954 למר אויערבך, כדי לדעת באיזו כתה אלמד בשנת התשט"ו – 1954-1955, מסר לי, כי לא אלמד בכפר הרא"ה, כי אם **במעברת אליכין**, שהוקמה לאחרונה בין כפר הרא"ה לקיבוץ גבעת-חיים וכי פרטים ימסרו לי על ידי מזכיר הכפר, שלמה בר-חי. כאשר הוזמנתי אליו יום-יומיים לפני תחילת שנת הלימודים, פגשתי שם שני אבות מתושבי אליכין, **יוסף דחבש** ומר **עמרם**, – ואלה תבעו במפגיע, כי בית הספר בכפר הרא"ה ישלח למעברה מורה מ"זרם המזרחי", כי במעברה הוקם זה עתה בית ספר של ההסתדרות, מנוהל אמנם על ידי "הפשט הדתי" של זו (פ"ו וש" בסגול), אך ישנה קבוצה של הורים שרוצים בחינוך דתי ממש, של זרם המזרחי. כך מוניתי להיות המורה המיצג את ביה"ס כפר הרא"ה, **במעברת אליכין**.

מורה באליכין: סוכם, כי ביה"ס כפר הרא"ה יעביר ריהוט לכתת הסניף במעברה, שהוקמה בשטח בין כניסת הכביש דהיום לישוב הקבע **אליכין**, לבין הישוב הרב-לאת. בעבר היתה זו מעברה לכל דבר, אך בשנת 1954 כבר בנו את השיכון הסופי לתושבי המעברה, שהשתרע צפונה ממקום המעברה, על שטח חולות נרחב מאוד. תושבי המעברה עברו בקיץ זה כבר לשיכון הקבע באליכין, רק צריפי ביה"ס נשארו עדיין במקום, עד אשר ייגמר בניית בית ספר במרכז השיכון החדש.

כאשר פניתי למזכיר כפר הרא"ה בבוקרו של היום, בו הייתי צריך להתחיל את עבודתי באליכין, בשאלה מה עם הריהוט של בית הספר שנאמר עליו שיועבר מביה"ס בכפר הרא"ה למעברה, ענה לי זה, כי ענין זה מוטל עלי. חשתי בעליל, כי אין המשימה של חינוך דתי לילדי המעברה מענין את המזכיר ממש, וחשתי לראשונה נבגד. בסוף, אם אני זוכר זאת נכון, השגתי את הטנדר של **האחים אפלקר** והם הסיעו כמה שולחנות בית ספר ישנים למקום כתת "מזרחי" המיועדת במעברת אליכין.

מצאתי שם חצר מוקפת גדר ובתוכה כמה צריפי עץ, בו שוכנו כתות בית הספר הארעי של המעברה. נפגשתי עם מנהל בית הספר של הפשט הדתי מטעם ההסתדרות, את מר **יחיאל רם**, והבטחנו אחד לשני לעבוד בהבנה הדדית, הוא עם רוב התלמידים מטעם ההסתדרות, ואנוכי עם קבוצה של כ-30-40 תלמידים, שהוריהם דרשו חינוך "מזרחי". לילדי "המזרחי" הוקצב חדר כזה אחד ובו לימד מר **דחבש**, שהציג את עצמו כרב-שוחרט-מוהל-מקדש ומגרש, ילדים בני גיל שונים. כולם היו מסובים מסביב לשני שולחנות ארוכים וצרים וזימרו את פרשת השבוע, כמנהג יהודי תימן, כאשר הם מתחלפים באמירת פסוקי התורה על פי טעמי המקרא. במשך הימים בלט לי ילד קטן אך שמנמן, בנו של המורה, שקרא מצדו השני של השולחן, כאשר החומש מונח הפוך לפניו, אך הוא קרא בו כאילו הכתב ישר ולא הפוך. בהמשך התברר, כי רק ילד זה ידע לקרא ממש, כי אביו לימדו מקטנותו. היתר לא זכו כנראה לכך, עקב תלאות העליה מתימן והקליטה ארוכת הזמן בראשית מדינת ישראל. בתימן הייתה נהוגה קריאה זו וכל ילד תימני ידע לקרא. עתה הוכנסו השולחנות הזוגיים מכפר הרא"ה לחדר ויצרתי שתי קבוצות גיל, בהכוונת מר דחבש, המורה התימני.

במשך הימים הבאים ניסיתי להרגילם לסדרי הלימוד הנהוגים בארץ ולמקצועות לימוד שלא הכירו מקודם. אינני זוכר כיום, אם הצלחתי בכך בימים הראשונים. בכל אופן לימדתי אותם בשתי קבוצות סימולטנית.

בימים הראשונים, בהפסקה, בחצר המשותפת, תקפו פעם ילדים מן הפשט ההסתדרותי את ילדי המזרחי, אך מנהלם, מר יחיאל רם התערב באופן נמרץ ולימד את התוקפנים דרך-ארץ וכיצד להתנהג עם בני עדתם, שלומדים במסגרת שונה, אך שכנה. הערכתי אותו מאוד על כך ולא טעיתי בו, כפי שיתברר להלן.

הלכתי רגלי למעברה, הלון וחזור, בוקר וצהריים. נדמה לי כיום, כי תקופה זו היתה קצרה, וכי כל בית הספר הועבר לצריפים החדשים במרכז השיכון החדש עוד לפני ימי החורף, אולי אף מיד אחרי חגי תשרי.

עתה סונף בית הספר כיחידה אחת לחינוך הממלכתי-דתי עזה עתה קם. ההפרדה בין שני זרמים בוטלה. מר יחיאל רם, יהודי תימני מוטיקי הארץ, ביקשני להיות מורה לכתה א', כי לא השיג מורה מתאימה לכתה א' לשנה זו, לאחר שכל המורות המתאימות כבר מועסקות מתחילת שנת הלימודים במקומות אחרים.

וכך הייתי ל **מורה של כתה א'**. לא היו אז עוד חוברות לעבודה עצמית וגם ספרי לימוד רגילים לראשית הקריאה לא היו בנמצא. החלטתי ללמדם קריאה באמצעות כרזות מצוירות, אותן אכין בעצמי בבית, בשעות הערב.

החלטתי לנהוג על פי השיטה הגלובלית הנהוגה ולא ע"פ לימוד אותיות וחיבורן אחת לשניה, הפונטית, שיטה אותה הפעלתי בכתה ב" המיוחדת בכפר הרא"ה על דעת עצמי, כאמור לעיל. לא היו בידי הילדים ספרים או חוברות קריאה, כדי שאוכל ללמד בשיטה הפונטית.

בקשתי משושנה שתלמד אותי משירי גן הילדים ומשפטים בחרוזים, המתאימים לעונה, במקרה זה לסתיו. היו לה ספרי הגנות, כמו "גן גני". כן קניתי לעצמי ספר לימוד לכתות א", כדי ללמד את חומר הלימודים הנהוג בארץ ביתר בתי הספר. איירתי וציירתי על גליונות פלקטים את הטקסטים באותיות גדולות וצבעוניות, בהפרדה מתאימה בין המילים ושיבצתי ציורים מתאימים מתוכן השיר או החרוז. וכך התחלתי ללמד קריאה בשירה ובחרוזים. מדי יום או יומיים הוספתי שיר או חרוז חדש וגם תפילות השחר, ספרות וחשבון. וכך התמלאה הכתה בכרזות מסביב, בקישוטי קיר לימודיים. הילדים נתבקשו זה לקרא פלקט זה וזה כרזה אחרת. הסתיו עבר, החורף בא ועמו חרזים חדשים ושירי גשם. זכור לי קטע מפלקט ראשוני כזה, הנה הוא לדוגמה: "בריק וברק הבריק ברק, רעם רעם... טו-רו-רו". הילדים אהבו זאת. גם מחברות לא היו בשנה ראשונה זו, ולכל שיעור חולקו דפי כתיבה על ידי המנהל, דף אחד לשיעור לילד. הורי הילדים לא יכלו להרשות לעצמם להוציא כסף עבור חומרי לימוד, היותם פועלי יום בקיבוצים ובמושבים מסביב. עדיין לא הורגלו לקנות בכסף מה שדרוש בבית ספר ארץ-ישראלי, ומשרד החינוך לא התאים את עצמו עדיין להקציב במקומם תקציבים מתאימים. מאוחר יותר נוסדה המגמה של בתי ספר "מענוי טיפוח" לאוכלוסיה של העליה החדשה מארצות ערב, אך בעונת הלימודים 1954-1955 הצורך בכך לא חדר עדיין לתודעת ראשי החינוך בארץ.

אספר להלן על מקרה של קושי של ילדים בני 6, - שנולדו עוד בתימן, - טולטלו בעליה כתינוקות ואת הילדות הראשונה עשו במעברות בתנאים קשים מאוד, ועליהם להתרגל לפתע לסדרים קבועים ולמשטר בית-ספר, ללא הכנה בגני ילדים מסודרים כמו היום: ביום הראשון ללימודים במבנים החדשים, כאשר הועמדו כל התלמידים בחצר ביה"ס וחולקו לכתות על פי הגילים, קבלתי את תלמידי הקטנים ונכנסתי אתם לכתתנו. הם בחרו מי ישב זה ליד חברו, ומי תשב ליד חברתה. מעט עזרתי להם בודאי מלמצוא את מקומם, על פי גובהם. כאשר קראתי בשמות התלמידים היה חסר ילד אחד: ששון. מיד הצביעו חבריו עליו, כאשר הוא מסתובב על דיונות החול מעבר לחצר בית הספר. קראתי לו דרך החלון, אך הוא לא רצה להתקרב. כאשר יצאתי מן הכתה לגשת אליו, ברת. כך חזר הדבר כמה וכמה פעמים, אך ששון לא בא לכתה.

למחרת בבוקר ותלמידי כבר יושבים במקומם והשיעור החל, מופיע אביו המזוקן של עשון בפתח הכתה אווז בכתפי בנו, דוחפו לתוך הכתה ואומר במבטאו התימני: "קח אותו יא מורי ותחנך אותו"... אינני זוכר אם בכך נשאר עשון בכתה, בכל אופן התרגל במשך הזמן להיות תלמיד רגיל מן המניין. האוירה בכתה היתה נעימה ותלמידי הפכו לילדי ממש, כך חשתי וכך הם חשו כנראה אף הם. דלות הילדים היתה רבה. לא רק שנייר לכתיבה חולק להם במעטרה, כי אם גם עפרונות ללימוד הכתיבה. אף אחד מתלמידי הקטנים, רובם חמודים, אך חלקם נגועים במחלת עיניים ואחרים במחלת עור הקרקפת, לא עבר כל הכשרה בכתיבה, כי לגן הילדים לא הלכו לפני כניסתם לבית הספר. עתה לימדתי אותם, אחד-אחת, כיצד להחזיק עפרון ביד וכיצד להתחיל לערבט קוים ישרים, אלכסוניים, עגולים וכך, צעד-אחר-צעד לכתוב אות או סיפורה, מילה ולבסוף משפט. היתה זו עבודה איטית, מתמשכת, שאיש לא לימדה אותי. ראינו, רוב מורי הצוות, בעבודתנו עם העולים החדשים דאז, עבודת קודש ועשינו אותה באהבה. בשעה עשר נשארו הילדים בכתה, וממטבח בית הספר הביאו תורנים ספלים וקנקנים וילדים חולק חלב חם בחורף וקר בקיץ. כן באו שתי אחיות בה"ס ולימדו אותנו, את המחנכים-ות, לטפח לעיני תלמידינו נגועי מחלת הגרענת טיפות עיניים. מריחת משחה אדומה לראשם של אחרים, אלה שסבלו מגזזת ושענם גולח, נעשתה על ידי האחיות בלבד. ראשם של הילדים האלה כוסה בנייר פרגמנט ועליו חבשו מטפחת ראש או כובע. ראינו בהשתתפותנו בפועל גם בטיפול הרפואי את תפקידנו הטבעי. רק אחרי השתיה והטיפול יצאו להפסקה בחצר. עם צלצול הכניסה לשיעור העלישי ברכנו ברכת המזון, כתה-כתה לפי רמתה. לאט הורגלו להביא גם פרוסות לחם לארוחת העשר ואלה נאכלו ביחד עם החלב.

חדר האוכל וארוחת הצהריים:

צריף מרווח בלתי מחולק לכתות (ובו עשרים שולחנות וארבעים ספסלים משני צדיהם) שימש כחדר האוכל. צמוד לו מטבח ובו בושלה ארוחת צהריים ל 400 תלמידי בית הספר וילדי כל הגנים בעיכון, כעשרה במספר. בעשר השנים הראשונות אכלו כל התלמידים את ארוחת הצהריים שלהם בבית הספר, זאת, כדי שגם האמהות תוכלנה ללכת לעבודה שכיירה, מי בבתי המושבים ומי במפעלי הקיבוצים. המגמה הרשמית בהקמת עיכון העולים במרכז עמק חפר הצפונית היתה, לספק פועלים-ות להתישבות החקלאית של העמק ובו-זמנית לתת פרנסה לעולים החדשים, שלא קבלו הכשרה בתימן במקצועות של החיים המערביים. עתה למדו חלק מן האמהות בבתי הותיקים במושבים, כיצד מתנהל בית כזה והאבות למדו תוך כדי עבודתם במפעלי הקיבוצים, על טכנולוגיות ושיטות עבודה שלא הכירו מארץ הולדתם.

עלינו הוטלה המשימה להשגיח על האוכלים את ארוחת הצהריים בצוותא, בשתי משמרות ולהדריכם. אחרי השיעור הרביעי הועמדו תלמידי כתות א"ד" בשורות לפני חדר האוכל, כאשר תורנים מבין המורים-ות מסדירים את כניסתם המסודרת לחדר האוכל, את ישיבתם לפי כתות ליד השולחנות, עשרה ילדים לכל שולחן, משני צדיו. עובדות המטבח הכניסו את קערות האוכל ותורנים מבין התלמידים ומורות מזגו לילדים את המרק ואחר-כך את המנה העיקרית. עשרה מורים-ות תורנים היו אחראים למשמרת אחת, כל מורה על 20 תלמידים. הילדים נטלו ידיהם עוד בחוץ ועתה הזמן אחד מהם לברך וכל היתר ענו אמן והחלה הארוחה. נדרשה מיומנות בניהול מהיר של ארוחה כזו, מיומנות שהתפתחה תוך כדי הנסיון המצטבר, כי אחרי שלוש דקות צלצלו לשיעור החמישי ומורי הכתות הגבוהות יותר חזרו לכתה וכן תלמידיהן. אחרי השיעור החמישי חזר אותו מבצע אכילה בעבור כתות ה"ח". מאחר ורוב המורים-ות באו מנתניה, בשנים מאוחרות יותר גם מחיבת ציון ומכפר הרא"ה, והאוטובוס לשם נסע בשעה קבועה, נאלצנו לדייק בכניסה וביציאה מחדר האוכל, פן יאחרו המורים-ות את ההסעה וישארו תקועים מאחור. כך גם במשמרת האוכל השנייה, מבצע ההאכלה היה מבצע לוגיסטי ממש, שדרש הרבה הכנות, רישומים, זמן מסוים מן הלימודים והשקעת אנרגיה, הן מצד האחראים על המטבח מטעם מועצת עמק חפר, ממנהל ביה"ס ומזכירו ולא פחות מן המורים התורניים.

מנהלי, **יחיאל רם** הצטיין בהשלטת סדר ומשמעת ולא אשכח את כניסתו לחדר האוכל, בשעת רעש, והוא פורש את שתי ידיו לצדדים ובראשו הוא מסמן ללא אומר ודברים סימן של "מה זה" ? ומיד הועלט הס! הוא היה בעל אוטוריטה טבעית, לא הוציא הגה מפיו והתנועה הזו הספיקה להעקיט 200 ילדים רועעים.

בשנים הבאות, גם מפקח ביה"ס מטעם משרד החינוך, (מר בן שחר מתל אביב), בא לראות את המבצע היומי הזה כדי לחוות דעתו על התנהלותו. אחרי גמר הארוחה של שתי משמרות ביקש לסכם את התרשמותו בחדר המורים, צריך נפרד בגודל חדר כתה. אחת הביקורות שהדהימה אותי הייתה, הכיצד אנו מרשים לילדים לאכול כאשר הם פורסים בידיהם מן הלחם החתוך לפרוסות ? עניתי לו, כי כך נהוג בביתם ולא עלינו לשנות הרגלים מסורתיים ומשפחתיים. בשנים הבאות נהגנו כך בתפילות שהנהגנו במסגרת בית הספר. לא היה ברצוננו, – אני מדבר על תקופה מאוחרת יותר, כאשר נוצרה בצוות המורים המרכזי והקבוע גישה עקרונית בדבר, – "לאשכנזם" בכל ענין, אלא להשאיר להם מסממני התרבות הבסיסית והטבעית שלהם, אותה הוריהם הביאו עמם וזאת כחלק מן החינוך המסורתי – הדתי שלהם.

טיולי הראשון עם כתה א': באביב 1955, בשנתי הראשונה באליכין, החלטתי לצאת לטיול ראשון עם כתתי. בכוונתי היה להראות להם את סביבתם הקרובה מחוץ לשיכון, להכיר להם את הפרדסים ולהגיע עד לחורשת האקליפטוסים המרשימה. בכיוון מערב, לפני כביש בית ליד-חדרה, בקשתי ומצאתי אחת מאמהות ילדי הכתה, שהיתה מוכנה ללוותנו כאם. הענין לא היה כה פשוט כפי שזה נראה לקוראים. כי לפי תפיסת העולים בתימן, לימוד הוא ענין שבתוך כתלי "החדר" וטיול מחוץ לישוב לא היה מוכר כאפשרות של לימוד. היה בכך מן האנטייתזה של לימוד תלמוד תורה. מילא, שלא מלמדים רק חומש התרגלו לו, וחלק בודאי גם רצו בו למען ילדיהם, אך "לטייל"? ובכן, אם "חלוצית", אמה של תלמידתי רבקה, הסכימה להיות לי לעזר ובבוקרו של יום נאה יצאנו רגלית לכוון מערב. הובטח לילדים, כי את החלב יקבלו כשנחזור וכן את ארוחת הצהרים. אך בקשתי מהם להביא פרוסת לחם מרוחה, ארוזה בנייר ובמפית, לטיול. בשבילי הפרדסים, והם הולכים בזוגות יד ביד, הראיתי להם כל מה שלב מחנך אוהב טבע רצה להראות להם והתקדמו כעשה עד לעץ איקליפטוס גדול מיוחד ותחת צל ענפיו הושבתי אותם. השענה היתה עשר. בקשתי מהם להוציא את ארוחת העשר ולאכלה. אחרי ברכת "המוציא לחם מן הארץ", אף ילד לא עשה כבקשתי ולא הבנתי פשר הדבר. ניסיתי עוד ועוד לשכנעם, כי שעת ארוחת-עשר היא זו, ללא הועיל! עד אשר נגשה אלי האם המלווה ואומרת לי, מורי, אצלנו לא אוכלים מחוץ לבית, כי כתוב: "האוכל בחוץ דומה לכלב"... זה עתה למדתי מפי אשה ואם "פשוטה" כביכול, שהתגלתה לי בהמשך כחכמה באופן טבעי, פרק חשוב בהבנת תרבות שונה ודווקא יהודית יותר מזו שלנו. אותה עלי, כמורה "אשכנזי" להכירה ולכבדה כראוי. כי הרי אסור לי לסתור את חינוך הילדים מבית!!! אירוע זה קרה לי בשנה הראשונה, לפני המקרה המתואר של המפקח וביקורתו בענין פריסת הלחם, ומכאן החלה להתהוות גישתי בחינוך ילדי תימן, אותה ניסו כצוות מורים להפנימה ולהגשימה.

דוגמה נוספת משנת חינוך ראשונה זו עם לקח בצידה: היה זה בערך בחודש יוני 1955, מעט לפני סוף שנת הלימודים הראשונה, כאשר ביקור המפקח מר **בן שחר** בא בין היתר לבדוק את יכולת הקריאה של ילדי כתה א', בתום שנתם הלימודית הראשונה. זה היה צריך כנראה להיות גם ביקור ביקורת על יכולתי כמורה בכתה נמוכה. הרי לא למדתי בסמינר למורים, לא קיבלתי מאף מדריך או מדריכה הכוונה והכשרה ללמד בכלל ובכתה א' בפרט, אך כך היה המצב אז במדינתנו הצעירה. כמו שלא קבלתי הכשרה להיות חייל כאשר חוילתי לצה"ל, כך גם לא דאגו להכשירני להוראה וחינוך! – המפקח התישב ליד שולחן המורה (אני כמעט ולא ישבתי ליד זה ברוב השיעורים, אלא הייתי תמיד בתנועה בכתה, בין תלמידי!) , בידו ספר לימוד הקריאה

לכתה א" הנהוג בבתי ספר מסודרים באוכלוסייה הותיקה, ותוך כדי הטלתי על תלמידי ביצוע עבודה בכתב כל-שהיא, הוא קרא אחד לאחת את תלמידי הקטנים לעמוד לידו ולקרא את הקטע עליו הצביע בידו. הדממה היתה מוחלטת. בהיסוס רב ניגשו תלמידי לאיש זר זה, בעל הגינונים של מפקח מצוי, שישב אחרי השולחן. אף תלמיד לא ידע לקרא את אשר התבקש לו על ידי המפקח מתוך הספר, שהיה זר להם. הרי לא זכו הם עד כה לראות ספר לפנייהם, כי משרד החינוך לא סיפק ספרי לימוד, ומנהל ביה"ס לא הסכים לגבות אפילו לירה אחת, כדי לקנות חומרי לימוד והוראה. (אני לא אחת הצעתי לעשות כן בהדרגה, אך הוא, כמו ועד אלישיב לפני שלוש שנים, לא היה מוכן לכך בעופן עקרוני...) רק א. דחבש, בן המורי התימני ידע לקרא מן הספר, ואף כאשר הספר מונח לפניו והוא הפוך. המפקח היה מאוכזב ואולי אף יותר מכך... עד שאמרתי לו: "תסלח לי מר בן-שחר, ילדים אלה לא קראו אף פעם מספר, אך הם יודעים לקרא היטב כל אותם הטקסטים מן הכרזות שהכנתי בעבורם במשך השנה. הבא נראה: וילד אחרי ילד וילדה אחרי ילדה קראו בשטף מעשרות הכרזות אשר מסביב לקירות הכתה, כל אשר הצבעתי עליו... אינני זוכר את תגובת המפקח, ופחות מכך מה חשב הוא על תופעה "מזרה" זו בוודאי בעיניו. לי היא היתה ברורה. יתכן והתביישו לצד המפקח שלא הכירו אותו, אך יותר מכך, המבט אל תוך הספר שלא היו רגילים לו המם אותם ובלבל אותם, כי לפנייהם היה דבר בלתי ידוע להם עד כה... ואת הידוע להם על הכרזות, – אותם פרקי קריאה ממעט, את זה למדו לקרא בקריאה גלובלית באופן שוטף וללא גמגום. אני הבנתי את הבעיה, אינני בטוח אם המפקח הבין אותה... הרי אפילו לגן הילדים עם ספרי תמונות ואותיות לא זכו ללכת... בעתיד הלא רחוק יסדתי את התפיסה החינוכית-לימודית של "משחקים מפתחים", אשר התבססה על הפער בין ילדים שגדלו עם סוגים רבים של אביזרים לימודיים-משחקיים עוד בהיותם פעוטות, בביתם ובגני הילדים, לבין אלה שהגיעו ארצה בעוני ומחוסר-כל וגם הכשרה ראשונית בגן הילדים הם לא קיבלו. אפרט על כך בהמשך.

אולי תפס המפקח את חילוקי הדעות ביני לבין המנהל, שלא רצה שהורי הילדים ישקיעו אך במעט, מה שממסד החינוכי לא נתן להם. כי בשנה הבאה הובא מנהל חדש לבית הספר באליכין. אך גם על כך בהמשך.

קודם ברצוני לתאר את הוראת השעות המשלימות את משרתי ל 30 שעות כנהוג, כי הרי רק ארבע שעות ליום לימדתי את כתה א" שלי. אחרי שאכלו את ארוחת הצהריים הכללית בחדר האוכל, הם הלכו הביתה. אני לא. השלמתי את משרתי בהוראה בכתה ז-ח המשולבת בשנה ראשונה הזו.

מורה בכתה ז-ח: אחרי ארוחת הצהריים של השכבה הצעירה לימדתי בכיתה משולבת ז-ח. בתחילה היו בה רוב בנות אך לאחר שבועות מעטים נקראו בני גיל זה לבוא בחזרה מכפר חב"ד, בו הם למדו בימי המעברה. בנים רבים אחרים נקלטו בקיבוצים חילוניים שונים, והלכו לאיבוד להוריהם, מבחינת מורשת יהדותם.

כמובן לא היתה לתלמידים אלה השכלה בית ספרית רגילה, אך ידעו לקרא ולכתוב פחות או יותר. אלה שבאו מכפר חב"ד לא למדו מקצועות כלליים, כנהוג בבתי ספר אחרים, אלא רק לימודי קודש, על פי מנהג אשכנז.

בקשר אליהם בקשני מנהל ביה"ס ללמדם מולדת, גיאוגרפיה, טבע ואנגלית. כפי שהבהרתי כבר, מצבו הראשוני של בית הספר היה דל ביותר באביזרי לימוד שגרתיים ביותר, במקרה של כיתה זו, אפילו לוח קיר לא היה בחדרם. מפות גיאוגרפיות או מולדת על אחת כמה וכמה שלא היו. גם לא ספרי לימוד לשפה האנגלית. על כן הבאתי מן הבית גלילים ריקים של נייר פרגמנט, כאלה שהשתמשתי בהם כשרטט צבאי, ועליהם ציירתי מפות גיאוגרפיות, אותיות לטיניות לראשית הכרת השפה האנגלית וכו'. בין הבנים המתבגרים היו כמה "בלתי ממושמעים", אך מהר מאוד מצאו ענין בנלמד, תוך שהבינו, כי הם מקבלים כאן באליכין את ראשית הידע לו יהיו זקוקים בעתיד חייהם בישראל. כמובן הבהרנו להם גישה זו והם חשו מהר, כי אנו רוצים רק את טובתם. את הבריסטולים המצויירים הצמדתי בעזרת נעצים לדופן שולחן המורה מול פניהם.

זכור לי טיול אתם לחיפה. נסענו באוטובוס הבוקר לחדרה ומשם לתחנת הרכבת. זכור לי נער כבן 14 – 15, שהביא עמו תפילין והניח אותם ברכבת, דבר שהבליט אותו לטובה מרוב יתר הבנים, שה"חינוך בכפר חב"ד" לא גרם להם לרצות לקיים מצוות התורה, בודאי לא כך בגלוי. אך הצעיר י. ע. שמאוחר יותר היה ליועץ הראשון במרכז הפדגוגי בחדרה אותו הקמתי, לגיאוגרפיה והיסטוריה, היה עקרוני. הוא השלים את לימודיו בתיכונים והפך למורה וליועץ למקצועות הנ"ל במרכז הפדגוגי בצפת, עד שקראתי אותו לבוא לחדרה. מאוחר יותר הוא אף נשא לאישה את מזכירת המרפ"ד בעת ההיא.... כאשר הגיעה שנת הלימודים לסופה, בכו רוב בנות הכתה הגבוהה הזו בכי של ממש, כי בית הספר הפך להם לבית אהוב, והן חששו מה יקרה להן בחופשה בבית, שלא היה בו שום דבר שיכול היה להעסיק אותן. כאשר דובר עם ההורים על המשך לימודים בפנימיות תיכונית דתית, היו אף שלושה אבות שלא הרשו לבנותיהם לעזוב את ביתן, עובדה המסבירה את המנטליות של עולי תימן בשנים הראשונות...

צוות המורים באליכין בשנים 1955–1966 : שינוי אחד עיקרי קרה עם ראשית שנת הלימודים השנייה בביה"ס הממ"ד באליכין : מנהל בית הספר **אלימלך רם**, אשר הערכתי אותו במיוחד על כך, כי ידע להשרות משמעת על תלמידי ביה"ס בתנועת ידיים וראש בלבד, הוחלף על ידי **אשר אריאב** מחיבת ציון, שהיה מורה זה כמה שנים בביה"ס בכפר הרא"ה. אני מעריך כיום, כי סיבת ההחלפה נעוצה היתה בכך, כי א. רם השתייך להסתדרות הכללית, לא היה דתי בהנהגות חייו האישיים, בו בזמן שאשר אריאב היה מורה במערכת החינוך הממלכתית-דתית. אף יתכן, כי גישתו של א. רם, שלא לשתף את ההורים בהוצאות חינוך בניהם, ולו במעט, הגם שמצבם אז היה קשה באמת, ורק לתבוע ממשרד החינוך את ההוצאות אפילו הקטנות, היה גורם, חינוכי בעקר, שהיה לו משקל שלילי בעיני מפקחי המשרד ? בענין זה לא הסכמתי עמו מתחילה, כי הייתי בדעה, כי הורים צריכים להיות שותפים בפועל בחינוך ילדיהם, ולו במעט באופן סמלי, כל עוד מצבם הכלכלי קשה.

מורים הזכורים לי מן השנה הראשונה שהמשיכו גם בשנה השנייה, הם **אשר גליק** מגבעת חזון בכפר הרא"ה; **לאה פוגל**, **לוי רחמוט**, **יוסף תמם** מורה להתעמלות – כל אלה מנתניה, **יוסף פרידמן** מורה לזמרה מחיבת ציון **מרים אלדר** מכפר הרא"ה ו**אסתר בר** מחיבת ציון. כמורה בלימודי הקודש בנוסח יהודי תימן תיפקד **המורי סמינה**. מזכיר בית הספר היה תלמיד חכם מקומי, **מורי יוסף סיאני**. יתכן ואני טועה בשנות עבודתם, אך אין בכך משמעות רבה. בשנה השנייה, אולי השלישית התווספו לצוות שתי מורות צעירות מעולות תימן שהספיקו ללמוד בסמינר למורות ממ"ד, **נעמי בדיחי** ובת דודה **שושנה בדיחי** מפתח תקוה. כן באו בשנים אלה **דוד סלהוף** מנתניה ואשתו **הגנת מינה**. כמורה לתזונה, בנוסף למבשלות בנות המקום **וציפורה**, האחראית על "מפעל ההזנה" מטעם המועצה האזורית עמק חפר, – באו המורות לתזונה **דבורה רומשילדור ורות מיכאליס** מכפר הסידים, שעם בואן הוכנסו שיעורים לכלכלת הבית ולתזונה לבנות כתות ז' וח". אחות בית הספר היתה **שושנה שפירר** מנתניה, אשר בעלה **בנימין** ניהל ב"ס לילדי קיבוצים קשי למידה בגבעת חיים איחוד. הגם שהיא לא היתה דתית, השתלבה היטב בצוות המורים והיתה אהודה על כולם, מורים, הורים וילדים. אחות נוספת היתה **שולה**, חברה-מנית במיוחד. ברבות השנים, אינני זוכר בדיוק את השנים, באו מורים צעירים נוספים, אשר בחלקם היתה עבודתם באליכין התנסותם הראשונה בהוראה, אך כולם עבדו בהתלהבות ובמסירות וראו בעבודת החינוך של ילדי העולים תפקיד מקודש. מהם זכורים לי אחותי הצעירה **נעה בונרהיים** שגרה עמנו בחיבת ציון, חברתה לכתה ושכנתנו **חנה סרברוי**.

יהושע טלר, יצחק לבובי, יהודה (בומבס) ליזרוביץ, גרעון קלהר, עדינה דרמר וברוריה יעקבס מכפר הרא"ה: **שמעון וינטר, דוד (דדה) אלבאום, מנחם וגשל ומיכל מילבוואר-רף** מחיבת ציון: **צימבליסטה** מירושלים, **שרה אשכנזי** מן הגליל; מורות לתזונה היו גם **חווה גולדשמידט ונחמה-חמי פלק** מכפר הרא"ה. אחת ממורות למלאכה היתה **רחל סלומון**, אחרות לא זכורות לי בשם. ולבסוף **יגאל מכלוף** מכפר יונה, מורה לחקלאות שחיזק אותי, **סוניה כהן** מכפר הרא"ה, ובנות אליכין **ברכה ניגם ורבקה כהן**, שגמרו את ביה"ס היסודי באליכין, ואחרי לימודי התיכון והסמינר חזרו לאליכין, דבר שהוכיח לנו, כי קו החינוך שהטבענו בתלמידיו הוכיח את את עצמו והיינו גאים בו ובתלמידותינו אלה. מנתניה בא **זכריה קעטנבי**, מאלישיב המורה **ברוריה חג"בי** ומאליכין **מזל דהרי**. שתי האחרונות הצטיינו בשליטתן העקמה במיוחד על כתותיהן, ללא הרמת קול ותוך הקרנת שלווה על תלמידיהן. בצילומים של צוות המורים ניתן להכיר את המוזכרים וכן שלוש מורות ושני מורים, שלא זכורים לי בשמם.

כל אלה עבדו בשנים 1955 – 1966, שנים בהן הייתי פעיל כסגנו של המנהל ביה"ס **אשר א.** בהתוויית קו חינוכי עקבי, מצד אחד דורש משמעת אך מן הצד השני מפתח הבנה מלאה, קרבה רגשית ונפשית עם תלמידיו הרבים. בית הספר מנה עמונה כתות א" – ח" כפולות ומספר התלמידים הממוצע היה 450 – 500. כאשר בא **אשר אריאב** להיות מנהל בית הספר, נוצרה חבורה מלוכדת בגישה חינוכית, שאפשר לקרא לה "חלוצית". כי הבנו, כי עלינו למעט בתלמידיו הצעירים גישה יצירתית ופעלתנית לחיים, לא לסמוך על טובות הנאה שניתנו להם על ידי המוסדות או "פוליטרוקים" מפלגתיים, גישה שהיתה נטועה בעסקניה המבוגרים של הישוב הקהילתי אליכין. אלה נסמכו על "הבוסים האשכנזים" שיצגו את לשכת העבודה ומפלגות, ביניהם היה "פוליטרוק" פעיל מאוד מטעם ההסתדרות "שהזמין באופן פעיל מאוד" הסתמכות עליו ועל מפלגתו, מפא"י. גם **ציפורה**, האחראית על מפעל התזונה פעלה בדרך שקראתי לה "פילנטרופיות מזיקה" לעצמאות האוכלוסיה והיו לי עמה ויכוחים על כך. היא ראתה במפעל התזונה החשוב חזות הכל. אך ברבות השנים, כאשר הבנתי, כי מפעל זה צריך לשרת ילדים נזקקים באמת בלבד, ולא ילדי אמהות שנמצאות בבית ולא עובדות; כי אם מאכילים גם ילדי אמהות כאלה, זה מרחיקם מאמהותיהם ומטיפולן האמרי.

רוב מורינו באו מבתיים ציוניים דתיים ופעלנו בדרך החיובית להחדיר בתלמידיו גאווה ועצמאות. אני ראיתי בגישת מנהיגי הציבור המבוגרים בני תימן, המפתחים תלות בממסד הפוליטי, העברת התנהגות מגלות תימן לארץ, בה היו היהודים סמוכים לשולחנות נותני חסות של שייכים מקומיים.

גינן : כבר בשנותו הראשונה לבא אשר א. התחלנו "להפריח את העממה". צריפי ביה"ס עמדו בעמדה חולי, ומסביבו גדר. מעל הצריפים לכוון צפון התרוממה גבעה חולית, אשר בקצה התחתון עמד צריף חדר האוכל. החלטנו לשתול צמחי נוי במורד ובין הצריפים. בעקבות זאת התקשרו אלינו מן הפיקוח על החקלאות והציעו לנו להקים מגמה "קדם-חקלאית" אשר תלמידי יקלטו עם תום לימודיהם היסודיים בפנימיות של בתי ספר חקלאיים. תלמידי כתות ו"ח" במגמה זו יקבלו שעות לימוד נוספות, אשר יוקדשו הן ללימוד תיאורטי מוגבר של טבע וחקלאות והן לעבודת גנות וחקלאות זעירה בעמדה בית הספר. בינתיים התחלנו לשפר את חזות בית הספר בנטיעת שיחי נוי ועצים, בשתילת דשא ופרחי נוי וכל מבקריו התפעלו מן המראה הירוק, אחרי מספר שנים מועט ביותר.

קורס למורים בלתי מוסמכים ואחריו קורס למורי טבע וחקלאות:

כבר מראשית שנות הלימודים 1955-1956 ובעונה לאחריה עברתי קורס הסמכה דו-שנתי בנתניה, פעם בשבוע בשעות אחה"צ והערב. רישומי מחברתי מקורס זה מעידות על לימודי, **תולדות החינוך ופדגוגיה מעשית**. מורי היה מר מיטלמן מתל-אביב.

כאשר הוצע לנו להקים **חוזה חקלאית לפיתוח מגמה קדם-חקלאית יסודית**, הסכמנו לכך מיד ואני התנדבתי לצאת לקורס הסמכה למורי טבע וחקלאות שעמד להיפתח במדרשת ע"ש רופין בשנת 1958. ואמנם למדתי בו במשך שנתיים (1958 – 1959) את המקצועות הבאים: גידול ירקות, גידול צמחי נוי, גידול דבורים, גידול בהמות הבית וגידול מספוא; מינרולוגיה, כימיה ופיסיקה, בוטניקה וזואולוגיה, גוף האדם והפיזיולוגיה שלו, מטודיקה של הוראת הטבע, אנטומיה של הצומח, מזיקים ומחלות צמחים, ומעט פדגוגיה כללית.

מוריי היו **פרופ. הורביץ** מן הפקולטה לחקלאות ברחובות לחקלאות כללית, **יצחק חריף** לבוטניקה, מר **שמעון אנגרס** ממעין-צבי, **אבינועם קפלן** לזואולוגיה, מר **בלשן** לאנטומיה ופיזיולוגיה של צמחים, המורה הידוע **קפולר** ממקוה ישראל לגידול ירקות ו**סשה קורין** לגידול מספוא לבעלי החיים במשק. כן זכור לי מר **ד"ר בן חיים לכימיה**, איש נמוך קומה ומעוות גוף, שבמרצת הימים הוראתו המרתקת השכיחה מראה גופו. עסקנו גם בפרפרציה = שימור עלים מצמחי נוי להדגמה ועוד. ריכז הקורס **אלי הראל**. מחברתי מוצגות בתא ליד המזגן בחדר עבודתי וראוי לצאצאי לעיין בהן, כי הרבה ידע מענפים אלה מוצג בהן.

המגמה הקדם חקלאית באליכין: גם בשנה השניה המשכתי לחנך את ילדי

כזה א" שעלו לכתה ב" ובשעות המשלימות להורות מקצועות כלליים בכתות ז"ח". בשנה השלישית, היא שנת התשי"ז, 1956–1957, התחלתי את תפקידי כמורה לטבע ולחקלאות בכתה הקדם-חקלאית הראשונה, כזה ז". היו בה 23 תלמידים, מהם 11 בנות ו 12 בנים. מחברת הרישומים משנה ראשונה זו שמורה עמי ולכן אוכל לכתוב פרטים רבים על סוג העבודות: הקמת סוכת צל מענפי עצי אקליפטוס, זריעת צמחי נוי בקופסאות ושתילת ייחורים; הנחת צינורות בשטח מיועד לגינת ירקות, העברתם מקטע לקטע לשם השקייה, זיבול האדמה החולית והפיכת האדמה באתים; זריעה ושתילת ירקות, דילול אחרי נביטתם, קילטור ועידור בין השורות; מתיחת גדר מסביב לשטח. היו תורניות של השקייה בחופשות ותלמידים נרתמו לכך. היו עבודות בקבוצות והיו עבודות אינדיבידואליות. מבין התלמידים היו בעלי רצון טוב והיו משתמטים ועצלנים. לא היה קל בכלל לשכנע הורים, כי עבודה זו במסגרת בית ספר אינה "ניצול" ילדיהם לעבודות שאינן למידה, כי אם "למידת מקצוע" שיועיל להם מאוחר יותר בחייהם המעשיים.

צינתי, כי השטח היה חולי מאוד, בחלקו העליון היו דיונות חול ממש. ברור היה, כי יש לטייב חוליות אלה לפני עיבודן, לכן זרענו עם גשם ראשון תלתן. אחרי הנביטה ובהפסקות מגשם נאלצנו להשקות שטח זה והיינו חייבים להעביר קוי השקיה מצד אל צד. ביום לא היה לחץ מים מספיק, לכן נאלצנו להשקות בערבים, כאשר לחץ המים גבר. **אשר אריאב** המנהל, נסע עמי בווספה שלו עם סירת-הצד לאליכין, כדי שאוכל להשקות את שטח הדיונות בערבים. אחרי נסיעה לשם פתיחת המים, היינו צריכים לחזור לשם בשעות הלילה, כדי לסגור את המים... לקחנו את תפקידנו ברצינות רבה, כאילו שטחנו הפרטי הוא. אשר א. היה חקלאי ולא רק מורה, כמוני בדיוק, ואמנם דבקתנו בתפקיד הוכיחה את עצמה.

לא אשכח גם את אחד מאבות הנערים שהופיע על רכס הדיונות וצעק לעברנו ולעבר התלמידים שעבדו באותה עת בשטח: "ילדינו אינם העבדים שלכם"... אך במרוצת השנים השתכנעו כנראה רוב ההורים כי ברכה בהכשרה זו, כי רבים מבניהם ובנותיהם נתקבלו בעקבותיה ברצון במוסדות תיכוניים-פנימייתיים, כמו **כפר בתיה**, **כפר חסידים**, **מקוה ישראל ועיינות**, אשר הכיוון הלימודי התיכוני שלהם היה **חקלאי**.

בשנה ראשונה בנינו מכלונסאות איקליפטוס סוכת צל להשרשת יחורים מצמחי נוי שונים בקופסאות שימורים שאספנו למאות; ובשנה השלישית שתלנו מטע עצי פרי והקמנו כוורות לגידול דבורים. תלמידינו התמחו בכל אלה, כולל רדיית דבש כמובן. הגם שלא כולם הפכו לחקלאים בבגרותם, חלק אחר כן, הרי למדו כולם שלא להתפנק, לאחוז מעדר או את, להתכופף ולעמול, להנות מתוצאות המעשים, ולהעריך את אדמת ארץ ישראל.

גן הירק תפס כמחצית מן השטח, כאשר מטע עצי הפרי ומחסן הכלים תפס את חלקו השני. בגן הירק נזרעו ונשתלו כל סוגי הירקות, כדי להתנסות בהם, האם מצליחים הם באזורנו או לא ? מונו תורנים להשקיות, כאשר היה צריך לבחון כל פעם שפתחו את הברזים, האם יש מספיק לחץ או האם צריך להקטין את השטח המושקה ? לא רק ירקות מקובלים נזרעו בו, אלא גם גידולים מיוחדים, כגון קוזברה ותבלינים אחרים, האהובים על יהודי תימן. העקרון היה "התנסות מעשית" ומטרה זו הושגה בודאי, גם אם חלק מן הנזרע לא הצליח להניב פירות. מכאן למדו, כי גידול זה ואחר אינו מתאים לשטח החולי או לאזור. גם תחזוקת מחסן כלים מסודר, עם כל הכלים הידניים הדרושים למספר רב של תלמידים, הייתה חלק ממערך חינוכי מכוון והצטיין בכך תלמידי **ניסים ימיני**, והוא הזכיר לי זאת לאחרונה ממש.

שמרתי מחברת רישומים משנות 1957-1958, מכיתה הקדם החקלאית הראשונה ז', ובה ציוני עבודה והערכותי ל 23 תלמידים ותלמידות והיא מעידה על יחס התלמידים לעבודה חקלאית-גופנית, לטוב או לרע, חידוש ממשי בנוף החינוך התורני-מסורתי-תימני, אליו היו רגילים הורי תלמידיו עד כה. גידלנו ירקות משנות 1957 עד 1966, ואז תפס את מקומי כמורה לחקלאות וטבע, המורה **יגאל מחלוף** מכפר יונה, כי אני העברתי את כובד משקל עבודתי לשני פרויקטים חדשים, : **"תערוכת משחקים מפתחים ניידת ארצית"**, אותה יזמתי אני; והקמת **מרכזיה פדגוגית אזורית בחדרה**, יוזמת משרד החינוך והתרבות ועיריית חדרה.

כיצד התגלגלו העניינים לפיתוח היוזמות הללו, אפרט בהמשך.

בית הספר המקצועי תו"ם : בשנות 1958 נקראתי על ידי הרבנית **רחל נריה** להצטרף לצוות המורים בביה"ס תו"ם, התיכון-מקצועי החדש, שהוקם זה עתה בין אליכין לחרב-לאת, בעבור בוגרים מעולי שנות ה 50, ללמוד מקצועות טכניים, בעקר מכונאות ונגרות. נתבקשתי לשמש להם מורה "לטבע" על פי תוכנית הלימודים דאז, שכללה "זואולוגיה, בוטניקה והכרת גוף האדם". באותה שנה התחלתי ללמוד במדרשיית רופין, גם היא חדשה, את מקצוע "טבע וחקלאות". מאחר ותו"ם שכנה בין הדיונות ממש, היה מורכב אז מכמה צריפים ובית מלאכה בנוי, אותו הקים המורה **מנקין**, אחיו של הרב נריה ביחד עם תלמידיו החדשים בעבודת כפיים ממש, מכרתי מאות שתילי שיה ועץ, עוצרי חולות ממשלת בית הספר הקדם-חקלאי באליכין, למוסד תו"ם החדש. בט"ו בשבט ה'תשי"ט, בראשית 1958 (או 1959 ?) נשתלו השתילים מסביב לשטח ובתוכו בהשתתפות פעילה של תלמידיו. למשתלת בה"ס באליכין הייתה הכנסה וגם לתו"ם הייתה תועלת מכך.

טיולים : טיולי הראשון עם כהן א' בסביבה הקרובה, לימדני, כי יש להרבות בסיוורים רגליים באזור ובטיולים ארוכים יותר, כדי להרבות מפגש תלמידי עם הלא-מוכר ולגרום לאיסוף חוויות וידיעות. זכור לי כי תנכתי כתות א'-ב' ו ז'-ח' בשנתיים הראשונות. לאחר מכן קבלתי לחנך קבוצה אחת בכתות ה', ו ז', ח'; ועם יציאת קבוצה זו לבתי ספר תיכוניים, שוב ו- ז'- ח' ועוד פעם ז'-ח. בכל אותן 11 שנים כמחנך כהן, בנוסף כמורה למטבע וחקלאות לכתות אחרות, הרביתי לסייר עם תלמידי הן בסביבה והן בטיולים ארוכים יותר, בהסעה, ליום, יומיים ואף שלוש. היו טיולים חודשיים והיו טיולי סוף-שנה לכל חלקי הארץ, בליווי מורות ומורים : לכרמל, לגליל, לירושלים, חיפה וצפת; לנחל עמוד ולכנרת; לחולות קיסריה ולעתיקותיה ולסחנה בעמק יזרעאל. ברוב הטיולים, ובעקר בכאלה עם לינת לילה וקומזיץ בערב, ספרתי לתלמידי על התנסויותי בגולה, בריחות, הסתתרויות וכשיא : המסע הרגלי המפרך דרך הרי הפירינאים, כדי לברוח מגורל השואה.... - כדוגמה : כאשר התברר לי, כי מושג כגון "סירת מפרשים" בספר הטבע אינו נהיר להם, כי לא ראו סירה בחייהם במעברה; וכהעשרה להכיר את הצומח והחי מתחת למים, ערכתי עם כתתי סיור למפרץ מכמורת, כאשר אבוב מנופה, משקפי שחיה ושנרקל, וכן חבל ארוך מאוד ובגדי-ים בידינו. זה היה חידוש בחינוך והוראה, כי עד כה לימדו רק בין ארבעה כותלי הכתות. "ללכת לים" היה מושג בלתי ידוע בעדת בני תימן, אז.... בעזרת מורה נוסף מעכנו תלמיד ותלמידה, אחד לאחת בחבל דרך המפרץ, כאשר התלמיד-ה שכוב-ה על האבוב ופניו-פניה טובלים במים עם המבט למטה, לנופים התת-ימיים. התפעלותם הייתה אדירה, כי נופים כאלה לא ראו מעודם. כמובן שנתגלו לנו גם סירות מפרשים שעשו מטעם ביה"ס לימאות בסביבות המפרץ. בערבים הזמנתי את המתעניינים לביתי, ובעזרת משקפת הביטו בירח המלא, במערך כוכבים ידועים לי; עקבו אחרי מעוף עטלפי הפירות שפקדו את עץ התות שלנו בערבים ועוד כהנה וכהנה. בשבתות היה ביתנו פתוח לביקוריהם ושושנה, שתלמידי התפעלו מכך שיש לי "אשה תימניה", דובבה אותם ואירחה וכיבדה אותם. נתתי להם להרגיש כל העת, כי אין הבדל בינם לבינינו וכי הם כמו ילדי ממש. ביקורי בית אצלם, היה פן נוסף בגישתי החינוכית, שלא התגדרה אך ורק בשעות הלימוד ובבית הספר. אנקדוטה אחת מיני רבות, תסופר בהמשך. בסיוורים ובעקר בטיולים נשבר הקרח לחלוטין, ושמעתי מהם על חייהם ועל בעיותיהם.

שמעון וינמר היה היועץ החינוכי של בית ספרנו, ולקראת סוף כהן ח' כיוונו את רוב תלמידינו למוסדות תיכוניים-פנימיים, כאשר אנו נוסעים עמם להכיר מוסדות אלה ולקרובם אל ליבם. כך זכורה לי נסיעה בקטנוע של **שמעון** לכפר בתיה ובסירת הצד ישובה תלמידתנו **מרים גוב**, כדי שתתקבל שם. שמנו כמחנכים יצא לפנינו, ומנהלי המוסדות קבלו את מומלצינו ברצון.

מתלמידיו : מבין תלמידותינו נהיו לאחיות, למורות ומבין תלמידיו יש רופאים, עורכי דין, מורים לטבע, עובדי מעבדה, חקלאים מצליחים ובעלי מקצוע אחרים המכבדים את עצמם. רובם נישאו וילדו ילדים. אך גם צער ואבל נגרם על ידי פטירות מוקדמות, בחלקן עקב סרטן, שנגרם כנראה בגלל ההקרנות נגד הגזזת שפגעה בהם בימי העליה ואחריהם במעברות.

ביניהם זכורים לי כמה מהם באופן מיוחד, לרוב בגלל אופים המיוחד, כמו:

שולה מדר, אותה הללתי לא פעם בחדר המורים על רצינותה. פעם היא אחרה בבוקר לתחילת השיעורים וכאשר מנהל בה"ס **אשר אריאב** פגש בה בכניסתה לחצר בה"ס באיחור ושאל אותה בתמיהה : "שולה, עליך שמעתי תמיד רק טובות, ומדוע את מאחרת היום" ? הייתה תשובתה: "מורי, אבל עשיתי היום כבר שני חבלים של כביסה". כגדולת הבנות בבית, והיא רק בת 12-13 שנים, היא עזרה לאמה החולה בכביסה, השכם בבוקר. תשובתה מעידה על מצבן של הרבה משפחות, כשהבת הגדולה ממלאת מקום האם החולה בטיפול באחיה הרבים והקטנים ממנה. תשובתה זאת הייתה מרכז שיחת המורים באותו יום, ולמדנו ממנה רבות על חובתנו להתייחס באופן אובייקטיבי לקשיי תלמידיו ובמיוחד תלמידותינו...בלי להקפיד תמיד על סדר פרוסי עמן.

או **מרים גוב,** שהוזכרה בעמוד הקודם, גם היא נערה כבת 12-13 בלבד, כאשר יום אחד פרסמה, שעממה מעתה **קריסטין קאופמן,** שחקנית ידועה אז, אולי גם סימן בעבורנו המורים האשכנזים, שמעמדה כ"תימניה עולה חדשה" נמאס לה, והיא רוצה להדמות, או מזדהה עם מעמד גבוה יותר.

או מקרה של **שושנה משולם,** שיום אחד בהפסקת עשר, ואני, המחנך בחדר המורים, – הוצעתי לפתע על ידי תלמידי כתתה לבוא ולהפריד בינה לבין תלמיד אחר מכתתה, אשר שניהם מתקוטטים על רצפת הכתה. ואמנם נדהמתי כהוגן בבואי לחדר הכתה, כאשר היא וגם התלמיד עמו התגוששה על הרצפה בחמת זעם, שניהם היו בדרך כלל מן הילדים הטובים והלא אלימים. כאשר נאלצתי להפריד בין הניצים במעט כוח הזרוע, כי דברי לא הועילו, באה לאחר כעשה קלה אחותה הבכירה של שושנה, להזמיני לביקור בית עם הוריה, אחרי הלימודים. כמוכן חששתי מעט, אך בבואי בצהרים לביתם, מצאתי את עצמי בתוך חדר עם שולחן ארוך בפירות ומגדנות – ותלמידתי שושנה קורנת כולה מאושר ומשמחה. לאחר שיחה לבבית עם הוריה, שכיבדוני מאוד, הבנתי, כי שושנה גרמה לסצינה המדהימה בכתה בכוונה, כדי לזכות לתשומת לב מחנכה, אותו העריצה: כי אתמול, כך ספרה לה חברתה לשולחן הזוגי בכתה, ביקרתי את חברתה בביתה, לאחר שהתגלתה לי בעייה בהתנהגותה הנפחדת, כל אימת שאני עובר ליד שולחנה...ורציתי לברר, מדוע חברתה זו מראה סימני פחד מוזרים ומוגזמים...? האם יש שם אלימות בבית ?

שלום טס היה מתלמידי האופטימיים ביותר. מעט נמוך קומה, עם פנים עגלגלות ושתי גומות הן שבולטו במיוחד כאשר חייך וזה היה כמעט תמיד. ....פעם אחת לא הצליח באחד המבחנים כפי שהיה רגיל, וכאשר החזרתי לו את מבחנו והציון אינו בהתאם לציפיותו, התעצבו פניו ומעניו זלגו דמעות אכזבה. כאשר אמרתי לו, כי זה לא נורא וכל אדם יש לו גם אי-הצלחות, זרחו פניו לפתע וגומות ההן שוב התבלטו, בעוד דמעותיו ירדו על לחייו. כזה חייכן היה.

שנים רבות מאוחר יותר, מיד אחרי מלחמת ששת הימים המפוארת, פורסם על ידי צ.ה.ל, כי תערוכת נשק של המנצחים תוצג בכרך מרכזית בתל אביב. נסענו, שושנה, אני וילדינו (אפרת הייתה אז בת חמש, היתר בני 12, 15 ו 18) להתבשר מעצמת צ.ה.ל. כאשר אנו מסתובבים בין טנקי צ.ה.ל, מאורגנים בריבוע במרכז הכיכר, קופץ לפתע מפקד אחד הטנקים לארץ ומחבק אותי בחיוך רחב – היה זה **שלום טס**, בן ה 19. "מורי", הוא אומר, "בימי ההמתנה הארוכה לפני התקפתנו, זכרתי היטב את מאבקך לשרוד בשואה בסיפוריך עסיפרת לנו, והבנתי יותר טוב את המסר שלך וידעתי אני וחברי היטב על איוז מערכה אנו יוצאים לקרב, על חיינו ועל ביתנו". היה זה בשבילי סיפוק גדול לשמוע את דבריו אלה. **שלום** הוא כיום אחד מחקלאי גוש קטיף המצליחים, בעל חממות גידול, ב"נתיב העשרה".

או **מרדכי רחמים**, בן אותן שתי משפחות מעולי עירק שנשארו גרים בין עולי תימן באלכין. זה התפרסם כאיש בטחון סמוי ראשון של חברת אל-על, אשר זינק ממטוס החברה, כאשר זו הותקפה על ידי מחבלים בצורות אוטומטיות משולי שדה התעופה בציריך, כאשר המריא. זה היה בראשית 1969. **מרדכי**, מצויד באקדה בלבד, תקף את המחבלים היוזמים וחסל אחד מהם ושיתק את התקפתם. העויצרים עצרו אותו והאשימו אותו בפגיעה בטריטוריה שלהם וברצח על אדמתם. ואמנם תפקידו מלכתחילה היה, הגנה על האזרחים הישראליים בתוך המטוס, ולא מחוצה לו. אך בגלל ראשוניות ההתקפה הפתאומית והקטלנית על המטוס מבחוץ, הגיב באומץ לב נגד אנשי המארב המחבלים, בנשק לטווח קרוב שהיה ברשותו, ויכול להם. רק אחד הטייסים נפצע קשה ומת מאוחר יותר. אף נוסע ישראלי לא נפגע! כתבתי לו אז לבית הסוהר ושבתתי אותו והזכרתי לו, כי הוא ראשון הישראליים שהגן בכח הנשק על אחיו הישראליים גם מחוץ למדינת ישראל, באחת מארצות אירופה.....! אחרי שחזר ארצה לאחר מו"מ מדיני מיגע, חגגו אותו חבריו באלכין במסיבה, אליה הזמנתי גם אני. ואז אמר לי: "זכרתי היטב את סיפוריך מן השואה ואת חוסר האונים של היהודים בארצות הגויים וידעתי, שהיום אסור שתחזור המציאות של חוסר הגנה על יהודים בחוץ לארץ ולכן פעלתי גם בניגוד להסכמים בינלאומיים, ללא פקודה, כמעט באופן אינסטינקטיבי.

או לדוגמה, **ציון משולם** שהיה אחד מתלמידי הטובים והסב לי הרבה נחת בהתנהגותו המתונה ואפשר להגיד האצילית תמיד, והוא אחיה של שושנה שהוזכרה על ידי מקודם. אחרי שנות דור, כאשר חגג את שמחת בר-המצוה לבנו בירושלים, הזמין את שושנה ואותי למסיבת הבן באחד ממלונות ירושלים, והוא ידוע כרופא פנימי מעולה בבית החולים הדסה בעין כרם. יחסו אחרי שנים כה רבות, למד אותי על יחס תלמידי מאז למחנכם. כך גם הוזמננו, שושנה ואני, בהגיע מחזורי ותיקי תלמידינו לגיל חמישים שנה, לשתי מסיבות יובל ובהן השמיענו תלמיד, – מהם כתת המחזור הראשון של חינוך קדם-חקלאי באלכין – את הערוכותם החמות לי ולכל קבוצת המחנכים דאז באלכין להצלחתם. היה בין הבוגרים פרופסור לחקלאות מרחובות ועוד בוגרים רבים שהצליחו היטב בתחומים שונים.

התלמידה המבריקה ביותר ויוצאת הדופן על פי כל קנה מידה הייתה **מזל חיים משה** ע"ה. אביה התעורר עוד בתימן עקב טעות רפואית פאטלית. הנני זוכר אותה מגיל 10 והיא מלווה את אביה, שהיה תלמיד חכם, לכל מקום והוא עטוף בטליתו תמיד. היא למדה לכתוב במכונת כתיבה "ברייל" והעתיקה בעבורו ספרי קודש מכל הסוגים, בהם חפץ אביה. זה לא מנע ממנה להיות הראשונה בכל מקצוע בכתה. כאשר טיילתי רגלית עם כתתה לקיסריה, חיכנו בצומת הכביש הראשי למכונית שניסע בה הביתה. קבוצת תיירים דוברי אנגלית התענינה בילדים השחומים והיא, אז בכתה ח', דברה אתם אנגלית שוטפת, כאילו שזו שפת אמה. זה היה מדהים גם בשבילי. מורתה לאנגלית הייתה **מרים אלדר** חו היא, עדאגה לה אחרי לימודיה התיכוניים להתקבל בלונדון אצל זוג יהודי-דתי כמטפלת au pair לילדיהם. לקראת גמר בה"ס היסודי הופעלה אז באלכין, כמו ביעושי עולי המזרח אחרים תכנית של "מבחני סקר", כדי לברור מבין תלמידים "טעוני הטיפוח" כאלה, שיקבלו תמיכת משרד החינוך ללימודים תיכוניים ארבע-שנתיים פנימייתיים. הנבחרים יוכשרו כבר בחופשת הקיץ 1961 בשיעורים מיוחדים במשך חודש ימים, על חשבון המשרד, כדי להתאימם ללימודי תיכון במוסדות. כאשר קבלנו תשובת הבוחנים בירושלים ו**מזל** אינה ביניהם, פניתי למשרד הראשי. תשובתם המדהימה הייתה, כי היא לא זכאית לתמיכת המשרד, כי היא בודאי אשכנזיה. פניתי הנוספת העלתה, כי היא השיגה 95% בכל המבחנים, ומאחר והקריטריון לעולה ארצות המזרח, כדי להמנות על זוכי הלימודים ע"ה משרד החינוך הוא בין 75% – 85%, **מזל** אינה מעדות המזרח. על סמך ערעורי אצל שר החינוך דאז, אבא אבן, הזמינו אותה במיוחד למבחנים פסיכוטכניים, למוסד סולד בירושלים. ליויתי אותה לשם, ואחרי שבועיים קבלה את ההודעה המזעזעת, כי היא "מתחת לרמה". שוב ערערתי והצבעתי על האבסורד והניגוד בין שתי הקביעות ואז התברר, שבחנו אותה על פי דגם שוייצרי, מתורגם מגרמנית.

שוב ערערתי וטענתי, כי נערה מעדת תימן שגדלה במעברה, לא יכולה להתמצא ברוב המונחים והמושגים של העולם המערבי עליהם מושתת המבחן, ומכאן העיפוט המוטעה. בינתיים עברה תקופת הלימוד המוגבר בחודש של קיץ בחדרה ותשובה **למזל** לא מגיעה... עוד בירור נמרץ העלה, כי פקדי המשרד הרשלניים שלחו את התשובה לשוב "אליקים" ולא לאליכין... ושנת הלימודים בפתח **ולמזל** לא שורין מקום בסמינר "אפרתה", מוסד שנבחר עבור נערות דתיות טעונות טיפוח, ולא בבתי ספר תיכוניים חיצוניים רגילים בחדרה או בנתניה. **מזל** נשארה איפה קרחה מכאן ומשם, זאת עקב אי-ידיעת המבנה המנטלי של עולי המזרח במוסד סולד ! כאן התערב גם המנהל **אשר אריאב** ודברנו טלפונית עם **ד"ר יוסף ולק**, מנהל סמינר אפרתה והסברנו לו את אי-הצדק בתקלה חסרת הגיון והגינות של המוסדות כלפי תלמידתנו המצטיינת. הוא הפנה אותנו אל מר **שיפטן**, מנהלו האדמיניסטרטיבי של הסמינר היוקרתי. בעייתו של זה הייתה, כי לא נשארו מקומות לינה פנויים בסמינר וכי אין **למזל** הפנייה מטעם משרד החינוך. "אז מי ישלם בעבורה"? שאל. הצעתי לו, להוסיף רק מיטה חמישית באחד החדרים באפרתה; ובאשר לתשלום לימודיה, "כאשר תראו במו עיניכם במי מדובר וביכולתה של **מזל**, אתם תדאגו בעצמכם להשיג את התקציב הנחוץ ממשרד החינוך, כי לא דומה ראייה לשמיעה". אך גם את **מזל** הייתי צריך לשכנע "ללכת על זה". בסופו של דבר לא נשארה לה ברירה אחרת "והעסקה" הבלתי בטוחה יצאה אל הפועל. לא עברו יותר מחודש-חודשיים והתקציב הושג וכן מקום לינה "ראוי" **למזל**. אך לא די בכך: אחרי זמן קצר הודיע לנו מר שיפטן, כי **מזל** היא מעבר לרמת יתר בנות הפנימיה, לכן החליטה ההנהלה, לשלוח ללימודים אקסטרניים לבה"ס התיכוני ע"ש "אילינה דה רוטשילד", תיכון דתי לבנות ממשפחות ותיקות. המהפך הסביבתי עבור **מזל** היה עצום. בתחילה חשה נחותה ובטאה זאת במכתבה אלי בצורה מזעזעת, אך אמיתית ושמה את האצבע על הנקודות הקריטיות בשבילה בצורה כזו, שמפעלי החינוכי "משחקים בחינוך" אותו טפחתי מעט אחרי זאת, ואשר הוכר כפרויקט ארצי מטעם משרד החינוך עקב יזמתי במשך השנים 1964 - 1972, נשען על מסקנותי עקב מכתבה זה !!! כתבה לי **מזל**, כי קשה לה להשתלב ברמה של "בנות הדוקטורים מרחביה", וכי היא מעדיפה לחזור הביתה אל סביבתה המוכרת. נסעתי לבקרה אישית בתמיכת מנהלי אשר אריאב לבקרה בבית הספר אוילינה דה רוטשילד בשעות הלימוד, - ובעיחה גלויה מלב אל לב וממוח אל מוח הבהרתי לה, כי אני בטוח בעיניי במצב נפשה בעוד זמן לא רב, כאשר תסתגל. ההמשך היה מפליא לא פחות! לאחר תקופה קצרה מינתה אותה המורה למדעים מדויקים למדריכת "בנות הדוקטורים מרחביה" בפסיקה, כימיה ומתימטיקה, לאלה מהן שלא הדביקו את קצב הלימודים הדרוש...

כאשר בגרה, ראתה בי **מזל** יד יד אמת ולא רק מורה-מחנך וזה התבטא היטב במכתביה ששיגרה אלי; הן מלימודיה בירושלים, הן מאנגליה כמטפלת והן משיחותינו בימי הכשרתה במכון ויינגיט, ובימי עבודתה כפזיטרפיסטית. קודם במכון לפזיטרפיה במרפאת "דגני" של קו"ח בחדרה ואח"כ בבית החולים "מאיר" בכפר סבא. בקרנו אותה גם בביתה, שושנה ואנוכי, בשבתות בהליכתנו הבריאותית מסביב לאליכין והיא באה לבקרנו בביתנו ואף הגיעה לי עזרה בבעיות בגב התחתון שהיו לי בגיל ששים פלוס. פעם אף הזמנתי להצטרף לנסיעתי לירושלים, כדי לשמוע את הרצאתי בנושא "משחקים מפתחים בחינוך" בהשתלמות לגנות ומורות בסמינר "אפרתה", וכדי שתבין את ההשלכות של נסיוני עמה בראשית דרכה באותו מקום ובאילינה דה רוטשילד. לצערי לא מצאה לה בעל ברמתה ונשארה ברווקותה... אחרי מות אביה, אותו אהבה וכבדה, בניסן 1989, חלתה היא במחלה ממארת ונפטרה לדאבון לב אמה, ידידה, מכירה ומטופליה באלול ה'תשנ"ן 1990 בגיל 43. הוצאנו לאור בעריכתי, במימון משפחתה, חוברת זכרון ראווה לה. יאה זכרה ברוך.

גם מקרה של **זהבה גשגוש** הביאני ליזום תכנית לשיפור מצבם של עולי המזרח של שנות החמישים. **זהבה** חלתה במחלת הפוליו בהיותה בכתה ז'. אמה באה אלי בדחילו ורחימו ובקשתני שלא להשאיר את בתה כתה בסוף השנה, על אף הפסד לימודיה, כי מספיק בצרה אחת, שיתוק רגלה, וכי יקשה עליה להפרד מחברותיה לכתה ולהשאיר כתה...

בלי קשר לכך החלטנו באותה עת **אשר אריאב** המנהל ואנוכי סגנו, לרכוש בעבור בית הספר סדרה חדשה של חוברות "תרבות" שפורסם אודותיה. סדרת חוברות זו שיוצאות בהמשכים, יש לכרוך אותן עם השלמת הסדרה בכרכים מאורגנים. התחלנו להציג חוברות יחידות, פתוחות בעמודים נבחרים תחת מסגרות זכוכית ולתלותן בפרוזדורי המבנים (4 כתות למבנה, ב 5 מבנים = 20 חוברות לשבוע), כדי שיוכלו תלמידינו לעיין בנושאים המאויירים ומרחיבי הדעת האלה באופן חופשי. וזאת לדעת: לתלמידינו לא היו בימים ההם, ראשית שנות ה-60, ספרים מעלהם, חוברות מאויירות ואנציקלופדיות. גם ספריה ציבורית לא הייתה אז עוד קיימת באליכין. לכן היו חוברות "תרבות" אלה למקור ראשוני לידיעותיהם מחוץ למערך הלימודים הרשמי ורבים מתלמידינו הצטופפו לעיין בהן בכל הפסקה, כדי לספוג דעת ותרבות מן הדפים המאויירים היפים אשר בפרוזדורים.

הבנתי את מצבה של **זהבה** אחרי חזרתה מבית החולים, במיטתה אשר בבית דל באמצעי תרבות והשעמום ללא גירויים (רדיו בספק אם היה להם וטלביזיה עוד לא הומצאה אז), ארגנתי עם חברותיה תורנות יומית לחזור עמה על השיעורים שנלמדו בכתה; ובנוסף לכך ובעיקר, שלחתי בכל יום עם חברה

תורנית חוברת אחת מחוברות "תרבות" לביתה לעיונה. למחרת הוחלפה זו באחרת. אחרי כחמישה חודשים של ריתוק למיטתה קראה, עיינה והפנימה **זהבה** תכנים רבים ושונים – הסטוריים, גיאוגרפיים, התפתחות האנושות, כלי תחבורה, נופים ומטבע, בעלי חיים וצמחים, שבטים ועמים ועוד; ורכשה עולם ומלואו בידיעותיה. כאשר חזרה אחרי חופשת הקיץ לכתת בני גילה, הפכה מתלמידה בינונית בידיעותיה, – למצטיינת ממע!

כיום **זהבה** הינה מפקחת ארצית של משרד העבודה בתחום מסוים.. ואני הסקתי מעובדה זו ואחרות (ראה מזל) את מסקנותי החינוכיות ופרסמתי אותן, עם עוד מסקנות עבודתי באוכלוסיית תלמידים זו במאמר חנוכי ב"שדה חמד", חוברת ו-ז, אדר-ניסן תשכ"ה (1965), בשם:

"טיפוח כושרם הלימודי של תלמידינו טעוני הטפוח" ובו כמה פרקים: א. ניסוי במבחן בהוראת הטבע; ב. השפעת ספרי ילדים ומשחקים בגיל הנכון על התפתחותם הכללית והשכלית של ילדים; ג. איך להחדיר את תרבות הספר והמשחק המותאם לגיל, לבתים ולמשפחות שלא הורגלו לכך; ד. פעולות בין כותלי ביה"ס להעשרת עולמם התרבותי של ילדים טעוני טפוח; ה. חנוך לאזרחות בשוב טעון טפוח.

מחקרי המנומק פורסם אחרי התנסות חינוכית של כעשר שנים באליכין, כמו גם "תערוכת משחקים מפתחים" אותה ערכתי בראשית חופשות הקיץ תשמ"ג וד" – 1963 ו 1964 בחדר האוכל המרוות, אשר בבה"ס. שניים אלה הביאו למהפך בעבודתי החינוכית, ממורה-מחנך מקומי "למנחה הורים מעולי ארצות המזרח", במתכונת ארצית, מטעם "המזכירות הפדגוגית הארצית לבתי ספר טעוני טפוח" ולהתמנותי במכרז ל"מנהל מרכזיה פדגוגית אזורית" בעיר המחוז חדרה. אך על זה אחרי כמה זכרונות נוספים.

ארבה באליכין : נדמה לי, כי היה זה בשנת 1956.... באחד הבקרים, ואני צועד כמידי יום, ביחד עם שכנתנו הצעירה, המורה חנה סרברוי, – שהייתה בת גילה של אחותי נועה, – בהליכה מהירה לאליכין דרך המושב חרב לאת. בעברנו את הגבעה החולית אחרי ישוב זה (המוסד תו"ם עוד לא הוקם אז), התגלה לנו מחזה בלתי מוכר: ענן כבד של ארבה עף ממזרח לכיוון אליכין שלמרגלותינו ממרום גבעת החול. חיש מהר היינו בתוך הענן. מכל עבר אלפי חרקים מעופפים עוטפים אותנו וכולם עפים בכיוון מערב בגובה נמוך. יש שנחתו לרגלינו ויש שהמשיכו את מעופם העקב. מחזה סוריאליסטי בשבילנו. בהגיענו לבתי אליכין, התרוצצו שם גברים ונשים, להם היה ידוע מחזה כזה עוד מתימן. כולם עמדו על העלל שלרגליהם, באוספם ארבה לתוך סירים מכל הסוגים. גם תלמידינו היו נרגשים וסיפרו לנו, כי יצלו את מתנת השמים בסירים ובמחבתות, אחרי תולשם את הראש, הכנפיים והרגליים מגוף הארבה.

כמוכן הייתה תופעה זו שיחת היום באליכין. כמה מן התושבים הבטיחו לנו, כי הארבה הצלוי טעים ביותר, בערך כמו סרדינים (שפרוטים) מעושנים.... מאוחר יותר, אחר הצהריים חזרנו באותה דרך הביתה ורק פה ושם ניכרו שאריות הארבה על הקרקע מסביבנו.

מוסטוס: במשך השנים 1954 – 1960 צעדתי ברגל יום-יום לאליכין בבוקר וכן בחזרה בשעות אחר הצהריים. כאשר הוקם בה"ס תו"ם בשנת 1958, התבקשתי על ידי הרבנית רחל נריה לקחת חלק פעיל באיוש צוות המורים, כמורה לביווגיה לנערים המתבגרים. ואמנם נעיתי לבקשה זו ברצון. למדתי אז, במסגרת ההעלמות להסמכתי כמורה, בקורס הראשון למורי טבע וחקלאות במדרשיית רופין. פרט לתכנית ההוראה של טבע דאז, – בוטניקה, זואולוגיה וביווגיה ואף מעט כימיה ופיסיקה, שמעתי כשתלן בהעבירי משטח החקלאי של ביה"ס באליכין, –המגמה הקדם חקלאית–, מאות רבות של שתילי נוי לשטח שמסביב למוסד תו"ם, כדי לעצור את נדידת החולות ברוחות החורף. אז הבעילה בליבי המחשבה לניידות יתר וקניתי לי קטנוע מסוג "מוסטוס". כמוכן הוכרחתי לעבור טסט לנהיגה על אופנוע וזאת עשיתי בנתניה, אחרי הצלחה במבחנים התיאורטיים. אך לא אישרו לי רשיון בנסיון הראשון ורק בשני הצלחתי גם בכך. מכאן והלאה נסעתי הן לעבודתי באליכין, כך גם לתו"ם בשעות אחה"צ ומעט מאוחר יותר יכולתי לקבל עוד משרה חלקית בשיבה התיכונית של תנועת בני עקיבא, שהוקמה אז בשכונת וייצמן, מערבה ממרכז חדרה. לעבודה מקבילה זו לתו"ם הומלצתי ע"י הרבנית נריה, שאלה פנה הרב המייסד העולה החדש מארגנטינה, **הרב בורשטיין**. זה סיפר לי בין יתר שיחותינו, כי הוא עלה ארצה בכוונה ליסד ישיבה בנגב, והגב. נריה וכן בעלה הרב נריה אמרו לו : יש לנו מקום מתאים בשבילך – בחדרה, שזה כמו הנגב מבחינה התישבות יהודית.... ישיבה זו קלטה נוער, שלא הגיע ברמת הלימודים התיכוניים לרמה העיונית שהייתה נהוגה ביתר הישיבות התיכוניות ואז הצעתי לרב, אחרי שקלטתי את הקשיים של נוער מסוג זה, שיפתח מגמה תעשייתית בנצלו את אזור התעשייה החדש שהתפתח בימים אלה צפונה לחדרה ובהציעו למנהלי המפעלים בני נוער מתלמד, שיעבודו במפעלים חצאי ימים בשכר מופחת ובמחצית השניה ילמדו את לימודי הקודש בשיבה. הרעיון מצא הן בעיני הרב באופן עקרוני, אך הביצוע התעכב (לתמיד), באין התלהבות לרעיון "תורה ותעשייה" בהנהלת ישיבות בני עקיבא. עוד פספוס של הסנובזים העירוני האליטיסטי, שאנשיה המובילים לא הבינו את הצרכים האמיתיים של אוכלוסיות הפריפריה והפרברים. היה בכך כמוכן הפסד לציבוריות הדתית-לאומית, כפי שאני הבנתי זאת, וחבל. אבל **המוסטוס** הועיל לי מאוד בניידותי, הן בקיץ והן בחורף, כאשר הצטיידתי היטב לרכב על

הקטנוע במגפיים ומעלי גלימת גשם מגומי אליו מחובר כובע גשם, ומשקפי אופנוען נגד רוח וגשם. זכור לי, כי לא אחרתי בד"כ לתחילת שיעורי.

המחשה בהוראה ומשחקים מפתחים

די מהר התברר לי, כי תלמידי מעולי תימן חסרים מושגים מן העולם המערבי, כאלה שלא פגשו בביתם ולא ראו מסביבם. למשל: כאשר לימדתי אותם על צורות עלים שונות וכיצד מכנים צורה זו ואחרת, יכלו לענות על כך במבחנים. או, כאשר לימדתי אותם על הלב ותפקידו בגוף האדם, נתתי להם להבין זאת על ידי שהדרכתני אותם בשיעור, להניח בת את אוזנה על צד שמאל של חזה של שכנתה לספסל הלימודים; – ובן על חזהו של שכנו לספסל. הרי ישבו תמיד בת ליד בת ובן ליד בן, הגם שהכיתות היו מעורבת, בנים ובנות. כך הבחינו בדופק הלב ובו זמנית אחזו, על פי הנחייתי במקום הדופק בזרוע התחתונה. השמחה הייתה גדולה, כאשר הבחינו בשתי דפיקות לב, שאיבה ודחיפה, בו-זמן שדופק היד פעם רק פעימה אחת, דחיפת הדם. בשיעור הבא הבאתי מן הבית קרפיון ונתחננו אותו בכתה, ויכלו ללמוד בפועל על הלב הפשוט, הכבד והמעיים, הזימים לנשימה במים, על אברי ההפרשה ועל העדרה המרכזית. זה עניין אותם מאוד וחלקי הגוף היו נהירים להם די מהר. או, כאשר בקשתי מנער צנום לפשוט את חולצתו בשיעור, כמובן בהתנדבות, כדי שנספור את צלעותיו, נבחין בעצמות חגורת הכתף והשכם ונקרא להם בשמם, נקלטו עובדות אלה היטב. כאשר גם בקשתי מהם להביא חוליות צוואר, גב וגפיים של כבשים או עיזים שנשארו בשטח משחיטה מקומית, שהייתה אז עדיין נהוגה ביעוכם בשנות החמישים, הצליחו אחרי שיעורים מעטים להבין את תפקידי העלד, של בעלי החיים ועלנו. אפילו ערכנו אוסף בשולחן צדדי מעצמות נקיות, שהלבינו בשמם.

אך כאשר למדו על הרוח ועל השימוש שבני אדם עושים בה, יכלו לענות במבחן אודות הרוח, כי בני אדם מיבשים כביסה לדוגמה, אך אף אחד לא ענה, גם לא מתלמידי המצליחים יותר, כי יש ארצות שמפעילים בהן טחנות רוח לטחינת תבואה, ואף לא בתחילה לתדהמת, כי האדם משתמש ברוח כדי להשיט אניות מפרשים, קטנות ואף גדולות. בספר הטבע קראו אמנם על שימושים אלה בעולם, אך אף תלמיד לא זכר פרטים אלה במבחן. רק **יוסף מהצרי**, נער שנטיית לבו הייתה לטובת הטבע, כתב כתשובה – סירת מפרצים, ב "צ". ברור שזכר את הצליל, אך לא הבין את תוכנו. כאשר שאלתי אותו לפשר תשובתו זו, לא ידע להסביר מה אלה מפרצים ובודאי

לא מה הם מפרשים. ואז הבנתי, כי המושגים המתוארים בספר אינם מובנים לאף אחד, כי לא ראו מימיהם טחנת רוח או סירת מפרשים. לא סירה רגילה ובודאי לא סירה עם מפרש. גם המושג מפרץ היה זר להם, מאותה סיבה. כי הרי בתימן לא ראו כאלה וגם לא במעברה בה חיו עד לפני זמן קצר. על הקורא לזכור, כי בהולנד לא היו, ספרים מאוירים על הולנד ונופיה לא ראו וטיולים לחוף הים טרם עשו.

ואז החלטתי שתי החלטות מעשיות: לבנות סירת מפרש יבשתית ולערוך טיול רגלי למפרץ מכמורת.

בקשתי **יוסף מהצרי** להביא במחרת קרש קטן וישר, 4 קופסאות משחת נעליים עגולות ריקות, מוט קטן, פיסת בד נקיה וכמה מסמרים. כאשר אלה היו בידינו למחרת, הדרכתי את תלמידי להתקין לקרש הקטן ארבע גלגלים מקופסאות משחת הנעליים הריקות בעזרת מסמרים, קדחנו חור במרכז הקרש להשחלת המוט הצלחנו אף לפרוש לו מפרש מן הבד שהובא. אך חצר בית הספר היה כולו חול, מדרכות לא היו בנמצא, רק ליד חדר המורים הייתה מרפסת כניסה מרוצפת קטנה, בגודל 3 על 2 מטר. הזמנתי את תלמידי לעמוד בצד המרפסת ותלמידי יוסף הגיה את הסירה היבשתית, על פי הנחייתי בצד מערב, ליד דלת חדר המורים. מיד היא החלה לנוע בכח הרוח המערבית והתדהמה של הילדים הייתה אדירה: "רוחות ושדים" היו מי מהם שצעקו. אך אני חזרתי והדגשתי: "רוח כן, שדים לא"!! וכך למדו על כח הרוח בחזרה עוד ועוד על השטת העגלה עם המפרש על מרפסת חדר המורים, במצלחות שמחה כמעט עד להפסקה.

עוד היה עלי להביאם למפרץ בים ליד מכמורת, בו קייתי שיראו לא רק את המפרץ אלא גם סירות מפרש ממשיות, מבית הספר לספנות שבמקום. הזמנתי ליום הטיול את כל הכתה עם בגדי ים, או מה שהיה דומה לכך (בימים ההם עוד לא היה זה כה מובן שהולכים לרחוץ בים) קבלתי את המורה להתעמלות יוסף תמם כמלווה גבר ואחת המורות הצעירות מישובי הסביבה, כפר הרא"ה או חיבת ציון כמלווה אישה. כמוכן דובר על כך בחדר המורים למפרע והוסכם גם על דעת המנהל, כי נצפה על הצומח והחי מתחת למים, בעזרת משקפי ים עם שנורקל, חבל ארוך הקשור לגלגל ים (פנימית של מכונית) ואשר באמצעותו נמשוך תלמיד אחרי תלמיד ותלמידה אחרי תלמידה דרך המפרץ הרדוד, שנמצא ליד בית הספר לספנות מכמורת ואותו הכרתי היטב. הטיול היה נהדר, הליכה נעימה עם נושאי ידע שהזדמנו לנו בדרך, צורות קרקע, חול וחמרה, גידולים חקלאיים, דיונות חול, רכס קורקר והנה לפנינו ה מ פ ר ק..... ובו, על המים, שטות ס י ר ו ת מ פ ר ש בכח הרוח. המחזה התאים בדיוק למטרתי המתוכננת. מבצע "הצלילה" עם משקפי השנורקל כשהם שכובים אחד-אחד על הגלגל, היו בשביל הילדים גולת הכותרת, כי מראות תת-ימיים כאלה לא ראו מעולם.....

ביום זה השגתי מטרות לימוד וחינוך רבות, שלעולם לא יכולתי להשיגם, לולא העזתנו לקרב את תלמידינו אל נושאי לימודיהם בטבע ובנוף זאת בצורה מרנינה בעבורם.

גם מנהל בית הספר **אשר אריאב**, נקט במידת האפשר במקצועו לצאת החוצה ולהדגים תרגילי גיאומטריה בחצר ביה"ס ולא רק על לוח הכיתה. מאחר והמעברים בין צריפי בה"ס היו מגרשים חוליים, העמיד את תלמידי במעגל גדול מסביב לקטע החצר ושרטט בתחילה הוא עם מקל מטאטא, ונתן לתלמידיו אחריו לשרטט נוסחאות של זוויות של משולשים או מרובעים; לחשב רדיוס או חתך של מעגלים, הכל בגודל מציאותי על פני השטח, במקום בכתה על הלוח, בהקטנה. גם הוא הבין את חשיבות ההדגמה הטבעית, כי זה הלכה המרכזי מעבודתנו במשך השנים. שנינו חרגנו בכך מן המקובל ברוב בתי הספר בארץ שהתנהלו על פי שיגרה ובהתאם למורשת ההוראה הפרונטלית. שנינו בכך את הנורמה המקובלת, בלי שהודרכנו לכך על ידי מפקח זה או אחר, שלא היו את חיי ילדי העולים מארצות ערב.

בקיץ 1963 החלטתי על עוד יוזמה : אספתי מביתי ומבית שכנים משחקי ילדים קטנים, ביוניים ומתבגרים שהיו נהוגים אז במשפחות מרקע מערבי; כולל ספרוני תמונות, משחקי חוץ ופנים, לוטו, קלפים ומשחקי מהלכים על פי קוביה, משחקי תכנון עם מהלכים חזים מראש, כמו דמקה, רונדו ומונופול.

לקראת חופשת הקיץ הזמנתי את הורי התלמידים לאסיפת הורים בנושא "משחקים מפתחים". בחדר האוכל העממית לאורך הקירות על שולחנות האוכל כ-40-30 משחקים נבחרים. הציבור שבא היה מורכב מגברים ונשים, כולם הורי תלמידינו. הסברתי להם את החשיבות של העשייה בשעות הפנאי הרבות, ב"משחקים המפתחים" מיומנויות יסוד אצל הנוער והדרכתי אותם מפינת הגיל הרך אל שולחנות לגיל כתות א, ב, ג, ד ועד ה. אולי היו מופתעים, אך ראיתי לא רק אמהות, כי אם אפילו אבות מזוקנים עם פיאות, מרימים משחק כאן, מנסים לשחק שם ומראים התענינות רבה בתחום שלא הכירו אותו עד כה ואודותיו לא דובר כלל באסיפות כיתה רגילות. באלה שמענו רק על הצורך לדרבן את ילדם או ילדתם בלימוד פרק זה ואחר או לדאוג להתנהגות מתונה יותר. לרוב לא ידעו כיצד להתמודד עם דרישת המורים-ות, כי הרי הם בעצמם לא חוו בית ספר מערבי מעולם. והנה, בא סגן המנהל, כי כך הכירו אותי, ובתמיכת מנהל בה"ס מדבר אליהם על כך, כי יש לקנות לילדיהם משחקים לשעות הפנאי הרבות בקיץ. תיארתי לפניהם את ההתפתחות המושגת, כאשר ילד או ילדה, ובעיקר ילדים וחבריהם, עוסקים במשחק מהנה ותחרותי בנושאים, שאינם לימודיים דוקא. היו שאלות, ויכוחים ודיונים, אך בעיקר היתה התענינות. גם ניסיתי להתחקות אחרי התוצאות של מפעל ההסברה החדש והצלחתי לסכם אחרי החופשה (חודשיים) שחלק מסוים מהורי תלמידינו רכשו משחק זה ואחר בעיר חדרה השכנה.

תערוכת משחקים מפתחים: כתבתי מכתב ל"מרכז למפעלי הטיפוח של ילדי העולים מארצות ערב", שנקרא "מרכז לט"ט", דהיינו "מרכז לטענוני טיפוח". זה הוקם ע"י משרד החינוך והתרבות לקראת סוף שנות החמישים. במכתבי תיארתי את יזמתנו וביצועה בבה"ס הט"ט באליכין, בליווי ההנמקות שהביאו אותי לחשוב, כי לא עוד שעות לימוד פרונטליות בכיתה, כפי שהוצע זאת על ידי פרופסורים יועצים, אלא "פעילות עצמית מהנה", אישית וקבוצתית, בשעות הפנאי הרבות, להן זוכה כל ילד בשנות הגן ובית הספר. כזו תקדם את תלמידיו. תיארתי את העפעות של משחקים שונים, מקובלים באותה תקופה על מיומנויות של ילדים. אלה נמצאים בבתי ילדים ממוצא מערבי, סתם מתוך הרגל של ההורים. המיומנויות הן מוטוריות, רגשיות ושכליות, ליחידים ולחבורה. מאחר והרגלים אלה לא קיימים בארצות ערב, עקב טכנולוגיות פחותות שם וגם מנטליות אחרת לגבי גיל הילדות, לכן קיים "הפער" בין ילדי הותיקים לבין ילדי העולים. על "פער" זה דובר ונכתב אז רבות בציבוריות החינוכית, והפתרון המוצע היה, –כבר כתבתי זאת–, להוסיף שעות לימוד בצהריים או אחר הצהריים לבתי ספר ט"ט, כיום לימודים ארוך. על מי יוטלו שעות נוספות אלה ? כמובן, על אותם מורים, לעיתים צעירים ולעיתים בלתי מוסמכים, אשר נשלחו לישובי העולים ולא הצליחו לגשר על פני הפער שהתגלה, שלא באשממתם.

מכתבי מצא אוזן קשבת, הגם שלא הכירו אותי עדיין אישית שם במשרדים בירושלים, והוצע לי להכין עוד פעם תערוכה כזו. המשרד ישלח מפקח-ת כדי להתרשם מתגובת ההורים על הצעתי לרכוש בעצמם משחקי יסוד. אז הצעתי לחכות עד לחופשת הקיץ הבא, וברצון אכין תערוכה כזו, בעיקר אם יעמידו לרשותי תקציב מסוים, באמצעותו אוכל לקנות סדרה של משחקים, על פי רמות גיל ועל פי מבנים משחקיים ותכנים. הדגשתי היטב, כי אינני מציע "משחקי לימוד", כי אם משחקים "מפתחי מיומנויות" כלליות. כאשר ילד ירכוש מיומנויות אלה, יוכל ללמוד ביתר קלות, וזה מה שקורה באוכלוסיה הותיקה (המערבית בעקרה) אך לא באוכלוסיות העולים מן המזרח. היה לי אם כן זמן לתכנן רכישה על פי קריטריונים אותם פיתחתי לאט לאט, מגיל הפעוט עד גיל ההתבגרות. אך על כך מאוחר יותר.

המרכזיות הפדגוגיות: באותן שנות ראשית הששים נוסדה בירושלים "המרכז הפדגוגית הארצית", מרפ"א בראשי תיבות וזו הציעה מעל גבי פרסומי החינוך להחדיר לשיעורים הפרונטליים "אמצעי המחשה": תמונות, דגמים, סרטונים וסרטי קול לרשמי קול הראשונים דאז, עם גלגלים. כן הציע המרפ"א שתיים-שלוש תערוכות ניידות, שיובאו לבתי ספר שיזמינו אותן. בחרתי מיד בתערוכת "הדבורה ותוצרתה" ו-"בשמן האדמה ותוצרותיו". כנראה היה זה בשנות 1963 שהגיעו שתי התערוכות האלה לאליכין, בהפרשי זמן

כמובן. המכונית עם הציוד המותקן בחשיבה לימודית וחינוכית בהתאם לנושא, הועמדה בחצר בית ספרן והמדריך-הנהג **שלמה זבמני** ז"ל הדריך אותי, המורה למטבע וחקלאות, במבנה. הנהנים העיקריים היו כמובן הכתות הקדם-חקלאיות ו' - ז' - ח' שיכלו להוסיף ידע מוחשי על מה שלמדו בכתה ובעבודת הכוורת שהייתה לבה"ס.

שתי התערוכות עשו את שלהן ובנוסף לתועלת הישירה לתלמידינו, צמחה עוד תועלת ממנה. התחילו להכיר אותי במשרדי מעשר החינוך בירושלים, הן בתחום "ההמחשה בחינוך" והן בתחום "משחקים מפתחים בחינוך".

עוד בקיץ אותה שנה נרשמתי לקורס הראשון לאמצעי המחשה בהוראה, שהתקיים אז בבנין "רמזסבון" בירושלים, שם שכנה לע"ע המרפ"א. ואמנם למדתי תיאוריית ההמחשה הויזואלית, בדגם, תמונה ובסרטון. הינחו אותנו טובי הפדגוגים מאותה התקופה: **ד"ר נח נרדי** מנהל המרפ"א בעקרונות ובתוכניות ארציות; **מר שמעון שרוני**, מדריך פדגוגי ארצי בהדרכת דגמים להוראת הגיאוגרפיה ומושגיה הבסיסיים כגון קוי גובה ועוד; **מר יצחק הדר**, מנהל המרכזיה הפדגוגית העירונית בירושלים שהחלה לפעול בשנה זו בקרב בתי ספר יסודיים בעיר, בנושא התמונה בשיעור ומר **שלמה זבמני** בהדרכה, כיצד להפעיל ולתחזק מכונה להקרנת סרטונים, שנקרא "מטול סרטונים".

המשתלמים היו מורים משוכנעים בצורך בהמחשה, ואני ביניהם. המדריכים היו מראשוני "המומחים לדבר".

בקיץ 1964 הוזמנתי לקורס שני והמעגל של בעלי המקצוע שהשתתפתי בו התרחב מאוד. הקורס בן 10 ימים, עם שבת באמצע היה רציני בהרבה יותר ונקרא: "קורס להוראה אור-קולית" - שלב ב'. תכניותיו וכן רישומי הנושאים נשמרו אצלי. המרצים המרכזיים היו: **שבת אדן** - תפקידי המרכזיות; **יהודה מסינגר** - אמצעי עזר בהוראה; **צבי לם** - תכנון עזרי הוראה; **מר מירקל** - אמצעי המחשה מצויים: גיר צבעוני, לוח פלנל ומגנטי; **ד"ר א. רומשולד** - מיון וקטלוג של אמצעי עזר. הדגימו אמצעי עזר למקצועות הוראה: **י. פרנקל ויצחק הדר** - הוראת הלשון; **שמעון שרוני** - הוראת הגיאוגרפיה; **י. פרי** - הוראת החשבון; **י. סגל** - הוראת הטבע; **אפרים פישמן**, מנהל מרפ"ד תל אביב - טבע וגיאוגרפיה; **י. פרישמן**, - הוראת ההיסטוריה; **בר-זמרה ומר רון** - הוראת המוסיקה; **ד"ר נץ** - הוראת המוסיקה והרעם-קול; **י. רומשמיין** - טכנאי מרכז הסרטים של ההסתדרות- אחזקה וטיפול במכשור אור-קולי; התקיימו שעות רבות בעבודת צוות, ובהן למדנו השימוש באפיסקופ, במטול עילי וברעם-קול; להפעיל מכונת קולנוע לסרטי 16 מ"מ ולטפל בה ובסרטים; כל אלה מבחינה טכנית ופדגוגית. **ד"ר בלומנטל** דיבר אודות תוכנית של טלביזיה לימודית.

המשתתפים היו מורים מתעניינים ומנהלי מרכזיות פדגוגיות בהווה ובעתיד. בשולי מחברתי רשמתי הערותי למארגנים ובולטת ביניהן טענתי, כי מתרכזים בהקמת מרכזיות פדגוגיות עירוניות, אליהן צריך לבוא. ומה עם הישובים המרוחקים מן הערים הגדולות? שאלתי. הרי שם קיימת האוכלוסיה הזקוקה ביותר לעיטות ההמחשה ואין מוריהם של ישובים אלה יכולים להגיע לירושלים, תל-אביב או חיפה. לכן הצעתי שיש להרחיב את השירות הנייד של המרפ"א ובו-זמנית להקים מרכזיות פדגוגיות בערי השדה, קרובים לישובים הכפריים. נראה, כי זו הייתה כוונת המובילים בתחום זה מתחילה, כי בעונה זו נוסדו, בין אחרות, מרכזיה פדגוגית בנתניה, ובעונה מאוחר יתר, ב-1965 גם בחדרה.

בעונה זו, 1964, רכשנו לבה"ס באלכין מטולנע 16 מ"מ, בתרומה שקבלנו מדודתי מרים-מטה גלוקשטדט ומשפחתה נתנסון בירושלים. נסעתי למרכזי השאלת סרטים בתל-אביב, ביניהם מחלקת הסרטים של ההסתדרות הכללית, אך גם לנציגויות הזרות, אשר הציעו סרטים דוקומנטריים על ארצותיהם; ביניהם מרחיבי דעת רבים אודות נופים וטבע, מפעלים תעשייתיים, אדם ותרבותו, בניי מגוריו, לבוש, מוסיקה וריקודי-עם, מאכלים ועוד. אלה היו באמת סרטים, אשר יכלו להרחיב את טווח ההבנה של תלמידינו המסוגרים ביישוב חד-עדתי, בלי הרבה גירויים מן החוץ.

ארגנו, המנהל **אשר אריאב** ואנוכי הקרנות שבועיות בימי ששי, בצריף חדר האוכל שבים זה לא הוגשו ארוחות, או באחת מן הכתות הגדולות, בשני מחזורים: לכתות הנמוכות ולגבוהות בנפרד, אחרי שהזמנו סרטים מרחיבי-דעת לשתי רמות. אני בטוח גם כיום, כי העשרנו באופן בולט את ידע תלמידינו במראות מכל העולם, בתחומים אותם פרטתי מקודם. מבצע זה נכנס לתכנית הלימודים הבית-ספרית שלנו, בלי שהממונים קבעו תפריט זה. עשינו זאת לגמרי על דעת עצמנו ושכרנו היה בעצם ההעשרה. תכנית ייחודית זו התבצעה במשך כשנתיים, אם איני טועה, עד אשר הציעו לי לקבל על עצמי ניהול מרכזיה פדגוגית אזורית בחדרה, ובו זמנית לנהל מבצע של הבאת נושא "המשחקים המפתחים" לישובי העולים מארצות המזרח, אלה שנקראו אז "טעוני טיפוח".

אך לפני-כן ארגנתי זו פעם שניה "תערוכת משחקים מפתחים" בקיץ 1964 באלכין. בנוסף לציבור ההורים שהוזמן, באה המפקחת גברת **זהבה מלכיאל** מן המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך בירושלים, כדי להתרשם ולמסור את תגובתה למשרד ששלח אותה; וזו הייתה נלהבת. עקב הדו"ח שהגישה, קבלתי תקציב כלשהו וארגנתי שני מפגשים עם מבחר משחקים וספרי ילדים עם הורים מחוץ לאלכין, אחד בכפר יונה ואחד בעכוונת בית אליעזר בחדרה.

בחורף 1965 כתבתי מאמר מקיף אודות בעיות הלמידה של אוכלוסיות מארצות ערב וזה פורסם בבטאון של ארגון המורים הדתיים בישראל "בשדה חמ"ד" ו-ז' בחודש מרס 1965 – אדרים-ג'סן ה'תשכ"ה. שם המאמר: "טיפול כושרם הלימודי של תלמידינו טעוני הטיפול" והוא משתרע על 9 עמודים. הפרקים לאחר פרק המבוא: ב. "השפעת ספרי ילדים ומשחקים בגיל הנכון על התפתחותם הכללית והשכלית של ילדים"; ג. "איך להחדיר את תרבות הספר והמשחק המותאם לגיל, לבתים ולמשפחות שלא הורגלו לכך"; ד. "פעולות בין כתלי ביה"ס להעשרת עולמם התרבותי של ילדים טעוני טיפוח"; ה. "חינוך לאזרחות בישוב טעון הטיפול".

במאמר זה העקעתי את מסקנותי מעבודתי החינוכית במשך קרוב ל 15 שנה: ממוסד יקר; מבה"ס היסודי באלישיב; מכתת הקלט, ד" רגילה וב" מיוחדת בכפר הרא"ה ולבסוף מ 10 שנות עבודתי באלכין. (חוברת לדוגמה בארכיוני) תגובות לא אחרו מלבוא. הזמנתי למשרד החינוך והוצע לי, גם עקב ההדגמה של שלוש פעולות באלכין, בכפר יונה ובבית אליעזר, לארגן ולהפעיל "תערוכה ניידת של משחקים מפתחים" ביישובי עולים בכל הארץ. קבלתי תקציב בעבור קניית כ 200 משחקי עולחן, ספרות ילדים, על פי רשימה שהצעתי לאחר לימוד מעמיק מן הקיים בשוק והמתאים למגמת. מסרתי לנגר הכנת 6 ארגזים נישאים בשניים, שיכילו את המבחר, ועמד לפני עתה רק עוד נושא אחד לפתור והוא – לקנות מכונת מסחרית עמה אני עמ התערוכה למקומות הנבחרים.

האישים התומכים במשרד החינוך היו: מר **עדיאל**, יו"ר המזכירות הפדגוגית דאז, מר **בן ציון טהורי** יו"ר הראשון של המרכז לטעוני טיפוח ומר **אפרים רוקח** אחריו. היו גם ש"לא התלהבו. למשל, –טענה כגון: "אך גם הגאון מוילנא בודאי לא שיחק" וכדומה, הוכיחה לי, כי האומר אותה לא ירד לסוף בעיית האוכלוסיה מארצות ערב במדינה ישראל התעשייתית-מודרנית ונשאר "תקוע" במגדל הען האשכנזי שלו במשרדי הממשלה בירושלים. כמעט בו-זמנית, דהיינו באביב 1965 הופיע יום אחד בביה"ס באלכין מר **יהודה הנרי**, מנהל מחלקת החינוך בעיריית חדרה והציע לי, לקבל על עצמי אירגון וניהול מרכזיה פדגוגית אזורית בחדרה. הוא קבל המלצה לפנות אלי על ידי מר **שמעון שרונ**, מדרך פדגוגי ארצי אז, מטעם המרכזיה הפדגוגית הארצית. היה לי קושי נפשי בהחלטה לעזיבת אלכין, מצד שני הבנתי את חשיבות ההצעות, בעזרתן יכולתי לתרום למעגל רחב בהרבה מידיעותי ומנסיון החינוך שרכשתי. לתפקיד מנהל מרפ"ד הועמדה לרשותי חצי משרה, ולתפקיד התערוכה הניידת עשיתי משרה = יום לשבוע, כך שנשארו לי למלא תפקיד משני באלכין כמורה לטבע, יומיים בשבוע.

מנהל בית הספר, **אשר אריאב**, אשר עבדתי עמו זה 9 שנים כיד ימינו. היותי סגן בה"ס ואחראי על משמעת כל תלמידי בית הספר בשעות הלימודים; וכן האחראי על המגמה הקדם-חקלאית בו; וכן על חדר האוכל והמשמרות בו, כולל ארגון תורנות המורים, לא היה מוכן להשאיר במשימה הנרחבת הזו בלעדי. ועוד: כבר משנת 1963 התגלו ויכוחים בינינו, המחנכים, לבין המועצה האזורית עמק חפר, ובראשם מר בן צבי, –מפא"ניק טיפוס–, בענין חדר האוכל ומפעל ההזנה של בית הספר. לכן החליט **אשר**, לנסוע לשליחות חינוכית מטעם הסוכנות באוסטרליה. [על הבעיה, ראה להלן]

עם תחילת שנת הלימודים 1965/1966 מונה על ידי משרד החינוך מנהל חדש, שבא מנתניה, **נחום דוד** שמו. הוא היה טיפוס שונה לגמרי מאתנו, אנשי ההתישבות העובדת. הוא הופיע לבוש עם עניבה וחליפה מחויטת והשליט משטר אחר מזה שהיינו רגילים לו. למשל: הוא דרש סגירת דלתות הכתות מיד אחרי הצלצול באופן אובססיבי; דרש מכל מורה להגיש דו"ח שבועי על עבודתו בכתות, ועוד גינונים שהיו זרים לנו ונראו לנו "מנופחים". אני כהרגלי לקחתי את רצונותיו והוראותיו ברצינות גמורה, כך למשל כתבתי בדו"ח השבועי דברים שנראו לי חשובים וציפיתי לתגובה פדגוגית על ידי דיון בשיבות המורים שארגן. אך תגובה להערותי לא בא. כאמור עבדתי עתה רק כמורה לטבע בכתות ד-ה, יומיים בשבוע, כך זכור לי. לאחר זמן החלטתי לבחון, אם הוא קורא בכלל את דו"חות המורים וכתבתי פעם הערה מעליבה כלפיו, שהיה צריך לדרוש אותי לדיון על כך. אך...כלום. הבנתי מכך, כי דרישותיו ריקות מתוכן וכל זה רק למען הפרוטקט ו"הרושם"... ולהוכחה כלפי הפיקוח שהוא "מנהל" מסודר. היום קוראים לכך בגסות: "כיסוי תחת".

מאחר ועזבתי את ארגון המגמה הקדם-חקלאית, שאגב הוכיחה את עצמה היטב; –[מתלמידיו המשיכו את לימודיהם במוסדות תיכון-חקלאיים ועד היום ישנם מביניהם מורים לטבע כגון **אברהם אברהם** ו**שלום שרונ** (רחבעם) שניהלו את החוה החקלאית-לימודית של עיריית חדרה במשך שנים; **יוסף מהצרי** שממלא תפקיד זה באחד מערי הדרום; ו**אברהם יפת** שהינו אף פרופסור לחקלאות במכון וולקני ברחובות, עזכה לאחרונה [2003] לפרס בגרמניה על גילוי תרופה בענין טיפול בטרשת העורקים. – בא מורה חדש לטבע וחקלאות בכתות ו – ת, **יגאל מכלוף**, שהתאים מאוד לאירת בית הספר, ואחרי כמה שנים, כאשר הוברר גם לפיקוח, כי אותו נחום לא מתאים לאליכין, מונה **יגאל** למנהל ביה"ס והוא הצליח בכך במשך תקופה ארוכה. לימדתי באליכין עוד שנתיים, עד אשר הושלמה משרתי כמנהל מרכזיה פדגוגית לחדרה ולשומרון המערבי ומנחה-הורים למשחקים מפתחים ארצי למשרה שלמה. ב 1968 סיימתי את עבודת החינוך הישירה בחינוך היסודי באליכין.

בית הספר התיכון הדתי לבנות בפרדס חנה ע"ש "אלישבע"

בערך באותה תקופה הוזמנתי על ידי **דוד פרוינד**, מנהל בה"ס הדתי-תיכון רב-מגמתי לבנות בפרדס חנה "אלישבע", להצטרף לצוות המורים והמחנכים שם כמורה לביוLOGIA. אך בהמשך נמסרה לי גם כתה לחינוך, משימה לא קלה, כי הרי עבודתי שם רק שעות נוספות בשבילי, בד"כ פחות מחצי מעשרה. מצאתי לנכון להזכיר עבודתי זו בכותרת עבה, כי עבודתי החינוכית עם בנות מבתים מערביים מחד במגמה "העיונית", ועם בנות מאוכלוסיות טעונות טיפוח מן הערים חדרה, פרדס-חנה, זכרון יעקב, בנימינה וגבעת עדה במגמות מקצועיות לפקידות ולכתבנות; מלאכות, בישול והזנה מאידך, הבליטו לי שוב את החובה לנקוט בדרכי חינוך והוראה שונות, לאו דוקא צמוד לתכנית לימודים אחידה. בכתה "העיונית" לימדתי ביוLOGIA ברמה תיכונית רגילה, כאשר אני משתמש בידע שרכשתי בקורס למורים בטבע וחקלאות במדרשיית רופין – [ביוLOGIA ופיזיולוגיה של גוף האדם; זואולוגיה ובוטניקה]. בכתות מסמ"ד [המקצועיות] עסקתי בהדגשה בהבנת הפיזיולוגיה של גוף האדם, כי נושא זה היה חשוב לדעתי לבנות מתבגרות להבנת התבגרותן.

בכתות בישול ותזונה הוספתי ידע על עולם הצומח והחי, בהקשר למקצוען, הגם שלמדו תזונה גם אצל המורה לתזונה. אני עסקתי יותר במוצא המזונות, בו בזמן שהמורה לתזונה עסקה אתן בנושא הכנת המזון. בענין הפיזיולוגיה של הבנות המתפתחות, נוצרה הבנה רבה עם המורה המחנכת של הכתה העיונית דווקא, **רותי בן דוד**, ויסדנו ביחד, בתמיכתו ועידודו של המנהל, תכנית להוראת נושא שהיה "טאבו" עד עכשיו בבתי ספר דתיים: "ההכנה של הבת לחיי אישות".

עבודתי במוסד זה כחמש שנים, מ 1968 עד 1973. באותה תקופה הייתי כבר עמוק בתוך מפעלי היחודי "משחקים מפתחים" בישובי עולי ארצות ערב בהסיעי מדי שבוע את התערוכה מן הצפון ועד לנגב; ובו בזמן בארגונה וניהולה של מרכזית פדגוגית אזורית בחדרה ובהדרכת מנהלים ומורים ברזי אמצעי ההוראה האור-קוליים, שלא היו ידועים אז ולא השתמשו אלא בעיטות הוראה פרונטליות ישנות.

ניהול בית הספר הזה היה מעובת, תחת ידו הנאמנה של **דוד פרוינד**, גם מבחינה ארגונית, לימודית וחברתית. ליויתי טיולים נהדרים, מסיבות חג וחברה רבות חוויתי ביחד עם כל צוות בה"ס והתלמידות. כמחנך כתה מקצועית לווייתי את תלמידותי אף לסרט "לאדוני באהבה" לבית הקולנוע היחיד בחדרה, והן חוו את מצבן-הן ויחסן אל מוריהן ואל המנהל, אותו העריצו. המורות

עליזה מקייטון ואהובה פנחסי לתזונה, **יצמבליסטה** ליהדות זכורות לי במיוחד.

באותה תקופה הייתי כבר מעורה באמצעי צילום והסרטה כאמור לעיל ונשארו בידי סרטי 8 מ"מ מטיולים בגליל העליון, שמתועדים גם בוידאו.

ובכתות ט"י בישיבת בנ"ע בחדרה בשנות הששים

ה'תשנ"א: " " " " " " " " " "

בימים ההם. אך על כך אחרי פרק חדר האוכל באליכין.

בימים ההם. אך על כך אחרי פרק חדר האוכל באליכין.

מפעל ההזנה ובעיית חדר האוכל באלכין בשנים 1963 – 1965

מראשית עבודתנו באלכין טפלו בתלמידיו באהבה רבה. זה כלל השגחה בהפסקות עשר בארוחה קלה ושתיית הקאקאו שהוגשה להם על ידי תורני הכתות; נשארו אתם בכתה ועזרו לטפל בו-זמנית, עם אחות בה"ס, במחלת הגרענת בעיני הילדים ובמחלת הגזזת בשערם. לא חשבנו לרגע שזה לא עייך לתחום עבודת החינוך שלנו. הילדים היו כמו ילדינו הקרובים לנו.

כך גם התיחסנו למפעל ההזנה ולשתי משמרות ארוחות הצהריים שהוגשו להם. צריף חדר האוכל היה מעץ, נמוך יחסית וארוך, ובו שתי דלתות מצד אחד בלבד והדופן העניה ללא אפשרות כניסה-יציאה. יציאה אפשרית בשעת חרום הייתה גם דרך המטבח, אך זאת רק בשעת הצורך. לאורך הקירות עמדו 20 שולחנות משני הצדדים ובו 200 מקומות ישיבה על ספסלי עץ למשמרת אחת, כאשר אין מרווח ביניהם כלל. כך ישבו התלמידים גב אל גב, והתחככו ביניהם כל העת. הגשת קערות המרק והמנה העניה הייתה אפשרית רק לראשי השולחן ונדרשה השגחה קפדנית, שהמנות יחולקו באופן מסודר וללא מריבות מילד אחד לשני. המורים התורנים לקחו על עצמם את החלוקה מצלחת לצלחת. בחודשי הקיץ מדדנו בצריף עד 37 מעלות חום.

מפקד מכבי האש המחוזי התריע נמרצות על הסכנה החמורה, אם תפרוץ חס וחלילה אש במטבח הצמוד ותתפשט אל חדר האוכל המלא ילדים.

בשנים הראשונות התעלמנו מן הצפיפות וסכנותיה, אך אחר כך 8-9 שנים; כאשר התחלפה כבר אוכלוסיית הילדים העולים הכחוסים מתימן, שעברו תלאות גם במעברות; ועתה ישבו לאכול ילדים שנוולו בארץ, ראינו לפנינו אתגר, להקטין את מספר האוכלים ואת הסכנות הכרוכות בכך בצפיפות רבה. בדיקה שערכנו לימדה אותנו, כי רק באלכין ישנה צפיפות כזו בחדר האוכל. בבתי ספר ט"ט" אחרים עם 2 משמרות-אוכל מנינו בכפר יונה ממ"ד 110 + 110 אוכלים; ביעורון פרדס חנה במשמרת אחת 190 ילדים; בשכון עולים בדרום נתניה במשמרת אחת 160 ילדים; בתחכמוני-נתניה מ 1000 תלמידי בה"ס אכלו רק 170... וכו'. רק באלכין דאגה המועצה האזורית עמק חפר למלא את חדר האוכל בשתי משמרות ובסך של 400 ילדים אוכלים ליום. היו לממונה על ההזנה, ציפורה, חישובים כלכליים. כי ילדים מבתי שאינם קבלו כבר קצבות-סעד, והיו אלה בשנת 1963 כעני-שליש, נדרשו לשלם את מנות האוכל מתקציבם המשפחתי. כך הורד מתקציב המועצה האזורית חלק נכבד מעול הכלכלי של הארוחות. וכל זאת על גב המורים העייפים מ 4 או 5 שעות הוראה. במשמרת הראשונה השגיהו מורות מן הכתות הנמוכות והבינוניות ובמשמרת השניה מורים מן הכתות הגבוהות יותר. אוטובוס יחיד עבר ליד בית הספר בתום השעה הרביעית והחמישית ותו לא. מורה שהפסיד את האוטובוס בגלל שהייה מיותרת של דקה בלבד, נאלץ

ללכת רגלי עד לצומת הכביש מגבעת חיים לכביש הראשי. היו אלה 4-5 ק"מ בשעות הצהריים, בגשם או בחום. ארגון התורניות היה מבצע יומי קשה, יום-יום בהתאם למצבת המורים הנוכחים.

שמרתי בארכיוני תיק התכתבות של מנהל ביה"ס אשר אריאב ושלי כסגנו כנדרש. מן השנים 1963, 1964 ו 1965, ובו עשרות רבות של פניות למפקח הישיר על בה"ס, למפקח המחוזי, לראש המועצה חיים בן צבי, לראשי הסתדרות המורים. כל המכתבים מלאים בתיאור הסכנות הפיסיות לתלמידים, בקשיים האופרטיביים של המורים, מהתעלמות אנשי המועצה האזורית מכל אלה, כאשר אנו ממלאים למעשה את תפקיד המשגיחים מטעמה, בלי שזהו תפקיד של מורים בימים כתיקונם. כאמור האוכלוסיה הזקוקה ממשי היתה קטנה יחסית לעומת ראשית מפעל ההזנה, ועתה לא היה יותר כל צידוק אובייקטיבי להאכיל 400 ילדים בתנאי חרפה ובושה. משפחה שלא מאליכין לא הייתה מסכימה להחליף את דאגת האם לילדיה, בשולחן המשפחתי, בהאכלה לחוצה ומלחיצה כזו כפי שזו נדרשה מאתנו !!! המפעל הפסיק להיות צורך אמיתי, אלא נהפך בחלקו הגדול לחישוב כלכלי של מנהלי החשבונות של מועצת עמק חפר. אך ראש המועצה והממונה מטעמו לא רצו להבין את אלה, אלא אף האשימו אותנו ברצון רע והעלילו עלינו עלילות מרושעות, – לפני עובדות המטבח המעונינות בעבודתן; לפני תושבי המקום שהורגלו בדיעבד במצב זה; לפני מפקחים מכל הדרגות, באזור ובאופן ארצי. תמיד הכתימו אותנו, את המורים הנאמנים, בחוסר לויאליות ונאמנות לאוכלוסיה.... תקרית אלימה של תלמיד נגד מורה משגיח יצר מתח רב.....

כל אותה עת הגברנו את מאמציו החינוכיים האמיתיים בהגברת ההמחשה בהוראה, במפעלי תרבות מיוחדים כגון הסרטת סרטים דוקומנטריים, בהפגשת ההורים עם משחקים מפתחים בהם רגילים ילדים מן הישוב הותיק יותר, במיזמים יוצאים מן הכלל ובטיפול לא פחות מכך בדאגה להמשך תלמידיו במוסדות חינוך תיכוניים-פנימייתיים. לא היו דומים בכך **לשמעון וינטר היועץ המקצועי, לשושנה שפירי האחות, לי, יוסף בונדהיים** (עוד אז) כסגן המנהל ולמנהל **אשר אריאב**. לא היו דומים מורים הרבה **ליוסף פרידמן** המטפח חוש תרבותי למוסיקה טובה, ולכל יתר המורים והמורות, שהקדישו את חייהם לטיפול אוכלוסיית התלמידים באליכין... והתוצאות החינוכיות הוכיחו זאת.

אין להתפלא אם כך, כאשר בתום שנת הלימודים 1965 החליט **אשר אריאב** לעזוב את תפקידו לטובת שליחות חינוכית באוסטרליה ואנוכי החלטתי לקבל את ההצעות שתאמו את יכולתי ורצוני **בהקמת מרכזיה פדגוגית אזורית** בחדרה ובניהול **תערוכת משחקים מפתחים בישווי העולים** בכל חלקי הארץ. על אלה בהמשך.

תקריט אלימה בחדר האוכל קרתה אחרי חופשת הפסח, באפריל 1963 עם

תלמיד מכתה ה' לקראת תום המשמרת השנייה. הנער ניסה לחמוק החוצה דרך דלת המטבח, מעבר האסור לתלמידים, וזאת כדי להתחמק מברכת המזון. המורה התורן יצחק לבובי מנע זאת ממנו ואז השתולל הנער ותקף את המורה באגרופים קמוצים. אני, כסגן מנהל אחראי על המשמרת באתי לעזרת המורה וכאשר הנער קלל ותקף גם אותי, דבר שגרם למהומה מסוכנת בין 200 התלמידים, געתי בו בקול וסטנתי לו שתי סטירות כדי לרסנו. ואז השתתק, יומיים לאחר מכן נתבעתי ע"י אחיו הבוגר, חבר קיבוץ, לשלם "דמי אל-יחרץ" או להיות מואשם ע"י המשטרה בתקיפה, "אחרת יהיה רצח".

קצין משטרה בא לחקור את המקרה עמי ועם יתר מורי המשמרת והודיע על ביטול החקירה, מסיבות חינוכיות. אח הנער פנה אז לעו"ד פרטי וזה תבע אותי לבית דין השלום בנתניה. פניתי לעזרת הסתדרות המורים גרמה להעמדת עזרה משפטית לזכותי. המשפט, שנה וחצי מאוחר יותר ואחרי הודעות גורמי משרד החינוך, כי זה רואה בהאשמת המחנך האשמת זדון, התקיים לפני שופט השלום בנוכחות הנער ואחיו הבוגר ובנוכחותי כנתבע, כאשר ברשותי עדויות המורים הנוכחים במקרה וכתב עורך הדין של הסתדרות המורים, אך בהעדרו המכוון.

פסק הדין היה עקרוני והדגיש "שאין רשות למורה לחנך בכוח הזרוע, אך במקרים מיוחדים מזכותו ומחובתו על מחנך למנוע השתוללות של נער גם בכה סביר, כאשר זו מסכנת את הסובבים אותו, והעדויות המוגשות מאשרות כך את המקרה". זכיתי איפה במשפט והעיתונות היומית (ידיעות אחרונות למשל) וכן הד החינוך של הסתדרות המורים פרסמו את פסק הדין העקרוני ב 1965. במבט לאחור נראה לי היום, כי מקרה חמור זה גרם לטיפולנו הנחרץ יותר להקטין את הצפיפות הלא מוצדקת בחדר האוכל, על יד הקטנת מספר התלמידים בשתי המשמרות. הצענו להוציא 5 שולחנות, ז.א. 50 תלמידים מכל משמרת. ההתכתבות העניפה שלנו בענין זה, התקיימה עם הבאים:

חיים בן צבי, ראש מועצת עמק חפר; ציפורה, האחראית למפעל ההזנה;
א. בן שחר, מפקח ממ"ד במחוז המרכז; מ. רכבי, מפקח מחוז המרכז;
גב. רמנו, מפקחת על מפעל התזונה במ. החינוך; סעדיה חממי, יו"ר אליכין; ועדות חינוך, ועד ההורים וועד מקומי אליכין;

שלום לוי, יו"ר הסתדרות המורים; נ. שוחט, עוזר ראשי ליו"ר ה. המורים;
שמואל ברהמה, עו"ד של ה' המורים; משה שאול, מזכיר היועץ המשפטי של הממשלה; היועצת המשפטית של מ. החינוך ;
צבי הלוי, יו"ר סניף חדרה של ה. המורים; מר נהוראי, מחלקת הארגון ה' המורים; מר שמש, מפקח ממ"ד; מ. גידל, קצין מניעת שריפות ארצי;
המפקח הנפתי לכיבוי אש, נתניה; מר י. פרישמן, מפקח מחוז המרכז;
יוסף גולדשמידט, מנהל אגף ח.מ.ד. דוד בן-נאה, המרכז לחינוך דתי .

עבודתי בחינוך – חלק ב', 1966/65 – סוף שנת לימודים 1985.

1. תערוכה ניידת ארצית של משחקים מפתחים.

2. ניהול מרכזיה פרדוגייתית [אזורית] בחדרה.

1. משחקים מפתחים

מאות מסמכים נאגרו אצלי במרוצת השנים 1965 – 1974 בעשרות תיקים, אשר נושאם פיתוח "משחקים מפתחים" כפי שהתוויתי אותו: פיתוח מיומנויות בסיסיות של הילד-המתפתח-ת, ולא משחקי למידה, כפי שרצו חלק ממשתתפי הדיונים הרבים מאוד, מובילי "המסד החינוכי" להבינו ואף חלקם הקטן לכוונו.

מכתבי הראשון בנושא בלתי ידוע זה אז, הופנה בכתב ידי ב 1963 אל שר החינוך דאז, מר אבא אבן וזה לשונו :

ה"ר ז' טבת תשכ"ט

3.1.63

לכבוד שר החינוך
מר אבא אבן

מאת יוסף בונצרייט – חבר ציון
סגן מנהל בה"ס האי"ז אליכין – עמק חפר

הנני: קיצום תלמידינו בני עזות-המזרח

אזוני השפ.

הציוני לעורר את תשומת-לבך לאחד העלומים, המונעים
התפתחותם השכלית והאמנותיות של ילדי העולים מבני עזות
המזרח. במקביל לבני משפחות יוצאי אייפופה.
אצל בני המערה קיימת מסורת של קניית משחקים ילדיות
העצמניות שונות, החל מן השנה הראשונה והסנייה אחי הילד.
בין המשחקים סוגים שונים של משחקים מפתחים ועלורים חושים.
זמיון ופעולה.

אחרי ניסיון הוראה וחינוך של 9 שנים בישוב עזאל של עולי תימן,
ואחרי ביקורי בית רבים אצל תלמידי הקטנים והעלולים, באתי לידי
מסקנה כי רוב הפעילים הם תוצאה של חוסר זמיון, חוסר פיתוח

חושם וחוסר כושר ביצוא, עקב חוסר סיפויים לזמיון, לחושם ולפעולה עצמית.
הננו מרשה לעצמי להציע לכבוד השם, להפעיל ועדה מיוחדת אשר תחקור את הבעיה ותעשה תעמולה באמצעות שיחות ברזיו, בעיתונות ובאמצעות יצרני ספרי ילדים, צעצועים ומשחקים, כדי להחזיר לישובי עזות המלח את ההכרה בצורך לקנות משחקים-מפתחים בהתאם אליה הילדים.
אחרי שסוכנעתי באמיתות טענתי זו, הנני חושב לערוך תערוכה של משחקים-מפתחים, אליהם 2 - 14 שנים, בבית ספרנו, להורי תלמידינו.
אם הצגה מעניין את כבוד השם, אוכל להוציא את מועד התערוכה פנייתי זו לכבוד השם באה בעקבות הדיונים הרבים והפויים, אשר הציג מהם מליצים לציבור באמצעות העיתונות, הרזיו וכדומה על הבעיה הכאובה של פער בהישגים הני אלויות שונות.

בכבוד רב

יוסף בונצרייט

מכתבי זה נענה ע"י מר שרגא עדיאל, סגן מנהל הכללי, ב 21.1.63 כדלהלן:

הנדון: מכתבך אל שר החינוך והתרבות מיום 3.1.63

הנני מתכבד להודיעך, כי מכתבך הנ"ל הועבר למר י. פרישמן, מפקח מחוז המרכז.

לאור תשובה זו פניתי במכתב למר ע. עדיאל בחודש יוני ובעקבותיו באה תגובתו של מר בן ציון טהורי - מפקח מ 28.10.63 ומכאן התחילו להתגלגל קשרי עם גורמים שונים במשרד החינוך והתרבות. מר טהורי היה ראשון המפקחים של מרכז מפעלי הטיפוח של מ. החינוך. אחריו מונה מר אפרים רוקח, שתמך בי ופעל למימון רכישת 220 משחקים וספרי ילדים, 6 ארגזי אחסון והובלה, ותשלום הדלק (10 אג/ק"מ) לנסיעותי לריכוזי העולים.
מר שמעון שרונ, מדרך פדגוגי ארצי, התכתב עמי עוד קודם, בשנת 1963, במטרה להקים תערוכה ניידת של משחקים, אך הדבר לא התגשם.

שינוי שם משפחתנו מ-בונדהיים לבן ברית

בקיץ 1964 החלטנו לשנות את שמנו בעל הצליל הגרמני לשם עברי. הסיבות היו : 1. בתנו נעמה עברה מבית הספר בכפר הרא"ה לבה"ס התיכוני תחמוצי-חדרה. מצאנו לנכון שתוכר בסביבתה החדשה כבעלת שם משפחה עברי. 2. במגעי עם אישים בממסד החינוכי ממוצא מזרח-אירופי חשתי, כי המוצא היהודי-גרמני שלי, גורם ליחס לא ענייני בהצעותי מחדשות-החשיבה החינוכית, כאדם מעולם תרבותי זר להם. 3. בחושבי להדריך בעתיד הקרוב אוכלוסיה שלא הכירו אתי עד כה, לא רציתי שיראה להם, כי מוצאי אינו ארץ-ישראלי, אלא להפך, רציתי שיראו בי אדם קרוב אליהם, והשם העברי יוכיח זאת. 4. אחי נתן נאלץ לבחור בשם עברי, כדי להישלח לשליחות מטעם צ.ה.ל. לאחת מארצות מערב-אפריקה. ואז הסכמנו הוא ואני- ואחותי תרצה תמכה בהצעתנו- להיקרא "בן ברית" דהיינו יהודי; ועוד שההברה הראשונה "בונד" תואמת את "ברית".

וכך הופיע מאמרי הראשון בפרהסיה, בירחון "עודה חמד" בראשית שנת 1965 תחת שמי יוסף בן ברית וכך הכירו אותי מעתה כל אלה שבאתי עמם במגע בענייני חינוך; גם בענין "משחקים מפתחים" וגם בענין המרכזיה הפדגוגית.

הביצוע

בראשית שנת 1965 ערכתי עוד 7 פעולות נסיון והדגמה בבית שמש ברכב ציבורי וב 1966 קניתי מכונית טוסיטא מסחרית חדשה, בכספי פיצויים מגרמניה, ובעזרתה ביצעתי 226 ערבי הורים בבתי ספר ט"ט וכן ימי עיון והדרכה בסמינרים למורים-ות ובהשתלמויות מיוחדות לגנות כמו גם בריכוזי אחיות בריאות-הציבור, - וזאת בשנים 1965 - 1974. נסעתי לשם-כך עשרות אלפי ק"מ, כאשר ביום פעולה ביקרתי קודם במוסד בו תוכננה פעולה לשבוע הבא, זאת כדי לתדרך את האחראי-ת לפעילות זו מה להכין; אולם/חדר אוכל וכיצד להכינו לבואי עם התערוכה ; ואחר-כך נסעתי בו ביום (אחר-הצהריים) לבית הספר בו עמדה להתקיים הפעולה באותו ערב, אחרי שהסידורים שם היו כבר מוכנים כפי שהצעתי אותם שבוע לפני כן. סידורים אלה כללו גם הזמנה נאותה לכלל ציבור ההורים (ללא הילדים) עם פרטי הפעולה, כולל התערוכה והמערך האור-קולי שסיביר אותה. (על כן בהמשך).

שטח הפעולה בשנים אלה השתרע מדימונה בנגב עד לנצרת בגליל בחמישה מחוזות: מחוזות הדרום, ירושלים, המרכז, חיפה והצפון.

נראה לי, כי מותר לזקוף לפעולות ההן ולהדים שיצרו את העובדה החיובית של התפתחות מוקדים נוספים וגופים אחרים, שהפכו נושא זה למקובל בציבור ובמערכת החינוך הפורמלי, כמו גם בלא-הפורמלי.....

אך בראשית פעילותי זו פניתי לאישים שונים במשרד החינוך והתרבות. נשתמרה אצלי התכתבות ענפה בנושא זה, אותה אני מחסל עתה, כי אין לאף אחד עניין מיוחד לעסוק בתיעוד רב זה, אחרי שהמחשבים והאינטרנט תפסו מקום המשחקים של העבר, הגם שעוד כוחם רב בפיתוח יכולות רבות ואינטלקטואליות אצל ילדים ונוער.

המערך האור-קולי המלווה והמסביר

יצרתי מתחילה סדרת עקופיות בליווי קלטת ברעם-קול ובה סיפור מוקלט "סיפור מתוך שיכון אחד". תוארו בו שתי משפחות בשיכון עולים סטנדרטי – משפחת "נבון" ומשפחת "חדלון". לביום הסיפור הזמנתי באביב 1964 אלי מילדי חיבת ציון וביניהם כמובן גם ילדי, שהציגו מצד החיובי פעילות מאורגנת ויצירתית במשחקים שונים – ותוצאת חינוכם הוכיח את עצמו: לעומת ילדי המשפחה השניה, שלא היה להם במה לעסוק/לשחק והחלו לפגר בכל התחומים, הידע, העולם הרגשי ועוד, הם רבו בלי הרף ואף נהיו אלימים, עד אשר לא נמצא להם מקום מתאים במוסדות העל-יסודיים. הלקח היה כמובן ברור.

בדרך כלל, (עוד לא הייתה אז טלביזיה בארץ !!) התקבלה הסדרה באהדה, ואף בהסכמה. פעם זכור לי בלוד, קרא אב אחד ביאוש: (ילדיו כבר "אחרו את המועד") "אז מדוע אתם באים אלינו רק עכשיו ??"

אב זה ורבים אחרים הבינו, כי לא הדריכו אותם בכלל או לא בצורה נכונה באשר "להכנת כושר הלימודים" בבית וסמכו רק על מעשי המורים. כמה חבל. זו הרי הייתה טענתי כלפי הממסד החינוכי !

מאוחר יותר, אחרי כמה שנים שהעקופיות פעלו את הדרוש, יצרתי סרט 8 מ"מ באורך של 25 דקות בשם "ילדים גדלים ומשחקים".

שני אמצעי ההדרכה הממחשים נוצרו בהפקה פרטית שלי. לצערי לא נתמכתי מעשית על ידי הגוף המיועד לכך במשרד החינוך והתרבות = המרכזים הפדגוגיים, על אף שהייתי בו-זמנית גם מנהל מרכז פדגוגי והוכחתי בהדגמות את יעילותם. מנהלי המרכזים בנס מאוחר יותר באשקלון הביעו אף רצונם ליצור העתקים למרכזים אשר בהנהלתם והייתי מוכן לתרום לכך את המקור ללא כל תמורה..... תמכו במפעלי ויעצו לי תוך קיום ישיבות, הדגמות בעקופיות ובסרט שיצרתי, הגברות ד"ר גינה אורטר ופרופסור דינה פייטלסון, שתיהן נחשבו בימיהן כסמכות פדגוגית-אקדמית.

את מר אפרים רוקח במרכז ט"ט החליפו במשך השנים הא' ניצני, ברגסון וגוטהולד ואף הם המשיכו לתמוך, מי יותר ומי פחות, במפעל שיזמתי. כמנהל מרפ"ד חדרה הקמתי אחרי 1974, תערוכת קבע בחדר הספריה והדרכתו בה מורים וגננות בקורסים מיוחדים למשחקים מפתחים ואף ביצירתם.

פרסומי בנושא משחקים מפתחים בתקופת התערוכה הניידת

- הפרסום הראשון שלי ב"עדה חמד" פורט על ידי בעמוד 93. בהמשך פרסמתי:
- **משחקים מפתחים לילדים ט"ט** – עדה חמד'ה'תשל"ל, ג;
  - **משחקים ופרגוניה** – עדה חמד'ה'תשל"ל, ז-ז;
  - **עשור למפעלי טיפוח –תערוכה** – המרכז לט"ט ה'תשל"א, עמ. 109–113
מאמרי בספר זה מפרט היטב פרטי התערוכה של משחקים מפתחים:
הנחות מוקדמות; – מטרות התערוכה הניידת; – מיבנה התערוכה; –
תיאור הפעולה; – סיכום והערות.
  - המתעניין כיום בפרטים אלה, רצוי שיפנה לספר ולמאמר, העשורים אצלי.
  - **משחקים מפתחים במ"מ עם יול"א** –עדה חמד'ה'תשל"ב, ז-ז;
  - **משחקים מפתחים אישיות האדם** – העלון לטכנולוגיה בחינוך ה'תשל"ג, עמ. 28–17, המזכירות הפדגוגית- האגף לתכניות לימודים
  - **משחקים מפתחים** – מהדורה פרטית ה'תשל"ה; אזלה.
חוברת זו כוללת את כל הדרוש- תיאוריה ומעשה. ובו הסעיפים:
1. משחק או הוראה ? 2. התפתחות יכולת המשחק – א. המשחק האינדיבידואלי בגיל הרך; ב. המשחק הקבוצתי-חברתי; ג. המשחק התחרותי. 3. בחירה מבוקרת: החיצוניות – החומר מבחינה טכנית – התוכן : משחק מפתח – משחק חינוכי – משחק לימודי – משחק דידקטי.
  4. המשחק כגורם חינוכי בחוג המשפחה: מטרות – דרכים ותוצאות – רשימת משחקים לפי שלבי ההתפתחות. 5. טיפוח יכולת המשחק בצוותא, במשפחה. 6. המשחקיה: חוג להכרת משחקים – מדור להשאלת משחקים – מרכז קהילתי למשחקים. 7. משחקים דידקטיים בגן ובבית.
  8. משחקים בכתות בית הספר, במועדון הנוער, בפנימיה – רשימת 42 משחקים נבחרים עם ניתוח תוכן והתאמה לגילאים ולכתות. 9. קריטריונים ליצירת משחקים חינוכיים ולימודיים. 10. משחק ולמידה – למידה כמשחק. חוברת זו שכנעה את המזכ' הפדגוגית להזמיני לרכז אסופה של מאמרים בתחום זה, דבר שלא העיזו לעשותו לפני-כן.
- הופעלה ועדה לפיתוח משחקים ומשחקיות במסגרת המזכירות הפדגוגית בראשות **א. רוקח**, שהייתי חבר בה מראשיתה. זו הכינה שתי חוברות עשירות, מאמרים מבני סמכא בתחומי משחק שונים, ולהן תרמתי בעריכתן ובמאמרים וכן בהדרכת הגרפיקאיות ובתרומת צילומי הפרטיים:
  - **משחקיות להורים וילדים** – ה'תשל"ח – { המזכירות לחינוך יסודי של המשחק בתהליך הלמידה – ה'תשמ"א } { משרד החינוך והתרבות
  - שתי החוברות הנ"ל נשלחו לכל בתי הספר היסודיים בארץ !!!
  - כן הייתי חבר הועדה לקביעת קריטריונים ל "משחק הטוב", ביחד עם מרים טל ועמי שילוני ואלה פורסמו כהצעה בחוברת "המשחק בתהליך למידה" עמ. 9–10, בשם המזכירות הפדגוגית לחינוך יסודי, ירושלים ה'תשמ"א.

גם אחרי גמר פעילותי זו עם תערוכה ניידת, שנמשכה כ-9 שנים, המשכתי לעסוק בנושא כמנהל המרכז הפדגוגי בחדרה, וכך היה מרפ"ד זה התחנה אשר ריכזה את התחום הייחודי הזה בארץ. באשר לקורסים רבים שקיימתי במסגרת זו במשך עוד כ-10 שנים, אחזור לכך בתיאור תפקידי כמנהל מרפ"ד חדרה.

פרסומים לקראת הגעת התערוכה הניידת

ברצוני עוד לציין, כי בתערוכה חולקו בתחילה חוברות פשוטות ובו 9 עמודים עם הצעות משחקים לגילאים שונים, ללא מחיר קנייה וללא איורים, ובו 120 משחקים, ספרונים וספרים. מאוחר יותר יצרנו חוברות צבעוניות מבחון ומאויירות מבפנים, ובה ס"ה 3 עמודים מודפסים, אך פורטו בה 125 משחקים וספרי מופת, מחולקים ל-7 גילאים, כאשר לכל משחק וספר מצוין גם מחירו בחנויות.

גם הזמנת ההורים לפעולה והפרסומים על לוחות המודעות ובמקומות ציבוריים אוירו באותה "דמות משחקת" בצבע תפוז, כמו זו על הדפים להורים. המאיירת-ת שנבחרה על ידי האגף לפרסומים במשרד החינוך והתרבות, עשה-עשתה עבודה טובה מאוד, מאירת עיניים ומתאימה לנושא ולציבור. דוגמאות נשמרו אצלי.

סיכום פעולות התערוכה הניידת.

התחלתי בהסעת התערוכה באופן נסיוני בשנים 1964-1965-1966 ללא משרה, בבתי ספר ממחוז חיפה, ירושלים והדרום. משנת הלימודים 1966-1967 פעלתי בדרום בשליש משרה, עד אשר פרצה מלחמת העשרור. בעקבותיה הוכנסה הטלביזיה הממלכתית לבתי ישראל ומספר ההורים המבקרים החלה לרדת. בשנים 1968-1969-1970 פעלתי במחוז חיפה והצפון. בשנים 1971-1972-1973 נסעתי להיכן שבקשו אותי, בלי קביעת מחוז מראש. במקום לטרוח ולפרט את מוסדות החינוך אותם פקדתי עם התערוכה והסברי האור-קוליים, הנני שומר תיק הסיכומים 1965-1973 ובו פירוט רוב בתי"ס, מספר מורים והורים משתתפים, הערות על ההצלחה וכו'. נסעתי עם הסוסיתא כ-35.000 ק"מ וראו/שמעו את מסר המשחקים כ-11.000 - 12.000 הורים ומורים. מסקנתי בתום תקופה זו הייתה, כי יש להעביר את ההסברה לכלי התקשורת הממלכתיים, רדיו וטלביזיה, כדי לכסות את כל האוכלוסיה ולא רק מדגמים פה ושם. כאמור לעיל, העברתי מעתה את כובד הנושא למרפ"ד חדרה.

2. ניהול מרכזייה [פדגוגי] [ת] אזורי [ת] לחדרה והשומרון המערבי

כאשר ביקר מר יהודה הינדי, מנהל מחלקת החינוך העירונית של חדרה באלכין כדי להציע לי הקמה וניהול מרכזיה פדגוגית בחדרה, הסביר לי, כי: המליץ עלי לפניו מר שמעון שרוני, מדרך פדגוגי ארצי, שהכיר אותי מפעילותי בהמחשה בבית הספר, כאשר דנו על הקמת מוסד מרכזי כזה בחדרה (הזמנתי כבר פעמיים תערוכה ניידת לבה"ס); ומהשתתפותי בשני קורסים ארציים לאמצעי המחשה בבנין רטיסבון בירושלים.

התמנותי כמנהל בחצי משורה לע"ע תהיה מותנית כמוכן בזכייתי במכרז של העירייה ומשרד החינוך ביחד, לקראת חופשת הקיץ. יוכלו לגשת למכרז עוד מורים ותיקים ומנהלים, כרצונם, כי זה יפורסם באופן רשמי בעיתונות המתאימה. מר שרוני אמנם ימליץ עלי מטעם משרד החינוך, אם אגיש את מועמדותי. ליתר חברי הועדה, מפקח משרד החינוך במחוז חיפה ואנשי חינוך וציבור מחדרה יהיו המלצות והעדפות משלהם. מכאן שהמשרה לא מובטחת לי מראש.

המוסד שיוקם יהיה באחריות מנהלית של עיריית חדרה: כולל המצאת מקום, ריהוט, פקידה-כתבנית, וכל סוג של ציוד משרדי נדרש, – וכן כל התחזוקה של אלה. משרד החינוך יהיה אחראי על הניהול המקצועי-חינוכי וההדרכה הפדגוגית ויספק אמצעי המחשה והוראה חדישים להשאלה לבתי הספר ולגני הילדים. מנהל המרכזייה הפדגוגית יהיה אחראי על כל האמצעים, יהיה חתום על כל הציוד, וידאג כי זה ישמש רק למטרות שיועד להן. לשם כך ינחה את הפקידה בתפקידה ויהיה מנהלה הישיר. המנהל יזכה בדרגת מדרך פדגוגי אזורי, במסגרת דרגות הפיקוח. [מפקח, מדרך, מורה-מדרך]. (מאחר ואני קבלתי בו-זמנית תפקיד של הדרכה ארצית במשחקים מפתחים, אשמש מדרך פדגוגי ארצי מחד ואזורי מאידך).

ביום המכרז מצאתי את עצמי כאחד מבין ארבעה-חמישה מועמדים אחרים. כאשר עמדתי לפני הועדה, הסברתי את נסיוני בהמחשה באלכין, ואת פעילותי הנסיונית בהפעלת תערוכה ניידת למשחקים, מיועדת לציבור הורים. אחרי זמן לא רב התבררתי, כי המלצתו של מר שרוני הייתה מכרעת, וחזיתי להתמנות למנהל המרכזיה הפדגוגית העומדת לקום.

קוריוז: באחד הימים שאל אותי אחד מחברי הועדה, איש ציבור ותיק מחדרה, מחשיב עצמו, באיזו אוניברסיטה למדתי, ועניתי לו מיניה וביה: "באוניברסיטת דה פו" [במבטא צרפתי]. כאשר שאלני היכן זה, הסברתי לו כי היא נמצאת בדרום צרפת ליד עיר בשם זה. תשובה זו סיפקה אותו כנראה, אך אני הרי בטאתי בסתר, כי נסיוני מתבסס על מחנה גירס ליד העיר פו, או על תקופת השואה, כי הרי לא למדתי בנעורי לימודים סדירים וידענותי באות מעברי ומעבודתי...ועוד חשבתי מחשבה "חצופה", לאחר שכבר התקבלתי.....

התארגנות ראשונית ואכזבתי הראשונה: ביולי 1965 נסעתי להשתלמות

בירושלים ובחוזרי הביתה רציתי להכין את הניתן בחודש אוגוסט כדי להתחיל ברגל ימין בספטמבר. נפגשתי עם מר הינדי וזה הוביל אותי לאולם "יד ושם", בצומת רחוב רוטשילד-הנשיא. מצאתי בפינת האולם ציוד ראשוני שנשלח כבר על ידי המרכזיה הארצית והוא כלל: מטולנוע 16 מ"מ – שני מטולי סרטונים, – פטיפון ואולי גם רשם-קול סלילים, – כמה מפות גיאוגרפיות גדולות, – חותמות להכנת מפות אילמות, – וחבילה רצינית של תיקי תמונות מארצות תבל שונות, ובנפרד גליונות מודפסים עם הסברים לכל תמונה. היה ברור לי מיד, כי יש להשקיע עבודה רבה בגזירה והדבקת ההסברים לתמונות. אך לא לשם כך מונית להיות מנהל מרכזיה פדגוגית. – קבל אותי בפינת האולם עמוס אשתר פקיד עירייה נעים סבר, שנוקב להיות עוזרי. אך גם לו לא נתנו שעות למטרה זו. על הציוד היה חתום כבר מר דרך, מנהל ביי"ס מ"מ מבנימינה, שקיבל לכך מינוי זמני מאת מפקח האזור המ"מ מר שמר. הרי מישהו מטעם משרד החינוך היה צריך "לקבל" את הציוד בהגיעו. החתימה על הציוד על ידי הייתה אמורה להתבצע מיד בראשית ספטמבר, עם תחילת עבודתי כמנהל. לא הסכמתי לחתום, עד אשר יהיה משכן בטוח לציוד.

היה ברצוני להכין את הכמות הגדולה של תמונות גיאוגרפיות כבר לראשית השנה, כי אותן היה אפשר להשאיל כבר בראשית שנה"ל לבתי ספר. על-כן הצעתי למר הינדי, מנהל מחלקת החינוך של העירייה, שאבחר שתי בנות רציניות מתלמידות כתה ה' באליכין והן תגזרנה ותדבקנה את עורות ההסבר על התמונות ואני אדריך אותן בכך. עוד בתקופת חופשת הקיץ.

מר הינדי הסכים לכך ללא עוררין, כולל חובתו, לשלם להן את עבודתן מתקציב העירייה. אחרי עזרה סוכם, בחרתי את הבנות מלכה טס ואסתר מורי. את הנסיעות לחדרה ובחזרה עשו באוטובוס ואת הדרכתן לקחתי על עצמי. את עבודתן בתנאים-לא תנאים הן עשו בנאמנות. חלונות האולם לא נפתחו כל היום, בגלל הציפורים שניכנסו לתוכו. היה חם ולח מאוד !

בספטמבר הועבר הציוד לעירייה לחדר פינתי בקומה א', כי זה יועד להיות משכן המרכזיה הפדגוגית לעת עתה. הבנות היו זקוקות לשכרן, כי הרי לשם כך עבדו בחום הקיץ המהביל, ללא מאוורר. (מזגנים עוד לא היו אז) עבורן היו הלירות שהוסכם עליהן חשובות מאוד. אך התשלום התעכב עוד ועוד... עד אשר התביישתי כלפי הבנות, כי אלה יאבדו את אמונן בי, מחנכן עד לעת הזאת. לכן שלמתי להן את שכרן מכיסי. השתי לראשונה תלות מתסכלת בפקיד עירייה בעל עמדה בכירה, אשר הולך אותי שולל, וקיפח בנות טיפוחי החרוצות. השתי רע מאוד בכך....

כאשר ארגנתי את הציוד בחדר המרווח, הופיעה אישה קטנה אך אנרגטית, גב. פוקס והודיעה לי, כי כמפקחת על הגנים המ"מ היא זקוקה לצד אחד של החדר למטרתיה. שיתפתי עמה פעולה, כי הבנתי כמוצדקת את רצונה.

מכונית הראשונה – סוסיתא מסחרית: החלטתי מראש לקנות לי מכונית

שתשמע גם לתערוכה הניידת של מעחקים מפתחים, אך גם יקל עלי להגיע לחדרה למקום עבודתי החדש. ברור היה לי, כי המרכזיה הפדגוגית תהיה הבסיס הקבוע גם לתערוכה הניידת. במשרדי היה מלפון להתדברות עם מנהלי המוסדות לקביעת ערבי הורים וכמובן משם תקשרתי עם בתי הספר באזור, כדי להמריצם לאמץ שיטת ההמחשה בהוראה ולרכוש מכשירים אור-קוליים.

בשיחותי עם מר הינדי עלתה גם שאלת המכונית שאני מעוניין לקנות וכאשר שמע, כי אני חושב על סוסיתא, הציע לי לזנוח מחשבה זו, כי הרי סוסיתא היא מכונית "דכה", ואם תהיה לי תאונה חס ושלום, אצא ממנה רע. תשובתי הייתה, כי אני לא רוכש מכונית כדי לעשות תאונות; להפך, אהיה זהיר פי שבע עם סוסיתא מפברגלס, מאשר עם מכונית "קשה" מפת.

בתחילה מדבר אחד פחדתי: לנסוע עם המכונית החדשה מאזור התעשייה בתל-אביב הצפופה, לחיבת ציון. לכן בקשתי מיהודה אלבאום, מוסכניק מכפרי, להסיע אותה עד חיבת ציון ואני אתאמן בה בסביבה הכפרית, – ואמנם כך היה. אך בהגיענו לבית ליד, הוא עמד על כך שעתה אני אסיע אותה בעצמי, בליווי שלו. ועוד עצה טובה נתן לי: "שים לב מן הרגע הראשון לשמור על כל כללי הנהיגה, כי כפי שתתרגל מתחילה, כך תנהג בהמשך" ! וכך נהגתי מאז ועד היום.

באחד הימים, כשהגעתי עם הסוסיתא לעיריית חדרה, קבעתי עם מר הינדי נסיעה לבתי ספר בסביבה, לשם היכרות והתדברות בנושא שלי.

כאשר ראה הנ"ל שאני פותח בתפילת הדרך, התפלא, – כנראה לא היה רגיל לכך, – אך מיד אמר, "נו, זה בודאי לא יכול להזיק". בכלל, בזמנים ההם היה זה בלתי רגיל, כי איש דתי ינהל מוסדות של ציבור כללי ועל כן אולי פליאתו... – אגב, נפגשתי עם גישה זו לא פעם ולא פעמיים. כך למשל, כאשר נסעתי לנס מנהלי המרכזיות הפדגוגיות באשקלון ונפגשתי עם מנהל המרכזיה שם, יוסף בלום, בראותו אותי מתהלך עם כיפה פלט זה בפליאה: "מה, אתה איש דת" ? מושג "אנטי-קלריקאלי" מובהק של אנשי הציבור המפא"ניקים דאז, שלא הבינו עוד, כי בחור דתי הוא לא בהכרח "איש דת" כתפיסת הנוצרים. הסברתי לו את העובדה, שאני מורה לטבע ולחקלאות, בעל פרדס שאני מעבד אותו במו ידי וכי אני כמוהו בכל שטחי החיים, פרט לתוספת שיש לי לעומתו, לדעתי, – אמונתי באלוקים וקיום מצוות התורה.

בימים ההם עבדתי בפיצול רב: שלווה ימים במרפ"ד; יום עם התערוכה הניידת ויומיים כמורה לטבע באלכין. בהמשך הימים השתנה היחס, וב 1968 4 ימים כמנהל המרפ"ד ויומיים עם התערוכה הניידת. רק לאחר 9 שנים, לקראת פתיחת שנה"ל 1974-1975, הושלמה משרתי במרפ"ד למשרה שלמה. אז סיימתי גם את נסיעותי עם התערוכה הניידת ליישובי ט"ט בארץ.

מלחמת ששת הימים: באחד מימי קיץ 1967, ואני בדרך לאחת מפעולותי באופקים בנגב, חשתי בתנועת רכב צבאי רבה, כולל גם טנקים על מובילים. הגנרל המצרי נאצר סגר את מיצרי טיראן לפני אוניות המפליגות לאילת וממנה והזרים צבא מצרי רב לסיני. ישראל גייסה מילואים והתהוותה תקופת "ההמתנה", לפני פרוץ הסערה. נסיעותי לנגב הופסקו כמובן.

אחרי עונן מבצע "הבליק" למיגור הצבא המצרי בסיני, –תופעה פלאית אז בעיני העולם כולו–, הונהגה טלביזיה ממלכתית בישראל. – אנו נסענו עם הסוסיתא לירושלים, כדי להתפעל ממסדר הניצחון של צ.ה.ל. ישנו אצל דוד חיים ודודה **מרגלית** בפאתי שכונת סנהדריה, מול עמדות הלגיון הירדני בגבעת התחמושת ממע. בהפציע העשר, הלכנו רגלית לאזור בימות הכבוד בין ירושלים המערבית למזרחית, שם אורגנה תהלוכת הניצחון. הייתה זו חוויה בלתי נשכחת עבורנו וילדינו. **נעמה** הייתה בת כמעט 18, **אבנר** בן קרוב ל 15.

שמעון בן 12 וחצי ו**אפרת** בת המע.

בעקבות שחרור חלקי מולדת נרחבים, נסענו בחודשי אותו קיץ לאורכן ורוחבן של מרחבי יהודה, בנימין והשומרון; עלינו על הגולן ולאורך הכבישים ראינו טנקים סוריים שרופים ודרכים מלאות בורות של פגזים שהתפוצצו בהן. גם בחנוכה מחדש של קבוץ **עין צורים** היינו וחוונו חוויות עמוקות ועצומות. בירושלים בקרנו בכותל המערבי שהיה סגור לפני יהודים בימי שלטון הירדנים. הצטלמנו ליד ארמון המלך חוסיין בכביש ירושלים-רמאלה. היה זה קיץ מלהיב בשבילינו והסוסיתא החדשה שרתה את טיולינו היטב. בסוכות ביקרו אותנו דודה גרטורד ובעלה מקס זומר שבאו מצרפת וטיילנו עמם בארץ שלנו והגענו גם לכנרת. זכרתי והזכרתי את נסיעותי עמו במכוניתו במחוז הסאר בדרום גרמניה, כאשר ביליתי עמם חופשת קיץ בשנת 1936. עתה החזרתי להם את גמולם. הדוד שיבחה אותי על נהיגתי הטובה.

אלבום הצילומים מזכיר לי גם טיול מאורגן למדבר סיני ב 1970, שם נסענו לאורך כל מסלולי הקרבות ועד לשארם א-שייח ממערב למזרח ועלינו בחזרה צפונה דרך סנטה קטרינה, דהב וחוף האלמוגים, לאורך מפרץ אילת ועד אליה. לא היה קיים אז עוד אף מלון וישנו על חוף הים.

ב 1970 התגייס **אבנר** לצ.ה.ל. וביקרנו אותו במקס ההשבעה בחולדה. הבסיס שלו היה בגוש עציון, במקום בו היה בזמנו "המנזר הגרמני". אח"כ שירת בסיני בהנדסה קרבית ועסק גם בביצורי קו בר-לב לאורך התעלה. בין יתר חוויותיו נשלח למשקן בטרקטור שלו מנק ששקע בלשון החולית שחוצה את ימת ברדוויל. סיפור חציית הים של בני ישראל ביבשה הפך אז למוחשי מאוד בשבילי. באחת מנסיעותיו התהפך הקומנדקר שהוסע עליו והוא נפצע באחת מחוליות הגב שלו. היה זה ביום העצמאות וחשתי בדרכנו לנופשן חבת ציון לאזור קיסריה, כי קרה לו משהו ואמרתי זאת לשושנה....

צוות עובדי המרכז הפדגוגי – עובדות העירייה, הפקידות

מדריכים פדגוגיים, מ. החינוך

עובדות העירייה: כפי שהזכרתי, היה ראשון הפקידים במרפ"ד עמוס אשתר. הוא קבל את הציוד הלימודי הראשוני, רשם אותו והחל גם לשרת את מעט הציבור שבא לקבלו בהשאלה. אך לא לזמן רב. התברר לו, כי לא יוכל לשפר את שכרו ליותר ממשכורת פקידה רגילה, לכן נטש את המשרה למען משרה טובה יותר בעירייה. העמידו אז לרשותי מנהל חשבונות לשעבר, שיצא לגמלאות. נסיוני להכשירו לתפקידו החדש לא עלה יפה. הוא לא הבין מה זו יחזמה ארגונית ומנהלית. פרט לכתב ידו הנאה לא הייתה בו תועלת ושכחתי מי היה. הסברתי שוב ושוב למנהל מחלקת החינוך, כי המשרה דורשת התמצאות בחומרי למידה חדשניים, בארגונים ורישומם על פי רמות וכתות לימוד, ונושאים גיאוגרפיה, טבע, לשון עברית, חשבון וכדו". לאיש לא הייתה יחזמה לכך. כאשר התרעתי על כך שוב ושוב, – כי הרי אני הייתי במקום רק מחצית מן השבוע, – הופיע יום אחד מר הינדי מלווה בחבר ועדת החינוך, מר יוסף ב.א. והבהירו לי, כי רוצים להעמיד לרשות התפקיד בחורה צעירה שאמנם לא גמרה את לימודיה התיכוניים; אך, – כך אמרו, היותה צעירה מאפשר לי לעצב אותה לתפקיד בהתאם לצורך. הכל תלוי בי ובכשרוני לחנכה. והוסיף חבר ועדת החינוך: "היא בתי ואבקש שתקח אותה בידך, תטפח אותה, ותציל אותה מן הרחוב". בלית ברירה הסכמתי לכך. אנסה לתרגלה למטרה הדרושה. למחרת הופיעה **כרמלה**, נערה בת 17, שנטשה את לימודיה התיכוניים, למדה כמה שיעורים כתבנות והנה היא לפני. לבושה היה מרושל וסנדלים גדולים מדי לרגליה היחפות; חצאית רחבה ושעיר שחור, ארוך וחלק. זה היה בשנת 1967.

במשך הימים הבאים הסברתי לה את תפקידה והיא הראתה רצון טוב באמת. אך ידיעותיה היו דלות, כך לא ידעה למשל להבדיל בין יוון ליפן. כך התחלתי מסלול של חונך פקידה, מאלף: תיוק אמצעי לימוד ע"פ תוכנם ורמתם, אחר שלמדה לעיין בהם ביחד עמי; אחסון סרטונים וסרטי – קול לרשם – קול. הזמנת ציוד משרדי על פי צרכינו והחזקת קופה ורישומי הכנסה והוצאה בדיוק רב. היה לי מזל עמה. היא למדה חיש מהר והסתגלה גם לסדרים שדרשתי ממנה. דייקה בשעות העבודה, למדה להכין כרטיסי מצאי לפריטים הרבים שנשלחו מעת לעת וכרטיסי השאלה למורים – ות במקביל. כן הקפידה להשאיל רק למורשים לכך מטעם מנהלי בתי הספר ולא ל"אנשי שלומנו מטעם" פקיד עירייה זה ואחר, שרצו לקבל בהשאלה מכונת קולנוע למסיבותיהם.

בסוף היום, אחרי השעה שבע, השארתי חצי שעה לעדכונים עמה והתחלתי לקבל מושג על בעייתיה האישיות, אותן פרשה לפני מתוך אימון בי. ואמנם הפכתי לה לידיד אישי ישר ונאמן, מקשיב, שוקל ומיעץ.

היא נולדה ביום עליית הוריה ארצה מעירק ונמסרה למעון-יום לטיפול, עובדה שנתנה לה לחשוב, כי היא "לא רצויה". אחיותיה הבוגרות ממנה היו יותר יפות ממנה, לדעתה, ולכן טיפלו בה הוריה בעצמן. בקיצור: היא הרגישה "דחויה". ניסיתי לשכנעה, כי רק עקב מצוקות העלייה היא נמסרה למעון יום, דבר שהיה נכון בודאי; ובאשר לרגש הנחיתות בענין יופי, הבהרתי לה, כי רוב הבנות משמינות מעט בימי ההתבגרות וכי זה יעבור.

הבהרתי לה הבנת התהליכים ההורמונליים בגיל ההתבגרות, כי הבנתי, כי רק אני יכול לשוחח עמה על כך, והיא סומכת על יושרי עמה.

לימדתי אותה כיצד לענות בטלפון ולפנות לספקים מחד ולאנשי משרד החינוך בירושלים ובחיפה מאידך. הסבתי את תשומת ליבה ללבושה שיהיה "מתאים למעמדו כאנשי מרכז פדגוגי". אף הגבתי על צורת ישיבתה מול הנוכחים למשרד, שלא תבייש את עצמה ואותי. בקיצור: הייתי לה "חונך" בכל תחומי החיים ובכל מגעיה כמזכירת משרד עירוני וממשלתי. כדוגמה: כאשר הזמנתי אותה לנסוע עמי לתל אביב, לסבב אצל ספקי ציוד אור-קולי חדיש ובו זמנית לפגישה גם מר **א. רוקח** בנוגע ל"תערוכת המשחקים המפתחים",

כחודש אחרי תחילת עבודתה, הופיעה היא בחצאית חדשה, ירוקה ונוצצת, בחולצה שקופה מדי למעמדי לידה ובנעלי עקב בעלות לכה ירוקה... היא קנתה אלה עם משכורתה הראשונה... התביישתי להיפגש כך עם מר רוקח... וברושם שתעשה עליו, היותה מזכירת... מהר הבנתי מהיכן צמחה ומה המטען הכללי שהביאה עמה. אך היותה פתוחה לדברי ההסבר שלי ואני גלוי עמה מאוד, ידעה לתקן את עצמה וכך זכיתי לאחר תקופה לא ארוכה מדי במזכירה נאמנה מחד, ויעילה מאידך. הייתי בו-זמנית מחנך כחת בנות בביה"ס "אלישבע" בפרדס חנה והיותן מאותה רמה ומסביבה דומה, יכולתי להקיש מהן עליה. לכן גם הזמנתי אותה, ביחד עם כחת תלמידותי, לסרט מתאים למצבן, "לאדוני באהבה", והן למדו ממנו מה זו נאמנות למחנך. בגלל גישתו אליהן מתוך כבוד רב להן, הגם שהן עדיין במצב בוסר, השחקן הכושל סידני פואטייה גילם מחנך של בנות פרברים והרעיף עליהן כבוד בהדגישו שוב ושוב, כי הן "ליידיס" וכך העלה את תחושת החשיבות העצמית שלהן והחליש את התנהגותן "הגסה מדי והזולה"....

כן, השקעתי בה הרבה רצון טוב ואהדה ופעלתי כך בגלל שאביה בקש זאת ממני, אך בעיקר כדי לעצב אותה לטובת תפקידה... וזה הצליח.

הייתי אפילו גא בה וראיתי בכך הוכחה, כי הכל תלוי בחינוך ולא במוצא.

בגלל התרחקותה מהוריה, ביקרתי אותם עמה וקרבותי אותה שוב אליהם.

בשכונתה התקרבה לאשת רב השכונה וליהדות והראתה בכך, שהיא מזדהה עמי ועם דרכי, כי אני כמנהלה, יהודי דתי, נוהג עמה בכנות. לאחר זמן-מה בקשה שאמצא לה מגורים במקום אחר, לא במקום גידולה, כדי שתוכל שם לנהוג כבת דתיה. מצאתי לה מקום זמני אצל משפחת יעקבס בכפר הרא"ה ומאוחר יותר אצל משפחה בגבעת חזון. היא התלבשה עתה בדרך צנועה ומבחינתי היה זה רצוי. אך בסוף שנת 1968 מלאו לה 18 שנים והיא נקראה להתגייס לצ.ה.ל. היא התלבטה מאוד, כי "הרבנית" שלה הציעה לה, כי תצהיר על דתיותה ותחמוק כך מן הערות. אני לעומתה הצעתי לה להתגייס לנחל הדתי, "אלף" – כדי להישאר אדם מן הישוב ולשרת את המולדת ו"בית", והדגשתי זאת לה, "כי אולי תמצא כך חבר דתי לעתידה".

היא השתכנעה ממני להתגייס. היה לה תמריץ לכך, כפי שאבאר זאת עתה: כאשר לקחתי אותה פעם לפעולת הסברה של משחקים מפתחים בעמק הירדן, במטרה שתכיר מקרוב את הנושא ותעזור לי להעמיד את 220 הפריטים לתצוגה, נעלמה היא בשעות ששוחחתי עם ההורים. הייתה זאת פעולה של אחר-הצהריים, כי באותה שנה היה גבול הירדן לגמרי לא שקט ומחבלים ביצעו לעיתים פעולות ירי וחבלה לאורכו. לכן התקיים ערב ההורים בעוד יום בבית בטחון גדול של ישובי ירדנה ובית יוסף. לאחר שסיימתי את ערב ההסברה, כרמלה איננה... לאחר חיפושם תוך כדי דאגה רבה, מצאתי אותה עם חיילי המוצב ליד הישוב. לשאלתי, מדוע נעלמה בלי להודיעני דבר ענתה, "כי רצתה לעודד את החיילים". הבנתי "לאן הרוח נושבת" ולאיוזו קבוצת גיל היא נמשכת... לכן גם הצעתי שתתגייס לנחל דתי, כי חיילים דתיים יתאימו לה יותר... – חשוב היה לה מאוד, כי אבטיח לה את מקום המזכירה במרפ"ד, בשוה מן הערות הצבאי אחרי שנתיים. הבטחתי לה זאת בהכרה מלאה, כי בתום שנת עבודה אחת, יכולתי להיות מרוצה מאוד ממנה ! הרבה ציוד לימודי חדש נקלט ואורגן, הציבור התרגל לפנות להשאלו, הסדרים היו טובים. לא רק פרסומים הפצנו לבתי הספר והגנים, אף נסעתי עם ציוד הדגמה בסוסיתא, לשיבות מורים והדגמתי חלקי שיעורים בעזרת אמצעים אור-קוליים ונכראה שכנעתי. ההכרה בהמחשה טובה החלה לחדור לשורות המורים.

בין יתר בתי הספר בקרתי גם במ"מ בבית אליעזר ונפגשתי שם עם לאה, מזכירת בית הספר, אשת חברי הטוב שלוימה, עמו עברתי קטעי חיים קשים בצרפת: בטרב, בה חטבנו עצים עבור חוות מלוייה בחורף 44-1943; ואחר כך במסע בריחתנו דרך הרי הפירנאים, במאי 1944, כאשר אנו צוות של שניים שתמכנו במשך שעות רבות באשה כבת 25 שנה, שכשלה בהליכה ובעלה לא היה מסוגל לתמוך בה. העליתי לפני לאה את השאלה, אם היא תהיה מוכנה למלא מקום מזכירתי, שיוצאת לשורות צבאי של שנתיים ?

אך לפני שאמשוך בנושא "המזכירה ממלאת-המקום", להלן פרק ביניים, שקרה בעת הזו:

האחות אלזבט קאסר מגירס

באחד מימי אביב 1968 התקשר אלי **משה-מקס אנסבכר** מפתח תקוה, (אחיו של הרב **ליאו-יהודה אנסבכר**, הרב של ק"ק סקארבק בבריסל ב 40-1939 ועל מחנה המעצר גירס בדרום צרפת בימי שהותנו שם ב 42-1941, בן גילו של אבי הי"ד), כי הגיעה לביקור בארץ האחות הידועה ממחנה גירס, מן הצלב האדום העויצרי.

אחרי שנודע לה ממנו, כי אני חי בארץ, ועוסק בחינוך, היא רצתה מאוד לבקרני ולחדש את היכרותנו. הרי אני עבדתי כשנה בחלקת האדמה ליד גדר המחנה בגידול ירקות תחת חסותה ובשמה. כמובן הזמנו אותה שושנה ואנוכי, ליומיים-שלשה. המפגש היה מרגש. כמובן דברנו על מה שהיה אך לה היה חשוב לדעת מה אני עושה עתה. למחרת לקחתי אותה לבית הספר באליכין, כי עוד עבדתי שם באותה שנה, והראיתי לה את מפעל החינוך של ילדי תימן והיא הייתה מלאת התפעלות. כמובן שהצעתי לה להתלוות אלי במחרת לפעילותי עם התערוכה למשחקים מפתחים, אותה אקיים בשעות אחר-צהריים בעיר בית-שאן. היא שמחה מאוד להזדמנות זו שנפלה לידיה, לראות פעילות בלתי שגרתית של בן חסותה לשעבר ממחנה המעצר גירס.

נסעתי עמה דרך עמק יזרעאל, לאורך הר הגלבוע עד לעיר בית שאן. קיימתי את הצגת המשחקים וההסברה בבית הספר שהוכן לכך, וחזרתי עמה לעת ערב הביתה, לחיבת ציון. כל הדרך הלך וחזור שוחחנו באריכות ובעומק על הפעילות החינוכית שאני עסוק בה, הן בבית הספר עצמו, הן עם התערוכה הניידת והן כמקרים ומנהל מרכז פדגוגי אזורי. אני חושב שהתפעלותה הייתה אמיתית, וכי היא מצאה סיפוק מלא על כך, כי בעבר היא עזרה לי לשרוד. הרי תופעה כזו, של קליטת עולי ארצות המזרח לתוך התרבות הישראלית-מערבית, אין דבר כזה בעווצרירה.

שושנה הגישה לה רוב תשומת לב, ארוחות טעימות כפי שהיא יודעת לעשותן, כי הרי היא ידעה ממני, מי הייתה אלזבט קאסר בעבורי בעבר.

כשהתקרב מועד גיוסה של **כרמלה**, ביקרתי בביתם של **שלוימה ולאה**. היה זה טבעי ונורמלי בעבורי לבוא לבית חברי ולדבר פנים אל פנים על התפקיד הזמני שאני מציע לאשת חברי. בין יתר דברי הבהרתי לה היטב, כי על אף שהיא בת גילי, אני המנהל והיא המזכירה ועליה למלא את כל הפונקציות שנקבעו למזכירת המרפ"ד והם רשומים. לא אסכים למשל, כי כאשר מורה מסוים מעונין לשאול סדרה של "ספרים לקריאה מונחית" לזמן של חודש, היא, **לאה**, תקרא לי שאוריד אנוכי את הספרים מן המדף, כי זה

קשה לה, או הגב כואב לה, ותירוצים דומים. זהו פשוט תפקידה ולא תפקידי, גם אם אני גבר והיא אישה. היה לי חשוב להבהיר זאת מראש, מחשש, שמא תרצה להפוך את היוצרות. בלי שהכרתי אותה יותר מדי, היה לי בכך "חוש ריח" נכון. מתחילה היא הציעה כל מיני הצעות ייעול ורצתה בכך להוכיח את סופר-חוכמתה. אם הייתה זו הצעה טובה קבלתי אותה. היא "ניגנה" כל הזמן על נסיונה הרב וויתקה כמזכירה. למשל: זו היא שרצתה לעצב חותמת מסוגנת של מרפ"ד חדרה, ונתתי לה את מבוקשה באופן חלקי. מאוחר יותר רצתה גם להתלוות אלי לשיבת מנהלי המרכזים הפדגוגיים שהתקיימה בתל-אביב, בטיעון שיש לה לומר דברים חשובים מאוד. משום-מה לא עצרתי בעדה והיא הופיעה עמי ביעיבה ואף בקשה את רשות הדיבור, דבר בלתי מקובל לחלוטין. מאוחר יותר נודע לי, כי מנהל המרפד"ים לעת הזאת, מר **יצחק יצחקי** כעס עלי מאוד בגלל ויתורי לה. הוא ראה בכך חולשה מצדי ונראה לי היום שהוא צדק.

אם בתחילה הייתי מרוצה מעבודתה, בהמשך הזמן החלה למלא את שולחנה בדברים שעייכים לפעילות התנדבותית שלה בחברה להגנת הטבע. תמיד הייתה עסוקה גם בדברים שלא שייכים לעבודתה כמזכירת המרפ"ד. גם בהשאלת ציוד היא חרגה מן הנורמה שנקבעה: משאילים רק למורשים מטעם משרד החינוך. כך קרה שהשאילה את מכונת הקולנוע 16 מ"מ למסיבה של נהגי א.ג.ד., שלא בהסכמת. היא ניסתה לקבוע לעצמה את תחומי עבודתה בטיעון, שהיא "מקבילה לי" מטעם העירייה, לכן היא יודעת בעצמה מה לעשות. בניגוד לחוסר הכשרתה, החלה ליעץ למורים איזה פריט מתאים לשיעור זה ואיזהו לשיעור אחר, סמכות שלא הייתה לה בשום אופן. אנו המנהלים הונחנו בקורסים הרבים שהשתלמנו בהם, כיצד מיעצים וכיצד לא מיעצים. אך היא ידעה "הכל" והחשיבה עצמה למזכירה-פדגוגית, ולא "דק" למזכירה מנהלית, על אף מחאותי.

אך המצב נהיה בלתי נסבל ממשי, כאשר הסתיים השרות הצבאי של כרמלה. לאה החליטה, כי היא המנהלת של כרמלה, שכרמלה רק פקידה ולא המזכירה. זו היא שתתן לכרמלה הוראות העבודה, כי היא עובדת מטעם העירייה ואני ממשרד החינוך ואינני ממונה על פקידת עירייה.

כמובן שלא הסכמתי להתנשאיותה והתחלתי להאבק נגדה בתוך הנהלת העיר. השרות האלה קצרות מדי, כדי שאתאר בהן את המרורים שהאכילה אותי מקיץ 1971 עד קיץ 1972. בהעדרי הזמינה מירושלים אף את המפקח דאז,

מיכאל בן חנון וספרה לו על "פרשייה" שיש לי כביכול עם **כרמלה**. גם לשושנה היא רצתה "למכור" לוקש זה במפגש מקרי ברחוב, בהזירה אותה מצעירות... גם את ועד עובדי העירייה היא סנורה ברכילותה המרושעת ויום אחד הוזמנה **כרמלה** לפניו וזה הפחיד אותה ממש כי החזירה מ"תוצאות

מדרנותה נגד סמכותה של "לאה". אך אני החלטתי לא לתת לרשעותה לעבור. **לכרמלה** אמרתי שלא תיכנע, כי אני אאבק על סמכותי אני, וכי לא היא, **כרמלה**, אשמה במצב... דוגמה מגוחכת לאובססיה של לאה: בימים הראשונים **שכרמלה** חזרה לעבוד במרפ"ד, הזיזה **לאה** שולחן עם מכונת הכתיבה ליד הדלת, פקדה על **כרמלה** לשבת לידו ופתחה את הדלת לרווחה, "כדי שכלם יראו, כי **כרמלה** הפקידה **ולאה** המזכירה". כך גם עיבדה תיאור עיסוק חדש, ללא ידיעתי כמובן, על פיו היא ממלאת תפקידי מזכירה ללא כתבנות וזו מונחת על כתפי **כרמלה**.

מאחר ותכננתי מראש להרחיב את תפקידי המרפ"ד לתחומים טכניים נוספים כאשר תחזור **כרמלה** משרותה הצבאי, השגתי חדר נוסף בצד השני של פרזדור הקומה והצבתי שם כני תצוגה מיוחדים שהזמנתי ממסגר, ועליהם הוצג ציוד לימודי להוראת הגיאוגרפיה, דגמים קשיחים לקוסמולוגיה ומכשור לצילום מסמכים מתוך ספרות מקצועית לחינוך והוראה שלא היה מקום להם בחדר הראשון. מיקמתי שם כאחראית את **אורנה**. כך קראה לעצמה **כרמלה** אחרי שובה משרותה בצבא, והפרדתי אותה מלאה הרודנית, פיזית ותפקודית....

מדריכים פדגוגיים : כבר בשנת 1967–הביאה המפקחת על הגנים, גברת

פוקס, מדריכה פדגוגית לגיל הרך במקום עצמה, את הגנת **חנה וולפרט** מפרדס חנה. כדי שתוכל לפתח "מדור לגיל הגן" השגנו חדר נפרד בעירייה, בקומה השלישית, עבור מדור זה. כל אותה עת ניסנו, דהיינו אני והמפקח הארצי **שמעון שרוני** ואחריו **מיכאל בן חנן** להשיג בין נפרד למרפ"ד. אך ראש העיר **דב ברזילי** הציע כל פעם מבנה לא מתאים אחר: מרתף בבית מגורים, בנין נטוש לשיפוץ בקצה העיר ועוד כל מיני הצעות נפל. לכן פעלתי להגדיל את שטח המרפ"ד בתוך בנין העירייה, על אף שועד העובדים עשה לי קשיים, כי פתחנו את המרפ"ד פעמיים בשבוע בשעות אחה"צ, ועובדי העירייה עבדו על פי הסכם עם הנהלת העיר רק פעם בשבוע בשעות אחה"צ. השוער קבל הנהיה מיוחדת לתת למוזרים להיכנס.

על כן הפעלתי את המרפ"ד פעמיים פדגוגית בהדרכת גנות במדור הגן על ידי **חנה** ובהרצאותי ובהדגמותי ופעם התקיימה גם השאלה באמצעות פקידת העירייה. המדריכה לגיל הרך ואנוכי לא יכולנו להיות מוגבלים על ידי ועד עובדי העירייה. עד כה הושאלו חלק מן הפריטים לשרתים שנשלחו ביד בתיה"ס.

ענה, כשהיו לי שתי פקידות עירייה, יכולנו להשאיל ציוד גם פעמיים אחה"צ וללא לא הייתה כל אפשרות למנוע זאת, כאשר הפעלתי גם את כרמלה–אורנה בכך. באותה עת, ז.א ב 1971–72 קבלנו שני מדריכים פדגוגיים לתחומי ידע ספציפיים, כדי ליעץ למורי מקצועות מסוימים, כיצד לשלב

אמצעי המחשה לשיעוריהם:
ברוריה מיימון להוראת העברית **וישראל עמר** להוראת הגיאוגרפיה וההיסטוריה. **ברוריה** הייתה מורה חדרתית ותיקה והומלצה על ידי הפיקוח האזורי **וישראל** בא אלינו מן המרכז הפדגוגי בצפת והומלץ על ידי הפיקוח על המרפ"דים. באופן טבעי היה מקום ההדרכה של **ישראל** בחדר ההדגמות בו עבדה **אורנה** וכך נוצרו ביניהם קשרים אישיים שהובילו בהמשך לנישואיהם.

המדריכה לגיל הרך, **חווה ו.** הייתה מקצועית מאוד ותמכתי בה רבות בתקציב, ביצירת מקום מתאים למדור הגיל הרך, בהדברות ובעיתות פועולה מלא. גם בגלל נושא "משחקים בחינוך" במדור שריכוזה. סברתי, כי אין להפריד בין הגיל הרך בגן הילדים לבין גיל בית הספר, וכי יש המשך טבעי בהתפתחות ובהינוך שאין להפריעו באופן מלאכותי. בגלל השינוי שחל בין גן הילדים לבין כיתה א' בבה"ס. יחסי עמה היו טובים מאוד וכיבדתי את מקצועיותה. לא הפריע לי בקשרי עמה היותה בת למשפחה ייקית מתבוללת, אך **לאה** מצאה כנראה אצלן אהן קשבת לטיעוניה נגדי. שתיהן לא ראו בעין יפה את העובדה, **שכרמלה** באה למרפ"ד כנערה ממשפחה חילונית והפכה במרוצת שנה-שנתיים לדתיה, צנועה וחסודה. אך אני לא שמתי לב לחישות אחרי גבי, ואפילו לא חשתי בהן, כי הייתי שלם לגמרי בהתייחסותי אל כל אחת מהן, גם אם **לאה** הקשתה עלי מאוד והייתי צריך להאבק נגד קנאת הנשים המוגזמת שלה, או שאפתנותה על חשבון אחרת.

בענין זה נסענו, שושנה ואני, גם לבקר בביתו של המפקח **מיכאל בן חנן** בירושלים, כדי להעמיד אותו על שגיאתו להתפתות לבא לחדרה "ע"פ הזמנתה של פקידת עירייה" – ממתי מפקח משרד החינוך רץ לשמוע רכילות של כזו על מנהלה? – ועוד להאמין לקנאתה החולנית? נדמה לי כי עתה האמין לנו!

בקיץ 1972 עמד לחול שינוי מנהלי וארגוני בקשר לסימון אמצעי ההמחשה האור-קוליים בכל המרכזים הפדגוגיים. לשם כך זומנו המנהלים והמזכירות להשתלמות לירושלים, כדי ללמוד את הרישום האחד, הקטלוג האחד ושיטת ההשאלה האחדה של כל הציוד הלימודי. לשם כך הנפיקה היחידה הארצית "דפי רישום ואחסון" ו"כרטיסי השאלה" אחדים לכל הארץ.

– אגב: בעקבות השתלמות זו יצרתי, על פי המלצת **ציון עמיר**, שהפך במרוצת השנים למפקח מטעם המרפ"ד הארצי, קטלוג פריטים משוכלל, עדוגמה אחת נשתמרה אצלי למזכרת אחרי יציאתי לגמלאות, ובו אפשר לראות עד היום את הרב-גווניות וכמות האמצעים שהועמדו אז לרשות בתי הספר באמצעות המרפ"דים.

באותם ימים עמדה **לאה** לקבל מעשרה אחרת בעירייה ואני להגאל מן התקלות הלא נעימות שהיא יצרה בעבודתי, כי הבינו, כי היא זו הזורעת מהומה בעבודתי כמנהל מוכר של המרפ"ד. לי היה ברור, כי לא היא תפעיל את השיטה החדשה במרפ"ד אשר בהנהלתי. לכן סימנתי את **אורנה** כמזכירתי ורשמתי אותה להשתלמות זו בקיץ 1972.

מזכיר העירייה **יצחק קעטבי ויצחק רוט**, מנהל מחלקת החינוך דאז, ניסו עוד לשכנעני, לתת צ'ופר פרידה ללאה, כל עוד היא המזכירה. ולשלוח אותה. זו הוכחה, כי כלל לא הבינו את התהליכים שחלו במינהל המרפ"דים, והשתלמות בעיניהם שמשה כביכול "כנופש רשמי מטעם משרד החינוך", ולא כעבודת לימוד רצינית, לעתיד המינהל האחד. לא קבלתי את טיעוניהם שהיו מגוחכים בעיני ועמדתי על דעתי העניינית: **אורנה** נסעה וכמובן גם אנוכי.

התוצאה ? **לאה** הפיצה שמועה בעירייה, "כי בן ברית נסע לבלות עם ארנה בבית מלון בירושלים" ! בכך הוכיחה את קטנות מוחה "זרמטה", או שפלותה. אחרי כל אלה נמצא בעירייה איש אחד רציני ויעיל, שפעל לקידום המרכז

הפדגוגי האזורי, והוא **מרדכי קוסטליץ**, מ"מ ראש העיר והממונה על תיק החינוך. בזכותו אותרה מחצית מן הקומה השנייה בבנין משרדים חדש שהוקם בצומת סמטת הרב אורנשטיין עם רחוב הרברט סמואל. בנין זה בלב חדרה, והקומה הנוחה לעלות אליה בגרם מעלות, התאימו לתפקידם לשמש מרכז פדגוגי למורי האזור. **מיכאל בן חנן** ואנוכי השקענו את מירב מחשבותינו ותכנונו כיצד לחלק את מחצית הקומה לחללים נפרדים, שכל אחד מהם ימלא פונקציה מרכזית.

בכניסה תכנונו מטבחון קטן לשרות עצמי, אחריו מדור להשאלת ציוד כמו סרטונים, שקופיות, סרטי קול, שקפים, דגמים, מפות, תמונות וסדרות של ספרים לקריאה מונחית ודומיהם; ולצידו משרד המנהל ולידו משרד המזכירה. לאורך הקומה תכנונו פרוזדור ארוך אשר קירותיו ייבנו באלכסון, כדי לקבוע בו תצוגות מתחלפות של חומר גרפי. ממנו כניסה לאולם הרצאות והדגמות גדול; לאחריו, בקצה הפרוזדור, ספריית עיון ולצידה מדור לגיל הרך. נשאר עוד חלל לא גדול לחדר סדנאות או יצירת אמצעי למידה. אחרי שרטוט כל הפרטים נמסרה התכנית למהנדס העיר. אחרי חודשים מספר נקראנו לבוא לקבל את השטח הגדול מחולק למדורים שהצענו. הוכינו בתדהמה כאשר גילינו, כי "העלו" את תוכניתנו לקומה השלישית, במקום לשניה. התברר לבעלי הבנין, כי בעד הקומה השנייה הם יכולים לקבל מחיר טוב יותר מן הרוכשים הפרטיים, – עורכי דין, משרדי חשבונאות, חברות ביטוח וכד" והעירייה תסתפק גם בקומה השלישית, הזולה יותר. מעליות לא נכללו בתכנית הבנין. כך יהיה אמנם על המורים –ות לעלות רגלית לקומה השלישית ולקבל את שרותיהם אחרי מאמץ פיסי גדול יותר. לקבלן מה איכפת ? וגם

העירייה יצאה נשכרת מכך, בגלל המחיר הנמוך יותר. לנו כבר לא הייתה ברירה, הבנייה נסתיימה...

מרכז פדגוגי חדש והתארגנותו בו

אחרי השתלמות הקיץ בירושלים ארגנתי את העברת כל הציוד, זה המיועד לאחסון הפריטים והציוד הלימודי להשאלה, למקומו החדש. הייתי צריך להשתמש במשאיות העירייה להובלת אשפה... אך גם על זה התגברתי. לאה נשארה בבנין העירייה ויכולתי לברך "ברוך שפטרני"... אחרי ארגון ראשוני, כאשר דרגתי וארגוניתי האחסון לא מותאמים לחדרים, יכולנו לשרת את ציבור המורים והגנות ממקומנו החדש. אך הייתה חסרה עתה פקידה מעלימה. שלחו לי את **מרים בעדני**, אישה שהתגלתה כשקטה ושלוה, שכמוה לא פגשתי יותר בחיי, מבחינה זו. כשיצאתי לגמלאות, תוך כתיבת מכתבי פרידה לעובדי, ציינתי תכונה זו במכתבי כשבח **למרים**. אך היא הייתה איטית בהדפסה. ייעדתי אותה להיות בעיקר פקידת השאלה, חלקית בבקר, ובעיקר בשעות אחר-הצהריים וכעוזרת בהדפסות. **אורנה** עבדה מעתה במשרה שלמה **ומרים** חצי משרה. היחסים ביניהן התפתחו באופן חיובי, מבלי תככים וקנאה. המרכזיה החלה לנעוץ לרווחה. האוירה הייתה נעימה ונינוחה. הרגלתי את הפקידות לסכם את כל רישומי ההשאלה של השבוע בימי עשי, כך שיכולנו להתחיל שבוע חדש ללא פיגורי רישום. בנוסף לכך הפניתי להן שעה או אף שעתיים, כדי לדון על נושאים שדרשו תיאום ביניהן לבין עצמן וביניהן לביני. כן הקרנתי לעיניהן סרטונים חדשים, סרטי לולאה 8 מ"מ, ופריטי לימוד חדשים אחרים, כדי שתשלטנה באמצעים אור-קוליים ותדענה מה הן משאילות למורים. אך לא הרשיתי להן ליעץ למורים, כי לכך לא הוכשרו. הרי לא עבדו אף פעם בהוראה, אך **לאה** היומרנית לא רצתה להכיר בכך וחשבה, היותה מזכירה בבית ספר, זה מספיק. ההדגמות שלי לוו בהסברי, והנושא האורקולי היה נושא בו החלו להתמצות יותר ויותר. אף פקידה רגילה לא יכלה למלא תפקיד פקידת מרפ"ד, כי אם הן, אחרי שנים ועשרות רבות של ישיבות היכרות עם חומר אור-קולי לימודי. אחרי מספר שנים ביקשתי וקיבלתי תוספת כוח אדם לפקידות המשרתות את ציבור המו"ג. היו אלה **זהבה אסולין**, **מרים בוארון** ו**יהודית קוטה** שכולן מילאו תפקידן בצורה נאותה. **זהבה** במשך 4 שנים, **מרים** פחות משנה ו**יהודית** במשך 3 שנים. עם כולן נוצרו יחסים טובים מאוד, בצוות, – וכך עמי.

יועצים מקצועיים: לאחר דיונים עם הפיקוח המחוזי והמפקח על המרפ"דים בירושלים, הוסיפו למרפ"ד "יועצים מקצועיים", דהיינו מורים מנוסים ממאגר המורים באזור וכך יכולתי לאיש את כל המדורים בשעות קבלת הקהל. כמוכן קבלו בתי הספר הודעות על הימים והשעות, בהם מורים יוכלו לקבל ייעוץ במקצועות ההוראה, גם אם לא תמיד נוכחתי שם. רק לקראת שנת הלימודים 1975 אושרה לי מעשרה מלאה כמנהל מרכז פדגוגי, מעשרה שמונתה 45 שעות מנהליות. ב 1974 סיימתי את תפקידי כמנהל "משחקים מפתחים".

מערך היועצים בשנים הבאות הורכב אחרי **ברוריה מיימון** לעברית **וישראל עמר** לגיאוגרפיה; מ-**רינה ליכט** למתימטיקה, **אדיט רפאלוביץ** לאנגלית; **נירה ארמן** לעברית; **דוד משתה** ליהדות; **נפתלי טלמן** לטבע וחקלאות; **משה עוזרי** למולדת; **צבי קובץ** להיסטוריה; **אראלה שושני ומאיר כהן** לחינוך המיוחד. כן הושאלה לנו מורה מבה"ס החקלאי ב.פ. חנה, **חנה דגן**, להכנת משחקי לימוד שהוצגו בפרוזדור ובאולם. מאות מורים העתיקו את רעיונותיה להפעלת ילדים לשם **למידה עצמית**. במשך השנים שונה רעיון **ההוראה** האור-קולית לרעיון **למידה** אור-קולית וגם מכשירי ההקרנה הפכו להיות **להפעלה עצמית אישית** או **בקבוצות קטנות** ולא רק להקרנה חזיתית-כיתתית. המגזר הערבי קבל יועץ משלו, את **עבדול ראזיק יוניס** מערערה ובשנים האחרונות את **איברהים אנבריה** ממוסמוס, שניהם בחורים מוכשרים ונעימים. אך מאידך החל מפקחי, **ציון עמיר** להציק לי, כי עלי לשרת את הערבים גם בימי שישי בבוקר, בנוסף ליתר ימות השבוע, כולל שלוש פעמים בשעות אחה"צ, – דבר שאני התנגדתי לו; ראשית, מכיוון שהיינו זקוקים לחצי יום רישום שבועי לכל הפריטים שיצאו ונכנסו בחזרה למאגר שלנו ולשם כך התאים היום הששי; ושנית, כי המורים הערביים העשתתפו בין כה וכה בכל פעילות השתלמות שהתקיימו במרפ"ד ולא הייתי מוכן ליצור יום "ערבי" מיוחד, כפי שלא היו קיימים ימים מיוחדים לבתי ספר ממלכתיים, ממלכת-דתיים או של אגודת ישראל. היו לי על כך ויכוחים מרים אך עקרוניים עם מפקחי זה ועם **שמעון שרוני**, מנהל היחידה, כאשר הזמינו אותי פעם במיוחד לירושלים [בלחצו של ציון עמיר] בנסיון "לכפות" עלי את יום הששי הפתוח. אך לא הסכמתי לכך, כי הבנתי את הצורך בבוקר רישום שקט, ללא הפרעות מתמידות מצד מורים מקבלי שירות. הרי גם את זאת דרש הפיקוח ממני, וביקרו אותי לשם כך מטעם אגף או מחלקת האפסנאות של משרד החינוך. הייתי חתום על אלפי פריטים, יקרים ואף יותר מכך, והאחריות הייתה עלי ולא על **ציון עמיר** או על מנהל היחידה. לו היה נמצא ליקוי בשמירה על הציוד ועלמותו, – לו היו נעלמים מכשירים או

או פריטים מכל סוג, כנראה לא היו מגינים עלי, לא ההנהלה הארצית ולא הפיקוח על המרפ"דים...

מדורי המרכז הפדגוגי ותפקידיהם

נשארה בידי סקיצה של תכנון ולאחר מכן פרסום תפקידי המדורים במשכנו החדש ולהלן פרטי התכנית:

המדור האור-קולי: הכרת תוכנה אור-קולית - השאלת ציוד אור-קולי - צילום יחידות אב לשכפול - צילום שקפים - העתקת סרטי-קול - הדרכה בכל הקשור בטכנולוגיה חינוכית. הערות אישי. למדור צמוד מטבחון לשתייה חמה וקרה ולהכנת כיבוד. הערות עצמי.

פרוזדור עם מתקני תצוגה: פרסומים חדשים - תערוכות ותצוגות.

אולם הרצאות וסדנאות: הרצאות בליווי הקרנת סרטונים, שקופיות,

שקפים, סרטי לולאה, סרטי 16 מ"מ, סרטי הטלביזיה הלימודית - סדנאות במקצועות הוראה;

הדרכה בתפעול מכשירים אור-קוליים וטכנולוגיה חינוכית;

תערוכות ותצוגות: אחסון ספרים לקריאה מונחית ואמצעי לימוד.

ספריה: ייעוץ במקצועות הוראה - עיון בתיקי נושאים וספרי לימוד - תצוגות

מתודיות - צילום מתוך חוברות וספרים - פרסום תכניות לימודים של

ת"ל - ספרות פדגוגית חדשה - קבוצות דיון לפי מקצועות הוראה או

בית ספריות. הספריה פתוחה רק בנוכחות יועץ או מנחה מקצועי -

תצוגת קבע של משחקים מפתחים ולימודיים.

המדור לגיל הרך: תצוגת אמצעי למידה לגיל הרך וספרות כנ"ל - הדרכה

אישית ע"י המדריכה לגיל הרך או מפקחת - עיון בתיקי נושאים

וספרות ילדי הגן - הדרכה קבוצתית ע"י מדריכת הגיל הרך או

מפקחת - ישיבות צוותים - חידושים בחינוך הגיל הרך - משחקים.

סדנא: הכנת פלקטים ע"י הגדלת תמונות במכשור שונה - לימיניזציה -

יצירת אמצעי לימוד משארות - שכפול רגיל ושכפול צבעוני בספירט.

לרשות המורה הועמדו שאריות מחומרים שונים וכלי מלאכה שונים.

הכשרת המדורים לתפקידיהם

כשעברנו בדצמבר 1972 למבנה החדש, נאלצנו להעביר עמנו ארונות ומדפים משרדיים מפח, שעשימשו אותנו ב 3 חדרים נפרדים של בנין העירייה. אלה נבנו מתחילה להיות משרדים ולא מדורי תצוגה וסדנא. הריהוט הישן לא התאים בשום פנים למרפ"ד במבנה המתוכנן לפי פונקציות ייחודיות. מחלקת החינוך הטילה על מחלקה הטכנית לתכנן ריהוט פונקציונלי, אך התוצאה הייתה דלה ממש. לכן חיפשתי אדריכל-פנים, לתכנן ריהוט פונקציונלי לכל אחד מן המדורים. **במדור ההשאלה** היינו זקוקים לארונות אחסון ומגירות לסרטונים

לחוד, לשקופיות ושקפים לחוד, לסרטי לולאה, לתמונות בגדלים שונים ומפות מגולגלות באורך שונה; לסדרות של 40 עותקים של ספרים לקריאה מונחית

120

לכל ספר; לשולחנות לראייה/בדיקה מוקדמת של אוק'ות [=אמצעים אור-קוליים]. חשוב היה גם עיצוב פונקציונלי של שולחן פקידת ההשאלה עם מקום מיוחד לכרטסות הרישום הרשמיות וחומרי אריזה. נדרש גם ריהוט מותאם **למשרד המנהל** ליד מדור ההשאלה ובצמוד לו **חדר המזכירות**.

באולם ההרצאות היינו זקוקים למספר רב של כסאות סטודנט ל 90% כותבי ימין ול 10% כותבי שמאל; ללוחות קיר ותצוגה מסוגים מתקדמים [הרי היינו צריכים לשמש לבתי הספר כאב טיפוס של כתת לימוד מודרנית] כגון לוח מגנטי שהוא לוח גיר בו-זמנית גדול ממדים, לוח פלנל ולוח שעם לנעוץ בו כרזות, תמונות וראשי נושאים. לאורך קיר אחד נדרש מזנון ארוך לאחסון ציוד בתוכו למטה ולתצוגות למעלה; בצד השני לוחות מחוררים לתליית מתקנים, דגמים וכו' ובקיר האחורי נדרשו ארונות עד לתקרה לאחסון דגמים להוראת הגיאוגרפיה והטבע. **בספריה** נדרשו מדפים פתוחים לספרים ותיקי נושאים וכן ארונות זכוכית לתצוגת סוגים שונים של אמצעים להדגמה. כן שולחנות ללמידה אישית עם לוח מבדיל בין המעיין מצד זה לאחר מן הצד השני, כאשר ניתן להוריד את הלוח המבדיל לשיבות צוותים וללמידה בקבוצות. **במדור לגיל הרך** היה צורך בשולחנות תצוגה מסוגנים, בארונות ובמדפים לספרים ותיקי נושאים, בלוחות לתצוגות מוחלפות בצורת מניפה לשם הסכון במקום וללוחות מחוררים לתליית דגמים שונים. **בסדנא** היה צריך להתקין שולחן נגרים עם כל סוגי הכלים למלאכות קטנות וכלים למכשירי צילום שונים ולימינציה ומתקני כלי עבודה. גגון פנימי יותקן לשימור שאריות לעבודה.

הפרוזדור היה צריך להיות מצויד בלוחות תצוגה לדגמים וכרזות לכל אורכו. למעשה תיארתי מה שתכננתי ביחד עם אדריכל פנים אותו גייסתי. היה

זה בעלה של חברתנו **אסתר גוטר** מעין צורים בעבר, **זיגי יפה**, שהגיע תכנית מפורטת. כדי להגיע להצעה הטובה ביותר בשביל מרפ"ד חדרה החדש, נסעתי עמו לשעשה מרכזים פדגוגיים, – בדרום, במרכז ובצפון, שם ראיתי במשך השנים האחרונות מתקנים ראויים לחיקוי, כאשר נסעתי להשתלמויות הרבות של מנהלי המרפ"דים. מכל מרפ"ד העתקנו את הפטנט המוצלח ביותר לסוג מסוים של אמצעים אור-קוליים ואינני רוצה לפרט יותר.

בקיץ 1973 הזמנתי פעם את **זבולון המר** וחבריו מהנהלת "חוגי הצעירים" של המפד"ל, אליהם השתייכתי ובמסגרתם הייתי פעיל בחיבת ציון, לראות במה אני עוסק.... זכורה לי הישיבה עמו ועם **דניאל ורמוס** ו**בן מאיר** באולם הריק, כאשר ערוכים על הרצפה, בשני תורים, הספרים שאמורים להיות מסודרים על מדפים בספריה. הקייתי אולי לתמיכתם המעשית ?? ללחץ

על **מרדכי קוסטליץ** ? אני חושב כי כך היה, כי הייתי מתוסכל בגלל עיכוב הריהוט.

121

רק בקיץ 1975 הסתיים פרק טכני זה, לשביעות רצוני. 10 שנים מרחתי קשה כדי לבנות מרכז פדגוגי אזורי ראוי לשמו ודוגמה למורי האזור כולו ולגנותיו. 7 שנים נאלצתי להיאבק בתוך בין העירייה עד אשר עברנו למבנה החדש ו 3 שנים, עד אשר הושלם בו הריהוט הפונקציונלי. בו-זמנית קיימתי השתלמויות רבות למורים ולגנות להכרת אמצעי הקרנה בכתה, אם בבנין העירייה ואם בבתי ספר אליהם הוזמנתי ביוזמתי. רק עתה, אחרי 10 שנות ארגון השגתי את אשר שאפתי אליו: לעבוד מעתה בעיקר בנושא הפדגוגי ופחות בארגוני הטכני. כפי שכתבתי כבר, בעיקר **מרדכי קוסטליץ** עמד לצדי.

הנהלת המרפ"ד האזורי והצוות של המרפ"ד

התקיימו עשרות רבות של ישיבות הנהלה, שהייתה מורכבת ממפקחי האזור ונציגי העירייה. המפקח המ"מ הראשון היה מר **שמר**, איש ישר וענייני. הוא לא אהב במיוחד את תקיפותה של מזכירתי **אורנה**, שפעלה בדיוק ע"פ הוראותי. הבעייה הייתה שענות קבלת קהל במרפ"ד על יד מפקחים, אחרי עברנו למבנו החדש ושימוש באמצעים מנהליים של משרדה. היא צדקה. אלה ניתנו לנו בהקצבה למען תפקידיו ולא למען תפקידי המפקחים. אחריו מונה ד"ר **בר לב** לחינוך מ"מ **יעקב רוט** לממ"ד. האחרון מונה לנציג המרכז הארצי במקום **ציון עמיר**, כאשר זה מונה לנהל המרכז הארצי במקום **שמעון שרונים**, בערך בשנת 1980. **יעקב רוט** התפעל מאוד מעבודתי וציין לשבח מיוחד את האחדות העוורת בצוות כולו, דבר אשר התבטא בארוחת הענער המשותפת, שהקפדתי להנהיג ולקיים יום-יום. כמוכן הזמנו גם אותו כאשר היה נוכח והוא חש בנוח בינינו שקיימנו שיחות ידידותיות ומשפחתיות בזמן ההפסקה. האווירה הייתה טובה באמת. תקופת מה הזמנו גם עולה חדשה מאתיופיה שעבדה כעובדת נקיון באחד המשרדים השכנים, אחרי העלייה הראשונה ממחוז טיגרי. – **יעקב רוט** סמך עלי בכל, כי הרי הוא לא הכיר את הנושא של הוראה או למידה אור-קולית. **אשר בן צור** החליף את ד"ר **בר לב**. הוא היה שתלטן, וכעס עלי, על כי אינני מגיש לו כוס תה או קפה בבואו לשבת אצלנו לקבלת קהל. אך אני הסברתי לכל מפקח מראש, כי המטבחון עומד לרשותו באופן אישי, וכי הוא חופשי לשרת את עצמו כרצונו. לא הייתי מוכן להיהפך למשרת של מפקח, כפי שלא דרשתי מפקידותי שהן חייבות לשרתני. הוא היה רגיל, כך התברר לי כאשר ביררתי זאת, כי בבואו לביקור בבית ספר שבפיקוחו, המנהלים רצים-אצים לשרת

אותו בדחילו ורחימו. פעם שאל אותי בישבת ההנהלה, מנהל מחלקת החינוך החדש, **יצחק רוט** [אחרי פרישת **יהודה הינדי**] בהעדר בן צור, מדוע אני לא מגיש לו מדי פעם כוס שתיה ? הרי זה ישפר את יחסו אלי ! כנראה התלונן עלי המפקח הזה, שחשב עצמו "לבוס" גם עלי, רודן מאופיו, בפגישה

122

עם מנהל מחלקת החינוך בעירייה בנושא זה. ושוב הסברתי, עתה באופן רשמי, מהן תפקידי האמיתיים ומהו תפקיד המטבחון לשרות עצמי. המרכז הפדגוגי אינו לשכת מפקחים וכי אני לא מנהל לשכה כזו, כפי שקיימת כזו בחיפה עבור המפקחים. אני מארחים את המפקחים שלא כחובה אלא מרצון טוב, כי אנו בית למורים-, אך המפקחים לא יכולים לדרוש ממני שירותים אישיים ולא מנהליים, כאילו אני השרת שלהם. על הפיקוח המחוזי לדאוג להם. אנו שלוחה של המרכז הפדגוגי הארצי, בתחום הספציפי של חידושים בדרכי ההוראה והלמידה. מכאן נבעה בהמשך גם תביעתי ממנהל מחוז חיפה, ד"ר **יוסף גולדשטיין**, לדאוג לתקציב לניהול שיחות הטלפון הרבות של המפקחים אל בתי הספר, כי לא המרכז הפדגוגי בנוי לתקצב הוצאה זו. קרה פעם, ואני בנסיעה לספקי ציוד בתל אביב, והייתי זקוק באופן דחוף למידע ממזכירתי, **אורנה**, אודות חלק חילוף למכשיר אור-קולי, כנראה מנורת הקרנה...והטלפון במרפ"ד תפוס. אחרי דקה-דקותיים עדיין תפוס...אחרי חמש, עשר, עשרים דקות עוד תפוס ואני מתמלא בכעס אמיתי. הרי לא יתכן **שאורנה** תנהל שיחות-רעים בטלפון היחיד במרפ"ד, הקיים לשם ניהול המרפ"ד וצרכיו... אחרי חצי שעה, והטלפון תפוס, חזרתי הביתה בלי לרכוש את החלק החסר, כי לא יכולתי לנקוב במספר הסדרה שלו, כי **אורנה** מפטפטת ללא הפסק... במחרת געתי בה בודאי על כך, אך היא הבטיחה לי, כי לא היא דברה כלל בטלפון, אלא המפקח **יעקב רוט**, שניצל את הקו מן העלוחה אשר בספריה, ביצרו קשריו עם בתי הספר השונים עליהם הוא ממונה כמפקח. הבנתי, כי אני צריך לנתק את המפקחים מן הטלפון שלנו. העקעתי פעילות לא נעימה אך הכרחית רבה, כדי להסביר בעיה זו הן לאותו מפקח שפעל מתוך הבנה מוטעית כאמור לעיל, אך בעיקר להנהלת המחוז ולעירייה... הסוף הטוב היה, כי העירייה שכרה חדר ריק מולנו, -אגב, זה אני שהצבעתי על אפשרות ממשית זו-, רכשה קו טלפון נפרד ולמפקחים באה הגאולה בחדרה. אך כמה זמן ומאמצים זה עלה לי, וכמה "דם שחור" זרם עד אז בין **אשר בן צור** לביני ??? הוא אף דאג להוציא לי שם רע בלשכת המחוז... פעם אחת אף דפק על השולחן (בחדר המפקחים החדש) וצרח עלי כמטורף, ממש, בנוכחות מר **יעקב רוט** שאהד אותי בגלל מפעלי, כדי להשפילני, ואני יצאתי משם נדהם על חוסר יכולת הריסון העצמי של אדם שמונה כמפקח... בחוסר נימוסים בסיסי כלפי מנהל מרכז פדגוגי, המשרת מאות מורים וגננות וגם אותו... ושמו הטוב הולך לפניו... עוד אספר על הבושות שלו, בנוגע לחוברת "הישוב שלי, חדרה עירי", שיצאה לאור בעיתון פעולה

מלא בין הצוות שלי, של העיר חדרה ושל מורה מוצלחת שמונתה על ידי מפקח ארוגנטי זה, לרכז חוברת זו... אך זה מאוחר יותר, בשלב הקורסים וההשתלמויות...

123

מפקחות לגיל הרך שפעלו בתוך המרפ"ד, ריכזו בו חוגים והשתלמויות וקבלו גם גנות לדיונים אישיים, היו **חבצלת שמשוביץ** מחדרה לגנות המ"מ ואשת המפקח יעקב רוט, **שרה רוט** מכפר פינס לגנות ממ"ד. **חבצלת**, מפקחת פעלתנית מאוד, חשבה בתחילת עבודתה, ב 1976, כי היא יכולה לזמן גנות בכל עת ושעה ללא תיאום עמנו, לכן הזמינה פעם קבוצת גנות לדיון קבוצתי ולא מצאה מקום פנוי באף אחד המדורים שלנו. כי זאת לדעת, אחרי גמר הריהוט החלה פעילות רבה מכל מיני סקטורים וקבוצות עיון ודיון אצלנו. לוח אירועים בחדרי, חדר המנהל, בו רשמתי כל פעילות מתוכננת, הראה היטב, מתי ניתן להקציב חדר לקבוצה זו או אחרת; אך זה היה צריך להיות מתואם מראש. וכך קבעה **חבצלת** פעילות רציפה לתקופה של חודש-חודשיים, וכלל לא טרחה לוודא מראש, האם יש מקום פנוי אצלנו ? בתחילה כעסה, כאשר לא מצאה מקום אצלנו במועד שקבעה אותו עם קבוצת גנותיה, אך אחרי שהסברתי לה היטב כיצד עליה לפעול, ורצונו הרי היה חיובי, יצאה מפויסת ומכאן והלאה הסדרנו ביחד את זמני פעולותיה. מאז כיבדה את דיוק הארגון שלי והסדר. עם **שרה רוט**, המפקחת הממ"ד לא היו בעיות מתחילה, כי אישה מבינה הייתה, כמו בעלה. הייתכן, כי **בן-צור וחבצלת** היו בלתי סבליניים כלפי בתחילה, היותי דתי ? עוד מפקחות פעלתניות לגנות היו **רוחמה מילר** למ"ד ו**רינה מיכאלוביץ** למ"מ.

תיקי נושאים וחומר ספרני אחר: כבר בעירייה בשנות 65-72 התחלתי לטפח תיקי נושאים וחומר עיוני אחר עבור מורים שמחפשים מקורות, והחומר הונה בארון בחדר השני בקצה הפרוזדור, בו הייתה **אורנה** אחראית. הבנתי היטב, כי מורים הבאים לבקר ב"מרכז פדגוגי" רוצים למצוא מקורות עיון בנוסף לאמצעים האור-קוליים. אך מפקחי מטעם המרכז הארצי לא הכיר בכך. הוא, כירושלמי היה רגיל בכך, שבכל עיר ישנה ספריה ציבורית וזהו מקום העיון גם למורים. אך בחדרה לא הייתה כזו וכך לא במושבות הברון פרדס חנה, בנימינה וזכרון יעקב, ולא ובישובים מהם באו מורים לחדרה. לכן לא הסכים המרכז הארצי להקציב כוח אדם ותקציב לרכישת ספרות עיון, ותיקים לריכוז נושאים בהם. ביעיבות ההנהלה העליתי את הבעיה והיא הובנה היטב על ידי אנשי העירייה ומפקחי האזור. אך לא היה סעיף תקציבי לאדם קבוע. לכן הומצא, כי אוכל לגייס סטודנט-ית לתקופה של שלושה חודשים להכנת תיקי נושאים וארגון ספרני. "העוזרות הטכניות" היו **אורנה ורחל לרר**, **דבורה שכנאי** פעמיים, **שולה אברהם**, **תמר יעקובוביץ**, **צופית חממי**, ו**יהודית** ? שעבדו כל אחת בנפרד ובסך הכל שלוש שנים בין 1975 -

1978. ב 1978 השיג **מרדכי קוסטמליץ** ספרן קבוע. מורה דתי למלאכה שאבד את קולו. **בן ציון אריאלי**. הוא וחזה במדור הגנות והיעצים עסקו

124

במפעל החשוב ותיקי נושאים הוכנו ומולאו מכל טוב מבחינת המידע ובספרות מקצועית, וסדרות של ירחוני מדע הוזמנו במינוי והעשירו את התיקים.

קורסים להכשרה אור-קולית ומעבדות פדגוגיות בבתי הספר

כבר ציינתי, כי עיקר תפקיד המרכזים הפדגוגיים בארץ, שהלכו ורבו, היה להפיץ ידע אודות מכשירים אור-קוליים והתוכנות המתאימות להם, – ושימוש שניהם ביחד בשיעורים, טכנית אך בעיקר מתודית. לשם כך עברנו, המנהלים, השתלמויות רציניות ביותר במשך השנים. בהמשך אפרטן בעזרת תיקי השתלמות שעמרת.

השלב הראשון היה לארגן קורסים ללימוד הפעלה טכנית של מכשירים והשלב השני ללמד שילוב נכון בשימוש של תוכנות. אגב, תפקידו של המנהל ושל היועצים אחרי הכשרתם היה לתדרך את הבאים לשאול ציוד, כיצד להשתמש בו נכון ולא סתם להקרין סרטון ברצף אחד ולהשמיע סרט-קול ללא הכנה מתאימה, שאילת שאלות חכמות מתחילה ואחרי-כן.

נשארו בידי רשימות עמיות של משתתפי הקורסים הראשונים מן השנים 1966/1967: 1967/1968 ו 1968/1969 שנקימו על ידי בעיריית חדרה לשם תיעוד הריני מדפיסן כאן:

קורס או"ק תשנ"ז: אידה מקלר, מ"ד ישורון- פ. חנה; מאיר אינדור, אג.ישראל – חדרה; משה הורביץ, רחל הלבית ושולמית דקל, מ"מ מרחבים- פ. חנה; משה חזן, מ"מ אלונים- פ. חנה; שמואל גורדון, מ"מ גלים- חפצי-בה חדרה; שלום ליסינסקי, מדרך גדנע; נצחיה שליט ומנחם וגשל, מ"ד רמב"ם – אליכין; משה דולינסקי, מ"ד יבנה – ג. אולגה חדרה; משולם יעקובי, שרת מ"מ אחד העם- חדרה; יהודית לילך, הח' להגנת הטבע; שלמה וקסלר, מ"מ עמישב- חדרה; שאול מסורי, אג.ישראל-פ.חנה.

קורס או"ק תשנ"ח: נסים שרעבי ומנדל מנדל, מ"ד הרא"ה – זיעקב; שלמה עץ, מנהל, מלכה מן, אסתר קסטנבוים, אהרון כובבי ורבקה הייזנר, מ"ד יעבץ- זיעקב; שאול מסורי, אג.ישראל- פ.חנה; שמחה שרעבי, מ"ד בילו- חדרה; יונה נקש, מ"ד גבעת עדה; יחיאל הינדי, אג.ישראל- חדרה; נחום רמן, אולפנת הבנות- כפר פינס.

לקראת הקורס השלישי בחורף 1968/1969 הודעתי עליו למדריך הפדגוגי הארצי של אותה תקופה, **א. בן צבי**, אותו איני זוכר בכלל. כנראה תפקד רק זמן קצר יחסית בימי ניהול היחידה הארצית ע"י **יצחק יצחקי**, בימי

העדרו מן הארץ של שמעון שרונ ואחרי פרישתו של נחום נרדי מן התפקיד. תיארתי את כעסו של יצחק יצחקי, על כי נלוותה אלי לכנס המנהלים לאה גרונדמן, מזכירתי החדשה אז, – והיומרת מדי.

125

קורס או"ק תשנ"ט: ליאורה כץ, מ"מ כרכור; לאה מלאכי, תל-אילן חינוך מיוחד – פ. חנה; שלמה אבו, מ"ד שילה – פ. חנה; אסתר רוזנבוים ושאל מנשה, מפתן – פ. חנה; יהודה עוזיאל, מ"מ אלונים – פ. חנה; ציפורה מוסינזון, מ"מ שרת – פ. חנה; שאל רפאלוביץ, מ"מ ארלוזורוב – חדרה; חוה וולפרט, גנת מפרדס חנה, אז יועצת חדשה לגיל הרך במרפ"ד חדרה.

ברצוני לציין, כי בימים ההם לא ניתנו "נקודות זיכוי להשתלמויות" כמו היום וכל המשתתפים בקורסים פעלו מתוך ענין בחידושים וללא כל תמורה. כן אדגיש, כי בשנים הבאות התקיימו קורסים נוספים גם בנושא זה כמו גם בנושאי השתלמויות שנקבעו על ידי שרי החינוך המתחלפים מבחירות לבחירות בנושאי חינוך מועדפים. אפרטם בהמשך.

תוכנית הקורס להוראה אור-קולית ע"פ פרסומי מ 16.11.1966 ומחורף 1969.

1. מבוא – אמצעי המחשה שונים.
  2. המטול לסרטונים ולשקופיות. הקרנה רגילה ומן הצד. החלפת מנורה וניקוי עדשות פנימיות. השימוש הנכון בסרטונים ושקופיות בשיעורים.
  3. האפיקופ – הקרנת תמונות מוכנות. ציור פלקטים בעזרת המכשיר.
  4. המטול העילי – שקפים מוכנים. הכנת שיעור על שקף.
  5. הרשם קול – השמעת שיעור, הקלטה, יצירת פעלולי קול.
  6. המשדר הדחוי, הדגמה ודיון. שילוב שיעור מוקלט בהקרנה.
  7. מכשיר טכניקולור וסרטים למקצועות שונים. הדגמה ודיון.
  8. אופטיקארט ושימוש בלוחות שקופים מוכנים למקצועות.
  9. לימוד הפעלת מטולנוע 16 מ"מ ותרגול עם סרט.
  10. כנ"ל
  11. כנ"ל
- כן יכלו מורים ללמוד הפעלת מכשירים באופן יחידי ללא קורס שלם.

מעבדות פדגוגיות או מרכזיות פדגוגיות זוטא בבתי ספר: מגמה נוספת אותה פיתחתי הייתה, להקים בכל בית ספר מרכזיה פדגוגית זוטא, אחרי שהוכשר לכך מורה מרכזי-ת, בדרך כלל במסגרת קורס אור-קולי. מתפקידי היה לייעץ למנהל ב"ס איזה מכשיר-ים לרכוש, וכיצד לארגן שיעורים או"ק במסגרת מערך הלימודים השוטפים. לנסיעותי בסוסיתא לבתי הספר בכל מרחב ההזנה של מרפ"ד האזורי חדרה, הוקצבו לי

5000 ק"מ תמורת 5 אג/ק"מ. מהתכתבותי עם הממונים על כך נראה, כי ברבות השנים דרשתי תשלום גדול יותר, 18 אג/ק"מ, כפי שקיבלתי בעבור נסיעותי עם תערוכת המשחקים המפתחים, – אך ללא תוצאות חיוביות.

126

יכולתי להשתבח במשך השנים בכך, כי באזור ההשפעה של מרפ"ד חדרה הוקמו 38 מעבדות זוטא מוכרות בבתי ספר, יותר מאשר בכל אזור אחר. נסיעותי היו אם כן מרובות יותר ורחוקות יותר מאשר אלה של מנהלי מרפ"דים אחרים, אשר אזור ההזנה שלהם היה מצומצם יותר בהיקף גיאוגרפי. זאת כמובן בנוסף לפיתוח המרכז הפדגוגי בחדרה. אך אחרי זמן קצר הבנתי, כי עקב מקומו הפיזי המצומצם בבנין העירייה (2 חדרים למורים וחדר לגנות), וקבלת קהל בשעות אחה"צ שהוגבלו על ידי ועד עובדי העירייה לפעמיים בשבוע, – ועקב מיעוט יועצים פדגוגיים בעונים אלה (1966 – סוף 1972), ראיתי בפיתוח מעבדות פדגוגיות בית-ספריות פתרון נכון להגברת השימוש באמצעי המחשה מודרניים. גם אם ההנהלה שלי בחדרה הכירה בכך, אך פקידי המינהל של משרד החינוך בירושלים לא הבינו את חשיבות נסיעותי לפרדס חנה, זיעקב, אור-עקיבא, בנימינה, גבעת עדה, ובודאי לא לישובים הערביים בנחל עירון עד אום-אל פחם ולא לבתי ספר בודדים בעמק חפר הצפוני. זה המקום לציין, כי מנהל מחוז חיפה אליו השתייכו בתי הספר בחדרה ובאזורים הצפוניים ממנה, יוסף גולדשטיין, לא הסכים לפתח מרכז פדגוגי נוסף במחוז, פרט לחיפה וחדרה, בו בזמן שבמחוזות אחרים פותחו כאלה בכל ריכוז אוכלוסייה גדול. הוא אף לא טרח לבקר במרפ"ד חדרה פרט לפעם יחידה, אז כבר במבנו החדש, על אף שעלחתי לו כנדרש דו"חות חודשיים ודו"ח משיבות ההנהלה, כממונה על המחוז. אך גם ביקור זה התקיים לא עמי, כי אם כנותן הרצאה למורי המחוז. מאוחר, אחרי שנים רבות נודע לי, כי הוא לא "אהב" את העובדה, כי אני, כנציג המרכז הפדגוגי הארצי מבקר בבתי הספר שבמחוז, היותי למעשה בלתי תלוי בו..... היתכן וגם יד המפקח העוין אשר בן צור הייתה ביצירת אוירה שלילית ? יתכן גם, כי בגלל זה, בשנות ה-80, מינה ציון עמיר, אז כבר מנהל היחידה, את המפקח יעקב רוט החיובי, –האודה את המפעל ואותי, לתפקיד מפקח מטעם המרכז הפדגוגי הארצי. הרי הוא היה מפקח המחוז מתחילה. גם שמעתי פעם שמועה, מפי נהג היחידה הארצית, שלמה זבמני, כי כאשר מבקר ציון עמיר אצל מנהל מחוז חיפה, בוקעים "טונים גבוהים" מחדר הישיבות. אך אישית לא שמעתי אף פעם תלונה או התנגדות למפעלי באזור כולו, אף ששבה גם לא שמעתי.

נישואי מזכירתי אורנה ותלמידי בעבר ישראל עמר, יועץ במרפ"ד
התקיימו בערך ב 1972, לפני או אחרי העברת המרפ"ד למעונו החדש.
שושנה ואני היינו מקורבים להם ולחתונה ולקחנו חלק גם בשבע הברכות
בדירתם בשכונת שמשון בחדרה או במועדון שכונתי בסביבה.

127

שרות ועובדות נקיון במבנה החדש: המיקום החדש, בנפרד מבנין
העירייה, דרש מינוי עובדת נקיון ושרתת קבועה למעונו החדש. שהיה
מורכב מאולם גדול ומשלושה מדורים גדולים אחרים, משרדי ניהול
ומזכירות, חדר סדנא ופרוזדור תצוגות ארוך (ראה בעמודים 120 + 121)
ושרותים בחצי קומה מעלינו.

פרט לנקיונו של המרפ"ד היה על השרתת להביא מכתבים וחבילות מבית
הדואר ולהעביר לעירייה הזמנות של ציוד משרדי ודו"חות עבודה של
עובדות העירייה וכן כספים שנאספו בגין שרותים טכניים בתשלום שנתנו
למורים-ות ולגנות, במכשור ובחומרים שנרכשו בתקציב העירייה. הגם
שמורי חדרה יכלו להיות אולי פטורים מתשלומים אלה, בגלל המסים
העירוניים, הרי רוב המורים-ות, בודאי מעל ל 50 %, לא היו מתושבי
חדרה, אלא מישובים רבים באזור מנשה, חוף הכרמל, המגזר הערבי
במזרח וצפון עמק חפר.

לשם כך הפעלנו קופה קטנה ומאמצים רבים העקעתי (!!!), כדי שגזברות
העירייה תתן לנו את הזכות לנהל קופה כזו ולהחזיק חשבון בנק מיוחד
ונפרד לכך; ואף לרכוש בכספים שנגבו חומרי עבודה ויצירה. זה היה
כרוך בהסכם שעובד במיוחד בשבילנו וכמובן היה גזבר העירייה חתום על
כל מסמך מסוג זה. מזכירתי **אורנה** הייתה קפדנית ודייקנית כפי
שציפיתי ממנה וכפי שחינכתי אותה במשך השנים ויכולתי לסמוך עליה.
דרשתי ממנה, שגרוע לא יחסר אך גם לא יהיה עודף !! היא עמדה בכך
בכבוד. –

ראשונה באמהות הבית הייתה לתקופה קצרה **שרה בושרי**; אחריה
אסתר עוזרי ואחריה **רחל לוי**; אחריה לכמה שנים **אילנה בן בנימין**;
וב 1978-79 באה **אבישג אביב**, עולה חדשה מן הקווקז. הגם שכולן
עמדו היטב במשימות, ונוצרו עימהן יחסי אנוש טובים מאוד, ללא הבדל
מאלה עם הפקידות **אורנה, מרים** ועובדות הזמניות בספריה; הרי **אבישג**
הייתה מיוחדת. הגם שכמעט ועדיין לא דברה עברית, הציעה היא כבר
בימיה הראשונים אצלנו, להסיר את הוילונות מחלונות הפרוזדור הארוך,
כדי לכבסם. לא דרשתי זאת ממנה כלל וכן לא מזכירתי, אך הייתה זאת
הצעתה הראשונה, מעבר למה שהוטל עליה. נכון היה, כי הוילונות
תלויים כבר 5-6 שנים בלי שנוקו. היא הסירה אותם בודאי בעזרת

פקידותי, כיבסה אותם בביתה, וחזרה ותלתה אותם לאחר כשבוע-שבועיים, נקיים ומגוהצים. התפעלתי מיזמתה וחריצותה שמצאו חן בעיני. אגב: היא הייתה הצעירה בין עובדותינו אך התואר "אם-בית" התאים לה בהחלט !!! (היא עדיין עובדת כיום, ב 2004, במרכז החדש להכשרת סגלי הוראה בבית אליעזר, פסג"ה, אחרי שעובדים קודמים פרשו לגמלאות)

128

עוד עובדת נקיון צורפה לאבישג בשנות ה 80, אהובה יצחקי, אחרי שהעבודה אצלנו גברה במאוד, עקב רכישת מכשירי צילום, שכפול וחיתוך, כולם שרותים חדשים שדרשו כוח אדם מטעם העירייה. זו אהובה, שהציעה לי, בהיותי כבר גמלאי אחרי 1985, לבוא ולקחת תיקי קרטון שהוחלפו על ידי אורה, הספרנית שירשה את בן ציון אריאלי אחרי פרישתו, אחרת תאלץ לזרוק אותם לאשפה. ואמנם, אלה הפכו לתיקי נוסאים בארכיון המשפחתי שיצרתי בחדר המרתף, בהמשך השנים.

בשנים 1973 עד 1975 התגייס בנו שמעון לצ.ה.ל. מאחר והוכשר באורט נתניה למקצוע מכניקה ואף הוסיף שנות לימוד כהנדסאי, צורף לצוותי תחזוקה של הליקופטרים גדולים בבסיס חיל האוויר בתל-נוף בדרום.

השלמת משכן המרכז הפדגוגי + חדר מפקחים נפרד: בסוף 1972 נכנסנו כאמור לעיל, למשכנו החדש בסמטת הרב אורנשטיין- פינת רח. הרברט סמואל, בקומה השלישית של בנין משרדים חדש שנבנה על ידי קבלן פרטי. עיריית חדרה שכרה מחצית קומה ג' ואחרי כעונה או שנתיים עוד חדר מול המרפ"ד, עם קו טלפון עצמאי, אחרי שהתרעתי רבות על ניצול קו הטלפון היחיד שלנו על ידי המפקחים לעבודתם הם. אם בתחילה כעסו חלק מן המפקחים על רצוני להיות מופרד מהם, הרי לבסוף ברכו על כך. כי עתה יכלו לקיים קבלת קהל ושיבות עם צוותי מורים בכל עת שרצו בכך, בלי תלות במקום פנוי אצלנו או בעובד-ת נוכח-ת שהמפתח בידו-ה. הקפדתי על כך מאוד, ולמדתי זאת גם מנסיון מנהלי מרפ"דים אחרים. כי אם לא כך, משתלטים מפקחים דומיננטים על עבודת המרפ"ד, בהחשיבם את עצמם כבעלי דירוג גבוה יותר ממנהל-ת מרפ"ד. עלי לא השפיע דירוג זה; ועוד, שלא השתייכתי מתחילה למחוז שלהם, כי הובאתי לתפקידי ממחוז המרכז. לא חשתי אף פעם, כי מרותם עלי, אלא נסיתי כל השנים לשותף עמם פעולה בדרך שוויונית. הדירוג שלי היה "מדריך" במסגרת דירוג הפיקוח שהיו בו שלוש דרגות מעונה: מפקח, מדריך ומדריך-מורה. השתתפתי כאמור בהרבה השתלמויות ובאחת מהן, בקורס אקדמי ל"ניהול בחינוך" באוניברסיטת תל-

אביב למדתי מפורשות, כי מנהל "חייב להיות עצמאי וסוברני". וכזה הייתי, עם כל הכבוד למפקחים. כך נהגתי גם ביחסי עם מפקחי הישיר מטעם המרכז הפדגוגי הארצי. את ציון עמיר, מפקחי ומדריכי שנים רבות, כיבדתי בגלל ידיעותיו, הייתי לויאלי כלפיו היותו ממונה עלי, אך

129

עמדתי על דעתי, ואף התנגדתי לו, כאשר רצה לכפות עלי דברים שלא יכולתי לעמוד בהם. כך בענין דרישותיו לשעות עבודה בלתי הגונות מבחינת חובתנו; או בגלל נושאים חדשים שעלינו למפה לדעתו, בלי שיתנו לנו לשם כך תקציב נוסף וכוח אדם נוסף. פעם אף אמר בפרהסיה, כאשר הבעתי את תמיהתי על תביעה בלתי הגיונית כזו בכנס מנהלים, כי "הבעיה של בן ברית היא, כי הוא לוקח הכל ברצינות". קמתי אז ושאלתי: האם ברצונך לומר בכך, שלא צריך לקחת ברצינות את דבריך ? זה קרה בכנס מנהלים בראשית שנות ה 80 במרכז הפדגוגי החדש של מטה בנימין ביעשוב פסגות. אך על יחסי עמו אפרט עוד בעתיד.

המרפ"ד החדש – פעוטון: בסוף שנת 1973 נולד למזכירתי **אורנה** בן בכור **ומרים בעדני**, הפקידה החדשה יחסית אז, מלאה את תפקידה במשך שלושה חודשים, לשביעות רצוני המלאה. בתום תקופת החופשה שלה, בקשה **אורנה** ממני רשות, כי תוכל להביא את תינוקה **רני** לעבודה, כי לא יכולה להרשות לעצמה מטפלת פרטית. היה זה מיד אחרי מלחמת יום הכיפור ו**ישראל** בעלה היה מגויס בשורות מילואים בגולן ולא קיבל חופשה הרבה זמן, גם לא לפני ולא אחרי הלידה. יחסיה עם הוריה נותקו אז משום-מה והם לא תמכו ולא ביקרו אותה, וכך נשארה גלמודה אחרי הלידה הראשונה שלה מחוץ לבית. אז החלטתי לבקר אותה בעשבת הראשונה אחרי הלידה בבית היולדות הלל יפה, כאשר אני הולך לשם מחיבת ציון ברגל וכן בחזור. מאחר ויחסי אל הזוג הזה היה מיוחד, הסכמתי עם צעד בלתי מקובל זה. כך גדל **רני** במרפ"ד חדרה, כלול ליד אמו. לא זכור לי, כי זה הפריע במשהו את עבודת האם הצעירה, ולא התחרטתי על כך. יתכן וזה היה מוזר בעיני כמה ממבקרינו, אך רוב שעות "הפעוטון הפדגוגי" היו שעות ללא קהל ולא מנעו **מאורנה** לעשות את מלאכתה בו-זמנית. בודאי הדרכתי אותה אז גם בענין הגשת משחקים לפעוט שלה, וראיתי בכך עוד תפקיד נלווה "כיועץ למשחקים מפתחים" לאם ממוצא מזרחי שלא הורגלה בכך.

מלחמת יום הכיפורים נפלה עלינו לפתע פתאום. זכורה לי התפילה בבית הכנסת, כאשר לפתע, בצהריים, נקראתי עם עמירם דרמר, לצאת ברכב לכתובות מונות, לגייס קצינים בפרדס חנה ובקיבוץ מעברות לחזית.

130

אני הייתי אז סמל ראשון ביחידת הג"א וגוייסתי לגדוד מילואים חרבי ששכן במושב בית-יצחק בבית העם. בלילה הראשון השתעלתי נורא עד שהתגלה לי במשך הימים, כי אני אלרגי לשק השינה הצבאי מחומר סינטטי. תפקידנו היה עורפי, אם יהיה צורך לכך, אך זה לא קרה. גם **אבנר** היה בכוננות במילואים כסולל לפלוגת טנקים על טרקטור גדול בעמק בית שאן, בלי שכוח זה הופעל. **שמעון** היה אז בצבא קבע בבסיסו בתל-נוף. אני שוחררתי לאחר תקופת-מה וחזרתי לעבודתי במרפ"ד. לא נשאר לי משום-מה זכרונות רבים מימים מתוחים אלה.

אחרי שבועות של מתח רב, היה צורך לחדש את השגרה שהופרה. המרכז הפדגוגי היה עדיין ללא ריהוט מסודר ורציתי לעורר את הציבור לפקוד אותו מחדש. לכן הוצאתי בשנת 1974 פרסום למחנכים בזו הלשון:

דף מידע למנהל, למורה, ולגנת. מה תוכלי לעשות במרכז הפדגוגי ?
1. לקבל הדרכה חינוכית-טכנולוגית אישית:

א. לעיין במשאבי-ידע, למידה והוראה רב-ערוציים
כגון - תצוגות ותערוכות;

- תיקי נושאים, חוברות וספרים;

- סרטונים, עקופיות, סרטי לולאה, סרטי 16 מ"מ, סרטי טלביזיה;

- תמונות, מפות, תבליטים ודגמים;

- סרטי קול פתוחים ובמחשניות (קסטות)

ב. להעתיק ממקורות ידע למידה והוראה רב-ערוציים

כגון - צילום דפים ועמודים מתוך ספרים וחוברות;

- צילום עקפים מחומר מודפס, או גזור וערוך על ידך;

- הכנת יחידות-אב לשכפול בהריטה אלקטרונית מחומר

מודפס או גזור וערוך על ידך;

- הגדלת תמונות ורישומים ע"י הקרנה והעתקה;

- העתקת תוכניות רדיו מוקלטות לסרטי-קול שלך.

ג. לשאול מקורות ידע אורקליים (תוכנה) ומכשירים להפעלתם.

ד. לקבל ייעוץ והדרכה לחינוך הגיל הרך ולגיל בה"ס בתחומי ידע שונים.

- ה. לקבל הדרכה לרכישת ציוד או"ק – תוכנה ומכשירים לשם פיתוח בה"ס והמעבדה הפדגוגית בבה"ס.
- ו. לקבל הדרכה להפעלת ציוד או"ק ובשילובו הנכון בעבודת החינוך בגן הילדים ובבה"ס.

131

ז. להשתמש בסדנא ובמכשירים להכנת אמצעי למידה והוראה

תמונות: – הגדלת תמונות, חיתוך קרטון, עטיפות בניילון,

סגירה בחום וחירור לתליה.

– עבודות בקל-קר, קרטון, עץ וכו'.

– ראה גם 1-ב !!

2. לקבל הדרכה חינוכית בקבוצות ע"י יועצי המרפ"ד:

ע"י המדריכה לגיל הרך של המרפ"ד

ע"י מנהל המרפ"ד בתחומי הטכנולוגיה החינוכית;

ע"י המנחות האזוריות ומדריכים מקצועיים (מ.ג.ל. ועוד)

ע"י המדריכות של הטלביזיה הלימודית באמצעות הפיקוח

המקצועי והכללי;

ע"י המפקחות לגיל הרך לפי יוזמתן;

ע"י מפקחים לפי יוזמתם.

איירתי את דף הפרסום מסביב לטקסטים בציורי מכשירים אורקוליים. תוכנו מלמד הן על "המושגים המקצועיים" שהשתמשו בהם אחרי השתלמויותינו: הן על המכשור והטכניקות שהשתכללו במשך השנים האחרונות והן על הצורך לחדש את הפעילות אחרי שנשחקה עקב מלחמת יום הכיפור.

שרות מרכזי לתחזוקת המכשור:

אם בעשר השנים הראשונות של המרכז הפדגוגי נאלצתי לדאוג לתחזוקת המכשירים, להחלפת נורות שהתבלו ונשרפו ולתיקונם אחרים בעצמי, ז.א. להביא מכשור מקולקל ליצרניו בתל-אביב, חיפה וכו', שונה מצב זה והמרכז הארצי לקח על שכמו את אלה. נהג היחידה, שלמה זבמני זכור לטוב השתלם באלה ומעתה הגיע אחת לכל תקופה לכל מרפ"ד, עם כלי פירוק והרכבה לסוגי המכשירים השונים. היו לנו באמצע שנות השבעים עשרות מכשירים או"ק ולכל אחד הוכן עתה כרטיס מצאי, כולל תיקונים שבוצעו בו, מה-ומתי. הוא הדריך אותנו, כולל את הפקידות, כיצד לבדוק כל מכשיר לפני העאלתו לעיני השואל וכן בשעת החזרתו. אם נמצא אז ליקוי, עלינו לחייב את בית הספר בו הופעל המכשיר. לשם כך הוצא חוזר, שחייב כל מנהל ב"ס להתחייב לכך ולמסור לנו רשימת "מורים מורשים" לקבל מכשיר באחריות. זו הוצמדה לכרטיס ההעאלה של המוסד החינוכי ורק על פיה הורשתי פקידת

המרפ"ד להשאל ציוד. עבודתן דרשה דיוק והצמדות להוראות. **שלמה** היה ידידותי עם כולם ושמתני ממנו מבין העושות גם רמזים על הנעשה "בעולם הגדול", קרי ביחידה הארצית ובמרפ"דים אחרים. אך הוא לא היה קל-דעת ורכלן אלא חכם ונבון, בנוסף למקצועיות הטכנית שלו.

אני חבר ויו"ר ועד מנהלי המרכזיות

עקב ההצקות הלא צודקות תמיד של הממונים עלינו, – ובעיקר של **ציון עמיר** בעיני שעות העבודה, התבטאתי בכנסים, בהשתמשי בטבלאות דרגות העובדים ותקני העבודה. עקב זאת בחרו בי מנהלי המרפ"דים בכנס בנושא "הגנה על המנהלים" כחבר ועד המנהלים בערך בשנת 1976. אחרי שנתיים בחרו בי כיו"ר, אחרי **שיצחק הדר**, מנהל מרפ"ד ירושלים העדיף להתפטר מתפקיד שוחק זה. הוא חי קרוב מדי למרכז הארצי ולא רצה להינזק על ידי יחסים מתוחים בין מנהל היחידה שישב בירושלים, לבין תפקידו כמנהל מרפ"ד בירושלים. בין יתר הקורסים האקדמאים שעברתי באוניברסיטת תל-אביב, מיועד למפקחים, למדתי גם "חוקי חינוך" והתגליתי כמנתח טוב את החלת החוקים על מצבים של סכסוך. כך זכיתי בציון 97 במבחן הסיכום והמורה ציין עוד, כי הוא לא נתן לי 100, בגלל ניסוח לא מדויק אחד. עוד הוא אמר לי, שיכולתי להיות עורך דין טוב. בעייתנו הייתה, כי עבדנו 45 שעות מנהליות לשבוע, לא כמורים 30 ש"ש, אלא כמו מפקחים, הגם שנחשבנו למדריכים פדגוגיים. עתה רצה **ציון עמיר**, שנפצל את ימי העבודה לפחות שלוש פעמים לבוקר ואחה"צ, כדי לשרת את קהל המו"ג בשעות נוחות להם. עצם החשיבה הזו הייתה מוצדקת גם בעינינו, אך דרשנו תמורת "פיצול" זה "תוספת פיצול" כפי שהיה קיים בדרגות ההוראה. אך הוא לא הסכים להיאבק עבורנו, ודרש "פיצול עבודה" ללא "תוספת פיצול", כי למפקחים ומדריכים לא מגיע כזה. תביעתנו התבססה על כך, כי אנו נדרשים לפתוח מוסד בשעות מפוצלות, להיות אחראים על ציוד יקר מאוד, ואין אחראיות כזו על המפקחים ללא מוסד, צוות ואמצעים מכניים. איש לא יכול לבדוק את שעות העבודה של מפקח, בו-בזמן שאנו חייבים להצהיר רשמית על שעותינו במרפ"ד גופא וניתן לפקח על כך. מבחינה זו היה **שמעון שרוני** חלש **וציון עמיר** השתיל לו את גישתו "הלא-מפרגנת" כלפינו. הסוגיה הובאה לפני אנשי המנהל הקובעים במשרד החינוך, וקיימנו דיונים ארוכים עם מר **בראשי ושמעון שטמפפר** בירושלים. לצידנו עמד במקצועיות רבה **גד דיני** מן המחלקה המקצועית של הסתדרות המורים.

הנסיון להחזיר את מעמדנו לעובדי הוראה-מנהלים, כדי שלא נחויב ליותר מ 30 ש"ש, נבקש שעות נוספות באישור של מנהל היחידה, לכל אחד בנפרד, אך נפסיד את דרגתנו "מדריך פדגוגי" שיש לו ערך מעמדי וכספי רציני, גם בשנות עבודה וגם אחרי הפרישה לגמלאות, לא הצליח בגלל אי-הסכמתנו בעצת **גד דיני**. מר **הר-פז**, יו"ר ארגון המפקחים התנער מאתנו מתוך זלזול בדירוגנו הפחות לעומת המפקחים... סוכם בסוף, אחרי ישיבות רבות, כי הותיקים יישארו במעמדם, אך מנהלים חדשים יתמנו בדירוג מנהל-עובד הוראה בהסכמה מראש.

133

פיצוי על עבודה מפוצלת לא העגנו, אך גם פיצול יום העבודה 3 פעמים בשבוע לא הוטל על מנהל המרפ"ד אישית, כפי שרצה זאת **ציון עמיר**; אלא, המרפ"ד כיחידת הפעלה נדרש לפתוח לפחות 3 פעמים בשבוע את שעריה למו"ג בשעות אחה"צ וזה היה המצב בין כה וכה, כי הופעלו לשם כך יועצים ועובדים פדגוגיים נוספים.

ישיבות ועד המנהלים: ניהלתי את ישיבות ועד המנהלים באופן מסודר ומתוך הודעה מראש, איזה נושאים יועלו לדיון בכל ישיבה. כמו-כן לא אפשרתי "סיפורים" בזמן הישיבה והצלחתי תמיד לסיים כל ישיבה, כאשר כל הנושאים נדונו עד תום ומבלי לחרוג מעל לשעתיים של דיון. הייתי בכך "אלוף", כי לא סבלתי התנהלות של דיונים בצורה בלתי עניינית ובתוספת של כל מיני סיפורים אישיים שלא שייכים לנושא. לקח זה הבאתי מישיבות ההנהלה בחיבת ציון, בה הייתי חבר בשנות ה 50 במשך כמה שנים ואשר עצבנו אותי בגלל הפטפוט חסר הערך של כמה ממשותתפיה אז, שמשכו את הדיונים תמיד עד מאוחר בלילה, בלי שהנושאים מוצגו...ואולי בכוונה ?

חברי הועד העקרים עמי היו: **אביבה הימן** ממרפ"ד ראשון לציון, **יוסף לונדון** ממרפ"ד הרצליה, **יצחק נגר** ממרפ"ד נתיבות-עזתה **וחיים ותקין** ממרפ"ד ירושלים. בסך הכל נתמכתי היטב על ידי רוב מנהלי המרפ"דים שרכשו לי כבוד עקב ידיעותי בענייני תקנון עובדי חינוך ובגלל עקביותי במאבקים המקצועיים. גם כאשר מי מחברי רצו לכופף עמדותינו כדי להתחמק מהתנגשות עם הממונים, נאלצו לקבל את עמדותי העקרונית, בגלל עקרוניותם. הבנתי, כי אם אתה מוותר קמעה, כל בנין טענותיך מתמוטט ואתה יוצא נפסד.

הגדרת תפקידים בתוך המרפ"דים: אחרי שנכנסנו למבנה עצמאי בחדרה, כתבתי שני "תיאורי עיסוק": אחד עבור מזכירות המרפ"דים ושני לעובדות שרתות-גקיון- אם בית. ברבות השנים (1981) השתמשה גם יו"ר ועד מזכירות המרפ"דים **נעמי ויינר** בהגדרות אותן הגדרתי, למען השגת מעמד טוב יותר למזכירות המרפ"דים.

תפקידי מזכירה במהפ"ד בחדרה כ"א מרחשון ה'תשמ"ב - 18.11.1981

כללית: המזכירה תפעל כדי ימין מנהלה ותבצע את מדיניות המרפ"דים.

1. משרדאות וארגון משרדי

- א. כתבנות, שנכפול, הפצת דואר
- ב. דאגה לקיום מלאי של ציוד משרדי ואחר דרוש
- ג. שמירה על המצאי ורישום המצאי. דו"חות רכישה למרפ"ד הארצי
- ד. קיום קשרים עם מוסדות חינוך, ספקים ומחלקות בעירייה
- ה. כספים: קופה קטנה ושירותים טכניים, הנהלת חשבונות ודיווח כספי
- ו. תיוק משרדי למנהל-ת המרפ"ד

134

2. ציוד טכני ואורקולי אחר:

- א. עזרה למנהל-ת המוסד ו/ או לעובד-ת פדגוגית-ת ברישום קטלוגי.
- ב. דאגה לתקנות הציוד האורקולי ולתיקונו לפי הצורך.
- ג. שנכפול יחידות לימוד בשיטות טכניות שונות, כגון: צילום אלקטרוני של שיעורים, – צילום מסמכים, – שנכפול בספירט, העתקת משרדים קוליים, – ובהתאם להתפתחות הטכנולוגית במרפ"ד.
- ד. אחראיות לכרטיס המלאי האורקולי וכרטיס תיקוני מכשירים.

3. השאלה – שרות לקהל:

- א. קבלת קהל מורים, גננות ומדריכים והדרכתו ברישומים הקטלוגיים של ציוד אורקולי ואחר, כמבוקש.
- ב. השאלת ציוד אורקולי מגוון והדרכה טכנית בתפעולו.
- ג. רישומים מנהליים של ציוד מושאל ומוחזר.
- ד. רישומים סטטיסטיים לפי הדרוש, כולל דו"ח חודשי.
- ה. תזכורות ומעקב אחרי ציוד מושאל.
- ו. דאגה לאחסון ציוד מוחזר במקומו הקבוע ואיתורו.

4. תיאום:

- א. רישום פעילות של גורמים שונים המזמינים מקום ועזרה פדגוגית.
- ב. תיאום בין המוסדות ובין מנהל-ת המוסד ועובדיו.
- ג. תיאום במילוי תפקידים של צוות המרפ"ד במשמרות.

וסיימתי את מכתבי: נראה לי כי לא חסר דבר – בברכה יוסף בן ברית

תפקיד עובדת נקיון, שליחה ושרתת במרכז הפדגוגית מ 12.3.1973

נכתב בעבור **אסתר עוזרי**, למזכיר עיריית חדרה" יצחק קעטבי :

1. נקיון מדורי המרכז הפדגוגי + מדרגות המבוא והמבוא = 295 מ.
2. ניקוי הריהוט וציוד אחר וסידורו מחדש אחרי פעילויות יומיות בכל המדורים.
3. שליחויות: א. הבאת דואר יוצא למחלקות העירייה ודואר נכנס מבית הדואר.

- ב. החתמת מסמכים שונים בגזברות ובמחלקות אחרות.
- ג. קניית חומרי נקיון, מצרכי מטבח וציוד משרדי שוטף.
4. סיוע בעבודות מכניות שונות הדרושות למדורי המרפ"ד.
5. הגשת שתיה לעובדים וכיבוד קל לאורחים מיוחדים.
6. הכנת האולם להרצאות, כולל העמדת מכשירים אורקוליים והדגמה.
7. החתמת ספרים חדשים ותמונות ותיקונים קלים בדבק וסיכות חיבור.

תיאור עיסוק זה אושר על ידי מזכיר העיר בחתימתו ב 22.1.1974 .

135

מאבקי על סדר מוסדר מראש בשרותי המרפ"ד: נשאלו בידי התכתבויות רבות באשר לפעילות לא מתואמת עמנו במרפ"ד. עובדה זו מעידה, כי לא היה קיים תקנון מראש, מתואם בין הנהלת המחוז בחיפה והמרכז הפדגוגי הארצי בירושלים והנהלת העירייה בחדרה, באשר לזכאות של גופים שונים לקבל שרותים פדגוגיים ומכניים, ללא תשלום העלות של אלה. אני, כמנהל מרכז פדגוגי מקומי הייתי צריך להעמיד כל פונקציונר על חובותיו תמורת זכויותיו. רק עמידה עקרונית, עקבית וצודקת הסדירה את היחסים בין מפקחים מחוזיים ואזוריים של מורים, גנות לביני; בין מדריכי תנועות נוער שונים והממונים עליהם עמי; בין גופים התנדבותיים כגון החברה להגנת הטבע; מנהלי פרויקטים רשמיים כגון מ.מ.ל, המרכז לטלביזיה חינוכית, המדידה החינוכית, הרווחה החברתית, ריכוז ההשתלמויות במחוז, המחלקה הערבית במשרד החינוך, – עמי כמנהל מרכז פדגוגי אזורי, ועוד... באוגוסט 1977 כתבתי בענין זה למנהל היחידה שלי, **שמעון שרונים וליוסף יונאי**, אז יו"ר המזכירות הפדגוגית בירושלים הצעה, כיצד לתאם פעילויות הגופים האלה באופן ארצי: (א) לשם ייעול השרותים הניתנים במרפ"דים; (ב) כדי למנוע ויכוחים מחוסרי הבנה וחסרי תועלת בין כל המעוניינים בשרותים לבין מנהל מרכז פדגוגי, אשר לא יכול להיענות לכל הצרכים, מחוסר מקום ומחוסר תקציב. למעשה כל מנהל פרויקט חשב את עצמו זכאי לקבל כל שרות שהיה זקוק לו; בלי לברר, האם המרכזים הפדגוגיים צוידו בכל הדרוש מכל דורש. לא זכור לי, כי הצעתי זו נשאה פרי. אגב, זו הייתה סיבה נוספת ולא פחותה מאשר נוסא "שעות העבודה המפוצלות", שגרמה לי לרצות להיות חבר בוועד מנהלי המרכזים הפדגוגיים. העומס על אלה היה בלתי הגיוני יחסית לאמצעים שהועמדו לרשותם: תקציבית, בכוח אדם לשרותים השונים ומקום פיזי לכל פעולות הפדגוגיות הרצויות. מצבי בחדרה נחשב למצב טוב. אחרי שעברנו לבנין החדש ובעיקר אחרי התקנת הרהוט הפונקציונלי המשובח ב 1975, – לעומת מרפ"דים אחרים שפיגרו עוד יותר אחרי הפרסומת שנעשתה, בעיקר באשר למיקומם הבלתי פונקציונלי מתחילה, כמו שטח לפעילות וכוח אדם מספיק, – על אף הנאמר, היו יחסי האישיים והמקצועיים עם רוב בעלי התפקידים מצוין. זה יאמר גם על יחסי עם המפקחים המחוזיים המ"מ אלכס דרור והממ"ד משה בלום; עם המפקח

הממ"ד דוד ברוכי, כמו עם המפקחת לבת"ס מ"מ חנה גלבוע מאזור מנשה והמפקחת הממ"ד נחמה אלפרט; כמו גם עם המפקחת לחינוך מ"מ לגיל הרך רינה מיכאלוביץ. לשתי האחרונות הייתי צריך להסביר בכתב את ההכרח לתאם פעולותיהן במרפ"ד עמנו, אחרת לא נוכל להבטיח להן מקום אצלנו. החל מ 1975-76 איישתי את המדורים בשעות אחה"צ 4 פעמים בשבוע עם יועצים שונים ועוזרים טכניים לספרות ושאלתי לקבל עוד פקידה שלישית, בחצי משרה, בנוסף למזכירה במשרה וחצי משרה פקידה, לפעילות ההשאלה.

136

אך הצלחתי בכך רק אחרי מאמצי שכנוע רבים בשנת 1978, כאשר קבלתי פקידה מוצלחת נוספת למרים בעדני, את זהבה אסולין. מרים הייתה מצויינת כפקידת השאלה, התמצאה כבר היטב ברוב החומר הרב-גווני להשאלה; אך בהדפסה הייתה איטית מאוד. אורנה, שצייתה לי בדרך כלל עד כה, לא רצתה יותר להדפיס בטענה, כי היא "מזכירה" ולא "פקידת הדפסה". כמזכירה התמצאה היטב, אך בענין ההדפסה היא חזרה אל הגישה המרגיזה של לאה גרונדמן קודמתה, אשר אותה הצלחתי בקושי להוציא מן המרפ"ד בגלל תפיסת המעמדיות שלה. עתה היקתה אורנה את זו שסבלה ממנה, ובאותו ענין ממע. זה הדהים אותי !!! שאלתי אותה על כך, ללא תשובה מספקת. לכן היה בואה אלינו של זהבה פתרון לבעיה, שהוכיחה את עצמה מיד ! כי זו היא, שהדפיסה את חוברת ההדרכה הראשונה שהוכנה במרפ"ד החל מאוקט. 1976, עובדה בשנים 1978-1979 והודפסה באוקט. 1980 :

כאן ביתי – חדרה

"המזכירות הפדגוגית לחינוך יסודי בירושלים דנה רבות בשאלת הקשר בין התלמיד לבין ישובו...הוצע למוסדות החינוך לנהל תיק "כאן ביתי", בו ירוכז חומר על הישוב עם חי, גדל ומתחנך התלמיד... חוברת זו יוצאת לאור הודות ליזומה מחנכים מחדרה שנועדו יחדיו: (מדברי ההקדמה של המפקח בן צור) יעקב רוט, מפקח ממ"ד; אשר בן צור, מפקח מ"מ – יו"ר הועדה; משה עוזרי, מנכ"ל פדגוגי במרכז הפדגוגי – מרכז הועדה; יעקב שורר, מנכ"ל ליועץ טיולים בחברה להגנת הטבע; יעל קוק, מדריכה כנ"ל; יחיאל מדור חיים, רכז המדור לאיכות הסביבה; חנה גדיש, מורה בב"ס המ"מ עמישב, גבעת אולגה. – בסוף מורה המפקח בן צור לחנה גדיש על עבודתה ולמשה עוזרי על ריכוז הועדה. כן הוא מודה לצוות המרפ"ד על עזרתו הרבה בהוצאת החוברת. – אך אני, כמנהל המרפ"ד והפרויקט לא הזכרתי כלל ! ולא. – כי אני ארגנתי את כל הדרוש להכנות ולדיונים הרבים במשך 4 שנים; פרסומים ליצירת מודעות של מוסדות החינוך, הצוותים, החומרים והתקציבים שונדרשו להוצאה לאור של יותר ממאה עותקים לכל בתי הספר באזור. כן לא הזכיר המפקח המקפת, כי אני העמדתי מקום לרשות הועדה; את רכז הועדה משה עוזרי על חשבון שעות העבודה במרפ"ד; את הפקידה זהבה אסולין

ואת הספרן **בן ציון אריאלי** לאיורים בתוך החוברת ולעיצוב השער של עטיפת החוברת. וכן לא הזכיר הנ"ל, כי אני הגהתי וערכתי את החומר, והוספתי שאלות לכל קטע ופרק, כפי שלמדתי זאת בקורסים הפדגוגיים השונים שעברתי. – באופן טבעי, כנהוג במרפ"דים, חברתי דף-מבוא, שהסביר את פעולה רבת השנים של המורה **חווה גדיש** ואת עבודותיה, תערוכותיה ותצוגותיה במשך כעשר שנים. לדעתי הגיע לה שזה יצוין בחוברת ההדרכה.

137

שני המפקחים, עם כל הכבוד, לא השקיעו בעבודה כי אם את "הפטרונות", ז.א. את הסמכות הפורמלית שנתנו לועדה ואת מינוי שני המורים שלקחו בה חלק מרכזי. אולי ישבו בראש הועדה פעם ואולי פעמיים. אני לעומתם השקעתי כמות רבה על זמן במשך שנים, אמצעים ורצון מירבי, כדי שהעבודה תוצא לאור ותופק. אגב, היה נהוג בכל המרפ"דים, כי מנהל המוסד בו מעובדת עבודה רצינית כזו, יכתוב המנהל דברי הקדמה לחומר שיוצא מן המוסד אותו הוא מנהל, וכך עשיתי עם החוברת המשכפלת במרפ"ד, בת 30 העמודים. ואמנם קבלתי "יישר כוח מד"ר יוסף יונאי, יו"ר המזכירות הפדגוגית אז, ומציון עמיר, אז מפקח על המרפ"ד מטעם המרכז הפדגוגי הארצי ומעוד ראשי ארגונים. אך אחרי הדפסת החומר ולפני כריכת החוברת הגשתי אב-טיפוס לשני המפקחים נוהתי הגושפנקא הפורמלית, נקראתי לחדר המפקחים שליידנו, –היה זה בקיץ 1980– ושם התנפל עלי בצרחות בלתי נורמליות מלוות בדפיקות על השולחן, **אשר בן צור** בנוכחות **יעקב רוט**. בן צור נראה לי כמטורף ממש. טענתו הייתה, שלא נתן לי רשות להוסיף דף מבוא שני, לדף המבוא הראשון שלנו... נדהמתי ונדהמתי... זהו "מפקח" של מ. החינוך ?? כדי לא להיות בהתנגשות עמו, הוצאתי את עמוד 2, = המבוא שלי, בו אני משבח את **חווה גדיש** על עבודת השנים שלה, מן החוברת הכרוכה. אך הוספתי אותו כדף הסבר למשלוח, כמלווה את החוברת.

אגב: **משה עוזרי**, רכז הועדה, הומלץ להיות יועץ במרפ"ד על ידי **חנה גלבוע** המפקחת על בת"ס מ"מ באזור מנשה, ו**חווה גדיש** הייתה תחת פיקוחו של **בן צור**. כנמענים של חוזרי הראשון בנדון מ 1976 מצוי גם **שלום אמלס**, מפקח על המעבדות הפדגוגיות בבתי"ס בארץ, ו**דוד ברוכי**, מפקח ממ"ד ויו"ר הועדה בראשיתה. בפברואר 1978 פרסמתי כרוז כדי לענין מורים בפרויקט ונרשמו אז 96 מורים מאזורים שונים: חדרה מרכז, – חדרה שכוונת, – גבעת אולגה לחוד, – אור עקיבא, – פרדס חנה-כרכור, – ישובי הברון – והמפקחות האזוריות **שרה רוט**, **חנה גלבוע** ו**גליליה קלאר** מכפר הרא"ה. הייתה זו החוברת הראשונה שיצאה לאור מן המרפ"ד. במשך השנים יצאו לאור כמה חוברות בנושא "משחקים מפתחים", נושא אותו פיתחתי גם

צילום בעבודת החינוך – ע"י אלכס שניידר וצבי אלזס, המרכז הארצי;
 – ע"י ציון עמיר מדריך ומפקח המרכז הארצי.
 הנושא האחרון הועבר למורים רבים בקורס ארצי מרכזי בכמה מחוזות
 ולקחתי בו חלק כמדריך ביחד עם עמיתי מנתניה דוד מלמד הכהן.

מכל אלה נבעו השתלמויות וקורסים במרפ"ד חדרה במשך השנים, בהדרכת:
 א. פיתוח כושר הפעטה תוך כדי המחשה; ב. אפיונים של חשיבה מופשטת;
 ג. קיום לניתוח או"ק; ד. סכימה של קומוניקציה; ה. טכנולוגיה בחינוך;
 וכאמור, ו. קורסים להפעלת מכשירים אורקליים ותוכנה, בצוותים ואישית.

139

השתלמויות במסגרות אוניברסיטאיות ואחרות

בנוסף להשתלמויות בחוג מנהלי המרכזים הפדגוגיים עברנו כאלה במסגרות
 אחרות, כדלהלן:

1. 1975 – הוראה זוטא – Microteaching והטקסונומיה של בלום;
שאלות שאלות ברמה גבוהה. ע"י אסתר תיאודור
2. 1975 – 1977 – קורס דו-שנתי אוניברסיטאי למפקחים. אונ' תל אביב. *
3. 1976 + 1977 – חינוך מסורתי ויחידי. ע"י אריה ווהל – אונ' תל אביב.
4. 1978 – המחשה חברתית אסטמית. ?
5. 1978 – גרפיקה והכנת שקפים. ע"י אריה פאייר.
6. 1978 – נילי = ניהול לפי יעדים. ע"י אנשי המכון לפירון העבודה
 והייצור.

לציון מיוחד ראוייה העובדה שנסעתי לכל ההשתלמויות, הן של המרפ"דים והן
 אלה מחוץ למסגרת הארגונית הזו, **במכונית הסוסיטא שלי** ולקחתי עמי את
 שני עמיתי וחברי הטובים **יוסף לונדון ודוד מלמד הכהן**. לכן קראו לנו
 "שלושת המוסקטרים". היינו מגובשים מאוד.

- * הקורס הדו-שנתי האוניברסיטאי בביה"ס לחינוך באונ' תל אביב כלל 9
 קורסים, ע"פ החומר שנשמר ותעודת גמר מאוחרת מ 22.2.1979 כדלהלן:
- מודלים של הערכה – ע"י ד"ר תמר לוין. 28 שעות; ציון 78
  - עקרונות בפיתוח תבניות לימודיות – ע"י משה זילברשטיין. 56 ש'; ציון 70
  - מינהל חינוכי – ע"י א. אלון. 56 ש'; ציון 75
  - תפקידי הסגל החינוכי במערכות חינוך אלטרנטיביות 56 ש'; ציון
 עבר

– ע"י ד"ר איתי זק

- **טכנולוגיה של החינוך** – ע"י אבי שוחט 28 ע': ציון 80
- **בעיות וחידושים בהוראה** – ע"י ד"ר ווהל 56 ע': ציון 80
- **דיני חינוך** – ע"י ד"ר אביתר לוין 28 ע': ציון 97
- **סוגיות בהוראת המורשת היהודית בביה"ס לא דתיים** 56 ע': ציון 85
– ע"י א. סימון

- **סדנת יישום** – ע"י גב. ר. שרון 28 שעות

בס"ה 392 שעות

החוגים התקיימו אחת לשבוע ודרשו ממני השקעה רבה, בזמן ובעבודות. יש לציין עוד, כי על אף שהובטח לנו גמול השתלמות מראש, נאלצתי להיאבק ארוכות עם המחלקה להשתלמות עובדי הוראה לקבל גמול זה. מאבקי נערך בשם שלושותנו. רק באוקטובר 1979 אושר גמול זה. בחלקו ריטוראקטיבית מאפריל 1978. בלגן גדול שרר כבר אז במסד משרד החינוך וחוסר תיאום בין מחלקותיו בלט לעין, בניגוד לציפיותינו, ואכזב אותנו קשות.

140

בעקבות השתלמויות רבות היקף אלה וברמה גבוהה, שמשתי, כמו עמיתי לתפקיד, **"מדריך פדגוגי"** למורים ולגנות ודרגתי המקצועית **"מדריך"** הייתה מבוססת על לימודי המקיפים, האורקולי והחינוכי-כללי. לעומת דירוג מוצדק זה, שערכו בצדו, לא השגתי "רשיון הוראה קבוע" להוראת ביולוגיה בתיכונים, באין לי הכשרה פורמלית לכך. על פי חישובי דאז, לימוד אקדמאי של מקצוע זה, לא היה מקנה לי דרגה אקדמית יותר גבוהה מ B.A. חישבתי ומצאתי, כי תוספת השכר בשנות עבודתי וגמולי הקבוע כגמלאי, יהיה לי שווה יותר להיות מנהל מרכז פדגוגי בדרגת "מדריך", מאשר דרגה אקדמית ראשונה בביולוגיה, לכן העדפתי להתבסס כמדריך פדגוגי במרפ"ד חדרה.

כיום זוכה אני כגמלאי בסכום נכבד כמדריך, בו-בזמן שמורים גמלאים עם דרגה B.A. לא זוכים בסכום זה (השוויתי זאת), שמהווה כשליש משכרי.

- לפני כן, ב 1970 ניסיתי לקבל רשיון הוראה קבוע כמורה לביולוגיה, בזכות הכשרתי הבסיסית בבלגיה, נסיוני בחקלאות בצרפת, מירת צבי וחיבת ציון; קורס למורים לטבע וחקלאות במדרשת רופין בשנים 1958-1959 וותקי כמורה לטבע וחקלאות במגמה הקדם-חקלאית בבה"ס היסודי באליכין במשך שנים. את הפירוט הבא כמורה לביולוגיה ותיק שלחתי למחלקה לכה אדם בהוראה במשרד החינוך:

תש"ך :	תו"ם חרב-לאת	ביולוגיה ואנגלית	כתות ט-י	10 ע"ש
תשכ"א :	תו"ם	" "	" "	10 ע"ש
תשכ"ב :	תו"ם	סמינר למורי ביולוגיה	בישיבת בנ"ע כ. הרא"ה, שנה א-ב	4 ע"ש
תשכ"ג :	תו"ם	" "	" "	4 ע"ש
תשכ"ד :	תו"ם	חרב-לאת, ביולוגיה	כתות ט-י	4 ע"ש
תשכ"ה :	" "	" "	" "	3 ע"ש

2 ע"ש	סמינר למורי ביולוגיה בשיבת בנ"ע כ. הרא"ה, שנה ב
2 ע"ש	ישיבת בנ"ע חדרה, <u>ביולוגיה</u> כתה ט
4 ע"ש	תשכ"ד: " " " " כתות ט-י
4 ע"ש	תשכ"ה: " " " " " " " "
8 ע"ש	ישיבת בנ"ע כ. הרא"ה, <u>ביולוגיה</u> כתות ט-י
4 ע"ש	תשכ"ו: ישיבת בנ"ע חדרה, <u>ביולוגיה</u> " "
4 ע"ש	תשכ"ז: " " " " " " " "
8 ע"ש	ישיבת בנ"ע כ. הרא"ה, <u>ביולוגיה</u> " "
4 ע"ש	תשכ"ח: ישיבת בנ"ע חדרה, <u>ביולוגיה</u> " "
6 ע"ש	תיכון לבנות אלישבע פ. חנה, ביולוגיה ט-י-יא
6 ע"ש	תשכ"ט: " " " " " " " "
6 ע"ש	תש"ל: " " " " " " י-יא

141

לא זכור לי, כי קבלתי על סמך זה רשיון הוראה קבוע. כנראה החלה בזמן הזה המגמה לחובת הכשרה אקדמית למורים תיכוניים, לכן החלטתי אז, ב 1970-1971 סופית, על משרתי הקבועה כמנהל מרכז פדגוגי. בפועל, כמעט וכבר התיאשתי מן הסחבת בהשגת מבנה עצמאי למרפ"ד, אך אז גם החל הסיכוי לכך ועבדתי עליו להגשימו.

חוגים והשתלמויות במרכז הפדגוגי החדש:
במרפ"ד בהנהלתי התקיים אז, בנוסף לקורסים אורקוליים שפורטו, השתלמות אזורית בהדרכת היועץ **צבי קובץ**, מנהל ב"ס המ"מ אחד-העם בחדרה, בנושא "משואה לתקומה" בשנים 1974-1975 במסגרתו הופץ תדפיס מסכם וצילומי העפלה;
בשנים 1976-1984, מאז השלמת מתקני התצוגה בספריית המרפ"ד, קיימתי כמה וכמה קורסים למורים וגנות ב"משחקים מפתחים", "משחקי למידה", "משחקי חברה לשעות הפנאי";* וכן ב 1981 קורס "מרכז משאבים בבית הספר" מיועד לרכזי מעבדות פדגוגיות או מרכזיות זוטא בבתי הספר; קורס "צילום בחינוך" על ידי מומחי המרכז הארצי - אלכס שניידר וצבי אלזס בשנים 1982 ו 1983. - **חוה וולפרט**, המדריכה לגיל הרך במרפ"ד פיתחה אף היא את המגמה של "משחקים בחינוך" ועבדה בשיתוף פעולה מלא הן עמי והן עם פסיכולוג העירייה **דן קורין** ומדריכתו שפיתחו פרויקט ייחודי ליצירת משחקים מחומרי בלאי ביתיים בכמה ממועדוני העירייה.*
הן בארונות התצוגה בספרייה והן במדור הגיל הרך הוכר היטב, כי למעשה מרפ"ד חדרה הוא המרכזי בארץ למשחקים בחינוך. גם חוברות ההדרכה בנושא זה מעידים על כך. ואלה הן:
חינוך לערכים ע"י משחקים: "ואהבת לרעך כמוך" 4 דפי פוליו, התשל"ט

19	"	"	ה'תשל"ט	משחקים ומשחקיה להורים ולילדים
4	"	"	ה'תש"ם	משחקים ומשחקיה למשפחה ולבית: למוסד החינוכי
9	"	"	ה'תש"ם	משחקים בתהליך הלמידה – גם כן אפשר
8	"	"	ה'תשמ"א	משחקים בתהליך הלמידה –

סדנא: א. המצאת כללי משחק חילופיים

ב. תכנון ויצירה של משחקי לימוד.

הדפסת חוברות ושכפולן התאפשרה אז באמצעות הפקידות **זהבה אסולין ומרים בוארון**. **אורנה** מאסה בהדפסה וראתה בכך, מאז בואה של **מרים בעדני**, האיטית במלאכה זו, תפקיד שמוטל על הפקידה השנייה. לא יכולתי להזיזה מעקשנותה ומחיקיה על קודמתה, **לאה**. לכן הייתה עזרתן של **זהבה ומרים בוארון** יקרה מפז. בלעדיהן היה מבצע חשוב זה נכשל.....

אם במרפ"ד חדרה יכולתי להדפיס ולשכפל חומר בנושא "משחקים בחינוך" רק בעיטת סטנסיל ובגודל פוליו, הרי כחבר המערכת של המזכירות הפדגוגית הארצית של חוברת "המשחק בתהליך למידה", בשם הועדה למשחקיות בראשות אפרים רוקח ויחד עם מרים טל, יכולתי לפרסם את גישתי, בתוך גישות נוספות, בחוברת בעלת הדפסה והפצה משופרת. חוברת זו, כמו קודמתה משנת תשל"ח בשם "משחקיות להורים וילדים", שיועדו למנחים ב"משחקיות", נכללו בה שני מאמרים פרי עטי והם: "המשחקיה הלימודית" ו"המשחקיה להדרכת הורים במרכז הפדגוגי בחדרה". בחוברת הקודמת משנת תשל"ח נתפרסם מאמרי בשם: "טיפוח כושרם הלימודי של ילדים טעוני טיפוח על ידי טיפוח תרבות המשחק", – והוא חזרה מתוקנת של מאמרי הראשון בנושא זה ברבעון "בשדה חמד" משנת תשכ"ה, שהוזכר בעבר. מרשימת המשתתפים בעבודת הועדה ומכותבי המאמרים הנני רוצה לציין את הבאים:

פרופ' דינה פייטלסון; עדינה תמיר; מרים טל הנ"ל; תמר מלשיר; יעלה ווזנר וחסייה שוורצמן. לשתי החברות מינה אותי אפרים רוקח, שהיה יו"ר "הועדה והמזכירות הפדגוגית לחינוך יסודי" במשרד החינוך והתרבות, גם להנחות את המאירות בבחירת הסציונות והפרטים. בדף המבוא משבח הנ"ל אותי ואת **עמי שילון**, רכז הועדה, "כנחשונים להפצת רעיון המשחק במערכת החינוך", ומוסיף לציין: "לולא מרצם הבלתי נדלה ונכונותם לעשות, לא היה קם הדבר". ואמנם שתי החברות מכילות חומר רב-כיווני וערכי בנושא, שהייתי בו **"גם הנביא וגם הכהן"** על פי דברי **עמי שילון**, עמיתי לצוות. גם כיום ישנו ערך לכיווני החשיבה של אז, הגם שהטכנולוגיה האלקטרונית בחיי ילדים ונוער שינתה דברים רבים מאז, ללא היכר.

בעמוד 104 ציינתי כבר את פרסום גישתי בספר "נעשור למפעלי הטיפוח" של משרד החינוך, המרכז למענוי טיפוח, משנת תש"ל – 1970. עתה הטיל עלי גם מנהלי הישיר במרכזים הפדגוגיים, שמעון שרוני תפקיד של יועץ מיוחד לנושא המשחקים בחינוך, אחרי שפנה אליו ממציא "משחקים לימודיים" בשם דוד שלמה מחיפה. עלי הוטל לעצב ביחד עמו "לוחות משחקים מדורגים לגזירה" ולכתוב חוברת הדרכה להם, במסגרת "תכנית הרווחה החינוכית" וכן עשיתי. מפקחת המרפ"דים רחל רוקח, אשת אפרים רוקח הייתה עורכת החומר וברוך אנגלהרד, גרפיקאי המרכז הארצי, אייר את הדרוש איור. 17 משחקים לגזירה מצויים במארז שהוכן וחוברת בת 33 העמודים המצורפת להם מכילים את הכללים להם, אותם חיברתי. מכל החומר הרב הזה שהוזכר, נשמרו ברשותי דוגמאות. כן מינה אותי ש. שרוני לנציג פעיל של המרפ"דים בארגון לטכנולוגיה לימודית, א.י.מ.ל., במסגרתו ארגנתי, והשתתפתי בימי עיון ארציים בסמינר הקיבוצים, בצוות עם תמר טלשיר וחיים מנוס במרכז א.י.מ.ל. ליד בית-התפוצות, ובבית ברל בארגונו של ד"ר מאיר ארליך.

143

אישים נוספים שראוי להזכירם כפעילי נושא זה, היו מרגלית עקביא וד"ר מנחם גרנוף באופן ארצי; ציפי מוסק, חווה גריש שהוזכרה כפעילה בנושא "הישוב שלי – חדרה עירי" ושרה שמשוני בחדרה. בכדי לא לחזור לנושא זה עוד פעם מאוחר יותר, אציין עתה, כי בשנים 1982 – 1983 יזמתי ופעלתי רבות ולבסוף גם הזמנתי לעצב תערוכה ניידת על לוחות תצוגה ע"פ התפיסה שלי, והיא, אחרי שנוצרה, הוצגה בימי העיון בבית ברל כרקע לימי העיון מאורגנים בראשות ד"ר מאיר ארליך. המימון ליצירת התערוכה הניידת בא מן המזכירות הפדגוגית של משרד החינוך והיא בוצעה על ידי הגרפיקאית מיה ולך מבית שמע במשך כשנתיים. כדי להכינה על פי גישתי, קיימתי עם הגרפיקאית ישיבות תכנון רבות, כי כל אחד מ 23 לוחות התצוגה היה צריך לייצג בדייקנות את תפיסתי בנדון. ואמנם הגרפיקאית הצליחה לבטא היטב באיוריה את כל פרטי מחשבותי הפדגוגיים. מאחר ולא הוכנו שני עותקים כפי שהוצע על ידי ביחד עם יצחק הדר מנהל המרפ"ד בירושלים, צילם צלם המרפ"דים יוסי ביגל עם המדריך והמפקח אלכס שניידר את התצוגה. בתוספת לשקופיות הוכן תמליל קולי בשתי גרסות, מהן יוכל המשתמש והמציג את סדרת השקופיות לבחור את הגרסה הנראית לו. כך הפכה התצוגה לתכנית אור-קולית, להשאלה. גרסה אחת היא הטבעית = על פי כרונולוגיית ההתפתחות של ילדים בדרך-כלל והיא מיועדת בעקב להורים; והשנייה מיועדת ללומדים את הנושא: גנות, סטודנטים לחינוך, מדריכים, אחיות הציבור וכו', כי היא מדגישה את ההיבטים הפונקציונליים של סוגי משחקים = ההיבט הריגושי, המוטורי והשכלי; אך גם את המשחק היחידי והקבוצתי: ציון עמיר, שהיה בזמן ההוא כבר מנהל

היחידה במקום **שמעון שרוני** שפרש לגמלאות, כתב לי מכתב ובו הצעה לעסוק רק בהיבט הענייני, עובדה שהוכיחה לי שוב, כי הוא סכולסטי (מלשון school), דהיינו לא רואה כי אם את נקודת המבט של המורה, המחנך, ולא את נקודת מבט הילדים עצמם והוריהם.

בתחילה יצרתי ליווי קולי מקוצר עם פקידתי החדשה במרפ"ד חדרה, **יהודית קוטא**, לה היה מבטא "תימני" מובהק, דהיינו היא בטאה היטב את האותיות הגרוניות, אך באין לי אמצעי הקלטה טובים מספיק בחדרה, פניתי לידידי מאז שנים רבות ועמיתי להדרכה במרפ"דים, **דוד מלמד הכהן**, **יהודית** באה למרפ"ד ממחלקת הרווחה של העיריה, אחרי שהפקידה **מרים בוארון**, שהחליפה את **זהבה אסולין**, חיפשה מקום עבודה קרוב יותר למגוריה ונשארו ללא פקידה שניה. **יהודית** נאלצה לעזוב את מחלקתה עקב צמצומים בה; וכאשר הציעו לה בעירייה כמה אפשרויות, ביניהן גם את המרפ"ד, יעצו לה "יודעי דבר", שלא כדאי לה לבחור במרפ"ד, כי המנהל שם

144

הוא קפדן מאוד וקשה... ואז היא אמרה, "זהו מה שאני מעונינת"... כך סיפרה לי באחד הימים. ובאמת, התברר בהמשך, שהיא התאימה מאוד לגישת הנאמנות לעבודה, שטיפחתי בין העובדים עמי, בודאי גם עקב דוגמתי האישית.

המרכז הפדגוגי בנתניה

הכרתי את **דוד מלמד** לראשונה בשורות מילואים בשנת 1955 בגזרת צפון רצועת עזה וכן בשנה לאחר מכן. גרנו באותו צריף צבאי, שיועד למילואימניקים וסיירו ביחד ברגל וברכב. בקומנדקר סיירו בדרכי הקיבוצים נאות-מרדכי, נירים וזיקים, ותצפתנו מדינות חול גבוהה על צפון העיר עזה. תפקידנו אז היה מניעת הסתננות אויב לשטחינו, שכלל גם פטרול בערוץ נחל השקמים הרחב. פגענו לצדי הדרך את "הכוח המדברי" (לטאה גדולת ממדים) והיינו עדים לקרב אווירי ראשון בין מטוסי קרב סילוניים ישראליים מדגם "זוטור" צרפתי, לבין מטוסי קרב סילוניים מצריים מדגם "האנטר" בריטי. שני מטוסים מצריים שפלשו לשטחינו התפוצצו אז מעל לראשינו והיו לכדורי אש, חוויה "בלתי רגילה" ומרטיטה בהחלט. עקב מגורינו המשותפים התודענו איש אל רעהו ומצאנו הרבה משותף בינינו. מאז עברו כמה שנים טובות ונפגענו שנית בקורס האורקולי הראשון של המרכז הפדגוגי הארצי בבניי רמיסבון בירושלים, בשנת 1964. **דוד** הקים אז את המרכז הפדגוגי בנתניה ואני אחריו בשנה, את זו של חדרה. מאז הלכנו את דרכנו ביחד והתיעצנו בינינו בעניינים רבים הנוגעים למפעל החלוצי שלנו. הצטרף אחרי זמן לא רב **יוסף לונדון**, שריכוז בתחילה את המרפ"ד בראשון לציון ולאחר זמן מה, היותו תושב נתניה, את המרפ"ד בהרצליה. בגלל נסיעותינו

המשותפות לכל ההשתלמויות והקורסים קראו לנו עקב זאת "שלושת המוסקטרים". את מקומו של י. **לונדון** בראשון לציון קבלה עמיתתי רבת השנים **אביבה הימן**. – אבל עכשיו, בשנות השמונים הראשונות, התייעצתי עם **דוד מלמד** באשר לתמליל מבחינה לשונית, כי בכך הוא היה טוב ממני, ולבסוף הוא ופקידתו **אורית לריאן** שמעו קריינים לפרויקט שלי, באופן מקצועי. כי **דוד** היה ידוע כבעל קול ערב וכמומחה להקלטות ושימוש במעמדי קול, כפי שהייתי אני המומחה למשחקים: **יצחק גנוט** במרפ"ד לוד כמומחה לצילום עקופיות לימודיות; **נסים סדון** באשדוד כצייר ומאייר; **אפרים פישמן** בתל אביב כמומחה לידיעת הארץ **וחיים וינרב**, תלמידי בעבר מכפר הרא"ה, כממציא אמצעי למידה מיתודיים ובלתי שגורתיים ליהדות. אגב: הצענו **לציון עמיר** לשמש בשם המרפ"דים כצוות של מומחים, שנפעל **בהנהגתו** בדרוש לבתי הספר בתחומים אלה. אך הנ"ל "חשש למעמדו", כך אני מסביר את "המנעותו"

145

ולא "ניצל" אותנו, שהיינו באמת בעלי רצון טוב ונאמנים לו ולמפעל כולו, ללא ציפיות אישיות. **דוד מלמד** סיפר לי מאוחר יותר, כי הנ"ל "אסר" עליו לעסוק בנושאים ייחודיים שלו ורק תכניות **ציון עמיר**, כמנהל היחידה, מותרים לו... איסור זה הביא להתנגשות מילולית קשה בינו ל**דוד מלמד**, ידידי. אני אז עדיין לא הרגשתי עוינות מיוחדת מצד **ציון עמיר** כלפי, כי הוא לא העז כנראה לפגוע בי בתחום הייחודי הזה שהייתי מוכר וידוע בו, הגם שקודמו, **שמעון שרונים** מינה אותי כנציג המרפ"דים בגופים מקבילים שעסקו בתחום זה. לפעילותי הרבה בנושא זה הכנתי **סדרת שקפים**, כדי שאוכל להציג את התיזה שלי לפני כל פורום שהתעניין לעסוק בו. **השקפים שמורים ביחד עם תערוכת התמונות** במארז בגודל 50 ס"מ / 40 ס"מ / 15 ס"מ. בתחילה נשמר במרפ"ד חדרה, אך אחרי כמה שנים שהייתי כבר גמלאי, ביקשה המנהלת דאז, **מלכה נוימן**, שאקח את התערוכה אלי, כי אין מקום בשבילה במרפ"ד. – והיא הורדה מרשימת המצאי, שם.

שימושים אור-קוליים בחינוך הפרטיים

העיסוק בהפעלת אמצעים אורקוליים השפיע כמובן גם על חיינו הפרטיים. כך הקלטנו את בתנו הצעירה **אפרת**, כאשר החלה לחבר משפטים ממילים. זכורה לי הקלטת ראיון ראשון עמה, על סרט-קול על גליל, כאשר שאלנו אותה מה שמה והיכן היא גרה? המטרה הייתה כמובן, שתדע לענות על

מידע בסיסי זה, באם הס וחלילה תלך פעם לאיבוד, כפי שזכרתי זאת מעצמי, היותי ילד כבן שעש, בטיוול משפחתי עם אמי ודודתי ביער ליד המבורג. אז יצאתי מכך בעולם, כי משפחתי חזרה למקום, לאחר שקלטו שנשארת מאחור, עקב סקרנותי שהתעוררה בגלל תזמורת וריקודים בבית קפה עממי ברחבת היער.

עתה, כאשר שאלנו את **אפרת** פרטים אלה, היה זה בשנת 1964, היא ענתה: "אני אפרת, גרה בחפית ציון, במרפסת". **תכנית אור-קולית** ממש ביימתי באותה שנה, כאשר התחלתי לנסוע לבתי ספר טעוני טיפוח עם התערוכה של משחקים מפתחים. צילמתי שקופיות שתיארו ילדי שתי משפחות ביעשוב אחד, אחת "נבונה" ומבינה בחינוך, והשניה "חדלת הבנה" ומה קרה לילדיהם בהתבגרותם. לייתי את השקופיות בתמליל המתאר את המצב ותכנית זו הוצגה במשך שנים לפני ההורים שבאו לראות ולשמוע את המסר שהובא לפניהם עם התערוכה. מאוחר יותר, ב 1971 צילמתי סרט במטול – נוע 8 מ"מ והוא עובד ועופר בעזרת שתי מפקחות לגיל הרך. במסגרתו צילומי נכדי הראשון, **חגי** והוא פחות משנה, כאשר הוא מתאמץ לקום לראשונה על רגליו בלול. בהמשך הסרט ילדים בגילאים עולים ומשחקיהם שבחרו בהם בעצמם. וכך לוו חיינו בצילומים סטאטיים ומוסרטיים.

146

בעיקר בלידת נכדינו וביציאת היולדות מבית היולדות: וכן בחגים ציבוריים כמו יום העצמאות ופורים, וכן בטיוליו הרבים בחלקי הארץ שלנו. כאשר התחתנו **אבנר ורחל פרנק** בחיבת ציון ב-ג" באלול ה'תשל"ה = 10.8.1975, הכנו, **שושנה ואנוכי**, מיצג אור-קולי למסיבה המשפחתית שלאחר החופה והכיבוד הכללי, שהתקיימו בגן הציבורי ליד בית-העם. כל בני המשפחות משני הצדדים הוזמנו אז לבית משפחת **פרנק**, שם התקיימה סעודה משפחתית מאחורי הבית. הקרנו את המיצג, מורכב מ 4 שקפים, שבכל אחד משורטטת דרך עליית ההורים מארץ הולדתם לארץ ישראל ולחיבת ציון, שם נפגשו הכלה והחתן. השקפים לוו במערך קולי, בו סופרו ארבעת דרכי העליה מחו"ל לארץ. המיצג מצא אז חן בעיני כל הבאים. לכן בקשו אותי אחי ואחיותי, בהתקרב יום הולדתה ה-80 של אמו היקרה, הקרויה "מוטי", באלול ה'תשל"ח = ספטמבר-אוקטובר 1978, להכין לכבודה כעין תכנית "אלה חיי מוטי". כמובן חיפשתי חומר באלבומי התמונות של אמי על ילדותה ונעוריה. גם שאלתי אותה בודאי כמה שאלות. השאלה החשובה הייתה: למה קוראים למשפחתך "**גליקשטאט**" ?? כי הרי שם זה הוא שם של עיירה בצפון גרמניה. לאמי לא הייתה תשובה על כך, פרט לעובדה, שיש לה כמה צילומים מביקורה כנערה בעיר זו עם אמה. החלטתי לחקור ענין זה ופניתי לארכיוני העיר דאז, כדי לקבל תשובה על שאלתי: מתי חיו יהודים בעיר זו ומהיכן הם באו ? התשובה הייתה משלוח חוברת מודפסת אודות העיר במלאת לה בשנת 1967 – 350 שנה לקיומה.

התגלה לי לתדהמתי, כי היא נוסדה באמצעות שתי אוכלוסיות של פליטים – אנוסי ספרד היהודיים ונרדפי דת נוצריים חסידי קלווין מהולנד. מכאן החל להתגלגל מחקר רב-שנים, בו עסקתי מסוף 1978 עד לשנת 2003, בה סיימתי את המחקר עם הדפסת 30 דרשות על אחד מאבות משפחת גליקשטאט. אחרי הצגת ממצאי הראשונים, בהם הנחתי, כי יתכן ואנו בני אנוסים פורטוגזים, שאלה אותי דודתי פרידה וולקובסקי, מבית בונדהיים, מה ידוע לי על עבר משפחת בונדהיים? לא ידעתי על כך כלום, ממש כלום!! כי הרי אבי הי"ד נספה בעוואה ולא שמעתי ממנו פרטים על עבר משפחתו. אחרי שקבלתי מדודתי מאוחר יותר תעודה רשמית המאשרת, כי אבי-סבי, אליעזר-ליפמן בן נתן בונדהיים קבל אזרחות העיר אלטונה ליד המבורג בשנת 1852, נפתח נתיב מחקרי נוסף לעיר אמדן משם הוא בא; ומשם אחורה לאחוזת בונדה בפריסלנד המזרחית. את מחקרי ערכתי בשעות הפנאי ותוצאות התקדמותי בו הקלטתי על 6 קלטות-קול השמורות עמי. הקלטות מסכמות כל פעם שלבים נוספים שנראו לי אז כאפשריים, אך הן מבטאות רק תוצאות חלקיות. את הסופיות העגתי רק אחרי יציאתי לגמלאות והמשך מחקרי ביתר שאת. על כך בפרק אחר, המתאר תקופת גמלאותי.

147

הרחבת הפעילות הטכנולוגית במרפ"ד בראשית שנות השמונים
להלן העתק משתי כרזות המראות את פעילות המרפ"ד בתחום הטכנולוגיה:

משרד החינוך והתרבות המרכזיות הפדגוגיות

ביום א" – א' דתמוז – 15.6 בשעות 16.00 – 18.30 יוקרנו
סרטונים – עקופיות – עקפים
ב 7 מוקדי הקרנה במרכז הפדגוגי
באולם: סרטונים, עקופיות, סרטי לולאה, סרטונים בליווי סרטי קול;
בספריה: עקפים; **במדור הגיל הרך:** סרטי טלביזיה במעגל סגור;
בחדר המפקחים: סרטי קולנוע 16 מ"מ.

ההצטרפות למוקד זה או אחר חופשית, ע"פ בחירה.
ליד כל מוקד נמצאת רשימה שמית של כל התוכנה המוקרנת.
מטרת ההקרנה: הכרות עם תוכנה אור-קולית חדישה.
מורה: המרכזיה הפדגוגית לשרותך

משרד החינוך והתרבות

המרכזיה הפדגוגית

בתאריכים 17.6 – 26.7 מוצגים **מרכזי למידה**

מעבודות בתי הספר, באולם:

1. הילד הזה – זה אני (זהות עצמית) צוות מבה"ס המ"מ אשכולות בנימינה.
  2. חדרה עירי – חוה גדיש, מבה"ס המ"מ עמישב, גבעת אולגה-חדרה, בשילוב משחקים לימודיים וסרטון.
  3. ירושלים – בירת ישראל – צוות מבה"ס המ"מ אשכולות, בנימינה, בשילוב משחקים ותמונות.
  4. מצרים העתיקה – צוות מבה"ס צפרירים, ע"י מלכה נוימן, בשילוב תמונות, שקופיות וסרטון.
  5. פורים – צוות מבה"ס המ"מ רוטשילד, אור-עקיבא, בשילוב שקפים ומשדרים קוליים.
  6. השמיטה – צוות מבה"ס הממ"ד יבנה, גבעת אולגה-חדרה, בשילוב משחקים, שקפים ומשדר קולי.
- מורה: המרכזיה הפדגוגית לשרותך

148

ברור משתי ההודעות, כי נושא האמצעים האורקוליים בשילוב משחקים להפעלה עצמית הפכה למוקד העשייה של המרפ"ד בחדרה לקראת שנות השמונים ובראשיתם. התאריכים המוצגים מאמצע יוני והלאה מצביעים על סוף שנת לימודים וסיום השאלת הא"קות (אמצעים אורקוליים) לקראת חופשת הקיץ. הכרזה השנייה מצביעה היטב על הפעלת בתי הספר ליצור כל אחד לעצמו מרכזיה פדגוגית זוטא, או מרכז משאבים בית-ספרי. – דפי הדרכה רבי הקף מינואר 1979, מילי 1980, מפברואר 1981 ומדצמבר 1982, לארגון מרכזי למידה בבתי הספר, מצביעים על פעילותי הרבה לפיתוחם של כאלה. כמובן הייתה נחוצה להדפסתם, לשכפולם ולהפצתם פקידה חרוצה ומיומנת. בתאריך 7.7.1982 מאשר המפקח על ההשתלמויות במחוז חיפה, מתניה רוזן, השתתפותי בקורס להוראה אורקולית במרפ"ד חדרה. כמובן זה אנוכי, כמנהל המרפ"ד שארגנתי קורס זה למורים באזורי, אך כדי לזכות אותי בנקודות גמול, המפקח, החיובי כלפי, הפך אותי באישור זה לאחד הלומדים. ברור, כי גם אני למדתי בקורס זה ולא רק הדרכת, כפי שנראה מפירוט הקורס, כדלהלן:

נושאי הלימוד: 1. שיקולים דידקטיים בהכנת אמצעים חזותיים ללמידה; 2. מושגי יסוד בהפקת צילום וסרט כאמצעי למידה, ומיומנויות הפקה. בחלק הראשון הייתי בודאי המנחה, כי תורה זו למדתי היטב במשך שנים אצל המדריך/מפקח שלי ציון עמיר ואני חייב לו כבוד ותודה על כך !! אך נושא הצילום והפקה לא אני זה שהדרכת, כי אם אלכס שניידר מן המרכז

הפדגוגי הארצי. נקודה שניה הראויה לציון היא, כי בשנים ההן כבר הדריכו את צוותי ההוראה לעבור מהוראה פרונטלית ללמידה עצמית של התלמידים, אם בקבוצות ואם כיחידים. גם המכשירים האורקוליים הגדולים הוחלפו במכשירי הקרנה 8 מ"מ קטנים ובסרטים קצרים בקטנות, שבקלות הופעלו על ידי התלמידים. המרקע הגדול בחזית הכתה הוחלף למרקע קטן שהועמד על השולחן. כמובן שהמשחקים הלימודיים, שהוכנו אצלנו באופן מיוחד באמצעות המורה חנה דגן, היוו אמצעי למידה ממש. כאן הייתה לי בעייה של חוסר הבנה מצד ציון עמיר, שעאל בטרניה מסוימת: מה, המשחקים הרבים המוצגים באולם ובפרחודו, ישמשו למורים "להעתיקם" ??? היה לו קשה לקבל ולאשר נושא או אמצעי לימודי, שלא הוא היה המומחה בו !! כן נשמר אצלי חוזר מטעם "המחלקה להשתלמות עובדי הוראה במשרד החינוך", מתאריך 12 מרס 1981, חתום על ידי מיכאל שגב, ובו הצעה לתוכנית-אב לקורסים להכשרת "רכזי משאבים" משולבים (מעבדות פדגוגיות, ספריות ומשחקיות) במוסדות החינוך. החוזר הופנה למנהלי מחלקות להשתלמות ולהכשרה; למפקחים על ההשתלמויות; למנהלי בתי-ספר

149

ומסלולים להשתלמויות ולמדריכים של הקורסים לרכזי משאבים. בקבצי ההדרכה הרבים שפרסמתי מבוארים המטרות, האמצעים והתפקידים של מרכז משאבים בית-ספרי. כל החומר בשנים אלה נוסח בדרך של שאלות מנחות ולא בהוראות ודרך ההנחיה הייתה "הפעלת החשיבה והיצירתיות של המורים".

"מורשת עדות המזרח" מול "אחדות ישראל" כתכניות חינוכיות

בסוף יוני 1981 נבחרה לראשונה ממשלה בראשות הליכוד. כשר החינוך והתרבות נבחר אז זבולון המר, זכור לטוב. ב 1982 העמיד זה תכנית חינוכית לשנת הלימודים ה'תשמ"ג – "אחדות ישראל". באותה עת עזבה אותנו הפקידה העליונית מרים בוארון ופניתי לעירייה להשלים את צוות הפקידות בפקידה מיומנת היטב. מר קוסטליץ דאג לנו ויום אחד התייצבה במרפ"ד יהודית קומה. יום לפני כן, בהעדר, היא באה לגשש במרפ"ד ולהתרשם. כי אמרו לה "לשונות רעים", כי מנהל המרפ"ד הוא איש קפדן וקשה, ולא כדאי לה לעבוד בתפקיד שם. אך היא לא נבהלה ופנתה לאורנה, מזכירתי. זו לא רצתה לתת לה תשובות לשאלותיה, כי אני אסרתי זאת עליה באופן מוחלט. לאור נסיוני המר עם לאה גרונדמן, מלפני עשור.

ואמנם, יהודית נראתה לי מתאימה, כי כל מה שאמרתי לה, היא קבלה ברצון ובחיוך נעים. הבהרתי לה היטב כי אני מקפיד על זמני העבודה בלי

שעון נוכחות, על עבודה ממש, על הסכון בשיחות טלפון ובחומרים. בלט לי, כי יש לה כתב יד נאה מאוד, תכונה חשובה שחסרה **לאורנה**, אך הייתה חשובה מאוד לכתיבת הודעות וכרזות מתחלפות. אחרי הראיון עמה, אמרה לי **אורנה**, שהיא מתנגדת שאקבלה ולא הבנתי למה ומדוע? כי הרי **יהודית** התאימה לקריטריונים שהצבתי ואין לי סיבה לדחותה. ואז פלטה **אורנה** – אבל אתה אוהב "תימניות". נדהמתי כי הבנתי כי היא פשוט מקנאה ב**יהודית** על הופעתה היפה וכי לא אוכל להתחשב בתחושתה הסובייקטיבית. גם הסברתי לה זאת בפעטות ובגילוי לב... כי כך היו יחסי עמה תמיד, בתוספת רצון טוב להבינה.

בקיץ 1982 זומנו מנהלי המרפ"דים להשתלמות מיוחדת לירושלים, לקראת תכנית **"אחדות ישראל"** שתופעל בשנות הלימודים 1983.

אך עוד קודם, משנת 1979 הוגברה הפעילות בנושא **"מורשת עדות המזרח"**. במשרד החינוך הוקמה עוד ב 1977 ועדה מיוחדת לטיפול נוסף זה ובראשה **ניסים יושע** וכחבר בה גם מפקחי **ציון עמיר**. בדצמבר 1977 אף זומנו מנהלי המרפ"דים לכנס מיוחד בנושא זה בתל-אביב, וקבלנו הרצאות **מד"ר אברהם שטאהל**. **ציון עמיר** הפיץ אז חוזר למרפ"דים בנדון ובעקבותיו הפצתי תדפיס בן 3 עמודים לכל בתי הספר באזורי, ובו כל האמצעים

האורקוליים המצויים במרפ"ד בנושא זה ואשר ראוי להנחילם לתלמידיו. אך הוספתי לו שלושה נספחים: דבריו של עמיתי וחברי **יוסף לונדון** והצעותיו שלא להסתפק בלימוד קוגניטיבי, הצעותי המפורטות ועוד קטע של מכתב בנדון, שעלחתי לראשי משרד החינוך, אותם אפרטם כאן:

מתוך הצעתי לשר החינוך ולמזכירות הפדגוגית. י. בן ברית, טבת תשל"ט.
"דברי עם ישראל בתפוצות הגולה – או עם ישראל בגלויות השונות".

.....לדעתי, על המתבגר היהודי-ישראלי להכיר את תנאי הגלות הבסיסיים שהיו חוסר קביעות של מושב בארץ מסימת! הגלות הייתה תנועה מתמדת, של יחידים, משפחות, קהילות ועדות מארץ אחת לאחרת ושילובם של יחידים, של משפחות, של שבטי קהילות אלה באלה.

אחרי זמן-מה נוצרו התפלגויות מחודשות עקב לחצי רדיפות לכיווני הגירה חדשים ושונים; ושוב איחוד של קבוצות מהגרים, וחוזר חלילה.

כך יש להתייחס ל"עדות" כאל מצב לא יציב, כי אם משתנה תמיד. בגישה זו יתבהר לתלמידים, כי קיים רצף היסטורי של עם ישראל מחורבן הבית השני (ואף הראשון) ועד לשיבת ציון של דורנו במאה ה 20.

בגישה זו יש לגשת לנושא "מורשת העדות", כדי לחזק את תחושת האחדות והאחידות כנגד תחושת הייחודיות ואף הפילוג.....

בהערותי המפורטות, עוד משנת ה'תשל"ז, שצורפו עתה, בתשל"ט, לרשימת התוכנות האור-קוליות אני מדגיש, כי לא רק עדות המזרח קופחו בספרות, בהיסטוריה על עם ישראל, באישים המתוארים כדוגמה, בלימוד דינים ומנהגים, כי גם מורשת עדות מערביות מובהקות בגרמניה, הולנד וצרפת מבין האשכנזים; כמו גם באיטליה, בולגריה, יוון, טורקיה ומצרים מבין הספרדים, קופחו בתודעה החינוכית. היכן שמענו על יהודי סוריה ולבנון, השבטים האבודים באפגניסטן ? על יהדות הודו וסין וביתא ישראל באתיופיה ? הדגש וההבלטה ניתנו למורשת מזרח-אירופה.

להלן אני מציע לפתח תוכנית מקיפה ל"ידע עם" וכי על מערכת החינוך לתקן את שגיאותיה. זה כולל חיזוק התא המשפחתי ומסורותיו והשולחן המשפחתי, טיפוח מערך של משחקים חברתיים בתא זה, ועוד.

דפדפת זו, בשם "מורשת עדות ישראל", ולא מורשת עדות המזרח, אולי העלתה תמיהה ואף כעס בלבו של **ציון עמיר**, (דבר שלא שיערתי אז !!), אשר "קיפוח עדות המזרח" בער כנראה בו באופן מוגזם לטעמי. ספרן המרפ"ד בחדרה נאנה ורטן כל פעם, כאשר עוד ועוד משלוח של ספרי יסוד להכרת אחת מעדות המזרח הגיע למרפ"ד ונדרש ממנו לשלבו במדפי הספריה. אבל כאן ראיתי גם את חולשת החינוך בתוכנו. הרי הוא בא מצ'כיה

קרי ממזרח אירופה, והפריעה לו תשומת הלב המאוחרת, שניתנה מעתה לקהילות יהודיות מארצות ערב. אני כשלעצמי הערכתי מאוד ספרות תיעודית זו אודות קהילות **ארצות ערב והאסלם**, כך קראתי אני למגמה החדשה והצודקת והחלטתי כבר אז, שבעתיד, בהגיעי לגמלאות, ארצה להתעמק בידע-עם זה. לעת עתה לא היה לי זמן רב פנוי ורק יכולתי "לעיין" בתיעוד קהילות עשיר זה. אם כן, בקיץ 1982 זומנו מנהלי המרפ"דים לכנס בנושא "**אחרות ישראל**", **ניסים יושע** הקרין לפנינו, בנוכחות **ציון עמיר**, סרט תיעודי ארוך ומפורט אודות יהדות מרוקו ועושרה היהודי. בהמשך הוצגו בסרט תלאות הקליטה בארץ והשפלות שעברו על רבני הקהילות ומנהיגיה כאן, כאשר לא הכירו בהם כבעלי זכות לכבוד מיוחד, כפי שהיו רגילים לכך בקהילותיהם במרוקו ונשלחו כמו כולם אז ב 50-1949 למעברות ויישובי הנגב והספר..... בעקבות הסרט המרשים הזמנו לדיון ציבורי אודותיו. כשהגיע תורי להביע את דעתי, ציינתי, כי לא הראו לנו קיפוח עדת מרוקו, כי אם קיפוח היהדות השורשית שהביאו עמם לארץ, שנשלטה אז על ידי הנהגה חילונית מובהקת. והקיפוח לראשי הקהילות בקליטתם בארץ הוא קיפוח היהדות ולא

קיפוח יהדות מרוקו בלבד. בודאי נימקתי אז את דברי עקב נסיוני האישי שלי, שאני בודאי לא מרוקאי, אך כן יהודי שומר מצוות, דבר שגרם אולי לאי-קידומי בדרגותי הצבאיות, ועוד....

תכניות אחדות ישראל במרפ"ד חדרה

לקראת שנות הלימודים התשמ"ג הכנתי השתלמות בנושא זה בחדרה. כדבר ראשון הפצתי דפדפת ובה ראשי פרקים לנושא, כפי שנעסוק בו בקבוצת עיון ודיון במרפ"ד חדרה במשך שנות הלימודים. ציטוט משמואל ב, ז, כ"ג, – "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ" ושרטוט של ארץ ישראל וקווי הגירת יהודי אירופה מצפון-מערב, ממרוקו במערב; מן המזרח ומן הדרום אליה מכסה את העטיפה. בתכנית: היסטוריו-גרפיה = מיפוי של תפוצות ישראל; ההשפעות הזרות העיקריות על היהודים והיהדות בגלויות; היש עדות בישראל ? שמות משפחה ומשמעותם כמזהים נדודים מארץ לארץ, מעיר לעיר, ועוד.

דפדפת שניה מציגה אמצעים אור-קוליים לנושאים השונים, מתחומי הגיאוגרפיה, הספרות והיהדות. נשלחו חוזרים לבתי הספר והתקבצו מורים פעלתנים ויחזמים לחוג שהופעל בדרך סדנאית, דהיינו: עיונים, דיונים ומסקנות שנרשמו. עתה, אחרי חודשי העבודה הגיע תפקידה של **יהודית** ככתבנית והיא הוציאה מתחת לידיה חוברות רבות תוכן והיקף, כפי שסוכמו הדברים בקבוצות הדיון. **משה עוזרי** היועץ מפרסס חנה **ובן ציון אריאלי** כספרן בר-אוריין, עזרו לי רבות להשתיי קורס זה על מקורות ספרותיים עשירים, בהם השתמשו המשתתפים בו. החלטתי לא לפרט יותר, כי החומר רב ועשיר. אך רוב הסיכומים שמורים בתיק מיוחד, כדי שהמעוניין-ת יוכל להתעמק בהם.

152

בכל-זאת אציין, כי חוברת הסיכום של קורס אחדות-ישראל מכיל 28 עמודים. הוא הודפס, שוכפל ונכרך על ידי פקידת המרפ"ד החדשה **יהודית קוטא** בתום הקורס; וזאת בנוסף לדפי העבודה שהוכנו לקראת כל דיון בנושא אחד מנושאי הקורס. **יהודית** הוכיחה בשנתה הראשונה במרפ"ד מיומנות רבה וגרמה לי על ידי עבודתה לסיפוק רב. כמו-כן היא ידעה להתחבב על כל עובדי המרפ"ד בחיוכה התמידי ומצב רוחה הטוב. "שיבות ארוחות העשר" המשותפות שלנו הפכו לכמעט "מסיבות", בגלל האווירה הטובה ששררה בהן מאז; ועתה, עקב השפעתה המרעננת של **יהודית**, ביתר שאת.

היסטוריו-גראף עברי-כללי

אחרי שנות 1983 כשנת חינוך לאחדות ישראל, האריך שר החינוך **זבולון המר** את התוכנית הזו גם לשנות הלימודים התשמ"ד = 1984. אך לפני-כן, בסוף שנות החינוך הראשונה אורגן כנס ארצי ובו הוצגו תוכניות עבודה בנושא זה

על ידי בתי ספר מכל הארץ. כמוכן שמנהלי המרפ"דים היינו מוזמנים והבנתי בעברי משולחן תצוגה לשולחן הבא, כי רוב בתי הספר לא עסקו באחריות ישראל, כי אם במנהגים ופולקלור של "עדות המזרח" השונות, כל בית ספר לפי ההעדפה שלו: זה בפולקלור יהודי מרוקו, בגדיהם ומאכליהם זה באלה של יהודי תימן; זה במנהגי יהודי עירק זה באלה של יהודי טורקיה. בעשוי שבהם, הונחו בודאי בידי מורה פעיל או המנהל-ת מתפוצות אלה, שרצו להתמקד, לתעד ולפאר פולקלור עדתי מובהק. אולי הערתי על כך גם לפני **ציון עמיר**, אך הוא לא הבין כנראה, או אף התנגד לכיוון שאני הצעתי ועיבדתי עם מורי האזור שלי, שהזדהו בהחלט עם הקו שלי. כתוצאה של סדנאות הקורס אותם ערכתי, התברר לי, כי מורה רגיל, אף היותו יהודי יודע תורה וגמרא, לא שולט כלל על תיארוך התנ"ך, על התקופות ההיסטוריות בהן הוחל מועד או חג ישראל על עם ישראל, ועל היכולת לשייך תקופה היסטורית יהודית מסוימת לאירועים היסטוריים של עמים אחרים. כך למשל בנוגע לפורים אמר מורה מב"ס ממ"ד, איש מלומד בהחלט, כי מרדכי היהודי, כבנו של יאיר, כנכדו של שמעי וכנינו של קיש הוא נין גדול לשאול המלך. היהודי הטוב הזה לא הבין, כי תקופתו של קיש אבי-סבו של מרדכי, היא תקופה מאוחרת בהרבה מראשית המלוכה של שאול בישראל; וכי קיש שדובר בו במגילת אסתר הוא מסוף המלוכה, שהוגלה מירושלים עם יכניה; בו-בזמן שקיש בן שאול המלך הוא מראשית המלוכה בישראל. יש הפרש של כ 400 שנים בין קיש הראשון לאחרון. גם גרסתו השנייה, כי מרדכי הוגלה עם יכניה מירושלים לא מתאימה למציאות הכרונולוגית; כי הגליית יכניה-יהויכין, מלך יהודה מירושלים על ידי נבוכדנצר מלך בבל היה בשנת 600 לפני ספירת הנוצרים, בו בזמן שפרשת מרדכי והמן

153

בעשונן, בירת פרס, חלה בשנת 475- בערך. לפי זה נולד מרדכי היהודי בעשונן שבפרס בערך בשנת 530- והוא היה כבן 55 בתפסו יוזמה להדיח את המן בעזרת אחייניתו, המלכה הדסה-אסתר. ואז ראיתי על פניהם של המורים המתדיינים, כי נושא זה של כרונולוגיה היסטורית של האירועים בתנ"ך, אינו נהיר לרובם. השרטוט שלי על הלוח הראה זאת ובעקבות הכרה זו החלטתי להכין במשך השנה הבאה היסטוריו-גראף עברי-כללי על פי הספירה העברית מחד, ביחד עם ספירת הנוצרים הנהירה יותר, מנגד. זה הפך לפרויקט אישי שלי, שהשקעתי בו עבודה של 9 חודשים בשנת 1984, כמו אורך זמן ההריון של אישה. השתמשתי לרישום הגראפי בכל הספרות ההיסטורית-מדעית שיכולתי להשיג, - וכנגדה, בתנ"ך החל מ "בראשית" ואדם הראשון ובכל הפרשנות של מנין שנותינו על פי תורתנו וחכמינו, במידה ועסקו בכך. אך הקדמתי כאן את המאוחר, בגלל רצף הדברים.

אורנה ומשפחתה עוזבים את חדרה

בסוף שנת הלימודים התשמ"ג = 1983 ספרה לי מזכירתי זה כ 11 שנה (עם הפסקת שרות צבאי בשנים 1969-1970) **אורנה**, כי ברצונה לנסות ולהתיישב עם בעלה **ישראל** וארבעת ילדיהם (שני בנים ושתי בנות) בהתנחלות **עינב**. אך היא מבקשת שאשמור לה את מקומה כמזכירת המרפ"ד במשך שנה, כדי שיוכלו לבחון את סיכוייהם בעינב באותה תקופה. אם הנסיון לא יצלח, היא רוצה לחזור לחדרה ולתפקידה כמזכירת המרפ"ד בהנהלת **אורנה** הזדהתה עם ההשקפה הדתית-לאומית, בחרה בבחירות למפד"ל ביחד עם בעלה ותמכה באופן מוחלט ביישוב הארץ המשוחררת. מה יכולתי להגיד ? כמובן הסכמתי עמה, כי הבנתי את רצונם לגדל את ילדיהם בסביבה דתית-לאומית צעירה. כדי להשלים את משרתה, בקשתי **ממרים בעדני ויהודית קוטה** למלא את שעות המזכירה ולעבור מחצי משרה על כל אחת למשרה מלאה. שתייהן הסכימו וכך הממונים על עובדי העירייה. אז הצבתי את **מרים** כמזכירתי במקום **אורנה**, - **ויהודית**, החדשה יחסית, השלימה את היתר. הן ידעו, כי אם **אורנה** תחזור בעוד שנה, תפקיד המזכירה מובטח לה על ידי. הכל נעשה ברוח הטובה ששררה אצלנו. עוד סיבה סמויה להסכים לרצונה של **אורנה** הייתה לי, וזו העובדה הלא נעימה, כי בשנה האחרונה, מאז שקיבלתי את **יהודית** לעבודה בניגוד לדעתה של **אורנה**, חשתי מדי פעם באי-רצונה להישמע להוראותי ואף בסימני התמרדות פה ושם. כך היא גרמה לי פעם למבוכה גדולה ואף לעלבון, כאשר ביקר את המרפ"ד צוות הביקורת של מחלקת האפסנאות של משרד החינוך והתרבות, כדי לעשות מאזן המצאי לעומת רישום המלא. יום כזה היה מלא מתח בלאו הכי, כי

נספרו כל פריטי המצאי בתוספת הפריטים המושאלים בו ביום, על פי טפסי ההשאלה לבתי הספר. הכל היה מסודר, כנהוג אצלנו, גם בגלל ימי השישי האדמיניסטרטיביים, ללא קבלת קהל אותם הנהגתי, בהם הושלמו הרישומים של כל השבוע החולף. כאשר נסתיימה כמעט הביקורת, ניגשו שני המבקרים לחדר המזכירות, כדי לבדוק את הקופה. כאשר נכנסתי אתם לחדר, היותי אחראי גם על הצד הכספי של ניהול המרפ"ד, התמרדה לפתע **אורנה** והתריסה כנגדי: בחדר זה אני האחראית ואל תיכנס עם אנשי הביקורת, כי גם הקופה היא מענייני. ממש נדהמתי, כי אף פעם לא שמעתי התנגדות כזו ממנה אלי כמנהלה, וחשתי בוש גדולה לפני שני אנשי הבקרה מירושלים. בגמר היום אף כתבתי מכתב תלונה על התנהגותה הבוטה למר **מרדכי קוסמליץ**, כמחזיק תיק החינוך בעירייה. אך אחרי יום-יומיים של מחשבה נוספת, גנתי את התלונה.....כי לא רציתי להחרף את הקרע החד-פעמי. הנחתי, כי מצב רוח רע פקד אותה וזה יעבור. יחסינו היו מאז ומתמיד טובים

מאוד ואף ידידותיים, ולא יכולתי לתאר לעצמי שחל שינוי של קבע ביחסה כלפי.... לכן גם ברכתי אותם בעברם לעינב ושמרתי על קשר מלפוני קבוע עם **אורנה**, לשמוע כיצד הם מתאקלמים בהתנחלות, ולספר על דברים המתהווים במרפ"ד. שמחתי, כאשר סיפרה, כי החלו לבנות את ביתם שם, והיה נראה, כי השנה המובטחת לה תתארך לצמיתות. אך הייתי גם שלם עם הבטחתי לשמור לה את מקומה, כל עוד היא מבקשת זאת....

פרס העירייה: כאשר פנה אלי מנהל מחלקת החינוך בעירייה ב 1984, להציע פקידה הראויה לקבל אות הצטיינות מעיריית חדרה, על שרות נאמן בתפקידה, לא יכולתי להציע את **אורנה** שעזבה. לכן הצעתי את **מרים בעדני**, שעבדה בהתמדה ובאופן מסודר מאוד כפקידת השאלה והפכה עתה למזכירתי. **ליהודית** הסברתי, שקיוותה שאציע אותה, – כי לא אוכל להעדיף אותה על **מרים**, גם שהצטיינה מאוד בעבודתה עמי; כי הרי **מרים** בעלת ותק של 12 שנה במרפ"ד, והיא נאמנה ומתמידה בהחלט.... **ויהודית** שעבדה כשנה וחצי במרפ"ד, הגם שקודם עבדה שנים אחדות במחלקת הרווחה של העירייה, נאלצה להסכים עמי. תמיד פעלתי באופן אובייקטיבי, וכך גם בפעם הזאת. וכך זומנתי לאירוע חגיגי בעירייה, בו הוענק את הכבוד ל**מרים** ביחד עם פקידות אחרות ממחלקות שונות.

המפקח הממ"ד יעקב רוט מונה למפקח המרפ"ד, היותו מפקח אזורי ממ"ד, אחרי **שציון עמיר** מונה כמנהל המרכז הפדגוגי הארצי, במקומו של **שמעון שרוני** שפרש לגמלאות, בערך בשנים 1980–1981. מאז היות **יעקב רוט** יו"ר ההנהלה, הצליח הוא להגביר את כוח האדם הפדגוגי במרפ"ד, כמפקח במחוז חיפה. תוגברנו ביועצת לחינוך המיוחד, **אראלה שושני**, מנהלת

מוסד פנימייתי לחינוך מיוחד בפרדס-חנה, וב**נירה ארמן** להוראה כללית בשליש מעשרה. **נירה** החליפה את **משה עוזרי**, אחרי 4 שנות עבודה במרפ"ד. כוח אדם זה אפשר לפתוח את המרפ"ד 4 פעמים בשבוע גם בשעות אחה"צ, פרט ליום ה', בו הורגשה הכנת השבת על ידי המורות. – והביקור במרפ"ד היה דל מאוד. **יעקב רוט** תואר כבר מקודם על ידי כאיש נעים הליכות, שכיבד את עבודתי המקצועית בתחום האור-קולי ובהידושים בחינוך, כולל נושא "אחדות ישראל" ו"היסטוריוגרפיה יהודית", על פי גישתי ויוזמתי. הוא היה גם נוכח בהתפרצות הכעוסה חסרת הטעם של עמיתו מן החינוך המ"מ, כפי שתארתי אותה, בנושא "הישוב שלי – חדרה עירי". **יעקב רוט** היה חולה לב ונאלץ להתאשפז יום אחד בביה"ח הלל יפה. בקרתיו שם ומצאתיו חלש מאוד. הוא חיך אלי אך לא היה מסוגל לדבר. זמן מועט לאחר מכן נפטר לצערי. הייתי בהלוויתו במושב כפר פינס וביקרתי את

אלמנתו בימי השבעה, מתוך כבוד רב לו. אחרי מותו מונה **יעקב ויזל** מפקח ממ"ד, לחבר הנהלת המרפ"ד, אך פרט לכמה ביקורים, כשהיה בסביבה, לא זכורה לי פעילות מצדו וגם לא השתתפות בישיבות הנהלה. עם פטירת **יעקב רוט** הפסיקה ההנהלה לפעול, כי גם **ציון עמיר** בירושלים לא התפנה יותר לחדרה, שהמרפ"ד בה נמסרה למעשה להנהלת מחוז חיפה. הרגשתי, כי קיימת תחרות ואף עוינות בין מפקחי המחוז השונים, שלא יכלו מסיבות שלהם לשתף פעולה ביניהם. הייתי פעם עד בכנס חינוכי למפקחים ומונהלים בפרדס חנה, אליו זומנתי גם אני. – עקב הצעה לפתוח בפרדס חנה סניף של "מרכז מורים", מרכז להשתלמויות, שמפקח מסוים עוזב את אולם הדיונים, כאשר עמיתו קבל את רשות הדיבור. רק כדי לא להוסיף גינוי לגינוי, לא נקבתי בשם המפקח ההוא. – כדי לא לשכוח מפקחים פעילים, אזכיר כאן את המפקחת לאנגלית **נחמה אלפרט** החיובית ומדריכותיה **נאוה גלעד** ו**מאירה קובר**. הספרייה עם המדור להוראת האנגלית, התכונה האור-קולית למקצוע זה וחדר המפקחים הנפרד שמעו אותן היטב.

תכנית אחדות ישראל – שנה שנייה

לקראת שנת הלימודים תשמ"ד = 1983-1984 הודיעו לי מן המרכז הארצי, כי נאלצים לקצץ בתקציב המרפ"ד חדרה, עקב מדיניות משרד החינוך. לא יכולתי לרכוש ציוד אור-קולי נוסף ובמיוחד מכשור חדש. הישן החל להתבלות. ראיתי בכך סימן, כי עלי להתמקד יותר בתוכן חינוכי-לימודי והגברתי את עיסוקי בנושא "אחדות ישראל". זימנתי מורים לקורס המשך בינואר 1984 ובפברואר פניתי ל"קרן לעידוד יוזמות חינוך במפעל הסטיפנדיות לחינוך", כדי לזכות בתקציב לפרויקט הסטוריו-גיאוגרפי של קורות עם ישראל.

קבלתי שאלון, אותו היה עלי למלא תוך מתן תשובות לשאלות. כמטרת הפרויקט הגדרתי: "לתת בידי מורים ותלמידים אוגדן של מפות המציאות ריכוזי היהודים בגלויות ונדידותיהם בתפוצות, בכל הזמנים ועד לעיבת ציון בימיו (אשור, בבל, פרס, יוון, רומי, עולם הנצרות באירופה והאיסלם בארצות ערב ובמזרח)".

כמקור לרעיון ציינתי: "החלטת שר החינוך ומשרד החינוך על חינוך לאחדות ישראל והצורך להעמיק ולמצוא תשובות לבעיות קבוצתיות". כן ציינתי כתשובה לשאלה, כי פעולות הקרן נודעו לי כמנהל מרכז פדגוגי אזורי, על ידי חוזר מנכ"ל מ"ד/6 סעיף 155 א". – עוד ציינתי על סמך שאלה, "כי אין בנמצא תכנית לימודים ממוקדת על תפוצות ישראל בעולם בכל הזמנים, באופן רצוף, וכי ההיסטוריה העברית נלמדת עד כה בנפרד בתנ"ך, היסטוריה וביהדות". האמצעי המוצע צריך להעלים תכניות לימודים קיימות, לקשר ביניהן מבחינה דמוגרפית-גיאוגרפית ויזואלית. בהצעתי פרטתי הכנת אוגדן

ובו 12-15 מפות כאלה מן ההיבט היהודי. שלחתי עם הצעתי דוגמאות של כמה מפות בשקפים, אותן הכנתי לקורס במרפ"ד חדרה. כן בקשתי לזמן אותי לשם הדגמת הפרויקט. הצעת התקציב המבוקש הייתה ע"ס 106.000 שקל ישן = \$ 600 אז. הפרויקט כלל: 15 יחידות אב בגרפיקה מקצועית כפול מאתיים עותקים, מאוגדים באוגדן. הפרויקט המבוצע אמור היה להישלח ל 200 מרכזי חינוך, כמו מרפ"דים, סמינרים למורים ומכללות. תאריך המשלוח היה כ"ב ניסן התשמ"ד = 24.4.1984.

באותה עת כבר התקיים הקורס במרפ"ד חדרה ולא הייתי לתוצאות מיידיות להצעותי, שלא הגיעו לעולם. כן ניסיתי לעניין מנהלי מרפ"דים אחרים בפרויקט ושלחתי להם דפי עבודה, כפי שעובדו על ידי צוות המורים שעסקו בעיטת סדנאות בעיבוד החומר, כפי שהצעתי, בנושאים: 1. שבת לישראל ושבת בישראל; 2. דברים שבקדושה ותשמישי קדושה; 3. גורמים מאחדים בישראל. כן שלחתי שאלונים אודות חגים שונים בישראל, ובקשתי מעמיתי לברר בין מוריהם, מה ידוע / לא ידוע להם.

שאלון זה וכן הצעת הפרויקט הגני שומר בתיק, כי הדברים נכונים עד היום. כן הכנתי באותה עת רישום היסטוריו-גראפי בלוחות התצוגה של פרודור המרפ"ד, בין מדור ההשאלה לאולם, כדי שמאות המורים המבקרים במרפ"ד למטרות שונות, יהיו חשופים למידע זה בשיטה זו. בכך בודאי הצלחתי. באולם היה מזנון תצוגות ארוך ובו השתמשתי, כדי לפרוש עליו מגילת בריסטול באורך של 6 מטרים, עליה רשמתי מדי פעם תוספת ידע שרכשתי תוך כדי עיון בתנ"ך כולו לפי סדר כרונולוגי, בספרי היסטוריה, במקורות חקר הזמנים יהודיים. כמובן שמנהלי, ציון עמיר היה מודע היטב לגישתי זו, המוגדת לדרכו לפלג את העם לעדות-עדות, בהמליצו על לימוד פולקלור

עדת; כאן מנהגי יהודי מרוקו, כאן מנהגי יהודי עירק, וכאן מנהגי יהודי תימן וכו'.....יום אחד הוא הופיע עם מר בראשי מן המשרד הראשי בירושלים, ואני עסוק בדיוק עם רישום פרטים היסטוריים-כרונולוגיים חדשים גם לי, על מגילת הזמנים והתקופות באולם. הם נכנסו והתעניינו בעבודתי המיוחדת הזו. מר בראשי אף היה מופתע, לדעתי לטובה, אחר שהסברתי לו/להם את גישתי בנדון. אך ציון עמיר הסתיר לפני את כוונתו האמיתית. אחרי כחצי שנה הוא שלח אל כל המרפ"דים ארבעה גליונות גראפיים מהודרים, ובהם כל ההיסטוריה היהודית בארץ ישראל בשליש התחתון של הגליונות; היהודים בגלילות בשליש האמצעי; העולם הכללי בשליש העליון, בהוצאת "תולדות". אני מניח, כי הזמין את הגליונות היקרים, אחרי ביקורו אצלי. לשם כך היה עליו לשכנע את בראשי שהדבר ראוי, באמצעות עבודתי. אך גם הבנתי, כי השתכנע במידה רבה מדעתי. אך אולי גם לא רצה שאני זה שאביא לו

עבודתי המוגמרת, לפני שיהיה בידי המרפ"דים עבודה מקצועית מגוף אחר. מדוע אני חושב כך ? כי באחד מימי הכנס של מנהלי המרפ"דים, זה היה בנתניה, בקשתי ממנו מראש, שיתן לי זמן בפורום זה, להציג את התיזה שלי. בחרתי בכמה שרטוטים על שקפים, בהם אני מציג נדודי היהודים בגלויות באמצעות נתיבי "שמות משפחה" יהודיים, שמראים, כי בעל השם "אשכנזי" לדוגמה, הגיע מאירופה לטורקיה ולמצרים; בעל השם "מזרחי" בא מן המזרח, מפרס לעירק, סוריה, לבנון, טורקיה ובולגריה; בעל השם "זרעבסקי" הגיע מוורשה למערב אירופה; ובעל השם "אמסטרדם" או "הולנדר" נע ונד מהולנד למזרח אירופה; בעל השם "צנעני" חי דווקא באיב ובעל השם "עדני" בצנעא. במסגרת הקורס במרפ"ד חדרה בדרנו סוגיה זו בהרחבה, ויכולתי להביא דוגמאות רבות. אך **ציון עמיר** הפסיק את הרצאתי-הדגמתי כמעט בהתחלתה, ואמר: "זה מספיק, הבנו את העקרון" (הוא אמר הפרינציפ). נפגעתי מאוד מהתנהגותו זו, כי בקשתי מראש, שאני מעונין להראות בהתכנסות שלנו קטע מענין מתולדותינו בגלויות, תוצאה מן הקורס בחדרה, והנושא הוא "שמות משפחה של יהודי העולם" – והוא לא אפשר לי זאת. גם חברי לתפקיד הרגישו ב"קנאותו" זו, לא לתת לחברים מן העושה במה מתאימה לבטא את הישגיהם... ושמעתי מהם גינוי למנהל המרפ"א בירושלים על זה, אך בלחש... – עבודה מצוינת עשתה הפקידה העניה שלי, **יהודית קוטא** בליקוט, עריכה והדפסה של כל שלבי הקורס, בעכפול חוברת בת 50 עמודים, כסיכום לקורס. **בן ציון אריאלי**, הספרן, היה גם בעל יכולת מצוינת באיור, והכין שער, שהציור עליו מביע את כל הרעיון בכללותו. נשארו בתיקי כמה עותקים מחוברת זו...

אם בחוברת הסיכום של הקורס ב"אחדות ישראל" משנת ה'תשמ"ג בא לביטוי בעיקר הדומה בכל גלויות ישראל, הרי בחוברת הנוכחית מסיון ה'תשמ"ד רוכזו הנושאים המראים השפעות סביבתיות על יהודי הגלויות, ומכאן השוני בלבוש, מאכל, שירה וזימרה, מנהגים חתונה ואחרים, שיש ורואים בהם מנהגי "עדות". אך בחוברת הראשונה קיים גם פרק שעוסק בשאלה, "האם יש בכלל עדות בישראל" ? והתשובה שלנו הייתה, כי **לא כן** ! כל עמנו הוא **עדת ישראל** ! יתכן וקביעה זו, היא הגורם שהביא את **ציון עמיר** לכך, שלא "אהב" אותי, כי בכך שללתי את העץ, עליו הוא טיפס.

חוברת "**יהדות, יהודים והשפעות סביבתיות**" מולל בתוכה: איור חיצוני של העולם בו חי עם ישראל כאחדות אחת (בתוך חלל מגן דוד) ושש פינות המגן-דוד ובהם: ארץ- לאום- תרבות- לשון- תורה/חוקה- ואמונה מושתת

על עשרת הדברות, מסיב לב ישראל קיימים הגורמים הסביבתיים המשפיעים (לפי סדר כרונולוגי הסטורי): מגיה- פגנים- פטישיזם-, אלילות חומרית ושלטונית- כמו במצרים, בבל, פרס, יוון ורומי; הנצרות והאסלם; מהפכות חברתיות כמו קומוניזם-סוציאליזם- נאציזם גזעני, פשיזם- וקפיטליזם; שוביניזם, מתינות, נהנתנות, חומרנות ואגואיזם.

בתוך החוברת: דף מבא, פרקים מרכזיים בתולדות תרבותו של עם ישראל; ציור סכימטי לתולדות עם ישראל בין העמים, פרי מחשבת; דפים מנחים עם השאלות הבאות: היש עדות בישראל ? מי הם יהודי המזרח ? היש לנו מורשת עדות ? מי הם ספרדים ומי אשכנזים ? מה בין יהדות צ'כיה ליהדות בבל, למשל ? האם נישואים בתוך עם ישראל הם נישואי תערובת ?

האם יש לנו שורשים במרוקו, למשל ? האם המונחים יהודים אורטודוקסים, קונסרבטיביים ורפורמים הם ממקור יהודי או לועזי-אירופאי ? מהיכן המושגים דתיים וחילוניים ? האם לבוש חרדי-מסורתי הוא לבוש יהודי ? ומה עם לבוש מסורתי של יהודי מרוקו, טורקיה, תימן והודו ?

אחר-כך דף סכימטי של גורמים מאחדים בישראל, כגון מוצא והשתייכות, אמונה ומוסר, תרבות וחברה.

אחר-כך דפים, המעמידים את יציאת מצרים כמרכז ההווה הישראלית; ועוד קטעי בירור: מתי הייתה יציאת מצרים מבחינה היסטורית ? פרק על תיאום הזמנים בתורה, מפרשיה והסטוריונים מודרניים ובו הרבה חומר, גם סכימטי; ועוד שני עמודים מתוך ההיסטוריוגרף: מלידת יוסף בראשית שושלת ה' 18 של המלכים המצריים (1560-) דרך זמן יציאת מצרים (1236-) ועד לדוד המלך ושלטונו (1000-). על מנהגי חג הפסח, ועוד עובדות היסטוריות. הפרק הזה נרחב מאוד, כי הוא חשוב ביותר.

אחר-כך סיכום על השבת בישראל, על דברים שבקדושה, מאכלים יהודיים וסמלים אחידים;

159

על פורים זמן התהוותו, כולל קטע מן ההיסטוריוגרף, נתיב הזמנים בעברית, מלפני חורבן הבית הראשון עד כיבוש הארץ על ידי אלכסנדר הגדול, ממוקדן; דף רצף על מאורעות המגילה וקטעי ידע אחרים, כולל תיארוך עברי מול הנוצרי, הידוע כיום יותר.

פרק אודות חג התנוכה ובו שאלות לרוב, לשם עבוד עצמי על ידי המורים ורשימת אירועים ממדר החשמונאים עד מרד בר-כוכבא ע"פ התאריכים הכלליים-נוצריים דווקא, כאשר יש להשלים השנים העבריות כנגד הנוצרות. כמובן עסקתי רבות עם משתתפי הקורס בחישובים כאלה, כי נושא מרכזי זה עייך להווייתנו, אך הוא כל-כך לא היה מבוסס בידע מורי הדור, וכיצד יוכלו תלמידינו להתמודד עם תרבותנו היסודית, העברית ?

פרק נוסף הוא ל"ג בעומר, שיסודותיו העובדתיים על מאבק דור בר-כוכבא נעלמו מן המודעות היהודית ורק עקבות סמליים, כגון מדורות ל"ג

בעומר וחץ וקשת נשתמרו בזכרון היהודי הקולקטיבי, עקב הצנזורה החמורה מאז, בגלל כשל המרד ואבדן המשתתפים בו. ועתה בא קטע במודעות לשליטים הרומיים המדכאים. – ואחריו העיסוק בעוונות גרמניה הנאצית והשוואת מספר ההרוגים על ידי רומי, האינקביזיציה הנוצרית בספרד ופורטוגל ולבסוף הנאצים הגרמנים. אחר-כך מובא סיכום עקרוני, השולל את הרמת קרן העדיות ובכך מסתיימת החוברת.

עקב עיסוקי בעובדות היסטוריות באופן כרונולוגי ו"דעתני", ביחד עם צוות אינטליגנטי של מורים ומורות, חשתי התרוממות רוח ממש, אולי בגלל החדשנות שבדבר. כך חשתי מקודם בעבודתי בנושא משחקים מפתחים. בשבילי היו השנים 1983 ו 1984 שנות עבודה עם "שאר-רוח", מלאי סיפוק.

הסוסיטא הוחלפה בפיאט.

ב 1982 נגמר המנוע של הסוסיטא, אחרי 14 שנים, בהם נתתי לעשות חידוש ראש המנוע שלוש פעמים. פעם אחת לא הצליח הטיפול. היו לי במשך השנים שלוש תאונות "קלות". הראשונה, כאשר החלקתי בגלל חול על הכביש ונתקלתי במכונית לפני, כאשר ניסיתי לעצור. היו במכונית כל בני משפחתי, כאשר נסענו לירושלים. פרט לצורך להחליף המצנן בדרך, לא קרה דבר יותר חמור. בפעם השנייה, שכחו מכונאים להחזיר את פין דוושית המעצור לאחר טיפול במוסך, ובדרך לתל-אביב, ליעיבה עם ועד העובדים שלנו וראשי הסתדרות העובדים, נותרתי לפתע ללא מעצור ברמזור בכניסה לתל-אביב. הצלחתי לתמרן את הסוסיטא על מדשאה מפרידה בין שני מסלולי הנסיעה, תוך שבירת פנס אחורי שמאלי במכונית שעצרה לפני. בפעם השלישית נכנסה בי מכונית עם בני נוער שיכורים, שחדרו למסלול נסיעתי מרחוב חד-סטרי בניגוד לחוק, בחדרה.

160

חוק ממקרים אלה, שמשה אותי הסוסיטא בנאמנות בכל נסיעותי, ואף בסערות גשם ושלג לא דמם מנועה אף פעם. יום אחד ב 1982 פנה אלי **יהודה אלבאום** ואמר לי: יש מכונית למכירה ואסור לך לפספס את קנייתה. וכך קניתי מכונית פיאט צהובה מצלם בחדרה, יד ראשונה ובמצב מצוין, בתיווכו של **יהודה**. מכונית זו שמשה אותי עד לשנת 1996, גם 14 שנה, ואז נגמר מנועה.

צעדות גוש אמונים

מיד אחרי מלחמת ששת הימים ושחרור חלקי מולדת רחבים, התקיים כנס צעירי המפד"ל באולם כלשהו בתל-אביב. בין הדוברים לפני הקהל היה גם חנן פורת, שסיפר על הניסים שקרו במלחמה זו. אחרי דבריו פגשתי בו במדרגות האולם ואמרתי לו, כי יש לעשות ליישוב ארץ-ישראל המשוחררת.

מעט לאחר מכן הוקם **גוש אמונים**, שהחל לערוך צעדות עממיות, לשם הכרת חבלי ארץ בנימין והשומרון ומאוחר יותר גם של הגולן. הצטרפנו, כל המשפחה לרוב הצעדות, שהיו לפעמים קשות, אך היינו צעירים ונלהבים. בימי **סבסטיה**, כאשר צ.ה.ל. הטיל מצור על הנאספים בתחנת הרכבת, כדי להקים יישוב שם, – היה זה בצום ט" באב, – מלאתי את הסוסיתא שלנו במצרכי מזון ושתייה מן הצרכניה בחבת ציון ונסעתי, כדי להוביל שימורים ובקבוקי שתייה לסבסטיה. בדרך העולה לעמק אסרו חיילי צ.ה.ל. המשך הנסיעה. חזרתי מעט אחורנית ופניתי בדרך העפר לכיוון סבסטיה, צפונה. אך הליקופטר, אז חידוש בהצטיידות צ.ה.ל., עקב אחרי ואחרי עוד שתיים-שלוש מכוניות שבחרו בדרך שדה זו, – וכאשר התחברנו לכביש שעולה לתחנת הרכבת של סבסטיה, עצר אותנו קצין צ.ה.ל. והורה לנו לחזור אל היכן ממנו באנו. נסיונות העכנוע, עזה רק מזון ושתייה לשבירת הצום בערב, לא הועילו. בפעם הזו נכשלתי במשימה שלקחתי על עצמי.

מאז השתתפנו, כל משפחתנו בכל הצעדות, כי היינו חסידים אדוקים של ההתיישבות החלוצית. מתנגדיה קראו לכך "התנחלות", כדי להבדילה (לשליה) מן ההתיישבות של מפא"י ומפ"ס וגם הפועל המזרחי מראשית הציונות והמדינה. גם ברוב הפגנות הפוליטיות של גוש אמונים וצעירי המפד"ל בעין "ארץ ישראל השלמה" השתתפנו תמיד, אם בתל-אביב או בירושלים ובודאי בצומת הרא"ה ובחדרה, או בכל מקום אחר. כתבתי כמה כרזות ונשאתי אותן עמי, כמו: "בכל תנאי ובכל זמן – הגנת השפלה מיש"ע והגולן". או: 1 ארץ ישראל לעם ישראל – 21 ארצות ערב לכל עמי ערב מספיקים! או בעת המו"מ עם ערפאת ע"י ראש ממשלתנו יצחק רבין: "הכורת ברית עם מרצח – חור בספינתו קודח". כמובן, שלא שיערתי אז את רציחתו של יצחק רבין על ידי יהודי דווקא.

עוד **אזכורים מעטים על חיינו הפרטיים בשנות הניהול שלי**.

- ב 1973 לימדתי קבוצת נערים מברית המועצות לבר-מצווה שלהם, ביוזמת **הרב נרי-ה ואשתו רחל**. הם לא ידעו מאומה על עברנו היהודי, כגון שמות אבותינו אברהם יצחק ויעקב וכו'. (צילומי המסיבה שערכו להם, באלבום)
- באלול 1975 התחתנו **אבנר ורחל פרנק** בחיבת ציון.
- באב 1976 התחתנו **שמעון ואתי אלמליח** בחיבת ציון.
- בג' סיון 1977 נולדה **תמר** לרחל ואבנר.
- בז' אדר ב' 1978 נולדה **קרן** לאתי ושמעון.
- בי"ז שבט 1980 נולד **נדב** לרחל ואבנר.
- בכ"ב תמוז 1980 נולדה **רותם** לאתי ושמעון.

- בכ"ז טבת 1981 נולדה רונית לנעמה ומנחם.
- בקיץ 1982 החלו שמעון ואתי לבנות את ביתם במעלה המגרש. עד לסיום בנייתו הם גרו בדירת המרתף של ביתנו. בו נמצא כיום הארכיון ההסטורי-משפחתי. בניית הבית נסתיימה בקיץ 1984 והם עברו לגור בו. מי שהמריצו לקחת לשם כך גם הלוואות, היה חבר ת. ציון יוסף חיימוביץ ז"ל.
- בכ"ז סיון 1983 נולדה מיכל לנעמה ומנחם.
- ביולי 1983 ביקרנו, צוות המרפ"ד כולו, את אורנה וישראל עמר ומשפחתם בצריף המגורים הזמני שלהם, בהתנחלות עינב.
- בסתיו 1983 ביקרו בארץ וגרו במלון בנתניה חברי מימי המחתרת בצרפת, אליהו זומר ואשתו חנה. ביקרתי עמם גם במקום קליטתנו. בטירת צבי.
- מיד אחרי ט" באב של 1984 התחתנו אפרת ויהודה לביא.
- נעמה, מנחם, חגי וחגית יצאו לטורונטו בקנדה לשליחות חינוכית ב 1976. השלימו שם 3 שנים ושושנה ביקרה אותם שם. באותו קיץ נתתי יום עיון לתלמידות סמינר המורות "אפרתא" בירושלים. נעמה ומנחם חזרו ארצה, ילדו כאן את הבנות רונית ומיכל, חזרו לארה"ב לעוד 2 מחזורי חינוך יהודי.
- בפעם השניה השאירו את חגי במדרשיית נועם ואת חגית, כחיילת-חובה בחיל האוויר. בחסכוניותיהם בנו את ביתם ברחוב לילינבלום 31 בחדרה.
- ב 1984 פרצה אינפלציה קשה בארץ. אבנר ורחל, שהתפרנסו עד אז בהצלחה מגידול שתילי גרניות לייצוא לאירופה, סבלו בו-זמנית מפשיטת הרגל על קניין השתילים בשווייץ. הם נאלצו למכור את יחידת המשק הרשום על שמם בחיבת ציון, כדי לשלם את חובם לכפר, שמימן את הגידול, עד לקבלת הפדיון במרוכז מן הקניין. "אגרקסקו", חברת השיווק החקלאית הישראלית התרשלה בהבנת כשלונו הכלכלי של הקניין ומריצה משלוחי השתילים לאיש הכושל. לכן עבדו אבנר ורחל שנה שלמה ללא תמורה כלל, כולל כל ההשקאות הנחוצות בגידול שתילי הגרניות, והפסידו.

סיום שתי שנות חינוך לאחדות ישראל

- עלה בחזרה לסוף שנות הלימודים 1984: בסוף חוברת אחדות ישראל של השנה השניה - יהודים ויהדות - השפעות סביבתיות כתבתי לסיכום - הנחיה בסיסית:
- "אין אנו מכירים בעדות בישראל, כי אם בעדת ישראל. הגלויות במזרח נכפו עלינו על ידי ממלכות אשור ובבל. הגלויות במערב נכפו עלינו על ידי רומי.

הנצרות באירופה והאיסלם בצפון אפריקה ובאסיה המערבית והתיכונה, הפרידו בן קהילות ישראל בגלל עוינותם של שליטי הדתות האלה זה את זה. אין לנו להוסיף ולטפח השפעה זרה זו, כי אם להפך, להתאחד סביב לגרעין המשותף של "תרבות ישראל", היא הנקראת לדעתי "יהדות". מכאן, שאין אנו מכירים בעליונות של תרבויות חיצוניות לנו, אך כן מכירים בהשפעות חיוביות עלינו מכאן ומשם. השליליות עלינו לדחותם, לדעתי. מושגים מאגיים, נוצריים ומוסלמיים מנוגדים לאמונה היהודית ולתרבות ישראל. קיומם בתוכנו וטיפוחם מתוך אי-ידיעה הם סכנה לאחדותנו שיש להתגבר עליה על ידי לימוד וידע עמוקים יותר ורחבים יותר. זה נוגע לנוהגים, מונחים ומושגים שנקלטו בגליות השונות ואשר בחלקם מתומצתים בדף "מונחים ומושגים" המצורף לאוסף, בראשיתו. השפעות כאלה קיימות כסילוף היהדות בתוכנו, הן בחוגים דתיים-חרדיים והן בחוגים חילוניים מובהקים. חוגים אלה בטוחים שהם מייצגים חשיבה יהודית וטענות היא לרועץ לאחדותנו. טעות זו היא הגורמת העיקרית לקיטוב מזיק, על כן שומה עלינו לבטל את ההשפעות הזרות המזיקות משני הקצוות על ידי ידע תרבותנו האמיתית. למטרה זו ניסינו לתרום חלקנו על ידי לימוד וביסוס הידע בתרבות היהודית ובהסטוריה היהודית בין העמים".

בשאיפות אחדות
יוסף בן ברית

נ בסוגריים: כמה צדקתי !! תנועת ע"ס העדתית לא הייתה קיימת אז עוד. אך פעילות חינוכית-פלגנית כגון טיפוח העדתיות המזרחית, בודאי תרמה לכך

בחודש כסלו ה'תשמ"ה = דצמבר 1984 הוספתי עוד חוברת הדרכה משלימה למורה לחנוכה, בת 8 עמודים, הכוללת ניתוח היסטוריוגרפי של המאורעות וכן ניתוח העיר מעוז צור, מילותיו ומנגינתו, וכמובן שאלות מנחות ואמצעים אור-קוליים שניתן להשיגם במרפ"ד. כן הוצאתי לאור 18 דפי רצף של ההיסטוריוגרף עליו עבדתי במשך שנת 1984, אותם הפצתי למרפ"דים.

שרטטתי גם על שקפים נדירות חלקי עם ישראל מגלות לגלות עקב רדיפות. את השקפים לא הספקתי להפיץ, עקב חוסר בתקציב ושיתוף פעולה מטעם הנהגת המרכזים הפדגוגיים. זאת, כי עם ראשית שנת הלימודים 1984-1985 הודיעה לי רחל סבג, מזכירתה הראשית של המרכז הפדגוגי הארצי, כי הקיצוץ בתקציב השנה שעברה, נמשך גם בשנה זו. כן הודיעו לי, כי בשנת 84-85 לא אישרו למרפ"ד חדרה כוח אדם נוסף לייעוץ פדגוגי, כבשנים עברו. נשארתי אם כן מדרין פדגוגי יחיד במרפ"ד וזאת היותי גם מנהלה

האדמיניסטרטיבי. הנחתי, כי הקיצוצים הם תוצאת האינפלציה הקשה שפקדה את הממשק הישראלי בשנת 1984. פרט לשתי פקידותי הנאמנות **מרים ויהודית ואבישג** כאם הבית, לא נשארו לי עובדים נוספים. בשנים שעברו פתחתי 38 מעבדות פדגוגיות בית-ספריות, והמרפ"ד היה פתוח לקהל ארבעה ימים גם בשעות אחר-הצהריים. הצטרפתי עתה להגביל את אלה והחלטתי אחרי לבטים (גם מפקח עלי לא נשאר בפועל) כי לא אסע יותר לבתי הספר ליעץ למפעילי המעבדות הפדגוגיות, כי לא נשאר לי עתה זמן לכך ובו-זמנית גם הפסיקו את התמיכה הכספית להם בעבור רכישת אמצעים אור-קוליים נוספים. עוד החלטתי, כי אפתח את המרפ"ד רק שלוש פעמים בשבוע בשעות אחה"צ לקהל; ובפעם הרביעית אתן מפתח הדלת הראשית ושל האולם בלבד למפקח-ת המזמין את אלה, כדי שמי שירצה לקיים השתלמות ביום הפנוי, יעשה כך ללא פקידה להשאלת ציוד ושרותים משרדיים ולווים ומבלי יועץ פדגוגי או נוכחותי. מפתח המדור להשאלה והמשרדים וכן לספריה ומדור הגיל הרך והסדנה, לא ניתנו למפעילי החוגים, כי הציוד בהם היה רשום כל-כולו על שמי ואיש לא היה מוכן להתחלק בכך עמי. – לקראת הימים הנוראים ה'תשמ"ה עוד חברתי ושכפלתי בכספי דפים על פיוטים שגויים בתפילת הימים הנוראים, בעזרת **בן ציון ויהודית**, מיועד לבה"כנ בחיבת ציון; ועוד חיברתי דפדפת בת 8 עמודים בתחום "אחדות ישראל" להשלמת נושא החנוכה בכסלו ה'תשמ"ה. בסיון-מאי 1985 הדפסתי עוד דף בשם מרפ"ד חדרה בנושא חינוך לדמוקרטיה – בן וכן – בלבול מושגים בענין גזענות כביכול, לא ולא. כי נקראנו לכנס ארצי של גופי חינוך שונים, שרצו לדון על נושא זה, שבער בעצמותיהם של שמאלני הארץ, בחשבם לגזענות מה שאני קראתי בדף:– לאומנות. חילקתי דף זה בכנס באופן חופשי ובמחרת טלפנה לי מישהי מאי-שם וגידפה אותי טלפונית "בשם הדמוקרטיה" כביכול, על כי אני "מעז" לנתח את המושגים השנויים במחלוקת על פי מילון "אבן שושן". ניסיתי להסביר לה את טעותה אך היא כעסה-צעקה ללא שכל רב. לא נשאר לי, כי אם לקבוע, כי לטעננים לכתר הדמוקרטיה יש להם חוש דמוקרטי רק לדעתם הם. ומי שלא חושב כמוהם, אין לו זכות לדמוקרטיה שיוונית כלל....

בכך הסתיימה למעשה מלאכתי הפדגוגית היצירתית בשורות משרד החינוך והתרבות, כי מעתה עבדתי רק עבודה שגרתית עם קהל מורים-ות שבאו למרפ"ד, כדי לקבל ציוד או"ק בהשאלה ומעט ייעוץ מתלווה.

מחשבות ראשונות על סיום תפקידי

כרגיל כבר שנים רבות, הזמנתי להתפלל לפני העמוד תפילת שחרית על א" דראש השנה בחיבת ציון בסתיו שנת 1984. בסוף חזרת הש"ץ כשזמרתי בקול את פסוקי "אבינו מלכנו" אחרי תפילת העמידה, חשתי לפתע חולשה.

הראייה שלי נתערפלה וראיתי נקודות שחורות מרצדות בעיני, אך הכרחתי את עצמי לגמור את התפילה. עקב זאת החלטתי לעבור בדיקות רפואיות אשר הראו, כי יש לי כולסטרול וטריגליצרידים מעל למותר בדם. שקלתי 64 קילו ותמהתי מדוע יש לי את אלה. ? האחות אמרה, כי בכל זאת אני שמן מדי, כי היא הראתה לי חגורת שומן (צמיג) סביב למוותני ויעצה לי להוריד מתזונתי דברי החלב שאני צורך בשפע ולהוריד את משקלי. הרופא יעץ להוריד את מתח החיים אך אני טענתי שאין לי מתח כזה. אך מכאן והלאה למדנו, **שושנה** ואנוכי דרכי הזנה טבעוניים יותר.

באביב 1985 ארגנתי עם **שושנה** מסיבת יום הולדת מיוחדת, בהגיעי לגיל 60 והזמנו את כל משפחתי, ידידי ומכרי מימים עברו ועד עתה. הכנתי על קירות חדר העיניה שלנו, תצוגה של שמות קדמוני, אותם גיליתי עד כה, מאז שערכתי ליום הולדתה ה 80 של אמי ב 1978. זה כבר שעש וחצי שנים, מחקר היסטורי משפחתי. אגב, לתצוגה זו הזמנו בנפרד בני משפחתנו, כדי להסביר להם ביתר פירוט את דורותינו הקדומים. אחרי סיור והסבר התצוגה בקיצור לחברי ומכרי, הזמנו את הבאים למועדון הכפר, לשחזור סיפור חיי בעזרת משתתפי המסיבה, כל אחד באותו פרק זמן, בו היה נוכח: בהמבורג, בריסל, גורס, קבוצת טלוייה בצרפת ופה בארץ. עמיתי **יצחק נגר**, מנהל מרפ"ד נתיבות-עזתה הביא עמו מסרטה וידיאו ותרם לי את ההסרטה עם הסרט של הערב המיוחד, בו תועדו שנות העבר. ואמנם דברו אחי וחבריי על תקופות חייהם עמי במקומות השונים וסרט הוידאו קלט את הכל. במחרת למסיבה, החל חמסין חזק ואני החלטתי לקום השכם, –כי היינו בחודש שבט,– לגזום כמה ענפים גדולים ממרכז עץ התות שצמח מאחורי ביתנו, לפני שתתחיל צמיחת האביב וליצור כך חלל פנימי בעץ, כדי שיחדרו דרכו קרני השמש פנימה.... היה חם ויבש ולא רציתי לרדת לשתות, עד אשר אגמור לנסר ענף עבה ואורידו במשור מן העץ. בינתיים כבר התמלא המשטח בענפים גוזמים. לפתע אני מוצא את עצמי עומד על המשטח, בין סבך של ענפים גוזמים, ולא הבנתי מה אני עושה פה וכיצד

הגעתי להנה... Black out. לא הרגשתי, כי ירדתי מן העץ, ותהיתי כמה דקות עד שהבנתי היכן אני... ונסתי למטבח וסיפרתי את אשר קרה לי **לשושנה**. לא חשתי דפיקות-לב, לא התעלפתי, רק יובש בפה מן ההזעה בעבודה. בכל זאת הזמנתי תור לרופא וזה שלח אותי לבדיקות עם אלקטרודות בראש לבית החולים הלל יפה בחדרה ועוד לבי"ח בילינסון, לצילום המוח. היה נדמה לו, כי יש מעט סימני הסתיידות בעורקי המוח, אך למעשה לא נמצאו כל ליקויים והרופא קבע: א מ נ ז י ה. אחרי זמן לא רב, שבת בלילה, חלמתי שאני שקוע בתחתית הים בצוללת "דקר"... **שושנה**

הרגישה משהו מוזר בי, כי קמתי מן המיטה והתהלכתי בחדרים לטהות היכן אני ? היא קמה להגיש לי מי סוכר והכרתי המלאה חזרה אלי אחרי דקה-דקותיים. נזכרתי, כי בליל שבת קראתי משהו אודות הצוללת שאבדה במצולות ים. ובכל זאת, שוב ביקור אצל הרופא וזה שלח אותי לבדיקת מוח CT במכון מור בתל אביב. אך לפני שנסעתי לבדיקה זו, החלטנו לקבל עצה מד"ר צבי בן משה, הרופא הנטורופת שלנו בנתניה, שעזר כל כך טוב לשושנה לפני זמן קצר. לעיתים, כשבאנו מנופש בבית מלון זה או אחר, חלתה שושנה בשיעולים קשים וקשיי נשימה, כעין אסטמה. הוא קבע, ששושנה סובלת מחומציות יתר בקיבתה, עקב עוגות מתוקות שמוגשים במלונות. לפני-כן הציעה לה דיאטטית של קו"ח דיאטה מיוחדת של תאנים ותמרים, כדי להקטין אכילת לחם ועמילנים אחרים. אך ד"ר צבי בן משה אמר לה מיד אחר הבדיקה דרך העיניים: "שושנה, אל תאכלי פירות יבשים בכלל", כי הבעיה שלך היא כאמור חומציות יתר בקיבה, הלוחצת על הסרעפת, הלוחצת על הסימפונות בריאות ומכאן הסימטומים של "כביכול" אסטמה, שהקשתה עליה מאוד בשנים האחרונות. רופא המשפחה שלנו נתן לה עקב זאת מכשיר נשימה ותרופה נגד אסטמה, מה שהגביר את דפיקות הלב, עד כי פעמיים היא אושפזה בבי"ח הלל יפה לבדיקות מקיפות בריאות, שלא העלו דבר. עתה קבע ד"ר בן משה, כאמור, כי אין לה אסטמה כלל, כי אם חומציות יתר בקיבה. תזונה מבוקרת בקפדנות הוציאה באמת את שושנה מכל הבעיות, שהקשו עלינו במשך שנים. עתה החלטנו כאמור שיבדוק אותי. הדיאגנוזה שלו הייתה, כי בד"כ אני בריא, אך יש לי "קצרים חשמליים" במוח, עקב מאמץ, ונתן לי טיפה הומיאופטית כל בוקר - cerebrum solition. אך אמר, שאעשה את בדיקת ה CT, כדי לבטל חשש, אך לא ימצאו דבר, כך אמר. הוא צדק. - אך עתה התחלתי לחשוב על פרישה לגמלאות בסוף שנת התשמ"ה - שנה"ל 1985, כי המטלות המוגברות עלי, בגלל הפסקת עבודת יועצים פדגוגיים לידי, ביטול כמעט מוחלט של תקציבים, היקשו עלי מאוד וכנראה גרמו לי למתח מסוים.

מורה רגיל, כך נתחתי, מקבל הנחה של 6 שעות שבועיות כשהוא מגיע לעונתו ה 60 - ואני נדרש לעבוד עוד יותר קשה מקודם, ללא הנחה בכלל ואין כל התחשבות בגילי המתקדם. גם המעבדות הפדגוגיות שטיפחתי כתפקיד מומלץ מאת הממונים עלי, הופסקה להם העזרה התקציבית, אז לשם מה לי להתאמץ כל-כך ?? עבדתי זה 35 שנה במסגרת משרד החינוך והתרבות, ואיש לא יתן לי כנראה פרס על כך, אם אעבוד מעבר לנורמה המחויבת. אלה היו מחשבותי עתה, אחרי שחשתי גם סימני זקנה ראשונים.

החלטתי לעשות שתי פעולות: 1. להודיע למנהל המרפ"דים, כי אצא לגמלאות בסוף השנה; 2. להודיע **לאורנה**, מזכירתי זה כ 15 שנה, שתיקה בחשבון, שלא אמשיך לעבוד בשנה הבאה כמנהל המרפ"ד בחדרה. כי הרי הבטחתי לה לשמור לה את מקום המזכירה, קודם שנה, אחר-כך עוד שנה. בהמשך לא אני אקבע, כי אם מישהו אחר, שאיני יודע איך הוא יתיחס אליה. היה נדמה לי, כי **לאורנה** חשוב היותי מנהלה, כי היו בינינו הבנות טובות, בכל אשר נוגע לעבודה המשותפת והיחסים המשפחתיים בינינו, שהתפתחו במשך השנים. עתה רציתי להיות "פייר" כלפיה, כמו בעבר, ולהודיע לה מוקדם, כדי שתוכל לעשות את חשבונה-היא, ביחד עם **ישראל** בעלה, לגבי עתידה-עתידי. טלפנתי לה, וספרתי על החלטתי. למנהלי בירושלים הודעתי, שאני רוצה לפוגשו ונקבע התאריך. כאשר פגשתי אותו בירושלים וסיפרתי לו על החלטתי, עם מעט חשש שלא יסכים ליציאתי לגמלאות בתקופה קשה זו, - כי הקטינו את התקנים וכל מפקח או מדרך פדגוגי שפורש לגמלאות לעת הזאת, התקן שלו מבוטל ואין חדש נכנס תחת היוצא. אז חששתי מעט. אך אחרי שהבהרתי לו את רצוני, התפשט חיוך ממזרי על פניו של זה ואמר: "נו, בודאי הבנת, כי הקיצוץ בתקציבים של השנתיים האחרונות, היה כדי לאלץ אותך לפרוש".... את המילים האחרונות הוא לא אמר מפורשות, אך דבריו החצי-גלויים בהתחלה והסוף המעורפל במעט, נתנו לי להבין, כי הוא יזם את הטקטיקה הזו, כדי להביא אותי למחשבה לפרוש עתה..... הייתי המום !! נמאס לו ממני, כי הרי הייתי יו"ר עקרוני ופעיל של ועד מנהלי המרפ"דים, והוא רצה להיפטר ממני...

בחודשים שנשארו, יצאתי לצלם אתרים ידועים בחדרה ואת הכניסות לעיר מכל הכיוונים, תוך כדי הכנת שאלון לתלמידים, כדי שיפענחו את אלה. זו הייתה מגמה דידקטית מקובלת בימים אלה ורציתי לסיים בכך את עבודתי כמנחה פדגוגי, במטרה **להשאיר סדרת שקופיות מסודרת זו לבתי ספר בחדרה.**

כן הכנתי **סיכום של כל שנות עבודתי**, אשר בפרטים מתוכו אסיים את כתיבת זכרונותי אלה. כן התחלתי להכין רשימת פעילויות שארצה לפתח אחרי היותי חופשי ממטלות מחויבות. אחת מהן, מרכזית, הייתה להמשיך ולהשלים את **מחקרי אודות קדמוני משפחתי**, בו עסקתי בשש וחצי השנים האחרונות.

סיכומי פעילות מן השנים 1973 עד 1985

מאז כניסתנו למבנה החדש הושאלו למורים-גננות בממוצע לחודש כ 2000 תוכנות אורקוליות ומכשירים אורקוליים. בסך הכל 4000 פעם מכשירים ומעל ל 150.000 תוכנות אורקוליות. סיימתי את תפקידי, כאשר עומדים עדיין

לרשות המו"ג כ 35 מכשירי הקרנה/השמעה; 6000 תוכנות או"ק ו 53 סדרות של ספרים לקריאה מונחית (כל סדרה 40 ספר); וזאת אחרי התיישנות מכשור ותוכנה שהוצאו מן המצאי. ציוד רב-ערך זה העשיר את ההוראה/הלמידה במוסדות החינוך וחסך להם לרכוש את אלה, כל מוסד בנפרד. בעבודה סדנאית יצרו באותה תקופה מאות מורים וגננות כ 22.000 אמצעי לימוד ומשחק. נרשמו ב 13 השנים האחרונות כ-88.000 ביקורי מו"ג במדור האו"ק, בהשתלמויות, בסדנא, בספריה ובמדור לגיל הרך. כל הבאים קבלו ייעוץ והדרכה, שרותים טכניים ואכסניה לטובת החינוך, ללא הבדל מגזר, מגמה, מקום עבודה וגישת אישית.

מגמר התקנת ריהוט פונקציונלי ב 1976 קויימו במרפ"ד 2260 השתלמויות קבוצתיות, בהשתתפות של 59.600 מורים וגננות. כ 35% מאלה קוימו על ידי עובדי המרפ"ד; יועצים פדגוגיים בזמנם, המדריכה לגיל הרך ועל ידי אישית. כ 65% מהם קויימו על ידי מפקחים, מנחים ומדריכים של מחוז חיפה ועיריית חדרה. זאת היותנו מצויידיים באולם הרצאות אחד בלבד וחדר חוגים קטן נוסף. עובדים קבועים היינו רק 1.5 משרות פדגוגיות קבועות ו 2.5 משרות עובדי פקידות, ספרנות וניקיון. מספרים אלה אומרים, כי כ 6.800 מו"ג קבלו בממוצע שרותים פעילים בשנה.

הצוות הפדגוגי חזק זמנית ביועצים בשעות שבועיות ובמשרות של 1/6 שעות שבועיות. בסוף הסיכומים רשמתי: "לאחר 20 שנות ניהול המרפ"ד אני מביט אחורה בסיפוק, כי קוימו על ידי ועל ידי המדריכה לגיל הרך והיועצים לתקופותיהם, מאות אלפי השתלמויות יזומות בתחומי הידע החינוכי ובאמצעים אורקליים; במשחקים מפתחים; באחדות ישראל ובהכרת האזור, על מגוון תת-נושאים, כפי שהוצעו על ידי. גם אם לא נתמכתי תמיד, כפי שהיה ראוי שיעשה, על ידי ממונים ומפקחים, שינו פעילויותינו את דרכי החינוך ושיטותיו ואולי אף במעט את את תכניו ותפיסותיו".

מתקופת יצירה זו נשארו בידי שני סרטים של 8 מ"מ והקלטת וידאו אחת מתערוכת סיכום עבודתי, שאוחדו לסרט אחד ונשמרים בסוף קלטת ב" של אירועי יום הולדתי ה-60, באורך של כשעה, למעוניינים להתרשם באופן ויזואלי מכל אלה.

התברכתי בכל השנים בצוות עובדים אמין ונאמן, בעזרתו יכולתי לשרת באמינות את המחנכים, ללא משוא פנים לטוב או לרע ולפי נוהלים תקינים.

אחרי שהחלטתי לפרוש לגמלאות, שלחתי לממונה עלי מכתב אתראה על כך ב 20.3.1985, דהיינו כחודש לאחר יום הולדתי ה 60. הבעתי בו את אי-יכולתי לעמוד הלאה במעמסה של מנהל מרפ"ד מבחינה מנהלית ופדגוגית כאחת בעיקר עקב צמצום התקציבים וכוח אדם, ועוד עקב נוהלים מכבידים חדשים שהוצאו על ידו לאחרונה, לכן מבקש אני לשחררני מן התפקיד בסוף השנה.

- ב 29.3.1985 פניתי ליחידה העוסקת בפרישה לגמלאות. ב 7.5.85 הודעתי לממונה עלי, כי לא אוכל להשתתף בכנס מנהלים העוסק כולו בעבודה בחופשת הקיץ ועריכה לקראת שנת 1986. ב 14.5.85 כתב לי הנ"ל מכתב מזיפה על כי נעדרתי מן הכנס. הגם שהודעתי לו ב 7.5, כי אשתתף באותו זמן בכנס לעובדי הוראה לפני פרישה, עניתי לו על כך, כי פרט להודעתי המוקדמת ממרץ העונה, שווחחנו על כך גם בבואי לשם כך לירושלים. כן ביטאתי במכתבי את תמהוני על כך, כי אמר לי בהזדמנות זו, כי הוא "ניתק עצמו ממני ומן המרפ"ד בחדרה" ועל אף זאת הוא הראשון שהודעתי לו על רצוני לפרוש... ושוב הודעתי לו ב 21.5.85 על החלטתי הסופית לפרוש לגמלאות בסוף שנת הלימודים ובקשתי יחס מכובד עקב עבודתי הנאמנה במשך 20 שנים, ללא כל חופשות לימודים וללא פיצוי תמורתן. ציינתי, כי הוא "לא הבין" את תפקידי כיו"ר ועד העובדים במשך 7 שנים וכי לא היה מוכן, כמנהל המרכזים הפדגוגיים "לקלוט רעיונות ויזמות מאנשיו הוא, בשדה". הצעתי לו העברה מסודרת ומכובדת של תפקידי לבא אחרי. מר אברהם בראשי, סגן מנהל הכללי לאמרכלות הודה לי בשם משרד החינוך על עבודתי המסורה במשרד ואיחל לי בשמו-הוא ובשם המשרד בריאות ואריכות ימים. עוד התכתבות הייתה לי בנוגע לזכותי לקבל גמול מיוחד על ימי מחלה רבים שלא נוצלו על ידי במשך 20 שנים, כי בסך הכל ניצלתי 37 מ 600 ימי מחלה שהייתה לי זכות להעדר בהם מן העבודה. בהמשך קבלתי סכום רציני עבור זאת, וחידשנו ושיפצנו את המקלחת המיושנת שלנו בגמול זה. גברת זהבה מלכיאל, כאחראית על המחלקה להשתלמויות מורים אשרה לי 240 שעות גמול השתלמויות = 2 גמולים, כתוספת למשכורת הגמלאות הקבועה. שושנה ואנוכי השתתפנו ב 4 פגישות לקראת היציאה לגמלאות מטעם המנהל לעובדי מדינה פורשים ולמדנו מכך היטב, כיצד להתאים עצמנו לתקופה חדשה זו בחינוך, גם מבחינה מנטלית ובעיקר מבחינה התנהלות כלכלית וקבלת זכויות המגיעות לנו. את עובדת יציאתי לגמלאות העלמתי מעובדי עד קרוב לחודש יולי, כדי שאלה לא יזלזלו מעתה בסמכותי; רק לאורנה בהתנחלות עינב סיפרתי על כך חודשיים-שלושה מוקדם יותר, כדי שתחליט היא, אם בתנאים חדשים אלה ברצונה לחזור לתפקידה כמזכירת המרפ"ד, אחרי שנתיים של העדרות.

בחזורי האחרון לבתי הספר והגנים הודעתי להם על כך והזמנתי את המורים והמורות וכן הגננות להיפרד ממני במרפ"ד, בשבועיים האחרונים של חודש יוני, בהם תחכה להם תערוכת סיום של עבודתי כמנהל המרכז הפדגוגי האזורי. כן כתבתי לכל אלה שעבדו עמי, הן במרפ"ד חדרה והן במרכז הארצי בירושלים מכתבי פרידה אישיים ב 16.7.85, בהם הבעתי את החיובי בעבודתנו

המשותפת ופה ושם כמה הערות ביקורתיות, ביושר וללא טינה. גם לעמיתיי, מנהלי המרכזים הפדגוגיים שלחתי חוזר מסכם ובו הוצאות-לאור של יוזמות המיוחדות ואיזכור, כי שמשתי 12 שנה כחבר ועד המנהלים, מהם 7 שנים כיו"ר נבחר. כן כתבתי סקירה על הקמת המרפ"ד בחדרה לפני 20 שנה ועל הפרויקטים שפותחו בו, כולל עובדים מרכזיים בו, שהתברכתי לעבוד עמם. סיכום זה הופץ ל 20 מכותבים במשרד החינוך ובעיריית חדרה. כן כתבתי למר **גד דיעי**, יו"ר האגף המקצועי של הסתדרות המורים, שעמד לצידו במאבקנו לתנאי עבודה סבירים, כנגד הלחצים הלא נאותים שהופעלו עלינו לעבוד בתנאים בלתי מקובלים, על ידי הממונה עלינו כמנהל היחידה לה השתייכנו, בשנים האחרונות. בין היתר ציינתי גם את האחריות על ציוד רב ויקר שהוטלה עלינו, תוך כדי חובה להשאילו אל מחוץ למוסד ולהשאיר אחראים לו אישית, דבר שלא קיים במערכת בשום תפקיד. וכמובן שגוללתי לפניו שוב, הפעם כסיכום לעתיד הבאים אחרי, את התנאים השונים שלא דומים לתפקיד אחר, ולגמול הלא מתאים לאלה, גם במעמד של חלק מן המנהלים ובעיקר החדשים, שמקפחים אותם עקב אי-ידיעתם, בקבלם את תפקידם ללא שקיפות על אחריותם הכבדה. כל המכתבים האלה שמורים עמי עד היום בתיק מיוחד.

עוד בסוף 1984 הוציא ועד מנהלי המרפ"ד חוברת מידע ותדריך לחבריה, בשם "מרפדיעון". זה נוהל ע"י חברי הועד **מרדכי פרידמן**, **אביבה הימן** ו**חיים ותקין**, (אחרי פטירתו הפתאומית של האחרון ב 1986 הצטרף במקומו למערכת **יעשעיהו שניצר**) – על המרפדיעון התלונן מנהל המרפ"דים כאילו עושה חותר תחת סמכותו, כי אינו מתואם עמו... גם על טענתו זו הגבתי כיו"ר הועד שלנו, בהציעי לו להידבר עמנו לפני שלחו לנו הוראות בלתי מקובלות ערב ובוקר, וכי זכותנו לתדע את חברינו בחובותיהם כמו בזכויותיהם... בקיצור **צ. ע.** התנהג עמנו כאילו אריסים או לו... ואני מצטער לציין זאת בסיכומי.

אחרון אחרון חביב: בתערוכת הסיכום שלי במרפ"ד חדרה הנחתי אלבום ריק, בבקשה מן הבאים להיפרד ממני, לרשום את ברכתם לי, לפרידה. להלן שמות המברכים אותי ואת בית הספר בו חינו, לפי הסדר. מי שירצה לקרוא את הברכות: האלבום שמור בתיק היציאה לגמלאות, ביחד עם התכתובות האחרונות שלי ועם תעודת ההערכה שקבלתי במסיבה שערכו לי חברי בשבט ה'תשמ"ו – ינואר 1986 במרפ"ד נתניה. אך על כך בסוף פרק זה.

רשימת המורים-ות שרשמו את ברכותיהם לי, לפרידה.

נסים נסים, מורה מבה"ס הממ"ד "תלפיות", נוה חיים-חדרה.
נפתלי מלמן, מנהל החווה החקלאית בחדרה ויועץ לטבע וחקלאות.
שמואל ויסבלט, מנהל מ"מ ניצנים, עם כל הצוות שנתנו לי עט עם הקדשה.

מלכה ברעד, מורה ממ"מ ניצנים, הודתה במיוחד על עזרתי בצילום עבודות תלמידה.

יהודה דוגמא, מנהל בה"ס המ"מ ארלוזורוב, חדרה.

יחיאל מדור-חיים, מנכ"ל לשירות הטבע בעיריית חדרה.

שמואל שמשוני, מורה ממ"ד בחדרה, איש של גימטריות, בלתי נלאה.

דוד משתה, מורה בבה"ס הממ"ד יבנה, ויועץ ליהדות במרפ"ד.

איבון שלום, מהנכח ורכזת מעבדה פדגוגית במ"מ אור לטף, חדרה.

צבי קובץ, מנהל מ"מ אחד-העם ויועץ להסטוריה יהודית במרפ"ד.

מחמוד אבו-פנה, מנכ"ל לערבית ויועץ לטלביזיה במרפ"ד. כתב גם מכתב.

עדנה מקורי, מורה במ"מ גבעת עדה.

מלכה שחיל, לא ציינה את בית ספרה.

אברהם מסארווה, מורה-מנכ"ל ומרכז מעבדה פדגוגית בבי"ס באום אל-פחם.

מרים בוארון, פקידה זמנית במרפ"ד חדרה בשנות השמונים הראשונות.

מתניה רוזן, מפקח ומרכז השתלמויות מטעם מחוז חיפה.

גלילה קלאר, מפקחת לגנות ממ"ד.

רונית ברעם, מנהלת בה"ס המ"מ בגבעת עדה. (כיום יו"ר ארגון המורים

הגמלאים בחדרה)

גלינה שכנאי, מורה ורכזת מעבדה פדג' בבה"ס המ"מ רוטשילד באור עקיבא.

בתיה חרפוף, מורה במפתן אלישיב.

מרדכי שליו, מחנך וקצין ביקור סדיר מטעם עיריית חדרה.

חנה הרמן, מנחה לתלמידים מחוננים במערכת החינוך.

חנה המר, מורה בבה"ס הממ"ד יבנה, חדרה.

אילנה רייפר, מנהלת בה"ס המ"מ בכרכור, כתבה מכתב הערכה בשם הצוות.

תמי צמח ושלומית תומר מבה"ס בקיבוץ עין שמר שלחו לי גלויה לפרידה.

מרים בעדני, פקידה ומזכירה ממ"מ במרפ"ד.

נירה ארמן, מורה בבה"ס אחד העם, רכזת מעבדה פדגוגית שם ויועצת כללית במרפ"ד חדרה.

בן ציון אריאל, לשעבר מורה מלאכה, ספרן ומנכ"ל סדנא במרפ"ד חדרה.

יהודית קומה, פקידה-מזכירה בשלוש השנים האחרונות שלי במרפ"ד חדרה.

אבישג אביב, אם-הבית של המרפ"ד בחדרה.

זהבה אסולין, פקידת המרפ"ד במשך השנים 1977-1981.

חנה וולפרט, הוסיפה את דבריה באלבום ב 4.11.1985.

ציון עמיר, מנהל המרפ"דים כתב לי מכתב הערכה מכובד ב 2.6.1985.
מרדכי קוסטליץ, מ"מ ראש העיר, כתב לי מכתב הערכה חם ב 25.7.1985.
ב 13.10.85 הוסיף תודה והערכה לסיכום בן 5 עמודים שעלחתי לו ולאחרים.
יצחק גורדון, מ"מ מנהל מח' החינוך בעיריה, כתב לי מכתב הערכה ב 26.6.85.

אברהם מועלם, מנהל המפתן באלישיב, שלח לי מכתב פרידה בשם הצוות.
יהודית אבני, רכזת תרבות במרכז הקליטה של הסוכנות היהודית בגבעת אולגה, המרכז עולים מאתיופיה, שלחה לי מכתב תודה חם על העברת משחקי חברה ממצאי המרפ"ד למרכז הקליטה ב 4.6.1985.
ציפי חרל"פ מנהלת מרפ"ד חולון שלחה לי מכתב פרידה חם ב 9.6.1985.
אביבה הימן, מנהלת מרפ"ד ראשון לציון כתבה לי מכתב פרידה חם ב 10.6.85.
אריה אביגור, מנהל מרפ"ד באר שבע כתב לי מכתב פרידה ב 10.6.1985.
יורם קוקוי, מנהל מרפ"ד נצרת עילית כתב לי מכתב פרידה ב 3.7.1985.
יצחק הדר, מנהל מרפ"ד ירושלים בדימוס שלח לי הערכותיו המפורטות.
חיים ותקין, מנהל מרפ"ד ירושלים בשם הצוות שלח לי דברי פרידה. הנ"ל וצוותו ביקרו והודרכו במרפ"ד חדרה, התרשמו והוסיפו מכתב הערכה.
מרגלית עקביא, יו"ר המרכז החינוכי למשחקים בישראל שלחה דברי פרידה.
בלפור חקק, עיתונאי ופרסומאי חינוכי שלח לי ברכותיו בפברואר 1986.

מאוחר יותר קבלתי הזמנה לכנס פרידה ממנהלי המרפ"דים שפרשו לגמלאות, שיתקיים ב 23.1.1986 במרפ"ד נתניה, במסגרת יום עיון בו תודגם תוכנית אור-קולית לט"ו בשבט, פרי עבודת **יצחק גנוט**, מנהל מרפ"ד לוד באותם ימים. היוצאים לפנסיה היו: **ברוך אנגלהרד**, גרפיקאי ומעצב של המרכז הארצי; **רחל ארצי**, מנהלת מרפ"ד עכו; **יוסף בן ברית**, מנהל מרפ"ד חדרה; **נאולה רישון**, רכזת הגיל הרך במרפ"ד באר-שבע **ויוסף לונדון**, מנהל מרפ"ד הרצליה.

במרפדיעון מס. 5 שיצא לאור לקראת כנס הפרידה, נכתבו דברים בשבח הפנסיונרים החדשים, מתוכם הוני מצטט קטע של **ציון עמיר** לשבח, כדלהלן: "...בעת ובעונה אחת עוזבים אותנו בימים אלה, כמה מטובי העובדים ביחדתנו, ומהותיקים בהם, מבוני משפחת המרפ"דים.

עוזב אותה המנהל הותיק יותר במרכזים הפדגוגיים, **יוסף בן ברית**, מנהל מרפ"ד חדרה ויו"ר ועד המנהלים. כולם הכירו היטב את **יוסף** ונתנו בו אמונם, אמן ביושרו, דבקותו במשימה ומסירותו, ללא גבול, לענייני הכלל ולנושא שהיה קרוב לליבו. **יוסף** שייך במידה רבה לדור, שלצערנו הולך ופוחת, הרואה בתפקידו יעוד ועליחות חינוכית; והחותר ללא לאות וללא פשרה למימושם, כפי דרכו והבנתו. אנו נרגיש בחסרון של תכונותיו..."

נירה ארמן, רכזת מעבדה פדגוגית בחדרה (בה"ס המ"מ אחד העם ויועצת או"ק במשך כמה שנים) מספרת באותו גליון חגיגי על **יוסף**.

"זמי כעמך ישראל גוי אחד בארץ"

בחרתי דווקא בכותרת זו, כי לדעתי, זו גולת הכותרת לדרך מחשבתו ופעולותיו של **יוסף**, כפי שאני הכרתיו. במשך שנים אסף, סיכם, הציע רעיונות, ערך תרשימים, נתיבי זמנים, בנושא "אחדות ישראל". גישתו הייתה כלל-ישראלית, כלומר: ההיסטוריה הישראלית והיהודית הנה רצף אחד, מכלול אחד. **יוסף** עסק רבות בפתרונות לשאלה: "היש עדות בישראל"? וניסה להוכיח

כי אין עדות, אלא, היהודים יוצאי הגלויות השונות, הם בני עדת ישראל. לרעיונותיו הגיע תוך הקירה לעומק של ההיסטוריה היהודית וכלל-עולמית. מצא הוכחות במסמכים ובספרים הקשורים לנדחי ישראל בתפוצותיהם. העלה בכתב את תוצאות וסיכומי מחקריו, בצורה ברורה, הגיונית ודיקטית, כאשר לנגד עיניו עמדו המורים המחנכים ודור העתיד שיקבל את המסר. בעבודתו הפדגוגית הייתה גישתו של **יוסף** יסודית וסבלנית, לכן: המורים והמחנכים במחוזו ספגו בהנאה וברצון את רעיונותיו. עם צאתו לגמלאות אני מאחלת לו, כי ימשיך עוד שנים רבות בפעילותו המעניינת. בברכת בריאות והצלחה.

בדברי שבה והכרה אלה בעבודתי **כמדריך פדגוגי ומנהל מרכז פדגוגי אזורי**, אני יכול לסיים את פרק עבודתי החינוכית בסיפוק ובשלווה. גם המתנגדים לי פה ושם, ובעיקר העובדים עמי במשך תקופה ארוכה, הכירו בגישתי הכלל-ישראלית כמרעננת ונכונה, מול כל הקיטרוגים והתגודדויות הקטנוניות, שאינם מוסיפים כלום, רק גורעים מעברנו ומעתידנו.

במסגרת הכנס נתנו לי מזכרת יפה בצורת תיק ברכות עם 45 חתימות כל מנהלי המרפ"דים בארץ והכותרת- מזכרת **ליוסף** בן ברית ממשפחת המרפ"דים- **בן פורת יוסף**, **בן פורת עלי עין** ועוד דברים המרחיבים את הלב. **אלכס שניידר**, מפקח-מדריך של המרכזים הפדגוגיים בירושלים, הוסיף ברכה נפרדת בצורת תמונה של **עץ ארז** וחרוזים לצדו ועם הכותרת: **"צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה"** ובתמונה קליפת עץ ארז שנקטף אישית על ידו...

הנקסט והאיור נכתב וצויר על ידי **ברוך אנגלהרד**, גרפיקאי המרכז הארצי.

אוסף עוד, כי עובדי המרכז הפדגוגי בחדרה כיבדו אותי ליום הולדתי ה-60, לפני שהודעתי להם על כי בקרוב אצא לגמלאות, במדליית הכנסת בירושלים.

יציאתי לחיי גמלאי

הכנות למסע אל העבר: בחודשים האחרונים של עבודתי, דהיינו החל מן החגיגות ליום הולדתי ה-60 בחודשים פברואר ומרץ 1985, גברה הכרתי בקרבי, על כי אני עומד לשנות את מהותי ואת תכניהם בראשית שנת הלימודים 1986, דהיינו בספטמבר 1985. התחלתי לרשום לי, תוך כדי עבודתי, רעיונות ומחשבות שעלו בי, מה הייתי רוצה לעשות כאשר יהיה זמני לרשותי, ללא לחצי סדר היום והחובות שמילאתי עד כה בדייקנות ובקפדנות. כבר קודם באתי למסקנה, כי ברצוני להעביר את מעסקי בחיבת ציון ואת חברותי ב"אגרא" לאחד מבנינו, **אבנר** או **שמעון**, בו-זמנית כשאשתחזר ממשרתי כשכיר. חשתי, כי להיות גמלאי, כולל גם את התפנותי מחובות האגודה החקלאית שלחצו עלי; את הכנסים שמלאו אותי, כאשר לא נתנו לי תור ראוי ושיווני לקטיף התפוזים בפרדסי בראשית החורף ובהמשכו... כי הממונה על כך, **אליעזר ב.** סבר, כי אני מתפרנס ממשרתי ולא מחקלאות, ולכן הוא יכול להעמיד אותי תמיד בסוף התור, גם אם על ידי כך אפסיד מרווחת הפרי. התווספה לאכזבתי זו העובדה, כי לאט אך בהתמדה החליפו את הקוטפים מפועלי אליכין לפועלים ערביים ואלה עשו בפרדס כמעט כבתוך שלהם. פועלי הקטיף מאליכין בעבר הקפידו לקטוף במזמרות קטיף כנדרש מהם ואחוז הבררה של 9%-8% מסך הפרי הקטוף הייתה נורמה. עתה, עם החלפתם בידי קבוצות פועלים ערביים על ידי חברת בית האריזה "הדרים", העלו אלה את אחוזי הבררה מעלה-מעלה והעמידו בסימן שאלה גדול את כדאיות גידול התפוזים. בתחילה עוד ניסיתי להשפיע על קטיף ראוי על ידי נוכחותי בשעות הקטיף תוך כדי הערות לפועלים שזלזלו ותלשו פרי בפראות במקום לקטוף במזמרות כדרוש, כל-זה כדי להספיק למלא יותר מהר את מכלי הפרי; אך ללא הצלחה רבה, כי לרוב לא יכולתי להתפנות מעבודתי במרפ"ד חדרה בימי הקטיף. הזלזול הזה פגע בי והרגיז אותי, ולמי שפניתי מן האחרים לכך, לא פעלו דבר! יתכן וזה השפיע על עליית רמת הכולסטרול בדמי, כפי שזה בא לידי ביטוי בבדיקות הדם שערכתי, אחרי ה"כמעט" עילפון בתפילת "אבינו מלכנו" בסוף תפילת שחרית של ראש השנה ה'תשמ"ה-1984.

אבנר לא היה מעוניין להיות הבן הממשיך של מעסקו והעדיף לרכוש לו ולרחל יחידת מעסק עצמאית בחיבת ציון, אך **שמעון**, בגמר שרות החובה שלו בצ.ה.ל. ב 1976, הסכים לכך. ביחד עם מחצית המימון של משפחת **פרנק** רכשו **אבנר** ורחל יחידה פנויה, ואם אינני טועה, עלתה השתתפותנו כ 120.000 לירות ישראליות, מלפני האינפלציה הנוראה של שנת 1984. בעת ההיא יצרו כבר זו השנה הרביעית בהצלחה שתילי גרניום לייצוא לשוויצריה, אחרי שלפני-כן גידל **אבנר** גידולי מים כמו מלפפונים בהדליה.

אך בשנת 1984 הם הפסידו העקעה של שנה שלמה, עקב חוסר ערנות של חברת "אגרסקו" ונאלצו, עקב החוב שצברו, למסור את משקם לאגרא חֵבֶת צִיֹן, תמורת נטל החוב שהצטבר.

פנינו לעורך הדין של האגודה בשם מר פיקסלר, זה עיבד הסכם בינינו, **שושנה ואנוכי** כבעלי המשק עד עתה, לבין **שמעון ואתי** כבנים ממשיכים שיורשים אותו. על פיו זכותנו היא לגור בביתנו עד סוף ימינו; ואם רצונו לעבור לגור במקום אחר, **שמעון ואתי** חייבים לעזור לנו בכך על ידי השכרת הבית ותשלום עלות שכירת דירה שם, או בכל דרך אחרת. היה לי חשוב להיות מעתה שנות גמלאות שלוות, ללא עול המשק והחברות ב"אגרא" עלי.

זה כמה שנים טובות קראתי ספרי מחקר אודות יהודים בהמבורג-אלטונה, אמדן-בונדה וגליקשטאט; והתמקדתי אודות חיי פורטוגזים סוחרים באזורים אלה וביניהם כנראה קדמוני. במשך שעש שנים נסענו בכל חופשת הקיץ לירושלים וחקרתי בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי בבית שפרינצק

בגבעת-רם את רשימת הנפטרים בקהילות אלה ועוד... מדי פעם העליתי סיכומי-ביניים על קלטות-קול, כדי שאוכל בעתיד להשתמש בהן לכתיבה מסכמת. הן קיימות גם עתה וניתן להקשיב מה העליתי אז על דעתי. על לוח סימנתי אישים ודורות שהתגלו לי כאבותי, אך נשארו חללים בקשר לבני גליקשטאט במאה ה-18 ולפני-כן בהמבורג, ולאבות בונדהיים לפני סימון ר.

איזאקס בבונדה ב-1671 ובשלב מאוחר יותר, צאצאיו באמדן. התכתבויות בנדון עם ארכיונים לא קידמו אותי יותר. שקופיות מלוחות אלה שמורות אצלי.

לכן החלטתי ביחד עם **שושנה**, כי ארצה לנסוע למקומות אלה מיד אחרי יציאתי לגמלאות, כדי לנסות ולמצוא בבתי עלמין היהודיים באזורים אלה, וגם בארכיונים מקומיים, ידע נוסף שחסר לי, כדי להשלים את שושלת הורי.

כן הצעתי **לשושנה**, כי באותה נסיעה נחזור למקומות המסתור שלי בצרפת וכן אנסה למצוא מדריך שיוביל אותנו להרי הפירינאים כדי שאשחזר שם את

מסע הבריחה שלי עם חברי, במאי 1944. כל אלה דרשו כמובן התקשרויות מוקדמות עם מנהלי ארכיונים; ועם צרפתי מן הדרום שמוכן להדריכנו במבואות הצפוניים של הרי הפירינאים. גם לאתר מחנה גירס לשעבר רציתי לחזור.

אחרי קשירת קשרים בהתכתבות תכננתי חודש של נסיעות וביקורים בהמבורג-אלטונה, גליקשטאט, אמדן, בונדה ומשם ברכבת לשטראסבורג לפגוש שם את בן דודתי נתן-נורברט זומר ואשתו; ומשם להגיע, שוב ברכבת, לליאון, לטולוז ולחוות ההכשרה ולמבואות הרי הפירינאים. מצאתי צרפתי, יו"ר ארגון הלוחמים המחתרתיים בדרום צרפת הקרוי Cuccu, בעיירה St. Girons הקרובה לתחילת מסלול הבריחה שלנו דאז, ב-1944. נודע לי עליו בעזרת מכרי בהתכתבות מטולוז, מר Emile Bonnans, תורם יד לקריאת ספרי התורה.

המסע אל העבר

גרמניה: אחרי הכנות מדוקדקות נקבעה טיסתנו ליום הראשון, 11 אוגוסט 1985. הכנתי כרטיס גלובלי לנסיעות ברכבת (Eurailpass) החל מסוף השבוע השני, 22.8.85 ועד 11.9.85 מגרמניה דרך צרפת ולספרד. את השבוע הראשון הקצבתי למחקרי בהמבורג וגליקשטאט, ובו ננוע בתחבורה מקומית. לנסיעה לגליקשטאט הובטחה לי עזרתו של קרוב משפחה של דורית אשת רפאל בן ברית בשם רמי כץ, שהי באותה עת בהמבורג. כן הכנתי לי פנקס רישומים, עם כתובות מכוני מחקר ומוזיאונים; אישים אליהם אוכל לפנות לקבלת עזרה וכן שמות הקדמונים אותם אני מתעתד להפיש את עקבותיהם. כמוכן היו מטרותי בתי עלמין יהודיים בכל האתרים שאבקר בהם. בפנקס רשמתי גם חוויותי בדרך וכל מידע שגליתי בדרך והוא מצוי בתיק המנציה נסיעתנו זו. אעתיק עתה מיומן נסיעה זה, עליו רשמתי 11.8 – 11.9.85.

בע"ה. כ"ז מנחם-אב ה'תשמ"ה 11.8.85

השעה 12.05 – המראנו לפני כשעה. כעת מימינו האי רודוס. מראה נפלא. מעבר לרודוס, צפונה, יוון הדרומית. אנו טסים בגובה של 10.000 מטר. השמים והים תכולים. במרחקים פה ושם ענן לבן. עתה מתגלים עוד איים, ממש מתחתינו ואף רואים אוניות צעצוע. ומופיעים עוד איים, הפעם ללא בינוי, בו-בזמן שהאי שטסנו מעליו היה מאוכלס ומיושב. כן, עתה זו כנראה דרום יוון על אייה הרבים. והנה, במפרץ עיירה קטנה. הראות טובה. המראות מרהיבים ועל זה יש לברך "ברוך אשר חלק מחכמתו לברך ודם" וכוונתי שאפשר לטוס ככה מעל לנופי כדור הארץ.

13.05 – אכלנו צהריים. אנו טסים עתה מעל ליוגוסלביה, אחרי שהמטוס עשה תפנית צפון-מערבה. ארץ של הרים מיוערים ואף אגם מוארך בין ההרים. יפה, עתה מתגלה גם עמק מוריק. מולנו נראים עתה עננים והמטוס החל לקפץ קלות. בעמק גגות שטוחים, כנראה מבני משק, אולי חממות? עתה הגענו לעננים ומתחתנו נפרש שטיח ערפילי ושוב לא רואים את הנוף. – מכריזים על מכירת חפצים ללא מכס במטוס. אותנו זה לא מעניין. והנה חור בעננים ורואים כביש ישר כסרגל. ושוב מסך של עננים ונראה כאילו אנו גולשים עליהם. עתה נעלמת השכבה ואנו שוב מעל לנוף. פה ושם מצבורים לבנים של ענני ערמות...–

עתה ברצוני לציין, שזו טיסתי הראשונה בחיי, ראשונה גם ביחד עם שושנה. וזו גם יציאתי הראשונה מארץ ישראל, מאז הגיעי אליה ב 5.11.1944, ז.א. לפני ארבעים שנה ותשעה חודשים. וזאת בגמר תפקידי במשרד החינוך, אחרי קרוב לשלושים וחמש שנים של עבודת חינוך, ללא הפסקה, ללא שבתון ולקראת יציאתי לגמלאות, החל מ 1.9.85. – הנוף תחתנו שוב ברור לגמרי. שרשרת של ענני ערמה מימין. עתה נהר מתפתל שהופך לאגם ושוב נהר בהמשך.

14.45 - בלי שהבחנו בכך עברנו את אוסטריה ואנו עתה מעל דרום גרמניה ומתקרבים לפרנקפורט. ראיתי קטע של אדמת שפלה מעובדת באזור מיוכן ושוב עננים מתחתנו. הזזנו את השעון בשעה אחורנית ועתה 13.45. נחת בערך ב 14.10. - רות סוף.
14.00 - אנו נוחתים. נוף של שדות ויערות. על מחשבתי, שזו אדמת גרמניה הטמאה אני עונה עצמי: "להי הארץ ומלואה, תבל ויושבי בה" ואין להחשיב רק את התושבים שטימאו את תבל י-ה.....

15.35 - אנו יושבים באולם ההמתנה של ה"לופטהנזה", אחרי שעברנו מסלול ארוך מסומן A, דרך מנהרה ארוכה עם נתיבנוע ושוב מדרגות נעות. הכל מסומן בדיוק מופתי ועלינו רק לדעת כי עלינו ללכת על פי השילוט A עד שהגענו לאולם A12 ויש לנו זמן עד לשעה 16.15, כי הטיסה בשעה 16.45. השמים כחולים עם מעט עננים לבנים.
17.15 - המראנו מפרנקפורט בדרך להמבורג במטוס פנים-ארצי של הלופטהנזה, טיסה בת 50 דקות. הנוף שטוח, חקלאי ומיוער חליפות. ענני ערמות מפוזרים לכל אורך הרקיע מתחתנו.

17.45 - נחתנו בהמבורג. גותיהם האדומים והמשופעים של בתי הפרברים ועצים מסביב מלוא העין שחלפנו מעליהם בטיסה נמוכה, קסמו לי. אחרי תחילת הנחיתה נאלץ מטוסנו לעצור לפתע עצירת חירום על מסלול הכניסה להורדת הנוסעים, עם חריקה וזעזועים, לאחר שיצא ממסלול הורדת הנוסעים מטוס נוסעים קטן להמראה, כנראה ללא התראה ורשות.

23.00 - אנו בפנסיון. כאשר קיבל אותנו רמי כץ, ונסענו במכוניתו דרך רחובותיה הראשיים של המבורג, התגלה לעינינו נקיונם ולצדיהן בתים מסוגגנים בעושר ובדמיון. לאורכם עצים ועלוותם בצבע ירוק-אדום וצמחיית גנים שופעת ורווית גשמים היוורדים כמעט יום-יום, גם בקיץ. ביום הגיענו לא ירד גשם וזה צוין במיוחד על ידי רמי.

12.8.85 - אכלנו ארוחת בוקר בפנסיון. אחרי שהסדרנו עם בעל הפנסיון עיני הכשרות, הוא לקח כמעט בבהלה צוננת עם שומן Speck משולחננו והתנצל על הטעות עוד ועוד. - הגענו עם רכבת תחתית U1 לארכיון העיר. בדרך עברנו את בנין המשרדים Hohe Bleichen 20, בו היה ממוקם בקומה השלישית גם משרדו של אבי ז"ל. אך הבנין הנוכחי חדש הוא.

מנהל הארכיון מר Jürgen Sielemann חיכה לנו, על אף שבימי אי כל המשרדים סגורים והוא הקרין עלינו אוירה של ידידות והבנה. כל חששותי נמוגו בין רגע. הוא התגלה לנו כאיש חביב ובהמשך השיחה הראה רצון רב להכין את הדרוש לחיפוש. במקרה (אין מקרה) נמצאת עתה בהמבורג יהודיה אמריקאית שחוקרת את בית הקברות הפורטוגזי ב Königstraße והיא תלווה אותנו ביום הרביעי לשם. הוא הראה לי גם ספרו של אלפונסו קסוטו ובו הערות רבות בכתב יד המחבר, אשר לדעת מר זילמן יעזרו בחלקה הפורטוגזית. כן הראה לי מר זילמן כרטסות עם אישים שנקראו גליקשטאט ורשמתי לי שמות שונים לפענוח בעתיד.

אחר-הצהריים טיילו ברובע של הפנסיון והגענו לפארק Planten en Bloemen – שזכרתי אותו עוד מילדותי. טיילו וצילמו להנאתנו עופות מים באגמים הציוריים וצמחים מיוחדים. כאשר עברתי את הגדר כדי לרדת במורדות בכיוון אל פסי הרכבת, כדי לחפש חלקה קטנה שנשארה שם מבית הקברות הישן של An der Grindelallee, אותו זכרתי מילדותי. שם אמורות להימצא המצבות של סבי אמי, (כך מסרה לי זו לפני נסיעתי) של סלומון מינדן ואשתו חנה לבית קוך. התביישתי מאוד, בחושבי כי העוברים והשבים יחשיבו אותי לתמהוני או כאחד שרוצה להתאבד על פסי הרכבת... אך לא מצאתי כל סימן למצבות. (מאוחר יותר מצאתי אותן במקום אחר, לשם הועברו אחרי 1938)

בדפים הבאים ביומני, אני מפרט שמות נפטרים שגיליתי, לשם עיון מאוחר יותר. ביניהם יש לציין את משה קסרס ואשתו שרה, מס. 1044 + 1045 בעמוד 94 של ספר הפטירות, שהתגלו לי כסבי לאה דה קסרס, אשת יצחק ישראל דה קסרס הראשונה (כך שמו בלונדון), הורי סימון ר. איזאקס באחוזת בונדה, אבי-אבות משפחות בונדהיים מאוחר יותר.

כן מצאתי את דניאל יעקב קוך, אולי המורה לקליגרפיה גותית, שידוע לי כדניאל בן ירוחם קוך ואת משה בן ראובן לוי גליקשטאט, אביו של סבא-רבא שלי – ראובן צבי-הירש גליקשטאט שגר ב Neuer Steinweg im Rennerhof והוא רשום שם כסוחר (handelt).

אך לא מצאתי את מי שחיפשתי במיוחד, את ראובן בר משה הנריקס, אותו חשבתי עד כה כאבי-אבות משפחות גליקשטאט מן העירייה בשם זה. (תגלית מאוחרת יותר, בבית הקברות בעיירה גליקשטאט חידשה חידוש והוא, כי לא בר משה היה ראובן, כי אם בן של אחד בשם יחיא-ל. אך על כך מעט מאוחר יותר)

יום ה' – 14.8.85 כתבתי ביומני כך:

בבוקר תכננו ביקור בבתי הקברות של הקהילה היהודית. בדקתי עוד פעם בכרססת הנפטרים האשכנזים בארכיון ולא מצאתי מה שבקשתי. על פי עצת מר זילמן ביקרנו ב Rathaus את גברת Herte אשר ממונה על ענייני היהודים והזמנתם לביקור בהמבורג. אחר-הצהריים בקרנו ב Institut der Israelitischen Geschichte (המכון להיסטוריה היהודית) ודברתי עם ההיסטוריון Dr. Marwedel ועם רחל ווינשטיין, בענין בית הקברות בקניגסטרסה וקבענו פגישה נוספת ביום ו'. אחר הצהריים צלמנו את אזור המגורים שלנו ושוחחנו באופן מקרי עם אחד מדירי האזור וילדו בפארק המשחקים של ילדותי Innocenciapark. ביום השישי, אחרי עיון נוסף ברשימת הנפטרים של המכון להיסטוריה היהודית-אשכנזית, ומציאת סבתי מצד אבי – יטה בונדהיים מבית ליכטנשטיין שמאוחר התברר לי, כי אמי מוטי ודודה פרידה לא שמעו עליה, כי סבי-רבא אליעזר התחתן שנית, אחרי מות אשתו, עם רחל-אמילי פעלס והיא גידלה את סבי נתן, לכן זו היא שנודעה לדור הבא... –

ביקרתי עוד פעם בארכיון העירוני המרכזי ועיינתי בהתפעלות בספר הקבורות העתיק של הקהילה הפורטוגזית בהמבורג – Livro dos defuntos. אך לא מצאתי את מבוקשי, את ראובן בר משה הנריקס מגליקשטאט ולא את יצחק הנריקס מאמון. (הנחת, כי ראובן הוא בן משה, כי חשבתי כאחיו את יהושע בר משה הנריקס, גם בגליקשטאט. רק מאוחר יותר, זה התגלה לי כטעות, שהיא אגב, מקובלת.)

חזרתי עוד פעם למכון לתולדות יהודי גרמניה. וכך רשמתי ביומני אז:

14.8 – היום אחה"צ ראינו במכון בו עובד ד"ר מרבדל צילומי קברות הפורטוגזים. משם נסענו עם רחל ויינשטיין, שחוקרת אמנות המצבות, לבית הקברות הפורטוגזי. (בדרך, קרוב לנמל, צילמתי אותה עם שושנה) היה חם מאוד. בית הקברות מרשים בעתיקותו ועציו, אך אינו מטופח ואף מוזנח. חפשנו ללא הצלחה את מצבותיהם של משה דה קסיריס ואשתו שרה. צלמנו כמה תמונות כלליות ומצבה אחת של שלמה דה קסיריס, כנראה אחיו של משה או בנו (מאוחר יותר הבנתי, כי שלמה היה אחיו של סימון, דהיינו בן משה! ראיתי גם מצבה של דוד דה קסיריס באותה קבוצה של מצבות. הנחנו, כי משה קבור באותו אזור, אך מצבתו נעלמה.... אחרי מחשבה נוספת, בלילה, נראה לי, כי רחל ויינשטיין בלבלה אותי, באומרה, שאולי הייתה חומה בין החלק הספרדי והאשכנזי, ורצתה, כי אלך לפי הסדר שהיא יצרה לעצמה וכוונה אותי לפינה הפנימית. אך מקס גרינוולד כותב מפורשות בספרו, בגרמנית: "שורה 23 על יד החומה, בהתחלה". לפי זה הוא ציין חומה קיימת בשנת 1902, או מעט מאוחר יותר. אם-כך, זו החומה הקיימת בבית העלמין, בין בתי המגורים הצמודים לחלקת הקברים, או בגדר בין בית העלמין לבין הרחוב, שאולי הייתה שם אז עוד חומה? (וכאן רשמתי סקיצה גראפית) שם מצאתי בביקור מאוחר יותר, ב 1988, את מצבתו של קדמוני זה, מן הקבוצה הראשונה של אנוסים פליטים שנעזבו בסתר את פורטו ב 1592, הגיעו ללונדון, משם לאמון ומשם לאמסטרדם, בה יסדו את קהילתם הפורטוגזית הראשונה בצפון-מערב אירופה. מאוחר יותר היגרה כל המשפחה להמבורג ומשם נסע בנו סימון-יעקב ללונדון ולקח חלק במו"מ עם אוליבר קרומבל והתפרסם. גם מצבתו נמצאה על ידי, והיא משנות 1660 ופתרתי בכך בעיית קבורתו שלא נודעה לאף חוקר. מצבת אביו משה דה קסיריס מ 1653 מבוקעת ועץ צעיר יחסית צומח מתוך הקבר. לידה, זו של אשתו שרה משנת 1652. במחרת ביקרתי בבית הקברות ב Langenfelde ומצאתי את קבריהם של הנה גליקשטאט, סבתא של אמי מומי, מבית לוי, שורה G-139: של יוסף משה, אח צעיר של סבי שמות רווק, שורה B-63 והצטלמתי ליד המצבה; ושל סבי יוסף מוריץ וסבתי רוזה גליקשטאט מבית מינדן, שורה J 125+126 בתחתית מצבת סבי לוח עם שמו של בנו זיגפריד-שלמה שנפל בקרב האחרון של צבא גרמניה הקיסרית ליד וורדון בצרפת, ב 1918. אני מניח, כי לוח זה נקבע שם כרצון סבתי, אחרי מות בעלה, הוא סבי, ב 1921.

גם בבית העלמין ב Bornkampsweg-Bahrenfeld ביקרנו וצלמתי את מצבותיהם של סבי נתן בן ליפמן-אליעזר בונדהיים מס. 2141 ואחיו איזידור-ישראל שנפטר כרוק מבוגר, בהפרש של ימים מועטים לפטירת אחיו ב 1915. שתי המצבות תוחזקו היטב, כי אמי מוטי שלמה עבור זה מדי שנה מכספה. הפתעה חיכתה לי בצד אחר של בית עלמין זה, בו מצאתי את קברו של סבא-רבא שלי ליפמן-אליעזר בר נתן בונדהיים, מס. 352 ולידו מצבת אשתו השניה, רחל-אמילי מבית פעלס מאמדת. קברים אלה לא היו ידועים לאמי וכנראה לא לדודתי פרידה וולקובסקי. כמוכן שהעתקתי את כתבי הזכרון שעל המצבות, אך לא אפרט עתה, כי הכל סוכם והודפס בספרי "האגדה לבית הנריק" בעמ. 229-234.

ביום השנשי ביקרנו בבית הקברות ב Ohlsdorf בהדרכתו של Werner Lichtenfeld, תחזוקן האתר. הובאו לשם מצבות מבתי קברות אחרים וכולן רוכזו מסביב לרחבה בו העמידו מצבה לגביר גבריאל ריסר, פעלתן יהודי שנאבק לטובת שוויון אזרחי ליהודי המבורג והצלית. בין המצבות שם גיליתי מה שחיפשתי ליד פסי הרכבת של גן Pflanzen en Bloemen, את המצבה הכפולה של סלומון מינדן ואשתו חנה מבית קוך. גם אלה רשומים בספרי הנ"ל בעמ. 242. כן בקרנו בחלקת הזיכרון לחיילים היהודים שנפלו במלחה"ע I ולא הובאו לקבורה, ביניהם אח-אמי, זיגפריד-שלמה גליקשטאט, הרשום שם.

אציין עוד, כי שושנה מצאה ענין לבקר במוזיאונים לאומנות וגלריות, כי היא עסקה באומנות בימים ההם. לא היה צורך שתחזור עמי לארכיון בו חיפשתי סימנים לעבר משפחתי.

ביום א", 18.8, נסענו לגליקשטאט וכך רשמתי ביומני: נסענו היום עם רמי כץ לגליקשטאט, אחרי שצילמנו בבוקר את בית הכנסת ה Klaus; גשר ה Isebekanal עם מעקה הדגים שזכרתיו מילדותי; את אזור השיט בכוון אל ה Alster ואת הבית המשוער שלנו ברחוב 20 Haynstraße (כנראה שטעיתי ומספר הבית היה 10). כן צלמתי את ביתה של סבתא רוזה גליקשטאט ב 8 Hallerstr., כפי שזכרתיו.

בגליקשטאט חיכתה לי הפתעה ב 3 מצבות ואקדים: חיפשתי בכל המקורות של הקהילות, האשכנזית והפורטוגזית ולא גיליתי את הפטירה או את קבורת המצבה של ראובן הינריקס ובנו מרדכי בר ראובן הינריקס, שניהם אזרחים בגליקשטאט. הראשון החל מ 1646 והשני מ 1694, וחשבתי אולי הם נקברו באלטונה ?

והנה- מצבה של ראובן יחיא-ל, שוחט; ומרדכי בר ראובן שאבלי (?), שוחט; וישראל בר מרדכי שאבלי (?), שוחט, - ואולי אף מוהלים. שלושתם עם סמל של יד האוחזת חרב, בתחתית המצבה !! (העתק כתב המצבות בספרי הנ"ל בעמ. 180, 183). החישוב המוקדם שלי, כי ראובן הינריקס נולד ב 1607 מתאים: "ישיש ומעלה" = 83 שנה. וכך מגיעים לשנת 1690 הרשומה כשנת פטירתו. ההפתעה היא, כי חשבתי את ראובן ככן

משה או גם הנריק דה קסרס, והנה הוא בר יחיא-ל. האם זה תואם את זעתו של פרופ" קלנבן, החוקר הגרמני, על חוסר ודאות וידיעה על מוצאו של איש זה (ראה Beiheft). עתה השאלה היא, האם הוא הנריקס אמיתי, או רק בגלל נישואי בנו מיכאל עם בתו של יהושע הנריקס ? במקורות של ארכיבר העיר גליקשטאט היה ראובן הנריקס מורה, שוחט, שמש ומעט סחר גם ב"ן שרף. הופתעתי משם המשפחתי שאבלי ולא ידעתי האם האותיות הן ראשי תיבות ? (וכאן אני מעלה שאלות אחדות באשר לקשר לשמות אחרים שכן מצאתי.) ואני מסכם לע"ע: מאחר ולא מצאתי ראובן אחר, ולא מרדכי בן ראובן אחר, נראה, שהבעיה היא שינוי השם. ואמנם, האם אלה האישים שחיפשתי ולא מצאתים באף מקור אחר ? יש לפתור את משמעות השם שאבלי ומדוע ראובן הוא בן יחיא-ל. איזה יחיא-ל ?? האם השם הזה הוא אמיתי או אולי כינוי ליראת שמים ?? שהחיה הא-ל אותו או את אביו ?? אולי זה כינוי למשה דה קסרס שחזר מנצרות ליהדות, יחי הא-ל !?

בוקר, 19.8 - ב" באלול ה'תשמ"ה. המוח שלי עבד בשנתי בלילה שעות נוספות וכאשר התעוררתי ב 5.30 הצטיירו במוחי שני שמות משפחה אותם מצאתי במצבות בגליקשטאט. 1. השם שטיבל שפורש כ"חדר", היה למעשה Stivel-Stiefel, ז.א. מגף, וזאת בגלל סמל המגף שנמצא על שתי מצבות. זה התמיה אותי. הייתה זו איפה משפחה של סנדלרים או מיצרי מגפיים.

2. ובמקביל, תוך הבנת פתע של השפה המדוברת באזור זה חשבתי על Schäfle ז.א. על עיסוק בכבשים; או על Chevalier, זאת בקשר עם החרב החרוטה, שהזכירה לי את האביר הרוכב על סוס ובידו חרב שלופה- באלטונה, במצבת יאקב ישוע הנריקוס, גיבור החייל. אך קסוטו וגם גרינוולד, החוקרים, מזכירים, כי ראובן בר יחיא-ל הוסמך כשוחט ע"י חכמי ק"ק המבורג, עבור ק"ק גליקשטאט. אחרי שיחה עם בעל הפנסיון בנדון, בא לי פירוש נוסף: הרי הסמל היא בפירוש חרב. לכן יכול השם להיות Sable או אף SÄBELEI, ז.א. מפעל לחרבות, ומשחזר סכינים וחרבות. נראה, שהיה זה מקצוע דרוש לחיילי המשמר המלכותיים. ואולי גם לחקלאי האזור כולו. בהיות האיש קצב ושוחט ומנוסה בהשחזת "החלף" = סכין השחיטה, או סכין המילה, הוא שימש את סביבתו לפרנסתו כמשחזר סכינים, חרבות, מגלים וחרמשים. - כך משפחת שטיבל עסקה בהכנת מגפיים לאיכרים ולחיילי העיר, שהיו רבים מאוד ומכאן זכות קיום ופרנסה בעיר בסוף תקופת הפריחה של הסוחרים הפורטוגזים. כי כל הסוחרים עזבו את העיר והם, בעלי המלאכה הנחוצים לכל, החזיקו מעמד.

אוסף ואציון, כי בעת רישומי כתבי המצבות, החל לרדת גשם סוחף. שושנה ורמי ברחו למכונית אך אני המשכתי ברישומי, כאשר מטרייתי תחת בית העשוי ובידי בלוק כתיבה ועפרון..... אח"כ אכלנו במסעדת דגים שבכיכר העיר דג מטיאס ענק, שהוא סמלי לעיירת הדייג, עם סלט. רמי העדיף לאכול במסעדה אחרת. - ביקרנו קצרות במוזיאון העירוני, ללא ממצאים מיוחדים.

ואוסיף עוד: הנסיעה באזור מחוז הולשטיין עם מכוניתו של רמי, היתה מרהיבה. לא פתרתי אמנם לע"ע את השם יחיא-ל, אך בהגיעי הביתה בדקתי כל מה שנכתב אודות האנשים הידועים באזור הצפוני הזה ובעת ההיא. ואז הגעתי להכרה בהירה והיא: יחיא-ל הוא המבטא האשכנזי ליחיא הערבי-ספרדי. אם כך, ראובן היה בנו של שמואל יחיא הדרשן, הוא הסוחר הגדול Alvaro/Alberto Dyonis, מייסד ק"ק גליקשטאט, שהשאיר אחריו בית אחד, משניים שהיו ברשותו, לבנו יחידו ראובן, הקרוי ע"ש סבו מצד אמו, הקדוש ה נ ר י ק ס, דהיינו צאצא של הנריק. מצבתו של ראובן נכתבה רק עברית, כי פשיטת הרגל של אביו של ראובן ב 1644 גרמה לצאצאים לרצות להעלים את קשרם עם עבר זה, היותם בני דור מאוחר יותר שלא רצה לקבל עליו אחריות לתקופה הקשה של סבם, אבי אביהם. לכן רשמו את פטירת אביהם ראובן רק בהקשר לשושלת המפורסמת יחיא בפורטוגל, כדי לשמר את זכרה, ללא איזכור סבם שמואל או אלווארו כאב-אביהם. לכן גם לא כתבו כתב זכרון פורטוגזי על המצבה, מאותה סיבה. הצלחה רבה הייתה להם בטעושה מכון זה, כי עד היום מתחבטים החוקרים, ביניהם בן דור זה- מיכאל סטודמונד הלוי בהמבורג, עם שאלה זו.

במשך השבוע בהמבורג השתמשנו בזהירות עם מלאי המזון המהיר, שהבאנו עמנו מישראל במזווה נפרדת. כן קנינו ירקות, גרנולה וכו' בחנות כל-בן. יום אחד הזמנו מנה צמחונית במסעדה שעל-יד זרוע האלסטור, ליד בנין העמודים קרוב לעיריה, כפי שהציעה זאת לנו אמי מוטי לפני נסיעתנו. במסעדה זו היא נהגה לאכול מדי פעם בעבר. המנה הייתה אדירה למושגינו.

ביום השני, 19.8, נסענו מהמבורג עם הרכבת לברמן ומשם לאמון. באמון קבלו אותנו יפה הזוג Alke u. Gesine Janssen. נסענו עמם לעיירה BUNDE, ובדרך טיפסנו על הסוללה העפוכה לגובה של נהר ה Ems, הזורם מעל גובה פני האדמה. מראה מוזר בשבילנו ועוד שראינו אניה די גדולה שעמטה שם בגובה, במעלה הנהר. התארחנו אצל זוג תושבים שהגישו לאורחיהם תה טיפוסי למחוז זה, Friesland. הקנקן עמד על כעין פתיליה אומנותית ובתוכה נר לחימום. בקענו לשתיים בכוסות מזכוכית, במקום בספלונים, בגלל הכשרות. הם הבינו, כך נראה לי. אחר-כך ביקרנו בבית הקברות היהודי של בונדה, אך מצאתי שם מצבות רק החל מ 1840 וכולן בסגנון אשכנזי וכך גם העמות. לא את אלה חיפשתי. הבנתי, כי קדמונינו נקברו מוקדם בהרבה יותר במקום אחר. הראו לנו גם את מקום בית הכנסת לשעבר, שאינו קיים עוד. נסענו לבית הקברות ליד Jemgum ומשם ל Uttum, מקום מגוריהם של זוג זה. הם אירחו אותנו באופן יפה ועשו כל דבר ואפשרי שנרגיש בטוב, גם בעניני כשרות. הראו לנו שהם מברכים את האלוקים ושליחו לפני ארוחתם.

תכונתי עם **אלקה** הבעל ניצול מירבי של זמני בימים הקרובים, עד יום ה', כי ביום השישי ניסע ברכבת לשטראסבורג בצפון צרפת ונתארח בשבת אצל בן דודתי **נתן זומר**, בן **משה-מקס וגרטרוד זומר**, אחות אבי, מבית **בונדהיים**. למחרת הסיע אותנו אלקה קודם כל לעיר המחוז Aurich, כי שם נמצא הארכיון האזורי לפריזיה המזרחית. קבלה אותנו בסבר פנים טובות גב' Altrich, מנהלת הארכיון שהדריכה אותי בחיפוש המבוקש על ידי. בין הרישומים מצאתי את פטירותיהם של כ' **נתן בן משה בונדה** ב 1840, את בתו **פרומענט** איטליענער, את אשתו מרת **גיטלה, אשת כ' נתן בר משה בונדה** ב 1834 וצלמתי שתי עקופיות ממצבותיהם. כן רשמתי קרובים שונים, ביניהם את אחיו הבכור של **נתן בונדה**, הרשום **שמחה בן משה בונדהיים**, כיורש זכויות ושם אביו ואת אשתו של האחרון, **פייגלה**. כמו-כן מצאתי רישום פטירת הסבא כ' **שמחה בן כ' נתן מבונדה**, שנפטר ונקבר באמון בסוף 1782. כל אלה תועדו סופית, ב 1995, בספרי "האגדה לבית הנריק", בעמודים 185-192. כן גיליתי רישום הסבתא של **סופי** בת **דודי גוסטב גליקשטאט**, Sophie de Beer geb. Philipsen, שנפטרה ב 1926 ועוד מידע אודות **ישראל בר יואל מינדוס** ב Jemgum. בשני הימים הבאים בקרתי בבית העלמין היהודי באמון ומצאתי שם את קבריהם ומצבותיהם של כל הזכרים לעיל. את אבן המצבה של **שמחה בר נתן מבונדה-Simon Nathans** משנת 1782 מצאתי שוכבה. **שושנה** עזרה לי להעמידה ולנקותה וצילמנה הן כתמונה רגילה וכן בעקופית, כי הבנתי, כי איש זה היה החוליה המקשרת למקום BUNDE, בה נולד בשנת 1718. אך במחרת **שושנה** לא נסעה עמי, כי הרגישה לא כ"כ טוב והחיפושים והצילומים עייפו אותה, דבר שהובן היטב על ידי. בענין מציאת מצבתו של **שמחה בר נתן מבונדה** רשמתי אז ביומני: זהו נכדו של **סימון איזאקס** בבונדה ואני בטוח עכשיו, כי זה אמנם צאצא של יהודי החצר הראשון בבונדה. המצבה בשורה הראשונה מן האמצע לצד שמאל, מול תעלת הניקוז, לפני החלקה החדשה מזרחה, לפני קברה של Jette Karseboom. ב 21.8 טיילתי עם אלקה בישובו Uttum וביקרתי לראשונה בכנסייה נוצרית במקום, תוך הבטחת המארח שלי, שאין בה צלמו של ישו. במחרת הצלחנו גם להגיע עם **אלקה** לאתר בו היה בית הקברות העתיק ב Toolensweer ולצלם את האנדרטה שהוקמה שם. ביקרנו גם אצל האופה ממוצא היהודי, Leufgen. כן טיילנו באזור בנין העירייה, במזחי נמל ה Ems וברחוב בו גרו אבותי, ב Oldersumerstraße. כן הסיע אותנו **אלקה** אל מחוץ לעיר, אל קצה מפרץ ה Dolart וצפינו בכון אחוזת **בונדה** מצדו השני. עוד צלמתי באמון את ה Schweizerkirche, העומדת על חורבות כנסייה עתיקה מלפני מאות שנים, שהוקמה לכבוד הגראף Enno II, נסיך פריזלנדי עצמאי, שמת ב 1540. כידוע לי, נסתיימה שושלתו עם מות הנצר הזכר האחרון שלה, ב 1744. אז ירשו הפרוסים את האזור ועמם באה הרעת תנאי החיים של יהודיה.

סיימתי את חיפוש קדמוני ועם מציאת קברו ומצבתו של שמחה בן נתן מבונדה, יליד 1718 באחוזת בונדה, באמדן, מצאתי את הקשר לעבר משפחתי.

צרפת – עתה הגיעה המשימה הבאה, לעלות על עקבי נעורי בצרפת ודרכה אל החופש. היה לנו כרטיס נסיעה חופשי ברכבות אירופה וביום ו', 23.8 בבוקר השכם, התיצבנו בתחנת הרכבת של אמדן, כדי שנפליג משם לשטראסבורג. וכך רשמתי ביומן הנסיעה: יום שישי, ו' באלול – 23.8

נסענו ב 7.10 מאמדן ברכבת DBB עד קלן, אליה נגיע בקרוב ב 11.14 וספרתי בדרך 18 תחנות לפני קלן, ז.א. בס"ה 20 תחנות עם אמדן. ראינו את השינוי שחל בנוף, כשהגענו לאזור התעשייתי. בתים אחרים, פרות אחרות, אדומות-חומות-לבנות במקום שחורות-לבנות. ראיתי גם חזירים במרעה, אותם לא ראיתי כלל בפריזלנד ובריידלנד של אזור בונדה. זהו יומנו הראשון עם כרטיס הרכבת למשך 3 השבועות הבאים, בקרון מחלקה I. הרכבת אינה מהירה, אך זה לא מפריע לנו בכלל. עתה עוברים לראשונה את הנהר ריינוס, אחרי Dusseldorf. 12.25 יצאנו מקלן בקרון מחלקה I מסוג אחר ברכבת השווייצית. אין תאים נפרדים אלא מושבים מרופדים בשורה ארוכה. הגענו ל Bonn. החלונות אוטמי שמש, המכהים קצת את הנוף. ברקע מצד ימין- הרים נמוכים, אחרי שעד כה נסענו בשפלה מוחלטת. כנראה נראה בקרוב את הריינוס ונסע לאורכו. רות, סוף. נסענו עד מגנצא לאורך הריינוס. מראות יפיפיים. ה Lorelei ועיירות ומבצרים טירות ומגדלים. לא רחוק מכאן Bad Kreuznach. הו- מגנצא וורמס והרוגיה במסעות הצלב.... הגענו ל Mannheim, עיר ואם בישראל, משם הובאו ל Gurs אלפים מתושביה היהודיים. גם אסתר אריאב ולוטה ריין ילידות עיר זו.

ח" באלול – 25.8 עברנו שבת יפה אצל נתן זומר ומשפחתו. ליל שבת, בית כנסת, ארוחת צהריים, שינה של שעה והלכנו לטוביה ומלכה שפינגרן. טיול בפארק נאה ומטופח, עוגת דובדבנים וסעודה שלישית עם אספרגוס, בשר מעושן וגלידה, מעשה ידיה של מלכה. הרבה שיחות. במוצאי שבת הקלטתי את נתן זומר בענין תרצה, נעה וישראל אחרי שחרורם מגירס והברחתם לשווייץ. ----

יום ראשון. אנו בדרך שטראסבורג-ליאון. יצאנו ב 8.04 ונגיע בע"ה ב 13.30 בערך. כשעברנו את הגבול מגרמניה לצרפת, ראינו מיד את ההבדל בין המנטליות הצרפתית לגרמנית. בדיקת הפספורט הייתה שטחית. לא הטביעו אפילו חותמת. רק הציץ בשלי, ושל שושנה לא. בשטראסבורג היה הרושם הראשון, אחרי הנקיון הגרמני, של עזובה, חוסר תשומת-לב בשימור החיצוני של הבתים הישנים. אין צבעים חדשים. המראה "ישן", לא מחודש. במשך השבת התרגלתי ושוב זה לא בלט לי כל כך. ברחובות שאריות של נייר וכו". האנשים עוברים את הכבישים גם שיש "אדום" להולכי רגל. בקיצור, הצרפתי דומה לישראלי. ראיתי גם מכנסיים קצרים וקלילת פשוטה. הרכבת יצאה בדיוק בשעה הנקובה, הקרונות נקיים. יש אפילו קרון-בידור עם סרטים ותערוכה בחינם.

זהו קו שטראסבורג-ניצה של ה-SNCF = Syndicat Nationale Chemin de fer Francais. צלמנו תוך אנו נוסעים בתוך עמק ציורי בשם Doubs בין Montbeuward ל-Besancon. צלמנו תוך כדי נסיעה, גם כמה שקופיות וגם תמונות. מולנו מורדות מיוערים בצפיפות, מפלי מים קטנים ומדי פעם עוברים מנהרה. מתקרבים ל-Besancon. השעה 10.45, יום א', ז' באלול 25.8.85. מתחיל פרק ב' של טיולנו, אחרי שההצלחה של חלק א' הייתה מירבית. הנופים מכניסים אותי לאווירה של תקופתי החקלאית באזור Lion-Valence, אותה אנסה לשחזר בצילומים, כשנגיע לשם.

כדאי לציין, כי ביום השישי בבוקר, יצאנו מאזור פריזיה במזג אויר גשום לגמרי. כשהגענו לאזור שטראסבורג, היה חם עד כדי צורך להחליף בגדים (שושנה), להפשיל שרוולים ולהסיר עניבה. בשטראסבורג היה חם ודחוס, אך לקראת אחה"צ חדרו עננים ולפנות ערב החל גשם. עתה, יום א', השמים מעוננים בעננים גבוהים ומוכים מדי פעם. השדות והכבישים רטובים, אך לא יורד גשם. גרבותי שני זוגות גרבים, כי קריר לי ברגליים. חסרים לי גרביים עד לברכיים....

כאן רשומה לי תכניתי ליום השני – הכוללת ביקור אצל רות למברט, מארגון ה-O.S.E לשעבר במחנה גירס, זו שאצלה עבדו אבי ואמי אחרי עזבו מחנה ריכוז זה ועד אחרי שנשלח אבי הי"ד מזרחה.

יום שלישי: אתמול, יום שני, בילינו אחה"צ והערב עם **רות למברט**. היא הרעיפה עלינו תשומת-לב רבה, אפילו מדהימה. קנתה לנו מצרכים כשרים, הכינה תכניות נסיעה וטיול לכל המטרות שלי; התקשרה בנוכחותי למנהל שלה מן העבר כאשר עבדה כאחות רווחה בבית הסוהר Chalon sur Soânes וקבעה עמו שיבוא לקחתנו מתחנת הרכבת ולהדריכנו למטרת. הוא הבין על איזה גשר ועל איזו שדרה אני מדבר – ויובילנו. **רות למברט** הובילה אותנו לחנות כשרה, נתנה לנו מפות העיר והאזור ומסרה לידי אלבום תמונות קטן ובו צילומים ממחנה **גירס** וקבלנו את הרושם, שהיא רוצה למסור בכך עדויות מן העבר לידיים שיטפלו בהנצחת הדברים. (אני העברתי אלבום זה, בערך בשנת 2000, לעמותה להקמת אתר זיכרון של מחנה גירס, שהוקם בעיר Pau) עוד מסרה מתנות ותמונות לבת אחיה של Ernest Lambert בירושלים; **ולאורי לנדאן** בקיבוץ שלוחות.

עתה אנו ברכבת בדרך ל Chalon sur Soâne, כדי לשחזר מה עבר עלינו שם. **מוטי**, **אנוכי**, אחי **ישראל** ואחיותי **תרצה ונעה** ביחד עם משפחת **שטראוס**: בית הסוהר, דרך הגשר מעל נהר הסון, ודרך שדרת הצפצפות עד לכפר הראשון של צרפת "החופשית". - השמים מעוננים, בלילה ירד פה גשם. - קבל אותנו Mons. Maurice Martin, מנהל בית הסוהר לשעבר, אליו התקשרה רות למברט אמש. הוא הוביל אותנו דרך מרכז העיירה ונראה לי, כי הכרתי רחובותיה, ואת הגשר עד לקו ה Ligne de Démarcation מעברו השני. על פי סימן ממני, עצרנו אחרי סיום שדרת הצפצפות ואמנם עמדו שם שני מבנים רעועים, דמויי צריפים. הכרתי את דלתות העץ הקרובות אחת לשניה, לתוכן נכנסנו אז לחדרים שהוקצו לנו. גם אזור השיחים והיער מעבר לדשא הטבעיים זכורים לי במעורפל.

והנה הכפר, שאיש מאתנו לא זכר את שמו והוא St. Marcel, דרכו עובר גם היום כביש ראשי. באולם העיריה מוצגת בין תמונות יתר ראשי העיר גם תמונתו של ראש העיר דאז, Mons. Alfred Jarreau. בקרנו בקברו וצלמנו גם אותו וכן את ביתו, אולי אחותי **תרצה** תזכר בו. **מוטי** מזכירה אותו לטובה, כי לקח אותה ואת **נעה** להשתכן בביתו. הוא לא הסכים שעשתי בנות צעירות תגורנה באכסניה לחסרי בית. צילמתי כ-20 צילומים ועל אף שעשכחתי להפעיל את נורת הפלש, הייתה ההצלחה מלאה. מטרתי הראשונה הושגה. – עתה אנו בדרך חזרה ל Lion. ניסע לתחנה Perrache, שהיא התחנה הישנה ואנסה לגלות את המספרה "המפורסמת" מבחינתי ומשם נחזור למלון ברגל. – נדמה לי, כי גיליתי את הרחוב והבתים לצד שמאל מלפני כנר התחנה, שם הייתה בעבר המספרה, אך זו איננה שם עוד. – עברנו במדרחוב ופנינו לנהר Rhône. בגשר ע"ש האוניברסיטה צלמנו את הנהר וברקע את בתי המרשימים של העיר. טיילנו רגלית וכן נחרט מראה מרכז ליאון בזכרוננו. מחר נסע ל Trèves דרך העיירה Rives de Giers ויהיה זה יום קצר יחסית ואחה"צ נצטייד במזון כשר, להמשך נסיעתנו דרומה.

27.8 – נסענו מליאון ל Rives de Gier ברכבת חשמלית. בעיירה ניגשתי לתחנת מוניות ובקשתי הסעה לכפר טרב. הוסענו לכפר במעלה ההר, על כביש מתפתל. במרכז הכפר בקשתי מידע, מי יכול לעזור לי למצוא בית בודד, מחוץ לכפר, בשולי יער שמוליך אל תוך גיא. הציעו לנו לפנות ליור הכפר וכך עשינו. האיש קבל אותנו יפה והסברתי לו מה אני מחפש: בית שהיה בשבילנו, בימי הכיבוש הנאצי, מסתור וממנו ירדנו אל תוך גיא עמוק, כדי לירות שמה עצי יער גבוהים ולנסרם לחתיכות בנות כ-30 ק"ג כל אחת. הנ"ל קרא לסגנו ובהתעצויות הציעו לי כל מיני מקומות, שלא התאימו לזכרונותי. לבסוף נמצאה הבקתה וכמה סימנים הצביעו על כך, שזהו המקום. במיוחד הכרתי את דלת המרתף, כי היה לי צילום ממנה, וזה עזר. בבית גרים עכשיו אחיינה של אותה אלמנה ואשתו. **שושנה** לא רצתה לרדת עמי לגיא, לכן נשארה עם האישה, שמרטה נוצות תרנגולת, אחרי הריגתה. סיפרו לנו, כי האלמנה דאז, שמה היה La veuve Elisabeth, והיו לה 3-4 עיזים. היא גרה אז בשכנות עמנו, אך לא קיימנו עמה מגע בכלל, עד כמה שזה זכור לי בכלל. בעל הבית הנוכחי, בן אחיה, זוכר, כי רעה בחורף בקר במעבה היער, והוא ראה אותנו, אך פחד להתגלות על ידינו, כי באותה עת שרצו ביערות כנופיות של אנשי מחתרת מארגונים שונים, שלחמו אלה באלה ולא היה רצוי לבחור צעיר כמוהו, להיות מעורב בענייניהם. לכן העדיף להיות מוסתר גם מעיניו, כי לא ידע מי אנחנו. שמו Maurice Michon והבית נקרא Le Bret. הכתובת: Trèves, 69420- Le Condrieu. ירדתי לגיא עם סגן ראש הכפר Pierre Bret והוא גר ב Le Bourge באותו כפר. ירדתי עמו על שביל זגזג, כמו אז.

אך בהגיענו לגובה ראשי העצים של תחתית הגיא, החלטנו לחזור על עקבותינו, כדי לחזור לבקתה לפני חושך. **שושנה** חכתה לי וסיפרה לי מאוחר יותר, שלא היה לה נוח שם בכלל, עם האשה הפרימיטיבית, מורטת הנוצות. היער היה שייך אז ל Mons. Madigner בעל המעק על Taluyer שהייתה לו חלקת יער ב Trèves בגיא, בו זורם נחל קטן בשם Le Mallevall. כדי לעבור נחל קטן זה בחורף 1943-1944, הנחנו מעליו גזע עץ עבה.... יו"ר הכפר הזמינו לביתו לארוחת הצהריים. הסברנו לזוג האדיב את בעיות הכשרות שלנו וגברת Bernadette הכינה לנו סלט חי, מתוך הבנה טובה. נדמה לי כי גם גבינות העמידה לפנינו ואותן אכלנו, כך זכור לי. השיחה בינינו קלחה ואחריה נפרדנו, תוך כדי השארת כתובתינו איש לרעהו. שם האיש André Combarmond וכתובתו הייתה 69420 Trèves-Condrieux. שמרנו על קשר והם באו לבקרנו בחבת ציון בשנת 1992. לאחרונה, ב 2003, הוא כתב לי, כי עברו לגור עתה בעיר המחוז Condrieux, בעמק נהר ה Rhône ולשפתו. – כן בקרנו אז בבתי שלושה איכרים בכפר שעבדו אצלם בשנות 1943-1944 פועלים, בחורים מסתוריים-מעט, שהיו יהודים מוסתרים, שמופלו אז על ידי המחתרת היהודית. מדי חודש באו לבקדם בחורות, שליחות הארגון, כדי לתת להם תחושת השתייכות וקשר. עם שניים מהם נפגשנו בחצי הדרך בין בקתתנו לכפר והצטלמו אז ביחד בשלג, במישור בין הכפר לבקתתנו. על פי עדות האכרים שבקרנו אצלם, אחד נקרא Jean Lang והשני Paul Braun. הצילום באלבום שלי. – למחרת תכננו לנסוע במורד נהר הרון, עד לעיר Valence, כדי לעלות למעק Pierre Blanche באוטובוס. וכך אמנם עשינו למחרת, השכם.

ב Valence מצאנו תחנת האוטובוס שנוסע במעלה ההרים ל Alboussiere והגענו בנסיעה יפה עד קרוב לשביל, מול הבית של בעל המעק דאז, Mons. Maruel. שיורד למעק, בו חייתי שנה שלמה ב 1942-1943. ירדנו בשביל, בין עצי אלון דקים, שמסירים מהם כל שנתיים את הצמיחה הצעירה, כדי להאכיל בעליהם את העזים בחורף. אחרי כמה דקות ואנו רואים הן את הבית, בו גרנו אז, אך בנוסף לו, מצד שמאל, בין מגורים מודרני ורפת חדשה, שאז לא היו קיימים לפני 40 שנה. עקב נביחת כלבים, יצאה לקראתנו אשה מבוגרת, לה הסברתי את סיבת ביקורנו. היא קבלה אותנו יפה והכניסה אותנו למטבח ושווחתנו אודות עברי במעק זה. וכך רשמתי אז ביומן הנסיעה שלי:

המקום מרוחק מן העיירה אלבוסיאר כ 6 ק"מ ומולנס 14 ק"מ. המשק נמכר ע"י מרואל לאדס אחר וממנו לבעלים הנוכחיים, האשה ובנה הבכור, הרווק Maurice, הגר עם אמו

בבנין הישן ומטפל במשק, שמורכב מ 50 הקטר של אדמות (= 500 דונם), כולל אדמות Le Tremoulas, המשק שהיה בזמנו מתחת לפייר בלנש ובו השתתפתי בקיץ 1943 במבצע הקולקטיבי של דייש תבואותיו; וכן אדמות המשק מימין, שלא הייתי בו אף פעם. כן הוא מטפל ב 21 פרות חלב. הבן השני הוא René Fredier ולו אשה ושתי בנות, בת ד כמו קרן ובת 5 כמו רותם. בן זה מתפרנס מעבודתו בתחנת הרכבת של ולנס.

הצטלמו עם האלמנה המבוגרת, עם בנה השני ושתי בנותיו, Isabelle et Celine. בבית הישן ראינו במטבח סלילי לכידת זבובים, הקרויים des attrappes mouches אשר ניתן לקנותם בבית מרקחת = drogerie בעיר ולנס. הזוג אירח אותנו בבית החדש ותוך כדי שיחה על עברי ביחידה זו, הזכיר לי, כי האלומות מענפי אורן צעירים שמכונים בסתיו נקראות des fagots pour les chèvres. כיום הם מגדלים בקיץ (יולי-ספטמבר) סוג של כרוב, לעשיית שמן מזרעיהם, שקוראים להם colsa des choux. כתובתם הוא: Pierre Blanche- Champis, 07440, Alboussiere.

בעלת הבית סיפרה לנו, כי אביה היה שבוי בגרמניה, בימי מלחמת העולם הראשונה. שוחחנו על רכבת ההרים הזעירה שנסענו בה אז אל תוך ההרים בבואנו מטלויה לפייר בלנש באוגוסט-ספטמבר 1942, וכן ירדנו בה בסוף אפריל 1944, סמי, ננס ואנוכי, בבואנו ממשקו של מר שורקי, מ Lamastre בהרים לעיר Tournon בעמק הרון; והיא סיפרה, שחידשו לאחרונה את הקו, במיוחד בשביל תיירים.

אחרי ביקור נעים זה חזרנו לולנס וקרה לנו הפנצ'ר הראשון בנסיעותינו: הגענו בזמן לתחנה, אך הוטעונו על ידי השילוט שקבע, כי הרכבת לליון תצא מרציף מס. 1. אך הכרוז הודיע משהו ברמקול שלא הבנו, ולפתע מגיעה הרכבת לרציף 2 ולא נשאר לנו זמן מספיק לעבור לרציף השני והרכבת נסעה ואנו נשארו מאחור. אכזבתנו הייתה גדולה, כי עלינו לחכות עתה שעתיים וחצי לרכבת הבאה. החלטנו לערוך טיול רגלי בסביבה. קיינו גרביים ומשחות עור והגענו לכיכר עם מבט אל נהר הרון ומעבר לו הרי המרכז = les montagnes du massif central וברכסו מבצר עתיק מימי הרומאים שנקרא Chateau du Crussol, כך הסביר לנו איש מקומי. הגענו לכעין פארק ציבורי ועשרות פנסיונרים משחקים כעין משחק כדורת, כדורי ברזל בגודל אגרוף שנוקמים במטרה לפגוע אחד בשני, על פי כללים אותם אנו לא מכירים. כן ישנים על ספסלים חסרי בית, הנקראים des clochards ובקבוק שתיה למראשותם. לא רחוק מולנו עוד פארק ציבורי עם רכבת שעשוע לילדים.

16.45 - נוסעים עתה לליון, אחרי שהכרנו במעט את ולנס... כל עכבה לטובה. הצלחתנו הייתה מלאה. האנשים בחווה היו נחמדים והתעניינו בנו. הם גם סיפרו, כי לפני 8 שנים ביקרו כאן זוג מבוגרים מארה"ב. לדעתי היו אלה מרק ברויאר ואשתו שנקראה אז אנונסיאטה. - החלטנו, כי נצטייד בליון במזון כשר להמשך נסיעתנו, עוד היום, כי נשאר לנו מספיק זמן לכך בערב.

רות למברט נתנה לנו כתובות של מסעדות כשרות ואליהן פנינו בהליכה רגלית. וכך רשמתי ביומני: רשמתי לי כתובות של מסעדות כשרות אחדות, אך כולן נסגרו בינתיים. כך רצנו במשך כשעה וחצי, עד שהגענו לחנות של בשר כשר. מהם קבלנו כתובת נוספת. התברר, כי אינם בהשגחת הרבנות ואכלנו פלטה קרה של סלטים, כמו בהמבורג. דווקא התחשק לי משהו חם, אך על אף הסבריה המתקבלים על הדעת של בעלת המסעדה, לא הסכימה שושנה לאכול משהו מבושל. לי היה אימון בדבריה הברורים של בעלת המסעדה, כי כל הבשר ממקור שחיטה עם השגחה רבנית; וכי אינם מחזיקים כל מזון חלבי במסעדתם וכן סגור אצלם בשבת. הם לא קבלו תעודת כשרות, מכיוון שאינם מוכנים להחזיק משגיח קבוע בתשלום, כפי שדורשת זאת מהם הרבנות האשכנזית-לייבוויצ'ית, וכי הם יהודים כשרים צפון-אפריקאים, גם במסעדה וגם בבית. המשגיחים דוברי היידיש לא מתאימים להם וזו הסיבה שלא מעניקים להם תעודת כשרות. אכלנו מה שאכלנו והלכנו לישון מאוחר.

יום ה' י"ב באלול. - קמנו מאוחר ועתה אנו מחכים לאוטובוס לכפר טלויה. הסיידורים מיוחדים כאן. זאת אוטומטית נפתחת לפניך, רק אם יש לך כרטיס לאוטובוס בו בחרת בתוך התחנה הסגורה. - הגענו וכמעט לא יגענו. מצאנו את בנין החווה של le groupe rural de Taluyers וזה לא השתנה, כמו כן לא שני בניי המשק הקרובים, ואגם הברווזים בתחתית השטח, אותו רציתי לבקרו במיוחד, כי בו הסתתרתי לבדי, בלילה שהוזהרנו בו, כי הגרמנים עלולים לבוא ולעצור אותנו או לחסלנו... בעל הבית הנוכחי אינו יותר מר מרטיניה, כי אם גרמני מן העיר Linz, שהיה שבוי מלחמה בצרפת ורכש את המשק ממשפחת Martinier. ספרתי לו ולאשתו את סיפורי. הם מגדלים ירקות עופות ווביצים ומוכרים את אלה לפרנסתם. הם לא הכניסו אותו לביתם ושיחתנו התנהלה לפני השער. צילמתי 15-12 שקופיות וכמה תמונות. גם בקרתי את עץ הערמון לפני החווה, אך לא העזתי לחפור שמה, כדי לחפש את קופסת הפח, בה החבאתי לפני יותר מארבעים שנה את מסמכי ומכתבי. בדרך העולה לחווה מ Oullins, נראה הבנין כמבצר מימי הביניים, עם מגדלו המרשימים, שהיה שייר כנראה לאביר כלשהו. בעלת הבית הראתה לנו מעל זאת החצר מספר חרוט-1682 ו-1890, שם צולמה אמלי כובסת בבאר מתחת למשאבת-יד, כפרסומת לחוות הצופים היהודיים הצרפתים, כך היא סיפרה לי פעם, כאשר היינו מיוחדים במשק פייר בלוש.

יום שישי, 30.8.1985. השעה 12:40. אנו ברכבת לטולוז. בקושי מצאנו מקום. הרכבת עמוסה בנוסעים. למזלנו מצאנו לבסוף מקום ישיבה בקרון מחלקה ראשונה, מעשיים. זאת, על אף שהיו לנו מקומות מוזמנים ומסומנים. גם המעברים סתומים, כי זה סוף חופשת הקיץ בצרפת וכולם חוזרים מנופש. לא לקחנו זאת בחשבון כלל. שושנה מרגישה חולה, זו הפעם השנייה. בפעם הקודמת היה זה אצל משפחת ינסן ב Uttum, אך שם היה גשום והיא נשארה במיטה יום וחצי, וזה היה טוב עבורה. אך ברכבת חם ודחוס

ואנו מקווים, שהכדורים יעזרו. גם אני לקחתי כדורים וחגיתי חגורת גב, כי הגב נתפס לי. כנראה הצטננו אתמול בטלויה, כאשר נחנו תחת עץ רענן והיה לנו נעים ברוח הקרירה.

189

כמו-כן הייתה לי בעיה עם סחיבת המזוודות הכבדות, הגם שלקחתי סבל. אך בתחנת הרכבת עצמה ואל הרכבת הייתי צריך אני להרימן לבד. יהיה טוב. בטולוז יחכה לנו מכירי הטוב, Mr Emile Bonnans. הוא האיש ששלח את עט הזהב, שעשינו ממנו יד לקריאת תורה, באמצעות בן דודו של יוסף פרידמן. כתבתי לו אז, מה עשינו בעט הזה, שהוא שמר אותו במשך 40 שנה בעבור אישה יהודיה מברלין שברחה מן הנאצים הגרמנים; וכאשר לא חזרה אליו, תרם אותו למטרה קדושה לעם ישראל בארץ ישראל... האם זה היה רק מקרה ??? כשישבתי לחכות למונית במלון בליון בו גרנו במשך חמשה ימים, דפדפתי בשבועונים מאוירים בפניה הקטן. מה גדולה הפתעתי למצוא מאמר על המגילות הגנוזות בקומראן, ובמסגרתו שתי תמונות על אומנות האיור בקשר לירושלים. הגדול משניהם, על עמוד שלם, הוא ציורו של חיים בן משה מגליקשטאט, שציירו בהמבורג בשנת 1764, בלי שזה צוין אמנם. אך התמונה הרי מוכרה לי היטב !! 14.10 - הגענו ל Avignon ומחכים להמשך הנסיעה. כמה הערות על סדרי התחבורה בצרפת. בגרמניה בלט השילוט הברור בתחנות והיה קל להבין ולהתמצא. בצרפת יש עודף של שילוט ומרוב עצים קשה לראות מה שאתה צריך. לעומת זאת, על כל קרון יש צבע: הירוק מצביע על מחלקה שניה, רגילה, אך פס צהוב מצביע על מחלקה ראשונה וזה קל להבחין ונוח. בנוסף לכך, בתחנה יש וידיאו שמראה את מיקום הרכבת ושעת יציאתה והסימון מתחלף כל פעם לפי הצורך. כן יש בכל תחנה חוברות Horaire, סידור הרכבת ע"פ קווי התחבורה. עליך לראות ברשימה המוצגת באיזה קו אתה נוסע והנה תשלוף תכנית הרכבת עם שעות הגעה ויציאה בכל שעות היממה וימות השבוע. אין בעיה אם אתה מבין את שיטת המידע. להפך, עוד תוכל לברור לך רכבת לפי רצונך ובתחנה לעקוב כך אחר הודעות הוידיאו, על איזה רציף עליך לחכות. - בגרמניה הודיעו כל ההודעות ברמקול בשלוש שפות: בצרפת רק בצרפתית, ואז עליך להבין צרפתית בלבד ולא מעניין אותם אנגלית או גרמנית. 15.00 - נוהגים כאן לחלוץ נעליים ברכבת. כך היה גם בגרמניה וכך גם כאן בצרפת. הטבע בדרום שונה. גפנים ועצי זית, שדות של חמניות, יבש יותר, חם יותר. 15.30 - עתה משמאלנו הים התיכון, מימינו אגם גדול המסומן במפה והרכבת נוסעת על לשון יבשתית ביניהם. חם כאן, בקו טולוז-פא 32 מעלות צלזיוס. כחצי שעה לפני טולוז, שדות נרחבים של חמניות, קרובות להתייבשות סופית, לפני קציר ודיש. כמו-כן שדות תירס וסורגום עם השקיה בממטרות. מראה ים-תיכוני. החל מ Narbonne התרוקנה הרכבת והמצב נעים לנו יותר. יום א', 1.9.85 - ט"ו באלול. הגענו לביתו של מר בוננס כשעה לפני כניסת השבת. בתחילה לא מצאנו אותו על הרציף, כי יצאנו מן התחנה שלא דרך האולם, אך הוא חיכה לנו שם עם רעייתו עם שלט גדול Ben Brit... המסכנים. הם חשבו כבר שלא הגענו ברכבת, מכל סיבה שהיא. זה לקח לי 20 דקות עד שמצאתי אותם באולם, אחרי שהיינו

כבר מחוץ לתחנה. העמסנו את המזוודות על מכוניתו הקטנה מסוג "פולקסווגן" והוא הסיע אותנו לביתו ברחוב St. Helène, רחוב צדדי ושקט.

190

שושנה הרגישה רע מאוד ולא רצתה לגור בביתם ובמיוחד לא לישון במיטתם, אשר הם פינו עבורנו. כמה רגעים של אי-נוחות. הוא ניסה לטלפן למסעדה הכשרה היחידה בטולוז ולא קיבל מענה. גם בית מלון היה מאוחר מדי כדי להשיג עתה חדר. לבסוף הוא נזכר, כי מול דירתו יש דירה ריקה והמפתח אצלו והסוף היה טוב. קבלנו חדר שינה ומטבח + שירותים אך ללא מקלחת. כן, כך חיים עוד אנשים בצרפת, ללא מקלחת כלל! הכנו את האוכל שקנינו בליון ועברנו את השבת בחדר. מר **בוונס** הציע לי לקחתני במכוניתו לבית הכנסת, באומרו, כי מותר לי לנסוע עמו, כי הוא גוי. אך לא רציתי לעזוב את **שושנה** לבד בחדר. הסתדרנו איכשהו. הפריע לי צלמו של ישו התלוי מתחת למשקוף על הקיר והיה לי לא נוח להתפלל בנוכחותו והסרתי אותו. במוצאי שבת בקרנו את הזוג הטוב הזה מולנו, והוא הראה לי, כי אצלו אין פסלו של ישו, אך כן הוא מחזיק בגאווה בחנוכייה על אדן החלון, שהוא חושבה למנורת המקדש בירושלים, אותה קבל מידידו, בן דודו של **יוסף פרידמן**, כמתנה.

עתה אנו ברכבת לעיר Pau, אחרי **ששושנה** מרגישה מעט טוב יותר. לא טוב ממש, אך יותר טוב מאתמול ושלשום. בפו הזמנתי חדר במלון וסודר כי מר **לוסיאן מדר** ואשתו יקחו אותנו מתחנת הרכבת. נשאר בפו לילה אחד ואם נמצא דרך כיצד להגיע לאתר מחנה גירס ביום השני, נסע לשם, או אסע לבד, אם **שושנה** לא תוכל להתלוות אלי. נראה. בקרוב נראה כנראה את הפירנאים, כי ניסע במקביל להם. אנו ישובים עם הגב בכיוון הנסיעה לדרום-מערב, לכן ההרים צריכים להראות מימינו. הקרון אינו מלא, כפי שחששתי. חופשת הקיץ נסתיימה והאנשים חזרו לעבודתם. מגיעים לתחנה Boussans, שם ירדנו מן הרכבת בראשית בריחתנו לספרד, ב 2.5.44, ז.א. לפני 41 שנים ו 4 חודשים.

הגענו לפו. מר **מדר** לקח אותנו לביתו ואכלנו עם הזוג הנדיב ארוחה כשרה. אח"כ הזמינו אותנו ללון אצלם ולאכול ערב ובוקר עמם וכך לשמור על מצרכינו למאוחר יותר, בהיותנו ב St. Girons. הזמנה נהדרת. הבית נאה, הגינה נאה, האנשים נעימים. היא, Aurette, ילידת טוניס והוא, Lucien ממרוקו, אך מקורו באי ג'רבה. יש להם בן בירושלים שגר ברח. מטודילה ועוד להם קרובים בקיבוץ כרמיה בדרום ובנחשונים, ליד הכרמל. אנו מרגישים, כי ה"עמנו והכל הולך מעבר למצופה. – היום, אגב הוא היום הראשון שאני גמלאי, 1.9.85, כי בימים הקודמים הייתי עדיין בחופשה.

2.9.85 – ישנו בבית הנאה של משפ. **מדר**. אתמול הם טיילו עמנו בעיר פו; ראינו את ארמונו של המלך Henri IV, ואת גן העיר. צילמתי כמה צילומים ממראה הארמון. לא תיארתי ביומני את נסיעתנו לאתר מחנה Gurs, אך כך היה: נסענו עם רכבת זעירה. בעלת שני קרונות בלבד עד העיירה Oloron. בכנר לפני התחנה מצאנו בעל מונית שהיה מוכן להסיענו לאתר מחנה גירס. בדרך סיפר לנו, כי

הוא היה בעל משאית לפני ארבעים שנה והוביל ע"פ הזמנת מנהלת המחנה, בשביל תושבי המחנה, וכדי להתפרנס מכך, des rutabagas et des rêves de bêtes.

191

ז.א. בטעות וסלק בהמות... וגם, כך סיפר, העביר קבוצות גדולות של אסירים מן המחנה לתחנת הרכבת באולורון... הזדעזעתי, ואמרתי **לשושנה** בעברית, תראי, הרי הוא מתפרנס זו פעם עלישית מאסונו, כי עתה הוא מסיע אותנו ותיירים אחרים לראות את אתר גירס לשעבר...

המונית הביאה אותנו לכניסה אחרת של המחנה לשעבר. אני זוכר, כי בימים ההם נכנסנו מצד דרום בכניסה הראשית, אך עתה עמדנו לפני שער אחר, מול בית קפה לצד הכביש, מן הצד הנגדי של השער הראשי דאז. התברר, שהייתה זאת היציאה האחורית עבור שומרים ואנשי צוות אחרים, ממעל ליד מגדל המים היחיד של המחנה וליד חלקת האדמה שעבדתי בה ולא רחוק מן הצריף של הצלב האדום השווייצרי. ליד יציאה זו שכן אז גם צריף ה O.S.E ואולי עוד ארגון עזרה קתולי ודומים לו. גם החדר של **ד"ר מן**, הפסיכיאטר

ממנהיים היה ממוקם כאן. רשמתי לי את שמיה של הסבתא של **לומה ריין** שנקברה כאן, כי הבטחתי **ללומה** לצלם את המצבה. וכך רשמתי :

ט"ז אלול התשמ"ה 29.85 – היינו בחלקה האחורי של גירס, היכן שהיה מגדל המים והצריף השווייצרי וחלקת הירקות בה עבדתי. הצטלמתי שם עם **שושנה**, בחלקת המצבות המחודשות. **שושנה** צלמה אותי בסוף הכביש הפנימי, לפני פנייתו ימינה אל השער האחורי, כאשר גבי אל השדרה, משם הלכתי אז אל הצריף השווייצרי. על פי דברי השוער שפתח לנו, היו בעבר 13 מחנונים-ILOT ופרדים, מ A ועד M. זכור לי, כי היינו באילוט D ומוטי עם אחיותי באילוט I. לא הלכתי לאורך הכביש בכיוון אל המחנונים בעבר, כי שושנה פחדה וגם לא רצתה להישאר לבדה; וויתרתי. בעצם רציתי כן להגיע לקרבת אילוט D דאז, כ 200 מטר מן הכניסה הראשית, משמאל הכביש הפנימי.

ערכתי סקיצה של בית הקברות המשופך, שלא היה כך לפני 40 שנה, עם מדשאות, אנדרטה מרכזית מהודרת, ומצבות חקוקות עם שמות הנספים, במרחקים אחת מן השניה. הייתה זו פעולתם של אגודה משותפת של גרמנים מאזור Saar und Pfalz וצרפתים אנשי הסביבה. מצאתי את מצבת

הסבתא של **לומה** בשורה 10 מן הכניסה, מצבה 7 בצד ימין, וחקוק עליה:

Wolf Mathilde, née Neuwahl, 1856-Mannheim- 1941, no. 799, י"ג אלול התש"א קניתי אצל השוער תמונה שצולמה ממרום מגדל המים וספר תיעוד של Claude Laharie. היער ניטע לדבריו ב 1946 אחרי חיסול הצריפים והעצים בכניסה האחורית והמדשאות ובית העלמין המחודש ב 1962. – על חלקת הירקות "שלי" עומד בית קטן ונאה, עם גינה ומדשאה. בחלקת אילוט M שטח תירס וכן בצד השני, שהיה אזור פרא, לפני הצריף השווייצרי. שם חשבתי פעם על בריחה, אך לא בצעתיה, מחוסר התמצאות, לאן ??? זה היה ביום העצמאות הצרפתי 1942. רשמתי בצרפתית ובעברית בספר המבקרים את כל בני משפחתי שהיו בגירס ועל משלוח אבי הי"ד להשמדה מכאן. – עתה נחזור לטולוז

ומחר ניסע ל St. Girons . זוג תיירים גרמנים צעירים שביקרו באתר, הסיעו אותו בחזרה לפו בדרך פסטורלית עוד יותר מאשר ברכבת.....

192

לא סיפרתי, כי הרכבת הזעירה מפו לאולורון, בעלת שני הקרונות בלבד, התפתלה בין גפנים ובוסתנים, וגלגליה השתפשו בפסים ולכן חרקו חריקות חדות בעיקולים החדים של הפסים. הנופים יפים מאוד וראינו זאת גם בדרך בחזרה, עם זוג הגרמנים, במכוניתם. לא זכור לי, אם נסענו מפו בחזרה לטולוז, או אם שהינו עוד פעם אצל מכריו היהודים, משפחת **מדר**. בכל אופן עוד עלי לספר, כי **לוסיאן מדר** הנו פרנס בבית הכנסת של הקהילה בפו, ומאחר והוא גר במרחק רב ממרכז העיר, הוא נוסע בשבתות ברכבת חשמלית בלי לשלם, כי הוא מונוי על הנסיעות וזה ידוע לבני הקהילה היהודית, ודרך זו מאושרת על ידי הרבנות.

3.9.85 – אנו בדרך עם מכוניתו של **אמיל בונס** ונוסעים לכפר La Castagnède. שם ירדו ב 1944 חלק מחבריו מן האוטובוס, בו-בזמן שאני עם קבוצתי ירדנו מעט הלאה, היכן יש הסתעפות של הכביש שמאלה, בכיוון אל הכפר La Cave. משמאלנו נהר די סוחף, ושמו Le Salat, דהיינו "המלוח", שהוא זרוע של נהר גדול יותר, שמעייתו בספרד, - La Garonne. ישנם באזור מרחצאות של מים מלוחים.

מכרי א. בונס הביא אותנו לעיירה Saint-Girons והתמקמנו שם במלון L'Hotel Mirouze. נפגשתי בו אחה"צ עם שני אנשים מן האזור, שהתנדבו להובילנו למקומות שאבקעו: **Eduard Vives + Jean Baptiste Sentenac**. הם באו למלון וביחד שרטטנו במפה את הנקודות אותן זכרתי ותכננו, כיצד לחלק את הימים הבאים למשימות שהצבתי לי. ביקרנו קודם אצל **Cuccu Bienvenu**, האיש שהיה ראש "עמותת הבורחים הצרפתים" לספרד, כי עמו קישר אותי **אמיל בונס**, כאשר תכננתי עוד בארץ את מסענו. אך **קוקו** זה נחל לפני זמן קצר אירוע מוחי ושותק מחצית גופו. הוא מצא שניים מאנשיו, שהתנדבו להדריכנו בכל אשר אחפוף. עתה קבענו, כי מחר ניסע קודם ל **La Castaniède**. - הגענו לשם עם **אדוארד ויוס**. קבל אותנו ראש הכפר, **Jean Rouaix**, שהיה ב 1944 בן 22. כמובן ספרתי את סיפורנו דאז ואז סיפר הוא, כי הוא הדריך טייסים בריטים שמטוסם הופל בצרפת, לקבוצת בורחים, אולי זו שלנו ? בכל אופן הוא התמצא היטב באנשים שהבריחו אותנו : המברח הראשי, השיכור כמעט תמיד היה **Adrien Bernes** ומלווהו מן הכפר השכן, - **Urau** היה הנפח **Marcel Charmel**. ראש הכפר זוכר את המקרה שלנו, כי סופר אז, כי לא רק שהפקיר אותנו בלב ההרים, כי גם שדד מאתנו ובעקר מן הנשים דברי ערך רבים, זהב ויהלומים. כך בכל אופן רננו אחריו באזור. לנו לא נודע הדבר, אך יתכן והוא עשה כן לקבוצת העירוניים שבאה עמנו והזדנבה אחרינו, ליד הבקתה האחרונה, שם הפקיר אותנו וגם אותם. על פי חברי **ננס=Erich Sommer**, היה זה הוא שקרא ממרומי ההר אחרינו, על סמך שאלתנו, כי עלינו לפנות **ימינה** (אני שמעתי קריאה זו !) במקום שמאלה; וזאת בכוונה, כדי שניפול לידי הגרמנים ולא נוכל להזיק לו בעדות

מרשיעה. וכך הבאים אחריו באיחור-מה אמנם נשדדו והוא שלח אותם ישר לתוך העמק כדי ששם ימותו בקור. אני לא קבלתי עד עתה גרסה זו, אך מי יודע ???

193

בשחזור מסענו, בספרי "מגולה לגולה..." תיארתי את מסקנותי מן המסע בעמודים 286 – 294 ובסיכום הסופי לא העליתי סברה אכזרית ומרשיעה זו. בכל אופן: רק בגלל עקשנותנו לחזור להר, אחרי שהתגלה לנו, כי חזרנו בטעות לכפר ובו משמר הגבול הגרמני, - כאשר בראש Alain + Alfonso (שני הטייסים הבריטיים ?) וקבוצת לימוז" עם סרג' -פרויקין ואנחנו ובעיקר דיבוק, ננס, אני ואלפרד בוחם המשכנו, טעינו עוד פעם עד שהובלנו את הקבוצה עד מונטגרי, ואחריו הנכשלים, כאשר ז"ק וטוביה מנהיגם, - רק בנס ניצלנו ! אבל לא שמענו מאף אחד מן השיירה כי נשדדו... ואין לדעת אם שמועה זו נמסרה באנגליה על ידי שני הטייסים, אם אמנם כאלה היו. בכל אופן גרסת השוד של המופקדים בידי, התפרסמה באזור Arriège כולו. בכל אופן נורה אדריאן ב 17.5.44 קרוב לבקתת המסתור הראשונה, בדרכו מ Moulis ל Urais. המקרה תועד בספר En Comminges sous l'occupation ע"י Prof. Roger Prost בעמודים 33-34. - בכל אופן, "הטייסים" (?), בשבילנו אלן ואלפונסו, עזבו את קבוצת סרג' -פרויקין ברגע שזו הגיעה כחלוץ לעמק עם הנחל ולא נראתה עוד בינינו ומאז לא שמענו אודותם מאומה. האם הגיעו לאנגליה והפיצו שם את השמועה וזו הועברה למחתרת (הריזסטנס) בצרפת ???

- לדברי ראש הכפר עתה, נורה אדריאן על ידי ראש הגסטפו באזור, שארב לו עם יחידת חיילים גרמנים בדרך לקחת עוד קבוצת בורחים. ידיעה זו נכונה בודאי, כפי שהנסיבות הראו זאת לאחר המלחמה. האם הולשן עליו עקב בגידתו בנו ? ראש הכפר חושב שכן היה. כך גם שמענו בספרד, בשינוי גרסה, והיא, שהמחתרת הצרפתית הרגה אותו, עקב בגידתו בנו. נח נאמן סיפר גרסה אחרת והיא, כי בגלל תפיסתו של ליאו כהן בו-ביום, התגלתה גם רשת המבריחים. אני סובר, כי שני המקרים היו קשורים ביחד, ותפיסת ליאו כהן בתחנת הרכבת בטולוז, ברצותו לנסוע דרומה, - וזו של אדריאן בדרך מכפרו למקום המפגש ליד Castagnède, הייתה תוצאה של גילוי כל הרשת בו-זמנית.

מדריכנו אדוארד ויוס סיפר, כי שמו של המבריח השני היה הנפח le forgeron Marcel Jean Louis ובנו בן ה 14 Bertrand Jean Louis. על פיו נתפס אז איש מחתרת ע"י הגרמנים, עונה קשות, מסר את שמות המבריחים והוא זה אשר הביא את ראש הגסטפו לדרכו של אדריאן וכן מסר את הנפח מרסל. שם המוסר היה Maraval. אחרי השחרור הוא נשפט בידי בית-דין של המחתרת והוצא להורג.

המבריח שנהרג ב 1943 במסתור בהריס, - ואשר נשבענו ליד מחבואו שדמו ינוקס, שמו היה Louis Pugeaul. ובאמת נשבענו : ! Louis, tu serra vengé. חוקרת בשם Prof. Emilienne Eychenne כתבה ספר בשם - Montagnards de la liberté Les évènements par l'Arriège et la haute Garonne, 1939-1945 = "אנשי ההר למען החופש, הברחות דרך מחוז האריאג" ואזור נהר הגרון העליון".

אחרי ביקורנו אצל ראש הכפר, נסענו כבדת דרך אל הדרך ימינה אל תוך הרי המבוא של הפירנאים, בה הלכנו אז.

194

4.9.85 – נסענו לאורך הכפרים La Cave- Castagnède- Salaich- Jerus- Urau מדריכנו Eduard Vives. אז הלכנו לאורך כפרים אלה אל תוך ההרים ולנו כנראה מעל ל Urau, לשם הביאו המבריחים את חצי הכבש, שאנו מטלוייה לא אכלנו ממנו, כמובן. בדרך סיפר לנו ויוס, כי אדריאן היה סלופ-Salop, דהיינו מושחת. הוא אמנם ארגן את הכל, אך זה גם הוא, שקיבל את הכסף. הוא זה שהעסיק את מבריחי העזר, כמו את מרסל הנפח וגם אותו, את ויוס זמן מה ב 1943. לעוזרים שלו שילם אדריאן ישירות, אך בקמצנות. לדעתו של ויוס קבל אדריאן מן המחתרת היהודית 5000 פרנק בעבור כל אחד ממברחיו. – אמש טלפן ויוס לבנו של הנפח שליווה בזמנו אותו, כנער עם אביו, אך הנ"ל לא רוצה להפגש עמנו, כי הוא לא רוצה להזכר במקרה. הרי אביו נדון למוות ע"י הגרמנים ואמו לא קבלה פרוטה מממשלת צרפת, כלוחם מחתרת, כי פעולת ההברחה שלו לא הוכרה, כי אדריאן לא דיווח על עוזריו. הוא, ויוס, התנתק מאדריאן ב 1943, אחרי שחיפשו אותו בביתו מטעם הגסטפו. למזלו הוא לא היה בבית בעת ההיא. – בכפר Gêrus התאספו מסביבנו כמה תושבים ותיקים ודברו אודות התקופה ההיא. על פיהם, הבחורה שהובילה אותנו אז מן הסבך ליד הנחל אל הגבעות מעל הכפרים הייתה Francoise בכינויה המחתרתי, אך לאמיתו של דבר שמה היה Claire והיא היתה מנהיגת המחתרת באזור. היא הייתה מורה לגרמנית בעיר ליאון, כנראה יהודיה. פעם נתפסה ונאסרה זמנית באחד הבתים אך הצליחה להמלט דרך חלון בית שימוש, אליו הוכנסה כדי להתפנות "כביכול". ויוס נסע עמנו לשביל הפתלתול העולה לבקתת המסתור הראשונה שקראנו לה "תנופה גדולה" ומשם צלמתי את פסגת ההר, הנקרא Pic des Estalas בגובה של 1.168 מטר, בו עומדת הבקתה עד היום.

בסיוור של אחר-הצהריים הוביל אותנו ויוס בג'יפ החזק שלו לרכס המקביל לזה שעלינו בו אז במסע הלילי אחרי שחצינו את נחל ה Lez. שם נחנו אז כשעה ושם ירה אדריאן שתי יריות באויר, כנראה כדי להודיע את בואנו למבריח השלישי שחיכה לנו ליד השביל המתפתל כלפי מעלה באחד העיקולים. אנו נבהלנו אז כהוגן, כי חשבנו, שאדריאן השתכר יתר על המידה ומסכן אותנו. שוחחתי ארוכות עם ויוס וניתחנו את הטעויות שלנו, מן הרגע בו הגענו לשלג, עקב הערפל; ובמיוחד אחרי הפקרתנו ע"י אדריאן... לא היינו כל כך רחוקים מן המטרה, אך האזור של האגמים הוא שטח פראי במיוחד.

כאן רשמתי ביומני הסבריו של ויוס בצרפתית, אך לא אפרטם כאן, כי הכל נרשם בתרגום לעברית בספרי מגולה לגולה... החל מעמוד 232.

כן העתקתי בצרפתית ליומני מן הספר על ההברחה באזור, כל מה שנוגע לאלה שנספו במסלול שלנו ולא אאריך עתה בכך. ראה ספרי "מגולה לגולה", עמודים 291–292.

אחרי דיון על עדותי, בא ויוס למסקנה, כי **אדריאן** הוביל אותנו במסלול שונה מזה הרגיל; בודאי, כי היינו קבוצה גדולה מאוד והוא דאג להוליכנו רוב הזמן בשבילים מוסתרים מעין עד לכביש הפטרוילים ואף מעבר לו. הקבוצות לפנינו עברו במקומות יותר גלויים, כי היו מקסימום 20 מוברים. אנו מינו 60 מוברים.

195

אחרי נסענו עם שני מדריכינו למרומי שרשרת הרים אשר נמצאת צפונה, ז.א. לפני העמק בו עובר כביש מערכת הסיוורים הגרמנים ממזרח למערב, והשקפנו משם דרך עמק העולה לאזור האגם העגול, וצילמנו כמה תמונות-רצף של גוש ההרים אותו עברנו בכוון דרומה. [הצילומים מצויים באלבום תמונות מיוחד, הכולל את כל צילומי השחזור של הפירנאים] כן נסענו לכפר אליו כמעט הגענו בטעותנו הראשונה, בכניסה לעמק עמוק המוביל לאגם העגול. גם שם צילמנו כמה תמונות נופ כלפי מעלה. - לדעת שני מדריכינו, יכולנו להתגלות לגרמנים מלמטה גם מאוחר יותר על רקע השלג, או ממטוסי סיוור, ז.א. ההשגחה העליונה הייתה לטובתנו, על אף הקשיים העצומים שנגרמו לנו על ידי הערפל הסמיך שעטף אותנו. - עתה מזג האוויר בהיר ביותר. כל המקומות האפשריים סוקרו. עליו לנסוע עוד מסביב לגוש ההרים אל תוך ספרד ולסייר אל תוך הגיא בו נמצא הכפר Montgari ולרדת בו עד Esteri וזה אמור להתבצע אחרי שבת. מחר, יום שישי נווח ונצטייד במצרכים לשבת.

מוצש"ק פ" כי תבוא - 7.9.85 : ביום השישי טיילנו בעיירה, הצטלמנו על הגשר שחוצה את נהר המלוח וקנינו כמה דברים נחוצים לנו. כן טלפנתי לברצלונה, כדי להזכיר לחברת Iberia, כי הזמנו מקום-מיטה לתל אביב ביום רביעי - 11.9.85. בשבת ביקרנו בשוק מקומי, אליו מביאים איכרי האזור מכל טוב של תוצרתם. - במוצאי שבת ביקרו אותנו **ויס וסנמק** וספרו, כי ביקרו את Omar Anglade, זקן בן 80 שגר בכפר Bordes sur Lez. זה הוא, שמצא מאוחר יותר, אחרי הרפתקת הבריחה שלנו, את גופותיהם של **סרג' - יפריקין** ליד הבקתה שנקראת Cabane de la Barlanguère ושל הבחור ההולנדי **איזי טיפנברונר** מעל לאגם העגול. הוא גם דאג שיקברו את גופת האחרון בבית הקברות בכפר. שם המת היה עלום, כי לא נשא תעודת זהות, כמו כולנו. כן הביאו לי ספר ממנו העתקתי את הדרוש לי לשחזור תיאורים מקורות האזור והבורחים דרכו, כפי שכתבתי כבר מקודם. הקלטתי את **ויס** בסתר, כי הוא לא רצה שארשום את דבריו, כי הם מכילים סודות שלא מעיזים לספרם אודות אלה שעסקו בהברחה. [נהל תועד בספרי "מגולה לגולה" במדויק בעמודים 286-294] עיתונאי וקריין הרדיו המקומי בשם Serge Fourquet הביא לי למלון צילום אויר מן האגם העגול. ביקורנו בעיירה התפרסם כבר ברבים.

ביום הראשון טיילנו בעיירה ומעט מסביב לה, והתרשמנו מן הנוף היפה. ביום השני, 9.9.85 הסיע אותנו Jean B. Sentenac ביחד עם חברו Paul St. Croix דרך מעבר הרים על כביש ראשי למונטגרי. עצרנו בעיירה Viella בדרך, בה היה מאושפז **פליקס** במשך כמה חודשים. נכנסנו לבנין בית החולים דאז שהוא נטוש עתה. במונטגרי פגשנו טייל גרמני צעיר, שחצה על פי דרך המסומנת

במפת תיור את הפירנאים. כן גיליתי גומחות להנחת כפיסי עץ להארה באחד הבתים, כפי שזכרתי זאת מלפני 40 שנה. אך הכפר נטוש כיום לגמרי.

אחר-כך נסענו בתוך העמק עם הנחל הנקרא Rio de Noguera Pallaresa בכוון לעיירה Alos. ביציאה ממונטגרי גיליתי את הדיר, שבחלקו התמוטט בינתיים, שהיה עבורנו ב 1944 סימן שניצלנו משלגי-המוות ומן הגרמנים לצמיתות. – והצטלמנו, **שושנה** ואנוכי. הדרך פסטורלית כפי שזכרתי אותה. הגענו ל Alos וישבנו זמן-מה בכיכר הקטנה, בו עמדו גם כמה מוניות. אז לא היה דבר כזה כאן. נסענו עד לעיירה Esterri והיפשונו מסעדה שנוכל לאכול בה משהו. המלווים שלנו הלכו לאכול במקום אחר. בדרך חזרה לצרפת עצרנו ליד מעיינות הנהר La Garonne, אשר זורם מכאן דרך הפירנאים אל תוך צרפת. בדרך חזרה לעיירה St Girons הצענו לשלם את הנסיעה או לפחות את הוצאות הדלק, אך **סנטנק** אמר, כי אחרי הקשיים שהערימו עלינו הצרפתים בזמנו, הוא לא מוכן שאשלים לו את טרחתו והוצאותיו, הוא לוקח את אלה על עצמו. גוי נכבד ונעים. גם **ויס** לא הסכים לקבל כל תשלום עבור נסיעותיו עמנו. – שמרתי על קשר מכתבים עמם והם שלחו בהמשך צילומים מתוך אזור האגמים, שעשו לפי בקשתם צעירים ספורטיביים, מתיירי ההר, ואף הגדלתי אותם. ההגדלות תלויות עתה בחדר העבודה והארכיון לזיכרון.

כן שלחו תצלום הקבר המטופח ע"י ממשלת צרפת של המבריה שנורה, **אדריאן**. עוזרו לשעבר **ויס** אמר, שלא מגיע לו כבוד זה, כי לא פעל מתוך רגשות פטריטיים, כי אם בעבור בצע כסף. כתובות שני מדריכיו הן: Jean Baptiste Sentenac : rue Jean Moulin 4, Le Campas - Saint Girons 09200 Eduard Vives : Moulis Arguilla - St. Girons 09200

ביום ג' – 10.9.85 הגיע אמיל בונס לסן ג'ירון עם מכוניתו והסיע אותנו מערבה לעיירה Foix, הוריד אותנו ליד תחנת רכבת ההרים שעוברת מכאן לספרד. הוא עשה לנו שרותים טובים בהחלט. וכך רשמתי אודות נסיעתנו ברכבת, ביומני. אנו ברכבת מ Foix ל Barcelona. החלפנו את הרכבת בגבול הצרפתי-ספרדי ב La Tour de Carol. אתמול עברנו עם מדריכו סנטנק את הגבול ב Port du Rei ולא בדקו את הפספורטים ולא החתימו אותם. בכלל לא הייתה בהם חותמת כניסה לצרפת. עתה, במסע הספרדי בדקו היטב אם אנו לא מפוקפקים. היינו שונים מיתר הנוסעים, ברובם צעירים. היה לנו יותר מטען. אפילו טלפנו למישהו יותר מוסמך. לבסוף, כשענינו לשאלותיהם, כי אנו חוזרים דרך ספרד לישראל, היה להם יותר קל להחליט ואישרו את המעבר בחותמת ספרדית. סוף-סוף חותמת. – קו רכבת זה הוא יותר חשמלית, עם שניים וחצי קרונות. קו זוטא עממי. עוצרת כל רבע שעה. שומר התחנה מצלצל בפעמון התלוי בכבל, מרים דגל אדום. מחסומים במעברי כבישים מורדים ומורמים ידנית בגלגל. בקיצור: La campagne. בכל זאת הייתה זו דרך

פשוטה וקצרה יותר מאשר לחזור לטולוז, משם לנרבון ושוב להחליף רכבת כדי לעבור לספרד קרוב לים התיכון, וכו'. אז מה ? נסענו פעם ברכבת עממית ולא בין-לאומית.

197

לפני ברצלונה הפכה הרכבת לתת-קרקעית. נוסעים במשך שעה ואולי יותר בחושך. התחנות בדרך שחורות, ללא כל קישוט או פרסומת צבעונית. עלוב ומדכא. גם הערים בהן עברנו לפני ברצלונה חסרות סגנון ואין בהן כל יופי. בתחנה הסופית לקחנו מונית למלון. - אחרי מנוחה יצאנו לטייל. שתינו קולה ורוח קרה נשבה. אך זו לא רוח ים כפי שחשבתי. עוד מעט חוזרים למלון, נאכל משהו ונלך לישון. מחר בע"ה טיסה הביתה. למעשה לא מצאנו משהו ממשי לאכול וויתרנו. הרי במטוס נקבל ארוחת צהריים. בבוקר רק קפה ולחמניה. הזמנו מונית באמצעות דלפק הקבלה. כשהגיעה, לקח הנהג את המזוודות ודחס אותן למושב הקדמי לידו, כך שלא יכולנו לראות את המונה. אך זאת עוד לא הבנו אז. בדרך לשדה התעופה הוא עצר בצד וניגש אל אחורי המונית ואמר משהו שלא הבנו. כשהגענו לשדה התעופה נקב בסכום גבוה מדי, להבנתנו. אך מה יכולנו לעשות עתה ? הוא בודאי סמך על כך. שילמנו מה שדרש והוא הסתלק מהר. קנינו עוד מניפה יפה עם שארית כספנו הספרדי. עתה היכינו לשעת הטיסה. יצאנו לשדה ומראה המטוס שעלינו עליו, לא מצא חן בעיני כלל. הוא נראה לי לא מתוחזק היטב. צבעו ישן. של חברת איבריה הספרדית. אך כשהמריא, נהייתי מן הכוח של המנועים, כמו זה בטיסה מעדה התעופה בן גוריון לגרמניה. הקברניט והדיילים מכריזים רק בספרדית, לא באנגלית או בשפה נוספת. וכך רשמתי ביומני:

אנו באויר בדרך הביתה. 14.00 - לא הכינו בשבילנו שתי מנות כשרות כפי שהזמנתי, ועוד הזכרתי טלפונית ביום ו"ה האחרון מסן ג'ירון. לבסוף מצאו מנה אחת ואכלנו שינו מנה זו. סגרו את הוילונות ומראים סרט אידייטי. הזזתי קצת את הוילון לידי וראיתי את איטליה וצילמתי 3 תמונות. שתיים מהן עם מטוס נוסעים מתחתינו, שטס באותו כיוון. נראה אם זה יצליח.

כאן מסתיימים רישומי הדרך שלי. אוסיף עוד, כי הקשבתי לשיחות אדוארד ויוס ברשם קול הקטן, אותן הקלטתי במשך הדרכים שעשינו ביחד ובמלון. כנראה שנרדמתי תוך כדי כך. - לפתע אני שומע את הקברניט מכריז : centuries, דהיינו חגורות. באותו רגע אני שומע רעש של מעצורי כנף המטוס ורתיעה בטיסה. המטוס העט ונוטה מעט כלפי מטה. אני מסיט את הוילון ורואה צינוריות וחוטמים בתוך הכנף מעליו ישבתי, כאילו שעף החלק העליון ממנו. האורות נדלקים ואני מתרומם ומחפש את חגורת ההצלה מעלי, כי הרי הוכרז "חגורות".....centures.....ואז ניגש אלי דייל ומרגיע אותי כנראה, הגם שלא הבנתי אותו בדיוק..... כנראה שנמנממתי ולא קלטתי כי הגענו לסוף הטיסה והמטוס יורד לכיוון שדה התעופה בן גוריון. ואני חשבתי באותו רגע שאנו עומדים לפני נחיתת-אונס בים והצטערתי על כל העקופיות והצילומים

שעשינו במשך החודש האחרון... והם יירטבו..... אך מהר התעשתתי, כי גם **שושנה** הרגיעה אותי...

198

וכך הגענו בחזרה בשלום למדינתנו "ישראל" ונחתנו בשלום. הייתה זו המיטה הראשונה שלי לחו"ל, מאז שהגעתי באייה לחופי הארץ. בשדה התעופה שרר אויר חם-שרבי והכל נראה כמעט מדברי, אחרי הירוק-תמיד בגרמניה, צרפת וגם בספרד. הוסענו הביתה, כנראה על ידי אבנר או נעמה והתקבלנו כמו "מנצחים", עם כרזות ברוך הבא, ילדינו ונכדינו הקטנים, שתייה קרה ועוגות. הרגשה נפלאה. **שושנה** סיפרה גם את הרפתקתנו האחרונה, לקראת הנחיתה, וזה היה משעשע באמת.

ביומי עוד כמה רישומי תכנון: מה אעשה בחומר שאספתי ??

ורשמתי: אפשרויות פיתוח: בית התפוצות, מיחשוב

יד ושם

המכון לתולדות העם היהודי בירושלים

עבודת מחקר לקבלת תואר

להוציא לאור ספר בעברית כסיפור היסטורי

להציג בתערוכת יוצאי המבורג

תרגום לגרמנית והוצ. לאור בהמבורג

תרגום לאנגלית

הרצאות במסגרות שונות כמכון חקר עמנו ועוד

להכין טבלה מקיפה של כל הדורות

בקיר החזר למטה

כנתיב זמנים- מגילת הדורות

כי הרי עמדתי עתה לפני תקופה חדשה בחיי, תקופת גמלאי. החומר יוכל להיות לבסיס לי כעבודה רבה ומספקת במשך כמה שנים טובות, לטובתי ולטובת המשפחה ולטובת כל עוהרי מחקר היסטורי בכלל.

בסוף היומן רשמתי את הוצאותינו והסיכום הוא:

כ 2400 \$ לנסיעות ומלונות

מ 3000 DM שלקחנו עמנו, נשארו 1700 DM

מ 15.200 פרנק שלקחנו עמנו, נשארו 10.000 פרנק.

כן רשמתי פירוט הצילומים שערכנו בכל המקומות שהיינו.

ואחרי סיכומים אלה אני מבטל את היומן

שחזור העבר

תכלית מסעי לגרמניה-צרפת ובחזרה דרך צפון ספרד הייתה, לשחזור הן את **עבר משפחתי** והן את **עברי האישי** בכתב.

אחרי חגי תש"ר ה'תשמ"ו התחלתי בכך. כבר ליום הולדתי ה-60 קבלתי במתנה מאחיני **רפאל בן נתן ואשתו דורית** ספר רישום אלבומי ובו רשמה **דורית** הקדשה יפה שבטאה את שאיפתי זו, כי הרי כבר כמה שנים טובות בישרתי בכל מפגש משפחתי שארגנה אמי **מוטי**, את אשר גיליתי עד לאותה עת, כך שכל משפחתי הנוכחית הייתה מודעת היטב למחקרי ולחיפושיי.

תאריך ראשית כתיבתי הידנית היה כ" מרחשון ה'תשמ"ו – 4.11.1985. אחרי מילוי כרך א' זה, קניתי במשך הזמן עוד שלושה אלבומי רישום כאלה וסיימתי לכתוב כל מה שנודע לי על שני התחומים הנפרדים האלה, ב-9.4.1987. מלאתי 516 עמודים ב-4 כרכים אלה במשך כשנה וחצי. הרבה סקיצות, צילומים ואיורים שונים צורפו למפעלי זה. ברצוני לציין, כי חלק מן הידע אודות קדמוני משפחתי הושג מצירופי מידע, זאת אומרת, שברי מידע צורפו לתמונות שלמות יותר. יחד עם כך, נשארו הרבה פרטים מן העבר הרחוק בגדר השערות והנחות, אשר בחלקם התאמתו מאוחר יותר, אך חלקים אחרים התגלו כהשערות מוטעות ותוקנו בהתאם לממצאים חדשים.

ב-1988 הדפסתי חיבור בן 60 עמודים **"ואלה משמות בני ישראל הבאים ארצה"** ובו תכנית חינוכית ללימוד והוראת נושא השמות ומה ניתן ללמוד מהם. גם חיבור זה קשור במחקרי כי הוא מלמד, כיצד להתחקות אחרי העבר בעזרת שמות משפחה. השתמשתי ב-100 העותקים שעוכפלו עבורי במרפ"ד חדרה, להדרכת מו"ג בקורסים, כגמלאי-מרצה לנושא "חיי משפחה" מטעם היחידה להשתלמות מו"ג במשרד החינוך דאז.

בשבת ה'תשנ"ה – פברואר 1995, דהיינו 10 שנים אחרי תחילת כתיבתי, הוצאתי לאור את ספרי **"האגדה לבית הנריק"** המסכם, בתוספת מידע מתקן, אותו השגתי בתקופת השנים האלה. לשם כך ביקרנו בלונדון ב-1997 וגילינו מצבות אבותי שם. עבודתי זו הודפסה על ידי במחשב, צולמה על פלטות בית דפוס והודפסה, בתוספת תמונות, ב-150 עותקים בתל-אביב, עם כריכה רכה. אך כבר ב-1990 נתתי להוציא לאור פרטים אודות **ראובן הנריקס**

בגלוקסטאט (1607-1690) וחיבורו הפדגוגי **"שמחת פורים בעיר הבצורה ומהוללה גלוקסטאט – שנת אדר ואדר"**, לרגל 400 שנה לפטירתו.

שני הכרכים האחרונים של כתב היד שלי, המתארים את חיי הנעורים שלי, מלידתי ב-1925 ועד סוף 1947, וכן את עברה של אשתי היקרה **שושנה לבית גמליאל** באותה תקופה, הודפסו במחשב, הועלו על פלטות צילום בבית

דפוס והוצאו לאור ב 220 עותקים (גם בכריכה רכה) בשם "מגולה לגולה – בתוך השואה – עד ראשית הגאולה" בשנת 1997. בשנת 1996 סיפקתי ל"אגודה להנצחת ההיסטוריה של מחוז שלזוויג-הולשטיין וארצות סקנדינביה" בעבודה מאומצת טקסט מעודכן ומדעי על "האודיסיאה לבית הנריק" בגרמנית, וזו יצאה לאור ע"י הוצ. לאור פטר לנג בפונקפורט, בשנת 2001. עקב פירסום זה נוצרו קשרים עם צאצאי משפחת הנריק – הינריכסן בעבר, ביניהם לא-יהודים כיום, בגרמניה, באנגליה ובארה"ב.

תצוגה: נכדתי היקרה קרן עזרה לי בשנת 1999 (ספט.–דצמבר) בהכנת שלטי שמות של כל קדמוני וערכתי אותם בארכיון המשפחה, בחדר הגדול למטה על הקירות, כתצוגת קבע. ב 2003 צילם נכדי היקר חגי את התצוגה על סרט וידאו וב 2004 שכפלתי אותו בתשעה עותקים, בעבור 4 בתי האב של ילדינו, ושניים בעבור אחי נתן ואחותי נעה. כך שלכל משפחתי בעלי מלביזיה ומכשיר וידאו יש עותק כזה. (נשארו ברשותי עוד 3 עותקים)

מפעל מיוחד היה למצוא מתרגם לעברית ל **30 הדרשות לחגי ישראל** בשפה הפורטוגזית של **שמואל יחיא**, קדמון משפחת **גליקשטאט**, ולהוציא לאור מפעל חיים משני זה של הסוחר הבינלאומי **אלווארו דיניס** בשמו הלועזי, שהודפס בהמבורג בשנת 1629 !! מתרגם כזה מצאתי ב 1996 אך אחרי נסיונות תרגום של שתי דרשות הרים הנ"ל ידיים, אך מצא חבר, **שמעון קומר** מירושלים, שהשלים מפעל תרגום זה במשך 5 שנים. ערכתי את הטקסט ותרגומו וביוני 2003 הבאתי עבודתי זו, – בתוספת הקדמה היסטורית על שושלת **דון יחיא**, – ובתוספת נספח "הערות והארות" לכל דרשה, – ועוד השלמות חשובות פרי מחשבתי ועטי לבית דפוס "סאלי" בחדרה. העבודה צולמה בשיטה הדיגיטלית ב 36 עותקים ומסרתיה במחיר העלות לכל בני משפחתי שהיו מוכנים להשקיע 140 ₪ לעותק, כולל מחיר הכריכה הקשה.

עתה אני מציין את כל מפעלי זה, בלי לפרט פרטיו, כי אלה נמצאים בתוך הכתובים, הן בכתב ידי והן בספרים המודפסים. אציין בהקשר לכך, כי גורם אפשרי ללהטי לרשום את קורותי, היה תיאור בריחת קבוצתי דרך הפירנאים בשפה הגרמנית, שנכתב במחברת כיומן על ידי בן קבוצתי **יצחק זכאי** (דיבוק) תוך כדי עלייתנו ארצה באוניה **גינאה** ואשר נפטר ב 1975. כאשר באתי לבקר את אלמנותו והילדים, ראיתי מחברת זו מונחת על המזנון. הצעתי מיד לתרגמה לעברית ואמנם קיבוץ בארות יצחק, קיבוצו של חברי ז"ל, הוציא לאור חוברת זו במימון "התאחדות עולי צרפת", בסיוון ה'תשל"ו = 1976. ואז התחלתי גם אני לחשוב על כתיבת זכרונות.

ועתה ב' 2004, אני שוקד כבר קרוב לשנה על כתיבת זכרונותי, כהמשך לספר "מגולה לגולה – בתוך השואה – עד ראשית הגאולה", המסתיים עם הכרזת ארגון "האומות המאוחדות" על זכותנו למדינה עצמאית, בסוף שנת 1947.

חיינו כגמלאים

החל משנת 1987, אחרי גמר כתיבה ידנית של 4 כרכי ההיסטוריה המשפחתית ותיאור נעורי באירופה, – כולל התקופה הנאצית, בריחתי לספרד, עלייתי ארצה וראשית ההתערות בארץ והיכרותי עם **שושנה**, – התחלתי לרשום במחברת כל פעילות יזומה על ידי וכל פעילות אחרת בעלת תוכן וענין. בסוף כל שנה ריכזתי את המידע בתדפיס וכך יש בידי דפים מתומצתים של כל מה שעשיתי, **שושנה** ואנוכי במשך השנים. בהמשך כתיבתי אשתמש בתמציות שנתיות אלה כדי לתאר את חיינו כגמלאים. כן אפתח אלבומי התמונות ואעזר באלה, כדי להשלים את תיאורי.

ניתוח בבלוטת הערמונית

כבר בזמן מסענו באירופה התחלתי להרגיש בבעיות, כי נאלצתי לצאת לשירותים יותר ויותר בתכיפות. המצב הורע עוד, כשהיינו שוב בבית ובתחילת 1986 פניתי לרופא אוריאולוג בקו"ח בחדרה. זה קבע לאור בדיקותי, כי בלוטת הערמונית שלי מוגדלת וכי לא יהיה מנוס מניתוח בה. הוא אף קבע לי תור בבית החולים "מאיר" בכפר סבא, בעוד כ-3 חודשים. על סמך השאלה, אם זה לא ניתן לדחיית-מה, הוא הסביר, כי להפך, המצב יורע במהירות, כי הבלוטה במצב של גדילה מהירה, וכי עוד אבקש הקדמת הניתוח. ובאמת, בימים ושבועות לאחר מכן, נאלצתי לקום עד 5 פעמים בלילה ולא יכולתי יותר לנסוע באוטובוס, כי רק במכונית, כי אני יכול לעצור ולהתפנות בדרך, או ברכבת, כי יש בה שירותים. הניתוח נקבע ל 9.4.1986.

בבית החולים "מאיר" עבדה תלמידתי המיוחדת **מזל משה** כפיזיותרפיסטית, ובה נועצתי. לא אפרט פרטי האישפוז, הגם שנשארו לי זיכרונות מיחס הרופא הראשי ומן ההכנות לפני הניתוח. ההרדמה הייתה מקומית בתחתית הגב ולא הרדמה כללית. נתנו לי אמנם גם תרופת טשטוש ואני זוכר את השעון בקרן זוית עיני מולי, בזמן שנתחו אותי. גם את הערת הרופא המרדים, שעתה הסתיים הניתוח. כאב לא חשתי. זה בא אחרי שעכבתי כבר בחדר ההתאוששות וכאן באה לעזרתי תלמידתי הטובה מזל, שהותר לה להכנס אליו, כדי לשאול לשלומי. זו היא שדאגה עקב תלונתי, כי אקבל עוד זריקת שיתוק נגד הכאב החזק, שהתפשט בבטני.

תלמידתי לשעבר **מזל** מסרה **לעושהנה**. כי ניקו בעת הניתוח גם כמה גידולי עור פנימיים, בלתי ממאירים (diverticles) מתוך שלפוחית השתן, אחרי שהתמתי מראש לפני הניתוח, כי הרופאים רשאים לטפל במפגעים נוספים בחלל בטני, בשעת הניתוח. וכך רשום גם בדיאגנוזה שנמסרה לנו.

כפי שהוצע לי על ידי המטפלים, כי רצוי להתהלך הלון וחזור בתוך המחלקה, כדי לזרז את הריפוי וגם את זרימת השתן במידת האפשר, נהגתי כך מתוך משמעת ורצון חזק לחזור לבריאות טובה במהרה. אך כ-3-4 ימים מאוחר יותר קבלתי לפתע חום גבוה, מלווה בצמרמורת והרופא האורולוג הראשי שהוזנק על ידי אחות נתן הוראה, לתת לי מיד תרופה אנטיביוטית חזקה ואף התנצל לפני באומרו, כי לא גרמו לזיהום המתפתח "בכוונה" (?). מדוע הוא התנצל ? כי בביקור לפני הניתוח פלט מפיו אמירה, שלא הייתה הכי "חכמה": "אהה, כאן בחדר נמצאים פרסים". לא הבנתי אמירתו זו. רק מאוחר התברר לנו, כי כוונתו הייתה, כי לא נתנו לו "טיפ מכובד" לפני הניתוח, לא אנוכי ולא הדייר השני בחדר, שהיה באמת ממוצא פרסי. גם הוא לא ידע כנראה, כי נהוג לבקר את הרופא הראשי בביתו ולהשאיר לו "טיפ" כזה לפני הניתוח. אנו חשבנו לתומנו, כי הניתוח כלול בסל התרופות הרגיל של קופת חולים כללית, ונושא השוחד כלל לא היה נהיר לנו ולא היינו מודעים לו. עניין זה נודע לנו עקב שאלה שעאל אותנו חבר מחיבת ציון שטיפל באביו באותו נושא והוא כן נהג כך. אגב, אותי ניתח מנתח מתמחה, רופא אורולוג מנתניה.

עקב החום הוחזקתי כמה ימים יותר בבית החולים וכאשר שוחררתי, בא בנו **אבנר** לקחתני הביתה. הרגשתי חולשה קשה מאוד ולא יכולתי לשבת, לכן שכנתי בספסל האחורי כל הדרך הביתה. גם בבית חשתי חולשה קשה והרגשתי רע. אחרי שהתקשרתי לתלמידתי הנאמנה **מזל**, היא הסבירה, כי אני חש רע מן הכדורים האנטיביוטיים, אך שאתאמץ ולא אפסיק לקחתם עד גמירתם. תפסו אותי התקפי חולשה קשים והראש היה עלי כאבן רחיים. מאוחר יותר הבנתי מרופא המשפחה, אילולא באתי אליו בתלונה, היה מחליף לי את סוג האנטיביוטיקה, כי אני רגיש כנראה לאותו סוג שניתן לי. חבל ! התפרים בתחתית בטני הקשו עלי מאוד, לכן שכנתי-ישבתי פרקדן על כסא נדנדה והחלטתי להמשיך בעבודת הכתיבה שלי אודות עבר משפחתי. ימים מספר לפני הניתוח התחלתי את הכרך השני ורשמתי בתחילתו 2.4.1986, דהיינו שבוע לפני הניתוח ועתה המשכתי, גם במטרה לשכוח את הסבל שסבלתי וכן כדי לגבור על הבטלה, אותה לא סבלתי.

כשבוע אחרי שחזרתי הביתה, חל חג הפסח. **רחל ואבנר** הזמינו אותנו לליל הסדר לביתם, אז עוד בבית **דן ומרי פרנק** בחיבת ציון. לקחו אותי לשם במכונית, כמדומני, אך חזרתי רגלית אחרי הסדר הביתה, הליכה שלא הייתה קלה לי, אך רציתי בכך. הישיבה בסדר גם היא גרמה לי סבל-מה.

תקרית מוזרה ובלתי צפויה : אך כאן עלי לסטות מן הנושא הזה. סיימתי כתיבת הכרך הראשון (133 עמודים בכתב יד בתוספת הרבה איורים מסוגים שונים) כשבוע-שבועיים לפני הניתוח, עבודת שחזור ומחקר יצירתית וראשונית של כחצי שנה. על פי עצת אחד ממכרי החלטתי לצלם את העותק היחיד הזה, כדי שתהיה בידי חזרה, שמא יקרה משהו לעותק היחיד. מה לא יותר טבעי עבורי מלבקש מעובדי המרפ"ד בחדרה, שעזבתי את עבודתי שם רק לפני כמה חודשים, לעשות לי עבודה זו, בתשלום כמובן ? אוסיף ואדגיש, כי אני חשבתי את עצמי בן-בית במפעל אותו הקמתי, כמו אותו גנן-גמלאי המבקר בגן הציבורי אותו שתל וטיפח במשך שנים רבות, ונהנה עתה מפרי יצירתו, ומכרו מברכים אותו ומקבלים אותו בסבר פנים טובות. ובאמת, כאשר בדרכי בחדרה עליתי מדי פעם למרפ"ד, קבלו אותי תמיד ביחס לבבי, כפי שגם אנוכי חשתי כלפי עובדי לשעבר, רגש ידידותי הם ומקורב, כבעבר. לא שכחתי אותם גם היותנו בגרמניה ובצרפת ושלחתי לצוות שתי גלויות נוף, הן מהמבורג והן מליון, כמובן עם ברכות לבביות. כאשר בקרתי בפעם הראשונה במרפ"ד אחרי חזרנו ממסע החיפושים שלי באירופה המערבית, התקבלתי בשמחה רבה. **מרים** אף חיבקה אותי, דבר מנוגד מאוד לאופייה המאופק, אך אני קבלתי זאת בסיפוק, אחרי העדרותי במשך יותר מחודש, כי הבנתי כי חיבבו אותי באמת ולדעתי גם בצדק, אחרי שנים של עבודה משותפת ויחס הדדי טוב ואף לבבי תמיד. הרי כמו משפחה היינו במשך שנים ושוחחנו אף על עניינים אישיים והשתתפנו זה עם זה בשמחות במשפחה, כגון בר-מצוה, נישואים וכדומה.

עתה בהגיעי כמה ימים לפני הניתוח, שחששתי ממנו כמובן באופן טבעי ואשר ספרתי לעובדי אודותיו, פניתי למזכירות לבקש עזרה. מיד התנדבה **יהודית** בהסכמת **אורנה ומרים** וניגשה עמי לחדר הספרייה, בה עמד מכשיר צילום חדיש, אותו לא ידעתי להפעילו, כי נרכש לאחרונה. בעוד **יהודית** מלמדת אותי צילום עמוד אחד, שני ושלישי, כדי שאדע לפעול בהמשך לבדי, הגיעה **חווה** בריצה וציוותה בכעס ובסערות-רוח על **יהודית** לחזור מיד לעבודתה... הייתי המום, ואף נפגעתי. מה קרה ? וכי אסור לפקידתי לשעבר לעזור לי ?? וכי לקוח אחר, גננת, מורה או מפקח צריך לקבל את אישורה של "המנהלת", לפני קבלת שרות בתשלום ??? זה לא היה הנוהג בימי עבודתי ולא יכולתי לקבל, כי עתה הנוהג הורע עד כדי כך.... נדמה לי, כי מאוחר יותר העמדתי את **חווה** על התנהגותה היותר "ממוזרה" זו, אך לא זכורה לי תגובתה. תקרית זו ציערה אותי מאוד ובאחת ההזדמנויות שבאה, כאשר נסעתי עם **אמי מומי** לבקר את דודה **אני** בבית האבות "מלבן" בפרדס חנה, ביקרנו את **חווה** בביתה, ביקור ידידות ונימוסים, כדי "לשבור את הקרח".

קיויתי, כי בביקור אישי זה, כיביתי את אש הקנאה של המנהלת החדשה שירשה את משרתי, הגם שלא הבינה הרבה מן החינוך הבית-ספרי, כי הייתה גנת מן השדה. **צ... ע...** העביר אליה את הניהול, בלי להתייעץ עמי, כי כך לא נתבטלה המשרה כליל, הגם ש**חווה** עבדה רק בחצי משרה מטעם המרכז הפדגוגי הארצי ועוד שישית משרה קבלה ממחוז חיפה. אך מעמדי של "מדרין פדגוגי" במסגרת דרגות הפיקוח הועבר לאחד המפקחים האזוריים שלא זכה בדרגה, כך נודע לי מאוחר בהרבה יותר... ז.א. המחוז הרוויח בפרישתי את דרגתי שהועברה אליו מן המרכז הארצי והצליח לקיים את ניהול המרפ"ד בדרך נלוצה... בלי דרגה כלל. – ביקרתי גם בשבועות ובחודשים מאוחר יותר במרפ"ד, כי רציתי להשתמש בספריה הפדגוגית אותה יזמתי, טיפחתי וקידמתי, בלי שיכולתי להשתמש במאגר הספרני החשוב הזה, כי בשנות עבודתי לא היה לי אף פעם זמן לכך. עבור הציוד האור-קולי חיברתי ספר "קטלוג לאמצעי לימוד הניתנים להשאלה", אך קטלוג זה ובו 201 עמודים, לא הכיל את מאות הספרים העיוניים והחברות, שלא הושאלו. לכן באתי לערוך לי רשימות של ספרים ואף של מאמרים שיכלו לעזור לי במשימה שעמדה לפני: **חקר היסטורי של אבות-אבותי והארצות והתקופות בהם חיו.** וכך ביליתי שעות רבות במרפ"ד, פעם-פעמיים בשבוע, כאמור במטרה לנצל ס.כ.ס. את המפעל אותו הקמתי בשנות הגמלאות שלי, וכי לא הייתה לי זכות לכך? כן הכנתי כרזות רצף של תקופות היסטוריות (גלות בבל, גלות רומא וכו') ושקפים כדי להשתמש בהם בהרצאות, אליהן הזמנתי ע"י ועדות להשתלמות במחוזות שונים, למשתלמים בחוגים אוניברסיטאיים ובמרכזים פדגוגיים. – ביום כזה, זמן קצר אחרי חזרו ממסענו באירופה, הופתעתי לפגוש בחדר המזכירות את **אורנה**, שהזרה לפתע למשרתה בחדרה. לשאלתי ענתה, כי "לא היה לה זמן לספר לי על חזרתה", כי היא נאלצה להחליט על כך באופן פתאומי, אחרי היעדרות של שנתיים. זה היה מוזר בעיני וחשתי שמעלימים ממני דברים. כיום אני מניחה, כי זו **חווה** שפנתה אליה, כי הייתה מנוסה בהרבה ממרים, שמלאה את מקומה זמנית. – בלי קשר, לי היה מובן שזכותי לבוא כל אימת שהייתי זקוק למאגר הרב-גווי במרפ"ד, כי הרי ספריה עיונית-ציבורית לא הייתה קיימת בחדרה וזו הרי הייתה הסיבה, מדוע יזמתי ובניתי ספריה פדגוגית במרפ"ד עבור מורי הסביבה. לכן לא התיחסתי להעלמת דברים ממני, לא של **חווה** ולא של **אורנה**. אך יום אחד מצאתי עותקים של הקטלוג שיצרתי, מונחים בעק אשפה בפרחודור, מוכנים להיזרק, ואז לקחתי לי עותק אחד למשמרת והוא זה אשר ברשותי כיום. מסיבה זו נכנסתי יום אחד לחדר ההנהלה והוצאתי מן המדפים שקפים שיצרתי להדרכה, כי ראיתי, כי המנהלת החדשה מנסה להיפטר מכל מה שיצרתי, מתוך קנאות חולנית וילדותית בעיני. נוצרו יחסים מוזרים כלפי, שלא הבנתי את סיבתם וטיבם.

המכון לחקר עמנו – והספרייה הציבורית במרפ"ד חדרה

בתל אביב פעל מכון לחקר עמנו, אשר השתלכתי בו בהרצאותי. להלן מועדי הרצאותי ונושאייהם בהם:

במרס 1985: השפעות זרות על תרבות ישראל, כגורם לפילוג בעם;

במרס 1986: הקשר בין יהדות לציונות וארץ ישראל;

באפריל 1987: מסקנותי כצאצא של יהודים בגלויות שונות, לקימו ומהותו של עם ישראל;

ביוני 1988: מה הם הלקחים מאכזרן קהילות עתיקות וחדשות לעתיד הגלויות של היום?

בנובמבר 1988: הקשר והיחס בין הישראלים ויהודי התפוצות;

ביוני 1990: שמות פרטיים ושמות משפחה של היהודים;

בדצמבר 1991: יהודי אתיופיה, "חודם והבנת אופיים המיוחד לשם קליטתם *;

בנובמבר 1992: קליטת עולי אתיופיה, בעיות ופתרונות *;

ביולי 1993: 500 שנה לגירוש ספרד;

ביוני 1996: מגירוש ספרד ועד לשואה – מגולה לגולה ואין תקווה;

כל הנושאים הנ"ל הודפסו והופצו כחברות וברשותי דוגמה מכל הרצאה. כמובן שהשתמשתי בספרייה הציבורית במרפ"ד חדרה כדי להכין נושאי הרצאותי ואוכזבתי קשות, על כי המנהלת ניסתה שוב ושוב להגביל אותי בעימוש אמצעי העזר שבמרפ"ד. היא פעלה בסתר, ואף הסיתה את מזכירתי לשעבר נגדי, שרכשה לי עד כה יחס חיובי ומכובד, הכל מרוח רעה של קנאה פרימיטיבית. על מעבר מיוחד ביחסים אלה, אכתוב מאוחר יותר בנפרד. במיוחד עסקתי במשך שנתיים במחקר ממשי בספרות המרפ"ד, בכל אשר נוגע לעולים מאתיופיה * (ראה למעלה) ואני חושב שנהייתי למומחה בנושא זה. בו-זמנית גם הדרכתי בהתנדבות כמה קבוצות של גברים-עולים מאתיופיה וגם מהם למדתי אודותם, ולא רק לימדתי אותם עברית, ארץ-ישראל ויהדות של היום. גם על-כך אכתוב עוד בהמשך הסקירה.

חזרה לכרך ב' של כתב-ידי בעת החלמתי מן הניתוח. כאמור לעיל, התאמצתי להמשיך את כתיבתי ביד, כמעט מיד אחרי הניתוח. בכרך השני התחלתי לסכם את מחקרי ברשימות החברה קדישא האשכנזית בהמבורג, שהחלה את פעולה בשנת 1714. ערכתי רשימה של שמות כינוי של יהודי המבורג הנפטרים עד 1814 (100 שנה) וניתחתי את מקור השמות ע"פ תכנם והגעתי למסקנות מענינות ביותר באשר למוצא היהודים ועיסוקיהם ועוד סיבות לכינויים, כי הרי חובת שם משפחה לא הייתה קיימת עדיין בתקופה זו.

בדפדפי באלבום התמונות מתקופה זו אני רואה, כי בפורים 1986 חגגנו אצל **מוטי**; בקיץ נסענו עמה לים מכמורת; באוגוסט ביקרה בארץ כל משפחת **נגר** שבאה מקנזס סיטי לחופשת הקיץ; ובספטמבר חגגנו עם כל המשפחה אצל **אפרת ויהודה** את חנוכת דירתם הראשונה ברחוב בן גוריון בגבעת שמואל.

[אחרי שהתחתנו באוגוסט 1984, ב י"א באב].

באותו קיץ נפטר חברי הטוב **שלמה גרונדמן** מחדרה, השני מחברי הקרובים [אחרי **דיבוק-גדר זקס**] שעבדנו ביחד בחורף 44–1943 ביערות Trèves. כנראה שסבל ונפטר ממחלת אלצהיימר. הוא היה לי חבר טוב באמת, זכרו יהא ברוך. אין לי רישומים נוספים משנה זו וברור לי, כי פרט לכינוסים המשפחתיים העמחים שהיו מנת חלקנו, עבדתי בהתמדה בכתיבת הכרך השני שנושאו הוא עבר משפחתי בהמבורג והשלישי והרביעי, שהם תיאור חיי משפחת הורי תחת המשטר הנאצי, כולל תקופת השואה, בלגיה, צרפת ולבסוף בריחתי מצרפת לספרד, אותה תיארתי מזכרוני אך גם מאוסף רישומי חברי – **דיבוק**, הוא **גדר זקס**, **ז"ק סמואל**, **פליקס שטאל**, **אלפרד בוהם**, וחומר רב של **ננס**, הוא **אליהו זומר** בארה"ב, שעלה לי כמאה עמודים בכתב יד, תיאור חי והומוריסטי במידה רבה.

ב 9.4.1987 סיימתי את כתיבת העבר, של אבות-אבותי ושלי אישית. ועתה פרטים על השנה הראשונה, 1987, שניהלתי בה כבר

סיכום אירועים שנתי של גמלאי:

כפרט ראשון רשום: "התגלתה מחלתה של **קרן** והיא קבלה בעקבות זאת טיפול כימיוטראפי ואחר במשך שלוש שנים ועוד שנת ביקורת". באחד מימי האביב או הקיץ פקדה את **קרן** בת ה 9 כעין שפעת קלה, עם חום עולה ויורד. בוקר אחד היא באה אל הסבתא **שושנה** ומתלוננת, כי רגליה כואבות מאוד באופן מוזר. **שושנה** מציעה **לאתי** ללכת עמה אל הרופא באופן דחוף וכך אמנם עשתה. ד"ר **יואב הילמן** חשד מיד במשהו לא כשורה ושלה אותן לשקיעת דם בבית החולים "הלל יפה" ליד חדרה. בו-ביום מתקבלות התוצאות – ספירת גופיפי דם לבנים נמוכה, סימן למחלת הלוקמיה בדם. מזעיקים לבית החולים את ד"ר **הילמן**, וזה מסביר **לאתי** המבוהלת את האמת: **קרן** זקוקה לאישפוז באופן מידי ולטיפול כימיוטראפי במשך תקופה ארוכה עד שתגבור על המחלה. מאשפזים אותה במחלקה האנקולוגית בבה"ח ע"ש בילינסון ליד פתח תקוה. אחרי טיפול חריף וראשוני היא חייבת להמשיך בטיפול במשך תקופה ארוכה, עד לניקוי מערכת הדם מן הגורם השלילי. כל המשפחה מתגייסת, כדי **ששמעון** יוכל להתקין מזגן במכונית. כך יוכל, אחרי תקופת האישפוז הראשונית, לנסוע עם **קרן** מדי שבוע לטיפולים, עם מכונית ממוזגת, כי עתה קיץ חם ולח. –

אחרי הבהלה הראשונית, הותאמו החיים במשפחתו של **שמעון** לטיפול מסור וקבוע בבעיית המחלה והטיפול הארוך בה. אחרי תקופת הטיפול הכימאופתי הראשוני, חוייבה **קרן** לשכב בבית, בלי ביקורים מבחוץ, כי גופה היה רגיש מאוד להידבקות מגורמי מחלה אחרים. התקינו קו טלפון ואינטרקום מיוחד מבית הספר לחדרה, כדי שתוכל להשתתף בשיעורים בהיותה בבית. מורה אחת גם באה הביתה, לתת לה שיעורים מדי פעם. היו עליות וירידות, אך תנועת חב"ד אימצה את **שמעון**, עודדה אותו, יעצה עצות רפואיות מועילות ושגרה מסרים למרכז חב"ד בארה"ב וקבלה תשובות. כל זאת חיזק את **שמעון ואתי** במאוד והם נשארו קשורים לחב"ד מאז.

כאמור לעיל, אחרי כשלוש שנים, **וקרן** בת 13, עברה התקופה הקשה מאוד. **קרן** נשארה עוד שנה בהשגחה רפואית, עד שיכלו להכריז על מערכת דמה, כי היא נקיה מגורמי המחלה.

יש להודות ל**ד"ר הילמן** על האפקטיביות של הגילוי המהיר; לבני המשפחה מכל הצדדים שעמדו לימין **שמעון ואתי**; לרופאים והצוות המטפל בבית"ח; לאנשי חב"ד התומכים מבחינה אמונית ומעשית **ולקהב"ה** שהשגיח ממרומים על **קרן** ועל המהלכים להבראתה המושלמת.

באותו קיץ באו לביקור מקנזס-סיטי **נעמה, מנחם** עם **רונית ומיכל**, גם לתמיכה **בקרן**. **חגי וחגית** היו אז בארץ מבאי ביתנו הקבועים. באלבום התמונות שמורים צילומים מטילים בסביבה שערכנו עם **קרן** כדי להנעים לה את החיים ואירועי משפחה אחרים מתקופה זו.

פעולות יזומות ב 1987: הרצאתי 10 הרצאות – פעמיים באונ. בר-אילן למורים משתלמים בנושא "שמות המשפחה"; שתי הרצאות ב"חקר עמנו" ו"בבני ברית" בחולון על "חקר משפחתי"; ב"קתדרה נשים" בכ. הרא"ה על "מתי הייתה יציאת מצרים?"; ב"אמונה" באר-שבט על "משחקים מפתחים" להורים; לבנות "אלישבע" ביום הזכרון לשואה, כהכנה לקראת מסען לפולין.

לימוד בני מצוה: בחיבת ציון = גלבר, אוהד בצינסקי, שכטר.

בחרב לאת: יהואר, זגורי, חדש, לייבוזיק, שגיא.

כן לימדתי ע"פ בקשת **אורנה**, מזכירתי לשעבר, את בכורה **רוני עמר מעינב**, והשתתפנו בשבת הבר-מצוה שלו ביעוץ זה, בחוג משפחתה. בס"ה = 9.

כמו-כן **חיברתי כתבה** בשם "**כוונה**" אודות "שיבושי פיוטים אצל האשכנזים בר"ה וביוה"כ" ותפילת "נחם בט" באב במנחה" ושלחתיה ל 22 רבנים חשובים.

כמה מהם הגיבו. הרב מן ההר הגיב בחיוב. שכפלתי את החומר במרפ"ד חדרה תמורת תשלום. בן ציון אריאלי אייר שער למאמר ברצון ובהתנדבות.

פרויקט "שמות המשפחה"

בחורף 1988 עיבדתי את הנושא "שמות משפחה ומה ניתן ללמוד מהם" על פי רישומים והודעות-אבל בעיתונים שאספתי במשך תקופה ארוכה. אחרי המישה חודשים של עבודת ריכוז והכנת כל הפרקים, ארבעה מרכזיים במספר, ועוד תת-פרקים, הדפיסה **אפרת** במחשב את הקובץ שנוצר, בן 60 עמודים. החומר בנוי ממידע בסיסי ובתרגילים לתלמידים. במרכז הפדגוגי בחולון, בו הרצאתי בנושא זה, ובמקביל בהשתלמות מורים באונ. בר-אילן, היו מוכנים לשכפל את הקובץ עבור המשתלמים. לפני שהחלטתי להעביר את 60 הדפים המודפסים לשם, לצילום ולשכפול, סיפרתי במרפ"ד חדרה על המשימה ושאלתי את הפקידות **אורנה, מרים ויהודית**, באחד ממפגשי ארוחת העשר שנהגו עוד מזמני, באם ניתן לעשות את העבודה בחדרה, תמורת תשלום כל העלות, כמובן. שלושת הבנות, -פקידותי בעבר, הגיבו מיד בחיוב. כששאלתי, אם לא רצוי לקבל על כך אישור מן המנהלת **חווה**, ענו לי כולן פה אחד: "מה פתאום"? "זכי אנו נדרשות לקבל אישור כזה ממנה עבור עבודות שאנו עושות למען מנהלים, מפקחים או כל לקוח אחר"? "אז בודאי לא בשבילך, שזה אתה שהקמת את המרפ"ד". שמחתי כמובן, כי כך יכולתי ביתר קלות לעקוב אחרי הביצוע. **אורנה** הזמינה מיד את ספק הנייר **אובר** מרחוב הלל יפה וחישבנו עמו, כמה שעויות לצילום וכמה נייר לשכפול אני זקוק וזו היא, מזכירתי הנאמנה מאז, שהתווכחה עמו על המחיר, בעמדה על כך, שלא יקח מחיר יקר יותר מאשר זה שהוא גובה מן המרפ"ד. וכך היה! תוך זמן-מה הגיעו 12 חבילות הנייר בעבור שכפול 100 חוברות כפול 60 עמודים, 60 שעויות הצילום ודיו למכשיר השכפול כנדרש לכמות זו. **מרים** לקחה על עצמה לערוך את הצילומים על השעויות ו**יהודית** הבטיחה לשכפל את הכל במשך הזמן. בקשתי מפקידותי מן העבר, בעלות הרצון הטוב לעמוד לצדי בפרויקט הזה, שיעסקו בעבודה גדולה זו, רק בשעות שאינן נדרשות לעסוק בתפקידים הקבועים שלהן עבור המרפ"ד וכך סיכמנו. לא לחצתי. במשך חודשיים צולמו העמודים ומדי שבוע באתי לקחת את הדפים המשוכפלים. קטע לאחר קטע. כל אותו זמן הונחו השעויות שצולמו והנייר שעוכפל על המדף הגדול מתחת לספרים לקריאה מונחית במדור ההשאלה והנחתי, כי **חווה** יודעת מעבודה זו, כי לא יכולתי להניח כי לא דברו אתה על-כך והחומר המונח על המדף נראה לעין-כל ובודאי גם לעיניה. כאשר נסתיימה העבודה כרכו אותה וכאשר באתי להודות לחווה ולפקידות על עזרתן לפרויקט, התברר, כי **חווה** נסעה עם בעלה לחו"ל עקב הרצאתו

בעיני ריבוי דגי-ברכה. לכן הקדשתי עותק כשי למרפ"ד עם ברכה כתובה
בו והנחתי אותו על שולחן המנהלת. **יהודית** ביקשה עותק נפרד בעבורה. כי

209

מאז שעבדה עמי בנושא "אחדות-ישראל" בהדפסה ושכפול, קבלה עותק
לעצמה מכל חוברת, כהוקרה להשקעת העבודה שהשקיעה בהתמדה.
נהייתי מן הידידות הנאה והנעימה של כל אלה שעבדו תחת ניהולי בעבר.
הקפדתי מאוד לשלם את ההוצאות של כל מה שנועשה על פי בקשתי והיה
ברור לי לגמרי שלא אנצל "זכויות כביכול", כפי שנהגו כך מנהלים ופקידים
שונים, על פי שיטת ה"מגיע לי" חלזול ברכוש הציבור ותקציביו ! אף בהיותי
עדיין מנהל המרפ"ד, שילמתי מכיסי כל הוצאה שלא הייתה כלולה בעבודה
בעבור הציבור כולו, כולל שיחות טלפון פרטיות. על כך שיבה אותי פעם מר
מרדכי קוסטליץ, מ"מ ראש העיר, באומרו, כי רק במרפ"ד ובחזרה החקלאית
של העיריה (שנוהל באותה תקופה ע"י **נפתלי טלמן**, היועץ להוראת הטבע במרפ"ד)
נוהגים המנהלים ביושר ושומרים כך על תקציב המוסד שנקבע ולא עוברים
אותו עקב כל מיני פעילויות בלתי הכרחיות.
כמובן שנהניתי מהוצאה לאור של החוברות, והשתמשתי בהן היטב
בקורסים למורים-ות משתלמים-ות במקומות השונים, אליהם הוזמנתי.

עלבון מביך ופוגע

כאשר ביקרתי כשבועיים או חודש מאוחר יותר במרפ"ד במטרה לשאול
לשלום עובדי לשעבר, אשר לגביהם חשתי עתה ידידות כנה, קבלה את פני
אורנה בזעף ובצעקות היסטריות - "אני לא רוצה לראותך יותר עם חיוך
האווילי" (או האם זה היה חיוך הדבילי ?), הפנתה לי עורף וחזרה לחדר
המזכירות, בה ישבו בארוחת העשר יתר העובדים. נדהמתי, הייתי כה נבוך,
וועלב, עד כי לא העזתי לשאול, על מה הצעקות והדיבורים המעליבים ?? אף
פעם לא נהגה **אורנה** בהתרסה גסה כזו נגדי ! להפך, תמיד שררה בינינו,
כמו גם ביני לבין יתר העובדים כבוד הדדי, התחשבות ואפילו ידידות כנה.
בהמשך הימים והשבועות התברר לי, כי **חווה** כעסה על **אורנה** כמזכירה ועל
יתר הפקידות, על כי עבדו למען הפרויקט הלימודי שלי, בהעדרה. היא קבלה
זאת כחתיירה נגד סמכותה..... התמונה מגערתה על **יהודית**, על כי צלמה
בעבורי לפני שנה ראשית כתב היד שלי, כדי להדריכני בעבודה עם מכשיר
הצילום החדש, חזרה ועלתה בי שוב. אם כך, כאן קבור הכלב.....קנאה
מטופשת.....

בהמשך ניסיתי לברר זאת, אך **אורנה** לא הייתה כתמול-שלשום עמי, להפך,
התנהגותה כלפי נהייתה לא נעימה לי. קבלתי את הרושם, כי המנהלת

מסיתה אותה נגדי בדברי הבל. אך בכל זאת היא התנצלה על כעסה לפני חופשת הקיץ בנוכחות **מרים**, האשימה את **יהודית**, אינני יודע על מה ולמה.... והיו צעקות ביניהן.... יום לפני יום הכיפור טלפנה אלי הביתה והתנצלה שוב, ובקשה שאשכח את המקרה. הייתי מוכן לכך.

פעילויותי האחרות בשנת 1988

פנתה אלי **מרים פלק**, מבית שטראוס מירושלים, לתרגם בעבור ילדיה ונכדיה של **פאני בכרך** מבית שטראוס, את יומנה כתוב בגרמנית של המנוחה, לעברית. נעניתי לכך ברצון, כי הרי **פאני** ע"ה ומשפחתה, פרט לאביה, הייתה עמנו בבריסל בימי הכיבוש הגרמני; ברחה עמנו לצרפת ונכלאה עמנו בגירס בשנת 1941, עד אשר השתחררה משפחתה מהר יחסית, עקב פעלתנות אביה, שישב אז במרסיי. למדתי רבות על דרך היסורים של משפחה זו, ועל **פאני** בפרט, בימי הכיבוש הנאצי. לבסוף הגיעו לשווייצריה, אחרי תלאות רבות.

כתבתי תמצית של "מסקנות היסטוריות" בעבור הרצאתי בכנס פסיכולוגים בחיפה, במסגרת המכון של "חקר עמנו".

כן הכנתי 3 הרצאות נוספות, שתיים עבור "המכון לחקר עמנו" ואחת ל"בני ברית" בתל אביב, בנושאים: "מסקנות היסטוריות מן הגלויות"; "הקשר בין יהודי ארץ-ישראל לגלויות"; "עממות משפחה ומה ניתן ללמוד מהם?" וראה החוברת שהכנתי בנושא לעיל.

סיכמתי את תגובות הרבנים שהגיבו לכתבתי אודות "שגיאות באמירת הפיוטים בר"ה וביוה"כ של האשכנזים" ועל חוסר רלבנטיות תפילת "נחם" במנוחה של תשעה באב, על פי הנוסח שהתחבר זמן מועט אחרי חורבן ירושלים, ואשר אינו תקף כיום ויש לשנותו, אם במעט ואם בהרבה. שלחתי אותן לכ 25 רבנים.

כן ערכתי עבודה מקיפה, לעת עתה בעביל עצמי, על פייטנים ופיוטיהם במחזור האשכנזי לחגי תשרי ובקובץ הסליחות המצוי.

אצל **שושנה** התעורר חשע, שמא אחיה **יאודה** בן ה-6, שנפטר ע"פ דברי משפחתה המבוגרים ממנה, בדרך הימית מנמל עדן לסואץ והובא לקבורה בארץ, שמא נחטף לאימוץ, כפי שטענו יוצאי תימן בימים ההם. ערכתי עמה חיפוש בספרי החברה קדישא של תל-אביב משנת 1930 ומצאנו את רישום הפטירה והקבורה בבית העלמין הראשון של תל-אביב, ברחוב טרומפלדור. אתרנו בעזרת פקיד החברה את מקום קבורתו, אשר עליו מצבה פשוטה עם הכתובת "גלמוד". הזמנו מצבה חדשה אצל עושה המצבות ליד בית הקברות

החדש של חדרה, וזימנו את משפחתה להנחתה מחדש על מקום קבורתו. כתובת המצבה פורטה בספרי "מגולה לגולה..." בעמוד 20 למטה. ארגנתי כנס לכבוד מלאת 80 שנה לשאמו ופורמי המל בגן הציבורי של חיבת ציון, עבור בוגרי ההכשרה "טלויה" בצרפת. הכנס צולם בסרט וידיאו והופץ לכל המעוניינים. לפי הזמנת "בית לוחמי הגיטאות" באו לביתי נציגי המוסד ותיעדו את "המחתרת בצרפת והבריחה דרך הפירינאים" ב 72 צילומים אשר ברשותי.

211

כתב ידי בנדון צולם בבית לוחמי הגיטאות לשימושם של חוקרים וסטודנטים והעתיקו נמסר על ידי גם ל"מכון לחקר ההגנה" על פי בקשת אנשיו. כן הדרכת תיכונסט מפרדס חנה שעסק בנושא זה, בכתיבת עבודת גמר בהיסטוריה בת זמננו.

ביקור בהמבורג אחרי 50 שנה לליל הברדלס.

הייתי פעיל להיות מזמן לטכס "שבוע זיכרון לליל הברדלס" בהמבורג, אחרי 50 שנה. כאשר קבלתי לבסוף הזמנת הסנט אחרי מאבק מסוים. – (כי טענו, שכבר ביקרתי בהמבורג – אבל זה היה ביוזמתי ועל חשבונאי) – גדלתי לי זקנקן, בעקבות שלושת השבועות וט" באב, כי לא רציתי לייצג את משפחתי בפנים צעירות מדי. ואמנם טסנו, **שושנה** ואנוכי עם קבוצת יוצאי המבורג מן הארץ לשם ובקור מקפא של נובמבר 1988 היינו ממשותתפי הטכסים השונים, על חשבון סנט המבורג. הכל היה מרשים ומכובד, כיאה ונאה כיום. נפגשנו שם עם בן דודי **זיגפריד-שלמה גליקשמאדט** ורעייתו **פיליס** נעימת הסבר. בין הערייה העתיק ואולמותיו מרשימים מאוד ! ב 10 בנובמבר בבוקר התקיים טכס זיכרון על כיכר בית הכנסת הגדול לשעבר, אותו ראיתי אז בוער מבפנים. קבוצת יוצאי המבורג הצטלמה בו וניתן להכיר בלבושנו, כי היה קר מאוד. כן נראים היטב בתי מה שקרוי "גרינדל" מסביב, כפי שאני זוכרם מלפני 50 שנה. כן ביקרנו בבנין בית הספר היהודי בו למדתי אז. כיום יש בו בית-ספר לספרות. נעמדתי ליד הדלת על כיתתי לשעבר והדגמתי **לשושנה**, כיצד נהגו אז בבוא המורה מחדר המורים. שני גברים צעירים שעקבו אחרי "הדגמתי" נדהמו להבין רק זה עתה, כי באמת חיו פה ילדים יהודיים והם הזמינוני לאחד הערבים לחוג שלהם, כדי שאספר "מה היה אז" ! שאלו גם על מצבנו בארץ עם הבעיה הפלסטינאית, וסיפרתי בגילוי לב, כיצד אני רואה את הבעיה ופתרונה. מיעוהו מבין השומעים לא הסכים עמי, אך רוב השומעים הקשיבו ושתקו... – כן הראיתי **לשושנה**, היכן עמד אז בית הדירות בו גרנו, בבנקה-שטראסה מס 2.

כחודשיים לפני האירוע, נפשנו במלון כינר ליד הכנרת ונסענו יום-יום לרחצה בריאותית בחמת-גדר. שם הכרתי זוג גרמנים יוצאי המבורג רק לפי מבטאם ההמבורגי. יזמתי שיחה עמם, והם באו לפגשנו בהמבורג במלון בו התארחנו. כן ביקרו אותנו במלון הזוג **אלקה וגזינה ינסן** מאומם ליד אמדן. בשבת

התפללנו בבית הכנסת החדש, שהוקם מכספי ק"ק המבורג הנחרבת, שהוחזר לקהילה המתחדשת, המורכבת מיהודי פרס ואחרים, שבאו לאחרונה. התפלאתי לשמוע ילדים יהודיים ממוצא פרסי, מזרחיים במראם, דוברים גרמנית כאילו זוהי שפת אמם. בבית הכנסת התקיים טקס בנוכחות כמרים קתולים ואוונגלים והיה לי קשה לראותם עם צלבים גדולים על חזם, בבית כנסת יהודי. – צילומים רבים שמורים באלבום מיוחד, מביקור מרגש זה.

212

סידורי הביטחון מסביב לבית הכנסת ובקרבת מועדון הקהילתי היהודי היו קפדניים ובלטו לעיני-כל. ביום הראשון התקבלנו במועדון הקהילה היהודית, נשאו נאומים ואכלנו ארוחה כשרה למהדרים. באחד הערבים הזמנו בקרבת אגם ה"אלסט" למועדון החברה הנוצרית-ישראלית ובו נקשרו קשרי ידידות בין הלא-יהודים לבינינו, שבחלקם נשמרים עד היום. הטיסה בחזרה התקיימה במזג אויר סגרירי. מעל לפרנקפורט נאלץ המטוס בו טסנו לערוך סיבובים מספר מעל לעיר ומראה זה נחרט בזכרוני כמראה יפה. בחזרה בבית, הכנתי גינת חורף ונהייתי מאוד מן הטיפול בה ובירקות שגידלתי.

רשום לי, כי שלחתי בשנה זו 150 מכתבים, ביניהם גם תיאור ליל הבדולה ב-1938, כפי שנתבקשתי בהמבורג, כדי שיתפרסמו דברי כעד ראיה, בחוברת שאמורה לצאת לאור. ואמנם פורסם הקטע בחוברת Ehemals in Hamburg zu Hause [= "בעבר היה ביתי בהמבורג"] בעמוד 123 במאמר שכתבה גב. אורזולה רונט, המתעדת את מוסדות החינוך היהודיים בהמבורג. בשנת 1988 לימדתי שלושה בני מצוה מן הכפר השכן חרב לאת לקרא בתורה ובהפטרה: בני משפחות פייביש, קופרברג ושגיא.

שנת 1989

משבר עמוק וחריף: אם חשבתי בסתיו 1988, כי המשבר ביני לעובדי המרפ"ד נפתר, וכי יקדמו אותי מעתה בכבוד הראוי לי, הן כמקים את המרפ"ד וכן כאדם מבוגר, הרי טעיתי מרות. באחד הימים סופר לי, כי אצל אחת מפקידותי החרוצות לשעבר, חל משבר נישואין והמשפחה עומדת להתפרק. בביקורי הבא ביקשתי לשוחח עמה ביחידות בספריה ושם היא גוללה את בעיותיה ואף בכתה על כתפי. ניסיתי להשפיע על מצב הזוג בביקור בביתם ובשיחה עמם. שניהם היו נפעמים מרצוני הטוב, אך בסופו של דבר הם נפרדו. בעלה של פקידתי נהג עמה באופן קשה וסגר לפניה את חשבון הבנק המשותף שלהם והיא נשארה ללא מזומנים, כדי לפרנס את עצמה ואת בתה הצעירה. לכן פניתי למזכירתי לשעבר בהצעה, לערוך מגבית פנימית בין עובדינו ונעמיד לרשות "חברתנו" הלואה זמנית, עד אשר תעמוד שוב על

רגליה, כי הרי היא עובדת ותקבל לחשבון בנק שתפתח על שמה את משכורתה בקרוב. הצעתי התקבלה במקום במאור-פנים והבנה, בבזז ובכעס ונאמר לי: "היא לא צריכה אותך" ! נדהמתי מעצם התגובה ומן הארסיות בה נאמרה, כמעט נצעקה, ולא הבנתי את הגישה הרעה. הרי תמיד עמדנו זה לצד זה בכל מיני אירועים משמחים ומצבי חולי ! אז מה קרה עכשיו ?

סיכמתי אז בסוף 1989 את הדברים כך: "עקב משבר משפחתי של י. ונסיוני לעודד אותה, עלתה קנאתה של א נגדי. - ח. בחשה כנראה ברקע ודרשה ממני שאפסיק לבוא למרפ"ד, כי "מעלתי בעובדים בנצלי אותם לעבודתי....-א. נהגה מעכשיו בגסות כלפי ולא רצתה יותר לשרת אותי. כל פעם שבאתי למרפ"ד, היא עזבה את חדר ההשאלה והשאירה אותי לבד, הגם שהייתי מצויד באישור לקבל ציוד בהשאלה, בשם המחלקה לרווחה של העיריה, בשורות התנדבותי במועדון לעיוור ובמועדוני גמלאים אחרים. בינואר 89, אחרי תקופה בה ניסיתי להתאפק, החלטתי להאבק על זכויותי לקבל שירותים רגילים וליגאליים, כגון עיון בספריה, יצירה בסדנא ולהשאיל פריטים במרפ"ד. - כתבתי בשנה זו מעל 50 פניות ותביעות להתערבות לעיריית חדרה, למשרד החינוך ולהסתדרות המורים. - במרס 89 ביקר בביתנו מר יוסף יונאי, כביכול כדי לחקור את התפתחות המרפ"דים תחת הנהלותיהם של קורמי צ.ע. אך למעשה כדי להסוות איסוף חומר נגדו, כי היה מעורב באופן פעיל בדה=ליגאליזציה שלי כלקוח של המרפ"ד... נוכחתי בכך פעם בבואי לעיין בספר חדש- "ממזרח וממערב" - בספריית המרפ"ד. הוא הסתודר קודם עם המזכירה, ללא נוכחות המנהלת, וניגש אח"כ גם לספריה לחקור אותי- "מה אתה עוד עושה פה" ? כמובן שהסברתי לו, את השיבות הספריה בשבילי ועתה בספר החדש למחקרי ההיסטוריה. באותו חודש נפגשתי גם עם מאירה קפלן, רכזת לרווחת הגמלאים של מ. החינוך ועם ח. במרפ"ד. דרשתי יחס נורמלי. כל זה לא עזר. אחרי חודשים רבים, באוקטובר 89 דרשתי ביקורת המשרד על התנהגות בלתי נורמטיבית של מנהלת המרפ"ד והמזכירה שלה כלפי. בדצמבר 89 התקיימה ישיבת בירור בעירייה, אותה דרשתי עם מפקח המרכז הארצי שלום אטלס, מ. קוסטליץ והמפקח יואב ארינא, יו"ר ההנהלה של המרפ"ד לעת הזו. אגב, האחרון לא לקח חלק בהסתה נגדי. ח. שהוזמנה לבירור, לא הגיעה, על אף דרישתי לערוך בירור ביחד עמה. גם גדי דיני מהסתדרות המורים התערב לטובתי וכן נציגות הסתדרות המורים בחדרה, זהבה בלן, חווה שדיאור ותחיה אורן. יו"ר ועד המנהלים של המרפ"דים מרדכי פרידמן הפנה אף הוא מכתב הריף ביותר להנהלה

המקומית ומ"מ ראש העיר בחדרה שהשתתפו עם **צ.ע. ו.ח.** בנסיון חסר התקדים לאסור ביקורי במרפ"ד. בעקבות כל אלה הוכרה ס.כ.ס בינואר 1990 זכותי לקבל שירותים במרפ"ד כמו כל זכאי אחר. אמנם נצחתי, אך המאבק המכוער נגדי כגמלאי, יצר בי אי-שקט נפשי רב ואכזבה עמוקה, העכיר את רוחי, בגלל התנהגות הממשיכים את מפעלי והרוצים ללכלך את שמי הטוב ולקפח את זכויותי הלגיטימיות, ללא כל עוול בכפי. רשעותן עתה נבעה מקנאתן של **ח. ושל א.** בחברתן לעבודה הפגועה, אותה עודדתי באנושיותי..."

214

אף ביקרתי אצל **א.** בבית, כדי לשכנעה, כי היא טועה בהתנהגותה, וכי עידוד אדם פגוע הוא נכון, וכי גם אותה עודדתי בעבר, כאשר הייתה זקוקה לכך מאוד! אך היא לא רצתה לשמוע את דברי והשמעתיים לבעלה בנוכחותה. עלי לציין לטובה את **מ. קוסטליץ**, אשר התנצל פעמיים בכתב, על כי הוטעה, טעה ופגע בי, כממונה על תיק החינוך בעיריית חדרה. בעבר הוא אסר עלי לבוא למרפ"ד, מוסת מצד **ח.** וכנראה גם מ **צ.ע.** עתה, אחרי שהבין את אי-הצדק שעשה עמי, ואת האוירה המרושעת של המסיתים נגדי ואת גורמיה הרגשיים-פרימיטיביים, שלח לי פעמיים מכתב התנצלות ושבה אותי על פעלי במרפ"ד ולמען אוכלוסיית החינוך במשך 20 שנה; וכמובן תמך בזכותי להשתמש כגמלאי ומתנדב בקהילה בשירותי המרפ"ד.....

כן משבח אני את ידידי וחברי **דוד מלמד הכהן** מן המרפ"ד בנתניה, אשר הסכים להופיע לפני הבוררים בחדרה, כדי לסתור את הרוח הרעה של אלה, שרצו לשלול ממני, כגמלאי, זכויות נורמטיביות, המקובלות בכל המקומות. אך הועדה הבוררת לא אפשרה לו להשתתף בישיבה כדי לחזק את עמדתי העקרונית, על-אף שבקשתי זאת, כעד מן החוץ. **דוד** נשאר כל זמן הדיון (כשעתיים) לפני דלת המשרד וחיכה לי, כדי להוכיח לי את תמיכתו בי.

כבוד ויקר מגיעים גם לזכרה של ידידתי המנוחה **אביבה הימן**, אז חברת ועד המנהלים, שלא חסכה מאמץ והטריחה את עצמה לבוא מראשון לציון להיפגש עם צוות המנהלת והעובדות-ים בחדרה עוד בראשית התנהגותן הנלוזה, כדי לשכנעם לנהוג בכבוד למייסד המרפ"ד, כנהוג בכל המרפ"דים וברוב מקומות העבודה; אך גם זה היה לשווא....

בתיק מיוחד שמרתי את כל התכתבויותי בענין כאוב זה ובין היתר גם 31 קבלות מן השנים 1981-1985, ע"ס 3.554.40 ₪ שעלשלתי לקופת המרפ"ד מתשלומים: כגון 270 ₪ תמורת שכתול דפים בנושא התפילה; 150 ₪ תמורת שיחות טלפון פרטיות; 1.500 ₪ תמורת צילום תערוכת "משחקים מפתחים" עבור סמינר לוינסקי, בו הדרכתי מו"ג; 1.150 ₪ מקופת ועד מנהלי המרפ"דים תמורת שיחות טלפון במרפ"ד חדרה, היותי יו"ר הועד בתקופה זו.

הקפדתי מאוד לשמור על טוהר הנהלת החשבונות והפרדתי תמיד בין הוצאות המרפ"ד שהייתי מנהלה, לבין הוצאות שאינן כלולות בחובת מוסד זה, ודאגתי לקבל את תמורתן. אגב, כך גם נהגתי אחרי יציאתי לגמלאות ושמרתי 115 קבלות ע"ס 657 ₪ עבור עבודות למיניציה של מפות ואמצעים חזותיים אחרים שהכנתי בסדנא עבור חוגים בהם התנדבתי; עבור כריכת חוברות סיכום ועבודה ועבור צילום טכסטים שונים. כן שמרתי מאותה תקופה, בה רצו למנוע ממני לקבל שרותי השאלה לגיטימיים בהחלט, עשרות טפסי השאלה... ועל כגון אלה טענה המנהלת שבאה במקומי, כי "מעלתי בניצול

215

פקידות וחומרי עבודה של המרפ"ד" ??? חוצפה, עזות מצח, או מופרעות נפש...קנאה, שנאה ואולי רגשי נחיתות ?

אגב כך, מאחר ונפגעתי במיוחד מהתנהגותה העוינת והבוטה בקיצוניותה של מזכירתי לשעבר, אשר רבות תמכתי בה בראשית דרכה במרפ"ד, (אף מעבר לחובתי) ועתה נהגה כאחוזת "אמוק" להפנות לי עורף, בודאי מהוראת המנהלת החדשה עליה; שלחתי כמה מן הקבלות שהיא כתבה, לחוות דעתה של גרפולוגית מקצועית, כדי להשקיט את רוחי הסוערת, שהעשיתי, אולי לא נהגתי כשורה עמה ועם אחרות במרפ"ד ? והרי התוצאות המדהימות בדיוקן, אשר כיום, קרוב ל 20 שנה מאוחר יותר, הוכחו כמתאימות גם להמשך חייה של מזכירתי זו שלא אפרטם כאן; וזהו לשון הניתוח הגרפולוגי:

"חתימתה מעידה שהכותבת חסרת ניימוסים באופן קיצוני; ערמומית מאוד; קומבינטורית וקושרת דברים באופן שלילי; ניתנת לאילוף אך אינה מתחנכת, אם כי יודעת להתאים עצמה לממונים עליה; היסטורית כשיש עליה לחצים; סובלת ממצבי רוח מתחלפים; עולה ויורדת ומאשימה אחרים; לא יציבה; דוקרנית, בעלת אינטליגנציה בינונית בלבד; בעלת פנטזיות שלא מתגשמות בדרך כלל". ברור לי

כיום, כי טעיתי בהערכת אופייה כל השנים...וצדקה שושנה, שאני תמים. פרט למאבק ארוך ומורט עצבים זה, במהלכו שאלתי את עצמי רבות, "האם אולי האשם בי" ? אחרי שלא מצאתי כל רבב בהתנהגותי כלפי עובדי, לא בעבר ולא בהווה, עסקתי ב 1989 גם בנושאים חיוביים אחרים, כדלהלן:

באותה שנה מורטת עצבים ערכתי 10 הרצאות:

"מעבר הפירנאים" של קבוצתי - במועדון בני-ברית בפרדס חנה;
 "הקשר בין תפוצות ישראל לבין א"י" - במכון לחקר עמנו בתל-אביב ובחיפה;
 "יציאת מצרים מתי קרתה?" - בנעמת נתניה, במועדון בח-ציון ובהכ"נ בחדרה;
 "היכן הר סיני" ? - במועדון נעמת בנתניה;
 "האם אנו עדות ומושגים מוטעים אחרים" - במועדון גמלאי נתניה;
 "היסטוריוגרפיה עברית מאדם עד נח", הגילים המופלגים של הדורות, - שתי הרצאות בחוג קתדרה בכפר הרא"ה.

ארגנתי 6 נושאים

הפיכת החדר התחתון לעיון, עבודה, ארכיון היסטורי-משפחתי ותצוגה; הכנתי גינת ירקות לאביב ולקיץ;

נפגשתי בשתי פגישות עבודה עם מריון כהן בת.א. בנושא "יהודי אמדן". העתקתי התערוכה "משחקים בחינוך" לשקופיות עבור סמינר לוינסקי בת.א. הכנתי סדרה או"ק (שקופיות וסרט קול) למסיבת יום ההולדת ה 91 של אמי. ארגנתי מפגש עולי האוניות Mataroa 1 Guinee במוזיאון תל-אביב ביחד עם יצחק קרמר – Zébu .

216

עבדתי בכתב על 11 נושאים

בגרמנית: זכרונותי ממורי בבה"ס היהודי בהמבורג עבור מחל. החינוך של העיר.

" : מנהגי אכלות יהודיים, עבור אלקה ינסן בפריזיה המזרחית;

מבוא ותקציר ל"שמחת פורים בעיר גלוקסטאט";

כרמסת לימי זיכרון לאבותינו ממשפחות בונדהיים וגלוקסטאט;

תמצית על התיישבותנו בחיבת ציון בעבור הארכיון המקומי;

הדפסת הרצאת מרדכי פורת במכון לחקר עמנו עבור המכון, ע"פ בקשתו;

תרגום הקטעים הנוגעים לקדמונינו בפורטוגל, מספרו של פרופ' סלומון

באנגלית, כהכנה לכתיבה מאוחרת יותר ולהדפסה מאוחר יותר;

השלמות בכרך א" של כתב ידי בנושא משפחות בונדהיים באמדן, ע"פ רישומי

החוקרת מריון כהן;

פורים בכרונולוגיה-היסטורית ע"פ הרב שלוש – השלמה להיסטוריוגרף;

הכנת תיק לתקופת התנאים והאמוראים בא"י ובבבל;

תמצות תולדות התפילה והפיוט ע"פ ספרו של אלבויגן.

לימוד 5 בני מצוה: שמעון רף ושי שכטר בחבת ציון,

רן אלון ואיל אייכנר בחרב לאת ותמיר אוזן ממושב

אומץ.

אירועים משפחתיים: לידתו וברית המילה של אוריה בן שמעון ואתי;

מסיבת בת-מצוה של תמר בת אבנר ורחל;

מסיבת הפתעה לכבודו במסעדת "אופירה" עם 29 משתתפים;

מיגואל-גיל מורה מאקוודור הגיע ארצה וביקר אצלנו.

מסיבת 91 לאמי מוטי ע"ה.

השתתפנו ב 11 נופשונים, סמינרים וכנסים מאורגנים ע"י גופים שונים:

עם עובדיה בן שלום שבת מקץ בנצרת עילית. הסברתי פרשת יוסף ואחיו. נופשון ים-המלח עם סניף חדרה בינואר; ובדצמבר עם גמלאי מ. החינוך שכלל טיול יפהפה במדבר יהודה ועין גדי (ראה צילומים באלבום חדש I). סמינר עיון עם "שורשים" במלון אריאל בירושלים: בר-כוכבא ומערות המסתור בחבל לכיש; בכנר; יהודים, נוצרים ופגאנים; באפסל; האיש

ישו.

כנס עולי צרפת באוניות גינה ומטרוא: כנס יוצאי המבורג שנה אחרי ביקור עם טיול פורים עם חציון בהרי מנשה; טיול פסח עם קבוצת נעמה-מנחם מחדרה; כמלוה מבוגר עם כתת קרן לעמק יזרעאל, בית-שאן וכוכב הירדן. כן שגרתי בשנה זו 305 מכתבים וגלויות דואר: 225 בארץ, מהם 50 בענין מניעת שרותים לי כגמלאי במרפ"ד חדרה; 65 לאירופה ו 15 לארה"ב.

פעולות תרבות בהתנדבות בשנת 1990

בשנה זו התחלתי בפעולות התנדבות בנושאי תרבות במסגרת מחלקת הרווחה של עיריית חדרה. היוזמת לגייס אותי לשם כך, הייתה שרה מסורי, רכזת המתנדבים. להלן פרטי השיעורים אשר 83 שיחות והרצאות רשומות ביומני: לעולי אתיופיה בשיכון רמב"ם, גברים; 26 שיעורים ידיעת העם והארץ, חגי-ישראל והכרת העולם;

לעולות אתיופיה בשיכון סלע, אמהות: 10 מפגשים עם משחקי לוח; ילדי אתיופיה בכתות ז-ח בב"ס בילו: 1 מפגש בנושא השמות שלהם; = 37 עולי רוסיה אקדמאים בב"ס תחכמוני: 7 ע" הכרת א"י והסטוריה יהודית; במועדון לעוורים: 26 פגישות – שמות בתורה, פרשת השבוע ואקטואליה; למתנדבי פתגם: 8 מפגשים בנושאים שונים, כולל ליווי לפארק הברון בן. לקשישים במועדונים שכונתיים: 3 שיחות בענין חגי ישראל; בה"ס צפיריים: 1 ע" = הימים הנוראים; בביטוח הלאומי: 1 ע" = חנוכה בקהילות ישראל. = בס"ה 83 שיחות

6 הרצאות אחרות בהתנדבות:

בקיבוץ עין הנצי"ב: לקחי המאבק להישרדות בשואה
בכתה ד' בבה"ס בכ. הרא"ה: ילדותי בגרמניה בשנים 1933–1939;
למורי בה"ס בכ. הרא"ה: היסטוריוגרפיה עברית מאברהם א' ליציאת מצרים;
חברה ותרבות בנתניה: מהות השמות בספר בראשית (בבית דוד מלמד);
במכון לחקר עמנו, ת.א.: התהוות שמות בתרבות היהודית;
לבנות הערות הלאומי בחדרה והסביבה: מנהגים מול הלכה (ע"י זהבה בלן).

10 הרצאות בשכר:

במועדון לפנסיונרים בנתניה: הסיפור שמאחורי העם;
ויצו בנימינה: הישרדות בשואה, סיפור קבוצות ההבשרה ומעבר הפירנאים;
חדר המורים בליכין: 3 שיחות – היסטוריוגרפיה על יציאת מצרים ותקופת
השושנים: על מגילת אסתר; הגיאוגרפיה על יציאת מצרים בסיני.
קתדרת נשים בכ. הרא"ה: 5 שיחות – המשך להיסטוריוגרפיה על ספר
בראשית עד אברהם אבינו.

בר מצוה: רועי אנגל בסיכום: בשנה זו נתתי 99 שיחות ושיעורים.
{ חסרים פרטים }

פעולות ארגון אחרות

זימון לפגישה אידיאולוגית עם ח"כ העצני בכנסת. לא הסכמתי לפעול עמו.
ניקוי והכנת מקלטו של שמעון לאיום הפצצה מעירק.

218

11 עבודות עיון, מחקר ופרסום:

– המשך תרגום והדפסת קטעים מספרו-מחקרו של פרופ' סלומון הנוגעים
לקדמוני משפחותינו בליסבון, המבורג, אמסטרדם וגלוקסטאט : דה מילאו-קסרס-אבנצור, ב 25 עותקים.

–תרגום, תמצות והדפסת המחקר של ארכיבר גלוקסטאט על הפורטוגזים
בייסוד העיר; ובראשם אלברט דיאונס, הוא שמואל יחייא ומשפחות
הנריקס, ב 25 עותקים.

– הוצאה לאור מקצועית של שמחת פורים בעיר הכצורה ומהוללה
גלוקסטאט-הת"י, כולל מפה גינאלוגית של משפחות בונדהיים-גלוקסטאט
ואבותיהם, ב 130 עותקים בבית הדפוס של אריה גליקשטט מרעננה. תיקונים
בחוברת ומשלוח לכ 80 כתובות.

– השתתפות במחקר 200 שמות משפחה הנפוצים ביותר בישראל של פרופ'
אד לאוסון מארה"ב, ובתוכו מציאת נתונים על שמות ערבים ויהודים בצפון-
אפריקה.

– עזרה לסטודנטית אביטל פלאוט מרחובות בשמות משפחה יהודיים בתימן.
– התכתבות בענין התפקיד שהוצע לי על ידי ברוך אופיר ונפתלי בר-גיורא בנוגע שיפוץ בית העלמין היהודי העתיק בקניגשמראסה באלטונה. בר-גיורא הכשיל זאת בסוף.

– התכתבות סופית וסוגרת בענין עוינותן של ח. ו. + א. ע. לביקורי העיון
שלי במרפ"ד חדרה. כבר ציינתי, כי מ. קוסטליץ כתב דברי התנצלות
בתחילת השנה ובסופה עוד פעם דברי שבח.

– פיענוח מכתבו של S. Lichtenstein משנת 1822 בידיע, שהיה כנראה סב של **יטה ל. בונדהיים**, אשתו הראשונה של **אליעזר-ליפמן בונדהיים** מאמון, באלטונה-המבורג. מכתב חשוב זה נמצא ע"י אחותי **תרצה** בין ספרי הקודש, רכוש אבי הי"ד, שהגיעו אליה.

– מציאת כרטיס הפטירה של הסבתא **קרולינה-גלה בונדהיים** בבית טרזין-שטאט אשר בגבעת-חיים מאוחד.

– הצעתי לד"ר **אברהם חיים**, מן המחלקה למורשת המזרח סדרת הרצאות על התפוצה הפורטוגזית בצפון-מערב אירופה. לא יצא מכך דבר.

– צילמתי כ 200 צילומים של ותיקי חיבת-ציון ובתייהם, לפי בקשת יחזמות ומקימות הארכיון המקומי, **לאורה פרנק ורינה אחינועם**.

לימדתי 3 בני מצוה : זאב רב-און משוייצריה, אייל שורץ ממושב אומן ושגיא מחרב לאת.

219

כן השתתפנו ב 9 כנסים, טיולים וכיפים אחרים :

– מפגש גמלאי משרד החינוך בחיפה – מלאכה יוצרת;

– ליווי מתנדבי "פתג"ם" מחדרה לטיול בפארק הברון ובמסגרתו סיפרתי את בריחת קבוצתי דרך הרי הפירנאים והצלחנו.

– טיול עם גמלאי חינוך בנתניה למוזיאון ישראל ובית התפוצות בת.א.

– סיור לימודי עם "שורשים" לארץ פלישתים בין אנשקלון לקריית גת.

– כנס הוקרה לאנשי העיירה Chambon sur Lignon, בהרי מרכז צרפת, לא רחוק מחוות Pierre Blanche, ביד ושם בירושלים. הם הצילו כמה אלפי יהודים בזמן השואה, בהסתירם אותם בבתייהם בשנות השואה.

– כנס לזכר זלמן ארן בירושלים, לפי הזמנת בתו המאומצת אביבה הימן.

– מפגש ארגון יוצאי המבורג בקיבוץ חפץ חיים.

– מסיבת פרידה לרגל פרישתם מן העבודה של ממרדכי פרידמן ומאיר גרוס במרפ"ד ראשון לציון.

מכתבים יוצאים: כתבתי כ 220 מכתבים. חלקם קשור לפעילות הנמרצת לחיסול פרשיית האיבה נגדי של חלק מעובדי המרפ"ד בחדרה בתחילת השנה וחלקם הגדול יותר לפרסום ומעלול חוברת "שמחת פורים בעיר גלוקסטאט" ; וחלקם קשור ליתר מחקרי ולקשרים עם בני משפחה בחו"ל וברכות למכרים.

– בכ"ה אלול ה'תשנ"ן – 11.9.1990 נפטרה תלמידתי המיוחדת **מזל משה-חיים** ע"ה, ממחלת הסרטן, בגיל 43, בבית החולים מאיר בכפר סבא. ביקרתי

פעמיים ליד מיטת חוליה. התאבלתי עליה מאוד, כי הייתה קרובה מאוד ללבי, אחרי שליוותיה בשלבי חייה השונים, אחרי גמר לימודיה בכתה ח' בליכין; במוסד אפרתה למחוננות ובבה"ס אוילינה דה רוטשילד בירושלים; בהיותה מטפלת בלונדון; בלימודי פיזיותרפיסטיה במוסד ויינגייט ליד נתניה ובמקומות העבודה שלה אחר-כך, בחדרה ובכפר סבא. גם ביקרנו אותה לעיתים קרובות בביתה, בשבתות, **שושנה** ואני, כאשר ערכנו טיולים רגליים מחיבת ציון וסביב לליכין. היא נשארה ברווקותה, כי לא הייתה מוכנה להתפשר על רמתה, ולא מצאה בחור מתאים לה, כך אמרה לי פעם באחת מן השיחות שניהלנו. לזכרה ערכתי חוברת זיכרון, במימון משפחתה ובהשתתפות רבים ממכריה וכותריה: **"נשמה שנתת בה טהורה היא"**. זו הודפסה ע"י בן דודי מדרגה שניה, **אריה גליקשטאט** מרעננה. כתבתי אודותיה בפרק "עבודתי החינוכית", פרק א' בעמודים 84–82.

אירועי שנת 1991.

מלחמת לבנון ומלחמת המפרץ – I

בבדיקה שערכתי גיליתי, כי לא כתבתי על מלחמת לבנון של שנת 1982. ובכן, אחרי שקבוצות הטרור של ערפאת בממלכת ירדן ניסו להפיל את המלך חוסיין, גורשו במערכה שכונתה אצלם "ספטמבר השחור" של 1970 מממלכת ירדן. נהרגו בה יותר מ-8000 מהם בקרבות, והנשארים נעו צפונה והקימו "מדינת טרור פלסטינית" בלבנון. מערך של תותחים מכל הסוגים הוקם במשך השנים בדרום הרי הלבנון, שאיים על מדינת ישראל. צה"ל פשט על מערך זה ב-1978 תחת השם "מבצע ליטאני". אחרי 4 שנים החליטה ממשלת ישראל תחת הנהגתו של מנחם בגין לחסל את "מדינת הטרור" מעל אדמת לבנון. צה"ל פלש שנית ללבנון במבצע "שלום הגליל". בנו **אבנר** גויס ושירת בלבנון ארבעה חודשים כנהג נגמ"ש בפלוגת הנדסה של חטיבת חי"ד. הוא צפה כבר בתחילה, כך כתב לנו משם, כי נראה לו, כי המערכה תהיה ארוכה. לא אפרט מה היו התוצאות של המבצע, כי כל אחד יכול לקרוא על כך, בספרים מפוארים שיצאו לאור לרגל 50 שנות המדינה, מטעם העיתונים "מעריב" ו"ידיעות אחרונות".

עתה, בחודש אוגוסט 1990 פלש הרודן סדאם חוסיין העירקי עם צבאו למדינת הנפט כוית וכבש אותה. האמריקאים הקימו קואליציה צבאית, בה כללו גם צבאות ערביים וערכו התקפה אדירה על עירק, כדי לאלצה לסגת משטח

כויית. ישראל לא הורשתה לקחת חלק במלחמה. כדי לא לגרום למדינות ערביות לפרוש ממנה. אך הייתה סברה, כי סדאם חוסיין יתקיף את מדינת ישראל בטילים רחוקי טווח, כדי לפורר על ידי כך את האחדות של מתקיפיו, בעיקר הערביים. שיראו בו מעתה, כך קיווה, מעהרר הפלסטינאים. חולקו מסכות נגד גז, וחדר אחד בכל דירה הוכן להיות "חדר אטום" באמצעים פשוטים של הדבקת סדקי דלתות וחלונות בניילון ובפסי נייר דבק.

בלילה של ה-17.1.1991 הותקפה ישראל לראשונה בטילים. אנו, **שושנה** ואנוכי הכנו את המקלחת כחדר "אטום", בגלל הפעמות היחסיות. אך אחרי שבילינו לילה כמעט שלם, עקב אזעקת "נחש צפע", כך כונתה סכנת הטילים טעונה חומרים בלתי קונבנציונליים, החלטנו, כי עלינו להכין את חדר השינה הקטן, בו אפשר גם לישון בשעת הצורך, לחדר אטום. ובאמת היו עוד התקפות טילים על ישראל. באלבום שלנו כמה צילומים משהיית חלק גדול ממשפחתנו בחדר האטום, כאשר מסכות גז על פינו. התאריכים הרשומים מאחורי התצלומים הם: ליל ה-21/22 לינואר ו-2/3 לפברואר 1991.

בפורים בשעות אחה"צ, בהיותנו במסיבה מוזמנת על ידי **אמי מוטי** בבני ברק, התבשרנו, כי נסתיימה מלחמת המפרץ. בו-זמנית ממשי, ילדה **אפרת** את בתה השנייה **ירדן**, והוסרו הניילונים מחדר הלידה. התאריך - יד אדר = 28.2.1991

פעילויות בשנת 1991

בשנה זו המשכתי את פעולות ההתנדבות בחוגי מחלקת הרווחה בחדרה ברצף שבועי קבוע, - פרט לתקופת מלחמת המפרץ והפצצות ישראל בטילים עירקיים מ-16.1 עד 28.2.1991, כדלהלן:

- לעולי רוסיה מבוגרים בבה"ס תחכמוני - 2 שיעורים. פעילות זו נקטעה עקב מלחמת המפרץ.

- במועדון העיוורים - 38 שיחות בענייני דיומא;
- לקשישי עולי אתיופיה בשיכון פאר: 37 שיעורים בנושאי א"י, יהדות וחגים;
- לגברים מעולי אתיופיה, בשיכון רמב"ם: 15 שיעורים כנ"ל;
- השכלת יסוד לגברים מעולי אתיופיה במרפ"ד חדרה: 12 שיעורים. נסיון זה, בחסות מחל" החינוך של עיריית חדרה, לטפח קורס קבע לגברים צעירים עובדים מעליה זו נכשל, מכיון שהנ"ל עבדו במשמרות מתחלפות ולא יכלו להתמיד לבוא לשיעורים בשעה קבועה בשעת אחה"צ, לכן נאלצנו לבטל קורס זה; פעיל מרכזי בטיפוח עולי אתיופיה היה העו"ס **אסי אסמרה**.
- ישיבות ייעוץ לרווחה בארגון "עמותת גדעון" של עולי אתיופיה: 8 פגישות הדרכה. גוללתי לפני המנהיגות הצעירה בעיקר את ההיסטוריה של אבדן עצמאות ממלכה יהודית בארץ מוצאם בשנת 1632, והדרכתי אותם ביחד עם נציג הג'וינט ומחל" הרווחה, כיצד ליצור עמותה. השם שנבחר "גדעון"

היה שמו של המלך היהודי האחרון של הממלכה שהושמדה במלחמה נגד הנוצרים האתיופיים, בעיקר עקב אספקת נשק חדיש אז, ובתוכם תותחים, ע"י הפורטוגזים, למלכים הנוצריים.

בס"ה נתתי בשנת 1991 – 112 שיעורים בהתנדבות, במסגרת מחל' הרווחה של עיריית חדרה.

עוד נתתי 6 הרצאות בהתנדבות במסגרות אחרות, כדלהלן:

- תנועת **אמונה** בחדרה: פסח בקהילות ישראל, בעזרת שקופיות;
- עמותת **רוטרי** בחדרה: ההיסטוריה המשפחתית שלי כדגם;
- מועדון **מתנדבים** בגבעת אולגה: פסח בקהילות ישראל, עם שקופיות;
- מתנדבי **פתגמים** בבית החייל בחדרה: מלחמת ההשמועות;
- **המכון לחקר עמנו** בת"א: ביתא ישראל בארץ כוש;
- **החברה הגנאלוגית** בירושלים: מחקר משפחתי הפורטוגזית.

ועוד הרצאתי 6 הרצאות תמורת שכר, כדלהלן:

- **בה"ס הממ"ד פאר-עם** בבית אליעזר: ביתא ישראל בארץ כוש;
- **השתלמות מורים באונ. בר-אילן**: שמות פרטיים להבנת גישות הורים;
- **ב"ס ממ"ד טבריה עילית**: יהודי ספרד, מרומא עד לאחר הגירוש;
- **מורי טבריה מ"מ במרפ"ד**: יהודי ספרד-פורטוגל אחרי הגירוש;
- **מורי רחובות במרפ"ד**: תפוצות אנוסי פורטוגל + שמות משפחה ומקורם.

בס"ה הכנתי 124 שיעורים והרצאות בשנת 1991.

222

ועוד עסקתי ב 19 מחקרים ופעולות בכתב:

- עד לחודש יולי הדפסתי במכונת כתיבה או מסרתי עבודותי לבתנו **אפרת**.
- ביולי התחלתי ללמוד באופן עצמאי להדפיס במחשב ומחודש אוגוסט הדפסתי לבדי;
- הצעתי מערך שיעורים למכון הבר-מצוה של כ. הרא"ה, ע"פ בקשת י. טלר.
- הכנתי אינדקס לחוברת של אברהם שטאל - "שמות משפחה יהודיים".
- " " " לחוברת שלי, - "ואלה משמות בני ישראל הבאים ארצה".
- כתבתי תמצית ממחקרים על מלחמות מלכי ביתא ישראל באתיופיה, בשנים 1270 - 1632, עבור "עמותת גדעון" בחדרה.
- הכנתי הרצאתי על יהודי אתיופיה במכון לחקר עמנו בת"א, כולל מפה ג"ג.
- הכנתי תמצית הרצאתי בחברה הגנאלוגית בירושלים, כולל מפת נדידות.
- תמציתי קטעים מתורגמים מאנגלית ממאמר: "הגירת ספרדים לפולין" מפרסום האגודה לגנאלוגיה יהודית-אמריקאית "אבותינו".
- תמציתי במשך 5 חודשים קטעים מתורגמים מגרמנית "היהודים באמון בשנים 1530 - 1860 " והפצתים לבני משפחה קרובים.
- ערכתי מכתבים לחוברת זיכרון למזל משה-חיים ע"ה, לקראת יו"ז

- הראשון והבאת לדפוס של אריה גליקשטאט, במשך חודשיים.
- הדפסתי כרונולוגיה של היהודים בספרד, 11 עמ', תוך שימוש בהרבה מקורות.
- מצאתי כרטיס הפטירה של סבתי קרולינה בונדהיים ושל אחותה פלורה רוזנבאום, שתיהן מבית וורטהיים, בארכיון בית מרזין בגבעת חיים איחוד.
- התקבל המיקרופיש של 30 הדרשות בפורטוגזית, של קדמונו שמואל יחיא, מאוניברסיטת המבורג.
- ביקרתי אצל הרב ד"ר צבי עזריה, בענין מחקרי אודות קדמונו יצחק הנריקס באמסטרדם.
- קיימתי ישיבה עם פרופ' Ed Lawson מארה"ב, בהמלצת ד"ר יוסף יונאי ממשרד החינוך בירושלים, בנושא מחקר שמות יהודיים.
- השתתפתי בעריכה והוצ. לאור של חוברת המתנדבים של מחל' הרוחה בחדרה.
- ביקרו וצילמו בביתי אנשי בית לוחמי הגיטאות 72 צילומים מתוך תמונותי בכתב ידי ובאלבומי, אודות הפירנאים ובריחתנו דרכם; בעבור פינת תצוגה במוזיאון בקיבוץ לוחמי הגיטאות, אודות המחתרת הצרפתית ובריחתנו.
- המשכתי לחפש עקבות אבותינו בארכיון לתולדות העם היהודי, בירושלים.
- ערכתי אלבומי תמונותי מן השנים 1976-1986.
- לימדתי 3 בני מצוה: אלי אסטרייכר, שלומי לבקוביץ ז"ל ו ניר זגורי מת. לאת.

223

ימי עיון, נופשונים וטיולים ב 1991

- יום עיון לזכר מזל משה-חיים בבית החולים מאיר בכפר סבא.
- בבית התפוצות: תערוכה אודות 10 השבטים האבודים.
- במדרשת רופין: במסגרת יד בן-צבי - 2 הרצאות: על התפוצה הישראלית בימי הבית השני; הפרושים, הצדוקים והאיסיים.
- נופשון 4 ימים עם גמלאי חדרה בים המלח.
- באמצע אוקט. ביקרו זיג ופיליס גליקשטאדט אצלנו. שושנה חלתה בדיוק ואושפזה בב"ח בגלל סימפטומים של אסטמה.
- נתן אחי ועילזה בת דודי באו למפגש המשפחתי. צילומים באלבום.
- נופש פרטי עם שושנה במלון שולמית על הכרמל.
- נופשון 4 ימים עם גמלאי משרד החינוך בצפון הארץ. הלינה בחיפה וטיולים יום-יום לצפון.

בריאות: מאז 1985 אני לוקה כל בוקר 100 מ"ג אספירין, כדי לדלל את הדם ולמנוע קרישי דם שעלולים ליצור אירועי מות. כמו כן אני ממשיך בקביעות בלקיחת טיפה הומיאופתית למניעת אירועי אמנויה. ובכל זאת היו לי כמה מקרי אמנויה, כולסטרול גבוה ושומנים בדם. למדנו בטבעוניה בקצה רחוב הנשיא בחדרה, כי יש הבדל בין שמן צמחים רגיל, לבין שמן זית מופק בכבישה קרה, וכי רק האחרון מצליח לשפר את מצב הטריגליצרידים והכולסטרול בדם. התחלנו לצרוך מעתה רק שמן זית מופק בכבישה קרה, בכמות של שתי כפות ליום.

ע"פ הצעת בנו **אבנר**, עשיתי מינוי לשחייה בבריכת גבעת חיים איחוד. התחלתי עם שתי שחיות לשבוע למרחק של 500 – 600 מטר. [כיום, ב 2004, וזאת כבר הרבה שנים, אני שוחה 3 פעמים בשבוע, כל פעם 1000 מטר, ב 37–38 דקות.] ב 1991 שלמתי 475 ₪ למינוי שנתי. מספט. 1990 עד ספט. 1991 שחיתי 79 פעמים – ממוצע לחודש 8 פעמים. בגלל מלחמת המפרץ בראשית השנה, הייתה הפסקה של חודשיים.

שונאה מטופלת בתרופות נגד אסטמה, דבר שהוכיח את עצמו מאוחר יותר כלא מתאים כלל.

במשך השנה כתבתי כ 200 מכתבים, מהם כ 40 לחו"ל בלועזית.

פעילויות יזומות ואירועים בשנת 1992

בשנה זו המשכתי את פעולות ההתנדבות בחדרה עד חודש יולי. אחרי זה, לא המשכתי שיחותי **במועדון לעיוור**, כי העיוורים, –שעבדו עד עתה בעבודות טכניות מטעם מפעלים, כגון הרכבת ממטרות מחלקים–, החלו לעבוד מעתה בקבלנות, וכדי להספיק יותר לא הייתה הקעבה טובה, כי בקשו אספקת חומרים בקולי-קולות, כאשר זו חסרה להם, עובדה שהפריעה לי מאוד. כן הפסקתי לקיים שיחות עם קשישי עולי אתיופיה ב"בית רם", כי הם לא התמידו. אך עד אז למדתי בשיחות עימהם הרבה על חייהם באתיופיה ועל מנהגיהם ביהדות, וכך גם אצל קבוצות אחרות של עלייה זו בשכונת רמב"ם ופאר. להלן **הרצאותי בהתנדבות:**

קשישי אתיופיה – 17 שיחות: **במועדון לעיוור** – 15 שיחות: **במועדוני גיל הזהב אחרים** – 7 הרצאות: **במועדון רוטרי** – ההיסטוריה של יהודי אתיופיה; **עם עמותת "גדעון"** – הדרכתי טיול למקורות הירדן והגליל העליון; **במכון לחקר עמנו בת"א** – יהודי אתיופיה ע"פ ההלכה, בעיות קליטה.

נתתי 13 הרצאות בשכר:

- במועדון ויצו לגיל הזהב בכפר נטר: אירועי פורים מתי היו ? פסח בקהילות ישראל עם שקופיות: יציאת מצרים ומתן תורה בהר סיני מבחינה גיאוגרפית: ראש השנה ויום הכיפור בעבר ובהווה, התפתחות המועדים.
- במועדון ויצו בפרדס חנה: חגי תשרי והתפתחותם במשך הדורות: 500 שנה לגירוש ספרד.
- "מורשת" במרפ"ד נתניה: שמות של גולי ספרד.
- מועדון אקדמאים ברמת גן: ההיסטוריה של ביתא ישראל בחבש.
- מועדון גמלאים בנתניה: ההיסטוריה של ביתא ישראל בחבש.
- מורים ממ"ד במרפ"ד חדרה: אמצעים אור-קוליים לשנת ירושלים.
- "אמונה" בשכונת פאר בחדרה: חנוכה בקהילות ישראל עם שקופיות.
- "אמונה" בשכונת גזית בחדרה: משחקים בחינוך.
- במכללת לוינסקי: מורשת ספרד- תפוצת אנוסי פורטוגל בצפון-מערב אירופה.

עסקתי ב עור 11 נושאים, עיון והדפסה:

- העדתי במוסד "יד ושם" בירושלים על קורות משפחתי בשואה. 8 שעות בשני ראיונות. הופקו 3 קלטות.
- תיעדתי עבור סטודנטית מחקר, ורדה גיל, מעבר הפירנאים ושהותנו בספרד.
- עבדתי על נושא "200 שמות המשפחה הנפוצים ביותר בישראל" עם פרופ' מארה"ב-קנדה Ed Lawson, בהמשכים. בסוף הוצאה לאור חוברת מחקר באנגלית בשם: Onomastica Canadiana, בו מוזכר שמי כמשתתף במחקר.

225

- חיפשתי רישום מצבות ק"ק גליקשטאט בארכיון המרכזי בירושלים ועדכנתי את כתב-ידי בהתאם לממצאים.
- קיבלתי עותק חסר מ 30 הדרשות של שמואל יחיא מארכיון אמסטרדם והצלחתי ליצור עותק אחד שלם, ביחד עם עותק המבורג. צילמתי את השלם ושלחתי עותק מושלם לאמסטרדם ע"פ בקשת הספרנית.
- כתבתי פרסום על שמואל יחיא ודרשותיו בעברית, - ומקורות אודות אישיותו בשפות בהם פורסמו, לשם תידוע של עולם המחקר.
- פיענחתי 15 צילומי מצבות של ק"ק גליקשטאט בעברית עבור החוקרת ההמבורגית Christine Pritzlaff, שעובדת כנראה עבור Michael S. Halevy. שלחתי סיפור חיי בגרמנית לחוקרת הנ"ל, שביקרה בחדר עבודתי, על הגירתנו המאוולצת לבריסל ושהייתנו שם, זמנית, לפי בקשתה.
- עיבדתי מאגר מידע אור-קולי לתולדות ירושלים.
- תמצתתי קורות יהודי אתיופיה בעבור מועדון רוטרי בחדרה.

– כתבתי על הבעיה של ההלכה והיום בקשר ליהדותם של עולי אתיופיה, כתמצית הרצאותי במכון לחקר ימינו ואחרים.

השתתפות בכינוסי עיון:

- יום עיון לזכר הרב ד"ר יוסף צבי קרליבך באונ. בר אילן.
- בירושלים מטעם המרפ"דים: תקשורת וחינוך, – לקראת הבחירות ב 1992.
- לקראת שנת ירושלים: ביקור בתצוגת הבית ה I וה II במוזיאון ישראל, + תערוכת ספרים מספרד מלפני הגירוש, – מפליא !

השתתפות בטיולים ובנופשונים:

- יום כיף עם גמלאי חדרה ונתניה בבית יערי ליד כפר ויתקין.
- מפגש יוצאי המבורג בטירת צבי עם יו"ר אגודת גרמניה-ישראל וראיונות.
- שבת בת-מצוה בנוה אילן, של אלישבע גרהם, תלמידה של מנחם ונעמה מקנזס סיטי, ארה"ב, בסגנון רפורמי.
- שבת "תרבות וחברה" עם קבוצת שלום עובדיה במלון "מקסים" בנתניה.
- נופשון גמלאי מ. החינוך בחוות הברון בזכרון יעקב. שושנה חלתה מן האוכל מלא החומץ ועזבונו ביום האחרון.
- טיול עם חברי מן העבר ננס=אריך זומר ואשתו חנה שבאו מארה"ב לביקור, בטירת צבי ועין-הנציב. צילומים באלבום.
- מפגש גמלאי מ. החינוך במחוז הצפון במלון "נוף" בחיפה עם הרצאה מעניינת על הדרוזים.

226

ביקורים מיוחדים אצלנו ב 1992:

- ראש הכפר Trèves מצרפת ואשתו, שביקרנו אצלם ב 1985 והוא חיפש ומצא עמנו את בקתת המסתור בו גרתי בחורף 1943–1944 עם כמה מחברי: André + Bernadette Combarmond. ביקרו אצלנו ב 10.5.1992 בחיבת ציון. הצטלמנו והתמונות באלבום.
- נעמה, מנחם והבנות באו אלינו מארה"ב בין 5.6 – 29.7 לחופשת הקיץ. חגית באה לחודשי החורף ושרתה בחיל האויר כתצפיתנית על הר מירון.
- אירחנו את שירן וירדן מ 6.8 עד 19.8 כאשר אפרת ויהודה ביקרו ב Stade במשלחת על גבעת שמואל.
- הקרוי Oxi, אליעזר לב-ציון, מוטיקי חוות מלויה, ביקר אותנו בסוכות בהפתעה והביא לנו את ספרו האוטוביוגרפי "משואה לתקומה".
- ביקרה אצלנו Frau Dr. Christine Pritzlaff מהמבורג, בקשר למחקרה בבית

העלמין היהודי בגליקשטאדט. הביאה עמה צילומי מצבות ופיענחתי אותן בגרמנית, לרשות עבודתה. בעקבות ביקורה, קושרתי עם מו"ל מהמבורג, שרצה להניעני לכתוב על מאורעות השואה מנקודת ראותי. על כך בעתיד.

לימדתי **3 בני מצוה**: רועי, נכדו של חנן שוורצמן; יאיר רב-און משוייצריה; אלדן רוט מחרב לאת.

שונות: עשינו שיפוצים למנוע של הפיאט ורשת החשמל בדירה התחתונה.

מוטי אושפזה ב 14 ספטמבר עד 30 בו בבה"ח בילינסון. אחותי **תרצה** מצאה אותה יום אחד בשעות הצהריים והיא לא התעוררה עד אז משנת לילה. כנראה אירוע מוחי קל. המקרר שלה היה ריק ממזון. מאז היא בטיפול מלא אצל אחותי **תרצה פייגנבוים** בבני ברק ושם ביקרנוה אחת לשבוע.

במרפ"ד: ב 1.12.92 מונתה במקום **חזה 1**. שיצאה לגמלאות אחרי 7 שנים (רעות בשבילי). המורה ורכות המעבדה הפדגוגית בבה"ס צפרירים, **מלכה נוימן**. המינוי זמני, ללא תקן של ניהול, אשר נלקח כנראה על ידי מחוז חיפה מאז שעזבתי, וניתן למפקח באזור (כנראה י. א.), שלא היה לו תקן, בגלל מדיניות של צמצומים של מ. החינוך. כך העלו בדיקותי הסמויות.

שלחתי כ 280 דברי דואר, מהם כ 120 לחו"ל: בלועזית כ 90.

שחיתי בבריכת גבעת חיים מספטמבר 1991 עד ספטמבר 1992 – **83 פעמים**, תמורת 550 ₪ למינוי שנתי.

אירועים פוליטיים מרכזיים במדינת ישראל בשנים 1977 – 1993.

הגם שרשימותיי כוללות בעיקר אירועים אישיים ומשפחתיים, אסטה כאן ממנהגי ואדווה על כמה אירועים מרכזיים בתולדות מדינת ישראל דאז:
ב 17.8.1977 הוחלף שלטון מפא"י בשלטון הליכוד בראשות **מנחם בגין**.
ב 19.11.1977. בא במפתיע הנשיא המצרי **סאדאת** לישראל והכריז no more war
ב 15.3.1978 תקף צ.ה.ל. לראשונה מחבלים פלסטיניים בלבנון במבצע ליטני.
ב 18.9.1978 התמו ראש מדינת ישראל **מנחם בגין** ונשיא מצרים **אנואר סאדאת** על הסכם שלום ב"קמפ דוד" בארה"ב, בראשות הנשיא "ג'ימי קרטר".
ב 26.3.1979 נחתם הסכם שלום עם מצרים בוועינגטון.
ב 7.6.1981 תקפה ישראל מן האויר את הכור האטומי בבגדאד והרסה אותו.

ב 21.4.1982 פונתה ימית בקדמת סיני בכוח, וכך כל יתר הישובים שם נהרסו.
 ב 5.6.1982 החל מבצע "שלוש הגלילות" ובעקבותיו גורש ערפאת ואנשיו
 מביירות ולבנון.
 ב 16.9.82 הרגו הפלנגות הנוצריות פליטים פלסטיניים במחנה סברה ושתילה.
 ב 7.2.83 נשפט שר הביטחון אריק שרון כאחראי לפני ועדה חוקרת ויצא חייב.
 ב 13.9.1994 הוקמה לראשונה ממשלת אחדות ברומציה, בין הליכוד והמערך.
 ב 4.1.1985 הועלו אלפים מביתא ישראל באתיופיה ארצה ב"מבצע משה".
 בשנת 1985 נסוג צ.ה.ל. מלבנון ע"פ רוב בממשלת ישראל, תוך אבדות כבדות.
 בשנת 1986 נפל רון ארד בשבי המחבלים בלבנון. אנוולי שירנסקי שוחרר
 מכלאו בברית המועצות והגיע לישראל.
 ב 9.12.1987 החלה האינתיפדה הראשונה נגד צ.ה.ל. ואזרחי מדינת ישראל.
 ב 1.11.1988 הוקמה שוב ממשלת אחדות בראשות הליכוד ובתמיכת הדתיים
 והחרדים.
 ב 15.3.1990 הפיל פרס ואריה דרעי את ממשלת ישראל, ב"תרגיל המסריח".
 ב 1990 הגיעו המוני עולים (כ 200.000) מברית המועצות המתפרקת.
 ב 17.1.1991 פרצה מלחמת המפרץ ו 41 טילים ארוכי טווח נורו על ישראל
 מעירק, בלי שישאל השתתפה במערכה.
 ב 21.5.1991 הועלו ארצה ברכבת אווירית שארית עולי אתיופיה.
 ב 30.10.1991 התקיימה "ועידת השלום" במדריד. לא היו תוצאות מעשיות.
 ב 23.6.1992 בבחירות ניצח המערך ובראשותו יצחק רבין את הליכוד והכריז:
 "אני אנווט, אני אקבע, אני אחליט", בהתכוונו בעיקר לפרס החותר תחתיו.
 בהסתר ובניגוד לחוק דאז, ניהלו נציגים ישראלים מו"מ עם נציגי המחבלים
 הפלסטינאים באוסלו-נורבגיה, וב 13.9.1993 נחתם הסכם ישראל-אש"ף.
 התוצאות היו מהרדות ! קודם עשרות ואחריהם מאות של יהודים-ישראלים
 נרצחו מאז ע"י מחבלים פלסטינאים מקבוצות החמאס, הג"הד האיסלמי
 והתנזים, האחרונים מכוחות אש"ף.....

פעילויות בשנת 1993

עקב ביקורה של ההסטוריונית גב. Dr. Christine Pritzlaff אצלנו לקראת סוף
 השנה הקודמת, נוצר קשר עם המו"ל Dölling und Galitz Verlag בהמבורג, אשר
 התמחה בהוצאתם לאור של ספרים שנכתבו על ידי פליטים יהודיים מגרמניה
 אודות השואה. המו"ל Dr. Peter Dölling ביקר אצלי והוסכם, כי אכתוב את
 זכרונותי מתקופת השואה והוא יפרסמם. הצעתי לו לכתוב קודם על
 ההיסטוריה המשפחתית שלי ולצרף לה את זכרונותי האישיים מתקופת
 השואה. הסברתי לו את הקשר המדהים של רדיפות האינקביזציה הספרדית-
 פורטוגזית את אבות-אבותי, עם רדיפות הנאצים הגרמנים את משפחתי דורות
 אחריהם. סיבת הסיבות = שנאת היהודים. אמרתי לו, כי אני לא מעונין

להיות "מרכז" הספר, כי אם "המשכן" של סיפור שהתחיל הרבה לפני. לדעתי, זו נקודה חשובה בעבור הקורא הגרמני. המו"ל הביט בי ושאל: הנוכח, שאתה יהודי גא? ועניתי לו – כן, ! כי אני ממשיכם של אבותי ועל סבלם המשותף גם לי. עקב שיחתנו הוסכם שאשלח לו בהמשכים את כתיבתי ואם הוא יתרשם מגישתי, ידפיס ספר. סוכם עוד, כי הספר יכיל 450 עמודים, כמובן בגרמנית. לסיכום הזמין אותי למפגש עוני עמו, במלון בת"א. עקב הצעה זו ובקשתו לכתוב מהר, הגבלתי את פעולות ההתנדבות שלי בחדרה. אדגיש כאן, כי במשך השנה שעברה, – ועתה גם בשנה הנוכחית, גיליתי גילויים מדהימים באשר לרצף דורות אבות-אבותי בצפון מערב אירופה ובמיוחד בקשר לאבות משפחת **בונדהיים**. תגליותי הן מעבר הידע ההיסטורי הקיים, מחוקרים קודמים, דהיינו אחדש עובדות, שלא היו ידועות עד עתה. הייתה לי סייעתא דשמיא ממש, כך הבנתי תגליותי אלה. פרטים נוספים על כך, בסעיף "עיבוד נושאים".

בכל זאת המשכתי עדיין בהרצאותי ושיעורי בהתנדבות:

בבית האבות עד 120 בחדרה : 11 הרצאות בנושא חגי ישראל, בד"כ בליווי עקופיות שעאלתי מן המרפ"ד. החגים – ט"ו בשבט, פורים, פסח, ל"ג בעומר, חגי תשרי, חנוכה. וכן אודות שמות המשפחה וסרט וידיאו על הטבע בכנרת; ההיסטוריה של יהודי אתיופיה, מבצע משה והבריחה לסודן, הקליטה בארץ. הקרנתי גם סרט בנדון.

מועדון קשישי אתיופיה במרכז הקליטה בבית אליעזר: 4 שיעורים. בגלל אי-סדירות של השתתפות המיועדים, הפסקתי נסוי זה לטפח את ידע הזקנים. מועדון קשישי שכונת פאר מעולי אתיופיה: פורים. "אמונה" פאר: פסח. עמותת עולי אתיופיה: 2 הדרכות לראשי העמותה; + הדרכת טיול לגולן. מועדון רוטרי בחדרה: בעיית ההלכה בענין עולי אתיופיה.

כן נתבקשתי להתנדב לעולי אתיופיה בעמק חפר: הרכות היא **חרות מקלה**, אישה משכילה מעולי אתיופיה.

229

באתר הקרוונים "חצרות חפר": 11 שיעורים. במועדון-יום "יכון": 4 שיעורים. מרכז-יום לותיקים בהדר-עם וביכון: פורים ופסח עם עקופיות – 4 הרצאות; ההיסטוריה של ביתא ישראל באתיופיה – 2 הרצאות. כנס בינלאומי באונ. בר-אילן: התפתחות השמות בתורה ובנביאים. בס"ה התנדבתי ל 43 שיעורים והרצאות.

+ 6 הרצאות בתשלום:

מורי "מורשת" באשקלון: תפוצת אנוסי פורטוגל. תא המפקחים והמנהלים בת"א: ההיסטוריה של ביתא ישראל באתיופיה. השתלמות מורים באונ. בר-אילן: שמות משפחה כנושא לימודי-חינוכי.

מועדון גיל הזהב בכפר נמר: יהודי אתיופיה – ההיסטוריה והבעיה ההלכתית
 = 2 הרצאות
 + סיפור הערדות בשואה והבריחה לספרד.
 בשנה זו הכנתי 49 שיעורים והרצאות, כולל אמצעי המחשה, כגון מפות.

כן עיבדתי 5 נושאים עיוניים בכתב-יד ובהדפסה:

- יהודי אתיופיה וההלכה, בעבור מועדון רוטרי בחדרה.
- התפתחות השמות בתנ"ך, בעבור הרצאתי בכנס הבי"ל באונ. בר-אילן.
- סוגי אנוסים והסיבות בספרד ובפורטוגל, בעבור "המכון לחקר עמנו".
- הערכה לספר על משפ' ואז דיאס, בעבור החב' הגאולוגית בירושלים.
- 195 עמודים בגרמנית, "האודיסאה של קו הנריק מילא-א.י. דיאניס", הוא סיפור קדמוני משפחות בונדהיים וגליקשטאדט, מ 1528 עד 1921. העיבוד וההדפסה ערכו 9 חודשים, 150 יום בפועל. כ 150 עמודים בסגנון סיפורי השנים 1630-1570; יתר 90 העמודים בסגנון מחקרי, תוך כדי גילוי עובדות, שאף חוקר מלפני לא הצליח לפענחם.

פרסום עבודותי מלפני שנה: "200 שמות המשפחה הנפוצים ביותר

בישראל": במחקר זה לקחתי חלק עם פרופ' לויסון Lawson מארה"ב, בהמצאת ד"ר יוסף יונאי מאגף המחקר של מ. החינוך והתרבות. עבודה זו פורסמה באנגלית, בקנדה, ובה 34 עמודים. קבלתי 25 עותקים. חיבורי בשפה הגרמנית על מגורי משפחות בונדהיים וגליקשטאדט בהמבורג יצא לאור בחוברת של מו"ל פרטי בעיר זו, Harald Vieth, בשם "לאן הם (היהודים) גרו בין כל האחרים בשכונת הארוסטהודה ורוטרבאום = Hier lebten sie miteinander in Harvestehude-Rotherbaum- 1993, מאמר המשתרע על 11 עמודים כולל צילומים שסיפקתי למו"ל מאלבומי. קבלתי חוברת כשי.

השתתפנו בהרצאות:

ע"י סניף המורים הגמלאים בחדרה: 1- על הגולן, + 1- על הנגב;
 בחברה לתרבות תימן בנתניה: ערב הוקרה לזמרת עפרה חזה;
 באונ. בר-אילן: 2 ימי עיון על שמות משפחה יהודיים.

מילים ונופס: הדרכתי את חברי עמותת "גדעון" מחדרה בגולן;
 בילינו 4 ימי נופש בטבריה וחמת גדר: שבת החברה לתרבות תימן בנתניה.

ביקורים מיוחדים אצלנו:

המו"ל מהמבורג, Dr. Peter Dölling, בנושא כתיבת ספר זכרונות בגרמנית; חגגנו את הבר-מצוה של נרב בן רחל ואבנר בחיבת ציון. עם כל המשפחה בשבת פרשת "תרו"; לראשונה חגגנו את ליל הסדר אצל אפרת ויהודה בגבעת שמואל; נעמה, מנחם והבנות בחופשת קיץ אצלנו; נעמה עוד פעם בדצמבר ל 10 ימים; הקרוי Oxi, הוא אליעזר לב-ציון, מוטיקי חוות טלויה, ביקר במפתיע אצלנו; ערכנו תיור-פנים ל דוד ופרחיה מלמד בעמק חפר, כשבאו לחופשת מולדת.

הכנתי בני מצוה: גדי פרנק בחיבת ציון, – איתי גל בחרב לאת. כן הכנתי קלטת לימוד לבנו של יוסי לוזק בארה"ב. יעיר בר-און משווייץ, ממכרי מוטי ויסמן, פ' בהעלותך + היסט' על ישראל. הכנתי את עירן בצ'ונסקי לקריאת מג' רות [2 פרקים] ומג' אסתר [4 פרקים]

שיפצנו את כל מערכת החשמל בבית. בריאות: שיפוץ מערכת השיניים העליונה של ותחתבת עליונה של שושנה. ד"ר צבי בן משה הכין לשושנה מערך תזונה מתאים והיא בריאה לגמרי. אני סבלתי בסתיו משלבקת בגב (הרפס), סימן להחלשת מערכת החיסונית, ומברונכיטיס עקשונית פעמיים. ד"ר צבי בן משה מצביע על סוכר סמוי ועל מעי גס שלא מתרוקן טוב. הוא מציע, לא לאכול דברי מאפה ומתיקה, ולערוך בדיקת מעי-גס בצילום. כן הציע "פסיליום", להורקת המעי. זה פעל. אמי מוטי החלימה בצורה מעוררת שמחה. רק הזכרון היוזאלי ויכולת ההליכה אבדו. היא גרה עתה אצל אחותי תרצה בבני ברק ומטופלת על ידי אנה, רופאה צעירה נעימה מברה"מ, שעדיין לומדת לקראת לרשיון בארץ.

פטירות: במשך השנה נפטרו דודותי מטה-מרים גליקשטאדט מירושלים ואני גליקשטאדט מגן השומרון.

משלוח דאר יוצא – בס"ה 193 דברי דואר, מהם בארץ 83 ולחו"ל 110, מהם 54 בענין מחקרי ההיסטוריים.

בתכנוני לשנת 1994 כלולה השלמת כתיבתי בגרמנית, אך זאת בתנאי, שהמו"ל יענה בחיוב. עד כה השהה את החלטתו בנדון. רק לאחר כן אגש לכתוב את החלק השני – "מאבקי על החיים בשואה" בגרמנית. במקרה השלילי, אגש לכתובת הסיפור בעברית, במטרה להוציאו לאור בהדפסה עצמית, בליווי צילומים ומפות, במתכונת משפחתית, עד ליום הולדתו ה 70. כן ברצוני להשיג מתרגם מפורטוגזית לעברית של 30 הדרשות של קדמונו שמואל יחיא הוא אלברטו דיאונס, מייסד ק"ק גלוקשטאדט ושועלת

משפחת אמי, שתהיה עד 120. אני בקשר עם ד"ר משה אורפלי מאונ. בר-אילן, שהציע להטיל את המשימה הנכבדת על סטודנט מחקר שיתאים למשימה זו, כפרויקט הדוקטורט שלו.

פעילות 1994

האגדה לבית הנריק: אחרי שהתברר, כי המו"ל הגרמני נסוג מהצעתו להדפיס את סיפור אבותי, התחלתי ב 20.1.1994 בעיבוד סופי של מחקרי ובהדפסתו בעברית. היה זה הפרויקט המרכזי לשנה זו, לכן נמנעתי ליזום פעולות התנדבות, אך בכל זאת קיימתי את אלה מהן, אליהן הוזמנתי ביוזמת הגופים האחראים לכך.

עבדתי על "האגדה לבית הנריק" עד לסיומה ב 20.2.1995. ז.א 13 חודשים מלאים; ובס"ה 310 עמודים.

שיעורים והרצאות בהתנדבות:

במועדון ל 10 עולי אתיופיה קשישים במועדון-יום ביכון: 28 שיעורים, כולל טיול בעמק חפר;

בבית האבות "עד 120 בחדרה: 9 הרצאות מלוות בעקופיות;

במועדון "רוטרי" בחדרה: על "משחקים בחינוך";

בבהכ"נ בחיבת ציון: "על המצב הפוליטי בין מצרים לערי כנען, לפ" מקץ;

"הכרת ביהכ"ס לילדי גנים על קיבוץ גבעת חיים.

4 שיחות לנוער וילדים על השואה. ובס"ה 44 פעולות בהתנדבות

הרצאות בשכר: 1 בבית האבות ברעננה: מה אפשר ללמוד משם המשפחה.

2 במועדון לגיל הזהב בכפר נטר: מה ניתן ללמוד משם המשפחה: חנוכה.

שמיעת הרצאות: 11 הרצאות במסגרת יד בן צבי בת"א, במרפ"ד המשולב:

"קהילות נידחות במרחקים". [נסעתי ברכבת]

12 הרצאות בבית התפוצות, עם שושנה: "מה בין ספרד לאשכנז" ?

3 הרצאות בסניף מורים גמלאים בחדרה: לא רשמתי הנושאים.

2 הרצאות בנתניה: "הפונדמנטליזם המוסלמי" וערב "תרבות תימן".

1 הרצאה ע"י קתדרה כ. הרא"ה: הרב קרני- "השפעת השם על האדם".

1 יום עיון במחל" הרווחה בחדרה: קליטת עולי אתיופיה.

1 יום עיון בינלאומי בירושלים: גניאלוגיה יהודית.

ובס"ה 31 הרצאות

תרבות, טיולים ומפגשים משפחתיים:

ערב הצדעה ליישוב קדומים בחדרה;

מסע הפגנה עם אביגדור קהלני לעמק הבכא בגולן – הגולן שלנו לתמיד;
יום עין-צורים בגוש עציון ובשפלה; הכנסת ספר תורה ששרד בשבי הירדני
ושופץ והוחזרה עמרה ליושנה. [הוסרט והונס לסרט וידאו III אחר עדותי ביד ושם
בירושלים, ויחולק ל 4 בנינו-בנותינו].

הצגת יחיד של מסקי, בתה של חרות טקלה, בעין החורש. מרשימה מאוד.
מפגש 50 שנה לעלייתנו ארצה באוניית La Guinée בבית התפוצות. ארגנתי
כנס זה ביחד עם יצחק קרמר, הקרוי Zébu וארגון A.R.J. = של ותיקי
המחתרת היהודית בצרפת.

ביקור עם משפחת אפרת-יהודה בפארק הלאומי ליד רמת-גן .

ביקור בבית המשפט בירושלים.

ראיית הסרט מלך החיות בנתניה.

ביקור רחצה בחמת גדר.

לימדתי 3 בני מצוה: עודד סלומון מחיבת ציון; שחר בן-ארצי מחרב לאת;
נכדו של חנן שוורצמן מארה"ב.

שחיתי 130 פעם מספט. 1993 עד אוקט. 1994, תמורת 825 ₪ למינוי.
שלחתי 190 מכתבים, מהם 90 לחו"ל ו 100 בארץ.

אירועים ופעילויות בשנת 1995

בראשית השנה התמקדתי לסיים את כתיבת ספרי "האגדה לבית הנריק".
על-אף שלא הצלחתי להוציא לאור עד ליום הולדתו ה-100 של אבי ז"ל,
כפי שרציתי; הגם שהדפסתו הסתיימה בדיוק בתאריך זה, הכ"ב בשבט,
הושלמה ההוצאה לאור בערב פסח. העיכוב חל עקב קשיים של 6 שבועות
למצוא מדפיס או בית דפוס מתאים בעזרת אחייני רפאל. בית הדפוס היה
לבסוף "דפוס מוטי" ברחוב טשרניחובסקי 20 בת"א, קרוב למרפ"ד המעולה.

הפצתי חוזר נאה לבני משפחתי, המסביר את מפעלי. עד סוף שנת 1995
חילקתי ושלחתי 112 עותקים מתוך 155 שהופקו, כאשר המזמינים משלמים
כ.א. 50 ₪, לעותק שהזמין. העלות עלי הייתה של 6730 ₪.

אחי נתן השתתף בתשלום העלות בשליש המחיר. היום, בשנת 2004 לא נשארו עותקים לחלוקה, פרט לעותק-שי לנכדי האחרון ינר לביא, אשר יקבלו, כיתר נכדי, לבר-המצוה שלו, ביחד עם ספרי השני "מגולה לגולה". ברשותי תיק ובו שמורים 28 מכתבי תגובה והערכה של מקבלי הספר.

עוד משהו אודות מחקרי: עוד מאז סוף שנת 1993 הייתי בקשר מכתבים רב עם בת-דודי מקס-משה בונדהיים הי"ד = הילדה בונדהיים שגרה במרכז אנגליה, לא במרחק רב מן העיר מנצ'סטר; ובמשך שנת 1994 היא שלחה לי מאמרים חשובים אודות יהודי אנגליה הספרדים ובית הקברות היהודי העתיק שלהם בלונדון, שעמורים בספריה ההיסטורית של עיר זו. כן נסעה במיוחד ללונדון ובעזרת שומרת בית העלמין הספרדי הישן בלונדון, הצליחה לצלם מצבות על אבותינו גומז רודריגס, הוא אברהם בן ישראל דה סקויירא משנת 1678 ועל בנו, יצחק בן אברהם דה סקויירא, הוא אלפונסו רודריגז וגם יצחק כהן הנריקס, משנת 1715/6. כהן בא ממשפחת אמו: רודריגז-כהן. עתה בקיץ 1995 הגיעה בתה של דודתי פרידה בונדהיים-וולקובסקי ע"ה, צילי-שולמית כרמי ע"ה ובנה יורם מארה"ב ללונדון, שם הכינו, בהדרכת הילדה בונדהיים, העתקת כתב המצבה של גומז רודריגז = אברהם ישראל דה סקויירא בגודל טבעי. בקשתי זאת, כי 4 השורות האחרונות במצבה לא היו קריאות ולא יכולתי לזהות את תוכן מן הצילומים. המיוחד בכתב המצבה היה, כך הבנתי, כי סותת באנגלית מסביב לאבן ובפורטוגזית ועברית בתוכה. אך בעברית היו 4 שורות עליונות, אחריהן 4 שורות בפורטוגזית ו 4 האחרונות הבלתי קריאות היו שוב בעברית. הערכתי, כי דווקא ארבעת האחרונות מכילות מידע נוסף, מעבר לשם ולתאריך הפטירה שבראשונות. הנחתי, כי באחרונות כתוב אודות תקופת האינוס וזאת רק בעברית, כדי שעניינים זרות לא תוכלנה להבין את הכתוב כאן, אולי רק ברמז. לכן, כאשר גם ההעתקה הזו לא פתרה לי את המסותת שם, החלטתי כבר עתה, בשנת 1995, לטוס אי-פעם ללונדון, כדי לנסות למשעש באצבעותי את העקעוריות שנשארו מסיתות האותיות, שצילום והעתקה לא הצליחו לגלותן בגלל רדידותן עקב גשמים, שלג וקרח שעייבעו אותן במשך מאות השנים מאז. אולי כך אבין מה סותת בארבעת השורות שנראו לי מעתה כחשובות ביותר, כי הן הסתירו משהו, שבני דורו של הנפטר רצו להנציח אותו.....

בספרי "האגדה לבית הנריק" לא כלולה המצבה והכתוב עליה מסיבה זו. לכן יכולתי רק מאוחר יותר לצרף דף משלים אחרי עמוד 172, אחרי שביקרנו בלונדון שנתיים מאוחר יותר, בשנת 1997, ואז הצלחתי, כפי ששערת זאת, למשש ולשכתב את ארבעת העשרות האחרונות, שאמנם תיארו את גבורתו של הנפטר, בהיותו אנוס בציפורני האינקביזיציה.

בקיץ 1995 התחלתי בהדפסה הסופית של האוטוביוגרפיה שלי ושל שושנה לבית גמליאל, שקראתי לה לבסוף "עגולה לגולה – בימי השואה – עז

ראשית הגאולה". עד סוף השנה הספקתי לחבר ולהדפיס 82 עמודים.

אך בינתיים נוצרו קשרים עם חברה מדעית-היסטורית באוניברסיטת העיר Kiel בצפון גרמניה. היוזם לכך היה עיתונאי צפון-גרמני מן העיר Flensburg, Bernd Philipsen, אשר ביקר בחדר הארכיון שלי ביחד עם יו"ר הארגון של יהודי Schleswig-Holstein מר שמעון מונין ואשתו ואשר התרשמו כבר אז מן הממצאים שהצגתי בו. החברה הציעה לי להוציא לאור את ספרי, אם ימצאו תורמים לכך, דבר שלא היה צריך להיות קשה מדי, לדעתם. הצעה זו באה לי כפיצוי על אכזבתי מן המו"ל ההמבורגי, שנטש את הרעיון, אחר שעבדתי כבר זמן רב על הניסוח של קורות אבותי בשפה הגרמנית. אך היה עלי לשנות את הקטעים הסיפוריים, כפי שרצה אותם המו"ל ההמבורגי, שביקש נוסח סיפורי, עשיר באנקדוטות. החברה הצפון-גרמנית לעומתו, דרשה סיפור עובדתי, מדעי. החלטתי לדחות לשם-כך את הדפסת האוטוביוגרפיה של שוניו, שושנה ואנוכי.

כן הודפס בינתיים בעיר Aurich אשר בפריזיה המזרחית מאמרי בגרמנית, אשר נקרא "הקשר שלי אל יהודי החסות הראשון באחוזת בונדה, סימון איזאקס. אבל כשחיברתי מאמר זה עוד לא ידעתי, כי אותו סימון הוא בנו-בכורו של יצחק הנריקס-כהן, שנקרא מאוחר יותר בלונדון יצחק ישראל בן אברהם די סיקיירא. פשוט, עוד לא זיהיתי את אביו איזאק-יצחק זה, אז. כן הוזמנה בעונה זו תמצית מאמרי אודות קדמוני, בבטאון "החברה לתרבות יהודי תימן ועבטי ישראל" בראשות שלום עובדיה.

כן ביקרה בארכיון שלי הגברת ד"ר אהובה בלקין, שהרצתה באוני-תל-אביב על הפואמה היהודית "שמחת פורים בעיר הבצורה ומהוללה גלוקסטאט, בלי שידעה אודות עיירה זו מאומה וכן לא על המחבר ראובן בר יחיאל הנריקס והניחה מתוך היקשים ספרותיים-לשוניים, כי מדובר באמסטרדם, שהייתה לדעתה "עיר של מזל" ליהודי הדורות האלה. היא שמעה אודותי עקב ראיון רדיופוני שנוהל עמי בקשר להגדה של האומן ההמבורגי חיים בן משה מגלוקסטאט משנת 1768.

בכל אופן הייתה שנת 1995 הפורייה מבחינתי, שנת הפריצה שלי אל מודעות חברות היסטוריות שונות ואישים שעוסקים בהיסטוריה יהודית.

כמובן, עיסוקי המחקריים הקטינו את פעילותי ההתנדבותית ואת נתינת הרצאות בשכר. להלן השיעורים הקבועים והרצאות בשכר בשנות 1995:

בבית האבות עד 120 בחדרה: 7 שיעורים על ט"ו בשבט, הגפן בא"י, הג השבועות, חגי תשרי והימים הנוראים, קהילות ישראל בחנוכה, כל אלה עם שקופיות: הישרדותי בשנות השואה.
מועדון לעיוור, מועדון העולים בעירון, ויצו-אמהות מאתיופיה נושאים שונים בחדרה: בס"ה 3 שיעורים:
קיבוץ בארות יצחק: לזכר יצחק זכאי ז"ל, חברי "דיבוק" וקורותינו המשותפים: ביה"ס תו"ם חרב לאת: חיותי האישיות ממלחמת השחרור:
בה"ס היסודי הממ"ד באלכין: הישרדותי בשואה:
2 גני ילדים מקיבוץ ג. חיים מאוחד: הדרכת הילדים בביהכ"נ וסמליו בת. ציון:
= 4 הדרכות בהתנדבות
הרצאות בשכר: מועדון הזהב בכפר נטר: השתלמות מורים באונ. בר-אילן:
וחדר המורים הלומד באולפנת כפר פינס.

קבלתי תפקיד כאב-חסות לתלמיד ללא הורים מעולי אתיופיה בישיבת בנ"ע בכ. הרא"ה- וסן אסמרה שחלה. נכדי נרב אימץ אותו כחבר בלימודיו. השתתפתי בועדה לאסוף תרומות-מחיה בעבורו וניהלתי חשבון בנק בעבורו. כגזבר. השותפים == אתי פרידמן ועליזה טרבלסי משיבת בנ"ע בכ. הרא"ה דוד זגאי, עו"ס בחדרה, היה איש הקשר בין הנער לביני. לימדתי 3 בני מצוה: אביחי וייסמן, טל שישלמן ויניב אליאש מחיבת ציון.

שמענו הרצאות:

ארגון יוצאי המבורג בירושלים: היהודים הפורטוגזים בהמבורג, ע"י מיכאל ס. הלוי, חוקר לא-יהודי מהמבורג המתמחה בתחום. סבו היה יהודי, מכאן שמו. במועדון חיבת ציון: על המוח.
 2 ימי עיון בינלאומיים באונ. בר-אילן: השם היהודי.

טיולים ומפגשים: כנס יהודי תימן בנאות קדומים ותרבות חקלאית קדומה: נופשון 4 ימים עם גמלאי מ. החינוך בטבריה והצפון, כולל שייט על הכינרת: עם פתג"ם חדרה: ביקור בתחנת הכח בחדרה וביקב בינימיה: ביקור עם נתן, ויף ושושנה אצל האחים אהרון ועמוס נוה בראש פינה: מפגש חברי עין צורים אצל רבקה ובן ציון אלוני בביתם באשדוד: ביקור בתערוכה "יהדות בפעולה" בבניי האומה בירושלים: מפגש גמלאי המרפ"דים במסעדת "אפרופו" בנתניה. דוד מלמד ואני ארגנו: מופע תרבותי לותיקי עמק חפר בקיבוץ העוגן.

אירועים משפחתיים ואחרים:

שושנה ערכה לי מסיבת הפתעה אצל **אפרת** לרגל יום הולדתה ה-70. השתתפו: **מוטי, נתן וויף, תרצה, נעה ואריה, שרה ודני, אהרון ושתי בנותיו, אבנר-רחל-תמר-נרב ונורית, שמעון-אתי-קרן-רותם ואוריה, חגי וחגית, אפרת-יהודה-שירן וירדן, שושנה ואני**. היה נעים מאוד. בקיץ חזרו מארה"ב **נעמה-מנחם-רונית ומיכל**. חתונת **אביעד ליזרוביץ ומאשה** במושב אורה ובשבת בקיבוץ לביא. מסיבת בר-מצוה של **אלעד זעירא בן אסנת ודרור** ליד מנחת עין-ורד. הזמנו למסיבת הבר-מצוה של בנו של **ד"ר ציון וויזאן משולם** בירושלים. הזמנו לחתונת **הדר פרנק** בנוה אילן. הזמנתי למסיבת פרידה של **בן-ציון אריאל** מעבודתו במרפ"ד חדרה. הזמנו והשתתפתי בחתונת **כרמית בת יהודית קוטא** ושמעתי עד לזוג. **שושנה** לא השתתפה, כי ביקרה על ערש הדווי של **אחיה חיים** בירושלים. **אפרת ילדה את יניר-יעקב** ב ד" טבת ה'תשל"ו – 27.12.95 בשעה טובה.

אירועי אבל:

ב 31.10 – ז" כסלו נפטרה **רבקה-אריקה שינוולטר**, בת דודי **דניאל ואני** גלוקשטאדט מגן **השומרון**, ממחלת הסרטן. ב 5.11 נרצח **יצחק רבין** אחרי "עצרת שלום" בכיכר המלכים בתל-אביב. היה "קרבת שלום" נוסף ל 160 קרבנות שנפלו עד כה מאז חתם הנרצח על "הסכם אוסלו" המוטעה, שחזינו מראש, כי לא יחזיק מעמד. לצערנו צדקנו.... ב 25.11 = ב" כסלו ירד אבל כבד על ביתנו עם פטירת אחיה של **שושנה, חיים בן שמעון גמליאל**, אחרי מחלה קשה ויסורים. השתתפנו בהלוויה ונשאיתי עם **שושנה** כל "השבועה" בירושלים. ב 11.12 = י"ח כסלו היינו המומים על הריגת **חגית בת אהרון ודינה** בתאונת אופנוע נפשעת. מיהרו לקח אותה טרמפ ומחץ אותה על נושא טנקים צבאי. השתתפנו בהלוויה וישבנו עמם ב 13.12 ובשבת "ישב". **חיים קהאן**, בעלה של **עליזה בת דוד וגוסטל גלוקשטאדט**, נפטר בשנה זו.

תחלואה: עקרו לי שן בינה כלואה, ניתוח לסת מקומי.

חליתי בראשית השנה בדלקת גרון כואבת וטיפלתי בה ב Augmentin .

שונות:

שחיתי 136 פעם בגבעת חיים, בתמורה ל 950 ₪.

חילקתי 112 עותקים של **האגדה לבית הנריק** + 64 דפי תיקון. שלחתי עוד 159 דברי דואר בארץ ולחו"ל.

אם בשנים האחרונות לא הספקתי לקרא ספרים, עקב עיסוקי היצירתיים, הרי כן קראתי בשנה האחרונה כמה ספרים, כדלהלן:
 "הם באו מתוך הערפל", המחתרת היהודית בצרפת, רזיאל ממט, 1994.
 "מבקתא עמיקתא לאיגרא רמה" – צבי קוולר, מענין.
 "עריסת הבמבוק", מסין לסיני, 1988, אברהם שורצבאום, ט.מ.
 Götter, Gräber und Gelehrte, סיפורי ארכיולוגיה, מספרי אמי מוטי, ט.מ.
 "אבלה" מתנת אחותי נעה, אודות ממלכת אבלה בסוריה מלפני בני ישראל.
 "שחזור הרפתקאות ההשרדות של חנן פלורסהיים בהולנד וצרפת", מדהים.
 "אבשלום קור".
 "שבוע בתש"ח", אלמוג, רומן על נער ונערה בימי הפלמ"ח.
 "דון קרלוס מליסבון", חיים אלגוב, על מחתרת יהודית בפורטוגל בימי האינקבויזציה.

אירועי שנת 1996

השנה נפתחה במזל-טוב עם ברית המילה של יניר-יעקב ב י"א כסלו
 התשנ"ו – 3.1.1996

אבל כפול ביום אחד !

ב 21.1 אושפזה מוטי בבה"ח "מעייני הישועה" לטיפול נמרץ נשימתי. לפני כשנה הוחזרה לדירתה עם מטפלת פיליפינית מצויות. בתחילה לא רצתה בכך, אך אחרי שהסברתי לה את הנחיצות, בגלל בריאותו המתרופפת של בעלה של אחותי תרצה, הודתה לי על ההסבר. אך גם בריאותה החלה להתרופף אז. בחודשים האחרונים נחלשה ערנותה ומודעותה לסובב אותה, עד שאבד הקשר שלה עמנו. בימי האישפוז נשארנו, ילדיה וחלק מנכדיה לידה במשמרות, ובלילות שמרה עליה לאורה, המטפלת הפיליפינית. בבוקרו השכם של ט"ז שבט = 6.2. נדם לבה תוך שנתה. מנהל ביה"ח טוען שהיה לידה – בבוקר ב 7 מלפנו לי. הלוויתה נקבעה לשעת הצהריים. מסע ההלוויה יצא מדירתה ברחוב חבקוק 6 בבני ברק, עורר הרבה אנשים ממכריה וכן מסביבותיה. כאשר אנו כבר בנסיעה איטית ברחוב הרב כהנמן בכיוון לבית העלמין בסגולה, ליד פתח-תקוה, שם רכש גמליאל פייגנבוים בשמנו חלקת קבר, התקבלה קריאה בפלאפון, כי גמליאל חייב לחזור מיד לדירת אביו. התברר, כי אביו, ישראל בן גמליאל פייגנבוים קבל התקף לב זה עתה. גמליאל הביאו לבית החולים ולא חזר להלווית סבתו. באולם ההשכבה של בית העלמין אמרתי דברי הנצחה וזיכרון לכבוד אמי ע"ה ובין יתר דברי ציינתי

את זכותה, שעמדה לה בודאי גם בימי השואה הנוראיים, היותה צאצא לדרשן 30 הדרשות בפורטוגזית, **שמואל יחיא** בהמבורג ובגלוקשטאט, שלחם על יהדותו בעת. **אחי נתן** ציין במיוחד את זכויותה כאישה נאמנה לאבינו וכאם לנו בימי השואה.... אחרי שסיימנו את קבורתה של **אמנו מוטי** ע"ה, חזרנו לשיבת שבעה בדירתה ברחוב חבקוק, כבר אנו יושבים, כאשר לפתע מודיעים **לתרצה**, כי בעלה **ישראל** נפטר בבית החולים. מיד אורגן מסע הלוויה לילי ונכרה קבר ליד אמנו **מוטי** ע"ה. **תרצה** עם ילדיה ערכו את הלווייתו של בעלה ואביהם בלעדינו, שנשארו בשיבת "שבעה" על אמנו. על פי פסק הלכה הם חזרו לדירתם בתום ההלוויה, וישבו "שבעה" שם, עד יום אחרי ישיבתנו על **אמנו מוטי** ע"ה.

בימי השבעה ביקרו הרבה אנשים מן העבר והרבה שלא הכרתי. לפני נוסעי להלוויית אמי, פרסמתי **בחיבת ציון** הודעה על פטירתה, וכי אשב בדירתה לשעבר, למטה, ביום הראשון לשבוע הבא, ביום השישי לשבעה. בדירתה לנתי בחדרה, בו בזמן שאחי לנו בחדר האורחים. בלילה הראשון הייתה לי תחושה של **נוכחות נשמתה** בחדר, בצורה מוזרה, כעין חשמלית או היולית, אך מוחשית. לא סיפרתי על כך, כי לא רציתי להפחיד את האחרים. לשבת נסענו הביתה והחל ממוצאי שבת פרשת "יתרו" ישבתי בדירתה לשעבר, כדי שחברי חבת ציון וכפר הרא"ה לא יצטרכו לנסוע לבני ברק. – רשמתי לי את מבקרי הניחומים, כפי שבאו לבקרני :-

במוצאי שבת: יהושע וחנה בר-חי מכהרא"ה, עמירם ועדינה דרמר, יצחק והינדה לרנר, יוסף ואסתר ינאי, ירון בן מוטי ינאי, צביקה סלומון ובניו, הרב חיים ולאה טובולסקי מגבעת חזון, יהודה והדס אלבאום, יעקב וחנה לוטוק, חנן ויעל שורצמן, אריה ואסתר שכטר, מתי ושירה גלבר, שלמה ואהובה בצינסקי, דן ומרי פרנק, שלמה ומזל מליחי מאליכין, רחל גוב מאליכין, משולם ואסתר וציון נגר מחדרה, אברהם ומרגלית גרינבאום מכפר פינס, שמואל ויפה שניבלג והדייר שלהם, אליהו הלוי.

ביום ראשון: מנחם דרמר מכהרא"ה, יוסף ושושנה פרידמן, אסתר אריאב, יצחק ולאורה פרנק, קופלוביץ ואשתו מכהרא"ה, אברהם חסיד ואשתו משכונת חזון, מרדכי קוסטליץ מחדרה, זוהר זעירא מכהרא"ה, שוקה דרמר משכ. חזון, יאיר-מיכל-אמיר רף, ישראל וייסמן, שושנה אקדם-המורה לזמרה מאליכין, משה ופנינה לוטוק, אליהו ורחל פריימוביץ, הרב אברהם ורבקה צוקרמן משכ. חזון, אריק תירם מתו"ם מאליכין, דינה אחינועם, אלי ונאוה פלוטקין, יהושע וציפי פלוטקין, נסים ימיני-זכריה דגן-זכריה אקדם מאליכין, יהודית קוטה מחדרה, שולה (מדר) ואיציק חיים מחדרה, יורם ומיכל וגשל, שמעון ואתי פרידמן, אורי צורף מכהרא"ה, אהרון וייס מכהרא"ה, פנינה אייזיק מכהרא"ה, מוטי ורחל ינאי, דוד גולני, גב. הולנדר ובנה מכהרא"ה, נורית לוטוק,

אליעזר בסלבסקי ואשתו, יואל שיקלר וגדעון קלאר מכ. הרא"ה, הזוג פרייזן מעכחזון, יעקב ויהודית אופנהיימר מעכ. חזון, שלמה יעקבס מכ. הרא"ה, שמעון וינטר, אריקה שעיה, שרה-דני-ניצנה ערוסי. בס"ה ביקרו כ 100 מנחמים במשך יממה. יתכן ושכחתי לרשום כמה מהם. כן טלפנו: אהרון המר ממשואות יצחק, מנחם אופן מחדרה, יוסף לונדון מנתניה, משה עוזרי מירושלים, גב. חמיידה מח. ציון, אפרים יעיר מטירת צבי. ביום ב' נסענו להשלמת השבעה ברת. חבקוק ועלינו לקברה הטרי לאשכבה. אח"כ ביקרנו את **תרצה וילדיה** ביקור תנחומים בדירתה, שם ישבו עדיין שבעה עד למחרת בבוקר. הגם שפטירת מוטי הייתה צפויה, כי היא איבדה את הכרתה כבר לפני ימים רבים, היה האבל על פטירתה כבד. על אחת כמה וכמה אבלה של **תרצה** בו-זמנית עליה ועל בעלה המנוח, שנפטרו זה אחר זה באותו יום.

אמי מוטי ע"ה הייתה אהובה על כל צאצאיה ומכריה. היא זכרה כל אחד ואחת ביום הולדתו-הולדתה ונתנה מתנות רבות מכל הלב בהזדמנות כזו ואחרות. כן הזמינה את כל יוצאי חלציה + מכריה מן העבר לימי הולדתה, לחגי פורים ולחנוכה להדלקת נרות חנוכה במשותף. אנו ממשיכים את המסורת שהיא יצרה עוד כיום, לכבודה ולזכרה. **יהא זכרה ברוך.**

אחרי חזרי הביתה התפללתי במנין הבוקר במוסד תו"ם, עם תלמידי-החוק עקיימו מנין מאוחר מעט יותר מן המנין המוקדם שבחיבת ציון, במשך חודש. כמובן שאמרתי "קדיש" עליה במשך כל העונה אצלנו. החלטתי להנציח את **אמי ע"ה ואת אבי ז"ל שנרצח בשואה**, בעיפוף חדר הארכיון המשפחתי במקום דירת אמי, בלוח זכרון בדלת הארכיון וכן בשלט "זכור" בבית הכנסת ובכיסוי לספר תורה בצבע תכלת לימי המועדים, פסח, שבועות וסוכות. כמה ימים לאחר השבעה, התעוררתי לילה אחד מדפיקות לב חזקות, מזיעה קרה ומכאבים בצד שמאל של גופי. **שושנה** הזמינה אמבולנס "מגן דוד" שהביא אותי לחדר המיון של בית החולים "הלל יפה". בדרך כבר בדקו אותי בדיקות ראשונות כגון לחץ דם וכו' ונמצאתי תקין יחסית. בבדיקות שערכו לי באותו לילה מצאו רק שתי חוליות גב, 5-6, לחוצות מעט, כנראה עקב הישיבה הנמוכה בשבעה. יתכן גם שסבלתי מריאקציה ריגשית אחרי האירועים המעציבים של השבוע הקודם. קבעו לי טיפול פיזיותרפי בהמשך. את אזכרת "השלושים" ותפילות האשכבה לזכר יקירינו קיימנו לשניהם בו-ביום בבית העלמין בסגולה. לאמי **מוטי** ע"ה ולגיסנו **ישראל פייגנבוים** ז"ל.

עבודות מחקריות וספרותיות ב 1996 :

1. הדפסתי מחקרי "האודיסיאה לבית הנריק בשפה הגרמנית, לשם הוצ. לאור היסטורית-מדעית של ספר על ידי "האיגוד להיסטוריה סקנדינבית וצפון גרמנית". מחודש ינואר עד אפריל הכנתי 155 עמודי טקסט + 27 עמודי ביבליוגרפיה + 2 עמודי מבוא ובס"ה 184 עמודים. מחקרי לא יצא לאור בשנה זו. בכל אופן, העריכה והמימון ע"י האגודה ותומכיה.
2. הדפסתי 11 עמודי הרצאתי אודות הספר עבור "המכון לחקר עמנו". פורסם בספט. 1996.
3. הדפסתי סקירה בת 6 עמודים אודות הספר, עבור השנתון של "תהודה", של ארגון יהדות תימן בראשות שלום עובדיה. פורסם בספט. 1996.
4. חידשתי הדפסת האוטוביוגרפיה "מגולה לגולה..." עליה עבדתי ב 1995 במשך 4 חודשים, בהספיקי אז 81 עמודים. השנה הספקתי 122 עמודים, מעמ. 82 עד עמ. 204. כתבתי האירועים שקרו עד אפריל 1944 בצרפת.
5. מצאתי מתרגם מפורטוגזית לעברית של 30 הדרשות של שמואל יחיא משנת 1629, דרך עליזה מרבלי משיבת כ. הרא"ה. הוא בן דודה רב הכהן בנוף איילון, ליד שעלבים. סיכמנו, כי יתרגם קולית ל 30 קלטות-קול תמורת 30 ₪ לשעת עבודה ואני אדפיס את התרגום תוך כדי שמיעה. לע"ע הספיק שתי דרשות, החל מאוקטובר ע.ז.
6. התבקשתי לתרגם מכתב עתיק מאידעש לגרמנית, שפורסם עקב זאת בירחון להיסטוריה בפריז המזרחית, בו פרסמתי בעבר את מוצאי מיהודי החסות בבונדה, סימון איזאקס. המזמין הוא Michel Till Heinze מאזור זה.

הרצאות:

- צמצמתי פעילותי ההתנדבותית, עקב התמקדותי בעבודה ספרותית (338 עמ').
- בית אבות עד 120: אגם החולה והחיים בו (סרט); פסח, הבית השני, שחרור ירושלים, הימים הנוראים בעקופיות.
- ס"ה 5 הרצאות.
- מועדון קשישי עולי אתיופ' בשיכון פאר: מגילת אסתר ופסח-פסיקה. 2 הרצ'.
- המכון לחקר עמנו: מגולה לגולה ואין תקוה, מגירוש ספרד עד לשואה.
- חוג הגמלאים בקיבוץ סעד: אודות ספרי- "האגדה לבית הנריק". (הוצ. דרך)
- חוג הגמלאים בקיבוץ בארות יצחק: הישרדותי בשואה. (הוצ. דרך)
- מכללה תורנית לבנות-ירושלים: הישרדותי בשואה. (הוצ. דרך)
- בה"ס הממ"ד "הנדיב" בנימינה: ביתא ישראל באתיופיה ובארץ. תמורת תשלום.
- בית משפ' וגשל בת. ציון: הפעלת כתה בפ' "יחי" למסיבת בת מצוה
- בס"ה 13 הרצאות.

לימדתי 4 בני מצוה: רון קריסטל ת. צ. – פ' ויקרא; דניאל שגיא, ת. לאת – פ' צו; אוהד בצינסקי ת. צ. פ' ואתחנן, כל הפרשה; דין מיקוליצקי ת. צ. פ' מקץ.

241

ראיונות בבית: סטודנטית יהודיה מפרץ – Murielle Kinzinger. ראינה אותי אודות קבוצת טלוייה בימי המלחמה ובריחתנו דרך הפירנאים. אפשרתי לה לצלם מן האוסף שלי על מחנה Gurs, על **אנורה סלומון** ו**רות למברט** ופעלן. עמית ישי, מורה מיקנעם, הקליט אותי על הישרדותי בשואה, לשימושו. **בתיה מושקוביץ** ראינה אותי על השאלה – "מהו אדם דתי" ע"פ תפיסתי, לעבודה סמינריונית.

טיולים, מפגשים, נופש ומסיבות מיוחדות:

– לרמת הגולן עם הפוה"מ כהפגנה פוליטית, כי אנו "עם רמת הגולן" –
– משפחתנו ערכה פיקניק יפה בשמורת פארק הערון (פרדסי אתא) בפסח.
– עם **שושנה**, **נעמה**, **שירן**, **ירדן ואוריה** נסענו למערב זכרון-יעקב בחוה"מ פסח והתמקמנו ליד מגרש ההמראה של המרחפים בגלשני רות. מראה יפה.
– מפגש עם **מוריס וטרי גליקשטאדט** מארה"ב במלון הברון בזכרון יעקב, עם **נתן וויף**.

– מפגש עם **מלכה שפינגרן [אמלי]** אצל אחותה **הלן אפל** בקרית גת.
– מפגש עם כמה מיוצאי המבורג עם מתכנן תערוכה מוזיאונית על יהודי המבורג.
– מפגש יוצאי המבורג עם Sabine Kruse, עורכת ספר Mein Vater war portugiesischer Jude = אבי היה יהודי פורטוגזי.
– מפגש נוער ב" של מירת צבי בעין צורים החדשה.
– מפגש "ההולנדים והצרפתים" מן האונייה **גינא** במחנה המשוחזר עתלית.
– מפגש ותיקי המתישבים של עין צורים בראש צורים בגוש עציון והכנסת ספר תורה שהיה בשבי ותוקן. הופק סרט וידיאו ועותק ברשותנו.
– מסיבת פרידה **מרחל רוקח** ע"י אגף המרפ"דים בירושלים.
– ביקור באתר ההנצחה של היהודים שניספו בצרפת, ליד רוגלית בעמק האלה.
– השתתפנו בכנס מדעי-עולמי של יהדות תימן ברמת רחל ליד ירושלים במשך יומיים. שמענו הרצאות מענינות.
– נופש קיץ במלון עורש + השתתפות בשבת יהדות תימן וזכרונות ירושלים.
– נופשון רחצה בחמי טבריה עם גמלאי המפקחים-מנהלים מן המרכז. 5 ימים.
– ערכנו מסיבת יוה"ל 70 **לשושנה** במלון אורלי בנתניה, עם קרובינו וידידים.
– השתתפנו במסיבת גילוי הדרגות של **תמר**, **בת אבנר ורחל** בסיום קורס קציני חינוך בגליל. –

מסיבה זו חתמה את האירועים המיוחדים בשבילנו של 1996, בהתרגשות חיובית.

242

לימודי ערב: השתתפנו בעני קורסי חורף מטעם מכון יד בן צבי, בתשלום, עם טובי המרצים בתחומים אלה. [חלק מהרצאותיהם שמורים בתיק יד בן צבי] בנתניה בנושא – יהדות, איסלם ונצרות בארץ ישראל; במכללת עמק חפר בנושא – מבראשית, קיומו של עם ישראל ממתי ?

דואר יוצא: ב 1996 חילקתי עוד 17 עותקים של "האגדה לבית הנריק" [בנוסף ל 112 שחילקתי בעונה שחלפה] ועלחתי 169 דברי דואר, מהם 71 לחו"ל ו 98 בארץ.

שחיה: מאוקט. 95 עד אוקט. 96 שחיתי 122 פעמים. שילמתי 1050 ₪ למינוי.

משפט תחבורה: הואשמתי ע"י רב פקד רובין באוקט 1993, כי לא עצרתי בתמרור "עצור" בצומת שוק הדרה. בפסק הדין על העוֹפֶטת ב 1996 נסגר התיק, כי המשטרה התרשלה בתביעתה.

בראות: סבלתי באביב, אחרי "השבועה" על אמי, מכאבים חזקים בעורף—גב-זרוע שמאל. אשפוז במיון ב"ח הלל יפה קבע, כי הבעיה אורטופדית. קבלתי טיפול פיסיוטרפי בקו"ח. כעת מצבי שפיר. כן יש לי בעיה דלקתית בלסת שמאל עליונה בה אני מטפל בשטיפות מלח. בריאותה של **שושנה** תקינה ב"ה, אחרי שהיא ניזונה בהתאם להצעות ד"ר צבי בן משה.

בחירות לכנסת: בבחירות של חודש מאי ניצח ביבי נתניהו מן הליכוד בהפרש קטן את שמעון פרס מן העבודה. בחיבת ציון היו תוצאות הבחירות כדלהלן:

אמת – 82; מחל – 38; מפד"ל – 80; מרץ – 30; דרך שלישית – 15; מולדת – 11; אגו"י – 2; עולים – 2; ע"ס – 2; ק – 2; פ – 1; ז – 1; פסול – 1; מתוך 308 זכאים בחרו 267.

מזג האויר: עד סוף דצמבר ירדו רק 92 מ"מ גשם וגם כמות מועטה זו בפיזור בלתי יעיל, דליל מאוד בד"כ. הלואי ויבואו גשמי ברכה בהמשך.

קריאת ספרים: קראתי 5 ספרים בשנה זו.
 מסעות ר' משה מדינה, מענין מאוד. על נער שנודד עם אביו בתימן ואתיופיה.
 היהודים, האופיום והקימונו. מענין מאוד.
 Friedhof Ottensen, - Fremd in eigener Stadt, - Bäume Hamburgs.
 הספרים בגרמנית נשלחו לי כמתנה מן המחברים ע"פ הזמנתי
 והם שמורים במדף הספרים בפינת העבודה שלי.

243

פעילויותינו ב 1997

שנה זו עמדה בסימן המשך הדפסתו וסיומו של ספרי השני (האוטוביוגרפי) –
 "מגולה לגולה – בתוך השואה – עד ראשית הגאולה" והוצאתו לאור בסוף
 אוגוסט. עלות בית הדפוס, כולל הכריכה של 220 עותקים (הזמנתי 200 בלבד)
 עלתה 19.712 ₪, הרבה מעל למצופה. פחות מכמות זו, כפי שרציתי אני, לא
 התאימו לבעל בית הדפוס. הוא השתמש בלוחות צילום טובות, כך טען, כדי
 לתת לצילומים הרבים את ביטויים, הראוי להם. אך למעשה לא הייתי מרוצה
 דווקא מטיב הצילומים. בגלל המחיר הגבוה בשבילי, החלטתי לנקוט בדרך
 הפצה, שתאפשר לי למכור לפחות 100 עותקים מחוץ למשפחה. לשם כך
 הפצתי 120 דפי הסבר בדואר ועוד 80 חלקתי ביד. עקב זאת הוזמנו 40
 עותקים. – כן הוזמנתי להרצות על ספרי ע"י הגמלאים הכלליים בחדרה,
 הרצאה שלא הניבה מכירה כלל; על אף שהכנתי בסוף השנה 19 עקפים
 הממחישים את ספרי הראשון ושניים המרמזים על תוכן ספרי השני, כדי
 ליצור רצף היסטורי אחד של 12 דורות לשני ספריי. גם הוזמנתי להרצות
 בראשית 1998 במדרשת רופין לפני ותיקי המתישבים בעמק חפר וכן בסניף
 המורים הגמלאים בחדרה. שתי הרצאותי אלה גם לא הניבו כל קניה. מכאן
 הסקתי, כי זקנים לא מוכנים לקנות עוד ספרים לאוסף שלהם. – עד סוף
 שנת 1997 הפצתי בכזו 137 עותקים במחיר של 75 ₪ למכרים ו 90 ₪ לקרובי
 משפחה, שלהם יש קשר למסופר בספר. עד סוף השנה החזרתי לחשבוני
 9.890 ₪ מהוצאותי, שהם 50 % מעטים לא זיכו אותי בתמורה כלל.

עבודות ספרות ומחקר אחרות:

- הדפסתי 2 מתוך 30 הדרשות בעברית, תוך כדי שמיעת התרגום בקלטה.
 אך המתרגם הרים ידיים, כי השפה העתיקה לא מובנת לו מספיק. הוא
 הבטיח למצוא לי אדם אחר, מתאים לכך.
- פרסמתי תמצית פעלו של **שמואל יחייא** בירחון חודש יוני – מס. 12 של
 'יהודי המבורג', ברמן וליבק, שיוצא לאור אחת לחודשיים, בעברית וגרמנית.
- פרסמתי תמצית ספרי השני, האוטוביוגרפי, בגליון 14 של ירחון זה, מחודש
 דצמבר 97.
- עבדתי על הגהתו של ספרי בגרמנית – Die Odyssee der Henrique-Familie

- = הנדודים של משפחת הנריק. אחרי עיבוד קטעיה בעיר הצפון-גרמנית Kiel. מקיים שם להוציאו לאור עד סוף שנת 1998.
- תרגמתי לגרמנית מאמרו המדעי של בן חברי יוסף לונדון, ירון, בענין רפואי. שלחתי לארגון הגניאלוגיה היהודית בהמבורג תרשים משפחתי משופר.
- אחרי ביקורו בלונדון באוגוסט, השלמתי כתב המצבה של **אברהם ישראל די סיקירא**, אבי-אבות משפ' **בונדהיים**, ושלחתי דף משלים לקרובים.

244

- התחלתי בסוף השנה בחקר **שושלת דון יחיא** כדי לחבר בין **שמואל יחיא** לבין קדמוניו בפורטוגל, תוך כדי שימוש ב Jewish Encyclopedia מבית הספרים הלאומי. המשך עבודת מחקר זו והשלמתה מתוכננת ל 1998.
- לשם תצוגה כרונולוגית של דורות קודמים וקדמונים של משפחתי, נתתי בינואר להתקין קירות-לבד בחדר העבודה והארכיון למטה, ושולחן מחשב וריהוט קל ונייד מתלווה, במחיר של 7.612 ₪.

אירועים שונים, טיולים ונופשונים, ביקורים ופעולות תרבות

- כולל שמחות ומקרי אבל** – באופן כרונולוגי שנתי.
- ב' שבט נפטרה חברתנו **אביבה הימן** מן המרפ"ד בראשון לציון ולמחרת השתתפנו בגשם שוטף בהלוויתה בנס ציונה. הייתה רק בת 60 במוחה. במשך שנים הייתה חברת ועד מנהלי המרפ"דים ביחד עמי והייתה הבנה רבה בינינו. הייתה ידידה ממע. יהא זכרה ברוך.
- ב 21.1 ביקרתי יחד עם **דוד מלמד** את בעלה האבל **נחום** ואת 2 בנותיה ובנה החסיד הברסלוי.
- בט"ז בשבט, יום הזכרון הראשון על פטירת **אמי** לפני שנה, עלינו על קברה וערכנו אזכרה.
- במוצע"ק פ' "בעל"ח" ארגנו **גמליאל ואלעזר פייגנבוים** וגיסיהם ערב זכרון מכובד **לסבתא מוטי** באולמי וגשל בבני ברק. דברו **שייקה קרביץ**, אחי נתן, **אנוכי**, אחי **ישראל**, **אלעזר פייגנבוים** ו**אביעד לייזרוביץ**.
- בעשבת פ' "משפטים" ארחו אותנו **דוד ופרחיה מלמד** בנתניה.
- ב 9.2 שמענו במסגרת קתדרה בכ. הרא"ה הרצאת **עו"ד סימון** על סיבת שבירת הלוחות הברית הראשונים ע"י **משה רבנו**. חששו היה דימוי חומרי של הא-לוהות ע"י העם [כעגל, כך לוחות האבן], שלא קלט עדיין את חוסר מוחשיותו. ט.מ.
- ב 12.2 קבלתי את הסקודה החדשה, אחרי שהפיאט הישנה שבקה חיים. מחירה, כולל ביטוח ורעיונות היה כ 60.000 ₪.
- ב 7.3 נישאו **שחר בן ברית**, בן **רפאל ודורית** עם **טל** בנחשונים.
- ב 1.4 נישאה **חיה** בת **יוסי וברוריה פישוהוף** בבני ברק.

- בלילה ל 2.4. קבלתי וירוס בטן והקאתי קשות. לכן לא יכולתי להשתתף באזכרה לחברתנו אביבה הימן, אותה ארגנתי ביחד עם דוד מלמד, במרפ"ד בראשון לציון.
- ב 7 + 8 לאפריל נפשונו, שושנה ואנכי, במלון "החוף העקט" בטבריה + רחצה בחמי טבריה. קבלנו בונס הוזלה באמצעות ספקית של שושנה.
- בליל הסדר וא' דפסח התארחו כל משפחתנו אצל מנחם ונעמה.
- בחוה"מ פסח ערכנו עם נעמה טיול נחמד לחאן בנימינה ובית לנגה בז' יעקב.

245

- ב 1.5 נערכה מסיבת בת-מצוה לגלי רבינוביץ, בת יעל מבית ערוסי בקיבוץ גשר. יעל הכינה עץ יוחסין נאה ומפורט, עם כל ענפי משפחתה-משפחתנו.
- ב 5.5, ביום הזכרון לשואה, כובדתי להדליק עם אחי נתן ואחותי נעה את משואת זכרון לנספים בשואה בחיבת ציון ואזכר אבינו אלעזר בן נתן הי"ד.
- ב 18.5 ביקרנו "במרכז להוראת היהדות" בחיפה, להתרשם מפעילותה המבורכת של נכדתנו קרן שתחיה, שהייתה "הכוכב" מבין בנות הערות הלאומי המציגות את פעילותן בבתי ספר המ"מ בחיפה במשך השנה שחלפה. החומרים שהכינו מרשימים מאוד וכן הצגתם !
- ב 16.6 הוזמנו לכנס מחזור כתות ח" ה"תשכ"א - 1961 של בה"ס הממ"ד ע"ש הרמב"ם באליכין. היה מרגש מאוד, כי פגשנו את תלמידי הותיקים, כיום בני 50 חלקם תושבי המקום ואחרים מפוזרים במקומות אחרים. ביניהם עורך דין, אחיות בריאות הציבור ועוד וגם פרופסור לחקלאות במכון לחקר החקלאות ברחובות. כמובן נתבקשתי לשאת את דברי והזכרתי בין היתר גם את תלמידתי המיוחדת מזל משה ז"ל שלא זכתה להיות עמנו.
- בתחילת יוני סיימנו שמיעת הרצאות במסגרת "מכון יד בן צבי"; 13 בנתניה בנושא "בין שלוש דתות בא"י" ו 15 במדרשת רופין בנושא "מבראשית, עם ישראל לדורותיו" ובסה 28 הרצאות ברמה אקדמאית לעונת חורף 96-97. החל מנובמבר 97 התחילו הרצאות השנה החדשה, בינתיים 3 בנתניה ו 7 במדרשת רופין.
- ב 23.6 שמענו קונצרט של כלי נגינה עתיקים מימי הרנסנס, בבית חרות, מאורגן ע"י ועדת התרבות של מועצת עמק חפר. ט.מ.
- ב 29.6 השתתפנו במסיבת סיום שנה ראשונה של הערות הלאומי, של נכדתנו קרן, במרכז למורשת היהדות בחיפה.
- ב 14.7 השתתפנו בחתונת בתם הצעירה של בנימין ודבורה גליקשטארט בנוה אילן. עדיין נראו היטב סימני העריפה הגדולה שכליתה עצי יער רבים.
- ב 13.8 ערכנו לראשונה מסיבה משפחתית רחבת ענפים, כמתכונת אמנו היקרה, בעודה בחיים, בבני ברק.
- עמנו היו חפצינו לטיסה ללונדון, ומן המסיבה הביא אותנו שחר בן רפאל

לשדה התעופה ע"ש "בן גוריון", לטיסה לילית. היינו נתן וויף, שושנה ואני.

מטירתי הייתה לפענח את ארבעת השורות התחתונות בעברית על מצבת הקבורה של קדמונו גומז רודריגז, הוא אברהם ישראל די סיקירא. כן התכוונו להתפלל תפילת השבת בבית הכנסת הפורטוגזי העתיק, שנבנה ב 1699–1701 ע"י 5 ראשי הקהילה הלונדונית וביניהם גם אלפונסו רודריגז. הוא יצחק ישראל די סיקירא. – הטיסה התאחרה ויצאה שעות לאחר מועדה הנקוב, אך עובדה זו אפשרה לי להביט ממעל על הרי האלפים באור ראשון, מראה נהדר ובלתי נשכח. האחרים נמנמו, אך אני הייתי ער.

246

המטוס נחת בבריסל, שם עברנו מסלול רגלי ארוך וחיכינו כשעה לטיסה ללונדון, שארכה רק שעה. המראה של ארץ בלגיה מתחתנו ותעלת למנש אותה חצינו חיש מהר היה נהדר. מעל לאנגליה טסנו קרוב לחוף צפונה ומעל ללונדון חג המטוס זמן מה, כדי לקבל אישור חניה. מראה נהר הטמזה על פיתוליו נהדר. בבית הנתיבות הצטלמנו למען כרטיסי הנחה לרכבות התחתיות של לונדון. משדה התעופה נסענו ברכבת התחתית עד לתחנה מסוימת ומשם במונית למלון Barbican, המלון הכי קרוב לעיר העתיקה ובה בית הכנסת הפורטוגזי העתיק; שם הזמין עבורנו אלי לנדה חדרים. גם בת דודנו Hilde Bundheim באה מ Burry, כדי לבקר עמנו בבית העלמין, כי זו היא, שמצאה עם שוערת בית העלמין את המצבות המבוקשות. – ימי העשייה בלונדון היו קשים, כי בדיוק עבר גל חום יוצא דופן על העיר, ואין מזגנים ולא מאווררים בחדר המלון. שושנה השיגה ביזמתה מאוורר בעבור חדרנו. פרט לחיפוש מזון כשר וטיוולים בפארק יפה ונסיעה לפרבר עם הרבה יהודים ומזון כשר, ביקרנו כמובן בבית העלמין, בעבודה ממוקדת הצלחתי לפענח באצבע מגעשת את השורות העלומות. בית הקברות מוזנח מאוד וצמחה מכסה את הקברים. בפרבר היהודי ביקרנו את חברתם של נתן וויף, פופט. המטרה העיקרית הושגה על אף הקשיים הממשיים. בשעות מנוחה יצאנו מן המלון אל מתחת לעצים בסביבה, כי אי-אפשר היה לנו לסבול את החום בחדר ואף באולם ההמתנה של המלון. בשבת בבוקר "זאתחנן" הלכנו, בלי שושנה, שלא הרגישה מספיק טוב להליכה ארוכה, לבית הכנסת הפורטוגזי ליד Bevis Markt. התפילה בנוסח פורטוגזי ענינה אותנו מאוד, כי הרי זו הייתה מורשת אבותינו, שנשתכחה מעמנו במרוצת הדורות. בעלי הבתים חבשו צילינדרים והמנגינות היו מיוחדות. השתתפנו גם בקידוש הציבורי לאחר התפילה. – למחרת נסענו, כולל שושנה, שוב לבהכ"נ וקבלנו הדרכה מתאימה לנו. – הסמטה ליד בית הכנסת נקראת Burry-Street ושם גרו אבות-אבותינו, מבית סיקירא. משם הלכנו רגלית לארמון המלוכה ליד גשר Tower Bridge והפלגנו בסירת

טיול אל פארק ציבורי מפורסם לכיוון מערב. – מבית הכנסת ומטיולי-סביבה נשארו לנו צילומים באלבום מיוחד. – הטיסה הביתה לא זכורה לי, פרט לנסיעה במונית מן המלון לבית הנתיבות "היתרו" והשהייה בו עד לטיסה. **נתן וויף** טסו מלונדון לפורטוגל וספרד. – הגענו הביתה ב-21.8 לאחר 8 ימים בדרך. טיסתנו ושהייתנו בלונדון עלו לנו 10.000 ₪.

– ב-28.8 קיבלתי את 220 העותקים של ספרי השני מבית הדפוס בת.א. הובלתי אותם בפאיט שלי בשתי הובלות, אחרי שהסרתי את הספסל האחורי.

– הביקור המתוכנן עם **נעה ואריה** להמבורג, גליקשטאדט, קיל, אמדן ובונדה התבטל, עקב מחלת האם **אסתר לייזרוביץ**, שנפטרה זמן מועט לאחר-כך, ע"ה.

247

- מ-4-9 ספטמבר נפשנו באופן פרטי. בניר-עציון, עקב התעייפותנו הרבה בביקורנו בלונדון.
- ב-24.9 הוזמנו לכנס מחזור הכתה הקדם-חקלאית הראשונה באליכין, אשר סיימה בשנת ה'תשנ"ט = 1959 את הלימודים היסודיים. היה כיף. קבלתי הרבה תשבחות מכל הנוכחים, על החינוך שהענקתי להם. הבאים היו: זכריה וברכה דגו-דגן, שולה מדר-חיים, זכריה אקדם, שושנה רצון-אברהם, שאול מדר-קידר, שלום דחבש-שרוני, משה שמואל, זכריה יצחק, יצחק חזרתי, ציונה גרמה-מליחי, שרה חרזי, אורה חממי, ורדה חרבי, יונה שלמה.
- 15 בני הכתה ובני-בנות זוגם.
- במוצש"ק של ראש השנה ה'תשנ"ח, אורגן ע"י ועדת התרבות של ת. ציון ערב שירי יידיש נחמד ליד בית העם.
- בשמחת תורה כובדתי לראשונה בחיי להיות חתן התורה בבית הכנסת.
- בשבת פ' נח ערכנו קידוש לקהל ביהכ"נ ודיברתי על "המים אשר מעל לרקיע" אשר קרסו במבול; ועל הדילול שחל עקב זאת בעובי האטמוספירה וגרם לצמצום תהליכי החיים והגיל עלי אדמות מאז, כפי שמתואר בתורה.
- ב-29.10 אורגן ערב לכבוד ותיקי ע. חפר בהעוגן, עם מופע זמרה וריקודים.
- בנובמבר התחלתי בחקר **שושלת דון יחיא** בפורטוגל וספרד ותצוגתה בקיר.
- ב-5-7 נוב. ביקרה אצלנו Gesine Janssen למטרות מחקר. בין יתר הדברים, היא הוציאה מתיקי את התכתבותה עמי אודות Ursula Heyen-Bundheim.
- בשבת "לך-לך" השתתפנו **בשבת תרבות יהדות תימן** בנתניה. נפלא.
- ב-11.11 ביקור מודרך בחאן חדרה, ע"י סניף המורים הגמלאים. מצוין.
- ב-12.11 טיול עם מפקחים ומנהלים גמלאים מן המרכז, לגליל התחתון. יופי.
- ב-23-28 נוב. נופשון ים-המלח במלון גני מוריה עם סניף המורים הגמלאים מחדרה.
- ב-15.12 ערב ספרות עם אייל מגד על ספרו "סודות המונגולים".

– במוצש"ק "וישב ארגנו **נעמה ומנחם** מסיבה לרגל יציאתו של ספרי "מגולה לגולה..." מלבב מאוד. דברתי קצרות על נסיבות הכתיבה האוטוביוגרפית. מן הנוכחים קנו 11 עותקים מספרי. הזמנתי במיוחד גם את **חרות מקלה**.
– ב 23.12 שמענו במסגרת קתדרה בכ. הרא"ה הרצאתו של **אבשלום קור** אודות "שמות משפחה".

– ב 29.12 מסיבת יוה"ל 80 **לשרה ערוסי** בנתניה, אחות **שושנה**.
– ב 30.12 נר 8 של חנוכה, מסיבת יוה"ל השני לינר נ"י אצל **אפרת-יהודה**.

הרצאותי במשך השנה: על המבול ותוצאותיו בשבת "נח" בבהכ"נ בת. ציון. היסטוריוגרפיה של 100 שנות הציונות – בחוג ליהדות במרפ"ד חדרה. בשכר. כל הזמנים, ברצף של 20 שקפים – " " " " " "

248

סקירה על שני ספרי – בארגון הגמלאים הכללי בחדרה, בהתנדבות. על חנוכה – לקשישי עולי אתיופיה בחדרה, עם עקופיות.

בני מצוה: טל זבושינסקי, פ' קורח ור"ח בת. לאת; אילן איזנברג, פ' חוקת בת. ציון.

קריאת ספרים: "דוד המלך, מרועה למשיח", פרופ' אביגדור שונאן. "מסע אל תום האלף", מאת א.ב.יהושע. סיפור מוזר ומטורף קצת.

דואר יוצא: בארץ – כ 70 מכתבים + 60 דפי היצע לספרי + כ 20 ספרים; לחו"ל – 67 מכתבים + 7 פקסים, רובם בנושאי מחקרי וביקור בהמבורג.

שחיה: מאוקט. 96 – אוקט. 97 שחיתי 117 פעם, תמורת 1.150 ₪ מינוי שנתי.

בריאות: ביקור אצל ד"ר **צבי בן משה** העלה, כי אני מושפע מרגישות בגב התחתון. הוא הציע לי לישון עם חגורת גב גמישה.
שושנה סבלה מברונכיט קשה בחודש פבר. –מרס, אך כללית מצבה לא הורע לעומת העבר.
חליתי בוירוס בטן קשה בראשית אפריל, ממנו סבלתי יומיים.
בסתיו התחסנו נגד שפעת ויראלית והוספתי לכך בקבוקון אכינצאה ותמצית שום ע"פ רצפט של **אבנר** נ"י.
בס"ה הייתה זו שנה של בריאות טובה, פרט לברונכיט החורפית של **שושנה**.

מזג האויר: הקיץ התיש אותנו. החורף החל טוב, ונמדדו עד סוף דצמבר 97 מעל ל 200 מ"מ גשם בחיבת ציון, ללא סערות ונזקים עד כה.

אירועים כלליים ופוליטיקה:

פרשת יונק המשפטי המיועד רוני בר-און / הסעירה את המדינה בראשית 97. ביבי נתניהו בראשות הממשלה מחליט ב 15.1.97 לחתום על פינוי חברון, בטענה, שההסכם על כך נחתם על ידי קודמו, פרס, והוא לא יכול לסגת ממנו. ב 4.2.97 התנגעו שני מסוקי יסעור באזור הגבול ללבנון. 75 חיילים נספו. ב 13 במרס רצה חייל ירדני 7 תלמידות מבית-שמש בנהריים. המלך חוסיין בא לביקור תנחומים אצל משפחות הקרבנות, ג'סטה מלכותית נאותה. ב 14.3.97 החליטה הממשלה לבנות שכונה יהודית בהר חומה, דרומה לירושלים. ב 17.4.79 נפטר חיים הרצוג, נשיא המדינה ה 6 ופרשן מלחמת 6 הימים, בן 79 במותו.

249

פעילויותינו בשנת 1998

שנה זו עמדה בסימן כמה פרויקטים, לא מרכזי אחד כבשנים האחרונות. כל אחד מהם העסיק אותי מכ 10 ימים עד לחודשיים-שלושה. ואלה הם, לפי החודשים:

1. ינואר-פברואר: מחקר אודות עושלת דון יחיא והדפסתו, והקשר בין הקדמונים היהודיים לבין צאצאיהם האנוסים בפורטוגל ומהם לשמואל יחיא, הוא אלוארו דיניס בהמבורג. מתדפיס זה הכנתי 10 עותקים עבור אחי ואחיותי ובעבור מוסדות מחקר בלבד.
2. מרס: נתנו לצבוע מחדש את הדלתות ולסייד את הדרוש בדירה העליונה.
3. אוגוסט: הכנתי לוח זכרון לימי הפטירה של קדמוני, כפי שהתבררו לי תוך כדי מחקרי.
4. אוגוסט: הכנתי אלבום תמונות מקברי אבותי בהמבורג-אלטונה, גליקשטאדט, לונדון ואמדרן, - בתי עלמין ומצבות. בהמשכו צילומים עתיקים מסבים וסבתות וכן מהורי ומילדותנו הראשונית.
5. ספט.-אוקטובר: עיצבתי קירות תצוגה של כל הדורות הידועים לי בחדר העבודה למטה, בעזרת נכדתי **קרן** שתחי-ה, שהדפיסה את הכרטסות.

פעילויות אחרות:

- ניסיתי לקבל תמיכת מכון יד בן-צבי, לתרגום והוצאה לאור של 30 הדרשות של שמואל יחיא, קיימתי ישיבה מתוזמנת עם סגן ראש המכון בירושלים, אך לא נענית.

- העברתי תרגום הדרשות **מדב הכהן** בשלעבים **לשמעון קומר** בירושלים, החל מן הדרשה השלישית. **דב הכהן** תרגם בדיבור לתוך קלטת ואני הדפסתי את הדיבור, ואז נסעתי אליו ובדקנו ביחד את הביצוע שלי. עבודה איטית ולא קלה. אחרי שתי דרשות הוא החליט, כי העבודה לא תצליח בידו. התשלום היה כולו על ידי, ע"פ 30 ש"ל לשעת תרגום. כך סוכם גם עם **שמעון קומר**.
- המשכתי את קשר ההתכתבות עם אוניברסיטת העיר קיל. הוספתי שינויים והשלמות, עקב מידע חדש מן החוקר ההמבורגי **מיכאל סטודמונד הלוי**; כולל גם צילומים ממלחמת העולם הראשונה, של דודי השונים ושל אבי.
- קשרתי קשרים עם אישים ואירגונים מהמבורג, כדי שיתמכו בהוצאה לאור של ספרי בשפה הגרמנית.
- בסוף חודש יוני ליוונו את **נעה ואריה** להמבורג. בשבילנו זו הפעם השלישית. מינו אותי כדובר הקבוצה בקבלת הקהל החגיגית ע"י הסנט בעיריה. באלבומי תמונות יפות מאירועים שונים ומן העייט על נהר האלבה והאלסטר.
- סיימנו ביוני שני קורסים של יד בן-צבי, אחד בנתניה ואחד במדר"רופין.
- התחלנו בחוג "קתדרה" בכפר הרא"ה.

250

- קניתי **מנדב** מחשב והוספתי אביזרים חדישים, במטרה להדפסת איכות, בסך 3700 ש"ל. למדתי להשתמש בו בעזרתה הברוכה של נכדתו **קרן**, לאוי"מ.
- בנו **שמעון** הכין לנו שלד מתפרק לסוכה חדשה וקנינו בד וסכך לנצח, הכל ביחד בסך 1656 ש"ל.
- קנינו באמצעות תלוש מתנה של הסתדרות המורים אופני כושר ביתיים.
- נתתי 16 הרצאות, שיחות וראיונות, 13 בהתנדבות, 3 בתשלום. פרטים בהמשך.
- הכנתי 4 בני מצוה, 2 מחיבת ציון ו 2 מחרב לאת ועוד 2 לשונה הקרובה. בס"ה נתתי 75 שיעורי בר מצוה. פרטים בהמשך.
- השתתפנו ב 9 טיולים ונופשונים מאורגנים. פרטים בהמשך.
- השתתפנו ב 25 פגישות, ביקורים מיוחדים, מסיבות, מופעי תרבות, בנוסף לחוגי יד בן-צבי וקתדרה.

מזג האויר ב 1998

חורף 1997/98 הסתכם ב 510 מ"מ גשם, ללא סערות וזקים. קיץ 1998 היה קשה במיוחד. טמפרטורות גבוהות ב 3-5 מעלות מן הממוצע עם לחות גבוהה במיוחד ביום ובלילה, כפי שלא היה במשך 35 השנים הקודמות. הפעלנו את המזגן ללא הפסקה כמעט, בחודשים יולי-אוג-ספט. התחזית לחורף גשום מעל לממוצע התבדתה כליל. כמעט ולא ירדו גשמים בכלל. עד סוף השנה ירדו בס"ה רק 56 מ"מ גשם וב 31 דצ. עוד 25 מ"מ.

פרטי הרצאותי:

- בכנס מנהלי מרפ"דים דהיום בהרצליה הוזמנו הפעם גם הגמלאים. דברתי בשמם על ראשית פעילותינו בהחדרת המחשה והוראה אור-קולית לחינוך.
- 2 שיחות לבנות חט' הביניים הדתית בחדרה, על דרכי בשואה.
- לדרי בית האבות "עד 120" בחדרה, על דרכי בשואה.
- למורים הגמלאים בחדרה על ספרי "האגדה לבית הנריק" עם שקפים שהכנתי במיוחד למטרה זו. פתחתי בכך מסלול הרצאות לארגון זה.
- לחברי ארגון DIG מהמבורג שביקרו בירושלים, על ספרי בגרמנית העומד לצאת לאור בגרמניה.
- בהמבורג סיפרתי על קורות משפחתי בשואה בכמה חוגים: במפגש בקהילה; לפני תלמידי תיכון בביה"ס "תלמוד תורה" לשעבר; בארוחה חגיגית בעירייה לפני ראש העיר, אנשי הסנט ומוזמנים; + ראיון מוקלט במשך 3½ שעות.
- לפני באי ביה"כ. בחיבת ציון בשיעור בשבת "בלק" בענייני הפרשה.
- הדרכת משפחת **יעקבס** מכפר הרא"ה בארכיוני אודות משפחתם והקשר בין זו לבין משפחתי.
- שיחה לשתי כתות בה"ס "משגב" מגבעת חיים בביה"כ. אודות חגי תשרי.
- בסניף בנ"ע בכפר הרא"ה על הערדותי בשואה לרגל י" בטבת בסוף השנה.

251

לימוד בני מצוה: (4)

בן גולדשטיין מת. ציון בפרשת יתרו = 14.2 - שי פייביש מת. לאת בפרשת אחרי-קדושים = 2.5 - עומרי פולק מת. ציון בפרשת במדבר - 30.5 כפיר עני מת. לאת = ממות -מסעי - 25.7

טילים ונופשוניים: (7)

- בפברואר עם סניף מורים גמלאים מחדרה לנגב: מגדל המים של בארות יצחק שנהרסה אז; בארי הנצורה אז, שניהם ע"י ידי המצרים הפולשים ב 1948; אנדרטת חיילי אוסטרליה וניו-זלנד שצרו על הצבא הטורקי בעזה ב 1917; קיבוץ עלומים עם ארוחת צהריים; הצומח והנוף של הנגב המערבי אחרי חורף גשום; מפעל הגופרית מן השנים 1936-1942; מצפה קבוץ גבולות; נחל הבעור ומפעל האגירה הענק דהיום; מענין, עם המדריך **ישורון**.

- באמצע מאי, יום הבראה בחוות הבריאות ספא בכרמל, מתנת ילדינו לרגל 50 שנות נישואינו. היה מצוין.

- בראשית יוני, עם סניף חדרה והמדריך **ישורון** לנאות-קדומים ושחזור החקלאות בימי המשנה ולגבעת הקיבוצים ליד רחובות ומפעל הנשק הסודי. מענין בהחלט.

- בסוף יוני, עם **נעה ואריה** ביקור בהמבורג, הם ע"ח הסנט ואנו במימונו החלקי, = כל האירות, כולל שייט בנהר האלבה עד Blankenese ועל ה Alster וזרועותיו. כן הוסענו בעיר מסביב ואף דרך המנהרה תחת הנמל וכמובן ביקרנו בבתי עלמין. **נעה ואריה** נאלצו לקטוע את הביקור לפני היום האחרון, עקב

תאונה מזוהה שקרתה לאחיו של **אריה חיים**. אנו המשכנו את יום האירועים האחרון בלעדיהם, אך ביטלנו את תכנית הימים הנוספים, נסיעות לגליקשטאט וקיל, לאמזן ובונדה וטסנו הביתה בטיסה בלתי מזומנת מראש, אחורנית במטוס. – **באמצע יולי**, נופשון קיץ עם המפקחים והמנהלים של מחוז המרכז לכפר גלעדי. הורגש כבר חום כבד. ביקרנו בקונצרט מיוחד ע"י פסנתרן-אמן בעליית הגג של בית-עץ ליד כפר שפר בגליל; וכן במוזיאון ההיסטורי בקיבוץ מעין-ברוך ובמקום אסון המסוקים במושב שאר-ישוב; אכלנו ארוחה במסעדת הדגים של קיבוץ דן וכן ביקרנו בראש פינה של תקופת הב רון רוטשילד; נסענו במסלול קרוב לגבול הסורי עד לישוב הערבי ע"ג"ר וצפינו מלמעלה על נהר הבניאס. היה גם נעים וגם מעניין וגם נחנו מעט.

– הבראה של 11 יום בניר עציון על הכרמל, ע"ה השילומים מגרמניה עבורי ואת חלקה של **שושנה** שילמנו אנו. היה ניווה וטוב. הכנתי בו-זמנית טיזות כרטיסי הקדמונים שלי, כהכנה לקיר תצוגות בחדר הארכיון.

– ב 19 דצמבר, פרשת מקץ, נר שיעי דחוכה, עם האגודה לתרבות תימן לשבת האגודה בבית-ים. נסענו עמנו **דוד ופרחיה מלמד**.

252

מפגשים – מסיבות ופעולות תרבות ב 1998 חוץ מהרצאות יד בן צבי וקתדרה.

– השתתפתי בכנס מנהלי מרפ"דים במרפ"ד הרצליה החדש, כגמלאי מוזמן.

– פגישה עם **מיכאל סטודמונד הלוי**, חוקר הפורטוגזים בהמבורג, בכנס יוצאי המבורג בירושלים. נכח גם **פרופ' קפלן** מן האוניברסיטה העברית י-ם.

– פגישת יוצאי המבורג עם **אורזולה רנדט**, משחזרת חיי קהילת יהודי המבורג שם, ובעיקר מערכת החינוך היהודית בהמבורג מלפני השואה, בתל אביב.

– **שושנה** ארגנה מסיבת ט"ו בשבט נחמדה במועדון ח.צ., עם הרצאה על טבע ונוף עם שקופיות של **יחיאל מדור-חיים** מחדרה.

– **מסיבת בת-מצוה** של נכדתנו **נורית** שתחי-ה, עם סדר ט"ו בשבט שהכינו **אבנר ורחל** במלון בלו-וייס בנתניה בנוכחות משפחות **פרנק וכן ברית**. יופי.

– סעודת פורים על כל המשפחה אצל **מנחם ונעמה**. נחמד מאוד.

– כנס זכרון להרב ד"ר **קרליבך** מהמבורג, במכון על שמו ליד אונ. בר-אילן.

– חניה בעין ורד וחתונת **נסים עמר-הלוי וליאורה** בתל-אביב.

– הרצאה על שיטת צ"י וקונג במועדון ח.צ. מעניין.

– הרצאה והדגמה על שיטת "מגע-מוח" במועדון ח.צ. חנטריש ואחיות עיניים.

– ליל סדר נחמד אצלנו, עם משפחות **נעמה, אבנר ואפרת**. **שמעון** בכרכור.

– מסיבת ליל עצמאות ולמחרת בחורשת ח.צ., ע"י ועדת התרבות.

– אח"כ ביקרנו קצרות בתימיאדה ביער חדרה.

– מסיבת בר-מצוה של **יצחק בן-לולו**, נכד **לעליזה וחיים תם**, בירושלים.

עליזה שברה את רגלה בדרך למסיבה ואושפזה.

- מופע מרהיב של עיריית חדרה בחוף ימה של גבעת אולגה, לרגל 50 שנה למדינת ישראל.
- ציון חרות ירושלים לילי בחורשת ח. צ., מאורגן ע"י **שושנה** ט.מ.
- מופע תחרותי על גלגליות עם **שירן** בגבעת שמואל; **שירן** במקום הראשון בקבוצת הגיל שלה. בראבו !
- מפגש יוצאי המבורג בטירת-צבי, עם הטלביזיה הצפון גרמנית לרגל הוצאה לאור מחודשת של ספר השירים של בה"ס הריאלי "תלמוד תורה" בהמבורג ב 1934. שרנו 3 משירי העבר והוקלטנו. מאוחר יותר, הראיון עמי לא פורסם, התלוננתי על הזלזול ברגשותי והעורך נעלב, ללא כל הצדקה...
- ביקרנו אצל **שאמו ופורמי** בעין הנציב.
- שבת "בהעלותך" אצל אפרת ויהודה. נחמד.
- מסיבת סיום העשרות הלאומי של **קרן** בשיבת בנ"ע בכפא הרא"ה. מרשים.
- ביקור במחנה עופר על הכרמל המערבי אצל **שירן**.
- מפגש חידוש ההיכרות עם **דב קרלינסקי** בנתניה ו**ניסן לפיד** מקדימה, לתכנון כנס של ותיקי מחלקת המודיעין של גדוד 132 ואנשי המטה בדורה-נתניה.

253

- סרט "הפצוע האנגלי" בקניון חדרה, בארגון ותיקי עמק חפר. מרגש ומרשים.
- **יורם טהר-לב** "מתחלק על זקנו של הרצל" באולם ח. צ. מהנה מאוד.
- אח"כ ביקר הסופר והעחקן בארכיוני המשפחתי והתרשם.
- טיול לניר-עציון וחדר האוכל וכמה מבנים שרופים בערפת היער של שמחת תורה, עם **דוד ופרחיה מלמד**. מדהים.
- ביקרה אצלי **מרים קלימובסקי** ותרגמתי בעבורה מאמר מגרמנית, על מקור האנטישמיות בגרמניה.
- ביקרו בארכיוני בני משפחת **יעקבס מכ**. הרא"ה, לקבלת מידע אודות משפחות **יעקבס-וורטהיים-שטראוס**.
- ביקר בארכיוני **רפאל בן נתן בן ברית**, לבחירת מסמכים שאצלם בעבורו.
- ביקרה בארכיוני **ורדה גיל**, לקבלת מידע על מחנה גורס, אחרי שהתענינה בעבר, ב 1992, אודות בריחתנו מעל להרי הפרינאים.
- הזמנו למפגש עם נבחרי הסנט ההמבורגי החדשים במלון מוריה בירושלים, קשרתי קשרים עם הנבחרים, כמו הסנטורית הראשית Ute Pape, למטרותי.
- ראינו בבית בטלביזיה סרט מלהיב על ריקודי להקת The Irish Riverdancers. השתתפנו בערב עם הזמר **דקלון** וחקיין לטובת בהכ"ז ע"ש שי וולשטיין
- הי"ד שנפל במלחמת לבנון, ערב שאורגן ע"י **מנחם ונעמה**.

- הדלקת נר חנוכה ראשון אצל **נעמה ומנחם**. נעים מאוד.
- כנס ותיקי הגדודים 132 ו 31 של חט. אלכסנדרוני בדורה-נתניה יצאנו לביקור זכרון לביר-בורין, היום בארותיים, לזכר הנופלים בקרב לילי אבוד שנוהל שם בליל ה 3.11.1948, בו נהרגו 5 לוחמים נועזים לשוא, עקב החלטה שגויה של מפקד הסיור האלים, שהורה לתקוף את עמדת העירקים החפורה, אחרי שכבר נתגלו, במקום לשגת. היינו 15 מוטיקי שני הגדודים. אחרי סיפור הקרב מפי הנותרים, ביקרנו בבית העלמין הצבאי בנתניה, על קברי הנופלים.
- בשבת "חיי שרה" בילינו אצל **מלכה תם**. למחרת ביקרנו בקברות כל קרובי **שושנה**.

השתתפנו ב 5 ערבי ספרות ע"י סניף המורים הגמלאים בחדרה עם הסופרת מירה מגן = ט.מ.: עם הסופרת **מיכל שלו** - "שבועת רחל" = ט.מ.; עם הסופר **חיים באך** = קליל ומצחיק; עם הסופר **יצחק בן-נר** על מעורבות פוליטית של יוצרים; עם הסופר **אלי עמיר** על ספרו "אהבת שאול".

ההרצאות במסגרת קתדרה היו: על שאלות ההגדה; רבי חלקיהו (תענית) והסופר ברנר - 1920; שמיעת קול שופר והשמיעה בכלל = מצוין; הדחת רבן גמליאל וכבוד חכמים - 2 הרצאות; כוחותיו העל-טבעיים של האדם = מצוין;

254

המקרא והאגדה כבסיס לחיבור פיוטי תפילה; דמותו של אברהם אבינו ע"פ התנ"ך; דמותו של יצחק אבינו ע"פ התנך; דמותו של יעקב אבינו ע"פ התנך - מפי יפה כהן-אופנר = מצוין.

שונות:

התקשרתי עם ק"ק היהודים הפורטוגזים בירושלים, פרופ" אריק מנדוסה. שילמתי דמי חבר שנתיים.

- על סמך פניה של זכריה ספיר מפרדס חנה, חבר הנהלה של החמ"ד, הגשתי "מפעל חיי בחינוך הממ"ד" לועדת הפרס העשיתי, בתוספת המלצות מיהושע מלר, דוד אלבאום, גב. רחל נריה ומרדכי קוסטליץ על מפעלי החינוך שלי לועדה להוקרת המחקר הממ"ד. (בסופו של דבר, לא זכיתי בציון זה, כי אם אחרים)

שחיה: במשך השנה שחיתי בגבעת חיים 126 פעם תמורת מינוי של 1250 ₪, מאוקט. 97 - אוקט. 98 = כ 10 ₪ לכניסה.

קריאת ספרים:

"בין שתי ערים" שמחת פורים בעיר גלוקסטאט – מחקרה של אהובה בלקין.
"זהות אבודה" – משה פלג. סיפור מצוין, אך מזוהם בתיאורי זימה עד לזרה.
"חוויה יפנית" – שפרה הורן. סיפור עובדתי על המנטליות של היפנים.
"שבועת רחל" – מיכל שלו. רומן חצי מציאותי, מרגש מאוד.
"האם יש סיכוי לאהבה?" – דוד בן יוסף. (בנופש בנר עציון)

דואר יוצא: 11 ספרים "מגולה לגולה", בארץ.

62 מכתבים בארץ, 79 לחו"ל, כולל פקסים,

= 152 דברי דואר בארץ ולחו"ל.

הפצת ספרי: 9 "האגדה לבית הנריק" (נשארו עוד 7 עותקים + 5 לנכדים)

21 "מגולה לגולה", מהם 17 בתשלום + 4 במתנה.

(בס"ה הופצו 158 עותקים ונשארו עוד 62 להפצה)

בריאות: עברתי את השנה בע"ה בבריאות טובה.

ב 10.8.98 עקרו לי שן בניתוח מתחת לגשר למעלה.

ב 5.10.98 היה לי מקרה קל של אמנויה.

ב 15.10.98 התחסנו נגד שפעת. ב 30.12.98 החל וירוס בטן להציק לי.

שוענה סבלה מירידת רמת הסוכר וחולשה אחרי ערב כבד מאוד בפסח

ובסוף יוני כשחזרנו מהמבורג וכן בדצמבר אחרי שבית "תימן" במלון בבת-ים.

פעילויותינו בשנת 1999

1. שנה זו עמדה בסימן הדפסת חלק מ 30 דרשותיו של **שמואל יחיא** – 11 הראשונות ו 2 האחרונות. כן הקדמה היסטורית-משפחתית של שושלת **דון יחיא** בפורטוגל, כמבוא להוצאה לאור עתידית. הדפסתי מעל ל 160 עמודים: הממוספרים מ 1–107 ועמודים 307 – 321, ו 14 עמודי מבוא.
2. הדפסתי חוברת גיאולוגית למשפחות **יעקבס ובוורדי** באשכנז, כתוספת ללוחיות השמות לדורותיהם של תצוגת הקבע בחדר הארכיון.
3. המשכתי בטיפול בהוצ. לאור של ספרי בגרמנית – **האודיסיאה לבית הנריק**. כן פרסמתי תמצית להזמנת ספונסורים=תורמים, שלא צלחה. הספר נתקע באין תקציב: לכן מתכננת האגודה להיסטוריה בצפון גרמניה וסקנדינביה בעיר קיל, שלקחה ענין זה לידיה, שילוב של סיפורם של כמה משפחות אחרות עם מחקרי, לשנה הבאה.
4. ערכתי "אלבום קברי אבות" בבתי העלמין באלטונה, המבורג, גלוקסטאט לונדון ואמדן. הוספתי צילומי סבים וסבתות מאלבומה של אמי ע"ה, של הורי ועד לדורי.
5. העלמתי תיקונים ידניים ב 18 ספרים "מגולה לגולה", 7 "האגדה לבית הנריק" ו 15 "שמחת פורים בעיר גלוקסטאט".

הרצאות ופעולות תרבות:

- 6 הרצאות בסניף המורים הגמלאים בחדרה:
הספר "אבנים בוכות בירושלים", דן בניהו סרי-מעולה.
הספר "הגר", יוכי ברנדס – על החברה החרדית – טוב.
שבטים אינדיאניים באקאדור, עם שקופיות – מ.מ.
פסיכולוגיה ופילוסופיה בחיי יום-יום, פרופ' אדיר כהן – מ.מ.
על הזיקנה, ד"ר קרסו – טוב.
המים והמונסונים בדרום-מזרח אסיה, עם שקופיות – מ.מ.

- 2 הרצאות בתא המפקחים והמנהלים הגמלאים בתל-אביב:
סופרים בצעירותם ובזקנתם + איסמאיליסטים באיסלם הקיצוני.

- הרצאות בודדות: "רועים עולם" ביכון – על ויאטנם.
יום עיון של "אמונה" בעין הנציב: אהבת אמנון ותמר + גדעון, שופט אידיאלי.
יום עיון באונ. בר אילן: כשרות הארבה ע"פ ההלכה.
יום עיון באונ. בר-אילן: 18 תקצירי מרצים על אנוסי פורטוגל.
יוצאי שלזוויג-הולשטיין בבית גיתה בת"א: "ספר האסופות – מנורה וצלב קרס.
מפגש יוצאי המבורג בחיבת ציון: דיווח מהמבורג ע"י שלמה שוורצשילד

ומעט שמות משפחה משם, על ידי. (ברשותי צילומים ממפגש זה וממשתתפיו)
יוצאי המבורג בתל-אביב: מחקרה של גב. **אורזולה רנדט** "תולדות בה"ס
"תלמוד תורה" בהמבורג לפני השואה.

ועדת התרבות של חיבת ציון, עם שושנה: השיבה חיובית + מחלת
האוסטאורוזיס.

במסגרת קורס לאיכות הסביבה בעמק-חפר (בסוף השנה):
איכות האויר, + פסולות וסילוקן, + איכות המים.

28 הרצאות במסגרת קתדרה לפי סדרן:

הרוב והמיעוט בהלכה, – ד"ר בן ציון מלמד; מ.מ.
דמותה של מיכל בת שאול, – לאה שונער; מ.מ.
הצצה לקבלה דרך שירת חיים נחמן ביאליק, – ד"ר שוש צימרמן; מצוין.
הסר כעס מלבבך, – ד"ר יוסי שלו; מצוין.
האדם, הבריאה ויחסו אליה, – הרב ברוך לובצקי; מ.מ.
פמיניזם ביהדות, – רב צעיר מרבבה; הנושא לו מוצא.
שכפול גנטי ע"פ ההלכה, – הרב יגאל שפרן; מצוין.
חוק, הלכה ודין במדינת ישראל, – הבעיות בין בית המשפט וההלכה הרבנית, –
ד"ר שייך; מ.מ.
ירושלים התנ"כית מול ברלין המיטולוגית, או הרקע הטבטוני לנאציזם, –
שלי גולדברג; מעולה.
הפמיניזם בהתפתחותו ואורטודוקסיה, – רבקה לובביץ; מעניין.
ראה שתי הרצאות במסגרת יום עיון של קתדרה בעין הנציב, בעמוד הקודם.
פולקלור בקבלה וסיפורי חסידים על פלאי הנפשו, – שאול פיש; די חלש.
רחל ולאה, – שלי גולדנברג; מצוין.
רבי עקיבא החכם והמנהיג, – ד"ר אפרים יצחקי; בינוני.
יעקב ועשו במקרא ובמדרשים, – צבי וינברג; מ.מ.
החינוך לחירות מרצון, – צדוק בן צדוק; בינוני.
על גיור בארץ, – הרב ישראל רוזן, מכון צומת; מ.מ.
תהילים קי"ט, השגחה פרטית, – פרופ" דב; מ.מ.
מפגשים ליד הבאר בתורה, – ד"ר רחל רייך; מ.מ.
פנחס הכהן הקנאי, – ד"ר רחל רייך; טוב.
טקס הקידושין היהודי בזמננו, – השופט מנחם נאמן; מ.מ.
מיסטיקה ופדגוגיה בתורת הבעש"ט, – שלי גולדנברג; מצוין.
המנהיג האידיאלי, – שלי גולדנברג; מעולה.
דמוקרטיה ויהדות, הילכו יחד? – טובה אילן; טוב.
הבריאה בתורה ובמדע החדש, – פרופ' נתן אביעזר מאון. בר-אילן; מצוין.

תשובתו של יעקב אבינו (ניתוח של שכר ועונש) הרב ת. בורגנסקי; ט.מ.
 צום ט" בטבת, אירוע סתום, – ד"ר אפרים יצחקי; מענין מאוד.
 חלומות ומסעות יעקב אבינו בראי הפסיכולוגיה, – מיכה אנקורי; מענין מאוד.

מופעי תרבות שהשתתפו בהם

1. הופעת בידור ע"י הקומיקאית נויה בכ. הרא"ה לקראת חודש אדר.
2. ערב כליזמרים באמפי מושב חניאל, לרגל ט"ו בשבט – המו' הד' האזורית.
3. ערב חגיגי בפתחת בית העשיבה המשוחר על חפצי-בה, עיריית חדרה.
4. הצגת "כל הכבוד" של "תהילה"-מתנ"ס ג. אולגה, עיריית חדרה.
5. מקהלת "פרחי ירושלים" במוסד בן-יקיר.
6. הצגת 4 דמויות ע"י הרב בנג'י לוי באולם פמ"ז-חדרה, ע"י גשר-אמונה.
7. ערב מקהלות נערים וחזנים בהיכל תרבות נתניה, עם המנצח ינקלה ומנחם.
8. ערב ט"ו בשבט בח. ציון עם חיליק מדור-חיים ושקופיות, ע"י ועדת התרבות.
9. מסיבת חנוכה באולם ת. ציון, מטעם ועדת התרבות למבוגרים (שום) {
10. הופעת יורם טהר-לב באלגנט-קניון חדרה, במסיבת הוקרה **לעליזה קובץ** בפרשה מתפקיד יו"ר ארגון המורים הגמלאים בחדרה.
11. חנוכת ביה"כ החדש ע"ש **שי וולשטיין** הי"ד בחדרה, ביכ"נ לצעירים.

טיולים בהם השתתפו

1. מורים גמלאים חדרה: יד ושם; יד לבנים; גן המייסדים; הספריה החדשה; מוזיאון החאן.
2. " " " : נצרת הערבית; מרכז האומנים בעין חרוד; הגלובע ופריחת האירוסים ותצפית מפסגת ההר. (ישורון)
3. " " " : בקעת הירדן המרכזית וחוצה שומרון. (ישורון)
4. " " " : ליומיים; לטרון דרך בורמה; קבר רחל בבית לחם; סובו את ירושלים באוטובוס; מנהרת הזמן בבית אגרון; תערוכת ציורי ליד מגדל דוד; לינה במלון בירושלים; לגוש עציון דרך כביש בר-גורא; העיר אפרת; אלון עבות, בית הכנסת והישיבה; עץ האלון; צהריים במגדל עוז; דרך כביש המנהרות לירושלים; סיפורי הנחלאות תוך סיור. הסעה הביתה.
5. טיול משפחתי לרמות מנשה ונחל עין שופט; עמק השלום, קבוץ דליה, דרך גבעת נילי (עפר) והביתה. השתתפו עמנו: **אפרת ומשפחתה**.
- נעמה ורונית, רחל ונורית, שמעון-אתי ואוריה.
6. מפגש משפחות בגן הטיילת בנתניה. באו: כל משפ' **אפרת**, שמעון-אתי ואוריה, רחל ונורית, נעמה ורונית.
7. עם המועצה הדתית כפר הרא"ה; סיבוב בגילבוע; מיצג אור-קולי בביה"כ העתיק בבית-אלפא; קבר ר' יוחנן בן עוזיאל בעמוקה; מופע חגיגי בצפת

- מטעם המחלקה התורנית של מ. החינוך.
8. עם סניף המפד"ל בחדרה: סבסטיה הרומית ושומרון הישראלית: המוזיאון בקרומים: אריאל: מעלה לבונה: שילה ובית הכנסת: עפרה ועלוותיה: הר בית-חצור: - הביתה דרך כביש מודיעין.
9. עם מתנדבי הביטוח הלאומי: מוזיאון המשמרה בעפרים: ביהכ"נ הטוניסי המפואר בעכו: צהריים במלון ראש הנקרה: ראש הנקרה והנקרות.
10. אני עם אלקה וגזינה, מנתניה יום א': מוזיאון יהודי תימן בנתניה: מוזיאון החאן בחדרה. יום ב' : כביש נתניה-טולכרם, בת-חפר, תל קקון, נחל אלכסנדר ולנתניה. יום ג' עם אלקה בלבד: דרך כביש בת-חפר, ג"ת, בקה אל גרביה, ברקאי לישובי שומרון הצפוני - ברקן, שקד, ריחן, חינונית וירידה לואדי ערה ליד אום-אל-פחם ולנתניה.

אירועים משפחתיים מיוחדים

- שירן** עם **אפרת** לתחרות קבוצתית על גלגליות לברמן בגרמניה , ב 2.5.99 מסיבת **בת-מצוה** מוצלחת **לשירן** בקריית אונו עם כל המשפחה המורחבת.
- יהודה ואפרת** נסעו לפראג והילדים לסירוגין אצל **נעמה ואצלנו**.
- מנחם** עם תלמידות האולפנא נסעו למסע זיכרון לפולין.
- מסיבת סיום **לרותם** משרות לאומי, שנה א', במגדל העמק. מסכת ירושלים יפיפה של הבנות.
- שבטות שונות אצל **נעמה ומנחם**, **אפרת ויהודה** וגם אצלנו.
- מסיבת הפתעה **לנעמה**, לרגל יום הולדתה ה 50.
- אזכרה לאמי **מוטי** ע"ה בסגולה ובבית אחותי **תרצה**.
- כנס משפחתי מסורתי לזכר מסיבות המשפחה של **מוטי** ע"ה, בבני ברק.
- בר-מצוה אצל **שמעון גמליאל** ובת-מצוה **לאפרת בת יגאל תמיר**.
- חתונת **שלמה-בצלאל ולס בן שמעון ושולמית** בבני ברק.
- מסיבת חנוכה הבית אצל **אביעד ומאשה ליזרוביץ** ברמת בית-שמע.
- מסיבת חנוכה אצל **אפרת ויהודה**.

ראיונות והרצאות

- 20 בני נוער מגרמניה עם זוג הכמרים Nielbock במועדון ת. ציון. סיפרתי מזכרונותי בתקופת השואה והראיתי להם את אנדרטת הזכרון יד-ושם.
- שיחת הכנה לבנות האולפנא שיצאו עם **מנחם** למסע פולין.
- נח בן יוסף מז. יעקב מראיין אותי על החינוך היהודי בימי הנאצים בהמבורג.
- מנור פרידמן מח. ציון מראיין אותי על חיותי מן הנוער ההיטלראי בהמבורג.

ביקורים מודרכים בארכיון משפחתי

דוד ופרחיה מלמד הכהן + יוסף ופנינה לונדון מנתניה.
 עו"ד בני יחיא ובנו יונתן, אחותו רות ובן דודו פרופ' אליעזר דון יחיא.
 קבלתי מהם עץ יוחסין עתיק של יחיא איבן יעיש ודפי ביאור, 27.9.

הורכה בביהכ"נ חיבת ציון

כתות א-ג מגבעת חיים מאוחד ל 4 המינים, הושענא-רבה ושמחת-תורה.
 8 ילדי כתה ז' מחרב לאת ביוזמת אחת האמהות, להכרת ביהכ"נ.
 בשבת חנוכה, פ' וישב דרשתי לכבוד שני החתנים דב לוטוק וירון ינאי, במקום הרב טובולסקי שנעדר.

נופש פרטי: 2 לילות בקלאב-הוטל בטבריה + 2 רחצות בטבריה הצעירה.
 10 ימים ולילות בנר עציון, חלק ב' של הבראה ע"ה השילומים מגרמניה.

מפגשים פוליטיים: עם גר דיני מהס" המורים חמ"ד. הוזמנתי ע"י זהבה בלן.
 עם זבולון אורלב בכפר הרא"ה - לקראת הבחירות.
 הבחירות התקיימו ב 17.5.99 ואהוד ברק ניצח בגדול את ביבי נתניהו.
 המפד"ל ירדה מ 9 מנדטים לרק 5.

לימוד בני-מצוה: איתי אליאש, ח.צ. בשלח, 30.1 ;
 אלינור פוקס, ח. לאת משפטים, 11.2 ;
 דור גולדשטיין ח.צ. תצוה, 27.2 ;
 דורון אליאש, ח.צ. אמור, 1.5 ;
 עודד נטע, ח.צ. ואתחנן, 24.7 ;
 דוד נחשון, ח. לאת, פ' חנוכה, 4.12 ;
 התחלתי ללמד עוד בשנות 99 את לידור שוורצמן מח.צ. קריאת כל פרשת מצורע שבת הגדול, וקריאת שבת חוה"מ פסח שיחולו בניסן התש"ס = 2000.

פטריות במשפחה ומכרים טובים:

יצחק וולקובסקי-מחול בן מרדכי הכהן ודודתי פרידה, בארה"ב, ט"ז שבט.
סמפן שנוולטר בגן השומרון, שבת י"ט תמוז. ההלויה במחרת = 4.7.
 חבר נעורי **סמי ריין** מעין הנצי"ב, בט"ז אלול = 28.8.
בחיבת ציון נפטרו הותיקים - יהודה הר זוהר, יוסף חימוביץ, דב מלישבסקי,
יוסף זילברברג, מרים הר זוהר.

קראתי ספרים: 4 ספרי מתנה מסנט המבורג בגרמנית המתארים את המבורג.
 "מיכל בת שאול" - מיכל עלו ועיינתי בספר על המסורת התרבותית-ספרדית.

רכישות מיוחדות: מלביזיה חדשה ווידאו אצל שרעבי באלשיב. מכשיר טלפון-פקס בבזק-סטור בחדרה.

פעילות גופנית: שושנה מתעמלת פעמיים בשבוע – בת. ציון ובכפר הרא"ה. שחיתי בג. חיים ובחדרה מאוקט. עד אוקט. 134 פעם, תמורת 1100 ₪ (8.25).

בריאות: שושנה סבלה מדרבן כואב בספט.-אוקט. ביקרנו אורטופד שהציע סוליות מיוחדות לעקב והליכה עם מקל. אמבטיות מלח ורפלקסולוגיה עזרו מאוד. גם ירידה ברמת הסוכר אחרי שפעת החלישה אותה. בדצמבר אף חלתה בדלקת ריאות בצד אחד וחום. הזמנו ביקורופא שנתן אנטיביוטיקה נוזלית, סירופ טבעי ואכילצאה פורטה. אחרי החלמתה קבלה חיסון נגד דלקת ריאות, שיש לחדשו בסוף 2004. אני, יוסף סבלתי מכאב העכמות 6 ימים במאי. הטיפול משחת בנג'ו וחימום בכרית + הומיאופטיה נגד שפעת. בראשית אוקט. כאבי גרון ותחושת שפעת. הטיפול הומיאופטי. קבלנו שנינו חיסון נגד שפעת ב 15.10.

מזג האויר: כמות הגשמים הייתה הנמוכה ביותר זה עשורים, רק כ 240 מ"מ שהם 40% מן הכמות הענתית הממוצעת. הקיץ היה מעיק וחם ביותר. ב 11.8 הי ליקוי חמה על 80% בשעות הצהריים. מספר ימי הגשם בסתיו לקראת שנת 2000 היה מועט ביותר, רק 4 ימים עם פחות מ 40 מ"מ גשם. אך עתה, כשאני כותב סיכום זה, יומיים לאחר ראשית 2000, חוזים ימים גשומים ממש החל ממחר...נחיה ונראה והלוואי.

באג 2000: יש שניבאו בלגן אחד גדול ויש שאמרו שזה בלוף אחד גדול. כל התחזיות השחורות והחששות התבדו. הכל עבר באופן רגיל.

פוליטיקה: בוחרי אהוד ברק מתאכזבים יותר ויותר ממנו. ההבטחות החברתיות לא מוגשמות. שיחות עם סוריה החלו ונראה כי ברק יותר על כל הגולן. ההתנגדות לכך תופסת תאוצה. השיחות עם הפלסטינים תקועות פחות ויותר. הם תובעים שוב יותר ממה שמזכנים לוותר להם בשטח (97%) ודורשים עוד החזרת כל פליטי 1948 ו 1967. נחיה ונראה.

דואר יוצא: בארץ כ 75 משלוחים ו 3 משלוחי ספרים. לחו"ל כ 80 משלוחים, מהם כ 30 בפקס. בס"ה כ 160 משלוחי דואר. לא כולם אושרו, כרגיל.

פעילויותינו בשנת 2000

יוזמות שלנו:

1. בשנה זו המשכתי להדפיס דרשות 12–18 של **שמואל יחיא**, = בס"ה 7 דרשות = 80 עמודים + פירושים. כן הדפסתי שוב דרשות 1–11 אחרי הגהתן = 107 עמודים + פירושים; ובס"ה כ 200 עמודים מעודכנים. המתרגם-המבאר **שמעון קומר** האט מיולי את עבודתו, עקב לימודיו לתואר.
2. בזמני הפנוי התחלתי בינתיים להדפיס 33 עמודים מספרי השלישי שייקרא אולי "זיכרונות לבית בן ברית", אשר מתחיל בתיאורי התקופה החל מ"ט בנובמבר 1947: חתונתנו; הקמת ביתנו ומשפחתנו בחיבת ציון; שירותי בצ"ה.ל במלחמת העשהור; חקלאות ראשונה ועבודת שנינו לפרנסתנו. הפסקתי בתיאור עבודתי באליכין כחלק מן הפרק "מפעל החינוך שלי".
3. קבלתי מלגה מעיריית המבורג "וקרן גבריאלי ריסר", ע"י פעילותה של הגברת Carola Meinhardt מן העירייה, לשם מימון ההוצאה לאור של ספרי בגרמנית, שייקרא Die Odyssee der Henrique-Familie. כן השלמתי עדכון הטבלה הגניאלוגית אשר תצורף לספר ונפגשתי לשם כך פעמיים עם העיתונאי Bernd Philipsen מן העיר הצפון-גרמנית Flensburg אשר יזם את הקשר שלי עם האגודה להיסטוריה צפון-גרמנית וסקנדינבית בעיר Kiel. הפגישות התקיימו בבית ההארכה של נחשולים-דור. על פי המידע האחרון שקיבלתי, עומד הספר לצאת לאור בחודש פברואר 2001.
4. נשלחה לי הדפסת הראיון לקורותינו בשואה שהתראיינתי במלון Steigenberger בהמבורג במשך כ 3 שעות והגהתי את התדפיס. לאחר-מכן נשלח לי גם התדפיס המתוקן והסופי.
5. העברתי את כל סרטי ה 8 מ"מ מן השנים 1968–1982 לסרטי וידיאו אצל פוטו שעשי בחדרה.
6. נכדי **חגי** הסריט פעמיים את הסברי לתצוגת הקבע של שושלות אבותיי אשר בקירות הארכיון המשפחתי; פעם מן הדור האחרון לדור הראשון, ביולי, ופעם בכיוון הכרונולוגי-היסטורי בדצמבר.
7. אחרי גילוי עותק נוסף של 30 דרשותיו של **שמואל יחיא** בספרייה האוניברסיטאית Bodleian באוקספורד-אנגליה, בזכות גילוי על ידי המתרגם שלי, **שמעון קומר**, הזמנתי וקבלתי בתשלום, במיקרופילם.
8. לקראת שנת השמיטה ה'תשס"א החלפנו באביב את הדשא לפני הבית ופרחים מסביב, בעלות של 4400 ₪.
9. קנינו מקרר חדש בעלות של 5300 ₪ והיתקנו אינטרקום בין הקומה העליונה לבין חדר עבודתי למטה.

כי השער יופעל, אך זה לא קרה עד היום, 2004. בלוף !!!
 דרישתנו לקבל זכות בחירה לועד הכפר המוניציפאלי נדחתה בצעקות ע"י מזכיר הכפר, וחברי הכפר שמונו על הבחירות מילאו את פיהם מים.
 אך המזכיר פוטר אחרי כשנה.
 דרישתי ממחל' הפיצויים בבנק המזרחי לקבל מס. הפקדה חודשי, לא נענתה.
 בעיני זו בטלנות מנהלית, ואני נאלץ לקבל מספר זה כל חודש באופן אישי, בביקור בסניף.

בריאות: קיבלנו חיסון נגד שפעת ב 6 באוקטובר. זה השפיע לא טוב על **שושנה** ואולי היא צריכה להימנע מכך בעתיד ? או היה זה רק מקרה ?
 קניתי מכשיר הגברה לשמיעתי הנחלשת ע"פ יעוץ מקצועי של מכון "הדים" בחדרה, וזה מוכיח את עצמו בעיקר בהרצאות, לע"ע.
 בראשית השנה סבלתי מנפיחות וכאב בבלוטת התריס. אבקה הומיאופטית וטיפול טבעוני הועילו.

פירוט פעולות תרבות

קתדרה כפר הרא"ה

1. דמותו של אליהו הנביא – שלי גולדברג; ניתוח מבריק.
2. מנהיגות אמונית בגיטאות בימי השואה – הרב אברהם קריגר, מכון "שם עולם"; מצוין.
3. מעשנתו של הרב סולובייצ'יק לגבי מדינת ישראל – ד"ר יהודה; ט.מ.
4. "נעשית הטוב והישר" בדרך חדשה – הרב גנזל; טוב.
5. מאחורי הקלעים בבית המדרש בימי התנאים – ?? מענין.
6. יציאת מצרים והר סיני, היכן ? בצפון ומרכז אפריקה – ד"ר אבידור שחן; בלתי סביר ביותר !
7. ארבעה שנכנסו לפרדס, יסודות הקבלה – ד"ר אבי אלקיים; ט.מ.
8. דימוי יהודים דתיים בקולנוע הישראלי, קטע סרטים – גב. גליקסברג; טוב.
9. "הפור של פורים", דמויות אמהותינו – שלי גולדברג; מלא וגדוש.
10. הומור ואמונה במגילת אסתר – רחל רייך מעין הנציב; בינוני.
11. גילויים מפתיעים בעשירת אלטרמן – ד"ר שושן צימרמן מג. חיים; מעולה.
12. השואה באמנות – האמן חיים מאור מג. חיים מאוחד; מענין.
13. שלמה המלך ובנו רחבעם, סגנונות שלטון – אסתר שפרעם; ט.מ.
14. חוקי יסוד, כבוד האדם או כבוד הבריות ? פרופ' רקובר; ט.מ. חריף.
15. זוגיות במקורות – רחל יהלום; טוב.
16. מדרשים על מתן תורה, פני משה כפני אברהם – נורית פריד; מענין.
17. "הטוחן והרחיים" של ע"י עגנון – אבישג איילי-ויינברג; ניתוח מענין.
18. אהבת חינוך ושנאת חינוך במקורות – פרופ' דני הרשקוביץ; טוב.

הסדרה הסתיימה בחודש יוני

קורס איכות הסביבה מטעם מועצת עמק חפר: הרצאות 1, 2, 3 התקיימו בסוף 1999.

1. זיהום האוויר מתחנת הכוח בחדרה וממכונות, מר לקריץ – סטטיסטיקה.
2. פסולת ומחזור. טוב.
3. שמירה על איכות המים בישראל ומים מטהרים בחקלאות. רונן אבישי, טוב.
4. עיקום נחלים + החור באוזון וגורמיו. רונן אבישי, מ.מ.
5. פגיעה בחופים ונופים ע"י בניית מרינות, כדוגמת הרצליה וחיפה.
6. תכנון סביבתי, אישור בניה ותכנון, אורי כפרית-כהן, טוב.
7. שימור אתרים, מדוע וכיצד? מרצה ורן חדותי, מ.מ.
- לא רשמתי הרצאות אחרונות, 8, 9, 10. באחת מהן לא השתתפתי.

מורים גמלאים בסניף חדרה: 4 הרצאות התקיימו בסוף 1999, ובס"ה 10

1. מקורותינו ופסיכולוגיה – פרופ' אדיר כהן, מ.מ.
2. גורילות ההרים ופיגמאים בקונגו-זאיר – ד"ר איתי בן-ציון, מ.מ.
3. יסודות החינוך הפסיכולוגי-הומניסטי – פרופ' אדיר כהן, מ.מ.
4. נדודי הצוענים, עם שקופיות – עירית בן-צור, מ.מ.
5. טיפוס על הר בנפל, עם שקופיות – ד"ר דן בולטין, מ.מ.
6. איסלנד, ארץ קרח ואש, עם שקופיות – ד"ר תמר שק, מ.מ.

פעולות תרבות יחידות:

1. הופעת יחיד של אדם ברוך באולם הפיס של עמל, בג. אולגה. בינוני.
2. מקס זיכרון לרב ד"ר צבי קרליבך באונ. בר-אילן.
3. סרט דרמה בנתניה: המכתב בבקבוק, ותיקי ע. חפר. מ.מ. אך עם סוף עצוב.
4. ביקור פרטי במוזיאון ראלי בקיסריה. לא משהו מיוחד.
5. הזמר משה פרי ב"גן יהושע" בשכונת האוצר בחדרה. טוב.
6. ליל שבת עם מקהלת החזנות "שפתי נועם" ו**מנחם ונעמה** במלון "וינדמיל" ושחרית בבהכ"נ "ישורון בירושלים. מ.מ.
7. תזמורת המשטרה ומקהלת "שפתי נועם" ו**מנחם ונעמה** בכיכר העצמאות בנתניה.

נופשוניים:

- עם ותיקי ע. חפר במלון היאט בים המלח, סוף ינואר, 4 לילות, 3 ימים. מצוין.
- " " " במלון קיסר בטבריה. יוני, 4 ימים, 3 לילות. מצוין.
- " " " במלון לוט בים המלח. דצמבר, 5 ימים, 4 לילות. מצוין.
- נופש הבראה בניר עציון – 11 ימים ע"ה השילומים מגרמניה מחצית פרטי, ספטמבר. מצוין.

ביקורים מיוחדים: אצל מלכה ומוביה שפינגרן במלון כרמל בדרום נתניה.
ביקור אבלים אצל גרשון שפע בגבעת-חיים איחוד על מות אביו בתאונה.

פעולות של ועדת התרבות בחיבת ציון בהשתתפות ארגונית של **שושנה**.

1. מסיבת ט"ו בשבט במועדון, עם מתי חי (חיימוביץ), כמנחה. ט.מ.
2. טכס מכובד ביום הזיכרון לשואה, ליד אנדרטת יד-ושם בת. ציון, ע"י דוד אלבאום.
3. סעודת ליל העצמאות בבית העם, עם מופע ריקוד, ע"י ענת גולדשטיין, ט.מ.
4. חגיגות העצמאות בגן הציבורי. נעים.
5. סיור מודרך בשכונות נוה-צדק ונוה-שלום בתל אביב-יפו. וסיום בבית קפה. מצוין. יולי.
6. ערב שירי אהבה עם בני מזוז לרגל ט"ו באב, ליד בית העם. נעים. באוגוסט
7. טיול ערבית בזכרון יעקב: מוזיאון-פעיל; אחוזת לנדה העזובה; בית דניאל; זמרי העתיקה; בית אהרונסון; וסיום ארוחת ערב במסעדת היקב. ט.מ.
8. "הקומדיאנטים", שיחה וסרט על התיאטרון היידיש ומשפ' בורשטיין במיוחד, במועדון ח. ציון. ט. מ.
9. הצגת "איפה הכסף?" בהיכל התרבות בנתניה, מצחיק מאוד + קפה וסופגניות, בחנוכה, מצוין.
10. טיול בעקבות "החשמונאים" לתל-חדיד ו"קבור אל יהוד" ולמודעין-מכבים, בחנוכה. ט.מ.

מסיבות משפחה ומפגשים

- מסיבת יוה"ל לשמעון, **רונית ונורית** אצל שמעון ואתי. בינואר.
- אר. צהריים ב"הראה בקפה" בכ. הרא"ה, עם **נעמה ומנחם** לרגל יום הולדת. בשבת פ' תרומה אצל **מלכה** בירושלים. החזן נפתלי הרשטיק בבהכ"נ הגדול. סעודת פורים אחה"צ אצל **אסנת ודרור זעירא** במזרח השרון, אחרי כ. הס. שבת פ' שמיני אצל **אפרת ויהודה**.
- מסיבת יוה"ל בהפתעה גמורה עבורי בביתנו. הצליחו "לסדר" אותי. באפריל. ליל הסדר וחג א' דפסה בבית ההארה בעלומי של כל הענף שלנו, פרט **לנדב**, שהיה בצבא. ט.מ.
- בחזה"מ א' ביקור בשחזור "חומה ומגדל" ליד חניתה וגדר המערכה עם לבנון. בז' דפסה באו **כולם** אלינו, **אפרת ויהודה** ללינה, **נעמה-מנחם ואבנר-רחל** באו אחה"צ ברגל, מחדרה. גם **נעה ואריה** באו מכ. הרא"ה.
- שבת פ' אמור אצל **נעמה ומנחם** עם ילדי **אפרת ויהודה**. מאי.
- מופע קבוצתי יפה של **שירן** על גלגיליות בגבעת שמואל. יולי.

טבילת לילית עם **כל הענף שלנו** בחוף כפר-הים בגבעת אולגה, יולי.
 שבת פ" ואתחנן אצל **נעמה-מנחם**.
 ערב היכרות עם משפ' המחיתנים של **אהרן ודינה בר-עוז** בביתם. אוגוסט.
 "יום כיף" עם **שירן, ירון ויניר** בבריכת גבעת חיים-איחוד. אוגוסט.
 ביקור אצל **דן ודגנית וילנר** בשוהם, עם **נעה ואריה, אפרת-יהודה** וילדיהם.

אוקטובר

חתונה נהדרת של נכדתנו תמר עב"ל אמיר ביאר ב"אגדת דשא" ליד כרכור. **מנחם** הנחה מעולה. החופה מרשימה והקהל שקט לגמרי. הופענו כולנו עם האותיות ת-מ-ר א-מ-י-ר. בסוף החתונה קפצו **אמיר, תמר** עם שמלת הכלה ו**נדרב** לבריכת המים. אסרו חג שמחת תורה = אוקטובר.
חתונת נעמה בר-עוז וחנן רוזנברג בירושלים. רקדנו תימנית ואפילו סתם פופ

מתוך שמחה אמיתית. מצוין. נובמבר.

חתונת **שרון שור**, נכדו של **דוד יוסף עמיר** ב"שרונית". נובמבר.

מסיבת חנוכה אצל **אבנר-רחל**. נעים מאוד.

מסיבת חנוכה רחבה של **כל צאצאי מוטי** ע"ה בבני ברק.

אזכרות ופטירות

ט"ז בשבט, עלייה לקברה של **אמי** ע"ה **מוטי** בסגולה וסעודה אצל **תרצה**.
 ג' אדר שני, לימוד "זכור" וסעודה לזכר **אבינו** הי"ד אצל **תרצה** אחותי.
 ב"ד תשרי, ערב סוכות, נפטרה **לאורה פרנק**, אמה של כלתנו **רחל**, ונקברה בחוה"מ ראשון של סוכות. חתונת נכדתה-נכדתנו **תמר** התקיימה אחרי שבוע.

בריאות : בחורף 1999-2000 סבלתי מכאבי גרון חוזרים ומעייפות פיזית מוגזמת. כן התנפחה בלוטת התריס מצד ימין. **ד"ר הילמן** מצא בבדיקות דם סטייה בתפקודה, אך לא הציע כל טיפול. - **סימונה** מן הטבעוניה הציעה 4 כפות של זרעי דלעת + 4 כפות שמן זית + 2 קפסולות גלא-קומפלקס ליום, למשך 6 חודשים, לשיפור תפקודי מערכת העצבים המרכזית. כן להימנע מלאכול זמנית תפוחי-אדמה ואורז הצורכים יוד לפירוקם. כן 30 טיפות תרכיז ארטישוק לשיפור תפקודי הכבד. - **ד"ר צבי בן משה** איתר את הבעיה מיד ונתן אבקה הומיאופטית עם סוגי יוד שונים לחצי שנה. הבעיה חלפה במשך הקיץ. לדעת **ד"ר צבי בן משה** המצב אינו מדאיג.

שושלת דון יחיא בפורטוגל, מדור 5 עד פיליפ דיניס שהוא דור 12.
ראשית התיישבות יהודית בהולנד. אוניית הפליטים האנוסים מפורטו ללונדון,
אמון ואמסטרדם.

268

לחנוכה: מלחמת העמדה מול מלחמות "שמד" בדברי עם ישראל.
+ הפיוט "מעוז צור", מי חיברו ומתי ?
ל י" בטבת = יום הקדיש הכללי. מנובדנצר מלך בבל עד להרוגי השואה.

הרצאות בודדות:

ליום הזיכרון לשואה – בביה"ס לבנות "מבשרת", כתות ט"ז – י"א: ילדתי ונעורי
בצל הנאצים הגרמני.
בא" דפסה באכסניית הנוער בצפת: דרשתו ה 19 של שמואל יחיא לפסה.
בביהכ"נ ע"ש ע"ש וולשטיין בחדרה: שמות משפחה ומה ניתן ללמוד מהם ?
דוגמאות מחברי הקהילה.
ביום הזיכרון לחללי צה"ל בחיבת ציון: קריאת קטע בערב, בבה"ע "זכור"
לחללי הכפר, תפילת ליל עצמאות חגיגת בביהכ"נ.

7. הכנת 7 בני מצוה:

מיכה פלנברג – כ. הרא"ה, ביום העצמאות קריאת שחרית תזריע-מצורע
והפטרת "עוד בנוב" – 24.6:

עידן פרידמן – חיבת ציון, פ' שופטים – 25.8:

אדם רובין – חרב לאת, פ' כי תצא – 1.9:

ליאור זמבונסקי – חרב לאת, פ' ניצבים – 14.9:

רע מיקוליבסקי – חבת ציון, פ' לך-לך – 27.10:

אופיר פרץ + אסף קרול מגבעת-חיים איחוד, בת. ציון – פ' וירא – 3.11.

סיכום פעולות תרבות ונופש: פירוט בנפרד, בהמשך.

15 הרצאות ע"י י"ד בן צבי" בנתניה. – הוספתי כאן 3 הרצאות מסוף 2000
+ 2 מראשית 2002.

6 הרצאות ע"י קתדרה בכפר הראה.

6 " ע"י סניף מורים-גמלאים בחדרה + 2 ע"י גמלאי ת.א. ונתניה.

7 פעילויות ע"י ועדת התרבות של ח. ציון, בהשתתפותה של **שושנה**.

= בס"ה 34 הרצאות, אירועים חגיגיים ומפגשים ע"י גופים שונים.

+ 9 מפגשי משפחה מיוחדים + 3 נופשונים. בס"ה 59 אירועי תרבות ונופש.

פירוט פעולות תרבות ונופש:

- שבט הפאלונים במערב אפריקה והמאגיה הנשית - חנה גרינשטיין. ט.מ.
- מימוש הפוטנציאל האישי, סיטואציות מחיי יום-יום בדרך הומוריסטית - ד"ר צבי ברק ט.מ.
- רפואה אלטרנטיבית בגיל השלישי - לא רשמתי את המרצה.

270

4. מפקחים ומנהלים גמלאים בתל-אביב :

- "ארבעה שציאו מספרד": אברהם סניור, דון יצחק אברבנאל, יצחק וירגה ואברהם סבע; ע"י ענת גואטה, ט.מ.
- דברים לפרשת השבוע שמיי: "שמיי הוא מעל הזמן"; ע"י דוד מלמד ט.מ.
- קריאה ונגינה ליום הזיכרון לשואה ע"י האמן חי טוב; ט.מ.

גמלאי חמ"ד נתניה: "אדם וחווה" - ריאליזם פרשני וקבלה; נאוה גוטמן; ט.מ.

5. אירועים על ידי גופים אחרים:

- בגבעת חביבה: יום עיון לרגל י" בטבת בשילוב "מורשת" + "יד ושם", + "שם עולם" מכ. הרא"ה. הצגתי את ספרי: מגולה לגולה... וקנו 2 עותקים.
- בהעוג: כנס חגיגי ל"היום הבינלאומי לזקן" מטעם מ.ע. הפר עם מופע קברטי-Cabaret מסוג "ברודווי", באנגלית. לא מתאים כלל לציבור ותיקי ישראל.
- החברה להגנת הטבע במרכז לקשיש בחדרה: קנדה בשקופיות, ט.מ.
- במכון הרב ד"ר צבי קרליבך באונ. בר-אילן: כנס שנתי לזכרו: על חסידי אומות העולם - השופט משה בייסקי, ט.מ.
- מכתבים אחרונים של נספי השואה שנמצאו ורוכזו, פרופ' צבי בכרך, ט.מ.
- בשפה הגרמנית - פרופ' ארנו הרצוג; פרופ' וולפגנג גרונברג (קשקושים); ד"ר אברהם בודנהיימר, ט.מ. ; פרופ' ברברה פוגל, ט.מ.
- מסרתי לידם הודעה מקדימה על הופעת ספרי בקרוב.
- בחבת ציון: טכס "זיכור" לזכר חללי השואה, ע"י דוד אלבאום; ט.מ.
- בחבת ציון: חנוכת בימת ביכ"ג חדשה ע"י משפחת שוורצמן, עם חזן וקידוש חגיגי; ט.מ.
- כנס גרעין עין צורים באשקלון אצל רבקה וכן ציון אלוני.
- ערב כליזמרים באמפי חניאל: ע"י המועצה הדתית של עמק חפר; ט.מ.
- באליכין: יובל למחזור תלמידים: המארגנים ציון טייבי, שמעון אחרק; ט.מ.
- במחנה עתלית, כנס מעפילים ארצי ב 9.9. אז יזמתי הכנסת פרטי משפחתנו למחשב אגוד המעפילים.

6. פעולות ע"י ועדת התרבות של חבת ציון, אחת הפעילות היא **שושנה**:

- ליל ט"ו בשבט: סדר ט"ו בשבט בפניה של בית העם, כ 60 משתתפים. ט.מ.
- פורים: הפעלת ילדים בבית העם. (לא בשבילנו, אך כחלק מפעילות שושנה)
- הקבלה היהודית, הרצאת ד"ר **שוש צימרמן**, ט.מ.
- ליל יום העצמאות - ארוחה חגיגית בבית העם ולהקת ריקוד מחדרה.
- מאורגנת ע"י **ענת גולדברג** ט.מ.
- יום העצמאות - בית קפה בגן הציבורי והפעלת ילדים, נחמד.

271

- נסיעה למוזיאון הפלמ"ח בתל אביב, מצגים אור-קוליים ב 12 קטעים, ט.מ.
- אח"כ ארוחת ערב במסעדת סמינר הקיבוצים ע"י קיימרינג, ט.מ.
- טיול לעכו. המדריכה **אתי שמחי** מעתלית: מרתפי האבירים, שייט חווייתי במפרץ עכו. ארוחה לילית במסעדת קפולסקי בקריות.

7. נופשוניס: - 10 ימי הבראה, 4.9 - 14.9 ע"ח השילומים בנר עציון, כחלק ב'

- מן השנה שעברה - ב 11.9 צפינו בטלביזיה ביחד עם **נעמה ומנחם** שביקרו אותנו וראינו את התקפת הטרור המחרידה על מגדלי התאומים.
- שבת ועוד שני ימים במלון אורלי בנתניה, כחלק מהבראת **שושנה**, כחודש אחרי שעברה ניתוח. **שושנה** מרגישה ב"ה כבר די טוב. מצוין.
- נופשון על 5 ימים עם ותיקי עמק חפר במלון לוט בים המלח. מצוין.

8. חתונות: של איציק מושקוביץ ביבנה. משם נסענו לנס עין צורים באשקלון, ראה 4 של חיה ינאי בת מוטי ורחל בגינת אגוז ליד כפר מונאש.

של אפרת-תתוש אלבאום בת יהודה והדס בגן הטרופי ליד פתח תקוה. הייתי עד ביחד עם הרב טובולסקי.

9. אירועים משפחתיים מיוחדים:

- הפתיעו אותי עם מסיבת יוה"ל בביתנו. **רותם** מלפנה לי לקחתה מצומת הרא"ה ותוך דקות העבירו את התקרובת מבית **שמעון ואתי** אלינו.
- בר-מצוה של **אליהו בן שייקה ושושנה קרביץ** בירושלים. נסענו עם משפ' תרצה מבני ברק.
- טכס גמר קורס קציני שריון של **נרב** בן **אבנר ורחל** ב 1.3 בלטרון. מרגש.
- מפגש חגיגי אצל **אבנר ורחל** לכבוד סיום קורס הקצינים של **נרב** ב 3.3, במוצש"ק פ' תרומה.
- מסיבת פורים בביתנו. כולם באו, פרט לחגי-בהולנד **ושמעון-אתי** שנסעו

- עם תו"ם.
- שבת הגדול וסדר ליל פסח ויום א' חוה"מ באכסניית הנוער בצפת.
- היינו 24 נפש, כולל **מרים לביא**.
- ביום א' דחוה"מ טיילנו עם **אפרת ושמעון** ומשפחותיהם באגם מונטפורט ליד מעלות. היה יפה מאוד.
- ביקור **דוד יוסף עמיר** ב 11.4 עם בנותיו **דליה שור ויונה ברדה** בביתנו.
- ביקור Oxy אצלנו. הנושא: העמקת התודעה של גבורת העם היהודי בשואה.
- בחג השבועות אצלנו- **נעמה, מנחם ורונית; אבנר, רחל, תמר ואמיר**.
- ערב הצדעה לחוגי הספורט בגבעת שמואל, כולל קבוצת גליליות עם **שירן**, שנחשבת שם כמצליחה. מרשים מאוד.

272

- בין 24 ל-28 ביוני נסעו **אפרת ויהודה** לכרתים. היינו שמרטפים אצלם. קראתי את ספרי בגרמנית, סימנתי טעויות דפוס לתיקון ושלחתי דפי תיקון למכרים, מקבלי הספר ולהוצאה לאור Peter Lang Verlag.
- ראינו בערוץ הסרטים, בבית, סרט טוב במיוחד, על ילד שנחטף וחזר אחרי שנים למשפחתו.
- הדלקת נרות חנוכה אצל **אפרת ויהודה** ויוה"ל ה-6 **לינר** שיחי-ה לאו"מ.
- מסיבת חנוכה משפחתית רחבה לזכר מסיבות **אמי מוטי** ע"ה בבני-ברק.

10. פטירות ואבל:

- אור לח" בשבט - 31.1 נהרגה בתאונה **אסתר אריאב** ע"ה בצומת כ. הרא"ה חבת-ציון. בת 75 במותה הטראגי. לזכרה רבת המשתתפים למחרת, 1.2.
- בליל שבת ה' אייר, 28.4 נפטר בארה"ב בן דודי **שלמה-זיגפריד בן ראובן ופאני גליקשטאדט** ז"ל. היה בכור בני דודי מצד משפחתי זו.
- ב י"ג אייר - 6.5 נפטרה גיסתנו **ויף-שושנה** ע"ה, אשת אחי נתן, מבית Catarivas, לאחר מחלת "אלצהיימר" חשוכת-המרפא, ממנה סבלה היא (ובעלה) במשך 6 שנים. הייתה בת 75 במותה. למחרת, ב 7.5 נטמנה בבית"ע "סגולה" ליד פתח-תקוה, קרוב לקברה של אמנו. ביקרנו את האבלים ב 9.5 - ב 5.6 גילוי מצבתה ולימוד משניות לעילוי נשמתה.
- בו ביום נפטר **מרים בת חיים ומרגלית גמליאל** ע"ה. ביקרנו את אחיה ואחיותיה למחרת, ב 8.5 בירושלים.
- ב כ"ה תמוז = 16.7 נפטר **פרידריך המל, הוא שאמו** ז"ל, בשיבה טובה בקיבוץ עין הנציב. במחרת נסענו להלווייתו ולביקור אבלים שם. **שאמו** היה זה שקיבל אותי לחסותו בחוות מלויה, פייר בלנש וטרב אחרי היותי עצור במחנה גירס בצרפת במשך 14 חודשים. בעזרת פעילותו הצלחתי לברוח

מצרפת ולהגיע ארצה, עם חברי, בני הקבוצה. יהא זכרו ברוך.

11. שחיתי מאוקט. 2000 עד אוקט. 2001 130 פעמים תמורת מינוי שנתי של 1100 ₪, א.ז. 8.50 ₪ לכניסה לברית גבעת חיים-איחוד.
12. שלחתי 65 דברי דואר בארץ ו 147 לחו"ל, כולל 5 ספרים, 40 פקס = 212 .
13. קראתי את הספרים: פגישה עם מלאך – של שאמו, פרידריך המל. אופטימיות ניצחית – של לני רביץ.
- Sphardische Spuren von Eugen Heinen – מלא וגדוש מידע על קהילות בספרד שונעלמו.
- Biographisches Lexicon der Hamburger Sepharden von Michael Studemund Halevy. מפעל מחקרי אדיר, של קהילת הספרדים בהמבורג ומצבות הקבורים בביה"ע הפורטוגזי ב Königstraße באלטונה, ליד המבורג.

273

14. פעולות מנהל ורכישות חדשות:

- ב 1.1.01 פגעה נהגת שבאה ממערב בחלק האחורי של מכונית, כשחציתי את הצומת.
- כמעט שנה מאוחר יותר, ב 19.12 נתבעתי בבית המשפט בנתניה על תשלום משלים שחברת הביטוח שלי לא שלמה לבעלת הרכב, בטיעון, כי הנהגת לא הייתה זהירה מספיק בהתקרבה במהירות גבוהה מדי לצומת הבלתי מרומזר. השופטת פסקה, כי חברת הביטוח חייבת לשלם הכל, כי לנוהגים על הכביש המרכזי יש זכות קדימה.
- ב 9.3 הוחלף הטרומוסטאט בסקודה, עקב תקלה.
- בפברואר שלחתי תביעת פיצויים קולקטיבית עבור אחי/אחיות **בונדהיים** בגין חשבונות בנק סמויים של **אבינו הי"ד** בשוויצריה.
- כן תבעתי פיצויים על עבודתי **במחנה גירס** ללא תמורה, בעבור **הצלב האדום השווייצרי**. בדצמבר קיבלתי 4228 ₪ מעו"ץ ובינואר 2002 סך 5122 איירו = כ 20500 ₪ מבנק גרמני דרך סקוטלנד.
- כן תבעתי בשם אחי/אחיות **בונדהיים** פיצויים עבורנו, שאבינו נשלח למותו מצרפת; טיפלתי בנושא כשנה. בסוף השנה קבלתי אישור על פיצויים ברבעון הראשון של שנת 2002.
- קניתי מכונת כיסוח-דשא חדשה באוקטובר, ב 850 ₪.
- התקנו מקלחון בסך 1985 ₪ ועוד 210 ₪ להתקנה = 2195 ₪.
- ראה למעלה גם סעיף כריתת חלק מעץ התות והתקנת אנטנת מ.ת.ב.

15. בריאות:

שושנה עברה ב 12.11 ניתוח גנקולוגי ללא ממצאים מדאיגים בסופו, עקב גידול שפיר. המנתח = ד"ר עמי פישמן, מנהל מחלקת הנשים בביה"ח מאיר.

עם ד"ר שנמל בירן, רופאה אחראית שם. אגב: הגידול התגלה עקב בדיקה-שנתית כללית ושגרתית, יזומה ע"י רופאנו המשפחתי ד"ר יואב הילמן. המלצה לניתוח נתנה ע"י רופא הנשים ד"ר קמפף מחדרה וגם ד"ר צבי בן משה המליץ על כך כדבר בלתי נמנע. אישפוז במחלקת נשים והניתוח היו מיריים וחסכו מתה ועצבים של תקופת המתנה. צל"ש לרופאים!

שושנה החלימה שבוע בבית החולים, שבוע אצל **נעמה**, ומאוחר יותר נופש של 4 ימים במלון אורלי בנתניה ונפשו ים-המלח אחרי 6 שבועות. **שושנה** חזרה לאיתנה באופן נהדר, השבה לא-ל.

אני, **יוסף**, סבלתי מגירויים חוזרים ונשנים במיתרי הקול וכאבים בעורף בחודשים מרץ-אפריל. כן חשתי בעמנום במוח, סחרחורת ופעם אף שיתוק ביכולת ההבעה, בערב, (אחרי שהרמתי שני שקי אגוזי פיקן בבוקר, מן המחסן למכונית ?). ד"ר צבי בן משה מצא הסתיידות בעורקי הצוואר וקבע שאין

274

עלי להרים משאות כבדים וכי אחרי כל שינה עלי לטפוח קלות על שני צדי העורף במערוך, למניעת חסימות בזרם הדם למות.

בראשית אפריל התנפח אגודל יד ימין עם כאב עד שורש כף היד. **סימונה** מן הטבעוניה בחדרה קבעה מיד, כי יש לי דלקת פרק שורש האגודל. הטיפול המוצע: לקיחת 3 כמוסות "מגה-גלופקס" ליום במשך חצי שנה ואח"כ לצמיתות כמוסה אחת ליום. ואמנם נעלם הכאב אחרי כחצי שנה. כן סבלתי מכאבי גוף כמה פעמים בקיץ, כנראה עקב קרירות המזגן המופעל. ב 1.9 נשר הגשר העשאל העליון המודבק על השיניים, והודבק שנית. ב 24.9 בדיקות דם, צואה ושתן שגרתיות. התוצאות: כולסטרול ומריגלצרידים ברמה גבוהה מדי. הקפדתי עוד יותר על תזונה דלת שומנים וסוכר. ב 19.10 לקחנו זריקת חיסון נגד שפעת. מיד למחרת היו לי סימני שפעת קלים. אך החורף עבר מצוין. -

אני שותה חליטות תה מסוגים שונים באופן קבוע + ויטמין C 1000 מ"ג + Polivitamin להשלמת החסר. **שושנה** לוקחת צנטרום=נוער + ויטמין C בצורת דובוני מציצה לילדים, ע"פ עצת ד"ר צבי בן משה.

לא השלמתי ביצוע כל תכניותיי: כגון א. המשך כתיבת ספרי העלישי [הנוכחי הזה] בשם "זכרונות לבית בן-ברית";

ב. סידור אלבומי התמונות [גם את אלה אני עורך רק זה עתה, יולי-אוגוסט 2004] ;

ג. הסרטה נוספת של תצוגת הקבע של הדורות בחדר הארכיון ע"י נכדי **חגי**;

כן רשמתי לי, לכתוב פעם ספר סיפורים בעם "ירקות ופירות בחיי", שיכלול אנקדוטות הקשורות לתקופות חיים שונות:

ד. המעוך תרגום והדפסת 30 הדרשות של **שמואל יחיא**:

ה. ועוד ספר בעם "הגיגי יוסף" בקשר לתיאורי זמן והיסטוריה קדומה [כגון "מי" בריאת העולם, אורך 10 הדורות עד המבול ו 10 הדורות לאחריו. – וכן תקופת אבותינו במקביל לעמים אחרים], מדיניות [יוסף במצרים שלא התקשר לאביו בכנען ! למה ?] ויחסי מדינות בספר בראשית [מצרים וכנען בימי קבורת יעקב] וכן מנין בני ישראל בספר במדבר [דור יוצאי מצרים לעומת דור הנכנסים לרשת את הארץ], שכל אלה לא פורשו ע"י חז"ל, אך פורטו בתורה; ולא יתכן, שיתעלמו מהם.....

275

פעילויותינו בשנת 2002

א. יוזמותינו:

1. סיימתי בע"ט הדפסת 5 הדרשות האחרונות, 25–29. ב י"ח טבת ה'תשס"ג = 23 דצמבר 2002 [דרשה 30 הודפסה עוד ב 1999]; בס"ה 48 עמ' + מקורות ע"י ע. קומר והערותי-הארותי. כן הגהתי לע"ע דרשות 1–13.
2. כתבתי תיקונים מוצעים ללקסיקון של מיכאל ס. הלוי אודות קברי הפורטוגזים בהמבורג-אלטונה [פבר].
3. ערכתי טבלת יוחסין למשפ' **בונדהיים** באמון, עבור Alfred Janssen-Hude בגרמניה, שהוא מצאצאי המשפחה, דרך אביו Arend, שהוא בנה השני של אהובת או אשת Erich Bundheim הלא-יהודיה = Henriette Saathof, ואשר בתם הראשונה היא Ursula Heyen-Bundheim, בפבר של אמון. [הטבלה נמצאת בתיק Alke+ Gesine Janssen- Uttum]
4. נתנו לכרות סופית את עץ התות הענק מאחורי הבית, שנשתל ב 1956, אחרי שהתבקע לעניים לפני שנה, והורדתי אז צד אחד. העלות 500 ₪.
5. התקנו מזגן מפוצל חדש, 3.50 כ"ס. העלות 5.300 ₪ ב 3 תשלומים + התקנה ע"י גדעון מסורי ב 925 ₪. [סעיפים 4 + 5 בפבר]
6. קניתי מסך חדש למחשב [בינון] והוכנסו לזיכרון הדיסקטים "האגדה לבית הנריק" ו"מגולה לגולה" ע"י עופר הופמן.
7. התקנו תאורת תיקרה חדשה לשלושת חדרי המגורים.
8. שתלתי פרחים חדשים בקדמת הגינה ו 3 פפאיות ליד הבית, [יוני-יולי]
9. כתבתי לעמותת "ידידי מחנה גירס", כדי שיפענחו מי היה האח הספרדי שטיפל בי במחלתי בבית החולים שם. עקב זאת נוצר קשר עם אחות

- לשעבר משם, ששלחה לי כמה צילומים מצוות הרפואי דאז. ההתכתבות מרגשת, אך את האה שחיפשתי לא מצאתי בצילומים והיא לא זוכרת.
10. השתתפנו בהרצאות "יד בן-צבי" בנתניה בשנת 2001-2002 וחידשנו לשנת 2002-2003. [פרטים בהמשך]
11. השתתפתי ב 8 הרצאות-מבוא לקבלה ע"פ שיטת הרב אשלג, "בעל הסולם", בכפר הרא"ה. [אוקט-דצמבר]
12. הרצאתי במועדון היום לותיקים "בית דוד" 12 הרצאות חודשיות בהתנדבות [פרטים בהמשך]
13. השתתפנו בנופש ליד צפת [יולי], בנופש הבראה בניר-עציון [ספט], "כנס המאה" של הס' המורים בירושלים [נוב], ובנופשון ים-המלח (דאה להלן)
14. לימדתי 7 בני מצוה. [פרטים בהמשך]
15. יתר האירועים המשפחתיים והשתתפות בפעילויות תרבות, להלן.
16. בפסח פורסמה כתבה על האגדה לפסח של חיים בן משה ג"ש מ 1756 בהמבורג ואודות מחקרי, בעיתון "מקור חדש".

הרצאותי בהתנדבות במועדון-יום לותיקי עמק חפר "בית דוד":

- ינואר: סיכום ענפי דון יחיא, די קסרס, די וגה ודי מילאו בפורטוגל: 1492-1610. וכן על אינוס יהודים בחבש [הפלשמורה] וברוסיה הסובייטית..
- פברואר: על הקושי לחזור מנצרות כפיה ליהדות גלויה. משה די קסרס עם אוניית הנמלטים מפורטו ללונדון, לאמדן ולאמסטרדם. גומז רודריגס מליסבון, דרך המבורג לאמסטרדם ולבסוף בלונדון.
- מרס: אלווארו-אלברטו דיניס הסוחר והדיפלומט. 30 הדרשות שלו. מחקר. אפריל: בעקבות יום הזיכרון לשואה ולגבורה. אני ומשפחתי בגרמניה. אשליית אבי הי"ד בהאמינו כנראה בזכויותיו כחייל חזית גרמני במלח"ה הע-ה]. - סקירה היסטורית על נסיונות שמד והשמדה, מפרעה עד לשואה.
- מאי: ליום ירושלים: סקירה היסטורית. - בעיית הבנת הזמן והמחשתו בגראף ליניארי. - הדגמת הזמן מאברהם אבינו עד לחורבן הבית השני. - חגים היסטוריים וקביעתם, פורים, חנוכה, ל"ג בעומר, עצמאות ו 1967.
- הקשר בין פ' "בהר סיני" לבין פ' "אם בחוקתי תלכו-וישבתם לבטח בארצכם". יוני: גומז רודריגס האנוס = אברהם ישראל די סיקיירא פרנס ת"ת בלונדון. יולי: יצחק הנריקס כהן באמסטרדם ואמדן, = יצחק ישראל די סיקיירא ממייסדי בהכ"נ הפורטוגזי המפואר בלונדון. אשתו הראשונה לאה ובנה סימון איזאקס = בן יצחק, שאני צאצאם. אשתו השניה רבקה וצאצאיהם. אוגוסט: אנגליה, פלנדריה ופריזיה במאה ה-16. רקע היסטורי ומלחמתם נגד העליטה הספרדית-קתולית. - סימון איזאקס, יהודי חסות ראשון בבונדה. בנו נתן סימונס בנורדן ואמדן. נכדו סימן נתנס באמדן. ניו משה

סימונס קובע ב 1811 את שם המשפחה **בונדהיים**, כולל נשים ובנים. אוגוסט: **נתן מוזס ואשתו גיטל**. חילופי משטרים ומדיניות שונה נגד היהודים. טרגדיה משפחתית. הגירה לאלמונה. **אליעזר בן נתן בונדהיים** ושתי נשותיו **באלמונה**. **סבי נתן בן אליעזר**. הרב שמשון בן רפאל הירש וגישתו ביהדות "תורה עם דרך-ארץ". ביה"ס המודרני "תלמוד תורה". אוקטובר: עקב שנת ה"תשס"ג –מנין העונים העברי. עשית "ימי" הבריאה הם "עידנים" קדם-היסטוריים והאדם המוזכר הוא חושב ומדבר. שלבי הבריאה דומים איכשהו לאבולוציה. – פירוט קטעים מ"בראשית". נובמבר: המבול והשפעתו על האקלים ואורך בשלות ההולדה והחיים. 10 הדורות לפניו ולאחריו. התקצרות החיים. א" כסלו: ממוולד למולד = 29.53059 ימים וחלקים. י" טבת- יום הקדיש הכללי פירוט-תר של הנושאים, בתיק הרצאותי בבית דוד.

הרצאותי האחרות: לעובדות סוציאליות בגבעת שמואל – 30 שמות משפחה של הנוכחות ומה אפשר ללמוד מהם ?

277

בתו"ם חרב לאת ליום זיכרון השואה – ליל הסדר במחנה גירס בשנת 1942... בביהכ"נ בת. צ. בש' "לך-לך: מלחמת אברהם א' נגד 4 המלכים, 3 היבטים. לזכר חללי הכפר ביום האזכרה בבה"ע בחיבת ציון: תפילת א-ל מלא רחמים ובליל העצמאות התפללתי תפילה חגיגית בביהכ"נ שלנו.

בני מצוה: אסף מגנזי, פ' תרומה = 16.2 בת. ציון; יותם עוז, שבת חוה"מ פסח = 30.3 בת. ציון; **נכדנו אוריה בן ברית**, פ' בהר-בחוקותי = 4.5 בת. ציון, מצוין. שובל ידיד מג. חיים איחוד, פ' שלח-לך = 1.6 בת. ציון; עומר נטע, פ' וישב = 30.11 בת. ציון; ירדן אייזנברג, פ' ויגש = 14.12 בת. ציון; עמיחי רביב, פ' בעלח = 18.103 בת. ציון.

ב. **סיכום פעולות תרבות, לימוד ונופש שהשתתפו בהם:** פירוטם בהמשך.

12 הרצאות ע"י "יד בן-צבי" משנת תשס"ב + 4 משנת תשס"ג = 16 בנתניה. 9 הרצ' מבוא של "בעל הסולם", הרב אשלג ב"קבלה" בכ. הרא"ה. (מסובך) 3 אירועים ע"י ועדת התרבות של חיבת ציון. 16 מופעים בחדרה ונתניה. 5 נופשונים, כולל שבת לזכר הרב שלום גמליאל במלון בירושלים.

16 אירועים משפחתיים מיוחדים, מפגשים והתנונות.
= ס"ה 61 אירועי תרבות, משפחה ונופש !

פירוט פעולות תרבות ולימוד : 2 הרצאות ראשונות דווחו ב 2001

1. יד בן צבי: החל מנובמבר 2001. הנושא המרכזי = משיחיות .
  - דמותו של המלך המשיח במקרא. ד"ר ישראל קנוהל. טמ.
  - דפוסים שונים בציפייה משיחית מן הבית העני. פרופ' א. באומגרטן. טוב.
  - נשיאותו ומשיחיותו של בר-כוכבא. פרופ' גפני. טוב.
  - הר הזיתים בשלוש הדתות כמוקד משיחי. (?) לא רשמתי את שם המרצה.
  - משיחיות בדברי חז"ל: במקרא, משנה ותלמוד בבלי. רז מוסטיגמן. מצוין.
  - משיחיות בקבלת האר"י הקדוש. ד"ר יורם יעקבסון. מרתק.
  - משבר המשיחיות העבטאית. 1665 - 1666. ד"ר יורם יעקבסון. מצוין.
  - המשיח ומשיחיות בספרות האגדה של חז"ל. פרופ' שונאן. טמ.
  - משיחיות בין עבטאות לציונות. ד"ר אברהם אלקיים. מעניין - אך פוסט ציוני.
  - המשיחיות החסידית. מן הבעש"ט לרבי מלייבוויץ. בני בראון. טמ.
  - האם הציונות היא משיחיות או ביטולה ? פרופ' ברטל. טמ.
  - הציונות הדתית והרב קוק, משיחיות ? ד"ר יוסף אבנרי. מצוין.

278

- החל מנובמבר 2002, הנושא המרכזי = ימי הבית השני
- שיבת ציון, מקורות והיסטוגרפיה - כתבי יוסף פלביוס. רז מוסטיגמן.
  - חסרה התק" הפרסית !
    - התקופה הפרסית. אין תיעוד, אך לאחרונה נמצאו מטבעות, בולות וחומות כהוכחה לספר עזרא ונחמיה. מגילת אסתר אינה תיעוד היסטורי, אלא אגדה. פרופ' אפרים שטרן. הגבתי במקום. כי זו תפיסה של חוקרים נוצרים.
    - יהדות והלניזם, המפגש הבין-תרבותי. פרופ' רול. גרוע! ללא התייחסות לתרבות ישראל כלל. הגיאוג' של כיבושי אלכסנדר והפיסול היווני בהדגשה. הגבתי בכתב למימי מיד בן צבי.
    - קוי מתאר לממלכת החשמונאים. ד"ר מנחם בן שלום. טוב.
  - המשך הסדרה בשנת 2003 .

2. 17 הרצאות בודדות, מופעים והצגות :

- ב 26.1: אירוע תרבות של עיריית חדרה באולם "רנה שני" לרגל 110 שנים לעיר. ילדים, נוער ומבוגרים בריקוד, שירה ותזמורת. מיכל טל ובתה בשירת ארץ ישראל. מעולה.
- ב 25.2: ליל פורים בת. ציון. הומור עם דינה אור. ע"י ועדת התרבות. מצוין.
- הרמת כוסית לעובדים ומתנדבים ב"בית דוד", לכבוד הפסח.
- להקת גשר-קודש מזמרת ורוקדת בליל העצמאות בחצ. וארוחה ע"י

– שעשועים לילדים לפני בית העם ובית קפה פתוח, ע"י ועדת התרבות. נאה –
– כנס ותיקי ההגנה בקיבוץ העוגן. ד"ר מאיר פעיל "מזן ההגנה לצה"ל" + איש
– ההגנה על "עדידת אוניית נשק מאיטליה, שהייתה מזועזעת לערבים" +
– סרט תיעודי מ.מ.
– בחדרה באולם "רנה שני" הצדעה לירושלים עם יהורם גאון. רעשני מדי!
– במועדון חצ. שיחתו של הסופר יורם מלצר על ספרו "חבת ציון". נחמד.
– ב 23.5. באולם "רנה שני" בחדרה, שיחתו של אפי פיין, יו"ר המפד"ל
– החדש. לדעתי ניתוח מעולה.
– הצגת "הבוסתן הספרדי" בקיבוץ גן שמואל. מצוין.
– שבת פנחס, = 29.6, עם עמותת מכון הרב ש. גמליאל במלון בי-ם. מעולה.
– במועדון חצ. יניב שמרייפלר "מסיפורי אמיר וקישון". מצחיק. ועד' התרבות.
– בהיכל התרבות תניה, הצגת יחיד של שולי רנדט "ארציט". לא לטעמי.
– " " " , הצגת בית לסין "התשוקה". משחק מבריק אך מבין...
– בחדרה, באולם "רנה שני" הצגת "הזרים" עם מוני מושונוב, אשתו +
– 2 שחקנים. מעולה.
– בנתניה, קונצרט לחזנות ושירה יהודית ע"י מקהלת "שפת נועם" ומנחם. מ.מ.

3. חוג מבוא ל"קבלה" ע"פ הרב הקבלי הרב ברוך אשלג, בעל "הסולם".

הנושאים: בורא-נברא. - 10 ספירות. - מכתר למלכות. - אין אפשרות לקבל שלא ע"מ להשפיע. - 2 סוגי דבקות, העלמה והשוואת צורה. צמצום ובחירה. - האור העליון הוא חוק מחויב בתחתון, רק החלק המותר, הלא-אנוכי עובר את המסך. - חזרה תוך שילוב נושא חנוכה בגימטריות ותוכן קבלי.

- ע"י מרצה אחר: חזרה על הנאמר עד כה. - ביטוש ופרצופים. כאן התברר לי, כי אין קבלה ע"פ "בעל הסולם" דומה לתפיסות אחרות בקבלה והחלטתי, כי זה מסובך מדי בעבורי וגם לא נותן לי הבנה בקבלה כללית.

כבר מקודם, בינואר 2002 שמענו, **שושנה ואנוכי** שיעור אחד בקבלה בגבעת חיים-איחוד ולא המשכנו. המרצה עם, לא אפשר לי להביע מחשבה ולשאול.

4. נופע ונושפונים:

– שבת פ' פנחס = 29.6, כנס "זכור" לרב שלום גמליאל ז"ל, מייסד מכון לחקר יהדות תימן בירושלים, ע"י בנו שלמה גמליאל ובנותיו. מכובד.

- נופשון 25-21 יולי במלון החדש ספא- הר כנען עם ארגון המפקחים והמנהלים הארצי (סנסנה). מעולה. התכנית:
- יום ב': קונצרט מיוחד בפסנתר בעליית גג של "חמדת הימים", מושב שפר.
- יום ג': איך שיר נולד ? עם אבי קורן (טוב) ושירה עם מאיה (גרוע) במלון.
- יום ד': מסיפורי צפת עם ראש העיר (טוב) ושירי אהבה עם פרדי ברק (נחמד)
- יום ה': נסיעה הביתה. ביום א' וג' שחיתי בבריכת המלון. מלון נאה מאוד.
- 5.9-25.8 (11 ימים) נופש הבראה במלון ניר עציון המשופק. נעים. (שהו בו 200 חוזרות בתשובה וקבוצת אומנים מוגבלים מאק"ם).
- בדרך לחיפה על הכרמל לביקור אצל תמר ואמיר טעיתי וקרתה תקלה במנוע. הבאתי את המכונית לחדרה על משאית חילוץ והצטנתי קשה.
- 27-25 נוב. כנס גמלאי הוראה ארצי בירושלים ל 100 שנות הס' המורים. הלינה במלון היאט. האירועים: א'. בנסיעה ביקור בהר אדר= הרדאר הבריטי. ב'. במוזיאון ישראל-תצוגות רמברנדט ושאגאל. ג'. בערב מופע כבוד לותיקי- המורים בבניי האומה: סיפורי ירושלים ע"י שולמית אהרוני וסרג'י, בזמר. ד'. סיור רגלי בנחלאות, אוהל משה ומזכרת משה. ה'. מרכז דוידסון החדש ליד שער האשפות. ו'. מופע עם פרסי-חיוך ליקירי החינוך בבניי האומה: יורם טהר-לב עם להקתו=מעולה. ז'. הכותל, טיילת הנציב ומראה ירושלים מן הדרום = מרהיב.

280

- ח'. רמת רחל וסיפור הקרבות בתש"ח, מרשים. אנדרטת הבטון והזית. מבט להר החומה הנבנה. סובו את ירושלים באוטובוס והביתה, הטיול מעולה.
- ב 8 - 12 דצמבר נופשון ים-המלח עם סניף חדרה. בדרך ביקור בקיבוץ להב במוזיאון הבדויים ותצפית כללית. ביקור בערד במרכז להדגמת מדבר יהודה המזרחי. שני ימי מנוחה ורחצה. ביקור במצדה = מעולה, וארוחת צהריים טוב במלון. הכל היה מעולה !

5. אירועי משפחה: - ט"ז בשבט, אזכרה לאמי ע"ה בב"ע "סגולה".
- סעודת פורים על כל משפחתנו אצל נעמה ומנחם.
- בא' דפסח נסענו כל משפחתנו + משפ" ביאר, רחל גוב ושני ילדיה, ומרים לביא לב"ס שדה "אלון התבור", בס"ה 31 נפע. ליל סדר נחמד ונעים. בלילה ירד גשם אך במחרת היה נאה. בבוקרו של החג, אחרי תפילה וארוחה, טיילנו שעה וחצי מסביב לגבעת אלון התבור. מרהיב.
- בין מנחה למעריב קראתי דרשה 23 לפסח לפני הציבור (23 דקות). במחרת בדרך הביתה, ביקרנו בחצר מסחה ובכפר תבור ומרכזה המסחרי-מוזיאוני הנאה.
- בשביעי של פסח היינו אצל נעמה ומנחם.
- ביקרנו אצל מלכה, אחות שושנה, בבית ההחלמה במוצא עילית, אחר שנותחה בירך, עם נעמה ואפרת ב 26.4 .

- בשבת פ" בחר בחוקותי בר-מצוה של נכדנו אוריה נ"י = 4.5
 סעודת ליל שבת כל-משפחתית בגינת שמעון-אתי וגם הדס ורם וילדיהם.
בבוקר קריאת התורה של אוריה בפ: "בהר" + מפטיר והפטרה. מצוין!
 קבלת-קהל לפני בית העם עם הרבנים מובולסקי + וייס. לפי בקשת

אוריה

חזרתי וסיפרתי על הקשר בין תאריך הצלתי בפירנאים לבין יום הולדתו של חתן הבר-מצוה. 35 שנים מאוחר יותר. הקהל היה קשוב לגמרי.
 בצהריים סעודת כל המשפחה אצל שמעון-אתי עם נעה ואריה ובתם הדס ונועם ומשפ' אפרים פרימוביץ. כל האירועים היו מלבבים.
 - ב 6.5 מסיבת בר-מצוה במנחת עין-זרד. היה מרהיב. המנחה קרן = מעולה.
 דברי ברכה ע"י הסבים אלברט אלימלך ואנוכי. מופע 13 מתנות לאוריה
 מבנים ע"י אפרת ומבוצע ע"י כל המשפחה. הכל היה מעולה !!
 - שבת פ" בהעלותך אצל אפרת לכבוד יום הולדתה ה 40 ! (25.5)
 - ב 28.5 מסיבת הפתעה לאפרת אצל נעמה ומנחם עם 3 זוגות מג.שמואל.
 - חתונת פזית בת רחל גוב עם אלכס היימן באור-עקיבא. [רועש מדי לטעמין]
 - ח" בתמוז, נעמה הוסיפה לנכדנו חגי שם שני: טל, שיהיה לברכה.
 - ב 18.6 מסה נכדתנו קרן לחודשיים להדריך במחנה קיץ יהודי בארה"ב.
 - ב 20.6 טסו נעמה ומנחם ל 6 שבועות להדריך במחנה קיץ יהודי בארה"ב.

281

- ב 9.7 = כ"ט בתמוז, נכנסו אבנר ורחל לביתם החדש ברח. גולדה מאיר 30
 בחדרה במזל טוב ! בחירה מעולה והזדמנות פז ממע, לדבריהם !
 - ב 4.8 - 9.8 ערכו שמעון-אתי ואוריה שייט נופש במזרח הים התיכון.
 - ב 8.8 - 15.8 טסו אפרת ויהודה לטיול חופשה בצפון-איטליה. ילדיהם
אצלנו ואצל אבנר-רחל

ואתי.

- ב 15.8 עם אוריה, שירן, ירדן ויניר בילוי ב"שחק אותה" בעמק חפר.
 - ב 21.8 ביקור אצל דוד יוסף עמיר.
 - בשבת "כי תבא" אצל אבנר ורחל בביתם החדש. הבית מעולה.
 - א" של סוכות, = 21.9 אפרת ונעמה ומשפחותיהם אצלנו.
 - במוצאי א" דסוכות מסיבת יוה"ל ה 50 של אבנר אצלם. אפרת חיברה
 שיר ורחל, אבנר וילדיהם הכינו תוכנית אור-קולית נחמדה.
 - ב 1.10 חזרה קרן מארה"ב; חודשיים בתפקיד הדרכה ו 6 שבועות טיול.
 - ב 5.12 הדלקת נרות חנוכה עם המשפחות אצל אפרת ויהודה.

6. חתונות:

- שרון אלשיך, נכדת אהרון עמר, [אח אם שושנה ע"ה] עם בן הרב שטרן מכפר פינס בגינת אגוז, ליד רופין.
- רעות פריימוביץ עם מנהל ישיבת מחולה, בבית שאן.
- לוי יצחק ולס, בן שולמית ושמעון, עם מיטל סויסה בצומת סגולה, פ"ת.

7. פטירות ואבל:

- כ"ז טבת = 11.1 נ"נ בנתניה חברי יוסף לונדון ז"ל.
- כ"ט טבת = 13.1 נפטר בניו יורק מרק ברויאר ז"ל, עמו חייתי כשנה בחוות "פייאר בלנש" בצרפת בשנות 1942-1943.
- ד" שבט = 17.1 נפטרה צילי-שולמית כרמי בת דודתי פרידה וולקובסקי ע"ה בארה"ב.
- ט" שבט = 26.1 נ"נ יחזקאל לייזרוביץ ז"ל בכפר הרא"ה.
- כ"ה שבט = 7.2 נ"נ בנתניה פנינה לונדון ע"ה, אשת חברי יוסף, חודש אחרי בעלה.
- כ"ט שבט = 11.2 נ"נ פורמי ע"ה, אשת שמעון המל-שאמו, בעין הנציב.
- י"ח ניסן = 31.3 נפטר מנפרד-משה גליקשטאדט בארה"ב, בן דודי ראובן-ריכרד

ופאני:

- כ" ניסן = 2.4 נ"נ בעין הנציב אסתר צור-רוזנבלום מאנטוורפן, מעולות האונייה "גינאה" אתה הייתי בקומנה בברצלונה במשך כעלושה חודשים.
- 19.4 ביקור אבלים אצל משפ" טס באליכין ומפגש מלבב עם תלמידי שלום, מלכה וברוריה טס.

282

- 25.4 אזכרה לגיסתנו ויף ע"ה בבה"ע סגולה ואצל אחי נתן בתל-אביב.
- ב" תמוז = 12.6 נ"נ נתן בר מרדכי הכהן וולקובסקי ודודתי פרידה ז"ל בהר המנוחות בירושלים.
- 17.6 ביקרנו האבלים ערן וולקובסקי ואחותו חוה לייבוביץ בדירת רח. בן-
- יהודה 94 בתל אביב.
- כ"ז תמוז = 7.7 אזכרה לאהרון בן יהודה ערוסי ז"ל, בעלה של שרה, ברמת החייל.
- 28.7 ביקור אבלים אצל חברי דוד מלמד, על מות אחיו, שסבל שנים.
- 28.7 נ"נ הניה חיימוביץ מחבת ציון, ב 31.7 ביקור אבלים אצל מתי בנה.

8. שושנה: מלמדת שנים רבות עולות מרוסיה בביטוח לאומי-ראה בסוף.
- במוצ"ש חקת (18.5) הזמנתי ע"י יורם וגנשל לדיון פתע עם ש. בצניסקי אצל הרב ת. טובולסקי, בענין עליה לתורה של בני גבעת-חיים בשבתות, שגורמות לחילולי שבת. אך הודעתי מזמן על הבר-מצווה של שובל ידיד בפ" שלח-לך (16.02) ועתה, שבועיים לפני המועד אין לבטל. נפגעת מטענות השטות שלהם כלפי והעיתוי וכתבתי להם מכתב התנגדות בהיר והחלטי, כי הרי היזמה החלה ע"י אלי קרמר עם בני המצוה אופיר פרץ ואסף קרול בפ" וירא - 3.11.01 והגבאים הסכימו ! ומדוע ילינו עתה עלי, המורה, אך לא היוזם ?
  - ב 19.6. שתלתי ערוגות פרחים חדשים בגינה לפני הבית.
  - ב 31.7 שתלתי 3 פפאיות ליד הבית.
  - בסוף יולי החל גל חום כבד, 33 צלזיוס וכ 80% לחות ונמשך עד אוקט.
  - כתבתי מכתב מרגש ל Eva Laügt מן העיר Pau, שהייתה בעבר אחות בבה"ח בגירס, וכנראה טיפלה בי במחלתי. לא יכלה לתת לי פרטים אודות האח הספרדי הזכור לי כ Jacques או Jean שטיפל בי אישית כה יפה, אך שלחה לי צילומים מן הצוות הרפואי דאז של בה"ח.

9. בריאותי - יוסף : ביולי עקרו לי שן טוחנת בלסת ימין למטה וחוטכת לידה. תיקון התותבת ע"י הוספת שתי שיניים וחידוש הריפוד הפנימי.
- ב 22.8 תחושת שפעת שדירים ועצמות. הטיפול Paragrippa + ג"קוזי בג. חיים. ב 6.9 - 14.9 שפעת הסימפונות עם חום ואח"כ עוד 7 ימים שיעול וליחה. הטיפול בסמבו-כל + סירופ סנטה ספינה + אקומול.
  - מיוני, ע"פ עצת ד"ר הילמן, לקחתי "סמבוקור" נגד עודף כולסטרול ושומנים בדם, שהוריד אותם לרמה נורמלית. אך גרם להשתנה מרובה מדי, 3-5 פעמים בלילה. בדיקות שלפוחית השתן והערמונית ללא ממצאים. אחרי 4 חודשים הפסקתי לקחת סמבוקור וע"פ עצת סימונה מן הטבעוניה לקחתי החל מאוקטובר קפסולת הומוצאין עם B12 + B6 + ביאטין והמצב תוקן.

283

- אף נעלמו עתה כל כאבי השריר והעצמות מהם סבלתי בשכמות ובגב. יתכן והיו אלה סתימות כלי הדם שנוקו ע"י מונע-הצטברות שומנים זה.
- ב 12.11 היה לי וירוס עם סחרחורת. ישנתי כל היום.
  - ב 29.11 - 1.12 סבלתי מכאב גרון, נזלת וצרירות. טיפול הומיאופטי בפרה-גריפא, סמבוכל ותרופות סבתא טבעיות שיפרו את המצב די מהר.

בריאות - שושנה : שינוי מזג האויר באביב ובסתיו משפיעים לא טוב עליה. ד"ר צבי בן משה קבע דיאגנוזה, והציע טיפול בטיפה הומיאופטית בתוך כוס מים פושרים. מצב זה ידוע אצל הרבה בני אדם בתקופות אלה.

מזג האויר בנובמבר היה קר ויבש במיוחד ורוחות מזרחיות העלו הרבה אבק וגרמו לשיעול וליחה מטרידים. ד"ר הילמן קבע בדיקות ריאה, והצילום העלה גודש בריאה. הטיפול ההומיאופטי של ד"ר צבי בן משה העפיע לטובה.

ספורט יוסף : עזיתי מאוקט 2001 עד ספט. 2002 129 פעמים בג. חיים [מהם 7 בנופשוניים], תמורת 1200 ₪ למינוי = 9.30 ₪ לכל כניסה.

ספורט שושנה: התעמלות נשים פעמיים בשבוע. בסתיו גם התעמלות מים בחדרה.

דואר: לחו"ל 68 מכתבים + 111 פקסים ואי-מייל = כ 170 התכתבויות; בארץ 55 מכתבים ופקסים = בס"ה כ 225 התכתבויות, פרט לטלפונים.

קריאת ספרים-יוסף: "חבת ציון" = זכרונות ילדות של הסופר יורם מלצר, טוב "צועדת בצעד תימני" של אורה טרי, ט.מ. אך עוסק בעיקר בבעיות...
Albert Marx – Geschichte der Juden in Niedersachsen = סקירה היסטורית מעולה. קראתי בנופש בניר עציון.

מזג האויר: הקיץ היה חם ולח מאוד. הסתיו בא באוקטובר, בו היו כמה ימי סגריר עם בס"ה 50 מ"מ גשם. אך נובמבר היה יבש לגמרי, עם רוחות מזרחיות קרות והרבה אבק.

רק בדצמבר ירדו גשמים במשך שבועיים, עם כ 230 מ"מ וביחד עם אוקטובר בס"ה 284 מ"מ גשם.

תכניות ל 2003: הגהת דרשות 30-14.

פיתוח עותק אוקספורד של הדרשות, שיחליף אולי העותקים

מהמבורג ואמסטרדם אשר בידי, אשר משובשים פה ושם,

כאשר אדפיס אותם עם התרגום לעברית.

שיפור **שושלת דן יחיאל** כמבוא לספר הדרשות כשדודפס.

פניה להוצאות לאור של אונ. בר-אילן + יד בן-צבי + מכון שזר בענין הספר.

פעילויותינו בשנת 2003

יוזמותי וחידושים

1 סיימתי הגהת 30 הדרשות בחודש מאי והוספתי נספח "חכמים" ונספח "משפחת גליקשטאדט". אח"כ הדבקתי עמודי הטקסט הפורטוגזי לצד התרגום העברי כהכנה לצילום דיגיטלי ומסרתי לצילום 36 עותקים לבית הדפוס "סאלי" בחדרה, ע"פ עצת חתנו **מנחם** ולכריכה קשה בתל-אביב-

- דרום בהנחיית **אמנון**, בעל בית הדפוס, ביוני. קבלתי את המהדורה הקטנה ביולי וחילקתי את העותקים ע"פ הזמנתם של בני משפחה שעניינתי אותם, לפי 140 ₪ לעותק; וכע"י לארבעת ילדינו ומשפחותיהם.
- התרגום עלה לי כ 24.500 ₪ ובתוספת הצילום והכריכה = כ 30.000 ₪.
- החלוקה בתשלום העלות: 5 נותן, 5 לישראל, 3 לתרצה ו 3 לנעה. לאריה ג"ע, רות רון, אדגר ג"ע, גיל מור, יהודה גוטויליג-ג"ע, חיים איתן, המדפיס אמנון** (תמורת 200 ₪), **הרב חיים טובולסקי, שלמה בצ"נסקי, כ"א** עותק אחד, בס"ה 25 עותקים בתשלום = 3.560 ₪.
- כע"י:** למתרגם **שמעון קומר**, לחוקר **מיכאל סטודמונד-הלוי** בהמבורג, **נעמה, אבנר, שמעון ואפרת** ילדינו, לידידי **דוד מלמד** בנתניה, לפרופ' **משה אורפלי** בירושלים, אחרי עיונו בו, + 2 עותקים ברשותי. העלות על חשבוני. עותק אחד הועאל ל**מיכאל גלצר**, מזכ"ל אקדמי של מכון יד בן-צבי לעיון ולהחלטה, אם מוסדם מוכן להוציא לאור ספר זה לציבור הרחב. כן פרסמתי תמצית לכמה מוסדות ואישים לאותה מטרה, אך ללא כל תגובה.
2. ביוני השלמתי רישום שלושה דורות מסופקים שלפני **דוד-טומה דה ניס, סבו של שמואל יחיא**, אחרי שקבלתי ידיעה מקנדה, **מפרופ" דוד קלי, ע"י ד"ר פטר קלמנס** משווערין שבגרמניה, שהתבררה כנכונה, ע"פ עץ היחסין !!!
3. בחודש דצמבר 2002 צילם נכדי **חגי** את התיקונים בקיר התצוגה של שלושה דורות אלה, וחיברם לקלטת הוידאו שצולמה עד **ראובן הנריקס**.
4. בפברואר בעת גיזום חזק על עץ הפיקן, נחבלתי ברגלי השמאלית מנפילת הנדנדה וסבלתי משפך דם כחודשיים. כחודש לא הלכתי לשחות.
5. במרס קניתי מחשב חדש, אחרי שהישן, מתנת נכדי **נדב** שבק חיים. נכדי **חגי** עזר לי ברה-ארגון של התוכנה מן ההרד-דיסק הישן **ועופר הופמן** העתיק את התוכנות הישנות של דיסקטים ה Q-Text. לע"ע היא לא קריאה.
6. ביולי חידשתי שתי תותבות לאחר שבירת הישנה, התחתונה. העלות 12.000 ₪.
7. כן חידשתי עדשות משקפי קריאה-ראייה, בגלל חידוש רשיון הנהיגה.

285

8. באוגוסט הבעילו לראשונה כמה פאפאיות.
9. באוקטובר חזרתי להדפיס ספרי השלישי, עקב הפסקה, בגלל 30 הדרשות.
10. באלול, לקראת ר"ה ה'תשס"ד עזרתי פתיל תכלת לציציות הטלית שלי ע"פ שיטת התכלת של האדמו"ר מראדזין.
- הרצאותי ושיחות הדרכה**
- המשכתי את שיחות ההיסטוריה והגניאלוגיה במועדון יום לותיקים "בית דוד".
1. ינואר: המבורג תחת שלטון צרפתי, קהילה רפורמית ראשונה וגם ת"ת

אלעד גשרי מח. ציון, שבת "האזינו" והפטרת "שובה" – 4.10.
 עידן ניסן, מעשרה יצחק, שחרית חול פ" לך-לך = 6.11. האב תרם לביה"כ
 500 ₪ בנוסף לשכר. נהגתי לארגן תפילה ועליה לתורה בימי חול, מאז
 התנגדות הגבאים לשבתות
 בדצמבר הדרכתי 8 ילדי חצ' בבהכ"נ, באנדרטת הרוגי השואה ובבית העם.
אליה + חבר מכפר ויתקין ביקרו אצלי לשם הדרכה בדקדוק טעמי המקרא.

הרצאות יד-בן-צבי בנתניה – הנושא: הבית השני:

1. אומנות רומא בא"י בימי הבית השני, בתיה רחמילביץ, טמ.
2. נשים בבית המקדש, פרופ" נחמה ספראי, טוב, אך מגמתי.
3. יהודים ונוכרים בא"י בימי החשמונאים, פרופ" אריה כשר, מעולה.
4. הורדוס, פרנואיד אכזר, פרופ" אריה כשר, מעולה.
5. הספרות היהודית-הלניסטית, ד"ר אדולפו רויטמן, טמ.
6. יהדות בית שני והנצרות, ד"ר עדיאל שרמפ, טמ.
7. תפוצות ישראל בימי הבית השני, פרופ" ישעיהו גפני, מצוין.
8. היצירה היהודית-רוחנית בימי הבית השני: מעזרא עד ר" עקיבא =
 היווצרות התנ"ך במתכונתו הסופית בעברית ובארמית + הספרים החיצוניים
 בלשון הקודש ותרומם ליוונית ולטינית. פרופ" שונאן, מעולה.
חוג קבלה: בבהכ"נ בחצ' – פורים בקבלה, לא נראה לי כלל.

הרצאות קתדרה:

1. אוקטובר – ירושת הארץ מן האבות ע"פ ספר בראשית, ע"פ הרמב"ם לפני
 תרי"ג המצוות מסיני, הרב פרופ" דניאל הרשקוביץ, טמ.
2. מעשי אבות סימן לבנים, הרב רונן נויבירט, ניתוח מבריק.

פעולות תרבות אחרות:

- באולם רנה בחדרה: אגדת שבזי, מחזה קומי, טמ. (בינואר)
- בסניף הגמלאים בחדרה: א"י כמפגש דתות ותרבויות, ד"ר יוסי פז, טמ.
 במועדון חצ': הסבר על אב"ך ע"י רענן גשורי.
- זימון לגמלאי החמ"ד בחדרה בב"ס תחכמוני: דל ומיעוט משתתפים. (במרס)
- הרצאת סוכן "אינטרא" אצל **נעמה**.

- הצגת "מבקר המדינה" באולם רנה בחדרה, ע"י מתנ"ס אולגה, טוב.
- ערב לכבוד ניצולי השואה בעמק חפר, בקיבוץ העוגן ע"י מ.ע.ת. מכובד.
- אירוע בית-קפה וגן ברחבת בית העם בחצ'. לכבוד יום העצמאות.
- במועדון חצ': "קסם הכסף" ע"י חזי פוזננסקי, מעולה.
- סניף המורים הגמלאים בחדרה: פפואה המערבית" בליווי שקופיות, ספי בן
 יוסף, מעולה.

– עם קבוצה מחדרה: ביקור במיני ישראל, ע"י דבורה שכנאי ומרגלית לזר.
מצוין.

אירועים שונים:

קבלתי קלטת וידאו מן העמותה לזכר מחנה המעצר Gurs, בצרפתית.
ביקר אצלי שאול בן פליקס שטאהל מעין הנציב, לקבלת הדרכה לטיול
משפחתי בפרינאים.
בנובמבר ביקר אותי הקרוי אוקסי, אליעזר לב-ציון, בענין ציון גיבורים יהודים
של ימי השואה.
חתונה מפוארת של אורי שורצמן עם אורטל כהן בחוות רונית ליד יקום.

הצגות בהיכל התרבות בנתניה, באמצעות מינוי לאחה"צ, מאורגן ע"י מ.ע.ח.:

1. איסמאיליה – גבאי, דטנר, אוריה. טוב.
2. העבר – ע"פ ספרו של י. בשביס-זינגר. אפקטים בימתיים מרשימים.

מפגשי משפחה:

פברואר – אזכרה לאמי **מוטי** ואר. ערב אצל **נעה ואריה** בחולון, עם נתן.
מסיבת יום הולדתי אצלנו. שבת פ" יתרו אצל **נעמה ומנחם**.
מרס – חתונת **יחיאל גמליאל בן שמעון ושושנה** עם **שירה** בבני ברק.
מסיבת בת מצווה יפה מאוד **לירדן בת אפרת ויהודה** במועדון "הבקעה"
בקריית אונו.
סעודת פורים אצל **נעמה ומנחם**, עם **אסנת ומשפחתה** ואחי **נתן**.
אפריל – ליל סדר ויום א" דפסה באכסניה "מעין חרוד". נסיעה דרך כביש
צפון-גלבע. בנוסף למשפחתנו נכחו **משפ" ביאר ומשפ" רחל אלגוב**
ומרים לביא. = 33 נפש. **קרן** התידדה שם עם **ערן אלגוב**.
במוצאי החג חידון קבוצות מלהיב ע"י **יהודה לביא**.
ב א" דחווה"מ פסח טיול בנחל הקיבוצים על סף עמק בית-שאן.
בשבת חוה"מ אצל **אבנר ורחל**. תפילה בשכונת שלמה.
בשביעי דפסה אצל **נעמה ומנחם**, כולל גם **אפרת ומשפחתה**.
מאי – בחג השבועות אצל **נעמה ומנחם**.

בסוף יולי – ערב רגיעה בחוף כפר-הים בחדרה, **שנינו** עם **אבנר-רחל-גורית**,
אפרת-ירדן-יניר, **שמעון**

ואוריה.

שבת ואתחנן-נחמו **שנינו** אצל **נעה ואריה** בחולון, ועם **נתן**. – במוצ"ש החמנו

ע"י רות וחנן רון עם נעה-אריה-נתן-אדגר וברכה, לציון הוצ.

לאור

של 30 הדרשות. כמובן שווחחנו רבות גם בשבת וגם במוצ"ש.
לקראת ראש השנה התעס"ד ביקרנו אצל **מלכה תם** ואצל דוד **יוסף עמיר**.
באוקטובר ערכנו טיול יפה עם **אפרת וינר** בגשר הצבים, באזור המסחרי של
כפר ויתקין, באתר האירועים "מקום בטבע" ובאתר גן נחל אלכסנדר
המשופר ליד קיבוץ מכמורת.

בסוכות ביקרנו בסוכת **דוד ופרחיה מלמד** בנתניה.

בסוכות ביקר **עזרא עוזרי** אצלנו ועמו ביקרנו אצל **נעמה ומנחם** ובסוכתם.

בנובמבר ביקרנו בדירות הסטודנטים של **רותם ורונית**, אחרי ביקור אצל

אפרת ומשפחתה.

בדצמבר, בשבת פ: ויצא, **נעמה-מנחם וחגי** אצלנו.

במוצ"ש וישב **כולנו** אצל **אפרת ויהודה** לחגוג את יוה"ל של **ינר**, נ"י.

ב 25 דצמבר **מסיבת יוה"ל 80** של אחי **נתן** בת.א. עם מופע "אלה חיי"

ומפגש רב-משתתפים עם הרבה ממכרנו מן העבר.

ב 31 דצמבר ביקר בני דודי **אדגר-סופיה-גלוריה ופאול, גיל ובתו עדיה**

בארכיון המשפחתי עם הסבר מקיף במשך שעותיים. אח"כ ביקרנו

אצל **נעמה ומנחם** ואכלנו שם ארוחת צהריים.

נופשוניים: השנה הרשינו לעצמנו 24 ימי נופש ב 4 נופשוניים:

10-6 יולי **בספא-הר כנען**, 5 ימים עם מפקחי אזור המרכז, ע"י **סנסנה**, ראינו

2 סרטים טובים: "תעביר את זה הלאה" נעם סוף עצוב; "שווקולד" נעם סוף טוב.

טיילנו על כביש רמות נפתלי וביקרנו בחורבות העיר הקדומה "קדש נפתלי"

ובמטולה עם הדרכה. מענין בהחלט.

15-25 ספטמבר, 10 ימים בניר עציון, **חלקי** ע"ה שילומים מגרמניה. נעים ושלוו.

16-20 נובמבר, 5 ימים לאילת עם ותיקי עמק חפר. מצוין.

נסיעה בכביש 6 למוזיאון ח"א **בחצרים** ומשם בכביש הערבה ליטבתה

ולאילת למלון **פלמירה**. מופע "זהר ארגוב".

במחרת: סיור גבולות לשטחי החקלאות במזרח אילת, לגבול טבה, מפעל

כפריס, חוות דגים עם חקלאות ימית מתוחכמת במפרץ אילת. אחה"צ

הרצאה מגמתית שמאלנית על השואה והשפעתה "השלילית" על ישראל

דהיום. בערב קברט רוסי רועש טיפוסי.

שנה. שמורת ה"דומים" המדברית. נסיעה מערבה לנק. 833 בגבול מצרים מעבר להרי אילת, בקעת הירח, סלעי יסוד ומשקע. בערב הזמרת **ריבה בן בשט** בשירי א"י. סילידית ותרבותית, בלי "הצגות". במחרת: ביקור בפארק התת-ימי ומופע או"ק"אושיאניום בדיוני". ריף האלמוגים במצפה התת-ימי והפלגה בסירה עקופת קרקעית. במחרת: הכנות בטחוניות לטיסה חזרה ב"שראיר". טיסה יפה בת 45 דקות מעל לערבה, ים המלח, ירושלים לנתב"ג ופיזור הביתה באוטובוסים.

8-11 דצמבר 4 ימים לים המלח, מלון "הוד" עם סניף המ" הגמלאים בחדרה. נסיעה דרך דימונה וביקור אצל הכושים העבריים עם הופעה. נופש רוגע ללא תכניות. ביום האחרון חכינו בפיה כשעתיים ושם נדבקה **שושנה** כנראה מאישה חולה ומשתעלת וחלתה בבית בשיעול קשה.

קריאת ספרים:

1. בנושא השואה:

יומנו של בר מזל, חנן פלורסהיים, (הולנד-צרפת), 154 עמוד טמ. במזל תבונה, יצחק קרמר, (צרפת), 115 עמוד. סיפורו של ילד מוסתר, חיים וינרב, (צרפת), 58 עמוד. סיפור כיסוי, רבקה קנטור, הונגריה-צ'כיה-גרמניה, מרשים מאוד.

2. בנושא יהדות:

קבלה באור בהיר, יואב אריכא. בתחילה מבהיר, בסוף מסובך מדי. נומולוגיה או דרשות של החכם עמנואל אבוהב מונציה, פרופ" משה אורפלי. מונצרים חדשים ליהודים חדשים, (בעיקר אמסטרדם) פרופ" יוסף קפלן. בראשית ברא, פרופ" נתן אביעזר, פסיקאי, תיאום התורה עם המדע. ימיה האחרונים של מדינת ישראל, ברי חמיש. מדאיג ומפחיד

פעילות גופנית: שחיתי בגת. 132 פעמים תמורת 1250 ש = כ 9.50 לכניסה. **שושנה** מתעמלת פעמיים בשבוע בחצ, זה כבר כמה שנים טובות.

מזג האוויר: חורף 2002/2003 גשום בעיקר בעוני חודשי אדר. בס"ה 741 מ"מ.

מקרי אבל: בינואר נפטר **צבי קובץ** בחדרה, מנהל ומפקח זמן-מה יועץ להיסטוריה במרפ"ד חדרה. בנובמבר בקרתי באליכין את תלמידתי **גאולה** ואחיותיה על מות האם, לפי הזמנת בעלה **ניסים יפת**. להבדיל: ב 11.8 מתה הכלבה פיוצ"י של משפ" **שמעון-אתי** בגיל 11 שנים.

מכתבים ודברי דואר אחרים:

לח'ל - 51 מכתבים + 27 פקסים + 3 E-mail = בס"ה 80 דברי דואר;
בארץ - 58 מכתבים + 11 פקסים = בס"ה 70 " " .

עלי לציין במיוחד התכתבות מרובה בחודשי השנה האחרונים עם **פטר קלמנס** בשווערין, גרמניה, אודות שושלת בני **הנריקס מגליקשטאט**, שאף הוא אחד מן הצאצאים שלה. הוא שלח לי טבלאות מעוצבות אודות הענף שלנו וגם רישום, לדעתי משוער, **מאדם הראשון**, דרך **דוד המלך** אל **יחייא איבן יעיש** (?) ועד אלינו. לי נראה בטחוננו, בעיקר **מדוד המלך עד יחייא בן יעיש**, מוגזם.

בריאות ותחלואה: יוסף - במרס קבלתי חבטה רצינית מהתהפכות נדנדת הברזל תחת עץ הפיקן, עקב גיזום חזק וסילוק הענפים ע"י רוני הגן, על דגל שמאל. כתוצאה מכך נוצר שפך דם פנימי, שסבלתי ממנו 3 שבועות. כדורי דילול הדם מסוג אספירין תרמו בודאי להתפשטות שפך הדם. הרופא לא היה ער לכך, אך נתן לי אנטי-ביוטיקה "זינאט" וזריקה נגד טיטוס. **באפריל** בדיקת דם כללית מצביע על רמת טריגלירידים גבוהה, רמה גבוהה מדי של גופיפי דם אדומים והמוגלובין $15.4 =$ גבוה. כן הדגישה הלבורנטית סרום ליפודיאלי חופשי רב. (בודאי מהתפשטות שפך הדם, לדעתי). סימונה טוענת, שלחץ פנימי של אלה גורם להיווצרות כולסטרול שלילי. ע"פ עצתה לקחתי כחודש כמוסות "גדילן מצוי" לשיפור פעולות הכבד, וכן באופן קבוע, פעמיים ליום, 2 כמוסות "הומוציאטין" לדחיית הכולסטרול. **במאי** כאב גרון ונזלת. טיפול ביתי עזר. **בסוף יולי** כאבי כתף ימין חריפין מאוד שגברו עקב מסג' וחימום. אקומול ואופטלגין עזרו רק מעט.

ד"ר הילמן נתן 5 ימים "ארטופן" נגד דלקת וכאבים.

ד"ר צבי בן משה יעץ הקרנות מנורת אור, פעמיים ביום, $\text{light therapie} =$. הסיבה לדעתו היצרות מערכת כלי הדם בצד ימין באזור הצוואר. - זו תורשה מאבי ז"ל, כמו גם תכונתי לדבוק בעקרונות... וכישורים רוחניים ומעוף. מאמי ע"ה ירשתי בעיות בעצמות ובמערכת העיכול. «ניתוח מדהים» אחרי שבוע של הקרנות-אור חלף הכאב. - הגעתי למסקנה, כי שינה על צד ימין, כפי שאני נוהג מנעורי, גורמת עתה לכאבי העצמות ולוחצת כנראה על מערכת הווסקולארית. מאז התרגלתי לישון על הגב ומעט על צד שמאל.

בספטמבר בדיקת דם סמוי בצואה, לפי עצת **ד"ר הילמן**, התוצאה שלילית. **באוקטובר** חיסון נגד שפעת.

בדצמבר גירוי מטריד בתוך אוזן ימין, יתכן בגלל רמת כלור גבוהה מדי במי הבריכה בגח, ביום מסוים. בסוף החדש כובד שפעתי בראש, ללא סימוני הצטננות אחרים. 4 כפות "סמבוכל" ליום וכדוריות פרה-גריפה פעלו היטב.

עושה – בינואר שיעול מטריד. סירופים מסוג קונבנציונלי מרופא המשפחה ואח"כ צמחוני מן הטבעוניה לא הועילו. ד"ר צבי בן משה נתן טיפה הומיאופטית אחת, פעמיים ביום בכוס מים פושרים וחיוזק בויטמין מומס. אוסר לע. לקחת כל תרופה אחרת, כולל סירופים דרך הפה !! אחרי שבוע פסק השיעול. מעולה !!!

מאמצע מאי שלשול קל ואחריו חולשה כללית קשה במשך 25 ימים. חזרה לקחת תרופת ד"ר סוזי אלפסי שעזרה בעבר וזה פעל כמו לפני שנה. מסקנה? כל אביב וכל סתיו ראוי להשתמש במונע תחלואה עונתית זה ולהתחיל תמיד מעט לפני שינוי העונות.

באמצע יוני הצטננה בבריכת חדרה, שם התעמלה התעמלות מים עם קבוצת נשים. אך כאב הגרון עבר עם טיפולי מי מלח.

ב 20 אוקטובר חיסון נגד שפעת.

ב 15 דצמבר נדבקה במלון בים המלח מאישה שישבנו קרוב אליה והשתעלה קשות. שבוע מאוחר יותר שוב ירדה עליה חולשה קשה ופסקה רק אחרי שבועיים ללקיחת התרופה המומלצת ע"י ד"ר סוזי אלפסי. מכאן והלאה עבר את החורף ללא קשיים.

תכניות לשנת 2004: לשכפל סרטי הוידיאו לילדינו:

1. הסברי לתערוכת האבות בחדר הארכיון, שצולמו ב 2000 + 2003 ע"י חגי.
2. עדותי ביד ושם ירושלים משנת 1992 – 3 סרטים באורך של 8 שעות.
3. תיעוד מסיבת יוה"ל ה 60 שלי ע"י יצחק נגר בשנת 1985.
4. תרגום מאמרו של החוקר מיכאל ס. הלוי מגרמנית, בכתב עת לגניאלוגיה יהודית בהמבורג "המעייץ", בענין סוף עבודתי על "30 דרשות החג של שמואל יחיא", שהג"ל קיבל עותק ממני.
5. סידור אלבומי התמונות שלנו, בעיקר הראשונים משנות ה 30-20-40.
6. המשך כתיבת קורותינו בחיבת ציון – ספרי העלישי, החל מסוף 1947.
7. לנסות ולהשיג הוצאה לאור ל 30 הדרשות המעובדות של שמואל יחיא, ע"י אוניברסיטת בר-אילן או מכון יד בן צבי.
8. להתחיל בעיבוד ספר "הגיגי יוסף" או "יוסיף דעת" לפרשיות התורה, סיכום רעיונותיי בנושאים היסטוריים ומדיניים, שדרשתי בהם בעבר.
9. סיפורים ואנקדוטות משנות נעורי "על פירות וירקות".

עתה בראשית ה'תשס"ה, באפשרותי לרשום, כי השלמתי משימות 1, 2, 4, 5. האחרונה, משימה 6, מתקרבת לסופה ואני מתכוון להוציאה לאור עבור ילדינו לקראת שנתי ה-80. משימה 7 לא הושגה.... משימות 3-8 – 9 עדיין לא בוצעו ואעסוק בהן אי"ה החל מן השנה הבאה.

פעילויותינו ב 2004

- שנה אחרונה זו בתיאור "זכרונות לבית בן ברית", עמדה בסימן כתיבת ספרי השלישי, החל מעמוד 100, שבו עסקתי בפרק "עבודתי החינוכית" – חלק ב', מן השנים 1965–1985. הספקתי אם כן להדפיס עוד כ 200 עמודים בשנה זו ואני מתכוון להוציאו לאור, בתוספת כמה עמודים עם תמונות מרוב התקופות, בסוף שנה זו – ראשית השנה הבאה, כדי להגיעו כשי לבנינו, בנותינו ולנכדינו ביום הולדת ה-80 שיחול אי"ה ב י"ז שבט ה'תשס"ה = 11.2.2005.
- כן שכפלתי 9 עותקים של סרטי הוידאו שאוחדו לאחד, מסרטי תצוגת הקבע של דורות משפחותינו בעבר, שצילמם נכדי חגי בשנים 2001 וסוף 2003 [עם תיקונים] בחדר עבודתי, חדר הארכיון.
- עותקים אלה חולקו ל 4 בנינו-בנותינו **נעמה ומנחם, אבנר ורחל, שמעון ואתי ואפרת ויהודה**, וכן לאחי **נתן ונעה** אשר האחרונים שילמו עלות הסרט ושכפולו. כן נתתי עותק כשי לחברי הטוב **דוד מלמד** בנתניה. נשארו עוד 2 עותקים ברשותי. אחי **נתן** מציע למסור אחד מהם למנהל "מרכז דורות" **גי אזול** או **לטלי מרטה** כמקבילה לעץ היוחסין שעבד אחי ומסרו לגוף זה בבית התפוצות. נראה בעתיד.
- כן מסרתי לשכפול א. – 3 סרטי וידיאו: עדותי ל"יד ושם" בירושלים בשנת 1992 אודות קורותינו בשואה [8 שעות הקלטה]; ב. סרט וידיאו קצר ממפגש חברים בגוש עציון מלפני כעשור והכנסת ספר התורה שנפל בשבי הלגיון הירדני, נפסל והוכער מחדש והוחזר למשכנו הראשון בראש צורים בנוכחותנו; ג. וסרט וידיאו אחרון, בו מסרתי עדות בת שעה "מן השואה ועד להתישבותנו וחלקי בהחייאת עמק חפר", בהמלצת האחראי על התיעוד – **ג'רר למונד**, במוזיאון עמק חפר. בתיעוד זה שנחתי לגמרי את חלקי בהוראה בראשית מוסד תו"ם. 4 עותקים מסדרה זו ימסרו אף הם לארבעת בנינו ביום הולדת ה 80, אי"ה.
- רואיינתי ע"י **עידית דן ומשה יונס** עבור "אשל תקשורת", אודות מפגשי עם הג'וינט בספרד, במטרת תיעוד אודות הג'וינט בכלל.
- כן רואיינתי 3 פעמים בחודש מרס ע.ז. ע"י **ג'רר לפונד** – ראה אחורה, סעיף ג בענין מחקרי המשפחתי, שפורסם לבסוף בחודשון "עלי חפר" והוכנס לאינטרנט באתר "עמק חפר" תחת השם "ההגדה לבית הנריקס".
- ערכתי באלבום גדול וחדש את צילומינו הישנים [1925–1963] וכן הלא מסודרים עד כה משנת 1987 והלאה עד 2004, שנשמרו בחבילות.
- חידשנו תיעול הביוב משרותינו לבריכת האיסוף, באמצעות בנו **שמעון**.
- התחברנו ל"מוקד אנוש" על שרותיו השונים תמורת 73 ₪ לחודש.

– תרגמתי מגרמנית לעברית עשרות מסמכים המתארים את הסכסוך בין ארגון "ציוני רוסיה" לבין ההסתדרות הציונית העולמית והסוכנות היהודית ואת תביעות הגוף הראשון מן האחרונים להכיר בכספי התרומות באלפים רבים של לירות שטרלינג שהוזרמו ארצה בשנים הראשונות של המאה ה-20 ואשר האחרונים מתכחשים לכך. נתבקשתי לכך ע"י יהושע פלוטקין המטפל בנושא זה בשם ועד חיבת ציון, לשם טפול באמצעות עורך דין. עסקתי בתרגום והדפסתו במשך שבוע שלם.

הרצאותי במועדון היום בית דוד :

– 25.2 = ג" באדר. חייו ומותו של אבי הי"ד ז"ל בג" אדר ב" התש"ג, כדלהלן:

- 1860 – שויון זכויות ליהודים בגרמניה.
- 1895 – לידת אבי באלטונה, ליד המבורג.
- 1916 – גיוסו לצבא הקיסרות הגרמנית ופציעתו בחזית הרוסית. אמו דואגת לכשרות מאכליו בצפון צרפת. סימנים נוספים לקיום יהדות.
- 1923 – נישואיו. חיי סוחר, מייבא ומייצא מ 1928. ילדיו.
- 1933 – עליית הנאצים לשלטון. בטחונו עקב זכויותיו כחייל גרמני.
- 1938 – ליל הבדולח ומעצרו בזקסן-האוזן. שחרורו אחרי חצי שנה כשחתם על ויתור על רכושו. מילוטו לבלגיה ב 1939.
- 1940 – פליעת הגרמנים ומעצרו ע"י הבלגים. שביו בדרום צרפת.
- 1941 – בריחת אשתו וילדיו לצרפת "החפשית" ומעצרו במחנה גירס.
- 1942 – מחלתי וחופשת הבראה. זיוף זהותי והעלמותי בחוות חקלאיות.
- 1943 – שילוח אבי למזרח. שתי גלויות דואר אחרונות מתוך הרכבת.
- 1944 – אני בורח לספרד ועולה ארצה. טירת צבי ועין צורים.
- 1947 – אמי עולה ארצה אחרי שכל ילדיה עלו.
- 1965 – פרסום מחקריהם של סרג' וביאטריז קלרספלד.
- משלוח מס. 52 מדרנסי למיידנק ומותו של אבי הי"ד שם.

- 10.3. הכתבה בעיתון בהמבורג אודות "אבני הנגף", Stolpersteine בגרמנית, והנחת לוח זכרון כזה לסבתי קרולינה בונרהיים בכניסה לבית הדירות בה גרה ברחוב Hansastrasse 43, ומה עורר לוח זכרון זה בליבו של הכותב, עיתונאי בשם Jochen Siemens.
- 14.4. מאברהם אבינו (1800-) עד ליהושע בן נון (1200-) בתורה ובהיסטוריה.
- 5.5. ספירת העומר מחד ואבל על דור רבי עקיבא ובר כוכבא מאידך. ומה קרה לי לפני 60 שנה בהרי הפירנאים ב כ"ט ול' בעומר ? טעויות הניווט החמורות והתוצאות הראשונה והשנייה.
- 16.6. קריאת מאמר בירחון "עלי חפר" אודות מחקריו ע"י מנהל התיעוד של מועצת עמק חפר.

מאז לא זומנתי יותר להרצות במשך שנה זו, כנראה, כי יש להם מרצים שבועיים קבועים ואני הסכמתי להרצאה חודשית אחת בלבד וקשה להם להתארגן כך.

- הרצאות אחרות :** – ניהלתי אזכרה לנפטרת משפ. יעיש בשדה יצחק.
- **בבה"ס היסודי בכפר הרא"ה** – שיחה לכתות ד-ו אודות הישרדותי בשואה: ליל הבדולח; הכומר גלסברג ופעלו לשחררני ממחנה גירס; הפטרול הגרמני הממונע בהרי מרכז צרפת וקור רוחי.
- בסעודה העלישית בח. ציון לפרשות וישב-מקץ-ויגש : מדוע לא היה יכול יוסף "הצדיק" להתקשר לאביו ממצרים במשך כל שנות שביו וגדולתו שם ? פרשה מדינית שלא הובנה ולא פורשה ע"י רבותינו. סימן לאבחנתי הנכונה = פרשת קבורת יעקב אבינו בכנען ללא הפמליה המצרית. (ויחי).
- בשבת נחמו ואתחנן נתתי שיעור בדרשה 29 של ע. יחייא על הנחמה. הוספתי לכך את סיפור "אבני הנגף" לאבי ודודיי בהמבורג בשבוע זה דווקא בנוכחות אחי **נתן**, בניו ובנותיו.
- בסעודה העלישית בח. ציון, פ" חיי שרה: משפחולוגיה, גיאוגרפיה ועוד...
- למתנדבי הביטוח הלאומי בחדרה: מה אפשר ללמוד משמות המשפחה של הנוכחים – כ 60. קבלתי שבחים.
- ערכתי אזכרה **ליצחק זליגמן** ז"ל בגן השומרון. בעלה המנוח של בת דודי דניאל גליקשטאט, **חיה**.
- בשבת פ' מקץ שוחחתי בסעודה העלישית על השפעתה הרעה של תרבות חרן הארמית, על התנהגותם גסת הרוח של אחי יוסף במכירתו... יוסף לעומתם סירב לאשת אדונו עקב מוסרו הגבוה, אך גם משכלו הבריא.

בני מצווה:

- דר **ישראל** מג. חיים איחוד **בבהכ"נ חרב לאת** – 1.5, פ" אחרי-קדושים. ט.מ.
- ארבל ורדי** מג. ת. איחוד במועדון הקיבוץ – 25.5, פ" נשא, בלא הברכות.
- עמוס חן** מאמץ, בבהכ"נ שם – 7.3, פ" בלק, בלי תמיכתי שם.
- חגי פלנברג** מכ. הרא"ה, בבהכ"נ שם – 7.8, **כל פ' עקב** והפטרות. הצלחה רבה.
- דורון גשורי** מח. ציון בבהכ"נ כאן – 21.8, פ" שופטים, ט.מ.
- גל רפפורט** באלוני התבור, 16.10 – **כל פ' נח** והפטרות ר"ח. מצוין.
- עידן גולדשטיין** מח. ציון בבהכ"נ כאן, 23.10, פ" לך-לך, ט.מ.
- נדב מגני** מח. ציון בבהכ"נ כאן – 20.11, פ" ויצא, טוב מאוד.

הרצאות ששמענו ביחד:

בראש וראשונה ברצוני לציין את מאות **שיחות פרשת השבוע** בעלות המסרים החינוכיים ששמענו מפי רב קהילת חבת ציון, ר" **חיים טובולסקי** לאוי"ט, בשבתות, במסגרת "הקידוש" לאחר התפילה, ובאירועים אחרים, כן נהנו בשנתיים הארוכות משיחות ר"מים ואחרים בסעודה העלישית בשבתות.

סניף המורים הגמלאים בחדרה

שיחת תמר זעירא על מחקרה המשפחתי וספרה "חמדת אבות". מצוין.
שיחת צילה ליברמן על ספרה "צילינקה" בשואה. מחריד אך ט.מ.
"המזרח התיכון בעשור הבא" ע"י המזרחן גדי בכור. טוב.

קתדרא כ. הרא"ה.

מיצג המקדש ע"י הרב מקובר ממכון המקדש. נאה.
לקחים ממגילת אסתר ע"י הרב ישראל מאיר לאו. תיאור חי ע"פ המגילה ופרשניה. ניתוח מבריק ותענוג רוחני ממש.
"לך כנוס" ע"פ הרב קוק, ע"י הרב ד"ר קראוס. טוב.
בליל ט' באב – שיח דתיים-חילוניים: "הצום והאבל" ע"י הרב שי פירון. רינה ברקאי ממשמר השרון ויעקב גוטמן מהעוגן. מנחה ד"ר אמיר וייזר מכ. הרא"ה. מענין בהחלט.

ע"י המחלקה התורנית בחדרה בבהכ"נ ע"ש שי וולשטיין:

"הומור" – הפסיכולוגית ד"ר אילנה בן דב. ט.מ.
עצרת ליום ירושלים עם שמחה רז וחמר נשמה. נאה ומכובד

ע"י המחלקה התורנית נתניה בהיכל התרבות:

קונצרט חזנות ומוסיקה יהודית במסגרת חודש מורשת – 3 מקהלות: מקהלת שבחי נועם נתניה ומודיעין; פרחי נתניה; החזנים הלפגוט וארנון. בהנחיית גדי גיל ומשה נועם. מופע מרשים.

מופע ערב תימן ע"י אגודת "אפיקים" באולם "מוזיאון ישראל בת.א. לרגל צאת הספר "מכמן ליונה".
מטעם תרבות חדרה הרצה **ד"ר יוסי שלו** על שקט נפשי וחיים ללא כעס. ט.מ.

"עירי א"י ורועים בצליל וחליל" באולם אשכול הפיס. נחמד. הכרטיסים **לששונה ולי** מתנת **גלינה שכנאי** לרגל פרס החינוך שקבלתי. (19.11)

ע"י **"שורשים"** אצל **בילי קליין** : "זכר ונקבה, איש ואשה" – **נתן רוזן**. ט.מ.
איש ואשה בסוד האותיות – **יעקב אליצור** – מעולה.

הצגות בהיכל התרבות בנתניה: המשך המינוי לשנת התשס"ד

"אשה בעל בית" – התיאטרון הקאמרי, טרגי-קומי, טוב;
"מדליין" – טרגדיה אהבה מימי הגנרל הרפובליקני **אוליבר קרומבל** וכיבוש אירלנד ומלחמת האזרחים בין פרוטסטנטים לבין קתולים. ט.מ.
"פרק ב" – נישואים שניים". נושא טוב אך בחלקו זימה מביכה.
"קערת העץ" – בעיית חותן זקן וכלתו. מצחיק ובסוף מפתיע. ט.מ.

באוקטובר: "הצמה של אבא" – התיאטרון הקאמרי, על בן דחוי וצמתו... מצוין.
בדצמבר: "מירל"ה אפרת" – בית לסין. עם יונה אליאן. מאבק 2 דודות. חזק.

הענה נרשמו לראשונה לסדרת הרצאות-יום במסגרת המכללה האזורית של **עמק חפר**, שמתקיימות אחת לשבוע לפנה"צ, מאחר ואין לנו יותר הרצאות-ערב קבועות כבעבר ולקראת גמר כתיבת ספרי בקרוב, אהיה יותר פנוי.
עד כה שמענו ההרצאות הבאות:

"התחלות חשובות בתולדות הישוב בארץ" – דודו דיין. מצוין.
"איטליה-טוסקונה, פומפיי הקבורה באפר, רומא האגדתית" – הדס ניב, מ.מ.
"רסיסי תקופת הרנסנס" – אפי זיו, מ.מ.
"מסע במרוקו" – הדס ניב, מ.מ.
"יהדות ארץ ישראל בתקופת המשנה" – פלטיאל גיאת. ניתוח מעולה על המשברים התרבותיים-דתיים החל מן היוונים ותרבותם החומרית המפתה, של הרומאים ותרבותם כנ"ל, אחרי החורבן ומרד בר-כוכבא ועד לכתיבת המשנה ע"י רבי יהודה הנשיא, מהפכה הלכתית מובהקת.
50000 שנות מיניות בתולדות האנושות" – פרופ' גלין גלר. טוב, הומור מחוספס.
ניו-זילנד – נופים, טבע ואדם, רן פולק, מ.מ.
50000 שנות מיניות בתולדות האנושות (2), פרופ' גלין גלר. טוב אך בוטה וגס.
עיווי משקל בגיל המבוגר – עוז צור + שיפורי חברה בע.חפר – עמי מאור, מ.מ.
המאה ה-15, בוטיצלי וג'רלנדיאו, – אפי זיו. חידש לנו הרבה. מ.מ.
עינה וחלימה – שלום גלדר, מצוין ונעים הבעה.
ישראל מול המרחב הערבי, אקטואליה – משה גבאי. ניתוח מבריק, מעולה.

לשנת 2005 מתוכננות עוד 24 הרצאות שבועיות

אירועים משפחתיים ומקומיים

בינואר בערה לנו נכדתנו קרן לאי"ט, על נישואיה עם ב"ל ערן אלגוב, בקיץ.
" החזמנו למסיבת 50 ע' לנישואיהם של **יחיאל ופניה רם** ויוה"ל ה-80 של **יחיאל** במושב בית חנניה. **יחיאל** היה מנהלי הראשון בבה"ס הממ"ד באלכין.
בפברואר שבת "בשלח" אצל **נעמה ומנחם**, שבתו עמנו **אפרת** ומשפחתה, **אבנר** ומשפחתו, **רותם ואוריה**, (שמעון ואתי היו בשבת תו"ם)
– סדר ט"ז בשבת במועדון ח. ציון ע"י **בילי קליין ומתי חי**. מ.מ. !
–אזכרה למוטי וישראל פייגנבוים בבה"ע סגולה וסעודה קלה אצל **תרצה**.

– ביקור עם **אפרת** אצל **מלכה** ובתה **זהבה** (אחרי ניתוח) ואצל **אהרון ודינה** שעברו לביתם החדש בגבעת זאב-מזרח.
– ערב הוקרה למתנדבים במועדון-יום "בית-דוד" והופעתה של **יעל בדיחי** בסיפור ושירה. היה נחמד.

- במרס "סעודת פורים" משפחתית אצל **רחל ואבנר**. באו כולם, פרט ל**נדרב** שנשאר בצבא. גם **אסנת** ומשפחתה באו.
- "פורים דעושן" ביקרנו אצל **דוד ופרחיה מלמד** בנתניה.
  - השתתפנו בחתונת **גיתית בת איתן ונסיה וינטר** באולם קבוץ צרעה.
  - הסעתי את Gesine + Alke Janssen ב 29.3 לתל-אביב לראיון של פליטת אניית "אקסודוס" ולניר-עציון כנ"ל.
- באפריל בערב פסח הסיע אותנו **נדרב** לאכסניית תל-חי.
- "ליל הסדר" עם כל המשפחה, 35 נפש, כולל **מרים לביא**, **משפ' ביאר**, **אלברט ולאה אלימלך**. רק **רותם** חסרה, עקב טיולה בארה"ב.
  - א" דפסח אחרי תפילה וארוחה טיילנו לפסל האריה השואג עם הסבר ההסטורי של **מנחם**. ירדנו בחזרה בשביל פינוי הפצועים לתל-חי.
- שושנה** נשארה עם **שמעון** למטה, בגלל העלייה הקשה מדי.
- במוצאי החג חידון תחרותי-קבוצתי ע"י **יהודה לביא**. מצוין.
- ב א" דחזה"מ הסיעה אותנו הביתה **כלתנו רחל** דרך חיפה, עם **מרים לביא**.
  - בשביעי של פסח התארחנו אצל **אפרת ויהודה**.
- באפריל - סיימתי כתיבת פרק על "משחקים מפתחים" וניהול מרפ"ד אזורי בחדרה; והתחלתי פרק "יציאה לחיי גמלאי".
- קבלתי תשובה שלילית **מפרופ' משה אורפלי** בקשר להוצאה לאור של 30 הדרשות ע"י אונ. בר-אילן. השארתי לו את עותק הספר, כשי.
- במאי - שבת "במדבר" אצל **נעמה ומנחם** בעיקר כדי לספר לנכדתנו **רונית** באופן אישי, ע"פ בקשתה, על הקורות אותי בימי השואה.
- בחג השבועות **אפרת** ומשפחתה אצלנו. אחה"צ באו **נעמה** עם **רונית ומיכל** ברגל מחדרה.
- במוצ"ק "נשא" ביקרנו את **יונה עמיר-שרעבי** ובניה **יהודה ומשה** בנתניה.
- ביוני** השתתפנו בחתונת **דוד-יונו גמליאל בן שלום ורחל ומוריה תם** בבני ברק.
- במסגרת "שבוע הספר העברי" הצגתי במפגש "סופרים יוצרים" בעמק חפר, בכפר-חיים, את ספרי "מגולה לגולה". לא נקנה אף ספר.
  - השתתפנו בחתונת **נדרב בן שלמה ורוני יעקבס** מכ. הרא"ה ביער חדרה.
  - ביקרנו אצל **דוד ופרחיה מלמד** בנתניה.
  - ב 23.6 = אור לה" תמוז השתתפנו **בחתונתה המפוארת של נכדתנו היקרה קרן עם ב"ל ערן אלגוב** מאליכין ב"אגדת דשא" ליד פ. חנה.
- מרהיב ומרגש כולל הופעה קטנה על משפחתנו, מבימת ע"י נכדתנו הכשרונית **רונית** וזיקוקין די-גור. גם **קרן וערן** הופיעו בשיר-דואט חמוד.
- בשבת "חוקת" (26.6) שבת חתן במוסד תו"ם בהזמנת אם-החתן **רחל גוב** שבת גדושה ומרגשת עם לינה במקום. בית כנסת ספרדי חדיש וחדש.

- במחרת "שבע ברכות" אצלנו. נכחו השכנים שניבלג וינאי, כולל מוטי רחל גוב, שמעון ואתי, רותם ואוריה, אבנר ורחל, נעמה ומנחם, אפרת ויהודה וינר, החתן והכלה, שושנה ואנוכי. דרשתי על קדושה וקידושין.
- על המספר שבע ברכות כסמל לקדושה והדפסתי לזוג את עקרי הדרשה.
- ביולי נפגשנו עם Jürgen Sielemann מהמבורג במלון רנסנס-רמאדה בירושלים. נסענו עם הרכבת לת"א. ומשם באוטובוס לירושלים וכך גם בחזרה. נות.
- בשבת "מטות-ומסעי" אצל אפרת ויהודה. נעים מאוד.
- היינו במסיבת "חילול" נעימה לנכדתנו נורית, אצל רחל ואבנר, נורית תלמד קורס לסמלי ת"ש, כמו אפרת בעבר.
- הוזמנו ב 29.7 למסיבת יוה"ל 80 לחברי פליקס שטאל בעין הנציב.
- במשך כל החודש עסקתי רק בסידור מחדש על אלבומי תמונותינו.
- באוגוסט חידשתי הדפסת ספרי השלישי, החל מאירועי שנת 1998.
- בחודש החם נסענו פעמיים בערב לנשום אויר צה ולטבול בים במכמורת.
- נסענו עם שמעון לחתונת גבריאל עוזרי בן משה ויונה עם עטרה לירושלים, בכביש 6.
- בשבת פרשת "עקב" קרא חגי פלנברג בכפר הרא"ה את כל הפרשה וכמובן גם את ההפטרה ברהיטות וקטפתי כמורה שבחים רבים.
- ראינו עם ינר לאי"ט סרט אנימציה- "מרד החיות" בקניון חדרה. נחמד.
- היינו ב"הפנינג" בר-מצוה של דורון גשורי בחצרים.
- ביקרנו עם נעמה ואחותי נעה אצל אחי נתן, לקבל רשמים מביקורו בהמבורג, גליקשטאט ואמדם. ראינו אחד מסרטי הוידאו באופן חלקי.
- ראינו בטלביזיה מופע ראווותני של סיום המשחקים האולימפיים באתונה..
- ערכנו מסיבת הפתעה לנעמה בביתנו, לרגל יום הולדתה. באו: מנחם ובנותיהם, כל משפ' שמעון ואתי, אבנר-רחל ונורית, אפרת-יהודה
- שירן וינר, קרן הכינה תוכנית מעניינת ביותר על אופי והעדפת צבע.
- בספטמבר בילינו ערב רגיעה בנתניה ובמסעדת "טוליפ" ליד כנרת העצמאות.
- בא' דסוכות התארחנו אצל רחל ואבנר. הצטננתי בביהכ"נ בשכון שלמה.
- יומיים לאחר מכן, בשבת חול המועד, התארחנו אצל נעמה ומנחם.
- באוקטובר התקין לנו שמעון מרפסת-עץ במקום המדרגות למרתף. (5000 ₪)
- בשבת פ' "נח" ארחה אותנו משפחת רפפורט בבית הארחה "אלון התבור" לרגל הבר-מצוה של בנם גל, שקרא בשטף את כל הפרשה והפטרת ראש חודש. קטפתי שבחים לרוב.

- במוצש"ק פ" "לך-לך" ערכו ילדינו מסיבת הפתעה **לשושנה**, לרגל יום הולדתה ה-78, במסעדת "הראה בקפה" בכפר הרא"ה. באו: **מנחם-נעמה-חגי-רונית ומיכל, אבנר-רחל ונורית, שמעון-אתי ואוריה, אפרת-יהודה-שירן-ירדן ויניר**. עם **שושנה** ועמי היינו 18 חוגגים. חמוד.

299

ב 1 בנובמבר ארגן **דוד מלמד "כנס ותיקי המרפד"ם** בנתניה, עם כיבוד ועזרתי לידו. באו כ-40 איש-אשה והתלהבו מן המפגש מחדש. הצגתי את עבודותי ההיסטוריוגרפיות. **ציון עמיר ורחל רוקח** התעניינו בהן מאוד. ב 4 לנוב. ארגן **חנן פלורסהיים** כנס עולי ה-GUINE מלפני 60 שנה בדיוק בקיבוץ יקום. באו כ-50 שותפים. בניגוד להצעתי לא אפשר לבאים לספר על חוויותיהם מאז.

ב 7 לנוב. הודיע לי **גד דיעי**, יו"ר החמ"ד, טלפונית, כי זכיתי **בפרס יקיר החינוך הדתי לשנת ה'תשס"ה. זכריה ספיר**, בעבר מנהל ב"ס ממ"ד בפרדס חנה ופעיל של הסתדרות המורים הגיש אותי ב-1998 לראשונה. המצאתי אז המלצותיהם על **יהושע מלר**, יו"ר המועצה הדתית של כפר הרא"ה ועמק חפר על עבודתי **באליכין** בעיקר; על **דוד אלבאום** מנהל כפר

הנוער תו"ם בחרב לאת על עבודתי באליכין בעיקר ועוד: **הרבנית רחל נריה** על עבודתי כאחד מראשוני המורים במוסד תו"ם; ועל **מרדכי קוסמליץ**, סגן ראש העיר חדרה ומחזיק תיק החינוך בתקופתו, על ייסוד וניהול המרכז הפדגוגי בחדרה ברוח יהודית במשך 20 שנה וגם היותי מורה ראשון לביוולוגיה בשיבת בני"ע עקיבא מהיוסדה. כעת הגיע תורי כאחד מ-11 זוכים השנה. הטקס יתקיים אי"ה בנר ששי דחנוכה, א' דטבת, 13 בדצמבר במלון רנסנס-רמאדה בירושלים. בשבת "ויצא" (20.11) פרסם זאת **דוד אלבאום** בחבת ציון כמנחה בקידוש של **נרב מגוזי** ליד בית העם, כחלק מן השבחה המגיע לי כמורה לבני-מצוה בכפר. הוא ציין גם, כי הגעתי זה עתה ארצה לפני 60 שנה וכי אחגוג בע"ה את יום הולדתי ה-80 בקרוב. בדצמבר, אור לכ"ז כסלו=9.12 השתתפנו בחתונת **אלעד זעירא**, בן **דרור ואסנת** עם **אורית בסיסט** מרעננה, ב"הפרדס" בצומת חפר. היה שמח מאוד.

בר"ח טבת=13.12, נר שביעי דחנוכה, הזמנו למכס "יקיר החינוך הדתי", במלון רנסנס-רמאדה בירושלים, כאשר אני אחד מזוכי הפרס. **מכס הענקת פרס יקיר החינוך הדתי** ב ר"ח טבת-13.12.04 התקיים מכס יוקרתי זה במלון רנסנס-רמאדה בירושלים.

הבאים כובדו במזנון עשיר ובחבורות עם תיאור מעשי החינוך של 11 חתני הפרס שנבחרו.

באולם הושבו החתנים על במה מוגבהת בעזרה השנייה, אחרי חברי הועדה ומכובדים אחרים מעסקני החינוך הממ"ד. – אחרי נאומים רבים, אחרי שעה וחצי חולקו התעודות הממוסגרות והפרסים יקרי הערך לכ"א מחתני הפרס. הפרס הוא טס מכסף מושקע בזכוכית קשה לחיתוך חלות העטבת וסכין מכסף. ערך הפרס = 925 לירות סטרלינג אשר שווים כ 7700 ₪ .

לי הוגש הפרס ע"י מזכיר הועדה **אברהם חג"בי**. היה מכובד מאוד !!

300

חתנו **מנחם** הסיע אותנו הלך וחזור, עם **שושנה ונעמה**. בדרך הביתה הוזמנו ע"ע **אפרת ויהודה** לחגוג את המאורע ובו-בזמן את יום הולדתו של נכדנו הצעיר, **יניר**, נרו יאיר. **מנחם** הכין חידון אודות פרסומיי בכתב, במשך השנים, תדפיס שהגשתי לארבעת בתי אב-אם של צאצאיו עם יתר ההמלצות שהגשתי לועדה לפני 6 שנים, למען ידעו על מה נבחרתי. בדרך זו העלה **מנחם** פעילותי הספרותית רבת-ההיקף אל האור בצורה מרתקת. היה בכך גם הכנה לבאות: חגיגת מלאת לי 80 שנים בע"ה.

לטכס באו **מנחם, נעמה, חגי, חגית, רונית ומיכל: אבנר, רחל ונורית: שמעון, אתי, קרן וערן, רותם, ואוריה: אפרת, יהודה, שירן, ירדן ויניר: חיים ועליזה תם** שהגיעו לי גם ספר כשני: **סעדיה לוי** שהגיע לי ספר כשני: **יגאל תמיר** שהגיע לי ספר כשני **ואהרון בר-עוז**. עוד כיבדו אותי בהשתתפותם בטקס תלמידיי מן העבר באליכין, **שולה חיים** מבית **מדר, זכי-זכריה דגן-דגן** ורעייתו **ברכה מבית גיאת** ושכני לספסל בית הכנסת בחיבת-ציון, **רוני פישור**. כן ניגשה אלי גב. **זהבה מלכיאל**, שנשלחה ב 1964 ע"י משרד החינוך לבחון את **תערוכת המשחקים המפתחים** הראשונה באליכין ודיווחה בחיוב למזכירות הפדגוגית ומכאן התפתח הנושא כפעולה ארצית. היא זכרה לי, כי שאלתי-השבתי אז לאמא עם תינוק על זרועה, שהתלוננה, כי ברבות הימים נשבר המשחק שקנתה לבנה, "זכי את לא ממשיכה לרחוק את בנך הקט עם סבון כעזזה נגמר?...והתינוק נקי ובריא". !! היא לא שכחה ! אחרי כמה ימים נשלח לי כמובטח תקליטור עם 202 צילומים מן הטכס, כאשר כ 50 מהם כוללים אותי עם חתני פרס אחרים ובזמן הענקת הפרס לי, ואת משפחתנו בתוך הקהל ובסוף צילום משפחתי מרוכז. כתבתי לגב. **לגבריאלה צאלון** ולחברי הפרס מכתב תודה והוקרה בזו הלשון:

למכובדיי-מכבדיי כולם, חברי הועדה לבחירת "יקיר החינוך הצטי" לשנת ה'תשס"ה.

חבר הועדה זכריה ספי הלוי את מועמדותי לקבלת תואר יקיר החינוך הצטי לפני ששנים. בתוספת המלצות מנומקות מארבעה אישי חינוך באזור פעלי החינוכי. שמחתי עתה, כאשר הפעל הצבר בשנה השביעית ואני עומד לפני סיום שנת-חיי ה-50, השבח לא-ל... הנני מודה לזכר צידי - יו"ר אמש וא"מ מזכ"ל ה' המופים. מכרי המכובד מלפני כ-20 שנה היוותי את יו"ר ועד מנהלי המופים - והוא הצריכי את ה-60-65 ובידע רב, - על אשר הודיע לי לפני כמה שבועות אלוניות, כי לשנה הבאה בחי' ב' בין יתר המכובדים, יקיר החינוך הצטי. הצבר בא לי כמעט בהפתעה, אך שימח אותי לעת הלאה.

301

הכיבוד לפני הטקס והעסק בעצמו היו מרשימים, ההלמנה אליו נאה חולפת הלוכים מכובדת, התעוררה נאה והפטר המחללה יק-עפק, ועוד ציטט הציטומים ששלח לי מרהיב, האיפוע רב-עולם והקפד מיוחד ומכובד. על כל אלה מליע ישר כוח לכל העושים במלאכה וכמובן במיוחד למנהלת ומפיקת האיפועים, הלבבת טריאלה צילון. תודתי המיוחדת לטראשי המאפלים האחרים, יו"ר הועדה מר זכר חצ ולמזכיר הועדה מר אברהם חלבי וכן ליקיר חברי הועדה שקמכו בהחלטה לטובתי.

אחרי כמעט שני עשורים של חיי טמאלי, כבר "בצל" עיסוקי הציבוריים חובקי נושאים ושחתי פעולה דאך. זביתי עתה ללחיצות יד רבות ולחכמה מחדש במפעליי, מצד ראשי הציבור הממשל צהיום. עקב זאת זביתי בהכנות רבות לט מסורותיהם של אלה אשר אני חי בקרבם כיום. עובדה שדודתה אותי בהחלט. על אלה תודותיי לכם, אשר בחפצם בי השנה יקיר החינוך הצטי.

אם שכחתי ללחוץ יד ולחצות לחלק ממכובדי השורה הראשונה באולם האיפוע בעת הטקס, הנני מקש את סליחתם, כי נבוכותי במעל. עת העניקו לי את הפרס ואני לא רגיל לטקס כזה, כפי שנה נראה לי מתוק הציטומים הרבים שהליעו עתה אלי.

אחד מבני משפחתי שהיה נוכח הטקס כתב לי: "הלב מתרחב נוכח התופעה הבאתי שצפתית, שיש עוז משהו שמיט ימנה ושאלה למצוא ולזהות אנשי מעשה רבי זכויות ולחצות לקרבתם תודה והוקרה על מעשיהם השונים בקידום מפעלי חברה וחינוך..."

זכות זו היא כמובן שלכם וז

בהרכת תודה וברכה

יוסף בן ברית - חבר ציון - 38885

עוד אציין, כי חברי לעלייה ארצה ובטירת-צבי, אהרון המר ורעייתו מלכה במשואות יצחק ברכו אותי טלפונית. כל הכבוד למכבדי !!

ב 14.12 קיימנו את המפגש המשפחתי השנתי לזכר אמנו מוטי ע"ה בבני-ברק, בהדלקת נר שמיני של חנוכה, בתוספת שבע ברכות לזוג החדש אלעד ואורית זעירא. השנה הגיעו למפגש גם נכדיה מארה"ב של אחותי תרצה, בן ובת של הדסה וישראל שלומוביץ, הלומדים כעת בארץ; וכן צבי-יוסף מייק גליקשטאט, בנו של מוריס ונכדו של בן דודי מנפרד בן ריכרד-ראובן ג"ע. הגשתי כשי לצאצא זה של דודי ריכרד-ראובן זה, שעומד כהוריו מצוות ולומד ביעיבה בארץ, חוברת "שמחת פורים בעיר גלוקסטאט" משנת 1650, מן האחרונות שנשארו בידי, עם הקדשה וטבלת ייחוסין.

ב 29.12 ביקרו אצלי מרק-מרדכי ונעמי היימן ממלבורן שבאוסטרליה, במטרה לקבל מידע אודות קשרו עם משפחת הנריקס בגלוקסטאט. גם לו

302

מסרתי חוברת "שמחת פורים בעיר הבצורה ומהוללה גלוקסטאט", עם רשימה גיאולוגית של קדמוניו: פאולו הנריקס מצד אחד ושושלת דון יחייא אחרת עד לאסטרולוג החצר גדליה איבן שלמה יחייא, 1400-1500. – אחרון אחרון חביב: בליל שבת פ" שמונת, 31.12.2004 בישרה לנו נכדתנו היקרה רותם בת שמעון ואתי, כי יש לה חבר זה כחודשיים...שיהא לברכה ולמזל טוב !! זהו המידע האחרון לשנת 2004 !

קריאת ספרים: – "בדרך" = אוטוביוגרפיה של יהודה נוימן מעין-צורים. ט.מ. - Juif errant-juif héraut (= יהודי נודד, יהודי מבשר) שנשלח לי ע"י האחות הזקנה כיום, שטיפלה בי במחלתי בבית החולים הצבאי במחנה גירס, Eva Laügt. הסיפור: "בחור יהודי מלוד" בורח משרות צבאי פולני לגרמניה, לצרפת ומגויס שם בכה ללגיון הזרים הצרפתי בטהרה למשך 5 שנים. הוא מתאהב בנערה ספרדיה קתולית והופך ליהודי משיחי, שמאמין בישו ונודד על פני צפון אפריקה וצרפת ומחלק אלפי ספרי המסיון כמסיונר ליהודים". הגבתי לאחות באופן עדין אך ברור, שאני נשאר באמונת אבות-אבותי וכי היא תשאר באמונת אבותיה... הייתה זו תגובתי השניה ברוח זו, אחר שכבר לפני שנה-שנתיים רצתה לשכנע אותי להאמין באיש ההוא...לפי "האפוקליפסה" שתבוא בקרוב.....

נופשוניים:

ב 21 – 24 במרס נסענו עם המפקחים-מנהלים הגמלאים (סנסנה) ל"בית דונה גרציה" בטבריה. מהנה ומרשים מאוד. קבלנו תמונה בהירה יותר אודות אנוסה זו ופעלה. ראינו סרט "יופי מסוכן" על העיר ונציה ההוללת ומעמד הקורטזנות במאה ה 15. גם לי הייתה הזדמנות, עקב א" בניסן, לספר את סיפורו הטראגי של הנריק דיאס קסרס-די מילאו, שחל יום שריפתו על המוקד בו ביום; התחברתי אל סיפורה של מספרת מקצועית על "עניבה במדבר" וסיפרתי על "חובת העניבות בלרדה" הספרדית....(הומור)

טיולים בסביבה ותצפיות היו גם הם חוויה יפה. כגון ביקור בקבר יתרו ותצפית מהר ארבל; יער שוייצריה מעל לטבריה ותצפית על הכנרת והגולן עם תרצה ניב (ט.מ.מ.) סיור של 3 שעות בטבריה העתיקה; רחצה במרחצאות "טבריה הצעירה"; המושבה כנרת ומפעל משפ' שניידרמן "תמר בכפר"; סיפוריו של צביקה סחייק על עוצמתה הכלכלית העולמית של דונה גרציה וחתנה דון יוסף נשיא ממחקרים חדישים... היה מעניין מאוד והמשוחח הוא "מספר".

– נופשון ניר עציין מ 3 – 14 ספטמבר, 11 יום, חלק א". היה נעים יחסית, אך אחרי חזרונו הביתה יומיים לפני ראש השנה, הרגיש שושנה לא בטוב.

שחיה: מאוקט. 2003–אוקט. 2004 שחיתי 130 פעמים בתשלום של 1300 ₪. למינוי של שנת 2005 שילמתי 1350 ₪.

303

דואר יוצא: בארץ 52 דברי דואר, כולל חבילות ו 6 פקסים לחו"ל 35 מכתבים ועוד 8 פקסים. בס"ה "דק" כ 90 דברי דואר.

מזג האויר: בקיץ זה הפעלנו את המיזוג מאמצע יוני עד סוף אוקטובר = 4 וחצי חודשים, על 25 מעלות, כדי להקטין את הלחות בבית. גשם ראשון ירד ב 17 נובמבר. ב 20 נוב. חדרו להקות ארבה גדולות לדרום הארץ ובעיקר לאילת. חלקם הודברו, חלקם נעצרו ע"י מזג אויר סוער וקר. עד סוף דצמבר ירדו בינתיים 143 מ"מ גשם. נקוה להמשך טוב.

מות הצורר "הערפד" יאסר ערפאת

ב 29 אוקטובר הוטס הנבל החולה מן המוקטעה ברמאלה לבי"ח צבאי בצרפת, שם גווע לאט עד אשר ב 11 בנובמבר היה לנבלה גמורה. נקבר ברעש גדול והמולה בלתי נשלטת ליד המוקטעה. היה אחראי לכ 1500 הרוגים ישראלים, גברים, נשים וטף בהתקפות רצח בכבישים, ברחובות, בבתי קפה ובאוטובוסים, ללא הבחנה. תרקב נבלתו לדיראון עולם.

בריאותי: מסוף ינואר– פברואר היו לי פצעים בעשפה התחתונה בצד ימין. אחרי שימוש בטיפות פרופוליס התקלף העור. בו-זמנית סבלתי מתחושת לחץ בכבד. ע"פ עצת סימונה בטבעוניה לקחתי כמוסות גדילן מצוי לשם שיפור פעילות הכבד. הכאבים התגלו לי לבסוף ככאבים ראומטיים בצלעות התחתונות מעל לכבד. הפצעים בעשפה חזרו והתרפאו רק בסוף מאי, אחרי עד"ר הילמן נתן משחת דובירקס שפעלה טוב. ד"ר לורנס המחליף נתן רצפט של פסטה דביקה Kenalog in Orabase שכיסתה היטב את הפצעים.

מאוחר יותר התגלה לי, כי יש לי סתימות בבלוטות הרוק המשניות ומכאן התפתחו פצעים, כי לעסתי את הנפחיות. מאז אני מורח משחת פרופוליס ומשחת ארכובית לסירוגין. רופא א.א.ג. בבית החולים מאיר אליו פניתי קבע, כי ניתוח אפשרי רק, כאשר הבלוטה-הבלוטות נפוחות מאוד.

טיפלתי ביבלת ביד ימין בעזרת 2 מיכלי הקפאה, שלא פעלו. ד"ר חיים גרמפל בקו"ח דגני הסיר אותה בגז הקפאה שלו.

בסוף מאי נדרשתי להמציא אישור רפואי, כדי לזכות שוב ב 21 ימי הבראה לענתיים, ע"י השילומים מגרמניה. בדיקת הדם הראתה רמה של 209 קולסטרוול LDL, במקום מקס' 188; ועוד כמה סטיות קלות מן הנורמה.

ד"ר לורנס הרופא המחליף סובר, כי כמוסת ההומוסיז - Homocis, ליום, שאני לוקח ע"פ עצת סימונה, אינה פעילה על קולסטרוול, כי אם על טריגלירידים שירדו אמנם מ 287 לפני שנה ל 173 עתה. הוא הציע ליפודיל אך עקב תופעות לווי טורדניות בעבר, נמנעתי. ומאז, 1.6.2004, אני לוקח כמוסת אומגה 3. לא בדקתי מאז את מצבי, אך כאבי הגב העליון נעלמו לגמרי, !!!

304

מראשית אוקטובר סבלתי במשך 3 שבועות מנזלת טורדנית, על אף שלקחתי 20 טיפות פרוטק פלוס ליום החל מ 1.9, אך שכחתי לחדש לקחת ויטמין C. קולדקס ויטמין C עזרו לאחר תקופה די ארוכה.

ב 29.10 לקחתי זריקת חיסון נגד שפעת.

כאן המקום, לקראת תום כתיבתי בסוף 2004, לציין עבור המתעניינים, באיזה

חיזוקים ותרופות אני מחזק את בריאותי באופן קבוע בשנים האחרונות:

1-2 טיפות Cerebrum compose drops בבוקר, לחיזוק קשרים חשמליים במוח, אחרי שפקדה אותי בעבר אמנזיה (המייעק = ד"ר צבי בן משה) ;

1 כמוסת הומוסיז לייף בבוקר (סימונה); + 1 כמוסת ויטמינים פרמאטון גריאטריק (אמי מוטי ע"ה); + 1 מגה-גלופלקס נגד דלקת פרקים (סימונה); + 1 טבעפירין

אחת ליומיים לדילול הדם (ד"ר הורנר מלפני שנים); + 1 ויטמין C 1000 מ"ג; + 20 טיפות פרוטק-פלוס ליום, החל מן הסתיו עד לקיץ (החלטה עצמית).

אחת ליום כף מדידה עם אינטרא, להשלמת החומרים הדרושים לגוף (נעמה). למקרה על תחושת שפעת אני לוקח כדוריות הומופאטיות פרה-גריפה + סמבוכול נוזלי במקרה על החרפה. כן אני מחזיק ברשותי כדוריות הומופאטיות נגד נזלת. כן משתמש אני במשחות עוונות נגד גירוי עור שונים.

זהו "ארגז התרופות הטבעיות" של סבא יוסף.

בסוף 2004 התערפלה ראייתי בעין שמאל והתבהר חיש מהר שהתפתח על הקרנית קרום "ירוד" = קטראקט בלעז. בקרוב, אחרי גמר ספרי זה, אזמין הסרתו ע"י ד"ר שמעון כהן, מנהל מחלקת העיניים בביה"ח "לניאדו" בנתניה.

תיעוד עברנו המשפחתי

ארבעת ילדינו **נעמה-מנחם, אבנר-רחל, שמעון-אתי ואפרת-יהודה** קבלו כ.א. סרט וידיאו עם הסברים מפורטים לכל החוליות המשפחתיות הקודמות והקדומות יותר, שמוצגות בתצוגת קבע בחדר הארכיון המשפחתי.

נכדינו – **חגי, חגית, רונית, מיכל; תמר-אמיר, נדב-ענת, נורית; קרן-ערן, רותם, אוריה; שירן, ירדן ויניר** מוזמנים להשתמש בסרט וידיאו זה, אם ברצונם להבין את ההיסטוריה המשפחתית ארוכת השנים והדורות הקודמים שלנו, גם מצד **סבתא מוטי יונה-חנה** ע"ה מבית **גליקשטאט**, וגם מצד **סבא אלעזר-ארנסט** מבית **בונדהיים** שניספה בעוואה ולא זכה לראותכם ואתם לא הכרתם אותו.....לא בנינו ובנותינו, ולא נכדינו ונכדותינו.....

305

לסיום ספרי אוטוביוגרפי זה, אותו מיעד לכל צאצאיו, להלן רישומי **המבקרים בתצוגת הקבע** של **קדמוני משפחותינו** בחדר הארכיון:

17.1.1997 – אלי רון ובנותיו ענבל, ענת והדס + דניאל מייברג, קרוב משפחה.
24.10.1998 – נעמה עם הזוג דוד ועדה מזרחי מחדרה.
25.10.1998 – יורם טהר-לב אחרי הופעתו בת. ציון, ועמואל המיידה ואשתו.
8.11.1998 – משפחת שלמה ואלחנן יעקבס מכפר הרא"ה ומחיפה, 13 מבקרים.
6.2.1999 – מנחם-נעמה וחגי, אבנר-רחל-נדב ונורית, שמעון-אתי-קרן-רותם ואוריה, אפרת-יהודה-שירן וירדן, ושושנה. 17 מבקרים.
1.4.1999 – א דפסה, נכדו נדב בן ברית.
2.4.1999 – חוה"מ דפסה, אחייני רפאל בן ברית.
13.4.1999 – יום הזכרון לשואה, אחי נתן ואשתו ויף ואחותי נעה.
20.4.1999 – אמיר רף הסבר כללי קצר, עקב ביקור בענין אחר.
6.6.1999 – חברינו דוד ופרחיה מלמד ויוסף ופנינה לונדון מנתניה.
13.6.1999 – שבת משפטים, שמעון וינטר הסבר כללי.
8.7.1999 – זכריה ספיר, ביקור התרשמות קצר, עקב המלצתו לפרס חינוך.
27.9.1999 – עו"ד בני דון יחיא ובנו יונתן, אחותו רות ובן דודו פרופ' אליעזר. באותו ביקור (שעתיים) מסרו לי עץ יוחסין של יחיא איבן יעיש.
28.6.2000 – חנן ורות רון מחולון.
2.7.2000 – צילם נכדו חגי את כל המוצג בקירות, בסדר החל מדורי - אחורנית.
7.10.2000 – שבת "האזינו", יצחק שכטר מירושלים ואשתו.
28.12.2000 – צילם נכדו חגי שנית את כל התצוגה בסדר כרונולוגי.

- 17.2.2001 – נעה ואריה ליזרוביץ, עקב שאלון תביעות מבנקים בשווייץ.
- 11.4.2001 – דליה שור ויונה ברדה, בנות דוד יוסף עמיר, ביקור התרשמות.
- 19.4.2001 – אורי בן אסנת ודרור זעירא, הסבר כללי.
- 31.10.2001 – אלי רון, והסבר של הוצ. לאור בגרמנית של צאצאי הנריק.
- 18.12.2001 – מיכאל המלט מראש העין החדשה.
- 22.7.2002 – סימונה בן ברית אשת אלעזר מקנדה, כהנה לקריאת הספר "האגדה לבית הנריק" ו 30 הדרשו
- 24.11.2003 – ג'רר לפונד, רכז תיעוד השואה בעמק חפר, במסגרת ביקור תיעוד של ניצולי השואה בע. חפר. מסרתי לו ספרי "מגולה לגולה" עבור המחזאון האזורי. בדצמבר צילם נכדו חגי את תצוגת הקדמונים בפעם השלישית, הפעם עם השלמות של 3 דורות אנוסי משפחת דון יחייא בפורטוגל, אותם מצאתי דרך פרופ. דוד קולי מקנדה, באמצעות פטר קלימנס ממקלונבורג אשר בגרמניה.
- 31.12.2003 – אדגר ג'ע, סופיה זפטה, גלוריה + פאול, גיל מור + בתו עדייה, הדרכה בת שעתיים בעברה של משפחת גליקשטאדט.
- 25.2.2004 – אבן פלנברג ובנו הבר-מצוה חגי, הסבר כללי קצר.

306

- 10.3.2004 – ג'רר לפונד, ביקור שני כחלק מהכנת כתבה על עבודתי המחקרית ב"עלי חפר".
- 21.4.2004 – רענן גשורי ובנו דורון, במסגרת תיאום לימוד לקראת הבר מצוה.
- 7.5.2004 – ליאת וילנר, בת דן ודגית, צילומי הקיר בשביל עבודת "שורשים".
- 20.11.2004 – שלמה גמליאל בן זכריה חוגתו, בעיקר החלק של משפ" גמליאל.
- 29.12.2004 – מרק-מרדכי היימן ממלבורן-אוסטרליה ואשתו נעמי למציאת קשר עם משפ" הנריקס בגלוקשטאט.

סקירתה של רעייתי שושנה

מטבע הדברים ניהלתי את רישומיי בשנות הגמלאות מתוך זווית הראייה שלי ולא פרטתי את פעילותה של רעייתי הנאמנה **שושנה**, בנפרד. על כן אוסיף פה את זכרונותיה פרי עטמי, כפי שרשמה אותם לאחרונה:

בשנת 1950 עברנו לגור בחיבת ציון. פנו אז אלי והציעו לי לקבל משרת גנות בכפר, לראשונה בכפר, שלא היה קיים כאן גן ילדים עד כה. – מכיוון שרק התישבנו ומיסים חייבים לשלם, – וזה לא היה עוד באפשרותנו – סוכם, כי משכורתי ממשרד החינוך תיגבה על ידי מזכירות הכפר וינוכו ממנה מיסינו.

ילדי הגן באו מחיבת ציון ומחרב לאת, הכפר השכן לנו. צירפנו לכיתה אחת את ילדי גיל החובה לילדי טרום-חובה וכך מנה הגן 35 ילדים. משנת 1950 עד שנת 1954 עברו לכתה א' בבית הספר בכפר הרא"ה שני מחזורים. – במשך הזמן חשתי צורך לטפל בילדיי בעצמי, כי **נעמה ואבנר** גדלו ונולד **שמעון**, לכן עזבתי את העבודה בגן הילדים.

בתקופה זו (1956) הרחבנו את ביתנו ואז באה הצעה מצד הורים בכפר, שאפתח בו גנון-ילדים. הקצינו לכך חדר. הקבוצה מנתה 12 פעוטים בגיל שנתיים ושלוש. בנו **שמעון** היה ביניהם והיה לו טוב בין הילדים האחרים ולנו הייתה הכנסה בצידה. מאוחר יותר נולדה לנו **אפרת**.

השנים חלפו, ילדינו התחתנו ועברו לגור כל אחד בביתו ולפתע היה לי זמן פנוי יותר. לכן נרשמתי למכללת מנשה בחדרה ושמעתי הרצאות בידעת הארץ בשילוב טיולים בנושאים שלמדנו בשנים ההם. למדתי שם כ 10 שנים ונהניתי מאוד.

אהבתי אמנות וחשבתי למה לא אשתלם בנושא זה באופן מסודר ? נודע לי על בית ספר לאמנות ברמת השרון, מטעם משרד החינוך אשר מסמך מורים לאמנות. השתלמתי בו 4 שנים. בשנה הראשונה למדתי רישום וציור. בשנה השנייה אמייל, שהוא ציור על נחושת בחומרים שונים ובחימום בתנור מיוחד, אשר קניתי כזה גם לבית, לשם אמון והכנת עבודות באמייל. בשנה השלישית למדנו ויטראג', ז.א. ציור על זכוכית, ממנו נהניתי מאוד. בשנה הרביעית למדנו אריגה אומנותית, כגון אריגה אינדיאנית עם דוגמאות שונות... היו אלה שנים מהנות ביותר, יצירתיות. יצרתי הרבה עבודות אותן חילקתי במתנה וחלקן תלויות אצלנו בבית. לבסוף קבלתי גם תעודה המזכה אותי להדריך בתחומים אלה.

באותה עת הוקם במוסד באזורנו חוג לעבודות אמייל והתקבלתי בו להדריך, אך במשך הזמן בוטל החוג בגלל יוקר החומרים הדרושים ועלותו הרב. כן הכירו בסכנה לנוער המתלמד, עקב החום הגבוה מאוד של התנור.

נרשמנו, יוסף ואני למכון "יד בן צבי" – לימודי ארץ-ישראל, שהתקיימו בנתניה ובמכללת רופין. המרצים באו מאוניברסיטאות בירושלים, תל-אביב וחיפה. – בהמשך השנים חזרו הנושאים על עצמם והפסקנו השתתפותנו. באותה תקופה נפתח בכפר הרא"ה חוג "קתדרה" עם הרצאות טובות ומגוונות בנושאי יהדות. לאחר כמה שנים נסגר משום-מה גם חוג זה, וחבל !

אני אוהבת לקרוא ספרות טובה וקוראת ספרים מעניינים מספרייתנו.

השנים עברו והנה אני כבר בת 60 שנה וחושבת "למה לא אתנדב ? ראיתי מודעה בעיתון "התנדבות בביטוח הלאומי". יש לעבור קורס של שלושה חודשים באוניברסיטת בר-אילן במסגרת "ברוקדייל" ולהתחייב בהתנדבות של שנתיים לפחות. הקורס היה מעניין מאוד ולמדתי בו במשך 3 חודשים על חוקים ותנאים שונים, הקשורים למבוגרים ופנסיונרים. קבלתי תפקיד הוראה לעולים חדשים בנושאי הלשון העברית, מסורת יהודית ואקטואליה. אני חשה סיפוק רב מעבודתי זו. בשנה זו מלאו כבר 15 שנה להתנדבותי וקבלתי תעודת הוקרה על כך. במסגרת "מתנדבי הביטוח הלאומי" אני מוזמנת לשמוע הרצאות שונות ולצאת לטיולים מהנים. לאחרונה נפתח חוג הרצאות של רופא מתנדב, גמלאי אף הוא.

אני מתעמלת בקביעות פעמיים בשבוע בשיטת "פלדנקרייז", שיטה הבונה עצם ומונעת בריחת סידן. אני מרגישה את השיפור בהפעלת אברי גופי.

במשך השנים עסקתי בנושא "התרבות" בכפר. היינו 5 חברות וחבר אשר היו לנו שנים מעניינות בארגון פעולות תרבות בחיבת ציון ועשינו כמיטב יכולתנו.

לאחרונה אנו שומעים, קרוב באזורנו, הרצאות מגוונות לגמלאים, מטעם "המועצה האזורית עמק חפר" לותיקיה, אחת לשבוע. אנו נהנים מכך ומעשירים את הידע שלנו.

לאחרונה הוענק ל**יוסף** פרס "יקיר החינוך הדתי" לשנת ה'תשס"ה. הוא היה אחד מתוך 11 זוכים. ההתרגשות רבה לכל המשפחה. מי כמוני יודעת שמגיע לו פרס זה על ההשקעה והמסירות לתלמידיו והפרויקטים השונים שהגה. אני מלאת שמחה לזכות זו והפרס המגיע לו בשנת ה'80, שהיא שנת "הגבורות".

מובן מאליו שנסענו כולנו לירושלים: ילדינו, כלותינו וחתנינו וכן נכדינו, וכן בני משפחה אחרים מירושלים, להיות נוכחים בטקס רב-רושם זה...

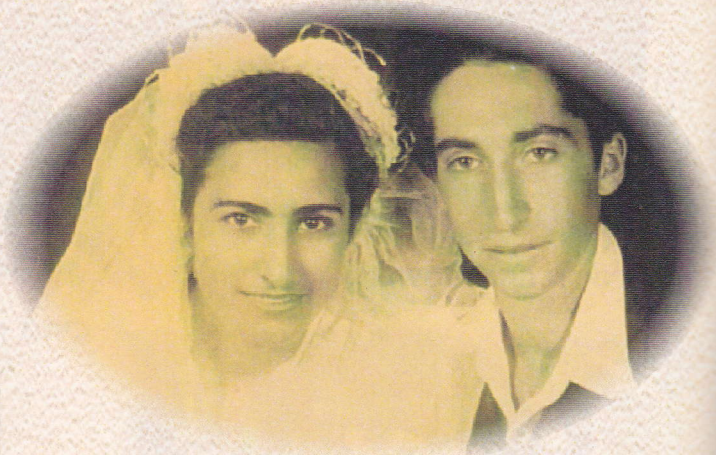

לפני החופה

הרב שאול ישראלי זצ"ל

למחרת, אצל פוטו סוניה

אני כחצרן במוסד יקיר
1947

אנו נשואים טריים
1948

"מלחמת השחרור" - שרותי בצה"ל

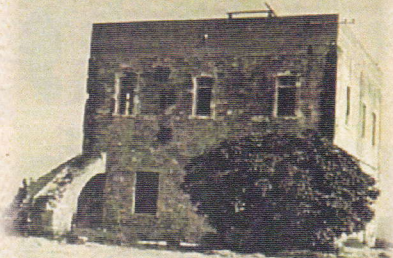
צלף מוסווה בשדה

חייל בגדוד 132 - 1948

כיתת הצלפים של גדוד 132

ג'זארה בארי מנשה

בקורס סיירים מתקדם
בארי מנשה - בג'זארה

בקורס שרטטים צבאיים
יפו - 1950

"מלחמת השחרור" - שרותי בצה"ל

צלף מוסווה בשדה

חייל בגדוד 132 - 1948

כיתת הצלפים של גדוד 132

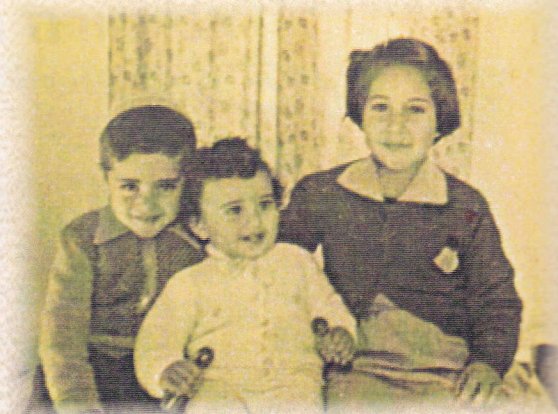
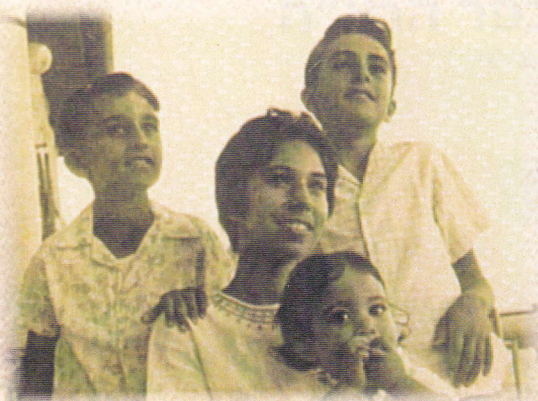
ג'וארה בהרי מנשה

בקורס סיירים מתקדם
בהרי מנשה - בג'וארה

בקורס שרטטים צבאיים
יפו - 1950

ילדינו - נעמה, אבנר, שמעון ואפרת - בצעירותם

עם דוד יוסף, זמירה ודוד

ביקור בירושלים אצל דודה מלכה - 1954

כל משפחתנו ביום הולדתה ה-60 של מוטי ב-1958
במרפסת בחיבת ציון. גם דוד דניאל עמנו

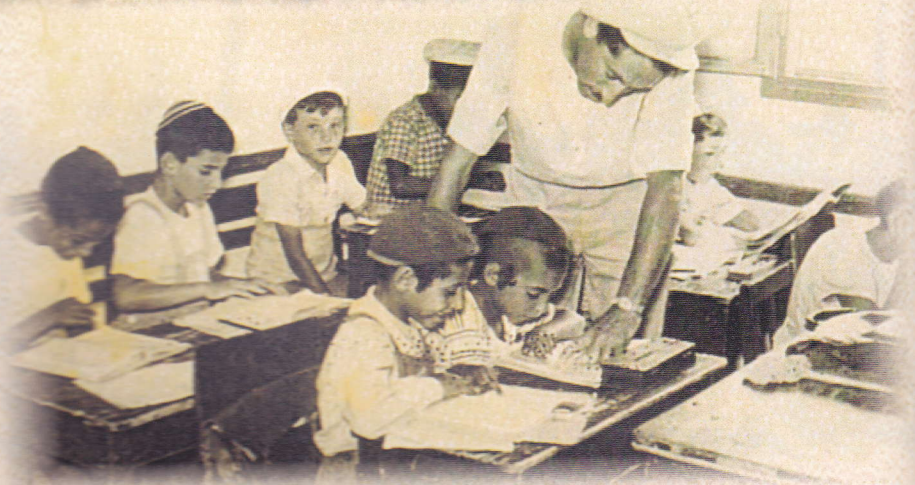
אני מורה בכפר הרא"ה

בניין ביה"ס
בכפר הרא"ה

כיתה ד'
בטיול בחולות
פרדסי אתא
1952

אני מורה
בכיתה ב'
מיוחדות
1953

אני מורה באליכין

ערב פורים באלישיב - 1951

כיתה א' מאליכין
בטיול ראשון בסביבה - 1955

כיתה ח' ראשונה מאליכין בטיול בגליל

כיתה קדם חקלאית ראשונה באליכין - 1958

חדר המורים באליכין

צוות המורים באליכין - 1963

טור אחד בחדר האוכל הגדוש, השני - בצד הלא נראה - 1963

מחזור מסיים בשנת ה'תשכ"ב - 1962

בית"ס המערכת-דתי "רמבם" אליכין

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

י. בן-דוד

מחזור ה'תשכ"ב

י. בן-דוד

כרזת זימון
לתערוכת משחקים מפתחים

סיפור מתוך שיכון אחד
משפחת נבון

**משחקים
מפתחים**

חורף ולילות באו
לילדים ולילדות
האנשים ברחוב
האנשים ברחוב
האנשים ברחוב
האנשים ברחוב

חוברת הדרכה ראשונה
בכספי

גן הילדים בחיבת ציון
1952

שושנה מקבלת תעודת הוקרה
מן הביטוח הלאומי - 2004

גימלאית נינוחה במרפסת הקדמית
2004

ה'תשמ"ז - 1987

26.8.1953

בדצמבר 1944 שאל יוסף משה בונדהיים, (העולה החדש שזה עתה הגיע לטירת צבי אחרי ששרד את השואה באירופה, בהימלטו מצרפת הכבושה בידי הנאצים הגרמנים לספרד בשלטונו של פרנקו) את שושנה גמליאל מגרעין ב" של בני עקיבא שעשתה את הכשרתה בטירת צבי, - מה היא מציעה לו, העולה החדש, לקרוא כספר עברי ראשון ?

אחרי מחשבה הייתה תשובתה, שהיא מציעה לו לקרא את "זכרונות לבית דוד", כי ספר זה כתוב בלשון עברית יחסית קלה לעולה חדש, בסגנון תנכ"י.

ואמנם קריאת הספר משכה את יוסף משה, כי היה זה סיפור היסטורי אודות צאצאי בית דוד, דור לאחר דור עד למגשה בן ישראל באמסטרדם במאה ה 17.

יתכן ומכאן צמחה לו בעתיד שאיפתו לכתוב את "האגדה לבית הנריק" – סיפור קדמוני, אנוסי פורטוגל, החל מאמצע המאה ה 16 ועד להוריו-הוא, כעין המשך לשושלת דוד המלך .... ואת "מגולה לגולה בתוך השואה, עד לראשית הגאולה", - חיייו הוא בגולה האירופית עד הגיעו ארצה והתערותו הראשונית בה; ואת סיפוריה של רעייתו לעתיד, - שושנה גמליאל.... עלייתה ארצה מתימן וחיי נעוריה הראשונים בירושלים....

בספרו השלישי מתאר יוסף, שהפך בינתיים ליוסף בן ברית, את קורותיו החל מנישואיו לשושנה עד להגיעם שניהם קרוב לגיל "גבורות".... השם "זכרונות לבית בן ברית" נסמך על שם ספרו הראשון בעברית, על פי עצתה הטובה של זו, שבעתיד הפכה לרעייתו....

הספר מיועד למשפחתם של יוסף ושושנה, בנים ובנות, חתנים וכלות, נכדיהם ונכדותיהם ואלה אשר מקורבים להם.

הסברים נוספים מיותרים, הקריאה תבהיר הכל.